

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI
XVI

2002

Colegiul de redacție

Corneliu GAIU, Gheorghe MARINESCU, George G. MARINESCU,
Virgil MUREȘAN, Ionuț COSTEA, Valentin ORGA

Culegere computerizată și desene: Elena PLENICEANU

Orice corespondență referitoare la publicația
“Revista Bistriței” se va adresa:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

4400 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

4400 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

Roumanie

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

**REVISTA BISTRITEI
XVI**

*Accent
2002*

© Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

ISSN 1222-5096

Editura *Accent*, 2002

3400 Cluj-Napoca

Str. Plopilor 30

Tel./fax: 0264-436720

E-mail: office@accentpublisher.com

CUPRINS

KACSÓ Carol, <i>Descoperiri de bronzuri în Depresiunea Lăpuşului</i>	7
George G. MARINESCU, <i>Bronzuri descoperite în nord-estul Transilvaniei</i>	25
Nicolae GUDEA, <i>Contribuții la istoria militară a Daciei Porolissensis.</i> <i>7. Îndreptări în legătură cu legiunea III Gallica</i>	47
Florin FODOREAN, <i>Izvoare epigrafice privind drumurile din Dacia romană</i>	55
Florin FODOREAN, <i>The roman road Gilău-Bologa.</i> <i>The sector between Căpușu Mare – Izvoru Crișului</i>	97
Sorin NEMETI, <i>Magia în Dacia romană (I)</i>	103
Corneliu GAIU, <i>Așezarea din sec. V-VI p.Chr. de la Stupini “Vătaștină”</i>	113
Daniela MARCU ISTRATE, <i>Biserica evanghelică din Teaca, jud. Bistrița-Năsăud.</i> <i>Cercetări arheologice</i>	159
Ionuț COSTEA, <i>Identități ale spațiului social.</i> <i>Cazul nobilimii ardeleni în veacul al XVII-lea</i>	193
Petre DIN, <i>Ipostaza justițiară a împărătesei Maria Tereza în sensibilitatea transilvăneană</i>	209
Nicolae TEȘCULĂ, <i>Românii ardeleni și propaganda imperială.</i> <i>Problema manualelor școlare</i>	219
Mirela ANDREI, <i>Considerații istoriografice privind evoluția vicariatului Rodnei</i> <i>în secolul al XIX-lea</i>	225
Cosmin SEMAN, <i>Ioan Micu Moldovan – analist politic al perioadei premergătoare</i> <i>instalării regimului dualist în Transilvania (1848-1865)</i>	247
Ana Victoria SIMA, <i>Percepția vizitei în Transilvania a Pro-Nunțiului vienez</i> <i>Michele Viale Prela la nivelul mentalului colectiv</i>	259
Camelia VULEA, <i>Din activitatea lui Dimitrie Moldovan după 1863.</i> <i>Participarea la dieta de la Sibiu</i>	269
Leonora FEȘTILĂ, <i>Înființarea școlii comunale din Ilva Mare</i>	281

Irina NEMETI, <i>Zânele în mitologia românilor</i>	285
Camelia BURGHELE, <i>Învățătura creștină în contextul sistemului cultural al terapiei populare</i>	309
Olimpia FĂRCAȘ, <i>Aflarea “orândeii” și practici magice de “aducerea” feciorilor. Județul Sălaj</i>	317
TAKÁR Zsuzsánna, <i>Fenomenul prostituției în Târgu-Mureș între anii 1926-1932</i>	323
Cornel CRĂCIUN, <i>Reclama în presa românească interbelică din Mediaș. “Oferta germană”</i>	329
Ana-Maria STAN, <i>Colaborare, reticență, tensiune: aspecte ale evoluției relațiilor româno-franceze în perioada septembrie 1939-august 1940</i>	339
Adrian ONOFREI, <i>Orașul Bistrița în timpul administrației militare sovietice (13 octombrie 1944-13 martie 1945). Mărturii documentare</i>	355
Mircea POPA, <i>O conștiință istorică: David Prodan</i>	377

DESCOPERIRI DE BRONZURI ÎN DEPRESIUNEA LĂPUȘULUI

KACSÓ Carol

Cu prilejul cercetărilor arheologice întreprinse în cimitirul tumular de la Lăpuș au ieșit la iveală mai multe piese de metal (bronz, aur, fier), precum și câteva forme de turnat obiecte de bronz¹. Piese de aceeași factură au apărut și în alte obiective cu caracter funerar din Depresiunea Lăpușului: o daltă plată de cupru în cimitirul plan de incinerație de la Suci de Sus², un topor cu disc și spin de tip B₃ în complexul de la Libotin³.

Tabloul descoperirilor de metale ce aparțin epocii bronzului din Depresiunea Lăpușului – unitate geografică aflată în nordul Transilvaniei – este întregit de un număr relativ mare de depozite de bronzuri și de piese izolate găsite aici. Ele fac obiectul studiului de față.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR (Fig. 1)

GROȘII ȚIBLEȘULUI, com. Suci de Sus

Depozite de bronzuri: A). Depozitul I a fost găsit, în primăvara anului 1988, în punctul Tăușor, la mică adâncime în pământ, cu ocazia săpării unui șanț în vederea amenajării unui gard protector pentru o pepinieră. O parte a pieselor descoperite s-a pierdut. Cele recuperate, trei fragmente de seceră și un fragment de placă, au ajuns, cu sprijinul profesoarei de istorie Ioana Filip, la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 20420-20423). Datarea: Bronz târziu 2. *B).* Depozitul II a fost descoperit, la o dată între 1985-1987, în capătul nordic al terasei înalte, numite Troian, din stânga râului Suci (Țibleș), la aproximativ 4 km de locul în care se afla necropola tumulară de la Suci de Sus, în punctul numit Botul Troianului. Depozitul era format din 10-15 celturi întregi, din care s-au păstrat trei. Ele au manșonul găurii de înmănușare drept și îngroșat, fiind ornamentate cu nervuri. Au fost donate de profesoara de istorie Ioana Filip la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 19349-19351). Datarea: Bronz târziu 4. Un sondaj de verificare efectuat, în toamna anului 1989, la locul descoperirii nu a mai prilejuit scoaterea la lumină și a altor piese, a permis însă concluzia că depozitul a fost depus în afara perimetrului vreunei așezări contemporane.

Lit: *A).* Kacsó, *CercSuciGroși*, 48, pl. 13, 1-4; Kacsó, *Groși*, 57, nr. 131. *B).* Kacsó, *Bronzefunde*, 5 sq., fig. 1, 1-3; Kacsó, *CercSuciGroși*, 32 sq.; Soroceanu, *Deponierungen*, 80, anexa 6.

LARGA, com. Suci de Sus

Două piese de bronz, despre care unii autori afirmă că aparțin unui singur depozit, reprezintă, de fapt, descoperiri izolate, net diferențiate și cronologic. *a).* Topor cu gaură de înmănușare transversală de tip Hajdúsámson (fig. 2, 1). *b).* Topor cu disc de tip Larga, cu lama ușor curbată și tăișul în formă de

¹ Kacsó, *Hügelgräberfeld*, fig. 26-28. La piesele recent apărute se adaugă și două descoperiri mai vechi, și anume o ceașcă de bronz ornamentată, găsită într-un tumul de mari dimensiuni răvășit de localnici încă înainte de săpăturile efectuate în 1890 (cf. *ArchÉrt* 10, 1890, 377), și un topor de bronz, probabil de tip Draja (cf. Roska, *KözlDebrecen* 1, 1940, 11; Kacsó, *Dacia N. S.* 19, 1975, nota 27).

² Roska, *Repertorium*, 90, nr. 78.

³ Kacsó, *Thraco-Dacica* 11, 1990, fig. 11, 6.

halebardă (fig. 2, 2). Cele două piese s-au aflat în colecția contelui Teleki Domokos, iar în 1918 au fost depuse la muzeul din Cluj (nr. inv. IV. 1888, IV. 1889; în prezent toporul cu gaura de înmănușare transversală este neidentificabil). Primul topor se datează în Bronz mijlociu I, al doilea în Bronz târziu 2.

Lit.: **ArchÉrt** 22, 1902, fig. de la p. 414; Nestor, *Der Stand*, 128; Nestor, *Streitäxte*, 185, nota 26; **Roska, Repertórium**, 280, nr. 17, fig. 338-339; **Roska, FolArch** 9, 1957, 63 sqq.; **Mozsolics, Bronzefunde**, 168, fig. 10; Schubert, Schubert, *Untersuchungen*, 196, nr. 166; **Vulpe, Äxte I**, 49, 101, pl. 13, 202 și pl. 41, 570; **Petrescu-Dîmbovița, Depozite**, 49, pl. 19, 5-6; Miclea, Florescu, *Preistoria*, fig. 384; Kroeger-Michel, *Haches*, 74, 202, Lista 14, Bp-1, pl. 119a; Kacsó, *SCIIVA* 40, 1989, 83 sqq.

LĂPUȘ

Depozite de bronzuri: A). Depozitul I a apărut în punctul Secătura Savului, un deal aflat în prelungirea sud-estică a terasei Podancul Mare. Primele piese ale depozitului au fost găsite, în primăvara anului 1932, pe versantul nordic al dealului, la rădăcina unui copac răsturnat, de către localnicul N. Giurgiu. Potrivit spuselor sale, atunci s-ar fi descoperit opt brățări, două spade cu mânerul plin și o daltă. Dintre aceste piese, M. Rusu a achiziționat pentru muzeul din Cluj, în vara anului 1961, două celturi și două brățări, restul descoperirilor fiind considerate atunci pierdute. În vara anului 1967, N. Giurgiu mi-a predat din același depozit alte câteva piese, pe care între timp le-a regăsit: mânerul unei spade, o daltă și o seceră fragmentară, totodată mi-a arătat locul presupus de descoperire a lor. Aici am deschis o suprafață de 4/3 m, fără a putea recupera vreun obiect. În timp ce efectuam cercetarea, N. Pașca, pe atunci elev în Lăpuș, m-a informat că, în cursul anului 1961, foarte aproape de locul unde executam săpătura, a găsit și el mai multe obiecte de bronz. Acestea au fost achiziționate pentru muzeul din Baia Mare. Am deschis o suprafață, tot de 4/3 m, și pe locul indicat de Pașca, plasat aproape de culmea dealului. Am găsit aici, la adâncimea de 0,35 m, o mică bucată de bronz brut. Date fiind apropierea locurilor de găsim indicate de cei doi descoperitori, precum și identitatea cronologică a bronzurilor din cele două loturi de piese recuperate, pare foarte probabil că ele aparțin unui singur depozit, punctul lor de depunere fiind cel arătat de către N. Pașca. Problematică rămâne doar apartenența la depozit a unui singur obiect – mânerul de spadă, întrucât tipul căruia îi aparține se datează de regulă într-o perioadă mai recentă decât restul descoperirii. Depozitul este format din cinci celturi, o daltă cu toc, două seceri, 12 brățări, dintre care zece cu secțiunea rotundă și două cu secțiunea rectangulară, cinci verigi de picior, un topor cu gaură de înmănușare transversală, un mâner de spadă cu antene, o bucată de bronz brut. Am alăturat depozitului și spada fragmentară, probabil întreagă în momentul depunerii, întrucât consider că ea se diferențiază destul de evident prin mai multe caracteristici de formă de celelalte spade cu antene, putând fi considerată astfel o inovație timpurie a metalurgiei locale. Desigur, nu este într-un totuși exclusă nici posibilitatea ca spada să fi fost depusă mai târziu, intenționat sau întâmplător, în același loc în care au fost depuse anterior alte bronzuri. Depozitul se păstrează la muzeul din Cluj (nr. inv. 20158-20161) și la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 175-198).
Datarea: Bronz târziu 2. B). Depozitul II a fost descoperit în ziua de 18 septembrie 1996 de elevii C. Tomai și P. Giurgiu. Ei au observat prima piesă chiar la suprafață, iar altele le-au recuperat adâncindu-se până la 0,40 m într-un perimetru de aproximativ 1 m². Împreună cu bronzurile au fost salvate și fragmente din două vase de lut. Anunțat despre descoperire, a doua zi m-am deplasat la locul unde a ieșit la iveală depozitul. Acesta se află la aproximativ 300 m în amonte de punctul de confluență cu Iedera a unui mic pârâu cu apă în tot cursul anului, numit Valea Hertii, ce străbate de la sud la nord terasa Podanc. În momentul în care am ajuns la locul descoperirii, acesta era deja complet răvășit, fiind total impropriu oricărei observații arheologice. Am îndepărtat totuși pământul deja săpat, în speranța că voi găsi măcar conturul unei gropi în care este de presupus că s-a depus depozitul. Nu am reușit să identific o astfel de groapă, am găsit în schimb în pământul deja mișcat un celt și un fragment de spadă. Am hotărât că pentru găsirea altor posibile piese este necesară cercetarea locului cu detectorul de metale. Din păcate, această acțiune nu a putut fi realizată decât două săptămâni mai târziu. Între timp locul de descoperire a fost răscolit de alți localnici, care au și găsit câteva piese. Atât acestea, cât și cele descoperite cu prima ocazie au fost achiziționate pentru muzeul din Baia Mare. Căutarea cu detectorul nu a avut rezultate pozitive, totuși la o distanță de 10 m de locul descoperirii am mai găsit un fragment de la toarta unui vas de bronz. Probabil.

el a fost pierdut de unul dintre "căutătorii de comori". Potrivit informațiilor furnizate de localnici, valea în apropierea căreia a apărut depozitul a fost îndreptată cu excavatorul cu mai mulți ani înainte. Se pare că atunci piesele depozitului au fost dislocate de la locul depunerii lor și răspândite pe o suprafață mai mare. Cel puțin o parte dintre piese a fost descoperită deci în poziție secundară. Pentru această probabilitate pledează și faptul că bronzurile s-au aflat răspândite pe o suprafață destul de mare și la diferite adâncimi, amestecate cu fragmente ceramice. Depozitul constă din nouă celturi cu manșonul drept și îngroșat, prevăzute cu decor reliefat, cinci seceri, un fragment de lamă de spadă, fragmente din mai multe cești de bronz (au fost recuperate 29 de fragmente ce aparțin la cel puțin patru exemplare), o toartă de vas de bronz din bară torsionată, patru verigi fragmentare, un fragment de placă de bronz decorată cu linii duble incizate (fragment de diademă ?), o turtă mică de bronz de formă ovală, cu suprafața de aspect spongios, fragmente din partea superioară a unui vas de lut în formă de sac decorat sub margine cu mici proeminente conice, fragmente din partea inferioară a unui vas de lut de mari dimensiuni de culoare neagră în exterior, roșiatică în interior, decorat cu registre de linii în val într-o dispunere neordonată, oblică și verticală. În colecția muzeului din Baia Mare (nr. inv. 28577-28611). Datarea: Bronz târziu 4.

Lit.: **A).** Rusu, *Bronzhorte*, 206, nr. 37; **Vulpe, *Ăște I***, 65, nr. 280, pl. 18, 280 ("Tg. Lăpuș"); Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde*, 155 ("Tg. Lăpuș IV"); Kacsó, *Contribuții*, 139, nota 13; **Petrescu-Dîmbovița, *Depozite***, 62, pl. 51, 1-17; **Petrescu-Dîmbovița, *Corpus***, 18, nr. 23, pl. 35E, 6, 103, nr. 43, pl. 35E; **Kacsó, *DepLăpuș***, 115 sqq.; **Bader, *Schwerter***, 161 sq., nr. 377, pl. 54, 377; Hansen, *Metalldeponierungen*, 584, nr. 197; **Petrescu-Dîmbovița, *Armschmuck***, 45, nr. 244, pl. 28, 244, 47, nr. 283-289, pl. 31, 283-289, 69, nr. 635, pl. 55, 635, 77, nr. 777, pl. 63, 777, 80, nr. 798, pl. 65, 798, 85 sq., nr. 902, pl. 72, 902, 86, nr. 907. 908, pl. 73, 907. 908, 90, nr. 954, pl. 76, 954, 119, nr. 1320, pl. 101, 1320, 120, nr. 1354, pl. 103, 1354. **B).** Kacsó, *Der zweite Depotfund von Lăpuș* (ms.).

Descoperiri izolate de bronzuri: **1).** Topor cu disc și spin de tip B₃, varianta Lăpuș, puternic deteriorat la manșonul găurii de înmănușare. S-a aflat în colecția muzeului de etnografie din localitate, în prezent la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 20163). Nu se cunosc nici un fel de date cu privire la data și punctul în care a fost descoperit toporul, nici la condițiile sale de descoperire. Singura informație certă, primită de la întemeietorul muzeului sătesc, preotul I. Bolchiș, este că piesa provine dintr-un punct aflat în teritoriul Lăpușului. Datarea: Bronz târziu 2. **2).** Celt fragmentar de tip transilvănean, găsit la suprafața de localnica Elena Giurgiu, în toamna anului 1995, în punctul Poienile Danciului, aflat în zona de dealuri din prelungirea sudică a terasei Podanc. În colecția muzeului din Baia Mare (nr. inv. 27914). Datarea: Bronz târziu 2-3. **3).** Spadă fragmentară de tipul cu cupă la mâner (lung. păstrată 24,5 cm) găsită la suprafața în punctul Tufele Dobăneștilor, în primăvara anului 1998, de elevul P. Giurgiu. Punctul se află în stânga pârauului Iedera, la cca 300 m nord-est de terasa Podanc. În colecția muzeului din Baia Mare (nr. inv. 30584). Datarea: Bronz târziu 4.

Lit.: **1 – 2).** Kacsó, *ContrLăpuș*, 14 sq., pl. 5, 3-4. **3).** Kacsó, *Spada de bronz de la Lăpuș* (ms.).

PETERITEA, com. Vima Mică

Depozite de bronzuri: **A).** Depozitul I, format din mai multe topoare (cu disc și spin?), a fost descoperit, înainte de 1900, în punctul Sub deal. Pierdut. **B).** Depozitul II, al cărui piese se aflau într-un vas de lut, a fost descoperit în 1885. Din conținutul său sunt menționate cinci topoare, o spirală de aur rotundă în formă de brătară și o spirală de bronz. Se precizează că un topor cu lungimea de 18, 5 cm (potrivit analogiei prezentate un topor cu manșonul prelungit în dreptul cefii de tip Ungureni (Șanț)) a ajuns la ing. Serlegi, iar un altul în colecția ing. Pataky Viktor. Acesta din urmă ar fi fost achiziționat de muzeul din Debrecen. Se presupune că acestui depozit i-ar fi putut aparține și un topor, care a ajuns în colecția Temesváry din Gherla.

Datarea probabilă a celor două descoperiri: Bronz târziu 2.

Lit.: **A).** *MonSzolnDob V*, 450; Roska, *Repertórium*, 222 sq., nr. 37; Mozsolics, *Bronze- u. Goldfunde*, 169; Kacsó, *DepLăpuș*, 120. **B).** **Temesváry, ArchÉrt** 17, 1897, 433; OTTÉ 26, 1901, 35; *SzolnDobMon I*, 117; Orosz, *Repertorium I*, 33, nr. 83; Roska, *Repertórium*, 222 sq., nr. 37; Rusu, *Bronzhorte*, 206, nr. 53; **Vulpe, *Ăște I***, 58, nr. 261; Mozsolics, *Bronze u. Goldfunde*, 169;

Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, 66; Petrescu-Dîmbovița, *Corpus*, 105, nr. 58; Kacsó, *DepLăpuș*, 120; Kroeger-Michel, *Haches*, 199, Lista 11, D-749.

RUȘOR, com. Copalnic Mănăștur

Un topor de bronz (lung. 14, 6 cm), probabil de tipul cu manșonul prelungit în dreptul cefei, descoperit în secolul XIX, se afla în colecția Gimnaziului evanghelic din Reghin.

Lit.: **Hampel**, *Bronzkor II*, 130; Orosz, *Repertorium I*, 33, nr. 85; Roska, *Repertorium*, 239 sq., nr. 61.

SUCIU DE JOS, com. Suci de Sus

Depozite de bronzuri: **A)**. Depozitul I, format din trei celturi cu plisc (fig. 3), a apărut, pe la sfârșitul secolului XIX, în punctul Gura văii. Se păstrează la muzeul din Cluj (nr. inv. 169-171). **B)**. Depozitul II a ieșit la iveală, în 1960, pe terasa superioară a râului Suci (Țibleș), în punctul Grădina curții. Era format, probabil, din trei topoare, dintre care unul, ajuns într-o colecție particulară, este inaccesibil. Toporul cu disc și spin de tip B₃, varianta Dobrocina se afla în colecția F. Nistor din Sighetu Marmăției, iar toporul cu disc și spin de tip B₃, varianta Cehăluț la muzeul din Cluj. Ambele depozite se datează în Bronz târziu 2.

Lit.: **A)**. Orosz, *Repertorium I*, 21, nr. 5; Pósta, *Útmutató*, 15; Marțian, *Repertoriu I*, 322, nr. 22; Marțian, *Repertoriu II*, 37, nr. 643; Roska, *Repertorium*, 21, nr. 76; **Petrescu-Dîmbovița**, *Depozite*, 69, pl. 65, 8-10; **Petrescu-Dîmbovița**, *Corpus*, 107, nr. 73, pl. 47C; Kacsó, *DepLăpuș*, 120; Hansen, *Metalldeponierungen*, 591, nr. 377. **B)**. Rusu, *Bronzehorte*, 206, nr. 6; **Vulpe**, *Ăște I*, 82, 84, pl. 26, 364, pl. 27, 376 și pl. 75E; Mozsolics, *Bronze u. Goldfunde*, 118; **Petrescu-Dîmbovița**, *Depozite*, 69, pl. 65, 17; **Petrescu-Dîmbovița**, *Corpus*, 107, nr. 74, pl. 48A; Kacsó, *DepLăpuș*, 120; Kroeger-Michel, *Haches*, 199, Lista 11, D-716; Hansen, *Metalldeponierungen*, 591, nr. 378; Kacsó, *Láschia*, 136, Lista 1, nr. 23.

SUCIU DE SUS

De pe teritoriul localității sunt semnalate trei piese de bronz, fără precizarea condițiilor lor de descoperire. Ele ar putea fi piese izolate. **1)**. Topor cu disc și spin de tip B₄, varianta Rohod, descoperită în secolul XIX, pierdută. **2)**. Daltă găsită în punctul Prihadistea, ajunsă în colecția unui muzeu din Budapesta (Muzeul Național ?). **3)**. Seceră cu buton și o nervură pe lamă, ruptă înspre vârf, descoperită după 1965, în colecția muzeului din Oradea. Datarea pieselor **1** și **3** Bronz târziu 2-3, a piesei **2** incertă.

Lit.: **1)**. **Temesváry**, *Leletek*, 106, fig. 58 la p. 105; Orosz, *Repertorium I*, 26, nr. 37; Marțian, *Repertoriu I*, 329, nr. 329; Marțian, *Repertoriu II*, 37, nr. 644; Nestor, *Der Stand*, 129, nota 525k; Nestor, *Streitaxte*, 184, nota 24; Roska, *Repertorium*, 91, nr. 78; Mozsolics, *ActaArchHung* 12, 1960, 116, nota 9; Hänsel, *Beiträge*, Lista 54, nr. 11; **Vulpe**, *Ăște I*, 93, pl. 38, 531; Bader, *Suci I*, 517; Kroeger-Michel, *Haches*, 194, Lista 7, E-239; Hansen, *Metalldeponierungen*, 591, nr. 379. **2)**. *MonSzolnDob VI*, 501, nota 7; **3)**. **Kacsó**, *Descoperiri*, 32, fig. 4.

TÂRGU LĂPUȘ

Într-o notă publicată în 1895 au fost descrise succint și parțial publicate nouă piese de bronz aflate în colecția dr. Flóth Ferencz din Beclean, despre care se presupunea că provin de la Tg. Lăpuș. Se afirma, totodată, că ele nu fac parte dintr-o singură descoperire, întrucât patina lor era diferită. Au fost menționate un grup de trei piese cu patina verde cenușie, un topor cu ceafa semisferic-turtită, un topor asemănător, de dimensiuni ceva mai mici, și un topor cu ceafa prelungită, un grup de patru piese, despre care se preciza doar că par a aparține unei descoperiri unitare datorită aspectului suprafeței lor, fără a fi descris acest aspect, și anume un topor cu lama ruptă, un celt și două seceri, precum și un al treilea grup, format dintr-un celt și o brătară, despre care se afirma însă că fiecare pare a aparține unei alte descoperiri. Dintre acestea au fost publicate în desen doar unul dintre topoarele cu ceafa semisferică și toporul cu ceafa prelungită.

Tot atunci au fost menționate ca descoperite în împrejurimile localității și păstrate în aceeași colecție un fragment de seceră, patru fragmente de celturi și trei topoare fragmentare.

Dintre cele nouă piese descrise în 1895, în prezent pot fi identificate cu certitudine în colecția Flóth, donată la Muzeul Național din Budapesta în 1907 (nr. inv. l. 1907. 1-124) doar șase. **1)**. Topor de tip Dražna, ceafa de formă elipsoidală, dispusă ușor asimetric, secțiunea barei de sub ceafă pătrată, cea a lamei hexagonală, tubul de înmănășare bine dezvoltat, lama relativ lată, tăișul aproape drept, neuzat. Foarte bine finisat. O mică tăietură recentă pe una dintre laturile lamei. Patina verde închis de foarte bună

calitate, ștearsă înspre tăiș, aici culoarea metalului este gălbuie. Lung. 16,5 cm. Nr. inv. 1. 1907. 47. **2.** Topor de tip Drajna, ceafa de formă elipsoidală, secțiunea barei de sub ceafă pătrată, cea a lamei hexagonală, tubul de înmănușare mai scurt decât a piesei precedente, unul dintre brațe rupt în două, partea ruptă, recuperată și ea, fiind ușor îndoită, lipsindu-i și o mică porțiune, pe celălalt braț o mică spărtură (defect de turnare ?), lama îngustă, tăișul deteriorat. Foarte bine finisat. Patina verde închis de bună calitate, căzută în două locuri pe lamă. Lung. 16, 6 cm. Nr. inv. 1. 1907. 48, al fragmentului de tub 1. 1907. 103. **3.** Topor cu disc și spin de tip B₃, varianta Cehăluț, lipsește partea inferioară, ruptă recent. Bordura discului ușor înălțată, secțiunea barei de sub disc ovală, cea a lamei hexagonală. Cusăturile de turnare parțial îndepărtate. Fața inferioară a discului și partea superioară a barei de sub disc au aspect zgrunțuros. Vârful spinului rupt din vechime. Patina verde închis. Lung. păstrată 14, 3 cm. Nr. inv. 1. 1907. 49. **4.** Celt. Secțiunea ovală, bordura găurii de înmănușare dreaptă și ușor îngroșată, lama lătită înspre tăișul ușor convex. Cele două cioturi de turnare de pe bordura găurii de înmănușare au fost îndepărtate, rămânând totuși un rest în formă de proeminență al celui plasat deasupra tortiței, fiind în același timp vizibile și urmele celuiilalt ciot. Sunt vizibile, de asemenea, urmele cusăturilor de turnare de pe laturi. Datorită depunerilor de oxizi, suprafața piesei este zgrunțuroasă, iar una dintre fețe este zgâriată recent în mai multe locuri. Patina verde deschis, parțial păstrată. Lung. 8 cm. Nr. inv. 1. 1907. 58. **5.** Celt cu plisc. Lipsește o porțiune din partea superioară și dintr-una din fețe, secțiunea hexagonală, lama lătită înspre tăișul zimțuit. O nervură scurtă verticală se află pe una dintre fețe. Rest al ciotului de turnare prezent pe bordura găurii de înmănușare, urmele cusăturilor de turnare vizibile pe laturi. Patina verde deschis căzută în partea inferioară. Lung. 10 cm, lăț. tăișului 4,5 cm. Nr. inv. 1. 1907. 60. **6.** Brătară masivă deschisă, secțiunea rotundă, neornamentată. Patina verde închis de bună calitate, ușor deteriorată recent. Diam. interior 4, 2/ 4, 4 cm, diam. exterior 6,2/ 6,4 cm, gros. maximă 1,2 cm. Nr. inv. 1. 1907. 92. Pe baza ilustrației publicate în 1895, mai poate fi stabilită forma încă unei piese provenite de la Tg. Lăpuș, care a ajuns la același muzeu (nr. inv. 1. 1907. 51), dar care s-a pierdut ulterior. Este vorba de un topor miniatural cu ceafa prelungită de tip Dragomirești, lung, 9,5 cm. În lipsa unei descrieri mai detaliate, nu pot fi însă identificate secerile din colecția Flóth ce provin de la Tg. Lăpuș.

Deși în literatura recentă se vorbește de descoperirile de la Târgu Lăpuș ca despre realități certe, în nota publicată în 1895 această localitate era doar presupusă ca fiind cea în care au fost descoperite cele nouă piese, după cum și repartizarea lor în grupuri deosebite, reprezentând descoperiri diferite, era afirmată numai ipotetic. Se șpunea în această notă: "*Állítólag Magyar-Láposról való a következő kilencz tárgy, mely azonban nem ugyanegy leletből látszik származni, mert a tárgyak patinája nem egyforma.*" ("De presupus că de la Târgu Lăpuș sunt următoarele nouă obiecte, care nu par însă să provină dintr-o singură descoperire, întrucât patina obiectelor nu este uniformă.").

După cum s-a văzut deci, chiar localitatea de proveniență a pieselor este într-o oarecare măsură problematică. Dar și mai nesigură este împărțirea pieselor în mai multe depozite, avându-se în vedere doar aspectul lor exterior, atunci când se știe că patina identică a pieselor într-o descoperire unitară este mai mult o excepție decât o regulă.

Cert este că primele două loturi de piese (lotul 1: cele două topoare de tip Drajna [1. și 2] și toporul cu ceafa prelungită; lotul 2: toporul cu disc și spin fragmentar, celtul cu plisc [3. și 5.] și cele două seceri) se încadrează în aceeași secvență cronologică, și anume Bronzul târziu 2. Cel puțin teoretic, ele ar putea aparține fie aceluiași depozit, fie la două deosebite. Totuși, întrucât în literatură s-a acreditat mai de mult ideea apartenenței acestor piese la două depozite diferite, cred că reunificarea lor chiar ipotetică într-o singură descoperire nu ar fi oportună. Deși pot fi exprimate anumite îndoieli, propun deci păstrarea repartiției inițiale a pieselor în două descoperiri, desemnate drept **depozitul Târgu Lăpuș I** și **depozitul Târgu Lăpuș II**.

Este însă necesar de precizat că identificarea propusă de M. Petrescu-Dîmbovița pentru piesele celui de al doilea lot, care ar aparține depozitului Târgu Lăpuș II și care s-ar încadra în seria Cincu-Suseni, nu are susținere documentară, celtul și fragmentul de topor cu disc și spin reproduse de el, existente într-adevăr în colecția Flóth, fiind diferite atât ca aspect cât și ca dimensiuni de cele descrise în nota din 1895.

Lipsește, de asemenea, argumentele pentru stabilirea existenței unui așa-numit depozit Târgu Lăpuș III, care ar fi format dintr-un celt și o brățară. După cum am menționat, în nota din 1895 se afirmă că cele două piese par să provină din locuri diferite (*"Más-más lelhelyűnek látszik a következő két darab."*). Diferențele cronologice evidente dintre ele (celtul aparține Bronzului târziu 4, iar brățara Bronzului târziu 2) susțin o astfel de presupunere.

Rezumând cele de mai sus, în legătură cu cele nouă piese din colecția Flóth despre care s-a susținut în 1895 că provin cu probabilitate de la Târgu Lăpuș se poate conchide că șapte dintre ele: cele două topoare de tip Drajna, toporul miniatural cu ceafa prelungită de tip Ungureni-Dragomirești, varianta Dragomirești, toporul fragmentar cu disc și spin de tip B₃, varianta Cehăluț, celțul cu plisc și cele două seceri datează din Bronzul târziu 2. Ele au aparținut probabil la două depozite de tip Uriu-Ópályi, primele trei depozitului Târgu Lăpuș I, celelalte patru depozitului Târgu Lăpuș II. Brățara deschisă, neornamentată și celțul cu manșonul drept și îngroșat, prima încadrată tot în Bronzul târziu 2, al doilea în Bronzul târziu 4, trebuie considerate, în lipsa altor informații, descoperiri izolate.

Tot în lipsa unor descrieri detaliate și a datelor cu privire la dimensiunile lor, în prezent nu se mai poate stabili care sunt piesele colecției Flóth ce au fost desemnate în nota din 1895 drept provenite din împrejurimile localității Târgu Lăpuș și nici caracterul descoperirii din care ele provin.

Lit.: **ArchÉrt** 15, 1895, 284 sq., fig. de la p. 192; **Hampel**, *Bronzkor III*, pl. 248, 1-2 (*"Magyar-Lajos"*); **MonSzolnDob I**, 116 sq., ilustrația la p. 117; Orosz, *Repertorium I*, 30, nr. 63-64; Marțian, *Repertoriu I*, 336, nr. 404; G. Nagy, *ArchÉrt* 33, 315, fig. 9, 44a; Marțian, *Repertoriu II*, 24, nr. 387; Nestor, *Der Stand*, 128 (*"Magyar Lajos"*); **Roska**, *Repertórium*, 153, nr. 44; Rusu, *Bronzehorte*, 206, nr. 37; **Vulpe**, *Árte I*, 59, nr. 258, pl. 17, 258, 99, nr. 567, pl. 41, 567 (*"Tg. Lăpuș"*), 100, nr. 569, pl. 41, 569 (*"Someș"*); **Mozsolics**, *Bronze- u. Goldfunde*, 155 (*"Tg. Lăpuș I-III"*); **Petrescu-Dîmbovița**, *Depozite*, 70, pl. 66, 8-9 (*"Tg. Lăpuș I"*), 114, pl. 215, 10-11 (*"Tg. Lăpuș II"*), 151 (*"Tg. Lăpuș III"*); Kacsó, *Topor Oarța*, 59, nr. 16-17 (*"Someș"*, *"Tg. Lăpuș"*); **Petrescu-Dîmbovița**, *Corpus*, 78, nr. 2578-2579, 107, nr. 78, pl. 48C (*"Tg. Lăpuș I"*), 131, nr. 182, pl. 160C (*"Tg. Lăpuș II"*), 154, nr. 311 (*"Tg. Lăpuș III"*); Kacsó, *DepLăpuș*, 120; Kroeger-Michel, *Haches*, 203, Lista 16, Dg-10, fig. 124b (*"Szolnok-Doboka/Someș"*), Dg-17 (*"Tg. Lăpuș?"*); Hansen, *Metalldéponierungen*, 592, nr. 395; Bader, *Bronzefunde*, nota 47 (*"Someș"*, *"Tg. Lăpuș"*); **Kacsó**, **RB** 15, 2001, 33-38.

Celt cu manșonul găurii de înmănușare drept și îngroșat, lama lătită înspre tăiș, ornamentat pe cele două fețe cu câte trei nervuri orizontale și două nervuri verticale laterale se păstrează în colecția muzeului din Cluj. Probabil că la această piesă se referă mențiunea lui B. Pósta. Nu există date cu privire la condițiile sale de descoperire. Datarea Bronz târziu 4.

Lit.: **Pósta**, *Útmutató*, 17; **Kacsó**, *Bronzefunde*, 14 sq., fig. 3, 4 (informație M. Rusu).

UNGURENI, com. Cupșeni

Depozite de bronzuri: **A)** Depozitul I, format din mai multe spade, a fost descoperit, înainte de 1885, în partea sudică a localității. Piesele au ajuns la fierarul din sat, care le-a folosit, se pare, la repararea unor cazane. În literatura mai recentă se vorbește de prezența în depozit și a unor seceri. Astfel de piese nu sunt amintite în informațiile primare. **B)** Depozitul II a apărut în timpul arăturilor cu plugul, înainte de 1885, într-un punct plasat, potrivit informațiilor furnizate de Primics György, cel care a recuperat în anul amintit bronzurile, se pare, de la văduva descoperitorului, la cca 20 de pași înspre est de o suprafață mocirloasă, pe o coastă golașă și covețită de deal, folosită drept pășune și teren arabil. Primics nu a menționat numele locului de descoperire. Denumirea sa – La Poienile Budii – este precizată de abia mai târziu în *MonSzolnDob*. Cu ocazia unei periegeze efectuate în ziua de 6 august 2002, la care au mai participat D. Pop, Z. Șomcutean, G. Moldovan și alții, am constatat că punctul La Poienile Budii se găsește în partea vestică a localității, în zona colinară înaltă din dreapta văii Ungureni, în apropiere de Valea lui Toader, la aproximativ 650 m de drumul Rogoz – Ungureni. Că aici s-a aflat, în mod aproape cert, locul în care s-a descoperit depozitul, este probat și de faptul că pe coasta de deal cu o ușoară înclinație vestică, care se continuă cu un deal mai înalt, dând locului într-adevăr un aspect de covată, am identificat și suprafața mocirloasă menționată de Primics. Acesta a executat și o săpătură de control la locul descoperirii, dar nu a

mai găsit decât câteva fragmente ceramice grosiere. Tot el a sondat și terenul din vecinătatea suprafeței mocirloase, fără a obține însă vreun rezultat pozitiv. În prezent nu mai poate fi stabilită cu certitudine semnificația fragmentelor ceramice găsite la locul de descoperire a depozitului. Foarte probabil însă, ele au aparținut vasului de lut ars, în care au fost depuse, potrivit relatării lui Primics, piesele de bronz. Cercetarea pe care am efectuat-o la locul presupus de descoperire pledează pentru o astfel de posibilitate, întrucât noi nu am mai găsit aici nici o urmă arheologică. În lipsa unor astfel de urme, pare de asemenea plauzibil că depozitul a fost depus în afara vreunei așezări contemporane cu acesta. Bronzurile au fost achiziționate de muzeul din Cluj, în septembrie 1885, pentru suma de 100 ft. Ele au fost inventariate sub numerele 8053-8080. Ulterior, același muzeu a mai obținut o piesă din depozit de la pădurarul din Strâmbu, Hoczwald Dano, intermediar fiind același Primics, cum se precizează în registrul de inventar la numărul 10182. Dintr-un motiv necunoscut, E. Orosz nu a găsit la muzeul din Cluj, la limita dintre secolele XIX și XX, decât această ultimă piesă, neputând preciza soarta celorlalte. M. Roska amintește în repertoriul său din 1942 de asemenea doar acest topor din depozit, în schimb, într-un articol publicat în 1944, prezintă o parte din descoperire, și anume piesele de harnașament, despre care afirmă că provin dintr-o localitate neprecizată din Transilvania. În lucrările lui J. Harmatta și A. Mozsolics sunt citate datele comunicate de Roska. Tot dintr-un motiv necunoscut, la prima ocazie în care se ocupă de depozit, M. Rusu menționează ca localitate de descoperire a depozitului Șanț – Rodna Nouă. Precizarea corectă a localității de descoperire o face apoi tot Rusu, așa cum rezultă din datele publicate de M. Petrescu-Dîmbovița în 1977 și 1978 (referirea la o pretinsă corectură operată în inventarul muzeului din Cluj de către A. Buday, căreia i s-ar fi datorat încurcăturile ulterioare în privința localității de descoperire, este însă inexactă, singura menționare a numelui acestuia apărând în dreptul piesei cu nr. inv. 8070, când se spune că el a lipit cele două fragmente ale toporului înregistrat sub acest număr). În afara pieselor păstrate la muzeul din Cluj, Petrescu-Dîmbovița vorbește și de câteva bronzuri din depozitul de la Ungureni care ar fi ajuns la muzeele din Sibiu și Baia Mare. Încercările mele de a regăsi aceste piese nu au dat rezultate. Astfel, consultând registrul de inventar al muzeului din Sibiu la numărul indicat, adică A 1155, am constatat că aici figurează un celt de tip transilvănean cu toarta ruptă, descoperit în noiembrie 1904 la Ormeniș, jud. Brașov. Nu am găsit la Sibiu vreo altă informație care să certifice prezența unor piese de la Ungureni în muzeul de aici. Nici în muzeul din Baia Mare nu se găsesc obiecte care provin din depozitul de la Ungureni. Având în vedere cele arătate, dar și lipsa unor indicații din literatura mai veche cu privire la o eventuală dispersare a bronzurilor din depozitul de la Ungureni, cred că singurele piese care pot fi atribuite depozitului de la Ungureni sunt cele ce au ajuns la muzeul din Cluj la sfârșitul secolului XIX. Cu excepția unui singur topor, cel cu nr. inv. 10182, care a fost transferat la Muzeul Național de Istorie a României din București (nr. inv. 54061), toate celelalte piese ale depozitului de la Ungureni se păstrează la muzeu din Cluj. Depozitul conține un topor de tip Drajna, șase topoare cu disc și spin, dintre care cinci sunt de tip B₃ (trei varianta Dobrocina și două varianta Cehăluț) și unul de tip B₄, varianta Uioara, patru topoare cu ceafa prelungită de tip Ungureni-Dragomirești, șase psalii, dintre care una cu capetele discoidale și cu tortiță ("buton opritoare" la Petrescu-Dîmbovița), una în formă de arc și patru în formă de bară curbă, o faleră mare, o faleră mică, o faleră calotiformă cu un buton semisferic adosat, cinci verigi, doi butoni semisferici, 40 de nituri cu cap semisferic, dintre care 26 separați și 14 în trei grupuri de piese unite prin oxidare (patru, respectiv de două ori câte cinci piese), 12 verigi de formă ovală, 199 perle de formă rotundă, dintre care 174 separate și 25 în șase grupuri de piese unite prin oxidare (trei de câte două perle, câte un grup de patru, șapte și opt perle). Datarea: Bronz târziu 2.

Lit.: **A). Primics, *Jelentés*, 286; Primics, *Batizpolyána*, 317; Orosz, *Repertorium I*, 23 sq., nr. 18; Roska, *Repertorium*, 50, nr. 218; Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, 151 ("seceri și alte obiecte de bronz"); Petrescu-Dîmbovița, *Horte*, 80, nr. 3336 ("seceri"), 154, nr. 313 ("seceri și alte obiecte"); Kacsó, *DepLăpuș*, 120; Bader, *Schwerter*, 171, nr. 463 ("spade și seceri"). **B). Primics, *Jelentés*, 286; H. Finályi, ErdMuz 3, 1885, 205; Primics, *Batizpolyána*, 317; Orosz, *Repertorium I*, 23 sq., nr. 18; *MonSzolnDob I*, 114, 117, nr. 10; *MonSzolnDob II*, 292, nota 2; Orosz, *Repertorium II*, 55 sq., nr. 8; Roska, *Repertorium*, 50, nr. 218; Roska, *KözleményekKolozsvar* 4, 1944, 47 sq., fig. 5 ("Loc de descoperire necunoscut din****

Transilvania"); J. Harmatta, *ArchÉrt* 7-9, 1946-1948, 127 ("Transilvania"); Mozsolics, *ActaArchHung* 3, 1953, 107; **Rusu, Dacia** N.S. 4, 1960, 164, nr. 8, fig. 1, 1. 12. 15. 19. 28, fig. 4, 19; Rusu, *Bronzehorte*, 208, nr. 60; E. Stoicovici, *SCIV* 16, 1965, 471; A.I. Terenožkin, *SovArch* 1, 1965, 72, fig. 3, 13-14 ("Șanț-Rodna Nouă"); von Brunn, *Hortfunde*, 290 ("Șanț-Rodna Nouă"); **Vulpe, Ȃrte I**, 58, nr. 249-252, pl. 16, 249-252, 81, nr. 360, pl. 25, 360, 85, nr. 435. 436, pl. 31, 435. 436, 86, 453. pl. 32, 453. 94, nr. 538, pl. 39, nr. 538, 100, nr. 568, pl. 41, 568 ("Șanț"), 78, nr. 334, pl. 24, 334 ("Ungureni – descoperire izolată"); Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde*, 176 sq. ("Transilvania"); E. Sangmeister, *Die Bronzen des Hortfundhorizontes von Ȗpályi. Ergebnisse der spektralanalytischen Untersuchungen*, în Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde*, 238 ("Radna Nouă"); **Petrescu-Dîmbovița, Depozite**, 117 sq., pl. 273, 8-12, pl. 274, pl. 275, 1-7; **Petrescu-Dîmbovița, Horte**, 135, nr. 184 A, pl. 139, pl. 140A; **H.-G. Hüttel, Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa**, PBF XVI, 2, München, 1981, 131, nr. 188-191, pl. 18, 188-191, 147, nr. 218, pl. 20, 218; Kacsó, *DepLăpuș*, 120, nota 16; Kroeger-Michel, *Haches*, 194 sq., Lista 8, E-307, 198 sq., Lista 11, D-717, D-718, D-719, D-725 ("Ungureni I"), 203, Lista 16, Dg-13, pl. 198; Mozsolics, *Bronzefunde II*, 53, nota 16; Rusu, *Chars de combat hallstattiens chez les thraces nord-danubiens*, în H. Ciugudeanu, N. Boroffka (ed.), *The early Hallstatt-Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June, 1993*, *BiblMusApulensis* 1, Alba Iulia, 1994, 169, pl. 7, 1-3; Hansen, *Metalldeponierungen*, 593, nr. 427; Metzner-Nebelsick, *Nebelsick, MAGW* 129, 1999, 82; Kacsó, *Hügelgräberfeld*, 238.

VIMA MARE, com. Vima Mică

Depozit de bronzuri, descoperit în 1963, cu ocazia unor lucrări agricole, în punctul Vâlceaua roșie. Este format din două topoare cu disc și spin întregi, unul de tip B₃, varianta Dobrocina, celălalt de tip B₄, varianta Șomcuta. În colecția muzeului din Satu Mare (nr. inv. 6383, 6384). Datarea: Bronz târziu 2.

Lit.: **Vulpe, Ȃrte I**, 82, 90, pl. 26, 370, pl. 35, 493 și pl. 79B; **Bader, Dépôts**, R29; Mozsolics, *Bronze u. Goldfunde*, 184 sq.; Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, 73, pl. 72, 7-8; Petrescu-Dîmbovița, *Corpus*, 108, nr. 86, pl. 52C; Kacsó, *DepLăpuș*, 120; Kroeger-Michel, *Haches*, 199, Lista 11, D-749, 201, Lista 12, DEE-854; Wanzek, *Tüllenbeile*, 84; Hansen, *Metalldeponierungen*, 594, nr. 442; Kacsó, *Läschia*, 136, Lista 1, nr. 28.

VIMA MICĂ

Un fragment de lamă de seceră din bronz, descoperit în punctul Fața hotarului, posibil în poziție secundară, a fost donat la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 19584). Datarea: Bronz târziu.

Din catalogul prezentat mai sus rezultă că din Depresiunea Lăpușului sunt cunoscute 13 depozite de bronzuri și 21 de piese izolate de bronz. În lipsa cunoașterii condițiilor de descoperire a celor mai multe piese izolate, caracterul lor nu poate fi stabilit cu certitudine. În mod similar altor foarte numeroase descoperiri de acest gen identificate în Bazinul carpatic, dar și în alte zone ale Europei, este posibil ca unele dintre bronzurile astfel catalogate din Depresiunea Lăpușului să fi aparținut inițial unor depuneri constituite din mai multe piese (*Mehrstückdeponierungen*), găsite mai de mult și dispersate. Altele provin, eventual, din așezări sau cimitire, sau reprezintă chiar depuneri formate dintr-o singură piesă (*Einzelstückdeponierungen*). Câteva dintre piesele izolate din Depresiunea Lăpușului, cum sunt topoarele de la Larga sau spada fragmentară de la Lăpuș, au o valoare deosebită, întrucât ele lărgesc cadrul cronologic al prezenței descoperirilor de metale din zonă și îmbogățesc repertoriul acestor descoperiri cu tipuri și variante ce lipsesc din depozite.

Primele depozite de bronzuri din Depresiunea Lăpușului au fost descoperite încă în a doua jumătate a secolului XIX: Peteritea I, Peteritea II, Suciul de Jos I, Târgu Lăpuș I, Târgu Lăpuș II, Ungureni I și Ungureni II.

Cu privire la conținutul depozitelor de la Peteritea I și Ungureni I datele consemnate sunt extrem de puține, știm numai că primul era format din topoare, al doilea din spade. Putem doar presupune, având în vedere posibilele similitudini cu alte descoperiri din regiunea Tisei superioare, că primul era format din topoare cu disc și spin și se data în Bronz târziu 2, iar al doilea din spade târzii, încadrarea sa cronologică fiind Bronz târziu 4.

Depozitul de la Peteritea II este, de asemenea, pierdut. Pe baza informațiilor furnizate cu privire la compoziția sa, se poate totuși conchide că el aparține tipului Uriu-Ópályi, datarea sa fiind Bronz târziu 2⁴.

Datele pe care le-am comunicat cu privire la descoperirile de bronzuri de la Târgu Lăpuș sunt substanțial diferite de cele puse în circulație anterior. Analiza amănunțită a menționărilor din literatura mai veche, precum și studiul direct al pieselor nu mi-au permis însă decât concluzia că de la Tg. Lăpuș provin mai multe piese de tip Uriu-Ópályi, care aparțin eventual la două depozite, iar celelalte bronzuri de aici, printre care și cele atribuite unui ipotetic depozit Târgu Lăpuș III, sunt descoperiri izolate.

Mult mai cuprinzătoare sunt informațiile cu privire la depozitul de la Ungureni II, mai ales că majoritatea pieselor sale se păstrează în continuare în muzeul care le-a achiziționat inițial. Totuși și în legătură cu compoziția acestui depozit au apărut chiar în literatura recentă unele indicații care nu au suport documentar. De asemenea, există controverse cu privire la datarea sa.

Muzeul din Cluj deține și depozitul de la Suci de Jos I. Având în vedere compoziția sa, singulară printre descoperirile de bronzuri din nordul Transilvaniei (vezi mai jos), se ridică firesc întrebarea dacă a fost recuperat întregul conținut al acestui depozit.

Cele mai multe dintre descoperirile izolate de bronzuri din Depresiunea Lăpușului au ieșit la iveală tot înainte de primul război mondial. Întrucât au fost doar sumar descrise, fără a fi ilustrate, dar și pentru că între timp s-au pierdut sau s-au amestecat cu alte descoperiri, toporul de la Rușor, dalta de la Suci de Sus, fragmentul de seceră, fragmentele de culturi și de topoare din împrejurimile localității Târgu Lăpuș nu se pretează la analize tipologice sau cronologice. Toporul cu gaură de înmănășare transversală de la Larga și toporul cu disc și spin de la Suci de Sus sunt, de asemenea, pierdute. Ambele fiind publicate în desen, încadrarea lor tipologică și datarea pot fi stabilite fără dificultate. Primul aparține tipului Hajdúsámson și se datează în Bronz mijlociu 1, al doilea se inseriază în tipul B₄, varianta Rohod, prezentă mai cu seamă în descoperiri din Bronz târziu 2, mai rar în cele din Bronz târziu 3. Se păstrează și în prezent toporul de tip Larga de la Larga, brățara și două culturi de la Târgu Lăpuș. Deși unii autori afirmă că cele două topoare de la Larga aparțin unei descoperiri unitare, este tot mai evident că toporul de tip Larga este o piesă mai recentă, databilă în Bronz târziu 2⁵. O datare identică are brățara, în timp ce culturile sunt mai recente, ele aparținând Bronzului târziu 4.

Între cele două războaie mondiale nu a apărut în Depresiunea Lăpușului decât o parte a depozitului de la Lăpuș, care a fost recuperat doar parțial mult mai târziu. Din acest interval nu sunt cunoscute descoperiri izolate.

Noi descoperiri de bronzuri în Depresiunea Lăpușului au ieșit la iveală de abia la începutul anilor '60 ai secolului trecut: depozitul de la Suci de Sus II, partea mai consistentă a depozitului de la Lăpuș I și depozitul de la Vima Mare.

Din păcate, din descoperirea de la Suci de Jos II nu a intrat într-o colecție publică – și anume Muzeul din Cluj – decât o singură piesă, celelalte două revenind unor colecții particulare, una fiind chiar inaccesibilă. Se pare însă că și aceasta din urmă era tot un topor cu disc și spin, astfel că depozitul poate fi încadrat cu probabilitate destul de mare în categoria depozitelor de arme de tip Uriu-Ópályi.

Din depozitul de la Lăpuș I a fost salvată, foarte probabil, majoritatea pieselor. Deși există informații destul de sigure potrivit cărora toate bronzurile au fost descoperite în același loc, apartenența la depozit a unei piese – spada cu antene fragmentară, găsită inițial, după afirmația descoperitorului, întreagă – poate fi pusă sub semnul întrebării sau chiar negată. Eu cred totuși că și această piesă aparține depozitului. Certitudinea deplină în acest sens va putea fi obținută doar atunci când o altă spadă similară va apare într-un mediu atât de timpuriu. Depozitul de la Lăpuș I aparține tipului Uriu-Ópályi. Importanța sa constă și în faptul că el a fost depus în imediata vecinătate a cimitirului tumular, fiind contemporan cu tumulii primei faze. Se exclude deci posibilitatea ca depunerea sa în pământ să se fi întâmplat în vremuri tulburi, cauzate

⁴ O datare identică este propusă de toți cei care s-a ocupat de depozit (vezi mai sus).

⁵ Vulpe, *Árte I*, 100 sq.; Kacsó, *SCIVA* 40, 1989, 86 sq.

de mișcări de populații, lupte intertribale etc., acestea fiind total improbabile într-o perioadă de maximă dezvoltare a civilizației locale.

Aceluiași tip de depozite îi aparține și descoperirea de la Vima Mare. Desigur, și în cazul acesteia, la fel ca și în cazul oricăror descoperiri întâmplătoare, se ridică întrebarea dacă a fost recuperat întregul său conținut. Nu se mai poate da un răspuns cert la această întrebare, este însă de menționat că există mai multe depozite care sunt formate doar din două topoare cu disc și spin (Budești, Coldău, Dobrocina, Levelek etc.)⁶.

Cele mai recent apărute depozite din Depresiunea Lăpușului sunt cele două de la Groșii Țibleșului, precum și cel de la Lăpuș II. Din păcate, nici unul dintre ele nu a putut fi recuperat în întregime, însă locurile unde au ieșit la iveală au fost controlate prin săpături sau cu ajutorul detectorului de metale și au fost reținute toate informațiile cu privire la compoziția și condițiile lor de descoperire.

Depozitul de la Groșii Țibleșului I are un conținut mai deosebit, piesele sale având analogii în descoperirile nordbalcanice. Totuși datarea sa în perioada Uriu pare sigură. De altfel, el a fost descoperit în perimetrul unei așezări a grupului Lăpuș, fiind singurul dintre depozitele din Depresiunea Lăpușului care a apărut în mod cert în cadrul unei așezări.

Depozitele de la Groșii Țibleșului II și Lăpuș II aparțin cronologic etapei finale a epocii bronzului din nordul Transilvaniei, respectiv perioadei Bronz târziu 4. Ele au o compoziție clar diferită de cea a depozitelor mai timpurii. Diferențe de compoziție există însă și între ele, primul fiind format exclusiv din culturi, în timp ce al doilea are un conținut mixt: culturi, seceri, cești de bronz etc.

Descoperirile izolate de bronz identificate în Depresiunea Lăpușului după al doilea război mondial sunt foarte puține: un topor cu disc și spin, un celt fragmentar și o spadă fragmentară de la Lăpuș, câte un fragment de seceră de la Suci de Sus și, respectiv Vima Mică. Punctele de hotar în care au fost descoperite toporul cu disc și spin de la Lăpuș și seceră de la Suci de Sus nu sunt cunoscute. Celelalte au fost găsite în mod cert izolat, în locuri lipsite de alte vestigii arheologice. Pentru nici una dintre ele nu avem siguranța că reprezintă depuneri intenționate, deci că ar putea aparține categoriei depunerilor formate dintr-o singură piesă, totuși în cazul toporului cu disc și spin și al spadei de la Lăpuș nu putem exclude nici această posibilitate. Toate piesele aparțin Bronzului târziu.

Toporul de la Lăpuș aparține variantei mai vechi a topoarelor cu disc și spin de tip B₃, numită chiar varianta Lăpuș, întâlnită și în prima fază a cimitirului tumular de la Lăpuș.

Celtul găsit la Lăpuș aparține tipului transilvănean. Acest tip este o prezență relativ rară în bazinul Tisei superioare, la Lăpuș se află însă și în compoziția depozitului I. Nu este exclus ca culturile de tip transilvănean să fi fost produse și în centrele metalurgice din nordul Transilvaniei, dar la origine ele au fost confecționate în atelierele populației Noua. Apariția lor în Depresiunea Lăpușului, dar și în alte zone ale bazinului Tisei superioare, la fel ca și a secerilor cu cârlig, poate fi considerată cu îndreptățire drept un rezultat al influențelor exercitate de purtătorii culturii Noua.

Lamele de seceră de la Suci de Sus și Vima Mică sunt mai greu databile, sigur însă că ele nu aparțin unor variante timpurii. Piese asemănătoare sunt frecvente atât în depozitele fazei Bronz târziu 2, cât și în cele ale fazei Bronz târziu 3.

Fragmentul de spadă de la Lăpuș reprezintă una dintre cele mai târzii piese de bronz din Depresiunea Lăpușului. Exemplarul nostru aparține unei variante rare a spadelor cu cupă la mâner, cu o singură nervură pe mâner, un decor abia perceptibil de trei linii incizate în partea inferioară a uneia dintre laturile gârzii, lama cu nervură centrală pronunțată, decorată cu câte o bandă de patru linii fin incizate, plasate paralel cu linia tășurilor. Analogia sa destul de exactă se află în depozitul I de la Podhořany (Podhering) din Ucraina Trancarpatică⁷. Datarea acestui depozit este controversată. Unii consideră că el aparține fazei timpurii a câmpurilor de urne recente (*Frühphase der jüngeren Urnenfelderzeit*), respectiv fazei Ha B₁,

⁶ Kacsó, *Der Hortfund von Läschia, Kr. Maramureș*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 1995, 136, Lista 1.

⁷ Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn II*, PBF IV, 9, Stuttgart, 1991, pl. 76, 532.

alții îl atribuie unei etape ulterioare acestei faze⁸. Perioada de confecționare și folosință a piesei noastre, asemănător majorității descoperirilor târzii de bronzuri din nordul Transilvaniei, nu depășește, foarte probabil, limita inferioară a fazei Bronz târziu 4, ce corespunde cu sfârșitul fazei Ha B₁ din Europa centrală.

Din scurta trecere în revistă a descoperirilor de bronzuri din Depresiunea Lăpușului rezultă că acestea se extind cronologic într-un interval lung de timp, din Bronzul mijlociu 1 până în Bronz târziu 4. Perioadei mijlocii a bronzului îi revine însă doar o singură piesă: toporul de tip Hajdúsámson de la Larga, toate celelalte datând din perioada târzie a bronzului.

Între piesa de la Larga și descoperirile cele mai timpurii din Bronzul târziu există însă un îndelungat hiatus de timp, explicabil probabil prin slaba locuire a zonei în acest răstimp. De altfel, în lipsa unor descoperiri adecvate, atribuirea culturală a piesei de la Larga rămâne deocamdată o problemă nerezolvată. Cele mai timpurii descoperiri ceramice ale epocii bronzului din Depresiunea Lăpușului sunt cele ce provin de la Lăpuș și aparțin fazei Wietenberg III⁹. Acestea sunt în mod cert mai recente decât toporul în discuție, acesta fiind contemporan cu monumentele fazei Wietenberg II. Desigur, nu poate fi exclusă posibilitatea prezenței unor astfel de monumente și în Depresiunea Lăpușului, ele nu au fost însă identificate.

Descoperirile din Depresiunea Lăpușului imediat posterioare fazei Wietenberg III aparțin culturii Suci de Sus, faza II, aici nefiind semnalate deloc urme Suci de Sus I. Dar și faza Suci de Sus II este foarte slab reprezentată, singurul obiectiv care îi poate fi atribuit cu siguranță fiind cimitirul plan de incinerare de la Suci de Sus-*Poduri pe coastă*. Desigur în zonă trebuie să existe și alte complexe care aparțin acestei faze, ele urmează a fi descoperite. Datarea începuturilor cimitirului plan de la Suci de Sus și, inclusiv, ale fazei II a culturii Suci de Sus nu pot fi precizate cu certitudine, iar singura piesă de metal apărută aici, de altfel numai menționată, fără a fi fost vreodată ilustrată, nu ne este de ajutor pentru aprecieri cronologice. Există totuși anumite indicii potrivit cărora debutul celei de a doua faze a culturii Suci de Sus a avut loc încă în perioada depozitelor de tip Koszider, adică în Bronz mijlociu 2¹⁰. Nu avem însă nici un fel de date care să ateste prezența ei în această etapă și în Depresiunea Lăpușului, astfel că apariția comunităților Suci de Sus aici trebuie datată la începuturile perioadei târzii a epocii bronzului¹¹.

Marea majoritate a depozitelor de bronzuri din Depresiunea Lăpușului aparțin tipului Uriu-Ópályi: Lăpuș I, Peteritea II, Suci de Jos I, Suci de Jos II, Târgu Lăpuș I, Târgu Lăpuș II, Ungureni II, Vima Mare, posibil și Peteritea I. În perioada Uriu se încadrează și depozitul de la Groșii Țibleșului I. Ele datează în principal din Bronz târziu 2, cultural aparținând de comunitățile Lăpuș I. N-ar fi însă exclus ca unele dintre depozitele de acest tip să fie mai timpurii, respectiv să fi fost depuse încă în faza Bronz târziu 1 de purtătorii culturii Suci de Sus II. Având în vedere materialul documentar pe care îl avem la dispoziție, cu informații lacunare în privința compoziției depozitelor și a condițiile lor de descoperire, nuanțările cronologice pe etape mai scurte nu sunt posibile.

Comparația inventarului metalic al cimitirului tumular de la Lăpuș cu conținutul depozitelor menționate nu duce nici ea la rezultate mai deosebite, întrucât există puține corespondențe. Este de remarcat totuși prezența în tumulii fazei a doua a cimitirului de la Lăpuș a unei psalii cu capetele discoidale, prevăzută cu tortiță (T. 21), respectiv a unor nituri, butoni și perle (T. B, T. 6, T. 9)¹² care au o analogii exacte în depozitul de la Ungureni II¹³. Aceste prezențe pot reprezenta un argument pentru cei ce

⁸ Kacsó, ArchKorr 29, 1999, 51 cu literatura mai veche; Kobal', *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*, PBF XX, 4, Stuttgart, 2000, 25.

⁹ Kacsó, *Descoperiri Wietenberg la Lăpuș*, în *In memoriam N. Chidioșan* (volum în pregătire la Muzeul din Oradea).

¹⁰ Kacsó, *Beiträge*, 70. O nouă dovadă în acest sens l-ar putea reprezenta fragmentul ceramic Suci de Sus II găsit în asociere (?) cu ceramică Wietenberg III în așezarea de la Racș (cf. Costea, *Angustia* 2, 1997, 40, pl. 27, 2).

¹¹ Păreri diferite în această problemă au fost exprimate de Vulpe, *Dacia N.S.* 19, 1975, 70 sq. și H.-G. Hüttel, *PZ* 54, 1979, 42 sqq.

¹² Kacsó, *Hügelgräberfeld*, 238, fig. 26, HB, 1-11, fig. 27, H6, 1-2, H9, 4, fig. 28, H21, 1.

¹³ Rusu, *Dacia N.S.* 4, 1960, 164, fig. 1, 15 ("Șanț-Rodna Nouă"); Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, pl. 274, 9-17.

încadrează depozitul în seria sau tipul Suseni din Ha A₁¹⁴, părerea mea este însă că el aparține prin întreaga sa compoziție depozitelor târzii de tip Uriu-Ópályi, așa cum cred și alții care s-au ocupat de această descoperire¹⁵, iar tipurile de piese în discuție au avut o perioadă mai îndelungată de folosință, la fel ca multe alte categorii de bronzuri transilvănene.

O altă piesă care se reîntâlnește atât într-unul dintre depozitele din Depresiunea Lăpușului cât și în cimitirul de la Lăpuș este toporul de tip Drajna. Din păcate, nu știm în ce fază se încadra tumulul în care a apărut un astfel de topor, pare totuși destul de probabil, având în vedere și asocierea cu un topor cu ceafa prelungită de tip Dragomirești, că depozitul de la Târgu Lăpuș I, cu două topoare de tip Drajna, este contemporan cu faza I a cimitirului de la Lăpuș¹⁶.

Depozitele de tip Uriu-Ópályi din Depresiunea Lăpușului au o compoziție variată. Descoperirea de la Vima Mare, probabil și cele de la Peteritea I și Suciul de Jos II aparțin categoriei de depozite formate numai din topoare cu disc și spin, specifice în exclusivitate acestui tip de depuneri.

Depozitele de la Târgu Lăpuș I și Târgu Lăpuș II s-au păstrat, foarte probabil, doar parțial, din acest motiv nu se mai poate stabili dacă ele au conținut și alte categorii de piese decât cele pe care le cunoaștem în prezent. Asocierea topoarelor de tip Drajna – fără îndoială piese de prestigiu – cu un topor miniatural cu ceafa prelungită – piesă simbolică – din primul depozit este deosebit de interesantă, relevând în plus caracterul cultic al depunerii. Cel de al doilea depozit are o compoziție mixtă, alături de o armă – toporul cu disc și spin – apărând unelte: celt și seceri.

O compoziție mixtă au și depozitele de la Peteritea II, Lăpuș I și Ungureni II. Primul dintre ele este unicul din Depresiunea Lăpușului în care, alături de bronzuri, se afla și o piesă de aur. Și această asociere întărește presupunerea că depozitul de la Peteritea II face parte din categoria depozitelor de tip Uriu-Ópályi, întrucât în bazinul Tisei superioare ele sunt singurele care prezintă astfel de asocieri. În depozitul de la Lăpuș se găsesc unelte (celturi, seceri, daltă), podoabe (brățări ornamentate cu secțiunea rotundă, brățări neornamentate cu secțiunea rotundă și quadrangulară, verigi de picior), arme (topor cu gaura de înmănușare transversală, poate și spadă), precum și o mică bucată de bronz brut. Surprinzătoare este lipsa topoarelor cu disc și spin. Acestea apar în schimb în număr și varietate mare în depozitul de la Ungureni II, alături de topoare cu ceafa prelungită și diferite piese de harnașament (psalii, falere, verigi). N-ar fi exclus ca și perlele să fi fost folosite într-un fel la împodobirea calului, la fel ca și niturile și butonii¹⁷. În timp ce psaliile sunt lipsite de urme de folosință, celelalte piese de harnașament au urme de uzură sau de lovituri, iar topoarele au tășurile mai mult sau mai puțin deteriorate, câteva fiind atinse și de foc. Acest depozit se înscrie în grupul nu prea numeros de depozite din Bazinul carpatic, în care piesele de harnașament dețin un procent destul de mare din numărul total al obiectelor¹⁸. Cele mai multe dintre aceste depozite aparțin tot tipului Uriu-Ópályi, iar descoperirea de la Ungureni este singura lipsită de orice podoabe ce ar putea fi desemnate ca având caractere feminine. Sunt prezente în schimb masiv armele, piese cu evidente caractere masculine. Depozitul de la Ungureni II reprezintă deci o mărturie a relației bărbat – cal.

Depozitul de la Suciul de Jos I a fost găsit într-un punct în care au apărut și fragmente ceramice, ce indică existența aici a unei așezări Lăpuș¹⁹. Având în vedere dimensiunile punctului, dar și lipsa unor

¹⁴ Rusu, *Bronzehorte*, 208, nr. 60; Petrescu-Dîmbovița, *Corpus*, 135; B. Wanzek, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*, UPA 2, Bonn, 1989, 84.

¹⁵ Von Brunn, *Hortfunde*, 290; Vulpe, *Äxte I*, 59, Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde*, 176 sq.; Hüttel, *Bronzezeitliche Trensens in Mittel- und Osteuropa*, PBF XVI, 2, München, 1981, 131.

¹⁶ Este de menționat că în nordul Transilvaniei topoarele de tip Drajna se găsesc și în depozite din faza Bronz târziu 3: Bicaz I (exemplar întreg), Bicaz II (fragment).

¹⁷ Dovadă că acestea din urmă sunt astfel de podoabe oferă descoperirile din tumulul B de la Lăpuș, unde ele au apărut, împreună cu mai multe fragmente de psalii din corn de cerb puternic calcinate, într-o masă mare de oase calcinate de cal.

¹⁸ Mai recent despre această problemă Metzner-Nebelsick, Nebelsick, *MAGW* 129, 1999, 82 sqq.

¹⁹ Kacsó, *Beiträge*, 59, nr. 23b.

cercetări de amploare, nu poate fi precizat raportul dintre așezare și depozit. Cele trei culturi de la Suci de Jos prezintă urme de folosire, respectiv de deteriorare. Dintre ele, două au dimensiuni obișnuite, iar al treilea este miniatural. În timp ce piesele ce aparțin depozitului pot fi considerate fără dubii ca produse ale atelierelor locale Suci de Jos – Lăpuș, prezența exclusivă a culturilor diferențiază clar descoperirea de cele ce caracterizează de regulă aspectele culturale menționate: depozite mixte, depozite de arme (topoare cu disc și spin), depozite de podoabe (brățări, brățări și verigi de picior). În schimb, depozite de culturi contemporane depozitelor de tip Uriu – Ópályi se întâlnesc în mediul Noua, aici tipul de celt depus fiind cel transilvănean²⁰. Este posibil ca și depozitul de la Suci de Jos I să se fi constituit, la fel ca și cel de la Goșii Țibleșului I, sub impuls răsăritean.

Dintre piesele izolate de bronz din Depresiunea Lăpușului contemporane cu depozitele de tip Uriu-Ópályi, mai deosebit este toporul de la Larga. Aspectul său îngrijit, bine finisat, dar și clar diferențiat față de majoritatea topoarelor contemporane, precum și numărul foarte mic de piese analoage sunt argumente pentru încadrarea acestui topor printre cele care aparțin categoriei de obiecte de prestigiu sau semne de distincție.

Într-un fel surprinzător, în Depresiunea Lăpușului nu există depozite ce pot fi datate fără dubii în perioada Lăpuș II, respectiv în faza Bronz târziu 3. Cel puțin teoretic, s-ar putea admite că unele dintre depozitele de tip Uriu-Ópályi au fost depuse de abia în această fază. În ceea ce privește descoperirile din perimetrul limitat al depresiunii, lipsesc însă argumentele clare în acest sens. Este de presupus că în viitor vor apare și depozitele acestei faze, mai ales că obiceiul depunerilor de bronzuri nu a fost abandonat în intervalul de timp în discuție, după cum o dovedesc descoperirile din zonele învecinate. Se schimbă însă caracterul și compoziția depozitelor, devenind preponderente cele care conțin piese fragmentare și turtite de bronz.

O nouă schimbare în conținutul depozitelor are loc în cursul fazei Bronz târziu 4, în nordul Transilvaniei, inclusiv în Depresiunea Lăpușului, acest fenomen fiind însoțit probabil și de alte schimbări în viața materială și spirituală a comunităților. Cele două depozite din zonă – Groșii Țibleșului II și Lăpuș II – sunt diferite în alcătuirea lor, ambele având însă bune paralele în descoperirile contemporane din bazinul Tisei superioare, ce redevine acum, pentru ultima dată, un important centru metalurgic, bazat însă probabil pe resurse de materii prime diferite decât cele folosite în perioada Uriu.

Numărul crescut de noi descoperiri de bronzuri ce aparțin chiar etapei de sfârșit a epocii bronzului din nordul Transilvaniei, la care se adaugă și o serie de descoperiri mai vechi neluate în seamă de cercetarea recentă, fac ca tabloul repartiției depozitelor târzii din Transilvania²¹ să se modifice, zona sa nordică fiind populată destul de substanțial cu astfel de descoperiri.

DIE BRONZEFUNDE IN DER LÄPUŠ-NIEDERUNG (Zusammenfassung)

In der Lăpuș-Niederung sind z.Z. 13 Depotfunde und 21 Einzelstücke bekannt. Die ersten Depotfunde erschienen noch in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: Peteritea I, Peteritea II, Suci de Jos I, Târgu Lăpuș I, Târgu Lăpuș II, Ungureni I, Ungureni II. Zwischen den Weltkriegen wurde ein einziges Depot gefunden, und zwar der erste Fund von Lăpuș. Nach dem zweiten Weltkrieg kamen die Depots von Suci de Jos II, Vima Mare, Groșii Țibleșului I, Groșii Țibleșului II und Lăpuș II zum Vorschein. Die Mehrzahl der Einzelstücke kam noch vor dem ersten Weltkrieg ans Licht.

Der älteste Fund ist die Schaftlochaxt vom Typ Hajdúsámson von Larga, die in die erste Stufe der mittleren Bronzezeit eingereiht wird. Zwischen diesem Stück und chronologisch den nächsten Bronzefunden, die in die Uriu-Periode datiert werden, ist eine relativ große Zeitlücke.

²⁰ Petrescu-Dîmbovița, *Depozite*, pl. 60, 3-5 (Răchita), pl. 70, 1-2 (Uroi).

²¹ Soroceanu, *Hortfunde und befestigte Anlagen in Transsivänien*, în: *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin-Nitra, 1982, fig. 5.

Die Depotfunde vom Typ Uriu-Ópályi sind entweder gemischt (Lăpuș I, Ungureni II, Târgu Lăpuș I, Târgu Lăpuș II, Peteritea II) oder bestehen nur aus Nackenscheibenäxten (Vima Mare, wahrscheinlich auch Peteritea I und Suci de Jos II).

Die Zusammensetzung des Fundes von Ungureni II ist bemerkenswert. Neben den Nackenscheiben- und Schaftlochäxten erscheinen hier verschiedene Teile des Zaumzeuges, was die bronzezeitliche Verbindung zwischen Mann und Pferd unterstreicht.

Es ist nicht ausgeschlossen, dass auch der Fund von Lăpuș I ein besonderes Stück beinhaltet. Es handelt sich um ein Antennenschwert, das gewiß zusammen mit den Uriu-Ópályi Bronzen gefunden wurde. Die Zugehörigkeit dieses Stückes zum Fund kann doch in Frage stellen, da die anderen Schwerter dieses Typs zweifellos viel jünger sind.

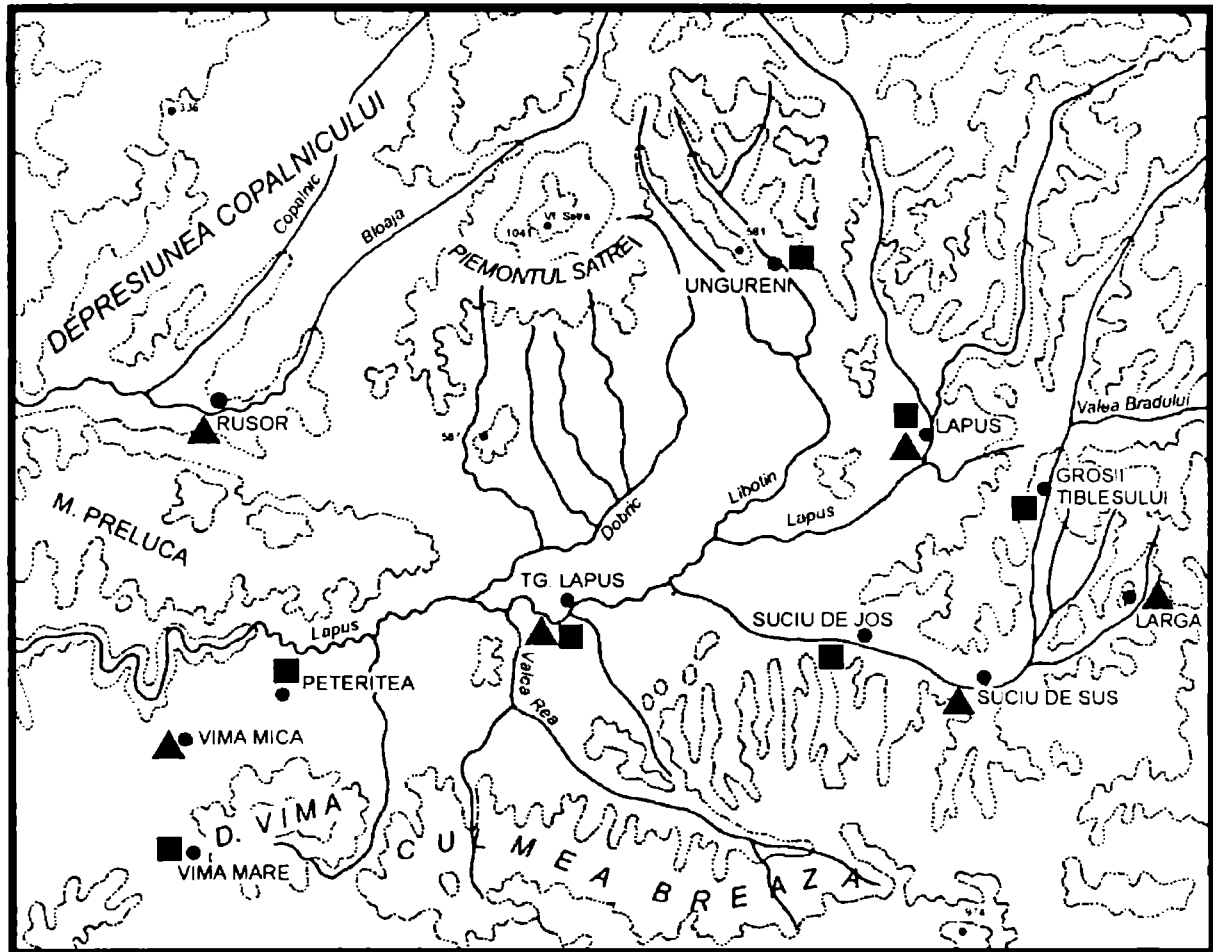
Auffallend ist das Fehlen in der Lăpuș-Niederung der Depotfunde der Stufe Spätbronzezeit 3 (= Hallstatt A). Man darf doch vermuten, dass solche Funde in der Zukunft auch in dieser Zone erscheinen werden.

Die jüngsten bronzezeitlichen Funde in dieser Gegend sind die Depotfunde von Lăpuș II und Groșii Țibleșului II, sowie die Einzelfunde von Lăpuș (Schalenknaufschwertfragment) und Târgu Lăpuș (Tüllenbeile). Sie gehören der Stufe Spätbronzezeit 4 (= Hallstatt B₁) an. Die Stücke dieser Funde haben die besten Analogien in den Bronzefunden des oberen Theißgebietes, das während dieser Stufe zum letzten Mal ein wichtiges metallurgischen Zentrum wird.

Prescurtări bibliografice

- Bader, *Dépôts* T. Bader, *Dépôts de l'âge du bronze tardif du nord-ouest de la Transylvanie*, InvArchRoumanie 6, 1971.
- Bader, *Suci de Jos* T. Bader, *Cultura Suci de Jos în nord-vestul României. – Die Suci de Jos-Kultur im Nordwesten von Rumänien*. SCIV 23, 1972, 509-535.
- Bader, *Schwerter* T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*. PBF IV 8, Stuttgart, 1991.
- Bader, *Bronzefunde* T. Bader, *Neue Bronzefunde in Nordwestrumänien*, în T. Kovács (ed.), *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Gebieten. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, Budapest, 1996, 265-301.
- v. Brunn, *Hortfunde* W.A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, RGF 29, Berlin, 1968.
- Hampel, *Bronzkor I-III* J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban, I-III*, Budapest, 1886, 1892, 1896.
- Hansen, *Metalldeponierungen* S. Hansen, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*, UPA 21, Bonn, 1994.
- Kacsó, *Descoperiri* C. Kacsó, *Descoperiri inedite de bronzuri din județul Maramureș. – Neue Bronzefunde im Bezirk Maramuresch*. Marmatia 3, 1977, 27-36.
- Kacsó, *Contribuții* C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României. – About the knowledge of the metallurgy of copper and bronze in the North-Western part of Romania*. Apulum 15, 1977, 131-154.
- Kacsó, *DepLăpuș* C. Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Lăpuș. – Der Bronzefund von Lăpuș*. Marmatia 5-6, 1979-1981, 115-124.
- Kacsó, *Beiträge* C. Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suci de Jos-Kultur*. Dacia N.S. 31, 1987, 51-75.
- Kacsó, *ContrSuciGroși* C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Suci de Jos și Groșii Țibleșului. – Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsilvaniens. Die Ausgrabungen in Suci de Jos und Groșii Țibleșului*. RB 7, 1993, 29-49.
- Kacsó, *Bronzefunde* C. Kacsó, *Frühhallstattzeitliche Bronzefunde in Transsilvanien*. EphemerNap 4, 1994, 5-15.
- Kacsó, *ContrLăpuș* C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Lăpuș – "Gruia Târgului". – Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsilvanien. Die Ausgrabungen in Lăpuș – "Gruia Târgului"*. Crisia 24, 1994, 9-21.
- Kacsó, *Groși* C. Kacsó, *Groșii Țibleșului, com. Suci de Jos, jud. Maramureș, în Situri arheologice cercetate în perioada 1983–1992*, Brăila, 1996, 57, nr. 131.
- Kacsó, *Hügelgräberfeld* C. Kacsó, *Zur chronologischen und kulturellen Stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuș, în C. Kacsó (ed.), Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7. – 10. Oktober 1998*, BiblMarmatia 1, Baia Mare, 2001, 231-278.

- Kroeger-Michel, *Haches*
Marțian, *Repertoriu I* E. Kroeger-Michel, *Les haches à disque du Bassin des Carpathes*, Paris, 1983.
J. Marțian, *Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen*. MAGW 39, 1909, 321-358.
- Marțian, *Repertoriu II* J. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*. Bistrița, 1920.
- Miclea, Florescu, *Preistoria* I. Miclea, R. Florescu, *Preistoria Daciei*, București, 1980.
MonSzolnDob I – VII Szolnok-Dobokavármegye Monographiája, I-VII, Dées, 1901, 1903.
- Mozsolics, *Bronzefunde I* A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1967.
Mozsolics, *Bronze- u. Goldfunde* A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapest, 1973.
- Mozsolics, *Bronzefunde II* A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985.
- Nestor, *Der Stand* I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. BerRGK 22, 1932 (1933), 111-181.
- Nestor, *Streitäxte* I. Nestor, *Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*. Marburger Studien, 1938, 178-192.
- Orosz, *Repertorium I* E. Orosz, *Szolnok-Dobokamegye őskori leletek repertoriuma*. A Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Etnographiai Társulat I. Évkönyve, Dées, 1900, 17-44.
- Petrescu-Dîmbovița, *Depozite* M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Petrescu-Dîmbovița, *Corpus* M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. PBF XVIII 1, München, 1978.
- Petrescu-Dîmbovița, *Armschmuck* M. Petrescu-Dîmbovița, *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*. PBF X, 4, Stuttgart, 1998.
- Pósta, *Útmutató* B. Pósta, *Útmutató az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtárában*, Kolozsvár, 1903.
- Primics, *Jelentés* Gy. Primics, *Jelentés az erdélyi muzeum-egylet igazgató választmányának megbízása következtében ez év nyári hónapjaiban két ízben tett ásvány-gyűjtő és geológiai kirándulásairól*. OTTÉ 10, 1885, 276-287.
- Primics, *Batizpolyána* Gy. Primics, *A batizpolyánai csontbarlang*. TTK 18, 1886, 313-317.
- Roska, *Repertorium* M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma. I. Őskor*, Kolozsvár, 1942.
- Rusu, *Bronzehorte* M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*. Dacia N.S. 7, 1963, 177-210.
- Schubert, Schubert, *Untersuchungen* F. Schubert, E. Schubert, *Spektralanalytischen Untersuchungen von Hort- und Einzelfunden der Periode B III*, in Mozsolics, *Bronzefunde I*, 185-203.
- Soroceanu, *Deponierungen* T. Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, in T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 1995, 15-80.
- Temesváry, *Leletek* J. Temesváry, *Szolnokedobokamegyei leletek*. ArchÉrt 17, 1897, 97-107.
- Vulpe, *Äxte I* A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF IX 2, München 1970.

- Depozite de bronzuri - Depotfunde
 ▲ Descoperiri izolate - Einzelfunde

0 5 10 15 20 25 km

Fig. 1. Descoperiri de bronzuri în Depresiunea Lăpușului.
 Abb. 1. Bronzefunde in der Lăpuș-Niederung.

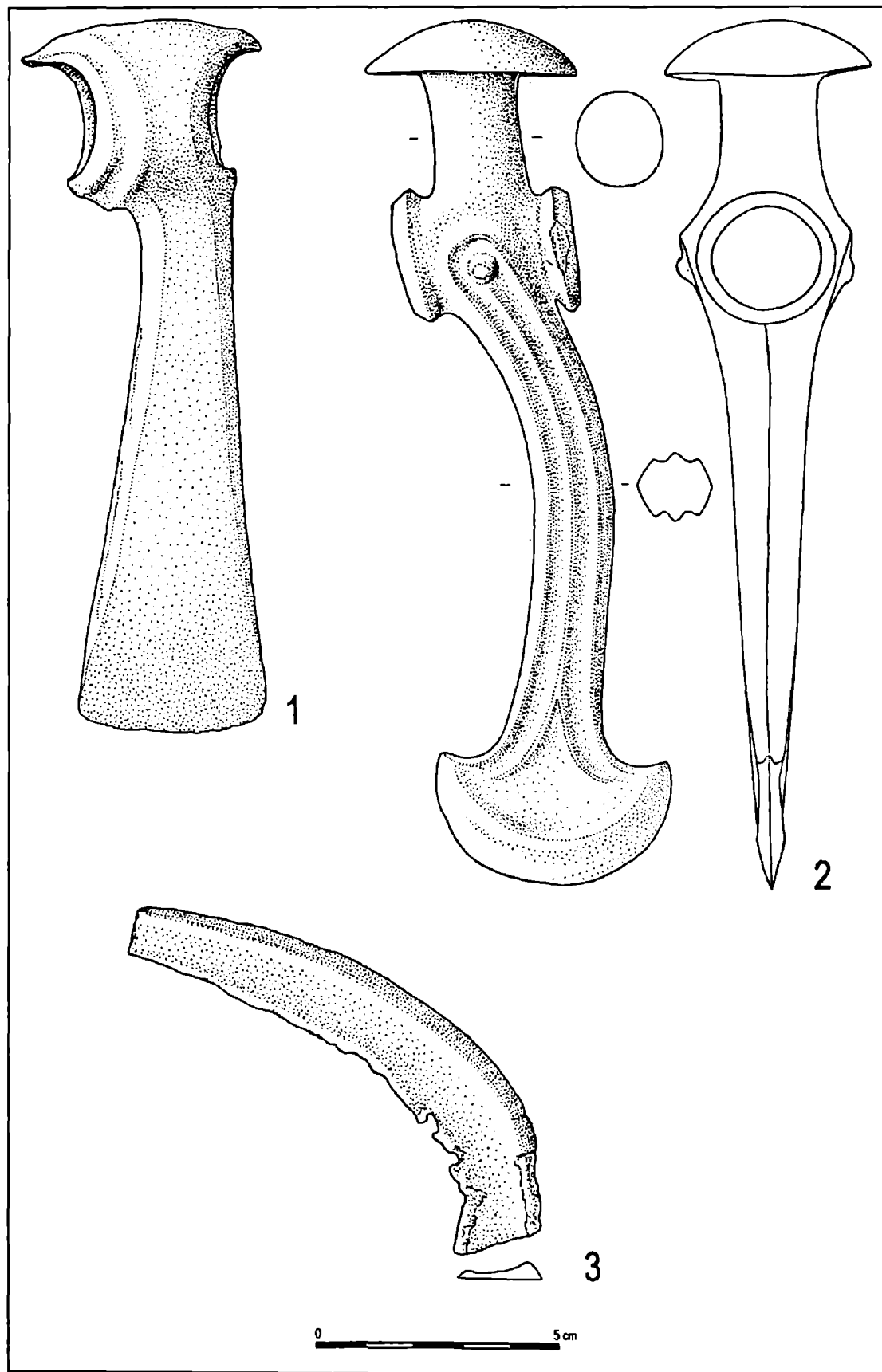

Fig. 2. Descoperiri izolate de bronzuri. 1-2. Larga. 3. Vima Mică.

Abb. 2. Einzelfunde. 1-2. Larga. 3. Vima Mare.

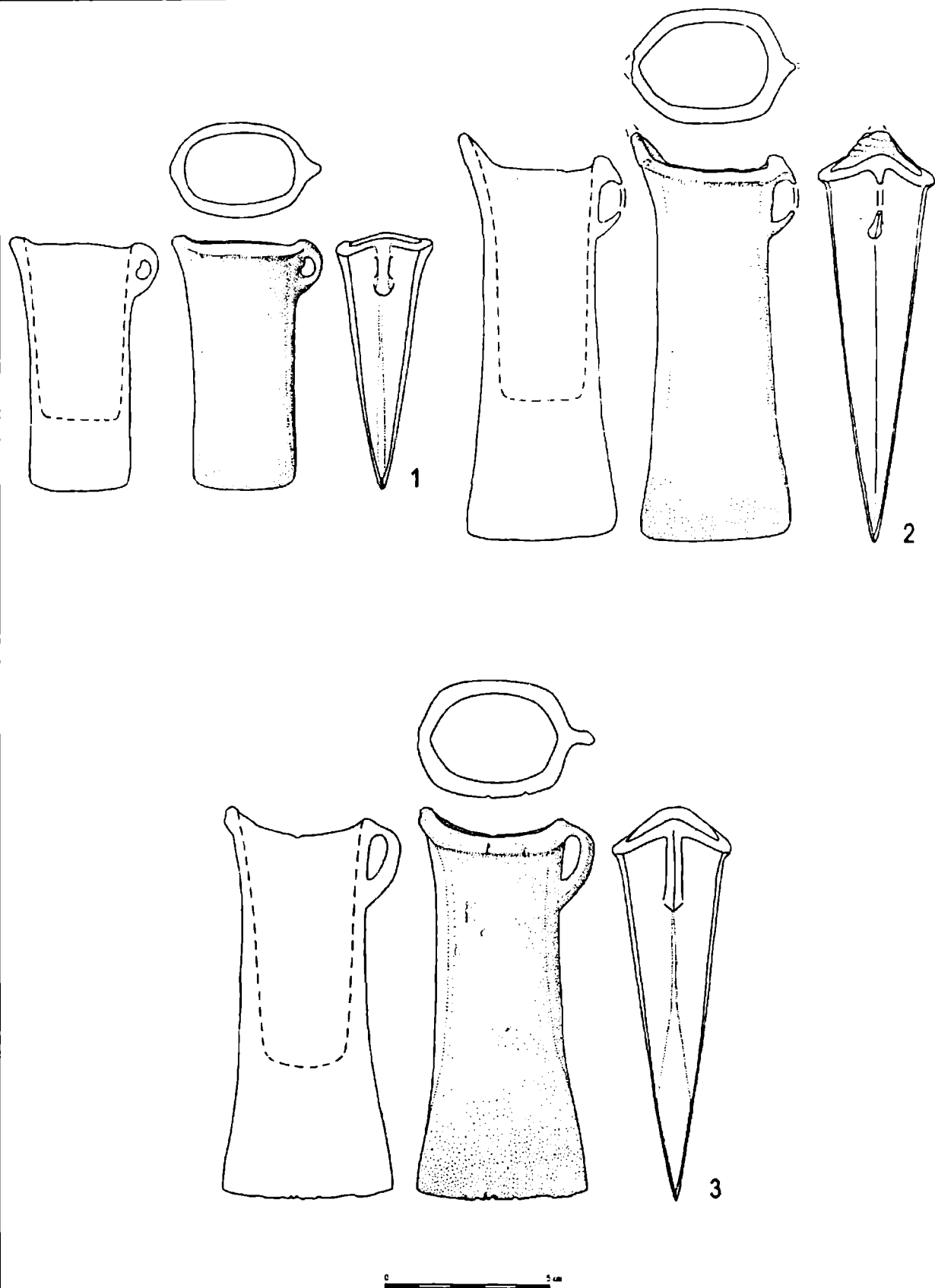

Fig. 3. Depozitul de bronzuri de la Suciul de Jos I.

Abb. 3. Der Depotfund von Suciul de Jos I.

BRONZURI DESCOPERITE ÎN NORD-ESTUL TRANSILVANIEI

George G. MARINESCU

În ultimii ani, în nord-estul Transilvaniei au fost descoperite noi obiecte de bronz care se adaugă la depozitele și piesele semnalate anterior¹.

În lucrarea de față, ne propunem prezentarea unui lot inedit de astfel de piese, în speranța ca ele să contureze mai bine imaginea și aria de manifestare a societății umane de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, în arealul mai sus amintit.

Mai întâi vom prezenta obiectele inedite pe localități în ordine alfabetică, cu precizări legate de datarea și încadrarea cronologică, urmând ca, în finalul lucrării noastre să comentăm, pe scurt, fenomenul utilizării bronzului în nord-estul Transilvaniei și să aducem la zi catalogul descoperirilor de bronzuri de la finalul epocii bronzului (Bronz D) și începutul Hallstatt-ului (Ha A-B). Întocmirea catalogului este cu atât mai importantă, cu cât ultimul repertoriu² de acest fel este de peste trei decenii (1974) și a rămas neactualizat, în condițiile în care numărul localităților cu descoperiri de bronzuri a urcat de la 39 în 1974 la 59 în prezent.

ANIEȘ, com. Maieru

În anul 1982, la poalele dealului „Cetății”, pe Valea Anieșului, au fost găsite mai multe piese de bronz, dintre care trei (două celturi întregi și un fragment de celt) au ajuns în Muzeul din Maieru organizat de profesor Sever Ursu.

Unul din celturi (pl I/3) are gura concavă, buza ușor îngroșată, iar pe o față laterală prezintă o fisură din vechime (Dimensiuni: L = 9,5 cm). Celălalt celt (pl.I/2) are gura ușor concavă, buza îngroșată și două

¹ I. Marțian, *Repertoriul arheologic pentru Ardeal*, Bistrița 1920; M. Roska, *Erdely régészeti repertoriuma I*, Oskor, în *Tesaurus antiquitatum transsilvanicorum*, Tom I, Cluj, 1942 (cu bibliografia mai veche); A.D. Alexandrescu, *Die Bronzeschweren aus Rumänien*, în *Dacia*, X, 1966, p 117-189; M. Petrescu-Dâmbovița, în *RevUniv Iași*, 1954, p 277-292; Idem, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, Idem, *Die Sichlen in Rumänien*, în *PBF*, XVII, 1, München, 1978; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorde in Transsilvanien*, în *Dacia NS*, VII, 1963, p 177-210; Idem, *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara*, în *ArhMold*, 2-3, 1964, p 238-248; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, 1, în *PBF*, IX, 2, München, 1970 și în *PBF*, IX, 5, München 1975; T. Soroceanu, în *Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin 1995, p 49, fig. 13; T. Soroceanu, Al. Retegan, *Der Bronzefunde von Perișor (Kr. Bistrița-Năsăud)*, în *DaciaNS XXV*, 1981, p 207-211, 225-229; Șt. Dănilă, *Depozitul de bronzuri de la Visuia*, în *SCIVA*, 27, 1, 1976, p 61-75; Idem, în *SCIVA*, 26, 2, 1975, p 255 sqq; Idem, *Materiale*, IX, 1970; C. Kacso, *Piese de bronz din depozitul de la Dipșa în Muzeul de Istorie Naturală din Viena*, în *RB*, VIII, 1994, p 21-25; G. Marinescu, *Depozitul de bronzuri de la Agrieș și unele probleme ale bronzului târziu în Transilvania nord-estică*, în *Apulum*, XVIII, 1979, p 91-101; Idem, *Noi descoperiri de topoare de cupru și bronz în Transilvania nord-estică*, în *StComCaransebeș*, 1979, p 123-133; Idem, *Depozitul de bronzuri de la Ciceu-Corabia*, în *ActaMP*, III, 1979, p 5-57; Idem, *Depozitul de bronzuri de la Țigău*, în *Marisia*, X, 1980, p 31-51; G. Marinescu, Șt. Dănilă, *Obiecte de bronz descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud*, în *FI*, III, 1974, p 65-88; Idem, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, în *FI*, IV, 1976, p 24-56; G. Marinescu, Al. Retegan, *Descoperiri arheologice pe teritoriul comunei Căianu Mic*, în *FI*, III, 1974, p 443-451.

² G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 77-78 (catalogul cu descoperiri de bronzuri din Bronz D-Hallstatt B₂).

linii în relief ca decor. (Dimensiuni: L = 9 cm). Ambele piese au o patină verzui-albicioasă ce trădează un bronz de slabă calitate.

Tipologic: cele două celturi se datează în Ha B₁-B₂ (sec. X – IX î.e.n.), mai probabil în Ha B₂. Ele provin aproape sigur dintr-un depozit care s-a pierdut, deși nu excludem cu totul posibilitatea ca piese disparate să se mai afle la diverși locuitori sau la descoperitori.

Până la eventuale noi apariții de piese, ne mărginim doar să semnalăm descoperirea unui nou depozit de bronzuri în județul Bistrița-Năsăud.

BREAZA, com. Ciceu Giurgești

În colecția sătească din localitate se află mai multe materiale arheologice găsite de-a lungul anilor, din descoperiri fortuite, pe teritoriul satului.

Alături de topoare perforate din piatră, menționăm și un celt de bronz cu „plisc” și corp aproximativ hexagonal în secțiune (pl. I/1), având tortița ruptă din vechime. Dimensiuni: L = 8,6 cm.

Celtul este în general atipic, el putând fi datat pe o perioadă lungă de timp de la sfârșitul epocii bronzului (Bronz D) și până în Hallstatt-ul timpuriu (Ha A-B).

CICEU CORABIA, com. Petru Rareș

a) Dintr-o descoperire făcută pe teritoriul satului, în punctul „Măgura”, în colecția școlară din localitate a ajuns un celt de bronz cu decor de linii în relief (pl. II/1). Dimensiuni: L = 10 cm. Celtul achiziționat în 1989 de către Muzeul din Bistrița (nr. inv. 15454) ca și piesele disparate tot de pe „Măgura”³, fac parte, foarte probabil, din depozitul de bronzuri găsit întâmplător în 1968 și care a fost recuperat în mai multe etape de la descoperitori și localnici⁴.

Celtul se datează în Ha B₁-B₂ (secolele X – IX î.e.n.).

b) Un alt celt de bronz cu gura concavă și o față ruptă din vechime (pl. II/2), patina îndepărtată recent, provine, foarte probabil, din zona „Măguri”, poate chiar din același depozit, piesa fiind achiziționată de C. Gaiu.

CRISTUR ȘIEU, com. Șieu Odorhei

Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în punctul „Pe Hășlane”, în colecția sătească din Șieu Odorhei a ajuns un celt de bronz (pl. II/3). Decorul este compus din linii orizontale în relief, sub ele fiind un șir de trei linii în V, încadrate de două linii în unghi drept care se curbează înspre buză. Particularitatea piesei constă în faptul că cealaltă față a rămas nedecorată. Toarta este ruptă din vechime.

Tipologic și după decor, celtul se datează în Ha B₁-B₂, secolele X – IX î.e.n., putând fi asociat cu ceramica datată în Hallstatt-ul timpuriu, aflate în colecția sătească și în Muzeul din Bistrița (nr. inv. 8267-8299), găsite în punctele „La Baie” și „La Râpă”.

PERIȘOR, com. Zagra

De pe teritoriul localității Perișor au fost achiziționate pentru Muzeul din Bistrița de către C. Gaiu⁵, două topoare cu disc și spin (nr. inv. 18954 și 18955) (pl. III/1,2). Din spusele descoperitorului cele două piese nu au fost descoperite în același timp, unul fiind găsit înainte de descoperirea depozitului din 1976⁶. Suntem înclinați să credem, având în vedere degradarea prin topire simetrică a lamei celor două topoare, că ele provin din același lot de piese, poate un atelier de bronzar din zonă sau un nou depozit de bronzuri.

Starea de conservare a topoarelor de luptă cu disc și spin este bună. Lama este masivă, puternic arcuită și cu marginile ridicate. Tubul de înmănușare, plasat puțin oblic față de axul lung, are diametrele diferite. Discul și spinul sunt masive, lama și bara de la disc sunt rectangulare în secțiune transversală. Dimensiuni: 22,8 cm și 21,9 cm.

³ G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, III, 1979, p. 125, pl. I/3,4. Pentru așezarea fortificată vezi V. Vasiliev, C. Gaiu, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 31-63.

⁴ Idem, în *ActaMP*, III, 1979, p. 51 sqq.

⁵ Mulțumim și pe această cale domnului C. Gaiu pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție aceste piese pentru publicare.

⁶ T. Soroceanu, Al. Retegan, în *DaciaNS*, XXV, p. 207sqq.

Din punct de vedere cronologic cele două topoare de datează, prin formă și analogii, la sfârșitul epocii bronzului (Bronz D, secolul XIII î.e.n.).

ȚAGU, com. Budești

Pe teritoriul satului, în 1985, în punctul „Valea Peștilor”, a fost găsit un celt de bronz, aproximativ hexagonal în secțiune (pl. I/4). Celtul, păstrat destul de bine, cu toate că bronzul nu este de cea mai bună calitate, prezintă un decor din linii simple și buza îngroșată. Dimensiuni: L = 8 cm.

Tipologic, celtul de datează în Hallstatt-ul timpuriu, Ha B₁-B₂ și poate fi pus în legătură cu descoperirile similare sau de ceramică semnalate în zonă⁷.

Din prezentarea de mai sus a reieșit faptul că piesele provin din descoperiri izolate și întâmplătoare. Toate piesele se încadrează în tipuri bine definite, poate mai puțin topoarele cu disc și spin de la Perișor, fiind des întâlnite pe un spațiu larg.

Celturile de la Anieș, Breaza, Ciceu-Corabia și Țagu, pot fi încadrate în categoria celturilor cu plisc. Această categorie de unelte a beneficiat de un studiu amănunțit din partea lui M. Petrescu-Dâmbovița, care delimita două variante, una mai veche, cu secțiune hexagonală, fiind caracteristic seriei Uriu-Domănești și o alta cu secțiune ovală întâlnită des în depozitele din seria Cincu-Suseni⁸.

Analogii⁹ pentru piesele prezentate, indiferent de categoria în care sunt incluse, sunt numeroase fiind regăsite în întreg bazinul dunărean, ceea ce ne face să nu insistăm pe acest aspect. Mai relevant ni se pare faptul, că astfel de celturi cu plisc, sunt descoperite și în alte puncte din nord-estul Transilvaniei, cum ar fi la Căianul Mic¹⁰, Blăjenii de Jos¹¹ sau Visuia¹², dovedind o utilizare intensă a acestui tip de celt.

Celturile de la Ciceu-Corabia și Cristur-Șieu, se încadrează în categoria celturilor cu gura dreaptă, îngroșată la margine, cu secțiunea ovală, cu corpul masiv sau zvelt, ornamentate. Celturile masive au torți și în general sunt ornamentate cu nervuri concentrice sub buză și cu nervuri în formă de triunghi, în Y sau în franjuri pe corp. Taișurile sunt ușor curbate. Începutul lor este plasat în Hallstatt-ul timpuriu și continuă până în Ha B când se generalizează¹³.

Originea acestui tip de celt este plasată în bazinul mijlociu al Dunării.

La fel ca și celturile cu plisc, nici ele nu reprezintă o excepție în zona Transilvaniei în general, și în nord-estul ei, în special.

Topoarele de luptă cu disc și spin de la Perișor, tipologic, aparțin subvariantei B_{3c} propusă de I. Nestor¹⁴ și variantei Târgșor a topoarelor de tip B₃ propusă de Al. Vulpe¹⁵. Secțiunea patruleteră a barei și a lamei arată că topoarele nu se încadrează perfect în nici una din cele trei subvariante ale variantei Târgșor, ci prezintă mai degrabă asemănări cu formele caracteristice ale topoarelor de tip B₁, de care se leagă prin masivitatea șaibe și arcuirea lamei. Apariția unui topor de tip B₃, cu o astfel de secțiune a lamei nu este nouă, dar este mai rară, piese de acest fel fiind întâlnite la Lăpuș și Dumbrăvioara¹⁶.

Cea mai bună analogie pentru topoarele de la Perișor, este exemplarul descoperit întâmplător la Budești¹⁷.

⁷ G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, p 66 sqq, pl. I/2-4; idem, *FI*, IV, p 25, pl I/2. Ceramică de Hallstatt timpuriu se află în Muzeul din Bistrița, provenind din cercetări de suprafață efectuate în punctele „La Simionca” și „După Dos”.

⁸ M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitul de la Bârsana*, în *AISC*, V, 1944-1948, p 271-274.

⁹ Idem, *Depozitele de bronzuri din România*, București 1977.

¹⁰ G. Marinescu, în *Marisia*, X, 1980, p 38, pl. IX/1.

¹¹ M. Dâmbovița, în *RevUniv Iași*, 1954, I, p 277-292.

¹² Șt. Dănilă, în *SCIVA*, 27, 1976, I, p 61-75.

¹³ W.A. von Brunn, *Hortfunde*, p 36-51; M. Rusu, *Metalurgia bronzului în Transilvania la începutul Hallstattului*. Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1972, p 24; M. Petrescu-Dâmbovița, *Date noi cu privire la depozitul de la Tăuteni*, în *ArhMold*, I, 1961, p 81-114.

¹⁴ I. Nestor, *Die verzierten Streitaxte mit Nachkenschleife aus Westrumänien*, *Marburger Studien*, Darmstadt, 1938, p 182 sqq.

¹⁵ Al. Vulpe, în *PBF*, IX, 2, p 86 sqq, pl 32/456-458, pl. 33 și pl 34.

¹⁶ Fr. Nistor, Al. Vulpe, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p 190; Al. Vulpe, *op.cit.*, pl 24/338-340.

¹⁷ G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 65-66, 72-73, pl I/1.

Cele două noi topoare vin să dea consistență presupusei subvariante Budești a variantei Târgșor¹⁸, sperând ca în viitor noi descoperiri să confirme existența acestei subvariante.

Noile piese arheologice pe care le-am introdus prin acest studiu în circuitul științific, vin să confirme încă o dată bogăția și varietatea tipurilor de unelte și arme din nord-estul Transilvaniei. Descoperirile făcute în această zonă arată că, arealul nord-estic transilvan, are aceeași evoluție ca întregul spațiu intracarpatic, confirmând concluzia lui M. Rusu că Transilvania a fost un veritabil centru european de producție la finalul epocii bronzului (Bronz D) și mai ales în Hallstatt-ul timpuriu (Ha A-B)¹⁹.

Studiul tipologic al principalelor obiecte de bronz descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, confirmă și el amploarea pe care a luat-o metalurgia bronzului, materializată prin prezența a numeroase tipuri și variante, dovedind dezvoltarea economică și acumularea de cunoștințe tehnice cu care era înzestrată populația tracică din zona cercetată.

Din analiza descoperirilor constatăm aceeași tendință de miniaturizare și de eliminare treptată, până în Ha B, a unor tipuri de obiecte care au fost caracteristice în Bronz D (topoare cu disc și spin, celturi masive de tip transilvănean, unele tipuri de brățări, etc.), fenomen generalizat în întreg spațiu transilvan. Această tendință este ilustrată cel mai bine de scăderea în dimensiuni și în greutate a celturilor de tip transilvănean, prin adâncirea găurii de înmănușare. Este de presupus că această tendință a fost impusă de unele cauze obiective: reducerea rezervelor de minereuri neferoase și, poate, apariția unor unelte mai performante din fier, fapt confirmat și de descoperirea de topoare cu aripioare de fier, de la Coldău²⁰, databile în Hallstatt-ul mijlociu (Ha C). Tocmai de buna eficiență a uneltelor și armelor confecționate din fier, este legată și dispariția secerilor de bronz, care dispar în Hallstatt-ul mijlociu pentru a reapărea sub forma secerilor de fier de tip dacic în Latène C.

Numărul mare al descoperirilor de bronzuri confirmă indirect locuirea intensă a zonei în Bronz D – Hallstatt-ul timpuriu. Această locuire este bine probată de numeroase așezări depistate prin cercetări de suprafață sau sistematice. Este de menționat un număr mare de fortificații de pământ cu val și șanț (Ciceu-Corabia, Sărățel, Dumitrița, Șieu-Măgheruș, Viile Tecii, Pinticu, etc.) care dovedesc și ele o locuire intensă, dar, foarte probabil și existența unor pericole și amenințări din partea unor vecini mai apropiați sau mai îndepărtați. Este posibil ca o parte din aceste depozite să fi fost ascunse din cauza unor astfel de amenințări de mari proporții care afectează întreaga zonă a Transilvaniei la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii hallstattiene. Încetarea bruscă a activității în depozitul-turnătorie de la Dipșa, care alimenta, foarte probabil, întreaga zonă cu produse lucrate în serie în Hallstatt A₁, nu poate fi explicată decât printr-un astfel de eveniment tensionat ce a marcat întreaga zonă.

Alături de existența unui mare atelier cum este cel de la Dipșa, funcționau în zonă și ateliere mai mici, poate chiar și meșteri itineranți, pentru satisfacerea nevoilor pe plan local. Acest lucru este confirmat de existența în cadrul depozitelor a turtelor și barelor din bronz, a resturilor și cioturilor de tumare, care demonstrează practicarea acestor meșteșuguri în diferite puncte și la un nivel ridicat de producție.

Continuarea cercetărilor pe care ni le propunem într-o zonă foarte bogată arheologic și relativ puțin studiată, va aduce cu siguranță noi date legate de transformările profunde, prin care trece populația locală la cumpăna dintre cele două epoci istorice.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR DE BRONZURI DIN BRONZ D – HALLSTATT A-B

1. AGRIEȘ, comuna Târlișua

În martie 1977, dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în punctul „Dosul Lederii”, la o adâncime de 0,20 – 0,30 m, a fost găsit un depozit de bronzuri ascuns într-un vas cu corpul ușor bombat, fundul drept și buza puțin evazată.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ M. Rusu, *op. cit.*

²⁰ N. Boroffka, *Die Verwendung von Eisen in Rumänien von den Anfängen bis in das 8. Jahrhundert V. Chr., Vortag gehalten zu Ehren von dr. John Alexander auf dem Symposium „Europe in the 1st. Millenium B.C., New-York”, 3rd – 4th April, 1986*, Institute of Archaeology Oxford, Berlin, 1991. Extras, p. 8, nr. 12, fig. 4,5, cu bibliografie. Datare sec. VIII-VIII î.e.n.

Depozitul cântărește în total 1600 g și este compus din următoarele piese:

- 14 brățări din bronz cu secțiunea rotundă, îngroșate la mijloc și subțiate treptat spre capetele deschise și apropiate, toate sunt ornamentate cu excepția a două piese;
- un topor fragmentar de tipul celor cu disc și spin, cu partea dinspre disc tăiată din vechime;
- fragmente mărunte de tablă de bronz (vas? coif?).

Datare: Bronz D.

Muzeul Bistrița.

Bibliografie: G. Marinescu, în *Apulum* XVII, 1979, p 91-101.

2. **ALBEȘTII BISTRITELI**, comuna Galații Bistriței

La nord de sat, pe platoul „Neteda”, înainte de 1870 se semnală o așezare antică de pe suprafața căreia s-a recoltat ceramică, greutăți de lut și două celturi de bronz, care aparțin probabil, Hallstatt-ului timpuriu.

Bibliografie: *AVSL*, 1870, p 499.

3. **ANIEȘ**, comuna Maieru

În anul 1982, la poalele dealului „Cetății” a fost găsit un depozit de bronzuri din care astăzi se mai păstrează trei piese: două celturi întregi și un fragment de celt (?). Unul dintre celturi are gura concavă și buza îngroșată, L = 9,5 cm și celălalt are gura concavă, cu buza îngroșată și ornamentat cu două linii în relief, L = 9 cm.

Datare: Hallstatt B₁ – B₂.

Muzeul comunal Maieru.

4. **ARCHIUD**, comuna Teaca

a) Pe înălțimea „Dealul Fragilor”, la est de sat s-a găsit, la 0,60 m adâncime, un depozit, constituit din piese de harnașament; vârfuri de lance și săbii; cca. 16 verigi de bronz și alte obiecte neprecizate. Din inventarul risipit al acestui depozit s-au achiziționat pentru muzeul din Bistrița numai două verigi îngroșate la extremități, cu diametrul de 12,5 cm, din bandă lată de 3,5 cm și groasă de 0,3 cm, folosită probabil pentru roți de car.

Datare: Hallstatt B₁, seria Moigrad-Tăuteu.

Muzeul Bistrița, nr. inventar: 3313 și 4870.

Bibliografie: Ștefan Dănilă, în *Materiale* IX, 1970, p 435; M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF* 18, p 139, nr. 211, pl 225b.

b) De pe teritoriul satului, dintr-o descoperire întâmplătoare, provine un pumnal fragmentar, cu nervură mediană ușor reliefată, tășurile foarte ascuțite și știrbite din vechime. Dimensiuni: L = 8,8 cm.

Datare: Bronz D.

Muzeul Bistrița, nr. inventar: 6818.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, 1974, p 71, pl 5/3.

5. **BECLEAN**

Din puncte neprecizate, de pe teritoriul localității, în colecția Fr. Floth și în Muzeul din Cluj, au ajuns mai multe obiecte de bronz: un topor de luptă, o daltă, un celt și un vârf de lance cu frunză lobată, ultima sigur databilă în Bronz D.

Bibliografie: G.F. Neigebauer, în *Dacien...*, 1851, p 292; I. Marțian, *Repertoriu...*, p 8, nr. 52; M. Roska, *Rep.*, p 39, nr. 96, fig. 34; G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, 1974, p 77, nr. 3.

6. **BISTRITĂ**

a) Dintr-o descoperire izolată făcută în 1854, de pe teritoriul localității provine o spadă de bronz cu mânerul bogat ornamentat.

Datare: Bronz D – Hallstatt A₁.

Muzeul de Istorie Naturală din Viena.

Bibliografie: M. Roska, în *Rep.*, p 38, nr. 39, H. Müller-Karpe, în *Vollgriffschwerter*, Taf. 19/1; A.D. Alexandrescu, în *Dacia* NS X, p 171, nr. 24, pl 7/1.

b) În primăvara anului 1977, în apropierea gării CFR a fost descoperit un celt de bronz. Are gura dreaptă și îngroșată, corpul oval și secțiunea transversală. Decorat cu trei semicercuri în relief. Pe una din fețe este perforat și este deteriorat din vechime. Dimensiuni: L = 9,3 cm. Greutate = 175 g.

Datare: Hallsatt B₁ – B₂.

Muzeul Bistrița, nr. inventar: 12160.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, p 123, pl I/1.

c) Dintr-o descoperire izolată făcută în împrejurimile Bistriței provine un vârf de lance în formă de frunză lobată, cu o nervură mediană. Tubul de înmănusare este cilindric, cu orificii de fixare a mânerului. Dimensiuni: L = 20,4 cm; l = 4 cm și greutate 150 g.

Datare: Bronz D - Hallstatt A₁.

Muzeul Bistrița, nr. inventar: 6731.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI III*, 1974, p 66, pl 2/3.

7. **BLĂJENII DE JOS**, comuna Șintereag

În 1952, în malul unui pârau de pe locul „Pe Șes” a fost descoperit un depozit din care s-au păstrat 5 celturi, din care unul cu gura concavă și patru cu marginea dreaptă și colțul posterior al tăișului tras puțin înapoi și două seceri cu limbă la mâner, dintre care una întreagă și alta fragmentară. Alte două celturi au fost pierdute.

Datare: Hallstatt B₂, seria Sângeorgiu de Pădure-Fizeșul Gherlii.

Muzeul Bistrița, nr. inventar: 495-500, 516.

Bibliografie: M. Petrescu-Dâmbovița, în *RevUnivIasi*, 1954, I, p 277-292; Idem, în *PBF XVIII*, p 148, nr. 249, pl 245B; M. Rusu, în *DaciaNS VII*, 1963, p 209, nr. 1.

8. **BRANIȘTEA**

În anul 1884 pe teritoriul satului a fost descoperit un topor din bronz cu aripioare lung de 14,6 cm, ajuns într-o colecție particulară din Beclean și apoi printr-o achiziție din 1907 în Muzeul din Budapesta.

Bibliografie: M. Roska, în *Rep.*, p 31, nr. 12, cu bibliografia mai veche; Al. Vulpe, în *PBF IX*, 5 p 80; G. Marinescu, în *RB IX*, 1995, p 52.

9. **BREAZA**, comuna Ciceu-Giurgești

În colecția sătească din localitate se păstrează un celt din bronz cu „plisc” și corpul aproximativ hexagonal în secțiune, descoperit întâmplător pe teritoriul satului. Dimensiuni: L = 8,6 cm.

Datare: Bronz D – Hallsatt A₁, deși piesa este atipică.

Colecția sătească Breaza.

10. **BUDEȘTI**

a) În punctul „Hârtoape”, în urma unor descoperiri izolate au fost găsite mai multe celturi din bronz.

Celt cu marginea îngroșată, gura ușor alungită, cu profilul zvelt și secțiunea corpului ovală. Lama separată de corp se lățește mult spre tăișul convex și ascuțit. Toarta mai păstrează urma ciotului de turnare iar corpul este ornamentat cu linii paralele în relief. Dimensiuni: L = 10,7 cm; Adâncimea golului = 5,6 cm; greutate = 180 g.

Colecția comunală Budești.

Datare: Hallstatt B₁ – B₂.

Celt cu buza dreaptă și ușor îngroșată, corpul scurt și oval în secțiune. Ornamentul este compus din linii paralele verticale într-un decor șters. Toarta rombică în secțiune păstrează urma ciotului de turnare. Dimensiuni: L = 9,1 cm; Adâncimea golului = 6,2 cm; greutate = 150 g.

Colecția comunală Budești.

Datare: Hallstatt B₁ – B₂.

Celt cu gura dreaptă și ușor îngroșată, corpul de secțiune ovală. Decorat sub buză cu două dungi în relief sub care sunt plasate câte două benzi în relief. Toarta rombică în secțiune păstrează urma ciotului de turnare. Dimensiuni: L = 8,6 cm; Adâncimea golului = 5,8 cm; greutate = 170 g.

Colecția comunală Budești.

Datare: Hallstatt B₁ – B₂.

Celt cu gura dreaptă și îngroșată, decorat cu linii în relief ce formează prin întretăiere două triunghiuri, toarta este ruptă din vechime. Dimensiuni: L = 8,7 cm; Adâncimea golului = 5,8 cm; greutate = 175 g.

Colecția comunală Budești.

Datare: Hallstatt B₁ – B₂.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI III*, 1974, p 68-74 , pl I/2-4 ; idem, *FI IV*, 1976, p 25, pl I/2.

b) Dintr-o descoperire izolată de pe teritoriul satului provine un topor de luptă cu disc și spin. Lama este masivă, puternic arcuită și cu marginile ridicate. Discul și spinul masiv, lama și bara de la disc rectangulare în secțiune transversală. Dimensiuni: L= 23 cm; l = 3,2 cm; D disc = 5,2 cm; greutate = 410 g.

Datare: Bronz D (secolul XIII î.e.n.).

Colecția comunală Budești.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI III*, 1974, p 65 sqq, pl I/1 și pl VI/3.

Tot din același loc provine o daltă din bronz

Datare: Bronz D – Hallstatt A₁.

Colecția comunală Budești.

Bibliografie: G. Marinescu, în *RB IX*, 1995, p 53, pl XII/7.

11. CĂIANU MIC

a) În anul 1883 s-a descoperit întâmplător în această localitate un topor cu disc și spin intrat în colecția Fr. Floth.

Datare: Bronz D - Hallstatt A₁.

Bibliografie: *Soln Dob. Mon.*, vol I, p 116; I. Marțian, *Rep.*, p 12, nr. 119; M. Roska, în *Rep.*, p 127, nr. 617; A. Vulpe, în *PBF*, IX, 2, p 101.

b) Din punctul „Turcele”, în colecția școlară din localitate se găsesc mai multe obiecte din bronz care probabil făceau parte dintr-un depozit risipit: 2 topoare cu disc și spin, fragmentare; un celt cu gura concavă, cu fețele decorate cu o bandă în relief și trei brățări din bară de secțiune circulară, îngroșate la mijloc și subțiate la capete, decorate cu incizii transversale.

Datare: Bronz D – Hallstatt A₁.

Ulterior, din același punct, mai provine un celt din bronz cu gura ușor arcuită.

Datare: Hallstatt B₂ – B₃.

Muzeul din Bistrița, nr. inventar 18238.

Bibliografie: G. Marinescu, Al. Retegan, în *FI III*, p 444 sqq, pl I/2,4,6-7, pl II/2; G. Marinescu, în *Marisia X*, 1980, p 37-38, pl IX/1.

c) Din punctul „Poduri” dintr-o descoperire izolată provine un celt de tip transilvănean, cu gaura de înmănușare ovală, gura dreaptă și ușor îngroșată, pe una din fețe este perforat din vechime. Dimensiuni L = 12 cm, greutate = 290 g.

Datare: Bronz D.

Bibliografie: G. Marinescu, Al. Retegan, în *FI III*, p 445 sqq, pl I/1.

d) Dintr-o descoperire întâmplătoare, din vatra satului, provine un pumnal cu mânerul plin, turnat dintr-o singură bucată, păstrat fragmentar, L păstrată = 25 cm.

Datare: Bronz B – Hallstatt A₁.

Muzeul Bistrița.

Bibliografie: T. Soroceanu, în *Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin 1995, p 46, fig. 13.

12. CHINTELNIC, comuna Șieu-Măghesuș

Din cercetări de suprafață efectuate în punctul „Știubei” de G. Marinescu și C. Gaiu în Muzeul Bistrița a ajuns mult material de epoca bronzului, Wietenberg și Noua, databil în Bronz D. În asociere cu aceste materiale a fost găsit și un cuțitaș din bronz ornamentat „în ghirlandă”.

Bibliografie: G. Marinescu, în *RB IX*, 1995, p 54-55; N. Boroffka, în *Die Wietenberg Kultur*, vol I, p 29-30, nr. 111 și vol II, pl 35/9.

13. CICEU CORABIA

a) Din această localitate într-o colecție particulară au ajuns la mijlocul secolului XIX mai multe obiecte arheologice între care se menționează celturi de bronz, o brățară din bronz cu capetele subțiate și un topor de luptă cu cap semisferic și tub de înmănușare.

Date: Bronz D – Hallstatt A₁.

Bibliografie: *SolnDob.Mon.* I, 1901, p 115; M. Roska, în *Rep.*, 58, 11.

b) În primăvara anului 1968 în punctul „Măgura”, în așezarea fortificată hallstattiană de aici, situată în partea de nord a satului, a fost descoperit întâmplător un depozit de bronzuri ascuns într-un vas de lut. Depozitul se înscrie în categoria celor mici și nu depășea 2,5 – 3 kg, fiind compus din: 4 celturi întregi cu gura dreaptă, îngroșată și corpul ornamentat cu linii în relief; 4 celturi fragmentare rupte din vechime, cu gura dreaptă și îngroșată; o seceră cu buton, cu lama îngustă și corpul arcuit, întreagă; 7 seceri fragmentare de tipul celor cu buton; lama unui cuțit? cu un singur tăiș și cu vârful îndreptat în sus; cuțit fragmentar de tipul celor cu limbă la mâner; o daltă improvizată din vechime dintr-o toartă torsionată de vas; o dălțiță cu gura de înmănușare ovală, întreagă; o daltă fragmentară; un fragment de platoșă? din tablă masivă de bronz bogat decorată; un fragment de coif?; două fragmente dintr-o lance ruptă din vechime; două fragmente de lanț (zăbală?); două verigi; un ac cu capul rupt decorat în partea superioară; o brățară fragmentară; trei fragmente de bară torsionată (coliere?, torți de vase?); un nasture din bronz sub formă de calotă; cinci fragmente din piese diferite rupte din vechime.

Locul descoperirii a fost verificat prin cercetări arheologice sistematice întreprinse în anul 1976-1977, care au clarificat cronologia așezării, inclusiv a datării depozitului. În timpul săpăturilor au mai apărut fragmente din obiecte de bronz, nedeterminabile.

Date: Hallstatt B₁ – B₂.

Muzeul Bistrița.

Bibliografie: G. Marinescu, în *ActaMP* III, 1979, p 51-57; V. Vasiliev, C. Gaiu, în *ActaMN* XVII, 1980, p 58, fig. 18/1-3.

Tot din punctul „Măgura” provine dintr-o descoperire izolată făcută în 1979 un celt din bronz cu gura îngroșată și corpul decorat unghiular. Dimensiuni: L = 12,1 cm; adâncimea golului = 7,7 cm.

Date: Hallstatt B.

Muzeul Bistrița, nr. inventar 13292.

Bibliografie: G. Marinescu, în *Marisia* X, 1980, p 40, pl IX/4.

c) Din punctul „Sub Cetate”, dintr-o descoperire întâmplătoare provin două obiecte din bronz: celt cu gura îngroșată, corpul oval și decorat sub buză cu patru linii paralele în relief și cu alte trei dispuse unghiular pe fețele late. Dimensiuni: L = 10,7 cm, colecția școlară Reteag și o daltă cu axul longitudinal ușor arcuit și vârful rupt din vechime. Dimensiuni: L actuală = 18 cm. Muzeul Bistrița, nr. inventar 6956.

Date: Hallstatt B.(?)

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 125, pl I/3-4.

14. CICEU-POIENI, comuna Căianu Mic

Dintr-o descoperire izolată din vatra satului provine un celt cu gura concavă și secțiunea corpului poligonală. Gaura de înmănușare rectangulară, pliscul puțin dezvoltat, bordura gurii ușor îngroșată, sub aceasta pe una din fețe este o mică perforație. Dimensiuni: L = 9,3 cm, adâncimea golului = 6,3 cm, greutate 170 g.

Date: Bronz D – Hallstatt A₁.

Bibliografie: G. Marinescu, Al. Retegan, în *FI* III, 1974, p 445 sqq, pl II/1.

15. CIREȘOIA, comuna Braniște

a) În 1882 a fost descoperit întâmplător un depozit care conținea mai multe celturi și brățări, din care sigur este doar un celt, care a fost achiziționat din colecția Fr. Floth, în 1907 de Muzeul Brukenthal din Sibiu. Probabil tot din același depozit mai fac parte și alte celturi din aceeași fază.

Date: Hallstatt B₂. Seria Sângeorgiu de Pădure – Fizeșu Gherlii.

Muzeul Național Budapesta, I, 1907/54,58, 59?.

Bibliografie: *AE*, XV, 1895, p 166 și 284; J. Hampel, în *Bronzkor*, III, pl CCXLVIII/3; E. Orosz, în *SzDE*, I, p 29, nr. 62 și III, p 69, nr. 34; I. Marțian, în *Rep.*, nr. 399 și II, nr. 229; M. Roska, în *Rep.*, 151, nr. 28; M. Petrescu-Dâmbovița, în *Depozitele...*, 1977, p 141, pl 345/1-4; P. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF* XVIII, p 148, nr. 254, pl 255B.

b) În punctul „Uriș” s-a descoperit un depozit constituit din 17 brățări care după ce au fost în colecția Fr. Floth din Beclean au fost achiziționate în 1907 de Muzeul Național din Budapesta.

Din reconstituirea făcută de M. Rusu și M. Petrescu-Dâmbovița pe bază de literatură și desene se poate deduce că 17 din 18 brățări păstrate azi în Muzeul Național din Budapesta ca fiind din depozitul I de la Cireșoaia: 10 brățări sunt cu creștături, 1 cu o secțiune rombică și o alta la fel decorată cu creștături, două cu decor din benzi de dungi verticale alternând cu altele în formă de câpriori sau de triunghiuri dispuse orizontal, două cu capetele subțiate, dintre care una fără decor și o alta îndoită parțial și cu decorul șters și două verigi cu creștături.

Datare: Bronz D, seria Uriu – Domănești.

Muzeul Național Budapesta 1/ 1907/ 75-83, 88-89.

Bibliografie: *AE*, XV 1895, p 166 (il), p 284; *SzolnDobMon*, I, p 117-118, II, p 551, 560; J. Hampel, *Bronzkor*, p 248/3; E. Orosz, în *SzDE*, I, 1900, p 29, nr. 62 și III, p 59, nr. 34; I. Marțian, în *Rep.*, I, p 399 și II, p 229; M. Roska, în *Rep.*, p 151, nr. 28 (se separă acest depozit cu 17 brățări de depozitul de celturi din Hallstatt B₂); M. Petrescu-Dâmbovița, în *Depozitele...*, 1977, p 55, pl 34, M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, p 100, nr. 18, pl 25C.

16. **COLDĂU**

De pe teritoriul localității provin două topoare de luptă din bronz cu disc și spin databile în Bronz D.

Bibliografie: M. Roska, *Rep.*, p 300, nr. 45, fig. 361; Al. Vulpe, în *PBF* IX, 2, 1970, p 83 sqq, nr. 380-381, p 95; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele...*, 1977, p 155, pl 370/11-12, (le consideră depozite nesigure); idem, în *PBF*, XVIII, 1, 1978, p 156, nr. 335.

17. **COMLOD**

Dintr-o descoperire izolată de pe teritoriul satului provine un celt cu corpul oval alungit, tăișul drept și ușor lătit, toarta masivă, rombică, cu urma ciotului de turnare. Piesa a fost turnată cu multe defecțiuni și pare să prezinte o neobișnuită greșeală pentru epocă: turnarea în valve diferite după cum o arată formația diferită a gurii, a corpului ca și a decorului folosit. Dimensiuni: L = 8,5 cm; greutate = 60 g.

Datare: Hallstatt B₁- B₂.

Muzeul Bistrița, nr. inventar 4133.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, 1974, p 68, 74-75, pl III/2a-b și VII/5.

18. **CRISTEȘTI CICEULUI**, comuna Uriu

De pe teritoriul satului în colecția liceului reformat din Satu Mare a ajuns în a doua jumătate a secolului XIX, un celt din bronz.

Bibliografie: M. Roska, *Rep.*, p 58, nr. 37; G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, p 78, nr. 14.

19. **CRISTUR-ȘIEU**, comuna Șieu Odorhei

Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în 1984, în punctul „Pe Hășlane”, în colecția sătească Șieu Odorhei a ajuns un celt din bronz, cu decor în relief pe una din fețe, cealaltă rămânând nedecorată.

Datare: Hallstatt B₁ – B₂.

20. **CUȘMA**, comuna Livezile

Din punctul „Peștera Tâlharilor” în colecția gimnaziului evanghelic din Bistrița a ajuns în a doua jumătate a secolului XIX-lea o sabie din bronz databilă după toate probabilitățile în Bronz D – Hallstatt A₁.

Bibliografie: M. Roska, în *Rep.*, p 144, nr. 337, cu bibliografia mai veche; A.D. Alexandrescu, în *DaciaNS* X, p 189, nr. 302.

21. **DIPȘA**, comuna Galații Bistriței

a) În 1911, într-o groapă de pe locul „La Buturugi” a fost descoperit un mare depozit – turnătorie din care a fost recuperată cea mai mare parte (406 piese). Depozitul este constituit din 45 de celturi întregi și

fragmentare dintre care 5 de tip transilvănean, 8 cu gura concavă, 16 exemplare întregi și fragmentare, majoritatea decorate și 16 fragmente de tipuri neprecizate; un fragment de topor cu aripioare la partea superioară și alte trei fragmente de tip neprecizate; patru celturi – ciocan întregi și fragmentare; 140 de seceri întregi și fragmentare, din care 11 cu buton, 45 cu limbă la mâner, 10 cu cârlig, din care două întregi și 8 fragmente, 38 vârfuri de seceră de tip neprecizat, 26 mijloace de seceri de tip neprecizat și alte 8 fragmente de seceri de tip neprecizat și un vârf de seceră arcuit puternic în afară; trei dălți întregi și fragmentare; un topor de cupru fragmentar, 6 cuțite fragmentare; 8 lame de fereastră întregi și fragmentare; un fragment din buza unui vas din bronz și unul din toarta unui vas din bronz; 7 fragmente din tablă de bronz aparținând diferite obiecte; un fragment de centură bogat decorată; 15 bare și sârme din bronz; 10 fragmente de săbii; un topor de luptă fragmentar; 8 fragmente de pumnale; 8 vârfuri de lance fragmentare; 6 pandantive semilunare fragmentare; un ac de podoabă perforat și corpul decorat; un fragment de la o piesă de harnașament: două „apărători de ace”; 16 brățări întregi și fragmentare și un fragment de brățară din bandă lată decorată; 6 verigi; două perle din bronz și 6 butoni; un obiect de formă conică; o sârmă subțire răsucită provenind probabil de la o fibulă de tip *passementeria*, 7 cioturi de turnare, 2 fragmente din bronz nedeterminate și 112 turte din bronz.

Probabil tot din acest depozit în fosta colecție a gimnaziului din Bistrița se păstrează câteva piese: brățară cu capetele îngustate și nealăturate; două brățări fragmentare lucrate din bară masivă din care una ornamentată, fragmente de colier lucrate din bară masivă de secțiune circulară dintre care unul ornamentat cu o linie incizată, colier fragmentar lucrat din bară torsionată de secțiune cilindrică, două verigi deschise; ac cu capul rupt lucrat din sârmă de bronz de secțiune circulară, brățară lucrată din bară subțire de bronz de secțiune plan convexă cu un capăt ușor îngroșat.

Din depozitul descoperit în 1911, șapte piese au ajuns în Muzeul de Istorie Naturală din Viena: celt ciocan realizat dintr-un celt de tip transilvănean, celt de tip transilvănean varianta A₂, fragment din corpul unui celt masiv, partea inferioară a unei dălți cu secțiunea dreptunghiulară, daltă realizată din partea inferioară a unui topor cu aripioare, tură din bronz de formă circulară și fragment de turtă din bronz de formă dreptunghiulară.

Date: Hallstatt A₁, seria Cincu – Suseni.

Muzeul Brukenthal Sibiu nr. inventar 3424-3452, 5494-5873; Muzeul Bistrița 185-195, Muzeul de Istorie Naturală Viena 47870-47876.

Bibliografie: K. Horedt, în *MBBM*, IX-X, 1944, p 95; M. Rusu, în *DaciaNS* VII, 1963, p 184, 207, nr. 25; idem, în *Sargeția* IV, 1966, p 36, nr. 35; A.D. Alexandrescu, în *DaciaNS* X, 1966, p 170, nr. 125-132; Al. Vulpe, în *PBF*, IX, 2, 1970, p 217; idem, în *PBF*, IX, 5, 1975, p 76, nr. 438, p 80, nr. 465-467; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele...*, 1977, p 92-93, pl 137/5-22; pl 138, pl 139, pl 140, pl 141/1-4; idem, în *PBF*, XVIII, 1, 1978, p 118, nr. 134, pl 93B – 98A; G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, 1974, p 69-70, pl III/6-7, pl IV/1-5, 8-9, 12-13; C. Kacsó, în *RB* VIII, p 21sq, pl I, pl II/1.

b) Din punctul „Râpa Hemeș” în colecția gimnaziului german din Bistrița a intrat un celt de bronz de tip transilvănean cu gura de înmănușare pătrată găsit în 1888.

Bibliografie: *Programm Bistritz*, 1888-1889, p 38; M. Roska, în *Rep.*, p 68, nr. 48; Al. Vulpe, în *PBF*, IX, 2, 1970, pl 14, nr 217.

c) În muzeul Brukenthal se păstrează un topor de cupru de tip *Balșa* datat la mijlocul epocii bronzului plus trei seceri de bronz datate în Bronz D.

Bibliografie: M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, 1, 1978, p 14, nr. 42, pl 94/44 și p 15 nr. 84/85; G. Marinescu, în *RB*, IX, 1995, p 57.

22. DOMNEȘTI, comuna Mărișelu

În fosta colecție a gimnaziului evanghelic din Bistrița, au ajuns din această localitate două celturi din bronz de tip transilvănean.

Bibliografie: M. Roska, în *Rep.*, p 42, nr. 124; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele...*, 1977, p 148.

23. **DOROLEA**, comuna Livezile

În colecția gimnaziului german din Bistrița se afla un celt din bronz de tip transilvănean după M. Roska, descoperit în 1878-1979 în punctul „Calea Brazilor”.

Bibliografie: *Programm Bistritz*, 1886, p 36; M. Roska, în *Rep.*, p 29, nr. 125.

24. **DUMBRAVA**, comuna Nușeni

Descoperire întâmplătoare de pe teritoriul satului, celt de bronz cu gura concavă și ușor îngroșată și având corpul hexagonal în secțiune transversală. Dimensiuni: L max. = 11,4 cm, adâncimea golului = 6,7 cm, greutate = 535 g.

Datare: Bronz D – Hallsattatt A₁.

Muzeul din Bistrița, nr. inventar I 1872.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 125, pl I/5.

25. **ENCIU**, comuna Matei

De pe teritoriul satului, dintr-o descoperire întâmplătoare, în muzeul din Dej a ajuns un celt din bronz. Dimensiuni L = 8,6 cm. În 1942, M. Roska nu l-a mai găsit în colecția amintită.

Bibliografie: E. Orosz, în *AE*, XXVIII, 372; M. Roska, în *Rep.*, 257, 61.

26. **FELDRU**

Dintr-o descoperire izolată provine un celt cu gura dreaptă și ușor îngroșată, corpul aproximativ hexagonal în secțiune transversală. Decorul este compus din benzii de linii verticale în relief. Dimensiuni: L = 8,9 cm, adâncimea golului = 3,8 cm, greutate = 150 g.

Datare: Hallstatt B₁ – B₂.

Colecția Rusu Ioan, Livezile.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, 1974, p 68, 75, pl V/2 și VII/6.

27. **GHINDA**, oraș Bistrița

În fosta colecție a gimnaziului german din Bistrița a ajuns în 1886 un depozit ? de bronzuri (un celt și 4 seceri cu cârlig) găsit în locul numit „Tufele lui Fogoroși”. Depozitul a fost pierdut în 1944, datează probabil din Bronz D. Tot de aici este menționată și o măciucă din bronz.

Bibliografie: *Programm Bistritz*, 1886-1887, p 70; M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, 1, 1978, p 68, 80, 152 nr. 289 sqq, cu bibliografia mai veche; K. Horedt, în *MAGW* 70, 1948, p 289; M. Petrescu-Dâmbovița, în *Depozitele...*, 1977, p 148, le consideră depozite din fază neprecizată.

28. **ILIȘUA**, comuna Uriu

a) Pe teritoriul localității s-a descoperit un depozit de bronzuri, fiind amintite 50 de celturi.

Bibliografie: C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p 229.

b) Din săpăturile efectuate la mijlocul secolului XIX de către K. Torma în muzeul din Cluj au ajuns și materiale de epoca bronzului dintre care și un ac din bronz cu cap sferic și protuberanțe pe tijă, de tip Noua.

Cercetările recente în castru și termele romane au identificat o așezare de la sfârșitul epocii bronzului în care au fost găsite, între altele, o brățară spiralică din bronz și două ace cu capul rulat de factură Noua. În colțul de S-V al castrului apare o locuire hallstattiană timpurie de unde provin o seceră fragmentară cu buton și un fragment dintr-o lance cu nervura puternic profilată.

Datare: Bronz D.

Bibliografie: I. Hica-Câmpeanu, în *ActaMN*, 17, 1980, p 656; D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, în *RB* X-XI, 1997, pl. XXIV/1-4.

29. **JEICA**, comuna Mărișelu

În anul 1960 de pe teritoriul satului, dintr-o descoperire izolată provine un celt de bronz. Are gura dreaptă și îngroșată, muchiile laterale arcuite, decorat cu linii paralele în relief. Dimensiuni: L = 7,5 cm, greutate = 135 g.

Datare: Hallstatt B₂.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* IV, 1976, p 25, pl I/4.

30. **MĂLUȚ**, comuna Braniște

Celt din bronz intrat din 1978 în colecțiile muzeului din Bistrița. Are gura îngroșată, corpul oval în secțiune transversală și decorat cu linii în relief. Tăișul mult lățit și arcuit iar muchiile laterale prevăzute cu câte un „scut” aplatizat. Dimensiuni: L = 10,5 cm, adâncimea golului = 5,2 cm, greutate = 120 g.

Datare: Hallstatt B₂ – B₃.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 126, pl I/6.

31. **NĂSĂUD**

De pe teritoriul orașului, dintr-o descoperire întâmplătoare, în colecția școlară a liceului „George Coșbuc”, a ajuns un celt din bronz cu gura îngroșată, corpul oval în secțiune transversală, are fețele decorate cu linii în relief dispuse într-un motiv unghiular. Dimensiuni: L = 10,8 cm, adâncimea golului = 7,5 cm.

Datare: Hallstatt B₁.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 127, pl II/2.

32. **NEGRILEȘTI**, comuna Ciceu-Giurgești

De pe teritoriul satului, în Muzeul din Dej au ajuns două celturi din bronz.

Informație G. Marinescu

33. **ORHEIUL BISTRIȚEI**, comuna Cetate

În anul 1960 pe teritoriul castrului roman a fost descoperit întâmplător un celt din bronz de tip transilvănean, cu corpul masiv și decorat pe ambele fețe cu două triunghiuri adâncite, gura dreaptă și ușor îngroșată. Dimensiuni: L = 12,8 cm.

Datare: Bronz D – Hallsatatt A₁.

Colecția Ioan Rusu, Livezile.

Bibliografie: G. Marinescu, în *Marisia X*, 1980, p 46, pl IX/6.

34. **PERIȘOR**, comuna Zagra

a) În iulie 1976 în punctul „După Dâlme” a fost descoperit întâmplător un depozit de bronzuri, care a ajuns ulterior în colecția școlară din Căianu Mic și apoi în Muzeul din Bistrița. Un sondaj arheologic efectuat în anul următor la locul descoperirii de către G. Marinescu a dus la recuperarea vasului în care a fost ascuns depozitul.

Depozitul este compus din: 7 topoare de luptă cu ceafa prelungită; 9 topoare cu disc și spin; 1 topor de luptă cu cap semisferic și tub de înmănușare; 7 celturi întregi sau fragmentare; un pumnal; un cuțit; 2 nasturi din bronz; 10 securi întregi sau fragmentare cu buton, 2 seceri cu cârlig, o turtă din bronz, fragmente mărunte neidentificabile.

Datare: Bronz D, seria Uriu – Domănești.

Muzeul din Bistrița

Bibliografie: T. Soroceanu, Al.Retegan, în *DaciaNS XXV*, 1981, p 207-211.

b) Din descoperiri întâmplătoare, fără legătură cu depozitul mai sus menționat, în muzeul din Bistrița au ajuns în 1997, două topoare de luptă cu disc și spin, aflate la intervale mari de timp în puncte separate.

Datare: Bronz D.

35. **PINTICU**, comuna Teaca

Prin anii 1942-1943 pe teritoriul satului a fost descoperit întâmplător un celt din bronz de tip transilvănean, cu corpul masiv și gura dreaptă.

Datare: Bronz D.

Bibliografie: G. Marinescu, în *Marisia X*, 1980, p 16, pl X/7.

36. **PODIREI**, comuna Șieu-Măgheruș

Dintr-o descoperire întâmplătoare, pe teritoriul satului a fost descoperită o brățară din bronz neornamentată cu capetele rupta din vechime. Dimensiuni: D max. = 7,5 cm, greutate = 35 g.

Datare: începutul Hallstatt.

Muzeul din Bistrița, nr. inventar 12875.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 127, pl I77.

37. **RAGLA**, comuna Cetate

Dintr-o descoperire izolată de pe teritoriul satului s-a aflat un celt de tip transilvănean, cu corpul suplu și gaura de înmănășur ovală, tăișul ușor arcuit și ascuțit. Pe fețele laterale este decorat cu două triunghiuri ale căror laturi interioare se unesc într-o arcadă la partea superioară, creându-se astfel o bandă ușor reliefată care coboară spre tăiș. Tortița subțire este deteriorată din vechime. Celtul a fost turnat și finisat cu multă grijă, patina verde-negricioasă. Dimensiuni: L = 13 cm, l tăiș = 4,6 cm, adâncimea golului = 7,8 cm, greutatea = 310 g.

Date: Bronz D, poate Hallstatt A₁.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, 1974, p 67, 73, pl III/4 și VII/3.

38. **REBRIȘOARA**

a) Într-o descoperire din anul 1876, pe teritoriul satului s-a descoperit un depozit constituit din: trei celturi, dintre care două de tip transilvănean și unul cu gura ușor concavă și marginea îngroșată care, după informațiile ulterioare ale lui M. Rusu, nu este sigur că aparține depozitului; un topor cu aripioare mediane; un vârf de lance în formă de frunză și șase topoare de luptă reprezentate prin patru exemplare întregi, unul fragmentar și partea superioară a unui alt exemplar. Din același depozit mai făcea parte o sabie, care s-a pierdut.

Date: Bronz D, seria Uriu-Domănești.

Bibliografie: C. Goos. în *Chronik*, p 47; idem, în *AVSL* XIII, 1876, p 476 și XIV, 1878, p 55; Gr. Tocilescu, în *Dacia*, p 483, J. Hampel, *Trouvailles*, p 93; idem, în *Bronzkor* II, p 126; G. Téglás, în *OTTE* XII, partea aII-a, IX 1887, p 302, nr. 315; idem, în *AE* XII, 1892, p 406; M. Rusu, în *BSG*, X, 1889, p 365; I. Marțian, în *AE* XXII, 1903, p 286; M. Roska, în *Rep.*, p 128, nr. 193; M. Rusu, *DaciaNS*, VII, 1963, p 206, nr. 58; idem, în *ArhMold* II-III; A. Vulpe, în *PBF* IX, 2, 1970, p 86, nr. 441-445, p 90, nr. 491 și pl 82A; M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, p 105, nr. 62, pl 43B.

b) Din fosta colecție I. Marțian se află în Muzeul Național de Istorie București, un depozit de bronzuri constituit din: un celt de tip transilvănean și un altul cu gura concavă; patru topoare de luptă dintre care două întregi și două fragmentare; un topor cu gaură pentru mâner și cu capătul cefeii puternic prelungit; un topor cu ceafa în formă de coif și cu o umflătură la o extremitate; patru brățări decorate cu creștături și o verigă din lut ars.

Date: Bronz D, seria Uriu-Domănești.

Muzeul Muzeul Național de Istorie București.

Bibliografie: I. Marțian, în *Rep.*, I, p 334sq; II, p 32sq; M. Roska, în *Rep.*, p 128, nr. 193; M. Rusu, *DaciaNS* VII, 1963, p 206, nr. 59; idem, în *ArhMold* II-III, 1964, p 240-242; W.A. v.Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde*, p 32, 36, 290; A. Vulpe, în *PBF* IX, 2, 1970, p 19, 57 sq, nr 256, 263, p 86, nr. 446, p 88, 90, nr. 489-490 și pl 68C; M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, pl 43C și 44A.

39. **RETEAG**, comuna Petru Rareș

a) În primăvara anului 1978 a fost descoperit întâmplător un celt din bronz. Are buza dreaptă și ușor îngroșată, corpul separat de latura lătită și subțire. Dimensiuni: L = 7,3 cm, adâncimea golului = 3,7 cm, greutate = 40 g.

Date: Hallstatt B₃ (secolul VIII î.e.n.).

Muzeul Bistrița nr. inventar 12881.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 128, pl II/3.

b) Cu probabilitate din punctul „La Poieni”, într-o descoperire izolată în aria unei așezări de epoca bronzului s-a aflat o seceră din bronz cu L = 14 cm și un mic fierăstrău din bronz lung de 17,5 cm în formă de frunză de dafin.

Colecția liceului „George Coșbuc” Năsăud.

Bibliografie: I. Marțian, *Rep.*, I, p 550; D. Berciu, în *RevArhiv* 5, 1942, p 56; N. Roska, *Rep.*, p 236, nr. 26.

40. **RUSU DE SUS**, comuna Nușeni

a) Din punctul „După lauri” sau „Pustă”, la cca 200 m în dreapta șoselei ce vine de la Beclean și la cca 150 m de fostele grajduri ale CAP-ului, provine un topor fragmentar de andezit și un ac de bronz de tip Rollenkopfnadel.

Bibliografie: G. Marinescu, în *RB*, IX, 1995, p 62.

b) Dintr-o descoperire anterioară provine un topor din bronz de tip transilvănean cu gura de înmănușare transversală ajuns în colecția gimnaziului din Reghin.

Bibliografie: M. Roska, *Rep.*, p 89, nr. 60 cu bibliografia mai veche.

41. **SĂLCUȚA**, comuna Sânmihaiu de Câmpie

De pe teritoriul satului dintr-o descoperire întâmplătoare făcută la mijlocul secolului XIX, în Muzeul din Cluj-Napoca a ajuns un celt din bronz.

Bibliografie: M. Roska, *Rep.*, 95, 125 cu bibliografia mai veche; G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 78, nr. 29.

42. **SĂRĂȚEL**, comuna Șieu Măgheruș

Pe dealul „Cetății” hallstattiene a fost descoperit un celt cu gura dreaptă de mici dimensiuni, cu corpul oval, alungit, tăișul arcuit și mult lățit, ornamentat cu două linii paralele în relief sub buză.

Dimensiuni: L = 7,4 cm, adâncimea golului = 3,6 cm, greutate = 50 g.

Din aceeași zonă mai provin două brățări ornamentate una în greutate de 70 de grame iar alta de 100 grame.

Date: Hallstatt B₁ – B₂.

Muzeul Bistrița nr. inventar 4015 și 1796-1797.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI* III, p 68 sqq., pl II/1 și IV/6,7.

43. **SĂSARM**, comuna Chiuza

În anul 1975 dintr-o descoperire întâmplătoare efectuată în punctul „Zăvoaie” provine un celt de tip transilvănean cu corpul masiv și decorat pe ambele fețe cu două triunghiuri adâncite, gura este dreaptă și ușor îngroșată.

Dimensiuni: L = 12,7, adâncimea golului = 7,2 și greutatea = 385 g.

Date: Bronz D.

Muzeul Bistrița nr. inventar 12880.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 128, pl II/4.

44. **SILIVAȘU DE CÂMPIE**

Într-o descoperire izolată de pe teritoriul satului au fost găsite inițial șase săbii din care se mai păstrează trei, dintre care două cu cupă la mâner și una cu antenă la mâner.

Date: Hallstatt B₂, seria Sângeorgiu de Pădure – Fizeșu Gherlii.

Muzeul din Aiud nr. inventar 526263.

Bibliografie: *AE*, VIII, 1888, p 339; M. Roska, în *Rep.*, p 180, nr. 210; H. Muller-Karpe, în *Vollgrißschwerter*, pl 43/13; M. Rusu, în *DaciaNS* VII, 1963, p 209, nr. 13; A.D. Alexandrescu, în *DaciaNS* X, 1966, p 173, nr. 52-53, p 174, nr. 59; M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, p 149, nr. 263, pl 260C.

45. **SÂNGEORZU NOU**, comuna Lechința

În anul 1961, cu prilejul săpării șanțurilor pentru fundațiile grajdurilor IAS-ului și a unor silozuri, Ștefan Dănilă a cules material arheologic dintre care și un vârf de lance sub formă de frunză cu nervură mediană proeminentă. Tubul de înmănușare este de formă conică și are două perforări pe liniile de turnare. Dimensiuni actuale: L = 13,7 cm, greutate = 80 g.

Date: Bronz D – Hallstatt A₁.

Muzeul Bistrița nr. inventar 4184.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 66-sqq, pl II/6 și VI/6.

46. **SÂNMIHAIU DE CÂMPIE**

Pe teritoriul satului a fost descoperită o seceră din bronz cu buton de tip Pecica.

Date: Bronz D – Hallstatt A₁.

Muzeul din Cluj, nr. inventar 211.

Bibliografie: M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, 1978, 1, p 17, nr. 158, pl 279/158.

47. **SĂNNICOARĂ**, comuna Chiochiș

Dintr-o descoperire întâmplătoare din anul 1980, pe teritoriul satului a fost descoperit un celt din bronz cu gura îngroșată și fețele late decorate cu linii în relief, cu lungimea de 10 cm.

Date: Hallstatt B₂ (secolul IX î.e.n.).

Muzeul din Bistrița, nr. inventar 13364.

Bibliografie: G. Marinescu, în *Marisia* X, 1980, p 18.

48. **STUPINI**, comuna Sânmihailu de Câmpie

a) Dintr-o descoperire izolată din punctul „Vătaștină” provine un depozit constituit din: un celt de tip transilvănean, cinci zăbale, două vârfuri de lance, două brățări decorate, cu bara de secțiune rombică și o verigă cu capetele deschise alăturate.

Date: Bronz D.

Muzeul din Bistrița, nr. inventar 4101-4106.

Bibliografie: Șt. Dănilă, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p 225 sqq (il); M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF* XVIII, 1980, p 107, nr. 72, pl 47B.

b) În punctul „Cimitirul de animale”, tot dintr-o descoperire întâmplătoare de pe teritoriul satului s-a aflat un celt cu corpul masiv, gura dreaptă și tăișul mult lățit. Gaura de înmănușare ovală cu bordura mult îngroșată și decorată cu o bandă orizontală de trei linii paralele în relief întrerupte în dreptul torții. Lângă bordură pe ambele fețe este plasată o bandă de trei linii orizontale și paralele în relief, sub care se află alte linii verticale. Dimensiuni: L = 14 cm, adâncimea golului = 6,4 cm, greutate = 300 g.

Date: Hallstatt A₂.

Muzeul din Bistrița, nr. inventar 4111.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 67, 74, pl V/1 și VI/8.

c) În punctul „Fânațele Archiudului” săpăturile arheologice au dus la dezvelirea unei întinse așezări cu nivele de locuire din Bronzul târziu și Hallstatt timpuriu. Între descoperiri remarcăm o seceră cu limbă la mâner, două ace de bronz cu capul rulat și o turtă din bronz indicând existența unui atelier de bronzar.

Bibliografie: informații Corneliu Gaiu.

49. **ȘIEU**

În Muzeul din Cluj-Napoca a ajuns dintr-o descoperire întâmplătoare de pe teritoriul acestei localități, un celt din bronz. Alte piese din bronz descoperite în hotarul așezării ar fi ajuns în Muzeul Național din Budapesta.

Date: Hallstatt B.

Bibliografie: M. Roska, *Rep.*, p 240, nr. 8, fig. 293 cu bibliografia mai veche; G. Marinescu, Șt. Dănilă, *FI*, III, 1974, p 78, nr. 34.

50. **ȘIEU ODORHEI**

a) Din punctul „Între Pâraie”, dintr-o descoperire izolată provine un celt de tip transilvănean cu gura de înmănușare ovală, gura dreaptă și ușor îngroșată. Toarta este ruptă din vechime, corpul decorat pe ambele fețe cu două triunghiuri iar pe una din fețele laterale a fost perforat. Dimensiuni: L = 10,9 cm, adâncimea golului = 5,5 cm, greutate = 200 g.

Date: Bronz D – Hallstatt A₁.

Muzeul sătesc Șieu Odorhei.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 67, 74, pl II/5 și VII/2.

b) Săpăturile arheologice din punctul „Șomoștauă” au dezvelit parțial o așezare de Bronz D care, în afară de materialul ceramic abundent, a prilejuit descoperirea unui pumnal din bronz cu mâner plin.

Muzeul din Bistrița.

Inedit.

51. *ȘINTEREAG*

Dintr-un loc neprecizat, în Muzeul din Cluj (nr. inventar 10028) a ajuns un celt din bronz databil în Bronz D sau Hallstatt timpuriu.

Bibliografie: M. Roska, în *Rep.*, p 249, nr. 70 cu bibliografia mai veche.

52. *TEACA*

În punctul „Grajdurile IAS” în 1959, Șt. Dănilă a recoltat ceramică aparținând epocii bronzului, cultura Noua și un ac din bronz cu cap sferic și patru protuberanțe caracteristic culturii Noua.

Bibliografie: Șt. Dănilă, în *Materiale IX*, p 437 sqq, fig. 10/1-9; G. Marinescu, în *RB IX*, p 66-67, pl LI/6.

53. *ȚAGU*

De pe teritoriul satului, din punctul „Valea Peștilor” provine un celt din bronz cu decor liniar simplu cu lungimea de 8 cm.

Date: Hallsatatt B₁ – B₂.

Muzeul din Bistrița.

54. *ȚIGĂU*, comuna Lechința

În primăvara anului 1975, în punctul numit „La Dâmburi” a fost descoperit un depozit din mai multe obiecte de bronz ascuns la o adâncime mică, cca 30 cm, în interiorul unei așezări de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua).

Depozitul a fost recuperat integral el conținând: 8 seceri întregi de tipul cu buton, cu lama îngustă și arcuită; o seceră cu buton, întreagă, cu lama ceva mai lată și mai puternic arcuită; 6 seceri cu buton rupte din vechime, cu lama îngustă, arcuită și întărită cu câte o nervură în relief; 10 seceri întregi sau fragmentare de tipul celor cu buton și lama îngustă terminată într-un vârf răsfrânt în direcția opusă tăișului; 2 seceri cu buton(?) cu lama arcuită, masivă și întărită cu o nervură proeminentă; o seceră cu cârlig(?) cu lama arcuită; 6 fragmente de seceri de diferite tipuri, două fragmente din lamele a două topoare cu disc și spin(?); două fragmente dintr-un celt de tip transilvănean; fragment dintr-o brățară cu o parte fațetată; un ac fragmentar cu cap globular, ornamentat și perforat; o aplică(?); piese de bronz neprecizabile; fragment dintr-o bară de secțiune circulară; 3 turte din bronz, rebut de turnare. Toate piesele prezintă urme de întrebuințare îndelungată.

Date: Hallstatt A₁.

Muzeul din Bistrița, nr. inventar: 6128-6137 și 6504-6542.

Bibliografie: G. Marinescu, în *Marisia IX*, 1979, p 39-42 (il)

55. *URIU*, comuna Uriu de Sus

În 1911, în partea de hotar numită ”Mezuina petroasă”, s-a descoperit un depozit ascuns într-un vas de lut din care s-au recuperat următoarele obiecte: 2 celturi de tip transilvănean; 6 celturi cu gura concavă și corpul de secțiune hexagonală din care patru întregi și două fragmentare; un topor cu aripioare mediane; două seceri cu buton; două seceri cu limbă la mâner; 8 topoare de luptă cu disc și spin; un vârf de lance; o sabie cu limbă la mâner; 12 brățări rotunde cu bara de secțiune rotundă, dintre care 11 decorate cu creștături și motive „în căpriori” și una nedecorată; o verigă de picior și 4 turte de bronz.

Date: Bronz D, seria Uriu-Domănești.

Muzeul Cluj-Napoca, nr. inventar 5957-6044.

Bibliografie: C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p 474; B. Posta, în *ErdMúzEvk*, p 46; *SzolnodobMon* I, 97, p 115; M. Roska, *ACMIT*, III, 1930-1931, p 76-79 (il); idem, *ESA*, XII, 1938, p 186; idem, *Rep.*, p 86, nr. 29 (il), M. Rusu, în *DaciaNS*, VII, 1963, p 206, nr. 75; A.D. Alexandrescu, *DaciaNS*, X, 1960, p 174, nr. 71; W.A. vBrunn, *Mitteldeutsche Hortfunde*, p 13, 32 sqq, p 36 sqq, p 55, 60, 78, 290 (il); B. Hänsel, *Beiträge*, p 64, 101, 176, 192 sqq, p 212; A. Vulpe, în *PBF*, IX, 2, p 16, 80, nr. 341, p 82, nr. 366-369, p 88, 90, nr. 494-495, p 92 sqq, 530, p 94, nr. 540, p 96 sqq (il), pl 76-77; A. Mozsolics, *Bronze und Goldfunde*, p 133 (il); A. Vulpe, în *PBF*, IX, 5, 1975, p 73, nr. 377 (il); M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele...*, 1977, p 71, pl 68/6-18, pl 69; M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, p 108, nr. 81, pl 49C-50.

56. **URMENIȘ**

În colecția D. Teleki din Gornești se afla o seceră din bronz găsită în această localitate.

Bibliografie: M. Roska, în *Rep.*, 178, nr. 196; M. Petrescu-Dâmbovița, în *PBF*, XVIII, 1978, 1, p 51, nr. 1400, seceră de tip necunoscut; G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, p 78, nr. 37.

57. **VERMEȘ**, comuna Lechința

a) Pe teritoriul satului se semnalează încă din secolul al XIX-lea descoperirea unui coif și a unei săbii din bronz.

Date: Hallsattatt timpuriu după descrierea lui C. Gooss.

Bibliografie: Niegerbauer, în *Dacien...*, p 292; C. Gooss, în *Chronik...*, nr. 76; D. Popescu, în *RIR*, V-VI, 1935-36, p 222, pl 2; M. Roska, în *Rep.*, p 304, nr. 64; A.D. Alexandrescu, în *DaciaNS* X, p 177, pl XXII/1 – încadrează sabia în tipul „Ilișeni” datând din Hallstatt A₁.

b) Din punctul „Pe Poiană” a fost descoperit un ac fragmentar din bronz de tipul Rollenadel, ac regăsit frecvent în cultura Noua.

Bibliografie: G. Marinescu, în *RB*, IX, 1995, p 67, pl LIII/15.

c) În punctul „Glodeț” a fost descoperit întâmplător un celt din bronz cu gura îngroșată și corpul zvelt, ușor bombat în partea superioară. Dimensiuni: L = 11,3 cm, adâncimea golului = 5,2 cm.

Date: Hallstatt B.

Colecția școlară Vermeș.

Bibliografie: G. Marinescu, în *Marisia* X, 1980, p 20, pl IX/5.

58. **VISUIA**, comuna Miceștii de Câmpie

În anul 1971, cu prilejul unei alunecări de teren s-a descoperit pe locul „Țigle” un depozit constituit din trei culturi, din care unul cu gura concavă, al doilea cu gura dreaptă și al treilea cu un decor din linii paralele sub buză; 12 seceri cu limbă la mâner de un tip aparte; resturi din două cazane cu atașe cruciforme pentru torți; două brățări decorate, cu capetele alăturate și 24 de verigi, din care 11 decorate și 13 nedecorate și 13 bucăți de bronz brut.

Date: Hallstatt B₁, seria Moigrad – Tăuteni.

Muzeul Bistrița, nr. inventar 4742-4791, 4871-4876.

Bibliografie: Șt. Dănilă, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p 61-75 (il); M. Petrescu-Dâmbovița, în *Depozitele...*, 1977, p 138, pl 333-335.

59. **VITA**, comuna Nușeni

Dintr-o descoperire întâmplătoare făcută în 1976 pe teritoriul satului, a fost găsit un celt de bronz cu marginea dreaptă și ușor îngroșată, corpul oval, scurt, nedecorat și despărțit de tăiș printr-o ridicătură trapezoidală. Dimensiuni: L = 9,1 cm, adâncimea golului = 6 cm.

Date: Hallstatt B₂ – B₃.

Bibliografie: G. Marinescu, în *StComCaransebeș*, 1979, p 129, pl II/7.

DESCOPERIRI IZOLATE

a) Celt cu gura dreaptă și îngroșată, cu corpul ușor arcuit și oval-alungit în secțiune. Decorat pe ambele fețe cu linii orizontale și verticale în relief.

Dimensiuni: L = 10,5 cm, adâncimea golului = 7,2 cm.

Date: Hallstatt B.

Muzeul Năsăud, nr. inventar 1142.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 69, pl III/3.

b) Seceră cu buton cu lama arcuită și muchia îngroșată, vârful rășfrânt în afară. De la buton pornesc două linii paralele aplatizate.

L = 13,2 cm, greutate = 60 g.

Muzeul Năsăud, nr. inventar 1141.

c) Seceră cu buton cu muchia îngroșată și început de arcuire puternică, decorat cu un șir de „arcade” de-a lungul spinării.

L = 8,5 cm; greutate = 40 g.

Colecția I. Danilevici.

Seceră cu limbă la mâner, cu spinarea îngroșată și lama arcuită.

L = 19 cm; greutate = 50 g.

Colecția I. Danilevici.

Dată: Hallstatt B₁ – B₂.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 69, pl III/1,5,8.

d) Partea inferioară a unei lame de sabie cu nervura mediană reliefată puternic. Nervura este flancată pe ambele fețe cu câte trei benzi de linii paralele fin incizate, care se întâlnesc pe vârful sabiei. Taișurile lamei au fost fin ascuțite și prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni actuale: L = 9,8 cm; l max. = 4,8 cm; greutate = 155 g.

Colecția I. Danilevici.

Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 66, pl II/2.

e) Vârf de lance în formă de frunză, de mari dimensiuni. Nervura mediană este masivă și puternic reliefată, pornește dintr-un toc de înmănușare scurt și puternic aplatizat și continuă pe toată lungimea lamei. Vârful este rupt din vechime, la baza lamei fiind o mică perforație cilindrică.

Dimensiuni actuale: L = 26 cm; adâncimea găurii de înmănușare=14 cm; greutate = 240 g.

Dată: Hallstatt A₁.

Muzeul Năsăud, nr. inventar 1035.

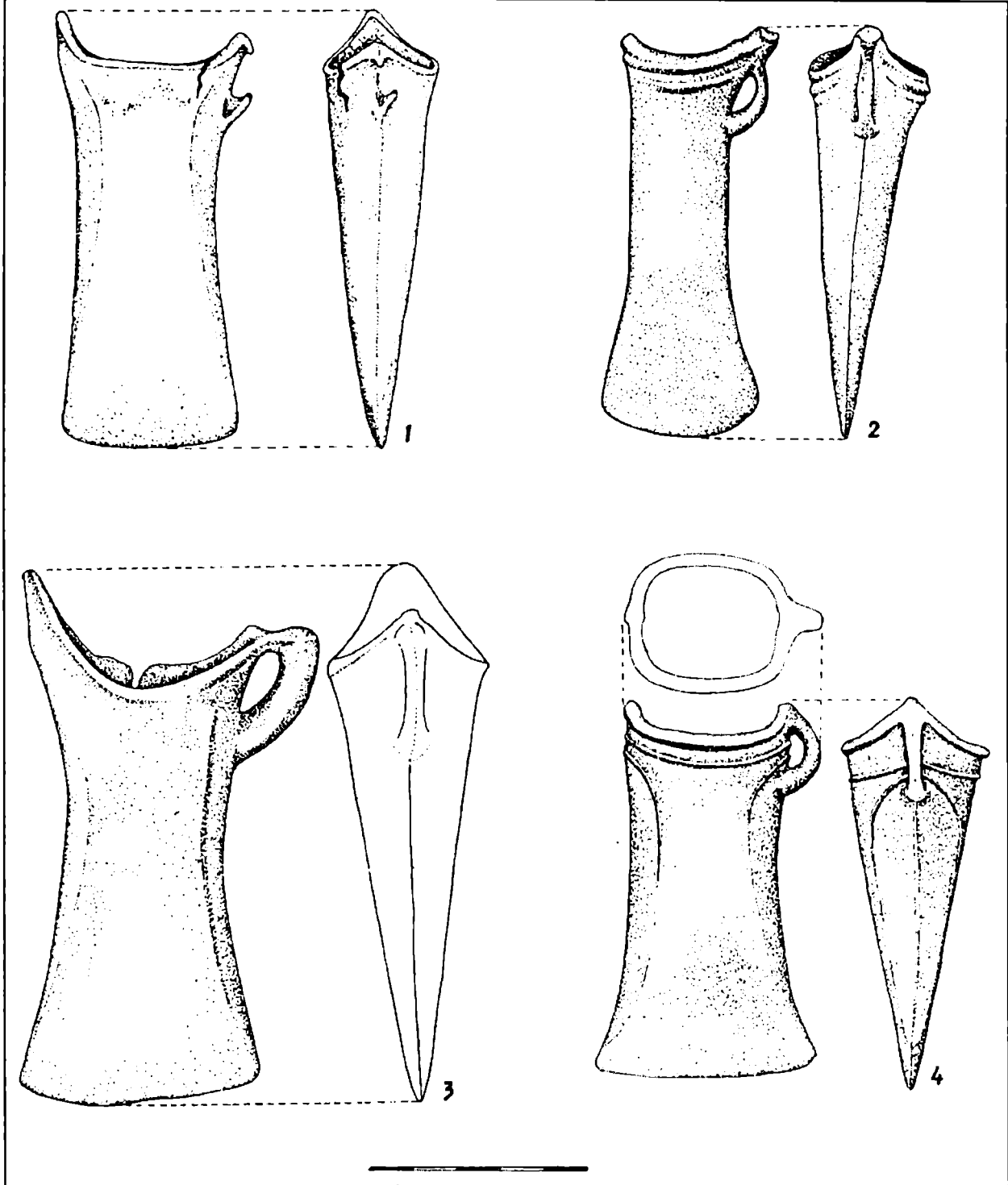
Bibliografie: G. Marinescu, Șt. Dănilă, în *FI*, III, 1974, p 66, pl II/4.

DES BRONZES DECOUVERTS AU NORD-EST DE LA TRANSYLVANIE (Résumé)

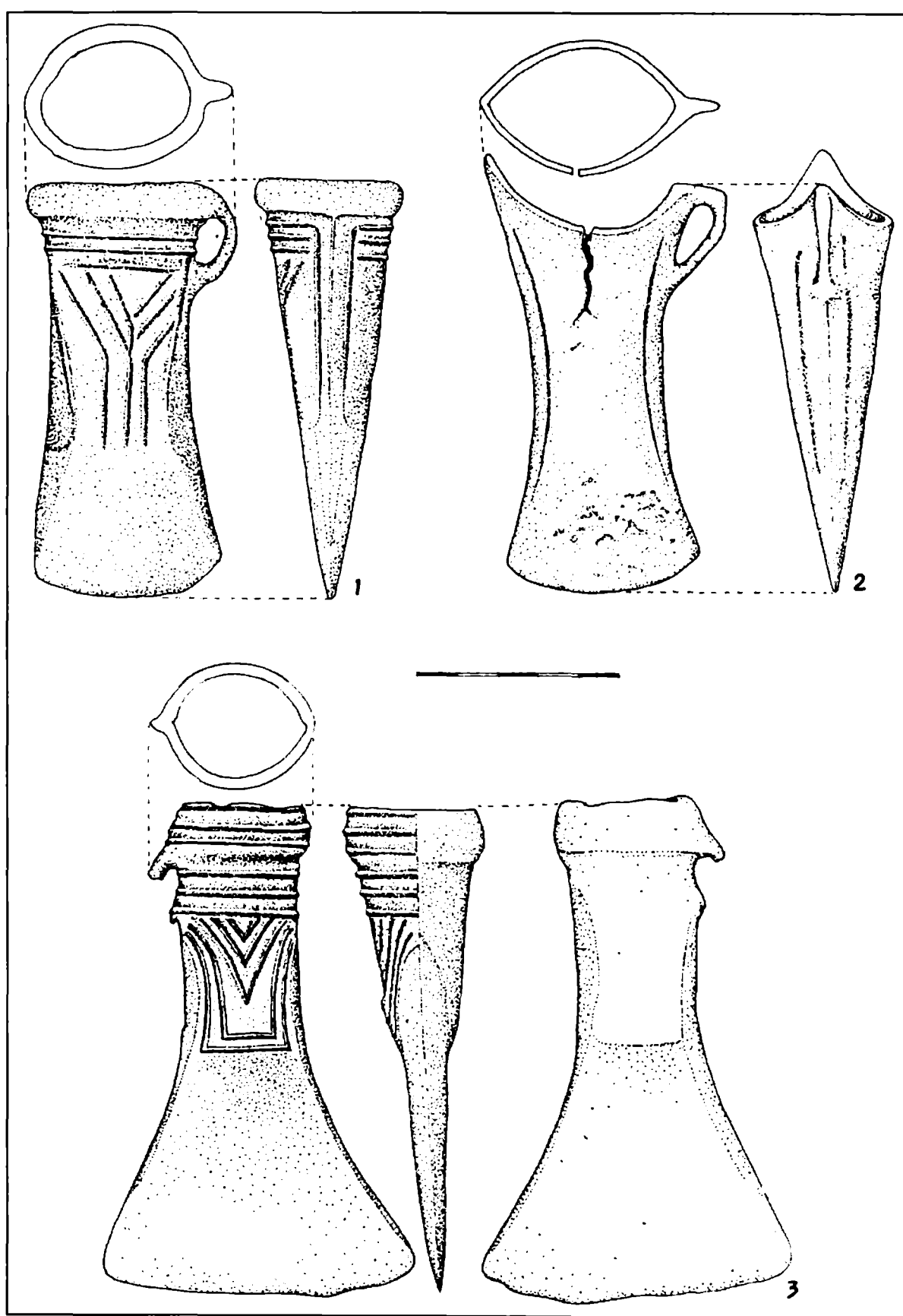
L'auteur présente de nouveaux objets découverts par hasard, ces dernières années, dans le département de Bistrița-Năsăud. Les objets sont des pièces communes rencontrées assez souvent dans tout l'espace transylvain, étant datées à la fin de l'âge du bronze et au début de l'âge du fer (Bronze D – Ha B).

On ajoute les nouvelles découvertes à celles signalées (auparavant, voir la note 2); le nombre des localités du département où l'on a fait des découvertes de bronzes étant de 59 (voir la carte des découvertes de Bronzes D – Ha B et la catalogue des découvertes).

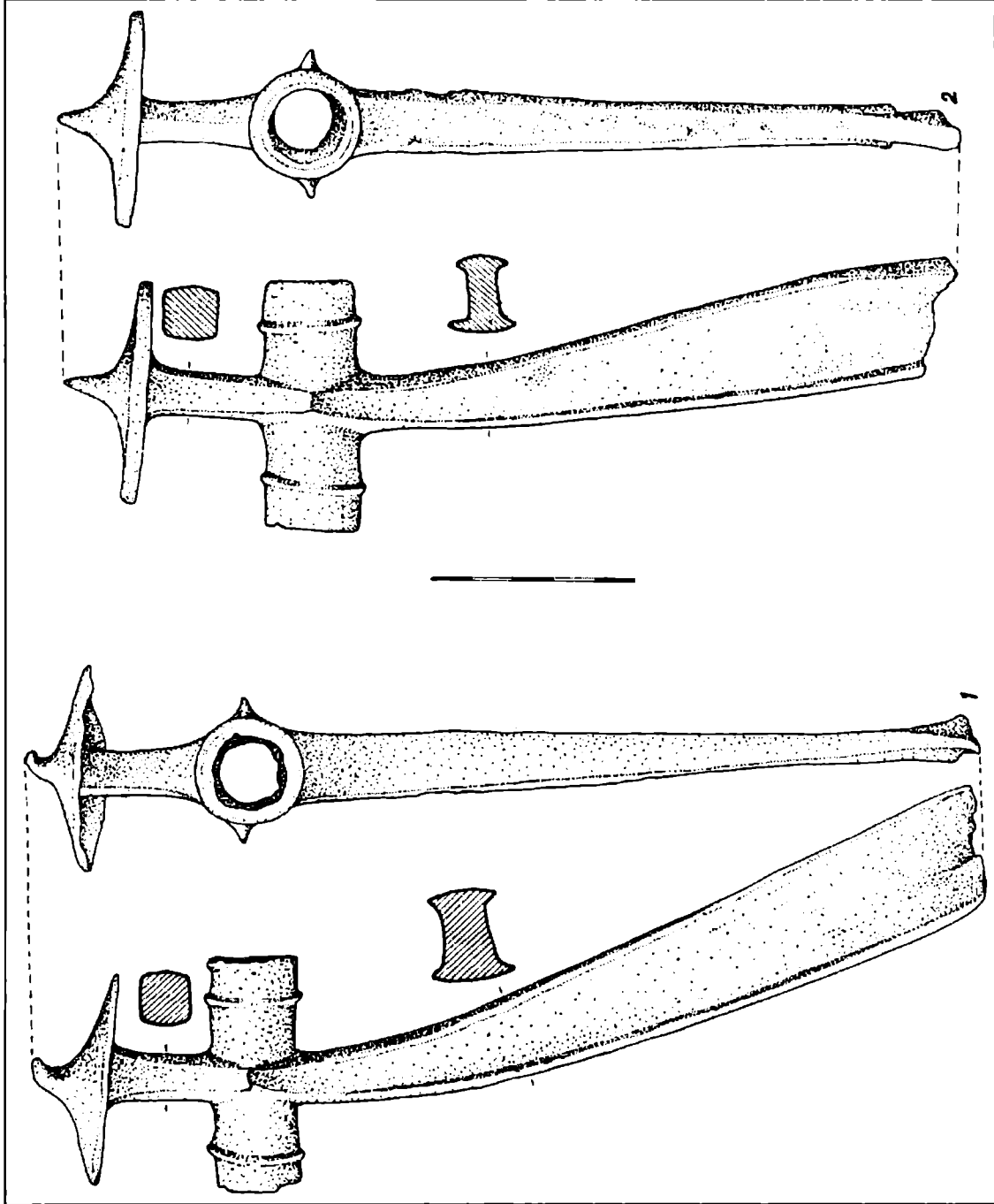
Le grand nombre de la fréquence des découvertes témoignent d'un habitat intense pour la période en question et montrent à la fois, le niveau technique supérieur que la population thrace avait atteint, dans le domaine du travail des métaux, ou Nord-Est de la Transylvanie.

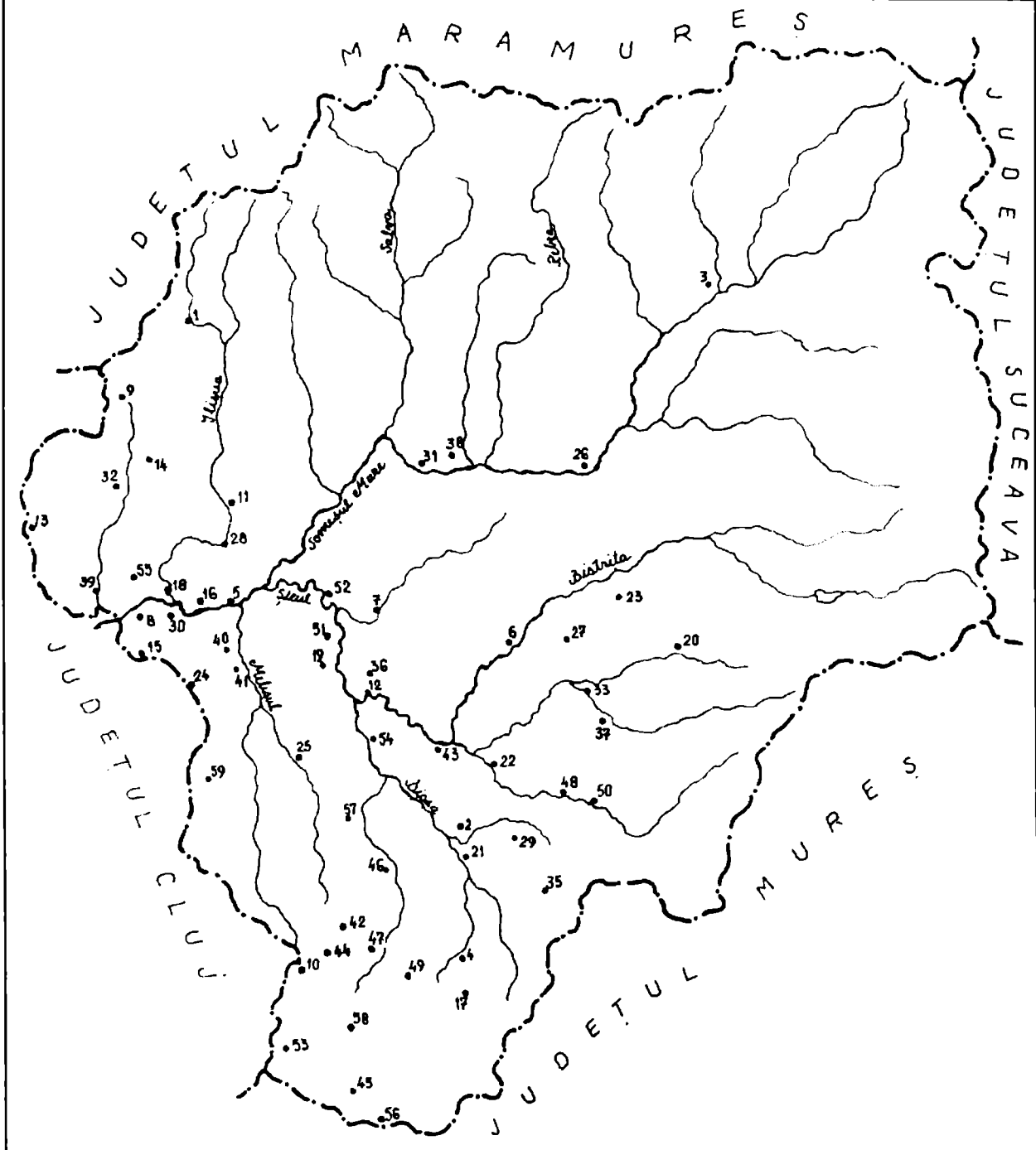
Planșa I 1 – Breaza; 2,3 – Anieș; 4 – Țagu.

Planşa II 1,2 – Ciceu-Corabia; Cristur-Şieu.

Planşa III 1,2 – Perişor.

Planșa IV Harta descoperirilor de bronzuri din Bronz D - Ha B.

1. Agrieș; 2. Albeștii Bistriței; 3. Anieș; 4. Archiud; 5. Beclean; 6. Bistrița; 7. Blăjenii de Jos; 8. Braniștea; 9. Breaza; 10. Budești; 11. Căianu Mic; 12. Chintelnic; 13. Ciceu-Corabia; 14. Ciceu-Poieni; 15. Cireșoia; 16. Coldău; 17. Comlod; 18. Cristeștii Ciceului; 19. Cristur-Șieu; 20. Cușma; 21. Dipșa; 22. Domnești; 23. Dorolea; 24. Dumbrava; 25. Enciu; 26. Feldru; 27. Ghinda; 28. Ilișua; 29. Jeica; 30. Măluț; 31. Năsăud; 32. Negrilești; 33. Orheiu Bistriței; 34. Perișor; 35. Pinticu; 36. Podirei; 37. Ragla; 38. Redrișoara; 39. Reteag; 40. Rusu de Jos; 41. Rusu de Sus; 42. Sălcuța; 43. Sărățel; 44. Săsarm; 45. Silivașu de Câmpie; 46. Sângeorzu Nou; 47. Sânmihaiu de Câmpie; 48. Sânnicoară; 49. Stupini; 50. Șieu; 51. Șieu-Odorhei; 52. Șintereag; 53. Țagu; 54. Țigău; 55. Uriu; 56. Urmeniș; 57. Vermeș; 58. Visuia; 59. Vișa.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MILITARĂ A DACIEI POROLISSENSIS.

7. Îndreptări în legătură cu legiunea III Gallica

Nicolae GUDEA

O prezentare a legiunilor romane la 75 de ani după minunata sinteză a lui Emil Ritterling (*Ritterling 1924; Ritterling 1925*) organizată de Yann Le Bohec (*Le Bohec 2000*) a prilejuit multora dintre autori un „aggiornamento” al cunoștințelor despre unele legiuni (fapt care a fost și țelul volumului), unora simple speculații, iar altora foarte simple formalități (de umplere de spațiu). Aproape în același timp a apărut și în Marea Britanie o culegere de lucrări despre legiunile romane sub redacția lui M.J. Brouwer (*Brouwer 2000*).

Între legiunile prezentate au fost și două dintre cele care au staționat temporar în Dacia Porolissensis, la Porolissum și anume *legio III Gallica* și *legio VII Gemina Felix*. De aceste detașamente de legiuni (căci nu poate fi vorba de legiunile întregi) m-am ocupat destul de mult încercând să rezolv cât mai corect problemele legate de prezența și activitatea lor (*Gudea 1976; Gudea 1978; Gudea 1984; Gudea 1989; Gudea 1989 a; Gudea 1999*).

Datele noi în legătură cu aceste detașamente de legiuni nu au fost receptate și înregistrate corect de o parte a istoriografiei, astfel fie că nu apar deloc între cunoștințele celor invitați de Y. Le Bohec și respectiv de R.J. Brouwer pentru acest „aggiornamento”, fie când apar sunt scrise altfel decât le-au gândit cei care au descoperit materialele epigrafice în legătură cu ele (*Tóth 1978; Gudea 1999*). De fapt astfel de scrieri nu joacă nici un rol creator în literatura de specialitate și practic nu ar merita să ne oprim asupra lor. Dar ele se abat de la „linia” prudenței și mai ales când se referă „din afară” la probleme pe care istoriografia le-a receptat deja relativ corect, atunci trebuie intervenit, măcar de formă. Din acest motiv mă simt obligat să aduc completări sau corecții pentru a îndepărta situațiile de confuzie. Din același motiv voi repeta în ilustrație ștampilele trupelor care au staționat la Porolissum atât în ansamblu (*Fig. 1*) cât și cele la care se referă în mod special acest text (*Fig. 2*).

În cele ce urmează mă voi ocupa cu detașamentul din legiunea III Gallica care a staționat la Porolissum.

1. Datele în legătură cu legiunea III Gallica la Porolissum au apărut mai întâi la clădirea comandamentului (*principia*). În săpăturile noastre am găsit la clădirea comandamentului mai ales ștampile ale legiunii VII Gemina; la porțile castrului (*praetoria* și *principales*) am găsit mai ales ștampilele legiunii III Gallica împreună cu ștampilele CH III; iar la poarta documana am găsit mai ales ștampilele cohortei V Lingonum (*Gudea 1980, 88*). Peste tot însă au apărut și ștampile ale legiunii III Gallica (*Gudea et alii 1986, 124-125, e. g. clădirea C 4*).

2. N. Gudea a publicat mai întâi ștampilele legiunii III Gallica descoperite întâmplător pe teritoriul castrului de pe dealul Pomet între anii 1943-1977 (*Gudea 1976; Gudea 1978*) și apoi le-a menționat pe cele nou descoperite în toate rapoartele de săpătură ce au urmat după începutul cercetărilor în anul 1977 sau în lucrările mai mari despre Porolissum (*Gudea et alii 1980; Gudea et alii 1983; Gudea et alii 1986; Gudea et alii 1988; Gudea 1989; Gudea 1989 a; Gudea 1999*). Ștampilele au apărut și în așezarea civilă a amintitului castru și nu numai în teritoriul lui (*Gudea et alii 1980; Gudea et alii 1983, 127-129; Gudea et*

alii 1986, 124-125; Gudea et alii 1988; Gudea et alii 1999, 35). Publicarea acestor ștampile a produs, desigur, o modificare față de cunoștințele lui E. Ritterling (*Ritterling 1925*, 1518-1532).

3. În ceea ce privește datarea ștampilelor și implicit datarea prezenței detașamentului de legiune la Porolissum s-au formulat următoarele păreri: a. detașament de legiune staționat temporar la Porolissum între 231-260 (Tóth 1978, 47); b. detașament de legiune staționat la Porolissum de la sfârșitul secolului II, până la începutul secolului III (Gudea 1981, 159; Gudea 1989 a, 37-38, nr. 4). Ștampilele legiunii III Gallica au fost găsite în același context statigrafic cu cele ale legiunii VII Gemina și ale unei cohorte cu ștampilele CH III, COH III literis inversis; C III D. În prima fază afirmam că legiunea a staționat aici circa 10 ani. Mai recent (Gudea 1999, 43-44) susțineam că detașamentul a participat și la construirea incintei din zid a castrului (anii 213-214) împreună cu un detașament din legiunea VII Gemina, cohors III D, cohors I Brittonum, cohors V Lingonum. Ba, mai mult, presupuneam că detașamentul a rămas aici până în vremea lui Alexander Severus.

Datarea făcută de E. Tóth este mai corectă, dar numai în raport cu datele săpăturilor din anul 1943. Așa de pildă, cum am mai arătat pe baza observațiilor de săpătură din la obiective din castru (săpate și de Aladár Radnóti), resăpate de noi, lucrurile stau altfel. E. g. la poarta decumana – obiectiv cercetat împreună cu I. Bajusz - Aladár Radnóti a săpat numai la suprafață. Șanțurile lui de urmărire a bastioanelor porții au fost adâncite numai cât să poată stabili planul lor. Deci materialul obținut datează din stratul de dărâmare, care poate fi datat la câțiva timp după construire (70-100 ani). Datarea făcută de noi se bazează pe o săpătură sistematică, dusă până în straturile de bază, unde am găsit urmele stâlpilor de lemn ale bastionelor din prima fază. Noi am găsit țiglele legiunilor în stratul de construcție al castrului cu incinta din zid de piatră, sau mai exact spus pe nivelele de construcție. Așadar datarea lui E. Tóth trebuie tratată ca atare.

4. Nu am specificat niciodată caracterul acestor *vexillatio*. Am sugerat însă că ar fi fost un detașament format pe motive exclusiv disciplinare. Nu este exclus însă să fi fost un simplu detașament de lucru.

II. Două studii din mai sus amintitele colecții de lucrări coordonată de Y. Le Bohec și M.J. Brouwer se ocupă și de legiunile din Dacia Porolissensis.

1. Un studiu întocmit de J.J. Wilks (*Wilks 2000*). Acesta (studiul) nici nu poate fi luat în considerare ca o contribuție pentru că îi lipsește în toate cazurile (și pentru alte legiuni) bibliografia recentă. J.J. Wilks nu știa (în anul 2000) că la Porolissum a staționat un timp un detașament din *legio III Gallica*, deși informația este mai veche de 20 de ani.

2. Un al doilea studiu, mai complet desigur, a fost întocmit de I. Piso (*Piso 2000*). Și I. Piso ar fi trebuit să introducă lucrările noi, dar a eșuat în variante proprii. În legătură cu cele de la Porolissum a greșit total. Nu a menționat de loc prezența detașamentelor din legiunile III Flavia și XIII Gemina în perioada de după cucerire; iar prezența detașamentelor din legiunile III Gallica și VII Gemina este explicată confuz. În legătură cu prezența legiunea III Flavia la Ulpia Traiana a încercat, destul de neîndemânatic, să-și apere ipoteza prea puțin logică a inexistenței unui castru de legiune (ipoteză dărâmată total în ultimii ani de săpăturile lui Th. Lobüscher). Referitor la *legio III Gallica* studiul este o simplă încercare de a specula, din birou, speculații anterioare și o limitare la generalitățile „sintezelor”. De altfel titlul însuși al studiului apare puțin aparte: „Les legions dans la province de Dacie”. Provincia Dacia a existat numai între 106 și 118. După această dată au „funcționat” 3 provincii dacice cu administrație, fisc și armate diferite!

Ioan Piso, citind numai sau mai ales bibliografia secundară și ne mai verificând datele de bază în legătură cu materialul tegular în rapoartele noastre de săpătură face câteva constatări mai puțin corecte.

a. „trupele orientale (respectiv și *legio III Gallica*) au venit în Dacia nu pentru a fi redirijate contra lui Clodius Albinus, ci pentru a înlocui pe cele din Dacia pregătite în acest scop. Așa se explică prezența detașamentului din legiunea III Gallica la Porolissum”. Dar, zicem noi, numai detașamente din legiunile V Macedonica și XIII Gemina (*Piso 2000*, 207) au participat la aceste acțiuni (cf. chiar *Piso 2000*, 215!). În rest nu se știe nimic. Și dacă totuși au fost trimise în Dacia pentru a înlocui, de ce au venit chiar la

Porolissum, de ce nu au înlocuit subunitățile trimise în acțiune de la Potaissa și Apulum? În nota 37 (*Piso 2000*, 208) „concepția” lui I. Piso s-a schimbat deja. La Viminacium (Moesia Superior) un detașament din legiunea III Gallica putea fi transferat și pe frontul germanic sau putea înlocui trupele moesice trimise pe acest front. Acolo se putea. La Apulum și Potaissa nu se putea, deși ambele legiuni din provinciile dacice au trimis detașamente pe acest front !

Toate datele cu care operează I. Piso ca argumente „datează” din anii 193-197 și toată „baza” teoretică pentru demonstrație sunt speculațiile lui A. Birley (*Piso 2000*, 207).

Dacă ștampilele legiunii III Gallica sunt databile și la 213 (N. Gudea) sau chiar mai târziu cum credea E. Tóth (*Tóth 1978*, 47) este și firesc că speculațiile lui I. Piso nu au nici o valoare. Nimeni nu a datat la 197 sau chiar înainte prezența detașamentului de legiune de la Porolissum.

b. „cele două unități militare nu au staționat împreună la Porolissum” crede I. Piso. Constatarea are la bază observația lui E. Tóth că ștampilele au fost găsite separat (*Tóth 1978*, 46). Eroarea lui E. Tóth era firească. El cunoștea doar 20 de cărămizi, 10 țigle și 6 fragmente de țigle cu ștampila L III G (*Tóth 1978*, 67) și a scris după jurnalele lui A. Radnóti. Întâmplarea face că acestea s-au găsit toate la clădirea comandamentului. Autorul a operat cu un număr limitat de ștampile. Trebuie să spun că în prezent numărul ștampilelor cunoscute ale legiunii trece de 150; toate au apărut pe țigle; au apărut peste tot în castru acolo unde s-au făcut săpături (*Gudea et alii 1980; Gudea et alii 1988, Gudea 1999*, 35-36). Așa încât și această constatare a lui I. Piso a devenit caducă. De astfel I. Piso se contrazice el însuși o pagină mai jos afirmând că legiunea III Gallica a staționat la Porolissum între 195-197 (*Piso 2000*, 208), deci în același timp cu cealaltă! Iar la nora 36 „susține” că ștampilele legiunilor III Gallica și VII Gemina au fost găsite asociate.

c. „vexilația din legiunea III a venit în anul 195 și a rămas până în anul 197 (*Piso 2000*, 208); cu această ocazie a completat și reparat construcții din castru”. Din păcate numai I. Piso știe – de la mare distanță, fără să fi fost prezent la săpătură, fără să fi citit rapoartele de săpătură – care au fost acele construcții. Cei care au săpat nu au aflat încă. Trebuie spus însă că nu sunt certitudini în acest sens. Construcțiile identificate în interior: *praetorium*, clădirile C 4, C 5, barăcile cu pereți din zid, *horrea* etc. – cu excepția clădirii comandamentului – au cele două faze clare: I construcția de lemn și chirpic din faza I a castrului; II construcția de zid. Dacă prima poate fi datată cu oarecare aproximație imediat după cucerire, cea de a doua poate fi datată într-o largă perioadă de timp; s-a optat pentru începutul secolului III (deși nu este exclus ca unele din „lucruri” să se fi întâmplat mai înainte).

Deocamdată în contexte datate (mai precis) ștampilele legiunii III Gallica au apărut, cum era și firesc, mai ales la bastioanele turnurilor de curtină și de colț în contextul post 213 (deci de la data construcției înainte!); au apărut la *principia* (faza 7) care datează tot la începutul secolului III; cele apărute la construcții din interior au fost datate mai timpuriu prin analogie, sau prin raportul la o fază anterioară. E. g. la clădirea B6, construită târziu peste *via sagularis*, în *praetentura dextra*, au apărut împreună țigle ștampilate ale ambelor legiuni. Cum construirea de clădiri târzii peste *via sagularis* este datată mai ales în vremea lui Alexander Severus și după aceea, cam așa trebuie datate și țiglele!

d. „cohors III putea fi un detașament dintr-una din cele două legiuni” (*Piso 2000*, 208, nota 36); „ștampila C III D este rău datată, iar pentru CID nu se găsește nici o explicație satisfăcătoare”

- reiese evident că I. Piso nu a văzut niciodată pe viu toate variantele ștampilelor cohortei III (cf. *Gudea 1989*, 972, pl. CXX, 1-13; CXXXI, 1-6). Și nici nu s-a străduit să citească despre ele. Căci dacă răsfoia datele de la unitățile militare din vama romană (*Gudea 1996*, 71-72) ar fi constatat că și acolo ele datează la începutul secolului III, confirmând indirect asocierile din castru.
- în general în istoria veche explicațiile nu sunt niciodată satisfăcătoare. Pentru el și pentru alții care nu citesc literatura românească și se inspiră direct din l'Année Épigraphique (unde nu se știe cine trimite materialele) aș dori să fie clar: ștampilele cohortei III prezintă mai multe variante ale aceluiași tip CH III (*Fig. 2*). Afirmând că ștampila C III D este rău citită I. Piso a dovedit din plin că nu a văzut sau nu cunoaște ștampilele. Nu este vorba de un semn de despărțire format din puncte așa cum credea dânsul și redă în text, ci este vorba de faptul că la unul din tipuri între C și D sunt 3 haste verticale: două

scurte exterioare și una centrală lungă. Această formă de redare a cifrei este foarte des utilizată la ștampilele militare. Cel mai apropiat și accesibil exemplu este cel al ștampilelor legiunii III Flavia Felix de la Berzovia (vezi IDR III.1, 135, nr. 113). Celălalt tip C III D este și mai clar. (Fig. 2).

În ultimii ani m-am ocupat de o explicare mai bună a prezenței detașamentului acesta de legiune la Porolissum (Gudea 2000; Gudea 2001). Oricum s-ar suci și s-ar învărti datele obținute prezența unității la Porolissum se plasează la începutul secolului III (mai puțin probabil la sfârșitul secolului II) când apare împreună cu detașamentul din legiunea VII Gemina Felix și cohorta III (despre care noi credem că este „dacorum”). Aș vrea să-i amintesc d-lui I. Piso două lucruri: a) un detașament dintr-o legiune (*vexillatio*) este în general alcătuit astfel: se ia o parte dintr-o cohortă care dă „grosul” pentru detașament la care se adaugă părți mici din celelalte cohorte, astfel încât structurile să nu fie afectate (Saxer 1967, 128).

b. cei care se ocupă cu armata romană știu că „de regulă” un detașament de legiune format pentru „muncă” și condus de obicei de un centurion, constă din numai 80 de soldați (o centurie) (Saxer 1967, 129). Deci explicația că alături de ștampilele legiunilor (III Gallica și VII Gemina) o cohortă dintr-una din ele avea ștampile proprii CH III este o inovație (ca de altfel și cea a lui E. Tóth). Când ai pornit pe un astfel de drum, apare problema inovațiilor în lanț, care este destul de periculoasă. Mai periculoasă decât greșala.

Tocmai complexitatea unor astfel de situații m-a determinat să presupun că periplusul european al legiunii III Gallica (Gudea 2000; Gudea 2001) s-a datorat unor motive disciplinare și că nu avem de a face cu o *vexillatio* pentru război. Deși trebuie să recunosc vexillațiile detașate pentru munci erau folosite mai ales în provincia unde staționa legiunea (Neumann 1958, 2443) și că excepția făcută în acest caz s-a bazat pe alte excepții (vezi prezența detașamentului în provincia Africa).

Dar poate apare oricând o nouă descoperire.

Speculații făcute pe literatură, iar literatura citită numai în parte, nu pot decât să ducă la confuzii care provoacă încurcături atât în istorie cât și între oameni.

BETRÄGE ZUR MILITÄRGESCHICHTE DER PROVINZ DACIA POROLISSENSIS

7. Berichtigungen in Verbindung mit der *legio III Gallica* (Zusammenfassung)

In einer Aufsatzsammlung über die Legionen Roms auf Anregung des französischen Professors Y. Le Bohec (Bohec 2000) wurde eine Verwertung der Kenntnisse über die Legionen 75 Jahre nach der Synthese E. Ritterlings (Ritterling 1924/25) versucht. Die Arbeiten wurden als einfach aufgefaßt: was Ritterling über jede einzelne Legion wußte und was seither hinzugewonnen wurde. Es gelang nicht ganz wie gewünscht. Die Sammlung umfaßt bedeutende Beiträge, daneben erscheinen auch Darstellungen von Legionen mit den unbekannten alten Angaben und zahlreiche Spekulationen mit Mängeln, die auf die den Autoren eigenen Ideen zurückzuführen sind. Fast gleichzeitig erschien auch in Großbritannien eine Sammlung von Studien über die römischen Legionen, herausgegeben von M.J. Brouwer (Brouwer 2000). In Verbindung mit den vier Legionsabteilungen, die in Porolissum standen und über die Ritterling nichts wußte, wurde wenig geschrieben. Die gesamte neue Information erschien in der Arbeit von E. Tóth (Tóth 1978) bzw. in den Grabungsberichten oder den Arbeiten über Porolissum von N. Gudea (Gudea 1976, 1978, 1979, 1980, 1983, 1984, 1986, 1989, 1989a). In der von Y. Le Bohec herausgegebenen Arbeit sind die neuen Arbeiten nicht bekannt. Auch J. Wilks weiß nichts Neues (Wilks 2000) und I. Piso kennt (oder präsentiert) die Sachlage nur verzerrt und falsch (Piso 2000), bzw. das, was er über die dakischen Legionen weiß, nicht das, was darüber bekannt ist. Dabei bezieht er sich auch auf zwei der vier Legionsabteilungen, die in Porolissum standen: die *legio III Gallica* und die *legio VII Gemina Felix*. Er vervollständigt in keiner Hinsicht die Angaben zur Geschichte der Legionen *III Flavia Felix* und *XIII Gemina* (ebenfalls in Porolissum).

In Verbindung mit der Abteilung der *legio III Gallica* behauptet I. Piso (*Piso 2000*, 207-208): a. daß sie in Porolissum nur zwischen 195-197 stand; b. daß sie nicht gleichzeitig mit der Abteilung der *legio VII Gemina Felix* hier stand. Der Text von I. Piso enthält aber zahlreiche Verwechslungen und Widersprüche, darunter auch, daß die beiden Abteilungen in Porolissum zwischen 195-197 standen! (*Piso 2000*, 208, Anm. 36).

In der vorliegenden Arbeit wird folgendes bewiesen: a. Eine Abteilung der *legio III Gallica* stand in Porolissum (nach 197!) besonders irgendwann zu Beginn des 3. Jh., vielleicht sogar bis in die Zeit des Alexander Severus; b. diese Abteilung nahm an der Errichtung der Mauerumwehrung teil (die 213 gebaut wurde!); c. Die Abteilung stand und arbeitete zusammen mit anderen Soldaten der *legio VII Gemina Felix*, ihre gestempelten Ziegel wurden zusammen bei den Tortürmen, den Ecktürmen, in der *principia* (in der severischen Phase) und in Gebäuden im Inneren gefunden, manche davon späten Datums; d. Die meisten Ziegel mit den Stempeln der *legio III Gallica* sind Dachziegel, was deutlich zeigt, daß die Bedachung entweder schon 213 durchgeführt wurde, oder aber später (wenn man annehmen kann, daß ein Teil der Ziegeln ersetzt wurde); e. Neben den gestempelten Ziegeln von den beiden Legionsabteilungen erscheinen auch Ziegeln mit den Stempeln *CHIII*, *CHIII (litteris inversis)*, *CHIII D*, über die I. Piso mangels genauer Kenntnisse die Neuigkeit herausgibt, daß es sich dabei um eine Kohorte aus der Legionsabteilung handle! Es ist angebracht, bei der Annahme zu bleiben, daß es sich um eine *cohors III D(acorum?)* handelt.

Es scheint mir, daß die Einführung von Spekulationen ausgehend von der historischen Literatur, nicht von den Quellen (auch wenn es sich um Ziegelstempel handelt), nur Verwirrung stiften kann, sowohl für ihre Urheber als auch für den Leser.

Prescurtări și bibliografie

Le Bohec 2000	Y. Le Bohec (ed.) <i>Les legions de Rome sous le Haut Empire</i> , Lyon, 2000
Brouwer 2000	R.J. Brouwer (ed.) <i>Roman fortresses and their legion</i> , London, 2000
Gudea 1976	N. Gudea, Legio. VII. Gemina în Dacia, în <i>SCIVA</i> , 27.1 1976, 109-114
Gudea 1978	N. Gudea, Descoperiri arheologice mai vechi sau mai noi la Porolissum, în <i>ActaMP</i> , 2, 1978, 65-75
Gudea et alii 1980	N. Gudea, E. Chirilă, V. Lucăcel, Al. Matei, I. Bajusz, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Moigrad (Porolissum) din anii 1970-1979, în <i>ActaMP</i> , IV, 1980, 81-104
Gudea et alii 1983	N. Gudea, E. Chirilă, Al. Matei, I. Bajusz Raport preliminar în legătura cu săpăturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1980-1982, în <i>Acta MP</i> , VII, 1983, 119-140
Gudea 1984	N. Gudea, Legio VII Gemina la Porolissum. O rectificare cu caracter cronologic, în <i>Acta MP</i> , VIII, 1984, 227-230
Gudea et alii 1986	N. Gudea, E. Chirilă, V. Lucăcel, Al. Matei, I. Bajusz, D. Tamba, Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1983-1985, în <i>Acta MP</i> , X, 1986, 118-156
Gudea et alii 1988	N. Gudea, N. Gudea, E. Chirilă, V. Lucăcel, Al. Matei, I. Bajusz, I. Moțu, Raport în legătură cu săpăturile arheologice și lucrările de conservare și restaurare executate în complexul daco-roman de la Porolissum în anii 1986-1987, în <i>Acta MP</i> , 1988, 147-174
Gudea 1989	N. Gudea, <i>Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. I. Săpături și descoperiri arheologice până în anul 1977</i> . Zalău, 1989 (= <i>Acta MP</i> , 13, 1989)
Gudea 1989 a	N. Gudea, <i>Porolissum. Der Schlussstein des Verteidigungssystems der Provinz Dacia Porolissensis</i> , Marburg, 1989 (Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtliches Seminar Marburg..... Heft 29)
Gudea 1996	N. Gudea, <i>Porolissum. Un complex arheologic daco - roman la marginea de nord a Imperiului Roman. II. Vama romană. Monografie arheologică</i> , Cluj-Napoca, 1996
Gudea 1999	N. Gudea, W. Schuller (Hersg.) <i>Porolissum. Ausschnitte aus der Leben einer dakisch – römischer Grebszieslung aus dem nordwestern der Provinz Dacia porolissensis</i> , Amsterdam, 1999
Gudea 2000	N. Gudea, Über den dakischen Periplus der legio III Gallica zu Begin des 3. Jh., în H. Ciugudean – V. Moga, <i>Army and Urban development in the Danubian Provinces of the Roman Empire</i> , Alba Iulia. 2000, 277-283

- Gudea 2001 N. Gudea, Bezüglich der europäischen Wanderschaft der Legio III Gallica zu Beginn des 3. Jh., in *Limes XVIII*. Amman 2000 (mss)
- Neumann 1958 A. Neumann, vexillatio, *RE*, VIII, 2, 1958, col. 2442-2446
- Piso 2000 I. Piso, Les legions dans la province de Dacie, in *Le Bohec 2000*, 207-220
- Ritterling 1924/1925 E. Ritterling, legio, in *RE* 12. 1, 1924, col. 1186-1328; 12.2, 1925, col. 1328-1829
- Saxer 1967 R. Saxer, Untersuchungen zu der Vexillationen des römischen Kaiserheeres vor Augustus bis Diokletian. Köln 1967 (= Epigraphische Studien. 1)
- Tóth 1978 E. Tóth, *Porolissum Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti 1943*. Budapest, 1978.
- Wilks 2000 J. Wilks, Roman fortresses and their legions in the Danube land (first to third century), in *Brouwer 2000*, 111-119

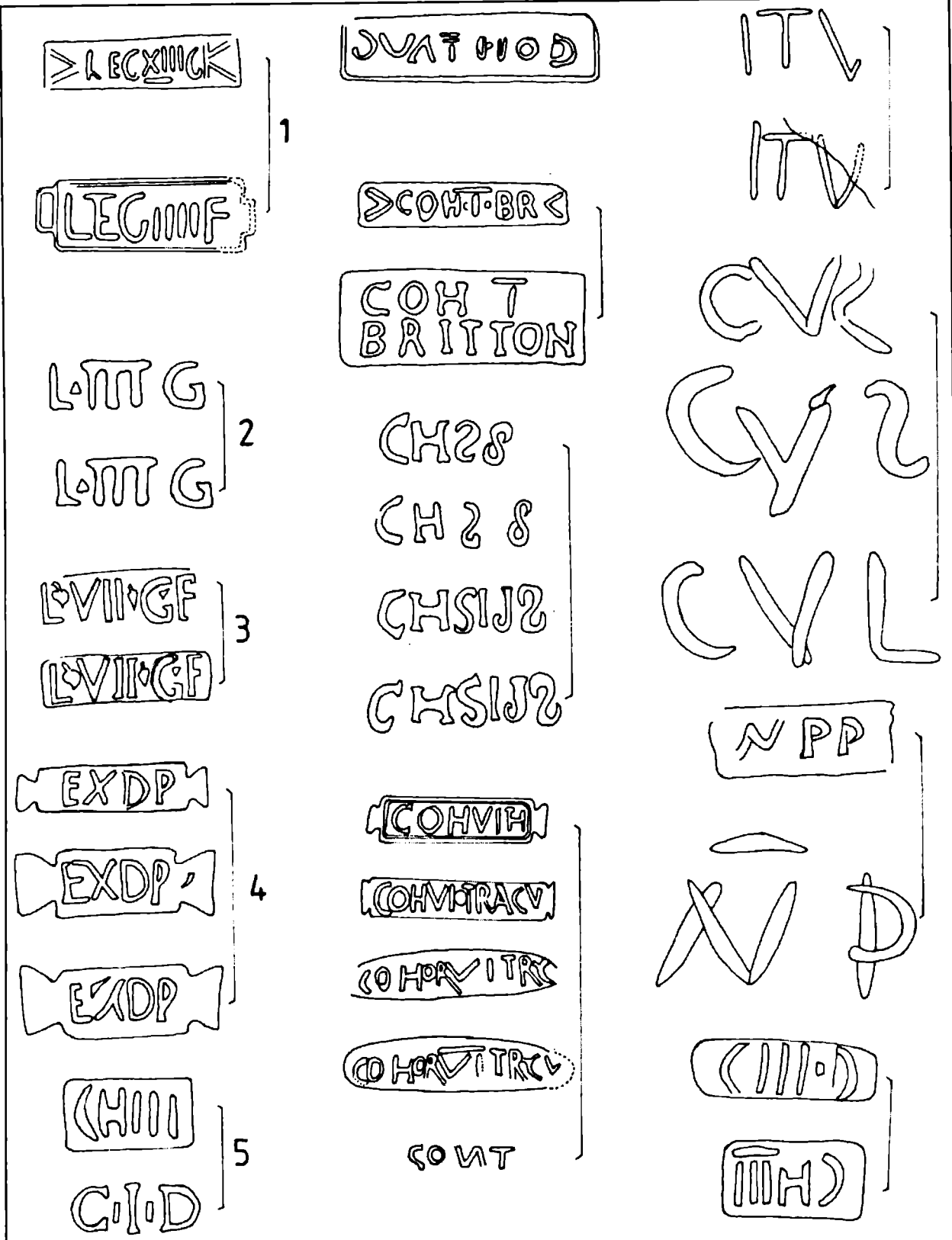

Fig. 1 Imagine generală cu principalele tipuri ale ștampilelor de unități militare descoperite la Porolissum.

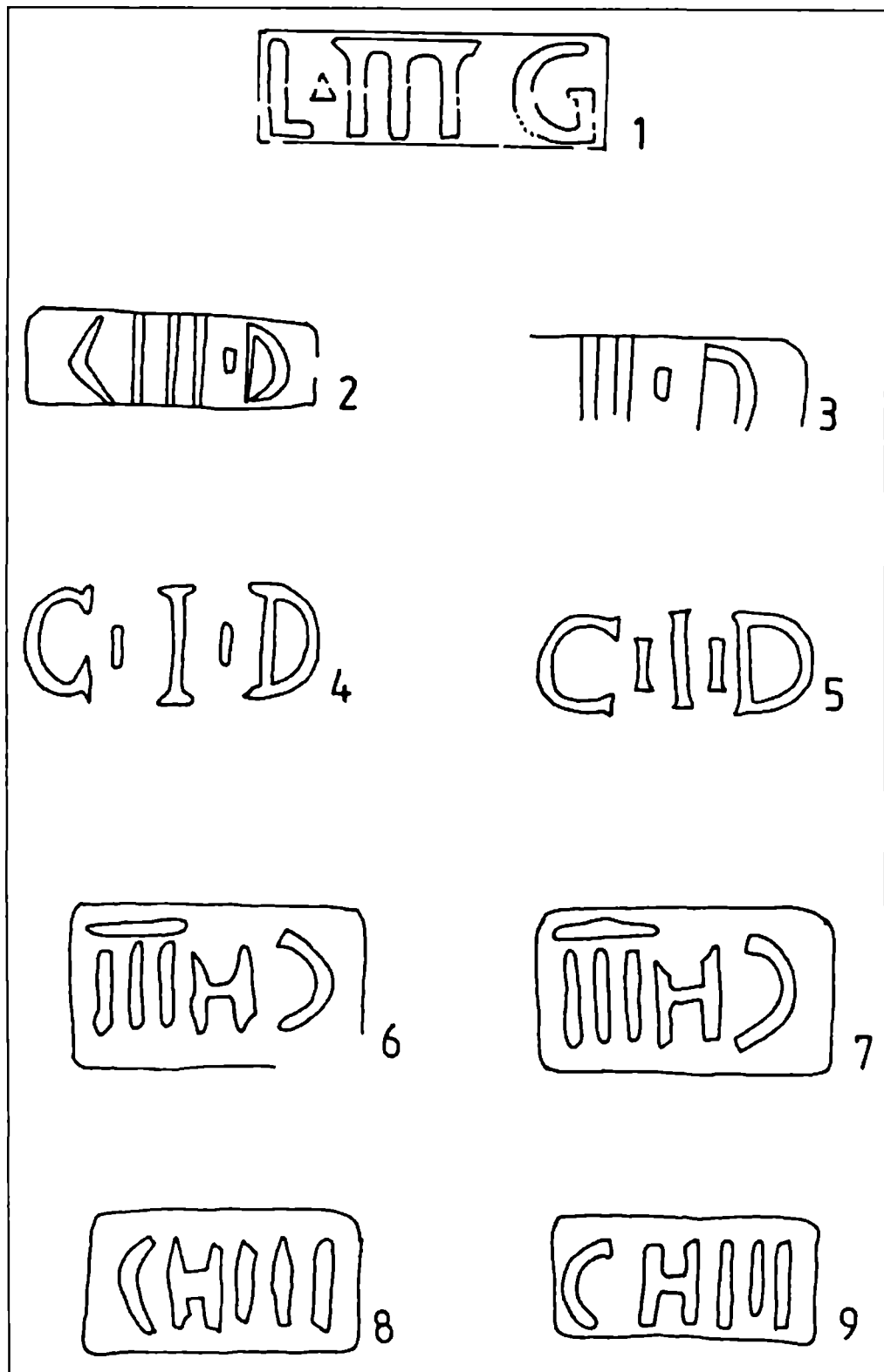

Fig. 2 Ștampile ale legiunii III Gallica și ale cohorței III D.

IZVOARE EPIGRAFICE PRIVIND DRUMURILE DIN DACIA ROMANĂ

Florin FODOREAN

Istoriografia infrastructurii militare din Imperiul Roman, și în mod particular aceea a drumurilor, element esențial de legătură cu puterea centrală, este una incompletă, la fel ca și aceea a etapelor realizării rețelei rutiere, dacă nu are în vedere și informațiile furnizate de izvoarele epigrafice. Din acest motiv, studierea, analiza și interpretarea acestor surse s-a dovedit în timp a fi extrem de utilă în clarificarea problemelor legate atât de traseele drumurilor, cât și de data la care au fost construite sau reparate. Ca soluționare completă și sistematică a problemei raportului dintre construcția drumurilor romane și politica rutieră a împăraților Romei, ca răspuns la diferitele aspecte legate de importanța și rolul unor trasee în cadrul sistemului rutier al Imperiului, a apărut în lucrările de specialitate, alături de orientări de factură nouă¹, tendința de a apela din ce în ce mai mult la informațiile furnizate de miliarii, “bornele kilometrice” de pe axele rutiere ale Imperiului, surse de importanță majoră pentru studiul drumurilor din orice provincie.

Pentru drumurile din provincia Dacia, dispunem în prezent de trei categorii de izvoare epigrafice: 1. *miliariile*, care formează categoria principală, având în vedere că deși numărul lor este relativ mic în comparație cu alte provincii, sunt cele care oferă informații precise pe baza cărora se poate stabili data

¹ Semnalăm în cadrul dezbaterilor istoriografice contemporane și alte orientări, de factură nouă, în abordarea și cercetarea acestui domeniu atât de vast și de complex al drumurilor romane. Observația noastră are în vedere una din ultimele lucrări apărute în domeniu, și anume studiul lui Ray Laurence, *The Roads of Roman Italy. Mobility and Cultural Change*, Routledge Ed., London & New York, 1999. Lucrarea se înscrie, în opinia noastră, pe alte coordonate decât acelea cu care ne-am obișnuit până acum (vezi A. Grenier, *Les voies romaines en Gaule*, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 53, 1936, I-IV, p. 5-24; P.A. Salama, *Les voies romaines de l'Afrique du Nord*, Alger, 1951; R. Chevallier, A. Clos-Arceud, Jacqueline Soyer, *Essai de reconstitution du réseau gallo-romain: caractères et méthode*, în *RA*, 1, 1962, p. 1-49; Th. Pekary, *Untersuchungen zu den Römischen Reichstrassen*, Bonn, 1968; Pierre Fustier, *La route. Voies antiques. Chemins anciens. Chaussées modernes*, Paris, 1968; R.G. Collingwood, Ian Richmond, *The Archaeology of Roman Britain*, Londra, 1969, p. 1-7; Raymond Chevallier, *Les voies romaines*, Paris, 1972; Victor W. von Hagen, *Le grandi strade di Roma nel mondo*, Roma, 1978; D. van Berchem, *Les routes et l'histoire*, Bern, 1982; Colin O'Connor, *Roman Bridges*, Cambridge University Press, 1993, cap. 2: *Roman roads and their history*, p. 4-35). Argumentăm afirmația noastră chiar prin cuvintele de început ale autorului: “The way that I view Italy in this book is as a series of cities that constitute a whole through their interconnection by the road system itself, and the action of travel and transportation. In other words the road system is seen as an example of a structure that is between places, which joins them together to create an artificial unity” (Ray Laurence, *op. cit.*, p. 2). În această ordine de idei, noutatea și originalitatea studiului lui Ray Laurence constă în faptul că autorul analizează interacțiunea dintre trei elemente: drumurile, orașele și Italia romană, încercând să-și definească baza de discuție prin apelul la cercetarea interactivă dintre orașul antic, călător și arterele rutiere. De altfel, analiza fiecărui element enunțat mai sus a oferit cercetătorului posibilitatea de a soluționa problema raportului dintre sistemul rutier al Italiei romane, evoluția spațială și temporală și importanța acestuia în creionarea și coagularea viitoarei infrastructuri rutiere a Imperiului Roman.

construirii sau refacerii unor artere rutiere; 2. *Tabula Traiana*², inscripție ce consemnează terminarea de către Traian, în anul 100 e.n., a drumului săpat în stâncă de la Cazane, pe Dunăre; 3. categoria *inscripțiilor prilejuite de călătorii*, care pentru Dacia cuprinde două monumente: o inscripție votivă de la Apulum și un altar votiv de la Băile Herculane.

Prezentăm în cele ce urmează stadiul actual al cunoștințelor despre sursele epigrafice enunțate mai sus, într-o formă care să permită nu numai o simplă descriere a lor, ci și o analiză a principalelor etape cronologice legate de conceperea, realizarea și definitivarea infrastructurii rutiere a Daciei. O scurtă introducere care prezintă câteva date despre miliarii în general ni s-a părut necesară pentru a înțelege mai bine contextul apariției și utilizării acestor piese de-a lungul căilor rutiere romane. În continuare am recurs, în ce privește pietrele miliare din Dacia, la prezentarea lor pe provincii și în ordine cronologică, precizându-se pentru fiecare locul de descoperire, materialul din care au fost confecționate, dimensiunile (incluzând înălțimea pieselor, circumferința, diametrul, înălțimea literelor), textul, descrierea câmpului epigrafic, traducerea, datarea și principalele referințe bibliografice. De asemenea, am considerat oportună o discuție în jurul reevaluării semnificației și rolului miliariilor, cu scopul de a sublinia caracterul și importanța strategică a căilor rutiere de-a lungul cărora au fost descoperite aceste monumente epigrafice.

1. Considerații generale cu privire la miliariile din Imperiul Roman

Termenul *milliarium*³ (sau *miliarium*⁴) se referă la bornele care marcau distanțele pe traseul drumurilor din Imperiul Roman, iar numele lor vine de la modulul de jalonare al acestor artere rutiere, și anume *mila* romană⁵ (1478,50 m). Există reprezentări antice ale miliariilor (Chevallier oferă ca exemplu trei basoreliefuli din Gallia care prezintă un vehicul trecând prin fața unei borne⁶), cât și mențiuni în textele literare. Astfel, Plutarh susține că ideea de a jalona marile drumuri publice cu miliarii aparține lui C. Gracchus, iar Polybios povestește că în timpul său deja se aplicase această măsură pentru *Via Domitia*. Chiar dacă cel mai vechi *milliarium* cunoscut datează din anul 252 î.e.n.⁷, doar din timpul tribunatului lui C. Gracchus putem vorbi cu siguranță de dispoziții legale (*Lex Sempronia Viaria*) de a se utiliza aceste miliarii pe scară largă. Încercând să amelioreze condițiile de viață ale miilor de cetățeni romani săraci, frații Tiberius și Caius Gracchus au alcătuit un program, “preocupându-se serios” (după cum ne informează Plutarh) “de construcția drumurilor și de ridicarea miliariilor”. Începând cu Augustus, măsura se va generaliza și aceste miliarii vor fi așezate de-a lungul arterelor rutiere romane din milă în milă.

Construite din piatră calcaroasă, marmură, granit sau bazalt, miliariile prezintă forme destul de variate, dar cele mai răspândite sunt cele cilindrice. Din punct de vedere teoretic, ele puteau să aibă dimensiuni cuprinse între 2 și 4 m înălțime și diametrul de la 0,50 m până la 0,80 m și aveau o bază cubică, care era fixată în pământ, la marginea drumurilor.

Opiniile în legătură cu utilizarea miliariilor de-a lungul drumurilor Imperiului diferă, în sensul că o parte a istoricilor consideră că doar pe arterele rutiere principale au fost amplasate astfel de borne⁸. Cu

² Am inclus în cadrul studiului nostru și discuția în legătură cu această inscripție imperială gândindu-ne la importanța drumului din dreapta Dunării în dezvoltarea rețelei rutiere a Daciei romane.

³ DA, III, 2, p. 1897-1899, s.v. *Milliarium* (Georges Lafaye); R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, I, Paris, 1917, p. 50-52.

⁴ RE, suppl. VI, 1935, s.v. *Miliarium*, c. 395-432 (K. Schneider); sub această formă îl mai găsim în CIL, III, 202, 205; 5715, 5717, 5723, 5735, 5746; CIL, VIII, 10021, 10025, 10387 etc.; Jean-Claude Fredouille, *Enciclopedia civilizației și artei romane*, București, 1974, p. 60, s.v. *Borne (miliaria)*; D. M. Pippidi (coord.), *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 390, s.v. *Miliariu*; D. Tudor (coord.), *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982, p. 496, s.v. *Miliarium* (Alexandru Simion Ștefan).

⁵ Raymond Chevallier, *Les voies romaines*, Paris, 1972, p. 36 sqq.; Victor W. von Hagen, *Le grandi strade di Roma nel mondo*, Roma, 1978, p. 21-22.

⁶ R. Chevallier, *op. cit.*, p. 37.

⁷ Lucietta Di Paola, *Le vie di comunicazione*, în vol. *Origine e incontri di culture nell'antichità. Magna Grecia e Sicilia. Stato degli studi e prospettive di ricerca*, Di. Sc. A. M., 1999, p. 459-460.

⁸ Pierre Fustier, *La route. Voies antiques. Chemins anciens. Chaussées modernes*, Paris, 1968, p. 128; Jean-Claude Fredouille, *loc. cit.*; D.M. Pippidi (coord.), *loc. cit.*; D. Tudor (coord.), *loc. cit.*

toate acestea, există dovezi care demonstrează că toate drumurile romane (atât cele principale, cât și cele secundare) erau jalonate cu astfel de borne, având în vedere importanța lor ca mijloace de propagandă politică și totodată funcția acestora de a oferi informații sigure pentru călători și mai ales pentru armată. Descoperirile și publicarea unor piese de acest fel au dovedit faptul că ele provin de pe ambele tipuri de drumuri (*viae consulares* sau *praetoriae* și *viae communales* sau *vicinales*).

În Italia, cifra scrisă pe borna unui drum roman reprezenta distanța dintre acel punct și capitala Imperiului, unde, în timpul lui Augustus, în anul 20 e.n. (când împăratul îndeplinea funcția de *curator viarum*) s-a instalat în forul de la Roma, în vecinătatea templului lui Saturn, *milliarium aureum*. Acesta constituia un punct de plecare simbolic pentru toate arterele rutiere care porneau din capitala Imperiului. De fapt, distanțele nu erau măsurate din acest punct, ci începând cu zidul lui Servius, de unde începeau marile drumuri ale Italiei, în așa fel încât interiorul capitalei nu era luat în calcul⁹. În provincii bornele miliare erau marcate cu distanța de la un centru al orașului, unde era de obicei forul roman, până la centrul altui oraș¹⁰.

Miliariile au inscripții gravate care cuprind numele și titlurile împăratului în timpul căruia s-a realizat construcția sau refacerea arterelor rutiere, informații cu privire la aspectele topografice (existența unor drumuri, intervalele dintre stațiuni), aspecte cronologice (momentul trasării, construcției sau refacerilor succesive ale unui drum), ce pot fi corelate în multe cazuri cu evenimente de istorie regională, aspecte de ordin administrativ (referitoare la funcționarii sub a căror autoritate s-a realizat construcția drumului sau operațiunile de întreținere a acestuia), precum și aspecte de natură constructivă (detalii tehnice privind realizarea materială a drumului sau lucrările de reparare efectuate în diferite etape). Există câteva exemple de miliarii, plasate la intersecția unor importante artere rutiere, care aveau funcția unor indicatoare rutiere complexe. Astfel, miliarul de la Atuatuca Tungrorum (Tongres, Belgia), datând din epoca lui Septimius Severus¹¹ (circa 200 e.n.) și constând dintr-un pilastru octogonal din care s-au păstrat inscripțiile de pe trei din fețele sale, conține lista și distanțele relative ale unor stațiuni de pe drumurile principale ale Galliei și Germaniei. Un alt *milliarium*, descoperit la Augustodunum (Autun, Franța) și datând de la începutul secolului III e.n., avea gravate pe mai multe plăci de marmură aplicate pe un pilastru poligonal, stațiunile drumului de la Roma la Rin și acelea ale unor artere regionale¹².

Formulele utilizate variază, de la cele mai simple, în care se specifică dacă drumul era reparat (*“restituit”*), construit din banii împăratului (*“pecunia sua”*) sau dacă era pietruit (*“via glarea”*) sau pavimentat (*“via strata”*): *“refecit et restituit”*, *“viam faciendam curavit”*, *“silice sua pecunia stravit”*, *“viam Juliam Aug(ustam) a flumine Trebia quae vetustate interciderat sua pecunia restituit”*¹³, *“viam munit per millia passuum X”*¹⁴, *“miliaria vetustate dilapsa restituit”*¹⁵, *“mil(iaria) commeantibus innovavit”*¹⁶, *“viam stratam novam instituerunt”*¹⁷.

Alte inscripții amintesc despre lucrările hidraulice destinate să protejeze drumurile contra apelor, preocupare fundamentală a inginerilor romani: *“viam inundatione aquae interruptam restituit”*¹⁸, *“viam*

⁹ DA, III, 2, p. 1898, s.v. *Milliarium* (G. Lafaye).

¹⁰ Pentru ca acest lucru să poată fi considerat general valabil este nevoie să cunoaștem patru lucruri esențiale: 1. locul exact de descoperire al miliarului; 2. distanța indicată în textul inscripției; 3. cunoașterea precisă a traseului drumului roman care asigura legătura între două orașe; 4. Cunoașterea planurilor orașelor romane, pentru a exista posibilitatea efectuării măsurării tronsoanelor rutiere din centrul lor (din for). Situația este pur teoretică, pentru că astăzi sunt prea rare cazurile în care am putea dispune de toate aceste informații.

¹¹ CIL, XIII, 9158; ILS, 5839.

¹² CIL, XIII, 2681 c.

¹³ ILS, 5823.

¹⁴ ILS, 5829.

¹⁵ ILS, 5849.

¹⁶ ILS, 5853.

¹⁷ ILS, 5861.

¹⁸ ILS, 5859.

*torrentib(us) exhaustas restituit ac novis munitionibus dilatavit*¹⁹, “*viam Anniam longa incuria neglectam influentibus palustrib(us) aquis eververatam (sic) et commeant(ibus) inviam (...) restituit*”²⁰.

Există mențiuni referitoare și la zidurile de susținere ale drumurilor: “*substructionem contra labem montis fecit*”²¹, “*murum ad defension(em) viae vetustate conlabsum restituerunt*”²².

Numeroase inscripții menționează autoritățile responsabile cu construirea drumurilor, supravegherea lucrărilor publice sau private și metodele de finanțare: “*curante...legato pro praetore*”²³, “*per talem legatum Augusti pro praetore*”²⁴, “*per legionem III Augustam*”²⁵ (pavarea drumului de la Cartagina la Theveste în 123 e.n.), “*per legionem III Gallicam*”²⁶, “*Curante...legato Augustorum*”²⁷, “*curator viarum sternendarum viam sua pecunia fecit*”²⁸.

Până în prezent s-au descoperit aproximativ 4000 de miliarii pe tot cuprinsul Imperiului: în jur de 2300 în provinciile Africii de Nord, 600 în Italia, tot 600 în Gallii, dintre care 295 de piese de pe teritoriul Galliei Narbonensis²⁹; aproximativ 600 pentru cele două Germanii (Superior și Inferior), 152 în Noricum³⁰, 140 în Sardinia, cam 100 pentru provinciile balcanice, 70 în Britannia, nouă în Dacia (dacă includem și miliarul de la Sucidava, din timpul lui Constantin cel Mare) și numai unul în Sicilia. Această scurtă statistică privind numărul și răspândirea miliariilor în Imperiul Roman arată că cele mai multe piese provin din provinciile Africii de Nord; unele au fost adunate în volume speciale, iar altele au fost publicate în diferite lucrări de specialitate³¹. La polul opus se află Sicilia, unde s-a descoperit numai un *milliarium*, de la Corleone, pe drumul ce lega Agrigento de Palermo, și care a fost publicat de Lucietta Di Paola în cadrul unui studiu dedicat sistemului rutier din amintita provincie³². Această arteră rutieră se pare că a fost construită de un anumit Cotta, pe care autoarea îl identifică cu Aurelio Cotta, consul în Sicilia între anii 252-248 î.e.n. Miliarul aparține unui drum militar (*Via Aurelia*), care făcea parte din triumphiul strategic Palermo-Agrigento-Lilibeo.

Numeroase inscripții rutiere au fost descoperite și publicate în ultimii ani, îmbogățind și completând imaginea politicii rutiere a diferiților împărați romani³³. Tot miliariile sunt acelea care demonstrează

¹⁹ ILS, 5871.

²⁰ ILS, 5860.

²¹ ILS, 5856.

²² ILS, 5858.

²³ ILS, 5828.

²⁴ ILS, 5834.

²⁵ ILS, 5835.

²⁶ ILS, 5865.

²⁷ ILS, 5847.

²⁸ ILS, 5881.

²⁹ Ingemar König, *Die Meilensteine der Gallia Narbonensis. Studien zum Straßenwesen der Provincia Narbonensis*, Bern, 1970, în seria *Itinera Romana. Beiträge zur Straßengeschichte des Römischen Reiches*, Band 3. Autorul realizează o statistică a numărului miliariilor, grupându-le în funcție de principalele sectoare rutiere ale provinciei; de asemenea, în capitolul V al lucrării (p. 121-290) se prezintă catalogul complet al pieselor; tot pentru provincia Gallia Narbonensis și mai ales pentru miliariile de pe *Via Domitia* vezi și Michel Gayraud, *Narbonne antique des origines à la fin du III siècle*, Paris, 1981, p. 500-522.

³⁰ R. Winkler, *Die Römische Strassen und Meilensteine in Noricum-Osterreich. Schriften des Limesmuseums Aalen*, Nr. 35, Stuttgart, 1985 apud N. Gudea, *Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. II. Porolissum. Vama romană. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1996, p. 23 și 102.

³¹ P. Albert Salama, *Saint Augustin et les bornes milliaires*, în *Mélanges offerts à Roger Dion publiés par R Chevallier. Littérature gréco-romaine et géographie historique*, Paris, 1974, p. 461-472; *idem*, *Les voies romaines de Sitifis à Igilgili*, în *Antiquités africaines*, tom 16, 1980, p. 101-133; Jean Marcillet-Jaubert, *Bornes milliaires de Numidie*, în *Antiquités africaines*, tom 16, 1980, p. 161-184; P.A. Salama, *L'apport des inscriptions routières à l'histoire politique de l'Afrique Romaine*, în *L'Africa romana. Atti del III convegno di studio*, Sassari, 13-15 dicembre 1985, a cura di Attilio Mastino, p. 219-231.

³² Lucietta Di Paola, *loc. cit.*

³³ Amintim aici doar câteva din aceste studii: pentru *Via Augusta* din Hispania există studiul lui Pierre Sillières, *À propos d'un nouveau milliaire de la "Via Augusta". Une "via militaris" en Bétique*, în *Revue des Études Anciennes*, LXXXIII, 1981, nr. 3-4, p. 256-271. Cercetarea acestui important sector rutier a fost prilejuită de

faptul că, de departe, cele mai multe lucrări de construire și refacere a arterelor rutiere au fost efectuate în timpul lui Traian³⁴. Astfel, asemenea lucrări au fost executate în Italia (la *Via Appia*³⁵, *Via Latina*³⁶, *Via Salaria*³⁷), în Sardinia³⁸, Cappadocia și Galatia³⁹, Siria, Arabia (pe traseul Damasc-Petra-golful Akaba⁴⁰ și de-a lungul tronsonului care pornea de la Philadelphia și se îndrepta spre Gerasa și Pella⁴¹). O activitate intensă legată de sistemul rutier s-a desfășurat în perioada aceleiași împărat și în provinciile Numidia (în sectoarele Theveste-Thamugadi⁴², Theveste-Cillium⁴³, Theveste-Lambaesis⁴⁴ și Theveste-Thelepte⁴⁵) și Hispania (pe tronsoanele Caesaraugusta-Castulo⁴⁶, Castulo-Iliberris⁴⁷, Caesaraugusta-Emerita⁴⁸, Bracara-Aquae Flaviae-Asturica⁴⁹, Bracaraugusta-Compleutica-Asturica⁵⁰, Bracaraugusta-Vimarorum-Aquae Flaviae⁵¹, Bracaraugusta-Nemetobriga-Asturica⁵², Asturica-Caesaraugusta⁵³ precum și în anumite sectoare ale importante artere rutiere *Via Augusta*: Gades-Corduba-Castulo⁵⁴, Malaca-Gades⁵⁵, Emerita-Asturica⁵⁶).

Din cele discutate până acum, se poate observa că inscripțiile de care ne ocupăm sunt esențiale în cadrul cercetării rețelei rutiere din orice provincie a Imperiului, pentru că, în primul rând, oferă cele mai sigure informații despre traseele drumurilor, data construirii sau refacerii lor, precum și despre politica rutieră a împăraților romani în diferite perioade, ele fiind și importante mijloace de propagandă, servind cultului imperial. Un exemplu sugestiv se referă la perioada împăraților Trebonianus Gallus și Volusianus. Miliariile din timpul lor, cu numele împăraților în dativ, constituie aproximativ 50% din inscripțiile dedicate celor doi împărați⁵⁷.

descoperirea, aproape de Cordoba, a unui *milliarium* din timpul lui Domițian, purtând mențiunea *Viam Augustam militarem*. În acest context, autorul a reluat problema traseului acestei căi rutiere romane din Hispania, precum și a semnificației termenului *via militaris*, aplicat drumului *Via Augusta*. Un miliar recent descoperit pe *Via Egnatia* a fost publicat de Élizabeth Deniaux, *Découverte d'un nouveau milliaire de la Via Egnatia à Apollonia (Albanie)*, în *MEFRA*, 111, 1, 1999, p. 167-189; un alt miliar, de această dată de pe drumul Gerasa-Adraa, a fost publicat de Sandrine Augusta-Boularot, Adnan Mujjali și Jaques Seigne, *Un "nouveau" gouverneur d'Arabie sur un milliaire inédit de la voie Gerasa/Adraa*, în *MEFRA*, 110, 1, 1998, p. 243-260. Din aceeași zonă a Arabiei provin și miliariile cercetate de Jaques Seigne și Sandrine Augusta-Boularot, *Milliaires anciens et nouveaux de Gerasa*, în *MEFRA*, 110, 1, 1998, p. 261-295. Despre miliariile provinciilor Africii vezi și Ariel Lewin, *Limes. La frontière romane del deserto*, Florența, 1999. Informații diverse despre sistemul rutier și pietrele miliare din Asia apar în studiul lui David French, *The Roman Road-System of Asia Minor*, în *ANRW*, II, 7, 2, 1978, p. 698-727.

³⁴ Roberto Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, vol. II, Messina, 1927, p. 101 sqq.

³⁵ CIL, X, 6813, 6818, 6820, 6822, 6824, 6825, 6828, 6829, 6832.

³⁶ CIL, X, 6887, 6888.

³⁷ CIL, IX, 5947.

³⁸ CIL, X, 8004.

³⁹ CIL, III, 309, 312, 318, 6986, 6987, 6989.

⁴⁰ CIL, III, 14149 (19, 21, 29, 30, 39, 42, 50).

⁴¹ CIL, III, 14176 (2, 3).

⁴² CIL, VIII, 10186, 10210 (miliarii din anul 100 e.n.).

⁴³ CIL, VIII, 21978 (*milliarium* din anii 104-105 e.n.).

⁴⁴ CIL, VIII, 22348, 22349 (miliarii din anul 105 e.n.).

⁴⁵ CIL, VIII, 10037 (*milliarium* din anul 100 e.n.).

⁴⁶ CIL, II, 4934 (*milliarium* din anii 98-99 e.n.).

⁴⁷ CIL, II, 4933 (*milliarium* din anii 98-99 e.n.).

⁴⁸ CIL, II, 4913, 4914 (din anul 101 e.n.).

⁴⁹ CIL, II, 4781, 4782 (din anul 104 e.n.).

⁵⁰ CIL, II, 4797 (*milliarium* din anul 104 e.n.).

⁵¹ CIL, II, 6214 (date incertă).

⁵² CIL, II, 4855 (date incertă).

⁵³ CIL, II, 4900 (*milliarium* din anul 100 e.n.); CIL, II, 4890, 4891, 4893, 4894, 4898, 4899 (miliarii din anii 104-111 e.n.).

⁵⁴ CIL, II, 4725 (*milliarium* din anul 98 e.n.).

⁵⁵ CIL, II, 4697.

⁵⁶ CIL, II, 4667, 4671, 4672, 4678, 4679, 4684 (miliarii datate toate între anii 98-99 e.n.).

⁵⁷ Giovanna Sotgiu, *Treboniano Gallo Ostiliano Volusiano Emiliano*, în *ANRW*, II, 2, 1975, p. 800.

O problemă importantă legată de studiul bornelor miliare este aceea că de foarte multe ori ele nu se descoperă *in situ*, ci în alte zone decât locul lor de origine. În aceste condiții, sarcina cercetătorului drumurilor romane se complică, el trebuind obligatoriu să facă apel și la celelalte surse (cartografice, literare sau de altă natură), metode și științe (fotografia aeriană, prospectarea geologică, geomorfologică, seismometrică, magnetometrică, palinologică), pentru a putea oferi o imagine corectă a traseului, infrastructurii și cronologiei sectorului de drum analizat.

2. Drumurile din provincia Dacia reflectate în epigrafie

2.1. Miliariile

După cum am precizat în scurta noastră introducere, izvoarele epigrafice care pot fi folosite în cercetarea drumurilor romane din Dacia se grupează în trei categorii, cea mai importantă dintre ele fiind aceea formată din miliarii. Prezentarea lor se va face pe provincii și în ordine cronologică. Astfel, pentru provincia Dacia Porolissensis vor fi luate în discuție cele trei borne care se cunosc până în prezent, și anume miliariile de la Aiton⁵⁸, Mera⁵⁹ și Almașul Mare⁶⁰. Rețeaua rutieră a Daciei Superior se poate studia, din punct de vedere epigrafic, pe baza miliariilor de la Micia⁶¹ și Lăpușnicel⁶², în timp ce în Dacia Inferior, s-au descoperit patru miliarii, toate de pe drumul de-a lungul Oltului, la Băbiciu de Sus (jud. Olt)⁶³, Gostavău (jud. Olt)⁶⁴, Praetorium (Copăcenii, com. Racovița, jud. Vâlcea)⁶⁵ și Sucidava (Celei)⁶⁶. Am adoptat această împărțire pe provincii și cronologic din două motive: 1. necesitatea de a ordona și sistematiza materialul, destul de dispersat în opinia noastră, în legătură cu piesele discutate; 2. posibilitatea de a realiza un comentariu istoric referitor la situația generală a sistemului rutier din provinciile dacice, care să sublinieze rolul și importanța drumurilor de-a lungul cărora s-au descoperit aceste miliarii.

A. Miliariile din Dacia Porolissensis

1. Aiton (jud. Cluj)

Localitatea Aiton, situată la circa 15 km sud-est de Cluj-Napoca, s-a făcut cunoscută în literatura arheologică încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma descoperirii, în anul 1758, a unui *milliarium* cu inscripție. Locul de descoperire al acestei piese nu se cunoaște. În *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, acest loc este marcat, totuși, în zona de la ieșirea din comuna Aiton spre comuna Gheorghieni, în hotarul de nord-vest al localității⁶⁷. Piesa, din păcate, s-a pierdut, acest fapt determinându-i pe unii istorici să încerce clarificarea modului în care piesa a dispărut în decursul

⁵⁸ CIL, III, 1627.

⁵⁹ C. Daicoviciu, *Un nou "miliarium" din Dacia*, în *AISC*, I, "1928-1932", p. 48-53; idem, *Un nou "miliarium" din Dacia*, în *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj-Napoca, 1970, p. 224-230.

⁶⁰ CIL, III, 8060.

⁶¹ CIL, III, 8061; IDR, III/3, 50.

⁶² O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovsky, *Drumurile romane în Banat*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 148; O. Bozu, *Cercetările arheologice din punctul "Cetate", comuna Lăpușnicel (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 199 și p. 200, fig. 10.

⁶³ CIL, III, 13802; IDR, II, 493.

⁶⁴ CIL, III, 14216¹⁸; IDR, II, 494.

⁶⁵ CIL, III, 14216¹⁹; IDR, II, 589.

⁶⁶ D. Tudor, *Un "miliarium" de la Constantin cel Mare, descoperit în Dacia*, extras din *Arhivele Olteniei*, XVII, 1938, nr. 95-96, p. 1-7; idem, *Oltenia romană*, ediția a II-a, București, 1958, SE, 142; idem, *Oltenia romană*, ediția a III-a, București, 1968, p. 52, 431, 506-507, SE, 188; idem, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 185-186; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 123-127; Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 295, nr. 278.

⁶⁷ *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992, s.v. *Aiton*, (I. Winkler), p. 25, fig. 4, nr. 19. La prezentarea miliarului (p. 24, nr. 19) este făcută și precizarea: "Prin cercetări recente s-a stabilit că piatra miliară s-a aflat în hotarul comunei Aiton, spre satul Gheorghieni". Localizarea este imprecisă și nu se bazează decât pe celelalte descoperiri de epocă romană din zonă, dar care nu sunt relevante în acest context. Dimpotrivă, distanța de 10000 de pași (14,785 km) înscrisă pe miliar între Potaissa și Aiton și măsurată pe o hartă topografică actuală (scara 1: 25.000) arată faptul că locul amplasării acestui *milliarium* ar trebui să corespundă nu zonei de la ieșirea din satul Aiton, așa cum apare trecut în *RepCluj*, loc. cit., ci dimpotrivă zonei de la intrarea în acest sat.

timpului⁶⁸. Analizând situația miliarului aitonean în cursul timpului și interpretările legate de lectura inscripției, I. Winkler⁶⁹ remarcă faptul că în volumul CIL, III, unde piesa a fost publicată și prezentată de Mommsen, acesta nu a făcut mențiuni nici despre materialul din care a fost lucrat stâlpul miliar, nici despre forma și dimensiunile lui. Singurul desen al monumentului epigrafic de la Aiton a fost descoperit de I. Winkler în tomul al VIII-lea al manuscriselor lui M.P. Szathmári, păstrate la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca⁷⁰ (fig. 1). După cum se poate observa din acest desen și așa cum preciza și I. Winkler⁷¹, miliarul aitonean prezintă o formă neobișnuită, prin care se deosebește de celelalte piese datate în secolul I e.n. și în primele decenii ale secolului II e.n. El este prevăzut în partea inferioară cu o bază hexagonală iar în partea superioară are un fel de "acoperiș". Ceea ce putem afirma în legătură cu această situație este că nu am întâlnit nicăieri o formă asemănătoare pentru un milliarium, fie de secol I sau II e.n., fie datat într-o perioadă mai târzie. Credem că lucrurile nu trebuie complicate, în sensul că desenul reflectă exact ceea ce a văzut M.P. Szathmári în secolul al XIX-lea. Atât acel "acoperiș", cât și baza au putut fi așezate ulterior, în epoca modernă, pentru protejarea părții inferioare și a celei superioare. Inscripția de pe *milliarium*, mult discutată și controversată, a cunoscut lecturi și mai ales interpretări diferite⁷². Textul miliarului aitonean este următorul:

IMP(erator) / CAESAR NERVA / TRAIANVS AVG(ustus) / GERM(anicus) DACICVS / 5 / PONTIF(ex) MAXIM(us) / (tribunicia) POT(estate) XII CO(n)S(ul) V (sic) / IMP(erator) VI P(ater) P(atriae) FECIT / PER COH(ortem) I FL(avia) VLP(ia) / HISP(anorum) MIL(liaria) C(ivium) R(omanorum) EQ(uitata) / 10 / A POTAISSA NAPOCAE / M(illia) P(assuum) X⁷³.

⁶⁸ Vezi în acest sens studiul lui I.I. Russu, *Începuturile orașului daco-roman Napoca*, în *Revista de Istorie*, tom 27, nr. 10, 1974, p. 1478, nota 16 și, mai recent, I. Winkler, *Date noi despre CIL, III, 1627, cea dintâi atestare epigrafică a Potaissae*, în *Potaissa. Studii și comunicări*, 3, 1982, p. 80-81.

⁶⁹ I. Winkler, *loc. cit.*

⁷⁰ Ultima mențiune despre soarta acestui *milliarium* o face C. Daicoviciu, *Un nou "miliarium" din Dacia*, în *AISC*, I, 2, 1928-1932, p. 51, nota 2. Cercetând în toamna anului 1932 grădina casei în care în urmă cu 20-30 de ani se știa că piesa încă mai există, Daicoviciu a constatat că monumentul a dispărut.

⁷¹ I. Winkler, *op. cit.*, p. 81, afirma că miliarul de la Aiton se deosebește ca formă de celelalte piese datate în secolul I e.n. și în primele decenii ale secolului II e.n.

⁷² CIL, III, 1627; K. Torma, *Adalék észak-nyugoti Dacia föld és helyiratához*, Pest, 1864, p. 30; M.J. Ackner, Friedrich Müller, *Die Römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. 149, nr. 708; K. Torma, *A limes dacicus felső része*, Budapest, 1880, p. 114; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 112; Emil Panaitescu, *Le grandi strade romane in Romania*, în *Quaderni dell'Impero. Le grandi strade del mondo romano*, X, Roma, 1938, p. 7; M. Macrea, în *Istoria României*, I, 1960, p. 363; I. Winkler, *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pap Szathmári (1737-1812)*, în *Studii și cercetări de numismatică*, 3, 1960, p. 444-445; D. Protase, *Le coorti I Hispanorum milliaria e I Ubiorum in Dacia*, în *Dacia N.S.*, 6, 1962, p. 506; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 218-219; TIR L 34, 26; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 123, 129, 166 și nota 38; Șt. Ferenczi, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei (Partea a II-a / I)*, în *ActaMN*, 9, 1972, p. 389, nr. 2; I.I. Russu, *Începuturile orașului daco-roman Napoca*, în *Revista de Istorie*, tom 27, nr. 10, 1974, p. 1478-1482; I. Winkler, M. Blăjan, T. Cerghi, *Drumul roman Napoca-Potaissa. I*, în *Potaissa. Studii și comunicări*, 2, 1980, p. 64-65; I. Winkler, în *Potaissa. Studii și comunicări*, 3, 1982, p. 80-84; I.B. Cătănciu, *À propos de civitates en Dacie*, în *EphemNap*, I, 1991, p. 64; *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992, p. 22-26, s.v. Aiton, nr. 19 (I. Winkler); M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994, p. 33-35, 65; *idem*, *Das Legionslager von Potaissa (Turda). Castrul legionar de la Potaissa (Turda)*, Zalău, 1997, p. 7; I.B. Cătănciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman (sec. I-III e.n.)*, Alexandria, 1997, p. 57; M. Bărbulescu, *Traian și „descoperirea Daciei”*, în vol. *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 37; I.B. Cătănciu, *Napoca pomoerium și territorium. Ipoteze de lucru*, în vol. *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 76-77, nota 47.

⁷³ Traducerea textului, după I.I. Russu, în *Revista de Istorie*, tom 27, nr. 10, 1974, p. 1478 este următoarea: "Împăratul caesar Nerva Traianus augustul Germanicus (învingător al Germanilor), Dacicus (învingător al Dacilor), preot suprem, cu puterea tribuniciană a 12-a oară, imperator (proclamat biruitor pe câmpul de luptă) a 6-a oară, părinte al patriei, a făcut (construit drumul) prin cohorta I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria, de cetățeni romani, călăreată, între Potaissa și Napoca (așezând acest stâlp kilometric la) 10000 de pași".

Așadar, textul inscripției menționează că pe drumul dintre Potaissa și Napoca, construit de unitatea militară *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium Romanorum equitata*, s-a așezat acest *milliarium* la distanța de 10000 de pași de la Potaissa (14,785 km). Controversa legată de textul inscripției s-a datorat interpretării eronate, de către Th. Mommsen⁷⁴, a formulei *a Potaissa Napocae*. El interpreta finalul inscripției de pe miliarul aitonean drept “Potaissa a Napoei”, considerând că *vicus*-ul Potaissa depindea din punct de vedere administrativ de cealaltă localitate pomenită de textul miliarului. După cum s-a demonstrat ulterior⁷⁵, formula *a Potaissa Napocae* desemnează doar porțiunea de drum dintre cele două localități, ea găsimu-și numeroase analogii⁷⁶.

În esență, inscripția de pe “borna kilometrică” aitoneană este importantă pentru istoria provinciei Dacia și implicit pentru modul în care a fost conceput și organizat sistemul rutier din mai multe motive. Primul este acela că ne oferă o imagine asupra ritmului rapid și intensității eforturilor în munca de organizare și construire a principalului drum care traversa provincia, pornind de la Dunăre și ajungând la Porolissum. Potrivit textului miliarului, tronsonul de drum dintre Potaissa și Napoca, construit de unitatea auxiliară romană *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium Romanorum equitata*, era deja construit în anul 108⁷⁷. Al doilea aspect care merită subliniat este acela că inscripția oferă prima menționare epigrafică a localității Potaissa⁷⁸. Totodată, avem dovada că activitățile legate de infrastructura rutieră a noii provincii create au fost executate de militari coordonați de specialiști topografi.

Investigată prin periegeze și sondaje arheologice în diferite ocazii, zona care cuprinde teritoriul satului Aiton și împrejurimile acestuia s-a făcut cunoscută în literatură datorită numeroaselor descoperiri de epocă romană. În primul rând a fost cercetat și identificat traseul drumului roman care venea de la Turda (Potaissa) și se îndrepta, prin Tureni, Ceanu Mic, Aiton și Gheorghieni, spre Cluj-Napoca. Artera rutieră romană a fost cercetată atât la suprafață, cât și pe baza secțiunilor executate în mai multe puncte, între Aiton și Cluj-Napoca⁷⁹, lămurindu-se problemele legate de traseu, modalitatea de construcție și proveniența materialului litic. În partea de hotar numită “Podul de piatră”, spre vest de sat, săpăturile efectuate de Márton Roska în anul 1913⁸⁰ au scos la iveală resturile unei clădiri cu cinci încăperi, construită în tehnica *opus incertum*, și care a fost considerată *villa rustica*⁸¹. Alte vestigii romane descoperite în zonă constau din resturi de ceramică, țigle sau cărămizi.

La construirea arterei rutiere romane dintre Potaissa și Napoca au participat, după cum arată textul miliarului, soldații din *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium Romanorum equitata*. M. Blăjan⁸²

⁷⁴ CIL, III, p. 172.

⁷⁵ M. Macrea, *op. cit.*, p. 166, nota 38; I.I. Russu, în *RevIst*, 1974, p. 1480; M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994, p. 35.

⁷⁶ CIL, VIII, 10048 din Africa de Nord: *viam a Carthagine Thevestam*; CIL, X, 7996 = ILS, 5870 din Sardinia: *a Nora Bitiae*.

⁷⁷ Încadrarea cronologică a stâlpului miliar aitonean între anii 107-108 e.n. este susținută, între alții, de D. Tudor, *op. cit.*, p. 209, M. Macrea, *op. cit.*, p. 123, 129, I.I. Russu, în *RevIst*, 27, 10, 1974, p. 1478, M. Blăjan, T. Cerghi, în *Potaissa*, 1, 1978, p. 25 și *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992, *loc. cit.*; pentru datarea în anul 108 e.n. au optat K. Torma, *Adalék...*, p. 30 și nota 39, Michael J. Ackner și Friedrich Müller, *loc. cit.*, C. Daicovociu, în *AISC*, I, 2, 1928-1932, p. 51, nota 3, idem, în *Dacica*, Cluj-Napoca, 1970, p. 227, notele 6 și 7, TIR L 34, 26 și M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994, p. 33 și 65. Th. Mommsen (CIL, III, p. 169) și Konrad Miller, *Itineraria romana. Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, p. 541 încadrează miliarul de la Aiton între anii 109-110 e.n.

⁷⁸ M. Bărbulescu, *Potaissa*, p. 33.

⁷⁹ I. Winkler, M. Blăjan, T. Cerghi, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 65-71; M. Blăjan, *Contribuții la repertoriul arheologic al așezărilor antice (secolele II-III e.n.) din Dacia romană*, în *Apulum*, 26, 1989, p. 284-291

⁸⁰ M. Roska, *Rómaikori villa Ajton, Kolos vm. Határában*, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 48-50.

⁸¹ M. Blăjan, T. Cerghi, în *Potaissa*, 1, 1978, p. 21; *RepCluj*, p. 23, s.v. *Aiton*, nr. 9 (I. Winkler); I. Mitrofan, *Villae rusticae în Dacia Superioară (I)*, *ActaMN*, 10, 1973, p. 150 și nota 51 este de părere că această clădire “situată în apropierea drumului imperial dintre Potaissa și Napoca aproape la jumătate distanță dintre aceste două orașe putea să fie o *mansio*”.

⁸² M. Blăjan, în *Apulum*, 26, 1989, p. 290.

menționează și descoperirea unui fragment de cărămidă cu ștampila L(e)G(io) V M(acedonica), găsit pe pavajul porțiunii de drum dezvelit în incinta școlii generale din Aiton, ceea ce poate însemna că unități ale legiunii cantonate în castrul de la Potaissa au participat la lucrările de construcție și întreținere a acestui drum. Apare astfel o firească întrebare: **poate fi considerată artera rutieră Potaissa-Napoca** (și implicit întregul drum care străbătea provincia de la Dunăre până la Porolissum și menționat de *Tabula Peutingeriana*) **o via militaris?**

Răspunsul poate să fie dat doar analizând semnificația acestui termen. Astfel, A. Grenier se întreba dacă *via militaris* era un drum construit și întreținut de către armată sau un drum construit exclusiv pentru nevoile armatei⁸³. Mai recent, Thomas Pekáry vedea în aceste *viae militares* drumuri strategice importante care legau Roma cu capitalele provinciilor și cu garnizoanele trupelor⁸⁴. R. Chevallier considera aceste drumuri “des routes d’interêt stratégique construites aux frais du trésor militaire”⁸⁵. Analizând textele literare antice, P. Sillières observa că sensul expresiei *via militaris* era doar acela de drum important ce traversa o regiune⁸⁶. Totuși, făcând abstracție de explicațiile tradiționale date expresiei *via militaris*, același autor căuta soluționarea problemei încercând să descopere relația între acest termen și funcția pe care o îndeplinea un drum roman, în cazul citat *Via Augusta*, văzând această axă rutieră ca un mijloc de legătură între provincia Hispania și Roma, capitala Imperiului, a cărei putere era, prin excelență, una militară⁸⁷.

În cazul drumului roman imperial Potaissa-Napoca, credem că utilizarea termenului *via militaris* nu este greșită, ci, dimpotrivă, este asigurată de mai multe elemente. În primul rând, există numeroase miliarii care pomenesc în inscripții numele unor unități militare care au participat efectiv la construirea, întreținerea și refacerea drumurilor. Amintim aici doar una, de pe un *milliarium* descoperit în nordul Africii, și care menționează că în anul 123 e.n., în timpul lui Hadrian, *legio III Augusta* a construit drumul roman de la Cartagina la Theveste⁸⁸. În al doilea rând, așa cum am mai precizat, faptul că inscripția de pe miliarul aitonean consemnează că soldații din *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium Romanorum equitata* au construit, din ordinul lui Traian, respectivul tronson de drum, demonstrează că avem de-a face, imediat după cucerirea Daciei, cu un drum construit de armată pentru nevoile armatei în primul rând. În timp, rolul militar al drumului a fost dublat de acela economic și comercial, dar acest lucru nu a anulat funcția inițială strategică pe care a avut-o artera rutieră ce traversa provincia Dacia de la sud la nord.

Un alt element care subliniază și mai pregnant importanța căii militare romane în sectorul cuprins între Potaissa și Napoca este oferit de analiza infrastructurii și suprastructurii sistemului rutier. Secțiunile practicate în mai multe puncte⁸⁹ din zona localităților Aiton și Gheorghieni au relevat faptul că drumul a fost construit din trei straturi, având în vedere importanța sa militară.

Un alt punct unde s-au putut observa principalele elemente de infrastructură ale drumului imperial în sectorul Potaissa-Napoca se află la intrarea în municipiul Cluj-Napoca⁹⁰. Cercetările realizate de

⁸³ A. Grenier, *Manuel d’archéologie gallo-romaine*, Paris, 1934, VI, 1, p. 4-6 apud Pierre Sillières, *op. cit.*, p. 262.

⁸⁴ Th. Pekáry, *Untersuchungen zu den römischen Reichsstrassen*, Bonn, 1968, p. 12.

⁸⁵ R. Chevallier, *op. cit.*, p. 68-69.

⁸⁶ P. Sillières, *op. cit.*, p. 267-268.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 270.

⁸⁸ ILS, 5835.

⁸⁹ D. Ursuț, P. Petrică, I. Winkler, *Câteva considerații geo-topografice privind traseul drumului roman Potaissa-Napoca, în sectorul Cluj-Napoca – Aiton*, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 441-446; I. Winkler, M. Blăjan, T. Cerghei, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 63-79; I. Winkler, *Drumul roman Napoca-Potaissa (II)*, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 587-589; D. Ursuț, P. Petrică, *Scurtă analiză topometrică a sectorului de drum roman cuprins între km 8+750 și intrarea în municipiul Turda*, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 591-592; D. Ursuț, *Ramificația drumului roman imperial spre castrul de la Potaissa*, în *Potaissa*, 3, 1982, p. 20-22; D. Ursuț, P. Petrică, *Drumul roman imperial în sectorul Aiton-Tureni. Caracteristici geografice și topometrice*, în *ActaMN*, 31, I, 1994, p. 209-214.

⁹⁰ D. Ursuț, *Drumul roman imperial în vatra municipiului Cluj-Napoca*, în *ActaMN*, 34, I, 1997, p. 597-604; idem, *Considerații privind drumurile de acces în orașul Napoca*, în vol. *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 234-238.

topograful Dorin Ursuț au evidențiat faptul că drumul roman, aflat la o adâncime de 4 m sub nivelul străzii, are o lățime de 5.6 m și prezintă două straturi. Toate aceste elemente pot fi considerate, credem noi, argumente în favoarea acceptării termenului de *via militaris* pentru drumul roman ce traversa provincia Dacia de la Dunăre până în nord, la Porolissum.

2. Mera (com. Baci, jud. Cluj)

Păstrând traseul aceluiași drum militar, prezentăm în continuare un alt *milliarium*, descoperit în toamna anului 1932 în hotarul satului Mera, la stânga pârâului Nadăș, în zona unde acest drum trece pe terasa joasă "Pod" (fig. 2). În același punct s-au mai descoperit și câteva fragmente ce făceau parte din unul sau două miliarii, dar fără nici o inscripție⁹¹. Piesa a fost publicată de C. Daicoviciu⁹² și menționată ulterior în diferite lucrări⁹³. În prezent, miliarul se află în lapidarul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca. Pe lângă informațiile care apar în studiul lui Daicoviciu (legate de dimensiuni, descrierea câmpului epigrafic, întregirea textului inscripției, date), am considerat necesară o reluare a problemei, care să permită completarea celor amintite mai sus. Pe baza datării propusă de Daicoviciu, am încercat o reîntregire completă a textului inscripției și o analiză a sectorului rutier de-a lungul căruia s-a descoperit acest *milliarium*. Prilejul ne-a fost oferit nu numai de importanța strategică și militară a sectorului de drum Napoca-Porolissum, dovedită și cu ajutorul informațiilor legate de infrastructura și suprastructura acestui artere rutiere, ci și datorită faptului că prezentarea și interpretarea informației oferită de un asemenea monument epigrafic trebuie neapărat încadrată într-o discuție care să urmărească o completare a imaginii generale a sistemului rutier al Daciei romane. Având în vedere și faptul că tronsonul de drum Napoca-Porolissum face parte din artera rutieră principală care străbătea Dacia de la Dunăre până în nord (consemnată și de izvoarele cartografice antice), discuția ni s-a părut cu atât mai necesară cu cât și acest *milliarium*, la fel ca primul discutat (cel de la Aiton) dovedesc cu toată siguranța o preocupare deosebită a împăraților romani pentru crearea, consolidarea și menținerea în bună stare a infrastructurii rutiere a provinciei de la nord de Dunăre.

Miliarul de la Mera are formă cilindrică și o bază patrulateră (fig. 3). Dimensiunile monumentului epigrafic din calcar, pe care le prezentăm pe baza desenului lui Daicoviciu, sunt următoarele: lățimea bazei este de 43 cm; înălțimea bazei este de 52 cm; înălțimea coloanei, excluzând baza, este de 1.78 m; obținem astfel înălțimea totală a piesei: 2.40 m; diametrul este de 43 cm; circumferința totală este de aproximativ 140 cm. Textul inscripției nu s-a păstrat decât în partea stângă și numără zece rânduri, dintre care primele șapte, care ocupă cea mai mare parte din circumferința cilindrului (cam 76 cm), sunt așezate simetric, pe o suprafață netezită intenționat, în timp ce ultimele trei rânduri sunt scrise mai în interior, spre centru, având o lungime de aproximativ 36 cm. Analizând, la rândul nostru, acest *milliarium*, am constatat următoarele: circumferința totală este de 1.36 m sus, la mijloc de 1.43 m iar deasupra bazei patrulateră este de 1.49 m; lungimea câmpului inscripției este de 95 cm, iar lățimea la mijloc este de aproximativ 80 cm; înălțimea literelor este de 6,5 cm, cu excepția rândurilor 8 și 9, unde literele au 7 cm înălțime. De asemenea, aproximativ 1 m din partea din spate a coloanei cilindrice este teșită începând de sus în jos. Scrierea este ordonată, observându-se preocuparea lăpădului pentru a reda cât mai simetric literele și pentru a respecta distanța dintre rânduri, care este peste tot de 3 cm, cu excepția distanței dintre rândurile 7 și 8, de 8 cm.

⁹¹ C. Daicoviciu, *Un nou "milliarium" din Dacia*, în *AISC*, vol. I, 1928-1932, partea a 2-a, 1932, p. 48. S-ar putea totuși ca cele două fragmente să nu fi făcut parte din unul sau mai multe miliarii, având în vedere că erau anepigrafe și că este anormal ca mai multe miliarii să fie plasate în același loc.

⁹² C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 48-53; *idem*, *Un nou "milliarium" din Dacia*, în *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj-Napoca, 1970, p. 224-230.

⁹³ M. Macrea, *Două inscripții romane inedite*, în *AISC*, I, 1, 1928-1932, p. 109-110; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 112; Emil Panaitescu, *Le grandi strade romane in Romania*, în *Quaderni dell'Impero. Le grandi strade del mondo romano*, X, Roma, 1938, p. 7-8; M. Macrea, în *Istoria României*, I, 1960, p. 454; D. Tudor, *op. cit.*, p. 232; TIR L 34, p. 79; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 152; I. Ferenczi, D. Ursuț, *Cercetări de topografie arheologică privind drumul roman imperial Napoca-Porolissum (tronsonul Baci-Șardu, jud. Cluj)*, în *ActaMN*, 22-23, 1985-1986, p. 217-218.

Această preocupare se observă și din analiza distanței dintre litere, care este păstrată relativ uniform, cu excepția rândurilor 2 și 5. De asemenea, nu apar forme de limbă deficiente sau greșeli de altă natură.

Daicoviciu a citit și a întregit inscripția în felul următor:

IMP. CAES. [M. Aurelius] / ANTONI[nus Aug. Armen.] / P. M. TR. P[ot. ? Imp. ? Cos. ? et] / IMP. CAE[s. L. Aurelius] / VERVS AV[g. Armen. Tr. Pot. ? Imp. ?] / COS. II FECE[runt a Napoca ?] / MP[?] / IMP. [Caes. M.] / AVR. A[nto] / NINO [Aug.].

Cea mai importantă precizare este aceea legată de rândul 7 al textului miliarului, care menționează distanța de la Napoca până la Mera: cifra X (eventual XI) *M(illia) P(assuum)* ar corespunde, în opinia lui Daicoviciu, distanței de la Cluj-Napoca până la acest punct.

Acceptând raționamentul prezentat de C. Daicoviciu, datarea piesei descoperită la Mera corespunde perioadei împăraților Marcus Aurelius și Lucius Verus, mai precis anul 165 e.n., cu precizarea că ultimele trei rânduri ale inscripției se referă la o refacere a drumului, probabil în timpul împăratului Caracalla. Această ultimă afirmație se bazează pe faptul că cele trei rânduri de la finalul textului nu se mai află pe suprafața netezită, destinată original inscripției și, în altă ordine de idei, nu putea fi vorba de o refacere în decurs de câțiva ani, în timpul aceluiași împărat.

Așadar, pe baza datării lui Daicoviciu, coroborată cu observațiile prezentate de noi mai sus, propunem întregirea inscripției (incluzând titulaturile imperiale⁹⁴) astfel:

IMP(erator) CAES(ar) [M(arcus) Aurelius] / ANTONI[nus Aug(ustus) Armen(iacus)] / P(ontifex) M(aximus) TR(ibunicia) P[ot(estate) XIX Imp(erator) III Co(n)s(ul) III et] / IMP(erator) CAE[s(ar) L(ucius) Aurelius] / VERVS AV[g(ustus) Armen(iacus) Tr(ibunicia) Pot(estate) V Imp(erator) III] / CO(n)S(ul) II FECE[runt a Napoca] / MP [X] / IMP(erator) [Caes(ar) M(arco) / AUR(elio) A[nto] / NINO [Aug(usto)].

Trebuie precizat că refacerea drumului în timpul lui Caracalla, indicată de formula în dativ a numelui împăratului, s-a făcut de către coloniile sau municipiile interesate, în cazul nostru Napoca și Porolissum. Urmărind situația miliariilor din alte provincii⁹⁵, se constată că analogiile pentru piesa de la Mera nu sunt frecvente⁹⁶.

Pentru a completa și finaliza discuția, prezentăm în continuare câteva din descoperirile romane de pe teritoriul acestei localități și din jurul ei. Astfel, la Mera, pe lângă vestigiile unei *villa rustica*, sesizate la circa 3 km nord-vest de sat, s-au mai descoperit în același punct fragmente ceramice, pietre fasonate, fragmente de cărămizi, țigle, olane, tuburi și *tegulae mammatae*⁹⁷. O porțiune din drumul roman de la Napoca la Porolissum a fost observată și descrisă de K. Torma⁹⁸. Drumul se prezenta la suprafață sub

⁹⁴ Am utilizat în completarea titulaturilor imperiale volumul lui Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, ed. a II-a, Darmstadt, 1996, p. 138-139.

⁹⁵ O activitate rutieră relativ intensă se poate observa pentru Pannonia (vezi CIL, III, 10615, 10632, 10638, 10653, 11319); se poate emite și ipoteza că această preocupare pentru construirea sau refacerea drumurilor din Pannonia s-a manifestat în contextul războaielor marcomanice, când atacurile populațiilor barbare au atins și frontul renano-panonic între anii 167-170 e.n. (vezi N. Gudea, *Dacia Porolissensis în timpul războaielor marcomanice*, în *ActaMP*, 18, 1994, p. 74 și fig. 7, p. 89); tot din timpul celor doi împărați vezi ILS, 5864 (din Siria) și ILS, 5868 (din anul 163 e.n., din Gallia).

⁹⁶ Daicoviciu face trimitere la câteva miliarii din perioada celor doi împărați, dintre care unul (CIL, III, 13626) chiar din anul 165 e.n. (din Lycia și Pamphylia). O situație extrem de interesantă este cea semnalată de P. A. Salama, *L'apport des inscriptions routières à l'histoire politique de l'Afrique Romaine*, în *L'Africa romana. Atti del III convegno di studio*, Sassari, 13-15 dicembre 1985, a cura di Attilio Mastino, p. 221-222, unde autorul, referindu-se la cazul Marcus Aurelius, constată că numele lui, asociat cu cel al lui Lucius Verus, nu apare foarte frecvent pe miliarii, pentru Africa Procusularis și Numidia cunoscându-se doar un singur *milliarium* cu numele celor doi împărați și formulele în cazul dativ. Este vorba de stâlpul miliar, descoperit în Numidia, la *Diana Veteranorum* (azi Ain Zana) și datat în anul 175 e.n.

⁹⁷ *RepCluj*, s.v. *Mera*, nr. 6 și 8, p. 270-272 (M. Bărbulescu).

⁹⁸ K. Torma, *Adalék*, 1864, p. 21.

forma unui pavaj de lespezi de piatră, cu lăţimea de 3-5 stânjeni, grosimea pietrişului infrastructurii fiind de ½ - 2 picioare. D. Tudor⁹⁹ aminteşte prezenţa în zonă a unui *vicus* roman, legat ca dezvoltare de carierele de piatră locale. Pe baza descoperirilor de cărămizi şi ţigle, acelaşi autor precizează că ar fi vorba de locuinţele celor care lucrau în carieră şi care se găseau în punctul “Coasta Mănăşturului”, la circa 1 km sud-est de sat. Puţin mai la sud de Mera, la Suceagu, s-au descoperit ruinele unei construcţii (probabil o *villa rustica*). Tot în apropierea localităţii, pe malul stâng al râuleţului Nadăş, trecea drumul imperial care se îndrepta spre Porolissum, iar pe teritoriul comunei, *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj* înregistrează, fără identificarea locului, existenţa unei cariere de piatră exploatată în epoca romană¹⁰⁰. Revenind la traseul drumului roman, acesta se îndrepta prin localităţile Nădăşelu¹⁰¹, Şardu, Cubleşu şi Stoboru spre Sutor (Optatiana), de unde ajungea la Porolissum.

Tronsonul de drum cuprins între localităţile Potaissa şi Porolissum şi care face parte din drumul principal ce străbătea provincia de la sud la nord a fost înregistrat şi de *Tabula Peutingeriana*. Acest *itinerarium* aşază Potaissa la XXIV *M(illia) P(assuum)* = 35,496 km faţă de Napoca, ceea ce corespunde cu depărtarea dintre Turda şi Cluj, în timp ce de la Napoca la Optatiana sunt trecuţi XVI *M(illia) P(assuum)* = 23.664 km.

De la Optatiana la Largiana acelaşi *itinerarium* înregistrează XV *M(illia) P(assuum)* = 22,185 km. De la Largiana la Certiae aflăm în acelaşi izvor XVII *M(illia) P(assuum)* = 25,143 km. Între Certiae şi Porolissum mai rămân, după *Tabula Peutingeriana*, IV *M(illia) P(assuum)* = 5,917 km.

Vasile Christescu, referindu-se la tronsonul dintre Optatiana şi Porolissum, preciza că traseul căii rutiere romane trecea prin următoarele localităţi: Sutor (Optatiana), Zimborul, Vaşcapău, Unguraş, Romita, Moigrad¹⁰². Potrivit informaţiilor din *Repertoriul arheologic al judeţului Sălaj*¹⁰³, drumul roman a fost sesizat în zece puncte (multe din ele amintite şi de Torma în urma observaţiilor sale pe teren): Zimbor, Sânmihaiu Almaşului, Poarta Sălajului (Vaşcapău), Largiana (Românaşi), Romita, Jac, Creaca, Brebi, Moigrad şi Mirşid.

Astfel, toate aceste informaţii ne oferă o bună imagine în legătură cu acest tronson de drum. El are lungimea (după TP) de 76 MP (112,405 km) şi prezintă trei curbe cu rază mare, având o orientare generală SSE-NNV. De la Sutor drumul urcă pe valea Almaşului, până la Sânmihaiu Almaşului, pe direcţia sud-vest – nord-est, de unde drumul îşi schimbă direcţia spre nord-est, îndreptându-se spre Românaşi şi apoi, pe valea Agriului, păstrând aceeaşi direcţie, spre Romita. Din dreptul acestui punct drumul îşi schimbă direcţia din nou, de această dată spre nord-vest, printr-o curbă largă cu rază mare, scopul fiind realizarea legăturii cu complexul strategico-militar de la Porolissum.

Constatările cu privire la infrastructura şi suprastructura drumului militar roman în sectorul studiat, împreună cu aspectele pe care le-am discutat mai sus, subliniază caracterul şi importanţa căii rutiere de-a lungul căreia a fost amplasat miliarul de la Mera.

3. Almaşul Mare (jud. Sălaj)

Tot pe teritoriul Daciei Porolissensis, dar de această dată pe un alt tronson de drum, cel cuprins între Bologa¹⁰⁴ şi Sutor (Optatiana), a fost descoperit în anul 1851 un *milliarium*¹⁰⁵, azi dispărut, ca şi cel de la Aiton. Textul inscripţiei este următorul :

IM[p(erator)] CAESARI (sic) CAIVS IVL(ius) V[erus] [Ma / x]I[mi]NVS P(ius) F(elix) AVG(ustus) PONTIF[ex] / [Maximus] TRIB(unicia) POTESTAT[is] / II IMP(erator) III CO(n)S(ul) PATER

⁹⁹ D. Tudor, *Oraşe*, Bucureşti, 1968, p. 231.

¹⁰⁰ *RepCluj*, s.v. *Suceagu*, p. 378 (I.H. Crişan, I. Winkler).

¹⁰¹ K. Torma, *Adalék*, p. 20-21; *RepCluj*, s.v. *Nădăşelu*, p. 289 (I.H. Crişan) consemnează că în vatra şi teritoriul satului s-au identificat porţiuni din drumul roman, având lăţimea de 6,5 m.

¹⁰² V. Christescu, *Istoria militară*, p. 108.

¹⁰³ *Repertoriul arheologic al judeţului Sălaj*, ms. păstrat la Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca.

¹⁰⁴ TIR L 34, p. 96.

¹⁰⁵ CIL, III, 8060.

Partea cea mai importantă a inscripției este indicația dată la finele textului: *M(illia) P(assuum) a R(esc)VL(o) VICO AN(artorum)*, un rând care, din cauza proastei conservări, a provocat multe controverse privitoare la lectura toponimicelor. Astfel, V. Pârvan considera asocierea *vico An(artorum)* nefondată, considerând că miliarul a fost adus la Almașul Mare de la Largiana¹⁰⁶. V. Christescu, plecând de la ideea că regiunea Ansamensilor ar fi putut să fie extinsă până spre Bologa, considera eronat că piatră miliară indica un drum între cetățile de apărare din această zonă¹⁰⁷. Pentru că drumul de la Almașul Mare duce direct la Bologa, istoricii au presupus că aici se află *Resculum*¹⁰⁸. N. Gostar¹⁰⁹ credea însă că *Resculum* ar fi putut fi mai degrabă o așezare de mineri situată în apropierea exploatărilor aurifere de la Alburnus Maior. Presupunerea se baza pe faptul că pe una din tăblițele cerate găsite aici¹¹⁰ este menționată o *statio Resculum*. Constatând că numeroase piese epigrafice din zona cuprinsă între Cluj și Huedin au dispărut în cursul secolelor¹¹¹, I.I. Russu credea că “identitatea acestui posibil “*Resculum*” cu Bologa (județul Cluj, castru de trupe auxiliare) este cu totul dubioasă”¹¹².

I.B. Cătănciu accepta identitatea Bologa-*Resculum*¹¹³, schimbându-și ulterior părerea¹¹⁴ și afirmând că pe baza hărții lui Ptolemeu Bologa nu mai poate fi nici *Resculum*, nici *vicus Anartorum*, ci *Ruconium*, localizat de autorul antic în zona tribului anarților. Aceeași idee este reluată de I.B. Cătănciu¹¹⁵ și mai recent, autoarea considerând că pe miliarul de la Almașul Mare acel *vicus Anartorum*, cu numele păstrat incomplet, a fost întregit prin asimilare cu numele păstrat în tăblița cerată de la Alburnus Maior¹¹⁶. În lucrarea dedicată istoriei mineritului și exploatărilor de piatră din Dacia, V. Wollmann¹¹⁷ reia din nou problema. El afirmă tranșant că numele *Resculum* “este evident de origine traco-dacică, de natură topografică și nu antroponimică, existând foarte probabil încă dinaintea cuceririi romane”. Același autor mai adaugă că localizarea la Bologa a acestei localități este întru totul nejustificată. Ultimul care reia această problemă este N. Gudea¹¹⁸, care, discutând despre numele castrului și al așezării civile de la Bologa, afirma că acesta era, probabil, *Resculum*. Autorul amintește și opiniile celorlalți istorici care s-au ocupat de acest aspect, concluzionând pe un ton rezervat că informațiile referitoare la localizarea Bologăi nu pot fi considerate sigure atâta timp cât inscripția de la Almașul Mare nu mai există, deci nu poate fi verificată.

Oricare ar fi situația în legătură cu diferitele localizări propuse în dezbaterile istoriografice, suntem de părere că ceea ce preciza Macrea în legătură cu miliarul de la Almașul Mare este perfect adevărat, și anume că acest *milliarium* atestă construirea, sau mai degrabă refacerea, în timpul lui Maximinus Thrax și a fiului său, “a unui drum care pornea de la localitatea *R[es]cul(um)*, consemnând până la *vicus An(artorum)* (Almaș) distanța de *XVI m(illia passuum)*”¹¹⁹.

Toate aceste informații ne permit să stabilim că drumul pornea de la castrul de la Bologa, localitate care se numea deci *Resculum*, și pe valea Almașului, trecând prin *vicus Anartorum*, ducea până la

¹⁰⁶ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982, p. 160-161.

¹⁰⁷ V. Christescu, *Istoria militară*, p. 118-119.

¹⁰⁸ M. Macrea, *Viața*, 1969, p. 154-155.

¹⁰⁹ N. Gostar, *Ulpianum (Ptolemeu, Geogr. III, 8, 4)*, în *Analele Științifice ale Universității “Al. I. Cuza” din Iași*, III. a. Istorie, 15, 1969, fasc. II, p. 175-176.

¹¹⁰ CIL, III, p. 924-925, tab. 1 = ILS, 7215.

¹¹¹ I.I. Russu, *Note epigrafice. Inscriptii din Dacia Porolissensis*, în *ActaMN*, 5, 1968, p. 452, nota 3.

¹¹² Idem, în *IDR*, I, p. 188.

¹¹³ Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia*, BAR, International Series 116, Oxford, 1981, p. 51.

¹¹⁴ Eadem, *À propos de civitates en Dacie*, în *EphemNap*, 1, 1991, p. 63-64.

¹¹⁵ Eadem, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman (sec. I-III d. Chr.)*, Alexandria, 1997, p. 133-134.

¹¹⁶ IDR, I, p. 192-198, nr. 31, TabCerD I.

¹¹⁷ V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996, p. 67.

¹¹⁸ N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Bologa-Resculum. Castrul roman de la Bologa-Resculum*, Zalău, 1997, p. 8-9.

¹¹⁹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 154.

Optatiana (Sutor). unde făcea joncțiunea cu drumul roman imperial ce venea de la Napoca și se îndrepta spre Porolissum. Această arteră rutieră poate fi considerată una de legătură și de importanță secundară în raport cu cea cu care se unea. Alături de localitatea Almașul Mare, *Repertoriul arheologic Sălaj* consemnează și la Cuzăplac urme ale drumului roman, identificat de Torma pe teritoriul satului¹²⁰.

Pentru a înțelege mai bine rațiunea amplasării acestui *milliarium* pe drumul Bologa-Sutor, vom analiza în continuare situația generală a repartiției miliariilor din timpul acestui împărat, cu scopul de a vedea în ce mod și mai ales în ce context s-a manifestat preocuparea lui Maximinus Thrax pentru infrastructura rutieră a Imperiului.

Miliarul de la Almașul Mare a fost datat corect în anul 236 e.n. Analizând titulaturile imperiale ce apar în inscripție, putem observa că Maximinus Thrax deține titlul de *imperator III* și *tribunicia potestate II* în anul 236 e.n.¹²¹. O analogie bună pentru stâlpul miliar de la Almașul Mare o găsim în Pannonia Inferior¹²², unde dispunem de un *milliarium* din timpul celor doi împărați și chiar din anul 236 e.n. De altfel, preocuparea împăratului Maximinus Thrax pentru infrastructura rutieră a Imperiului este atestată de numărul mare de miliarii descoperite în aproape toate provinciile: Italia¹²³, Alpes Cottiae¹²⁴, Alpes Maritimae¹²⁵, Baetica¹²⁶, Lusitania¹²⁷, Hispania Citerior¹²⁸, Gallia Narbonensis¹²⁹, Aquitania¹³⁰, Gallia Lugdunensis¹³¹, Germania Superior¹³², Raetia¹³³, Noricum¹³⁴, Cappadocia¹³⁵, Arabia¹³⁶, Africa Proconsularis¹³⁷, Numidia¹³⁸. O activitate rutieră extrem de intensă se poate constata și în cazul provinciilor din vecinătatea Daciei, și anume Pannonia Superior¹³⁹, Pannonia Inferior¹⁴⁰ și Moesia Inferior¹⁴¹. În lucrarea dedicată împăratului Maximinus Thrax, G.M. Bersanetti¹⁴² făcea o constatare interesantă, legată de faptul că în timpul acestui împărat majoritatea miliariilor se încadrează cronologic între anii 236-237 e.n., cu câteva excepții (patru miliarii din Pannonia Inferior, șase din Cappadocia și două din Mauretania Caesariensis, toate datate în anul 235 e.n. și două miliarii din Hispania Citerior, din 238 e.n.). În ceea ce privește caracterul preocupărilor

¹²⁰ *Repertoriul arheologic al județului Sălaj*; ms. păstrat la Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, s.v. Cuzăplac.

¹²¹ Dietmar Kienast, *op. cit.*, p. 183.

¹²² CIL, III, 3736. Titlaturile împăratului Maximinus Thrax sunt aproximativ aceleași ca și în textul inscripției de la Almașul Mare, cu precizarea că în plus apare doar *P(ater) P(atriae): Imp(erator) Caes(ar) / C(aius) Iul(ius) Verus Maximi / nus P(ius) F(elix) Aug(ustus) P(ontifex) M(aximus) Trib(unicia) Potest(ate) / bis Imp(erator) III Co(n)s(ul) Proco(n)s(ul) / P(ater) P(atriae)...* Vezi și CIL, III, 6465 (*milliarium* din anul 235 e.n.).

¹²³ CIL, V, 7989, 7990 (*Via Gemina*); 7992 (*Via Annia*); CIL, X, 6811 (*Via Severiana*).

¹²⁴ CIL, V, 8076.

¹²⁵ CIL, XII, 5427, 5428.

¹²⁶ CIL, II, 4731 (*Via Augusta*).

¹²⁷ CIL, II, 6201.

¹²⁸ CIL, II, 4788 (pe drumul Bracara-Aquae Flaviae-Asturica).

¹²⁹ CIL, XII, 5534 (pe drumul Genava-Noviodunum); 5545 (pe drumul Lugdunum-Arelate); Ingemar König, *op. cit.*, p. 123-124, nr. 2 și 4.

¹³⁰ CIL, XIII, 8861, 8862, 8863, 8864, 8866, 8867, 8869, 8870 (pe drumul Lugdunum-Burdigala).

¹³¹ CIL, XIII, 8953, 8954 (pe drumul Lugdunum-Caesarodunum).

¹³² CIL, XIII, 9085 (pe drumul Mogontiacum-Argentorate).

¹³³ CIL, III, 5985.

¹³⁴ CIL, III, 14110 (pe drumul Virunum-Ovilava); CIL, III, 5742 (pe drumul Celeia-Poetovio).

¹³⁵ CIL, III, 6924, 6932, 6933, 6945, 6951, 6952 (pe drumul Melitene-Comana).

¹³⁶ CIL, III, 14149 (pe drumul Bostra-Philadelphia-Petra-Aelana).

¹³⁷ CIL, VIII, 10047, 10087 (pe drumul Carthagina-Theveste).

¹³⁸ CIL, VIII, 10179 (pe drumul Mascula-Theveste); 10214, 10215 (pe drumul Thamugadi-Lambaesis); 10254 (pe drumul Lambaesis-Cirta).

¹³⁹ CIL, III, 11306 (pe drumul Emona-Celeia); CIL, III, 15203¹ (pe drumul Siscia-Sirmium); CIL, III, 4643 (pe drumul Carnuntum-Vindobona).

¹⁴⁰ CIL, III, 11341, 11342 (pe drumul Brigetio-Arrabona); 11339, 11340 (pe drumul Brigetio-Aquincum); 3742, 14354⁴, 14354⁵ (pe drumul Aquincum-Brigetio); 3708, 3716, 3722, 3727, 3730, 3732 (pe drumul Aquincum-Sirmium).

¹⁴¹ CIL, III, 7605, 14462 (pe drumul de-a lungul Dunării).

¹⁴² G.M. Bersanetti, *Studi sull'imperatore Massimino il Trace*, Roma, 1965, p. 23-36.

pentru infrastructura rutieră, acesta a putut fi în mare parte de esență militară, dacă avem în vedere întreaga domnie a împăratului. Doar pentru regiunile mai îndepărtate de zonele unde au existat conflicte militare se poate vorbi de o organizare a infrastructurii rutiere în beneficiul vieții civile și al comerțului. După cum am putut observa mai sus, activitatea rutieră intensă desfășurată în provinciile din zona Dunării trebuie pusă în legătură cu războaiele purtate de împărat împotriva sarmaților și dacilor¹⁴³. Mai mult, știind că Maximinus Thrax a purtat oficial titlul *Dacicus Maximus* de la sfârșitul anului 236 e.n.¹⁴⁴, putem presupune că el a dus lupte victorioase împotriva dacilor liberi. Din păcate, alte surse de informare care să ofere date suplimentare despre grupul de daci liberi înfrânți de împărat nu mai există. Faptul că împăratul a purtat și titlul de *Sarmaticus Maximus* începând tot cu anul 236 e.n.¹⁴⁵, coroborat cu existența mai multor inscripții din Noricum și Pannonia care amintesc militari din legiunile *II Italica*, respectiv din legiunile *I* și *II Adiutrix*, căzuți într-un “război dacic”, permite presupunerea că operațiunile militare au avut loc în zona provinciilor Pannonia și Dacia, unde grupuri de daci liberi și iazigi au fost înfrânți.

În concluzie, putem afirma că prezența miliarului de la Almașul Mare, care atestă construirea sau refacerea drumului de la Bologa la Sutor, se înscrie în contextul politicii rutiere adoptată de Maximinus Thrax și a interesului manifestat de acest împărat pentru provinciile Imperiului în general și cele din zona Dunării în special.

B. Miliariile din Dacia Superior (Apulensis)

1. Micia (azi Veșel, jud. Hunedoara)

Pe drumul roman care pornea din cel mai important nod rutier al provinciei Dacia, Apulum, și care se îndrepta pe Mureș, în jos, spre Micia și de aici mai departe spre Partiscum (Szeged), dispunem de un *milliarium*¹⁴⁶ din timpul împăraților Trebonianus Gallus și Volusianus. Monumentul epigrafic, publicat în unul din volumele dedicate inscripțiilor Daciei romane¹⁴⁷ (fig. 4), este o coloană din tuf calcaros foarte poros¹⁴⁸, cu următoarele dimensiuni: înălțimea - 2,35 m; diametrul - 33 cm sus, 40 cm la mijloc și 24 cm jos; literele au 5 cm înălțime. Textul inscripției de pe *milliarium* este următorul¹⁴⁹:

IMP(eratori) C(aesari) CAIO VI/VIO TRABONIA/NO GALLO P(io) F(elici) / AVG(usto) P(atri) [p(atriae)] ET / IMP(eratori) C(aesari) C(aio) VIVIO / AFINIO GALLO / VELDOMINIA/NO [Vo] / LVC(sic) [iano] / AVG(usto) P(atri) P(atriae) / AB A[p(ulo) M(illia) P(assuum)] / XLV.

Scrierea este rudimentară iar formele de limbă sunt deficiente: în rândul 2 este scris *A* în loc de *E*; în numele imperiale este scris *VIVIO* în loc de *VIBIO*; în rândul 8 este scris *C* în loc de *S*. Suprafața scrisă este foarte denivelată, cei care au publicat piesa emițând ipoteza că miliarul pare să fi fost utilizat anterior pentru alte scopuri (la susținerea unei clădiri sau chiar la vreun templu sau edificiu din Micia).

Așezarea de la Micia¹⁵⁰ s-a bucurat de o mare importanță economică și militară încă din primii ani ai stăpânirii romane. Prin ea se făceau schimburile comerciale cu iazigii din zona Tisei. Locul se putea apăra

¹⁴³ Roger Rémondon, *La crise de l'Empire romain. De Marc Aurèle à Anastase*, Paris, ed. a III-a, 1997, p. 52.

¹⁴⁴ Dietmar Kienast, *op. cit.*, p. 184.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ CIL, III, 8061; V. Christescu, *op. cit.*, p. 113; Emil Panaitescu, *op. cit.*, p. 7; D. Tudor, *Orașe*, p. 121; M. Macrea, *Viața*, p. 154; P. Hügel, *Inscripțiile și sfârșitul stăpânirii romane în Dacia. Partea I*, în vol. *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 106; idem, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia (Traianus Decius-Aurelian)*, Diss. Cluj-Napoca, 1999, p. 89, 92-93, 120.

¹⁴⁷ IDR, III/3, 50.

¹⁴⁸ P. Hügel, Diss., Cluj-Napoca, 1999, p. 92, constata că materialele din care au fost realizate majoritatea monumentelor epigrafice din perioada Traianus Decius-Gallienus este piatra calcaroasă (tuf calcaros sau calcar cochilic). Precizăm că, în ceea ce privește miliariile, acest material s-a folosit nu numai pentru perioada amintită, ci în general în toată epoca principatului și cea a dominatului.

¹⁴⁹ Prezentăm aici și traducerea (după IDR, III/3, 50): “Împăratului Caesar Caius Vibius Trebonianus Gallus pius felix augustus, părinte al patriei, și împăratului Caesar Caius Vibius Afinius Gallus Veldominianus Volusianus, augustus, părinte al patriei, din Apulum (până la Micia) 45 mii de pași”.

¹⁵⁰ Liviu Mărghită, *Rolul economic al așezării romane Micia în cadrul provinciei Dacia*, în *Sargetia*, XXVI/1, 1995-1996, p. 319.

ușor în eventualitatea unui atac dinspre vest, fiind favorizat în această privință de îngustimea văii Mureșului. Garnizoana de la Micia trebuia să controleze și zona minieră Munții Apuseni, situată în fața ei, spre care urcau drumuri secundare din valea Mureșului. Rolul comercial al așezării de la Micia este atestat și de faptul că aici a funcționat o *statio* cu caracter vamal, după cum arată inscripția IDR, III, 2, 102, care menționează un *Felix ex vicarius...promotus ex statione Micia*¹⁵¹.

Artera rutieră care se desprindea de la Apulum și se îndrepta pe valea Mureșului spre vest, de-a lungul căreia a fost amplasat și miliarul de la Micia, a avut un rol preponderent economic în epoca romană¹⁵². Ea asigura legătura prin Cigmău, Vețel, Bulci, Aradul Nou, Sănnicolau Mare, Cenad și Szeged cu Pannonia Inferior, ajungând până la Lugio. Alte legături ale Daciei cu Pannonia Inferior ar fi putut fi asigurate de traseele Porolissum-Aquincum și Bologa-Intercisa. Depistarea acestor trasee pe teren nu s-a realizat, D. Gabler¹⁵³ fiind de părere că probabil în zona unde aceste căi rutiere traversau punga panonică, ele nu au fost pavate, romanii preferând soluția unor *viae terrenae*, care astăzi sunt foarte greu, dacă nu aproape imposibil, de observat la suprafață.

Analizând raporturile dintre Pannonia și Dacia în epoca romană, Lajos Balla și István Tóth¹⁵⁴ presupun existența, între cele două provincii, a patru legături directe pe liniile: Aquincum-Porolissum, Intercisa-Bologa, Lugio-Szeged-Micia și Aquincum-Szeged-Micia. Dintre acestea, cea mai mare importanță au avut, în opinia autorilor, drumul Lugio-Szeged-Micia și drumul fluvial Mureș-Tisa, pe traseul cărora se efectuau principalele schimburi comerciale, în timp ce arterele rutiere din nord serveau mai ales nevoilor armatei.

Revenind la textul inscripției, trebuie precizat că distanța indicată între Micia și Apulum, și anume XLV *M(illia) P(assum)* (66,937 km) corespunde cu distanța actuală dintre cele două localități. Miliarul este încadrat cronologic între anii 251-253 e.n. și face dovada unei refaceri mai degrabă decât a unei construiri a drumului de către Trebonianus Gallus și fiul său Volusianus¹⁵⁵. Remarcăm faptul că din punct de vedere al formulei textului inscripției, pe monumentul epigrafic mician numele împăraților este trecut la dativ. La nivel general, această situație este însă una obișnuită, miliariile din timpul lor, cu numele împăraților în dativ, constituind aproximativ 50% din inscripțiile dedicate celor doi împărați¹⁵⁶. De asemenea, o altă situație interesantă este aceea că Sardinia este, printre provinciile Imperiului, locul de unde provin majoritatea inscripțiilor dedicate lui Trebonianus Gallus și fiului său Volusianus.

2. Lăpușnicel (jud. Caraș-Severin)

Stâlpul miliar de care ne vom ocupa în cele ce urmează a fost descoperit în apropiere de localitatea Lăpușnicel¹⁵⁷, situată în culoarul care face legătura între Depresiunea Almăjului și Depresiunea Mehadia, având o altitudine mai ridicată decât zonele joase învecinate. Drumul roman care trece prin această zonă este marcat ca fiind sigur pe TIR L 34 și pornește de la Slatina Nera, îndreptându-se prin Sasca Montană, Dalboșeț, Bozovici și Prilipăț spre Prigor (fig. 5). Potrivit aceleiași hărți, la Slatina Nera se unesc

¹⁵¹ N. Gudea, *Porolissum. Vama romană. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1996, p. 130.

¹⁵² I. Ferenczi, *Opinii vechi și noi în legătură cu drumurile între Dacia, Pannonia și Moesia Superior prin Barbaricum*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 111-117.

¹⁵³ D. Gabler, *Zu den Fragen der Handelsbeziehungen zwischen den Römern und der Barbaren im Gebiet östlich von Pannonien*, în *Römer und Germanen in Mitteleuropa*, Berlin, 1975, p. 87-121.

¹⁵⁴ Lajos Balla, István Tóth, *À propos de rapports entre la Pannonie et la Dacie*, în *Studia Dacica. Collected Papers*, Debrecen, 2000, p. 25.

¹⁵⁵ În general istoricii care pomenesc miliarul de la Micia (vezi M. Macrea, *op. cit.*, p. 154, 442) îl pun în legătură cu o situație de liniște în Dacia, care a permis împăratului să se preocupe și de organizarea infrastructurii rutiere; această perioadă este analizată tot timpul în opoziție cu perioada împăraților Valerianus și Gallienus, considerată mai nesigură. Putem observa însă, analizând repartitia miliariilor, că în timpul ultimilor doi împărați menționați, au existat preocupări intense privind rețeaua de drumuri din Pannonia Inferior (vezi Jenő Fitz, *Ingenius et Régalien*, în *Latomus*, LXXXI, Bruxelles, 1966, p. 25-28; idem, *La Pannonie sous Gallien*, în *Latomus*, 148, Bruxelles, 1976, p. 16-19).

¹⁵⁶ Giovanna Sotgiu, în *ANRW*, II, 2, 1975, p. 800.

¹⁵⁷ TIR L 34, p. 73.

două sectoare de drumuri presupuse. Amândouă se desprind din tronsonul Lederata-Arcidava-Centum Putea-Berzobis-Aizis-Tibiscum. Unul din ele pornește chiar de la Lederata și prin Zlatița ajunge la Slatina Nera. Celălalt se desprinde de undeva dintre Iam și Arcidava și prin Ciclova Română ajunge tot în același punct. De la Lăpușnicel traseul este trecut din nou ca fiind nesigur și se îndreaptă prin Petnic spre Iablanița.

Cercetările de teren¹⁵⁸ efectuate în zona despre care discutăm au lămurit problema traseului acestui drum, care începe la Vărădia, traversează depresiunea Oraviței până la Slatina Nera și pătrunde în regiunea minieră de la Sasca. De aici, ocolind pe la sud Cheile Nerei, artera rutieră coboară în Depresiunea Almăjului pe care o străbate de la sud-vest spre nord-est, ajungând în culoarul de legătură cu depresiunea Domașnea-Mehadia la Lăpușnicel, unde se ramifică spre Domașnea și spre Iablanița, legându-se de artera Dierna-Tibiscum.

Informații privind miliarul descoperit în apropiere de Lăpușnicel apar prima dată în studiul lui O. Răuț, O. Bozu și R. Petrovski dedicat drumurilor romane din Banat¹⁵⁹. Monumentul epigrafic¹⁶⁰ a fost descoperit *in situ*, prăbușit cu fața spre sol și îngropat circa 1 m, pe ramura drumului roman care de la Lăpușnicel se îndreaptă spre Petnic, în punctul numit "Znamăn" sau "Piatra Împăratului". Miliarul are 1,92 m înălțime și 0,32 m lățime. Literele, neîngrijit incizate, au o înălțime de 4 cm, distanța dintre ele variind de la 3 la 1 cm. În 1977, când a fost publicat acest studiu, autorii au precizat că din câmpul inscripției se poate citi cu ușurință doar un singur rând în întregime cu următorul text: IANOPIIS. Miliarul a fost datat după aspect la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea, autorii avansând ipoteza că ar putea fi vorba de perioada împăraților Domițian și Maximian.

În anul 1979, când prezintă rezultatele cercetărilor de la Lăpușnicel¹⁶¹, O. Bozu discută din nou despre stâlpul miliar descoperit în zonă, oferind câteva informații în plus, dar care diferă puțin față de cele anterioare (din 1977), referitoare la materialul din care a fost realizat și la textul inscripției. Astfel, autorul precizează că piesa a fost cioplită din rocă tufogenă, este înaltă de 1,82 m, lată de 32 cm și are cinci fețe neregulate. De asemenea, el publică o fotografie și un desen al piesei (fig. 6). Analizând din nou textul miliarului, O. Bozu a citit din câmpul inscripției doar cinci litere: I A N O P, sub care apar literele M I L I, restul inscripției fiind, în opinia aceluiași autor, martelată.

Problemele nerezolvate în analiza acestui *milliarium* sunt legate, după părerea noastră, de textul inscripției și de datare. După cum am arătat mai sus, în cadrul studiului din 1977, autorii oferă pe un ton rezervat o datare prezumtivă, bazată doar pe forma miliarului, argumentând că "după aspect, miliarul se aseamănă cu cele din Dobrogea plantate la finele secolului al III-lea și în secolul al IV-lea și sugerează ipoteza că este vorba de împărații Domițian și Maximian, dacă nu cumva de o perioadă mai târzie"¹⁶².

După părerea noastră, acest argument nu este relevant din cel puțin două motive. Primul este acela că, din punct de vedere tipologic, faptul că forma miliarilor este asemănătoare este un lucru absolut obișnuit, majoritatea fiind coloane atât în epoca principatului cât și în timpul dominatului. Deși există unele excepții¹⁶³, aceste asemănări sau diferențe de forme nu pot servi ca indice cronologic decât în limitele unei regiuni unde au fost descoperite mai multe piese. În cazul nostru nu se pune problema unei

¹⁵⁸ O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovski, *Drumurile romane din Banat*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 147.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 148.

¹⁶⁰ Miliarul se află în prezent la Muzeul din Reșița.

¹⁶¹ O. Bozu, *Cercetările arheologice din punctul "Cetate", comuna Lăpușnicel (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 199.

¹⁶² O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovski, în *Banatica*, 4, 1977, p. 148.

¹⁶³ Există câteva exemple de miliarii, plasate la intersecția unor importante artere rutiere, care aveau funcția unor indicatoare rutiere complexe. Astfel, miliarul de la Atuatuca Tungrorum (Tongres, Belgia), datând din epoca lui Septimius Severus (circa 200 e.n.) și constând dintr-un pilastru octogonal din care s-au păstrat inscripțiile de pe trei din fețele sale, conține lista și distanțele relative ale unor stațiuni de pe drumurile principale ale Galliei și Germaniei. Un alt *milliarium*, descoperit la Augustodunum (Autun, Franța) și datând de la începutul secolului III e.n., avea gravate pe mai multe plăci de marmură aplicate pe un pilastru poligonal, stațiunile drumului de la Roma la Rin și acelea ale unor artere regionale.

asemenea analize, de vreme ce comparația s-a realizat între două regiuni nu foarte apropiate (Banatul și Dobrogea). Mai mult, nu dispunem, pentru Banat, de alte miliarii pentru a putea vedea dacă într-adevăr există o situație particulară legată de forma miliariilor din această regiune. În al doilea rând, trebuie precizat că în numeroase cazuri miliariile nu se mai păstrează decât fragmentar, datorită faptului că materialul obișnuit din care au fost realizate a fost, aproape peste tot, calcarul. Din această cauză, forma stâlpului miliar de la Lăpușnicel ar fi putut suferi schimbări de-a lungul timpului¹⁶⁴.

Revenind la anul 1979, când sunt publicate cercetările de la Lăpușnicel, observăm că, de această dată, datarea miliarului în timpul lui Maximian nu se mai bazează doar pe forma lui, ci și pe faptul că inscripția a fost martelată. Ori, nu numai împăratul Maximian a suferit *damnatio memoriae*. Pentru a clarifica problema, am considerat necesară o trecere în revistă a împăraților a căror nume au fost martelate de pe inscripții, coroborată cu activitățile acestora legate de infrastructura rutieră.

O primă observație este legată chiar de martelarea inscripției. Dacă acceptăm datarea lui O. Bozu (împăratul Maximianus), atunci nu putem explica din ce cauză au fost înlăturate de pe inscripție doar titulaturile împăratului și nu întregul nume. Împăratul Maximian (oct./dec. 285-iulie 310)¹⁶⁵ a suferit, într-adevăr, *damnatio memoriae*, de aceea numele lui ar fi trebuit șters în întregime din textul miliarului de la Lăpușnicel.

În aceste condiții, faptul că inscripția a fost martelată și că apar totuși câteva litere (IANOP), restrânge datarea la împărații care au domnit asociați, dintre care primul a suferit *damnatio memoriae* și numele împreună cu titulaturile i-au fost înlăturate, iar numele celui de-al doilea se termină la dativ în IANO¹⁶⁶. Pentru epoca imperială, avem doar două asemenea cazuri: împărații Trebonianus Gallus - Volusianus și Gallienus - Valerianus Iunior. Pentru perioada dominatului nu există nici un exemplu de acest gen.

Ambele cazuri merită puțin analizate, pentru a putea vedea dacă într-adevăr ipotezele noastre par plauzibile.

Împăratul Trebonianus Gallus (iunie 251-august 253 e.n.)¹⁶⁷ a avut ca asociat la domnie pe fiul său, Volusianus¹⁶⁸. Pe monumentul epigrafic de la Lăpușnicel ar fi putut fi trecute numele celor doi împărați la dativ, ultimul fiind trecut Volus[IANO], urmate de litera *P*, care ar indica *P(io) F(elici)*. *M I L I* ar fi formula pentru indicarea distanței între două localități, probabil de pe drumul care pornea de la Slatina Nera și ajungea la Iablanita și Plugova. Ideea că acești doi împărați ar fi avut preocupări legate de infrastructura rutieră în zona Banatului poate fi susținută și de faptul că îi regăsim pe miliarul de la Micia, amplasat pe drumul de-a lungul Mureșului, deci relativ în apropiere. Dimensiunile miliarului (32 cm lățime) și faptul că are cinci fețe neregulate ar putea indica faptul că forma piesei nu este cea inițială. Dacă acceptăm această ipoteză, înseamnă că stâlpul miliar ar fi putut avea, inițial, o lățime a câmpului epigrafic mai mare. Formula care indică distanța, în cazul nostru *M I L I*¹⁶⁹, urmată de indicarea distanței în finalul textului inscripției, conduce la presupunerea că textul a fost scris în partea superioară a miliarului. În aceste condiții, folosind titulaturile obișnuite ale celor doi împărați, raportate la lățimea câmpului epigrafic și numărul maxim de litere care ar intra într-un rând (20 până la 22¹⁷⁰), propunem următoarea reconstituire:

¹⁶⁴ Materialul din care a fost realizat (roca tufogenă) ar putea fi un tuf calcaros.

¹⁶⁵ Dietmar Kienast, *op. cit.*, p. 272: IMP. CAES. M. AVRELIVS VALERIVS MAXIMIANVS P. F. INV. AVG., PONTIFEX MAXIMVS, HERCVLIVS.

¹⁶⁶ Acest indiciu este un alt element de a restrânge datarea, deoarece pe miliarii, titulatura împăraților și numele lor apar la dativ doar din secolul al III-lea e.n.

¹⁶⁷ Dietmar Kienast, *op. cit.*, p. 209: IMP. CAES. C. VIBIVS. TREBONIANVS GALLVS. P. F. INV. AVG.; PONTIFEX MAX., PATER PATRIAE, PROCONSVL.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 210: IMP. CAES. C. VIBIVS (AFINIVS GALLVS VELDVMNIANVS) VOLVSIANVS P. F. INV. AVG., PONT. MAX., PATER PATRIAE, PROCONSVL.

¹⁶⁹ Este interesantă situația acestei formule, pentru că de cele mai multe ori, distanța de pe miliarii este indicată doar prin literele *M P* despărțite sau în ligatură.

¹⁷⁰ Vezi supra, p. 15-16, situația miliarului de la Mera.

[IMP CAES C VIBIO TREBONIANO]
[GALLO P F AUG P P ET IMP CAES]
[C VIBIO VOLUS]IANO P [F]
[AUG P P]MILI[A P] ?

Ca și în cazul primilor doi împărați prezentați, și Gallienus¹⁷¹ (sept./oct. 253-sept. 268 e.n.) l-a asociat la domnie pe fiul lui, Valerianus Iunior¹⁷² (255-sf. 257 / înc. 258 e.n.). Păstrând aceleași date ale problemei, propunem o altă reconstituire a textului inscripției de pe miliarul de la Lăpușnicel:

[IMP CAES P LICINIO GALLIENO]
[P F INV AUG P P ET IMP CAES]
[P LICINIO VALER]IANO P [F]
[AUG].....MILI[A P] ?

Această propunere poate fi și ea susținută de faptul că dispunem de miliarii din timpul împăratului Gallienus în regiunile apropiate Daciei (Pannonia Inferior, zona Vindobona)¹⁷³. De asemenea, de pe teritoriul provinciei Dacia provin inscripții care cu siguranță pot fi datate în timpul lui Gallienus (la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Praetorium, Tibiscum și Băile Herculane)¹⁷⁴, dintre care ultimele trei sunt de pe teritoriul Banatului. P. Hugel preciza că inscripții dedicate lui Valerianus Caesar în acest interval de timp se mai cunosc din Pannonia Superior și din Moesia¹⁷⁵, ceea ce confirmă și ipoteza lui J. Fitz care susține că în intervalul 256-258 e.n. autoritatea asupra provinciilor danubiene i-a revenit lui Valerianus Iunior¹⁷⁶.

Lăsând o clipă la o parte analiza de mai sus, să aruncăm o privire asupra descoperirilor romane din zonă și a principalelor trasee rutiere. Drumurile principale care străbăteau Banatul sunt Lederata-Tibiscum și Dierna-Tibiscum. Ambele au fost înregistrate de *Tabula Peutingeriana*. Primul tronson cuprinde opt localități (Lederata, Apus Flumen, Arcidava, Centum Putea, Berzobis, Aizis, Caput Bubali și Tibiscum) și șapte segmente, din care cinci au o lungime de 12 mile romane, unul de trei mile și altul de 10 mile, având în total 73 de mile, adică 108 km. Al doilea tronson cuprinde șapte localități (Dierna, Ad Mediam, Praetorium, Ad Pannonios, Gaganae, Masclianis și Tibiscum) și șase segmente, având în total, conform TP, 68 de mile romane, adică 100,6 km. Ambele tronsoane rutiere au fost construite încă din timpul celui de-al doilea război dacic și folosite de Traian pentru a pătrunde spre capitala regatului lui Decebal¹⁷⁷. Alături de aceste două drumuri principale au mai existat câteva *deverticula*, trecute pe harta TIR L 34 și cercetate pe teren¹⁷⁸. Asemenea ramificații de drumuri există în zonele Vărădia, Surduc, Berzovia și Tibiscum.

Cercetările sistematice asupra fortificațiilor de epocă romană din Banat au dovedit că urmele locuirii romane se întind pe întregul său teritoriu¹⁷⁹. Descoperiri romane în zona despre care discutăm mai sunt la

¹⁷¹ D. Kienast, *op. cit.*, p. 218: IMP. CAES. P. LICINIVS EGNATIVS GALLIENVS P. F. INV. AVG., PATER PATRIAE, PROCONSVL, PONTIFEX MAX., PRINCEPS IVVENTVTIS.

¹⁷² *Ibidem*, p. 220: IMP. P. LICINIVS CORNELIVS VALERIANVS NOB. CAES.

¹⁷³ Jenö Fitz, *Ingenius et Régalien*, în *Latomus*, LXXXI, Bruxelles, 1966, p. 25-28; idem, *La Pannonie sous Gallien*, în *Latomus*, 148, Bruxelles, 1976, p. 16-19.

¹⁷⁴ Peter Hugel, în *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 107, nr. 8, 9, 10 și 11.

¹⁷⁵ Idem, Diss., 1999, p. 98. Analizând din punct de vedere statistic repartizarea cronologică a inscripțiilor din Dacia (*op. cit.*, p. 107-108), Hugel constata că orizontul epigrafic dintre sfârșitul anului 257 e.n. și începutul celui următor este chiar mai puternic decât în alte regiuni (Moesiile, Pannonia Inferior și Noricum).

¹⁷⁶ Jenö Fitz, în *Latomus*, LXXXI, 1966, p. 25-27.

¹⁷⁷ Alexandru Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some observations on roman tactics and strategy*, în *ActaMN*, 34, I, 1997, p. 14-17.

¹⁷⁸ O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovski, *op. cit.*, p. 142-143.

¹⁷⁹ Amintim aici doar câteva contribuții, legate în principal de cercetarea castrelor din Banat – M. Moga, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, în *ActaMN*, 7, 1970, p. 135-148; N. Gudea, Ilie Uzum, *Castrul roman de la Pojejena. Săpăturile arheologice din anul 1970*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 85-96; N. Gudea, *Sondajul arheologic de la Teregova (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 97-101; idem, *Date noi despre castrul roman de la*

Dalboșeț, unde a funcționat o *villa rustica*¹⁸⁰ și la Lăpușnicel, unde se pare că a funcționat o *statio*¹⁸¹, pe drumul care din acest punct urcă în pantă dealul Znamăn, îndreptându-se în direcția localităților Petnic și Iablania, de unde iese în imediata apropiere a castrului roman de la Mehadia. Pentru restul punctelor s-au efectuat doar unele observații de suprafață în cadrul unor periegeze, rezultatele lor fiind cuprinse, câteodată, în repertorii¹⁸².

În aceste condiții, dacă luăm în discuție toate elementele care se referă la existența și funcționarea infrastructurii rutiere din Banat în epoca romană, soluțiile propuse mai sus nu par imposibile și am putea adăuga la cele 7 miliarii din epoca imperială încă unul, cel de la Lăpușnicel. Fără a avea intenția de a afirma că am rezolvat problema datării miliarului de la Lăpușnicel, am considerat necesară această analiză tocmai datorită faptului că mult mai multe indicii par a susține, în opinia noastră, o datare a piesei în timpul lui Trebonianus Gallus-Volusianus sau Gallienus-Valerianus Junior.

C. Miliariile din Dacia Inferior (Malvensis)

Toate inscripțiile rutiere din Dacia Inferior s-au descoperit pe drumul Oltului. Astfel, din cele patru miliarii, doar cel de la Sucidava este din timpul împăratului Constantin cel Mare, restul fiind din perioada Daciei romane. Prezentăm în continuare aceste monumente epigrafice de la sud la nord, lăsând la urmă miliarul sucidavens.

1. Băbiciu de Sus (jud. Olt)

Pe drumul Oltului, în sectorul cuprins între Islaz și Romula, s-a descoperit în localitatea Băbiciu de Sus¹⁸³ un fragment dintr-un *milliarium*¹⁸⁴. Partea care s-a mai păstrat din acest stâlp miliar de calcar are o înălțime de 47 de centimetri și o lățime de 27 de centimetri. Din inscripție se mai păstrează câteva litere din două rânduri. În rândul 1, unde literele se păstrează întregi, acestea au înălțimea de șase centimetri¹⁸⁵. Textul care s-a mai păstrat este următorul:

IM[p(erator)] (Caes)

SEPT(imius) SEV(erus)

În afară de aceste litere, s-a mai putut observa ligatura M + P, din care s-a mai păstrat doar puțin din bucla lui P.

Miliarul a fost datat, firește, în epoca lui Septimius Severus, el fiind dovada că drumul de-a lungul Oltului a fost reparat în timpul acestui împărat, probabil odată cu refacerea castrului de la Slăveni în anul 205 e.n. și a altora de pe *limes Alutanus*.

2. Gostavățu (jud. Olt)

Tot pe drumul Oltului și în același sector de drum amintit mai sus a mai fost descoperit, la Gostavățu¹⁸⁶, un alt fragment dintr-un *milliarium*¹⁸⁷. Materialul din care a fost realizat acest stâlp miliar

Pojejena, în *Banatica*, 3, 1975, p. 333-343; D. Protase, *Castrul roman de la Surducul Mare (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 345-348.

¹⁸⁰ D. Protase, *Villa rustica la Dalboșeț (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, III, 1975, p. 349-353.

¹⁸¹ O. Bozu, *op. cit.*, p. 199. Autorul oferă o datare largă, începând de la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea.

¹⁸² O. Bozu, *Lăpușnicel-Cetate*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 435; M. Gumă, N. Gumă, R. Petrovsky, *Valea Timișului-Rovină*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 434-435; O. Bozu, Caius Săcărîn, *O expediție arheologică în Valea Almăjului. Relizări și perspective*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 555; N. Gudea, I. Bozu, în *Banatica*, 7, 1983, p. 191-195 (anexa I).

¹⁸³ TIR L 35, s.v. *Băbiciul Episcopiei*.

¹⁸⁴ CIL, III, 13802; IDR, II, 493; Gr. G. Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumanien*, în *AEM*, 19, 1896, I, p. 82; V. Christescu, *op. cit.*, p. 113; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 52; M. Macrea, *op. cit.*, p. 153; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București, 1978, p. 48; Cr. M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, p. 103.

¹⁸⁵ Fragmentul se păstrează în Muzeul Național de Antichități din București.

¹⁸⁶ TIR L 35, s.v. *Gostavățu*.

¹⁸⁷ CIL, III, 14216¹⁸; IDR, II, 494; Gr. G. Tocilescu, în *AEM*, 19, 1896, I, p. 81, nr. 12; V. Christescu, *op. cit.*, p. 113; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 52; M. Macrea, *op. cit.*, p. 153; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București, 1978, p. 48; Cr. M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 103.

este tot calcarul, iar fragmentul care s-a mai păstrat are înălțimea de 48 de centimetri și lățimea de 26 de centimetri¹⁸⁸. Din inscripție se păstrează câteva litere din două rânduri. Literele au înălțimea de 10 centimetri. În aceste condiții, nu pare imposibil ca stâlpul miliar să fi avut în jur de 2 m înălțime, dacă ne gândim la faptul că piesa de la Micia, unde literele au cinci centimetri înălțime, măsoară 2, 35 m. Textul care s-a mai păstrat este următorul:

IM[perator Caesar]

DIVI[...f(ilius)]

Ca și în cazul miliarului de la Băbiciu, și acesta a fost datat tot în timpul lui Septimius Severus.

3. *Praetorium (azi Copăceni, com. Racovița, jud. Vâlcea)*

Păstrând în continuare traseul aceluiași drum al Oltului, de această dată mai la nord, s-a descoperit la Copăceni¹⁸⁹ un alt stâlp miliar de gresie¹⁹⁰ rupt în două bucăți. Înălțimea monumentului epigrafic este de 1,20 m și diametrul este de 40 cm. Literele au cinci centimetri înălțime¹⁹¹. Textul inscripției este următorul:

IM[perator] CAES[ar] / [C Iul(ius) VERV(s)] / M[aximi]NVS / PIVS FE[lix] AVG[ustus] / PON[tifex] MAX[imus] / TRIB[unicia] [Po]T[estate] / II CO[n]S[ul] PROC[on]S[ul] / PA[ter] PA[triae] ET [C I]VL[ius] VERV[s] / [Maximinus] / NOBILIS[simus] / CAE[sar] III M[illia] P[assuum]¹⁹².

Cei care au publicat piesa în IDR, II, au precizat că rândurile 2, 3 și 10, unde apar numele celor doi împărați, par a fi martelate. Miliarul a fost datat în anul 236 e.n., în timpul împăratului Maximinus Thrax. El atestă încă o dată preocupările acestui împărat pentru infrastructura rutieră a Daciei, atât în această zonă cât și mai la nord, după cum dovedește stâlpul miliar de la Almașu Mare¹⁹³.

Referitor la localitatea antică Praetorium, aceasta apare și în *Tabula Peutingeriana*, fiind identificată cu castrul de la Copăceni, construit în anul 138 e.n. de către unitatea militară *numerus burgariorum et veredariorum*; castrul a fost mărit și întărit în anul 140 de aceeași unitate¹⁹⁴. Fortificațiile romane din această zonă de munte sunt castre mici, pătrate, mult învecinate și fără o așezare civilă importantă. În acest sector, între Călimănești și Racovița-Copăceni, sunt două artere rutiere însoțite de castre, dintre care cea care se află la est este mai veche. D. Tudor preciza că fortificațiile din acest sector aveau un rol complex, și anume acela de a asigura circulația, transportul și paza pe drumurile romane¹⁹⁵. Astfel se explică prezența celui *numerus burgariorum et veredariorum*, constatat epigrafic în castrul de la Copăceni.

¹⁸⁸ Fragmentul se păstra în Muzeul Național de Antichități din București.

¹⁸⁹ TIR L 35, s.v. *Racovița-Copăceni (Praetorium)*.

¹⁹⁰ CIL, III, 14216¹⁹; IDR, II, 589; Gr. G. Tocilescu, în *AEM*, 19, 1896, I, p. 84, nr. 16; V. Christescu, *op. cit.*, p. 113; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 52; M. Macrea, *op. cit.*, p. 153; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București, 1978, p. 48; Cr. M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 103.

¹⁹¹ Piesa se păstra în Muzeul Național de Antichități din București.

¹⁹² Traducerea textului, după IDR, II, p. 229 este următoarea: "Împăratul Caesar C. Iulius Verus Maximinus Pius Felix Augustus, mare preot, investit cu a doua putere tribuniciană, consul, având trei salutații imperiale, proconsul, părinte al patriei, și C. Iulius Verus Maximinus, preanobilul Caesar. Trei mii de pași (până la castrul...)".

¹⁹³ Vezi supra, p. 21-25, discuția în legătură cu acest miliar și cu activitatea legată de infrastructura rutieră în timpul lui Maximinus Thrax.

¹⁹⁴ IDR, II, 587: *Imp(eratore) Caes(are) divi Trai(ani)Parth(ici) f(ilio) / divi Nerv(ae) nep(ote) Trai(ano) Hadri(ano) / Aug(usto) pont(ifice) max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXIII / co(n)s(ule) III p(atre) p(atriciae) et imp(eratore) T(ito) Ael(io) Caes(are) Antoni / no Trai(ani) Hadr(iani) Aug(usti) f(ilio) divi Trai(ani) / Parth(ici) nep(ote) divi Ner(vae) pronep(ote), tr(ibunicia) pot(estate), / N(umerus) burg(ariorum) et veredariorum Daciae Inferioris sub / Fl(avio) Constante proc(uratore) Aug(usti)*; IDR, II, 588: *Imp(eratore) Caes(are) Tito Aelio Hadriano / Antonino Aug(usto) Pio trib(unicia) potes(tate) III co(n)s(ule) III / castra n(umerus) burg(ariorum) et veredariorum quod anguste / tenderet duplicato valli pede et inpositis turribus ampliavit / per Aquilam Fidum proc(uratorem) Aug(usti)*.

¹⁹⁵ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, 1978, p. 252.

Zona din jurul masivului Cozia, unde a fost descoperit acest *milliarium*, a fost cercetată pe teren între anii 1967-1973 și cu ajutorul fotografiilor aeriene¹⁹⁶. S-a putut astfel constata că din punctul Jiblea pornește o variantă a drumului roman din valea Oltului, înconjurând masivul pe la est, prin Țara Loviștei, deschisă, probabil, înaintea celui săpat în stâncă prin defileul Oltului. Fiind mai greu de amenajat, s-a folosit această cale ocolită. Un punct de sprijin pe drumul ocolit ar fi fost castrul de la Rădăcinești, prin care se ajungea la Titești și de aici existau două variante ale acestui drum: o ramură care mergea spre Praetorium, pentru a închide apărarea, și alta din Titești direct la Căineni. Din ceea ce am precizat până acum se pot observa rațiunile care au condus la construirea celor două trasee. Deschizând al doilea drum, foarte curând după amenajarea primului, se asigura atât circulația mărfurilor, cât și prevenirea atacurilor, prima variantă rămânând o cale mai scurtă pentru interese strict militare, cea de-a doua funcționând deopotrivă pentru transporturile comerciale.

4. Sucidava (azi com. Celei, jud. Olt)

În apropierea Sucidavei s-a descoperit, în anul 1913, un *milliarium* cu inscripție. Piesa a fost publicată prima dată în anul 1936 de către D. Tudor¹⁹⁷ și pomenită ulterior în diverse studii referitoare teritoriul Olteniei în epoca romană¹⁹⁸. Este vorba de un stâlp cilindric din calcar de Vrața, cu capetele rupte. Înălțimea actuală este de 1,60 m iar diametrul cilindrului este de 0,41 m. Din inscripție (fig. 7) se păstrează numai jumătatea din stânga, cea din dreapta fiind complet distrusă. Literele au înălțimea de 5 cm.

Inscripția a fost citită și întregită de D. Tudor în felul următor:

IMP(eratori) [D(omino)] N(ostro) [Fl(avio) Val(erio) Con] / STANT[ino Aug(usto) et] / C[A]ESS(ari)B(us) NO[st]ris] (duobus) / M(ille) P(assuum) I.

Textul inscripției este scris în patru rânduri, marginea de început a acestora fiind respectată, chiar dacă literele nu sunt peste tot egal distanțate între ele, din cauza calcarului de calitate inferioară. Judecând după *M P I* de la sfârșitul textului, care cade la mijlocului câmpului inscripției, D. Tudor considera că într-un rând nu pot încăpea mai mult de 13 litere¹⁹⁹. Numele proprii sunt în dativ.

Datarea propusă de același D. Tudor se bazează titulaturile imperiale²⁰⁰. Din inscripție rezultă că miliarul se încadrează cronologic în epoca împăratului Constantin cel Mare și a celor doi fii ai săi, care poartă titlul de *Caesares*. Din cei cinci fii ai săi (Crispus, Flavius Delmatus, Constans, Constantinus Iunior și Constantius), care au fost investiți cu demnitatea de *Caesar*, doar numele ultimilor doi (primul, *Caesar* în 317 e.n., al doilea având același titlu în 324 e.n.) ar fi putut să apară cel mai sigur în textul inscripției, având în vedere că activitatea de restaurare a lui Constantin în zona Dunării coincide cu perioada în care Constantinus Iunior și Constantius poartă titlul de *Caesares* (anii 317-324 e.n.). Așadar, miliarul de la Sucidava atestă refacerea drumului roman dintre pod și Sucidava, poate și mai departe, spre Romula, în anul 328 e.n. și se pare, după distanța indicată (*M P I*), că a fost primul din seria celor care s-au așezat din o mie în o mie de pași, dacă avem în vedere ceea ce afirmă Dumitru Tudor, și anume că de la portalul podului lui Constantin cel Mare și până la locul descoperirii²⁰¹ sunt aproximativ 1500 m (o milă romană). De aceea, autorul crede că măsurătoarea în mile romane a avut ca punct de pornire malul Dunării, de lângă portalul podului imperial²⁰².

¹⁹⁶ Cr. M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 101.

¹⁹⁷ D. Tudor, *Un "miliarium" de la Constantin cel Mare, descoperit în Dacia*, extras din *Arhivele Olteniei*, XVII, 1938, nr. 95-96, p. 1-7.

¹⁹⁸ Idem, *Oltenia romană*, ediția a II-a, București, 1958, SE, 142; idem, *Oltenia romană*, ediția a III-a, București, 1968, p. 52, 431, 506-507, SE, 188; idem, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 185-186; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 123-127; Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 295, nr. 278.

¹⁹⁹ D. Tudor, în *Arhivele Olteniei* (extras), 1938, p. 2.

²⁰⁰ Idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 123-124.

²⁰¹ Acesta a fost stabilit exact, la nord de Celei, chiar în marginea drumului roman (vezi D. Tudor, *Sucidava*, 1974, p. 124).

²⁰² *Ibidem*.

2.2. TABULA TRAIANA

Având încă de la început un plan de construire a drumurilor cu un scop bine precizat, acela de a crea și organiza în lumea cunoscută lor o rețea de legături considerată a fi un mijloc de civilizare, romanii au urmat cu perseverență ideea că fiecare din teritoriile cunoscute sau cucerite trebuia legat de Roma. Se năștea astfel un program de construire a unei infrastructuri rutiere, care a atins apogeul în epoca imperială, în timpul lui Traian rețeaua de drumuri având lungimea de 80000 km.

La baza rețelei rutiere care avea să se dezvolte în Dacia romană a stat drumul de pe malul drept al Dunării. De altfel, racordarea provinciei Dacia la rețeaua rutieră generală s-a realizat cu ajutorul celor două axe de maximă importanță ale Imperiului. Prima dintre ele este amintita cale de pe malul drept al Dunării, care pornea de la Lugdunum Batavorum, continua pe țărmul stâng al Rinului până la Argentoratum, de unde trecea la Castra Regina pe Dunăre, al cărei curs îl va urma de aici înainte pe țărmul drept, până la vărsarea marelui fluviu în mare. A doua arteră rutieră este cea care de la Drobeta se îndrepta, prin Lederata, Singidunum, Sirmium și Siscia spre Aquileia. Aceasta era, de altfel, legătura exclusiv terestră a Romei cu Dacia: de la Roma, pe *Via Flaminia* până la Ariminum, apoi pe *Via Aemilia* până la Placentia iar de aici pe *Via Postumia* până la Aquileia. De aici drumul trecea prin Emona, Siscia, Servium, Sirmium, Viminacium, de unde se putea ajunge la Lederata, Berzovia, Tibiscum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, Porolissum, sau se continua pe cursul Dunării până la Pontes, unde legătura cu Drobeta se realiza prin podul lui Traian de pe Dunăre, ajungându-se la tot la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Aceste două artere rutiere au influențat atât orientarea comerțului provinciilor dacice, cât și orientarea în interior a sistemului de drumuri²⁰³.

Lucrările efectuate în cursul sec. I e.n. pe limesul Moesiei Inferior și mai ales în zona Porților de Fier s-au axat pe construirea drumului din această zonă și pe ameliorarea condițiilor navigației pe Dunăre²⁰⁴. În acest context, zona de limes dintre Lederata și Taliata și în special cea dintre Taliata și Transdierna, în clisura Dunării (fig. 8 a), a fost întărită printr-un drum tăiat direct în stâncă. Săparea acestuia în roca calcaroasă a munților a impus mari eforturi tehnice și materiale în timpul împăraților Tiberius, Vespasian, Domițian și Traian.

Informații despre drumul roman din zona Porților de Fier și *Tabula Traiana* apar în lucrările lui D. Tudor²⁰⁵ și M. Macrea²⁰⁶, problema fiind tratată mai pe larg în lucrarea lui Victor W. von Hagen dedicată drumurilor romane din Imperiu²⁰⁷. Scena construirii drumului de la Cazane, care apare și pe columna lui Traian, este descrisă de L. Rossi²⁰⁸. Cel mai complet studiu este cel al lui Petar Petrovič²⁰⁹, care prezintă nu numai drumul roman în zona Porților de Fier, ci întreg sectorul cuprins între Lederata și Transdierna, cu toate inscripțiile imperiale tăiate în rocă (fig. 8 b). Foarte pe scurt tratează problema și Patrick Le Roux în sinteza sa asupra Imperiului Roman în epoca imperială²¹⁰.

Aproape cu un secol înainte de cucerirea Daciei, romanii începuseră deja săparea în stâncă a drumului ce se vede și astăzi pe malul drept al defileului de la Cazane (fig. 9). În ajunul luptelor cu dacii, Traian îl restaurează complet, consemnând acest eveniment în textul *Tabulei sale*²¹¹ (fig. 10):

²⁰³ N. Gudea, *Porolissum. Vama romană. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1996, p. 125.

²⁰⁴ Petar Petrovič, *La voie romaine des Ports de Fer*, în *СТАРИНА*, XXXVII, Belgrad, 1986, p. 41.

²⁰⁵ D. Tudor, *Orașe*, p. 19-20; idem, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 99.

²⁰⁶ M. Macrea, *Culte germanice în Dacia*, în vol. *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanență istorică*, Cluj-Napoca, 1978, p. 140-141.

²⁰⁷ V. von Hagen, *op. cit.*, p. 146-147.

²⁰⁸ L. Rossi, *The Representation on Trajan's Column of Trajan's Rock-cut Road in Upper Moesia*, în *The Antiquaries Journal*, LXVIII, 1968, p. 41-46 *apud* Giovanni Becatti, *La Colonna Traiana, espressione somma del rilievo storico romano*, în *ANRW*, II, 12, 1, 1982, p. 566, nota 85.

²⁰⁹ Petar Petrovič, *op. cit.*, p. 41-52.

²¹⁰ Patrick Le Roux, *Le Haut-Empire romain en Occident d'Auguste aux Sévères: 31 av. J.-C.-235 apr. J.-C.*, Paris, 1998, p. 73.

²¹¹ CIL, III, 1699, 8627.

IMP(erator) CAESAR DIVI NERVAE F(ilius) / NERVA TRAIANVS AVG(ustus) GERM(anicus) / PONTIF(ex) MAXIMVS TRIB(unicia) POT(estate) IIII / PATER PATRIAE CO(n)S(ul) III / MONTIBVS EXCISI ANCO(ni)BVS / SVBLAT(i)S VIA(m) F(ecit).

Inscripția, datată în anul 100 e.n., este importantă din cel puțin două motive. În primul rând ea consemnează activitatea împăratului Traian în zona Dunării în preajma războaielor cu dacii²¹². În al doilea rând, ne putem forma o idee despre modul în care se construia propriu-zis un astfel de drum tăiat în stâncă. În tehnica construcțiilor rutiere, cele mai mari dificultăți pe care le întâlneau romanii erau văile mărginite de stânci, cum este și aceasta de la Cazane. Cercetările efectuate în aceste regiuni au demonstrat că o parte a drumului se scobea în peretele stâncos. În rest, era realizat prin așezarea, în prelungirea scobiturii, a unui pod de bârne, suspendat și susținut dedesubt cu proptele înfipte în piatră în poziție oblică²¹³ (fig. 11).

Textul *Tabulei* a fost scris în stâncă de către lapicizii celor două legiuni ale Moesiei Superior, *legio IIII Flavia Felix* și *legio VII Claudia*, care au participat efectiv la construirea și la lărgirea acestei artere rutiere²¹⁴. Lucrările de lărgire a drumului roman cu ajutorul consolelor, care aveau rolul de a susține podul de bârne, sunt menționate explicit înainte de epoca lui Traian, în timpul lui Claudius²¹⁵. O inscripție menționează că drumul s-a construit “după ce s-a tăiat roca și s-au făcut *ancones*”, adică acele console care permiteau lărgirea arterei rutiere și suspendarea ei. Același lucru este consemnat și în finalul *Tabulei* lui Traian: *montibus excisi ancon(i)bus*.

Prin urmare, inscripția descoperită pe malul drept al Dunării pledează în favoarea unor mari lucrări întreprinse de Traian la drumul care îi va permite ulterior să pătrundă în Dacia.

2.3. Inscripții prilejuite de călătorii

Pentru Dacia această categorie cuprinde două monumente: o inscripție votivă de la Apulum și un altar votiv de la Băile Herculane.

2.3.1. Inscripția votivă de la Apulum

Monumentul epigrafic pe care îl prezentăm în continuare a fost publicat în două rânduri de către M. Bărbulescu²¹⁶. Este vorba despre o inscripție votivă văzută de Zamosius în Vințul de Jos, la casa unui țăran. Textul, reprodus de M. Bărbulescu după manuscrisul lui Szamosközy (fig. 12 a), este următorul:

HERCVLI·DEFEN/SORI·T(itus)·CL(audius)·DV/RIANVS·IN·RED(itu)/ EX·VRBE·SO<S> / SPES / V(otum)·S(olvit)·L(ibens)·M(erito)·D(e)·S(ua)·P(ecunia)·

Inscripția este închinată lui Hercules *defensor*, apărătorul de primejdii, inclusiv de primejdiile drumurilor și călătoriilor, de către dedicantul Titus Claudius Durianus, în urma întoarcerii de la Roma (*ex Urbe*) “cu bine, teafăr” (*sospes*)²¹⁷.

2. 3. 2. Altarul votiv de la Băile Herculane

Altarul votiv²¹⁸, descoperit în anul 1736 în interiorul stațiunii balneare, a fost publicat într-unul din volumele dedicate inscripțiilor Daciei romane²¹⁹. Monumentul epigrafic de marmură (92/49/44 cm) are

²¹² Aurelius Victor amintește despre existența unui drum în această zonă (vezi C. Daicoviciu, *Pe marginea cărților*, în *ActaMN*, 7, 1970, p. 132).

²¹³ P. Petrovič, *op. cit.*, p. 44-46.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 52: *Herculi sacrum / lapidarii qui exieru / nt ancones facien / dos legionis IIII Fl(aviae) / et legionis VII Cl(audiae) vot(um) so[lverunt]*.

²¹⁵ *Ibidem*: *Ti. Claudio Drusi f(ilio) Caesare / Aug(usto) Germanico pontif(ice) max(imo) / trib(unicia) pot(estate) VI imp(eratore) XII p(atre) p(atriciae) co(n)s(ule) desig(nato) IIII / Leg(io) IIII Scyth(ica) Leg(io) V Mac(edonica) / montibus excisis [facisque anc]onibus [(s)ub]c(ura) / Mar(tii) Marci leg(ati) Aug(usti) propr(aetore)*.

²¹⁶ M. Bărbulescu, *Les aspects épigraphiques des “Inscriptiones Romanae”*, în vol. István Szamosközy (Stephanus Zamosius). *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. 1593. *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Juliae et circa locorum*. 1598, Szeged, 1992, p. 20, nr. 21; idem, *Inscripții inedite din Dacia într-un manuscris zamosian*, în *EphemNap*, III, 1993, p. 180-181.

²¹⁷ M. Bărbulescu, în *EphemNap*, III, 1993, p. 181.

²¹⁸ Piesa se află în prezent în Muzeul din Băile Herculane.

capitelul și baza frumos profilate (fig. 12 b). Pe timpan apare un motiv triunghiular cu frunze de acant, în timp ce colțurile prezintă acrotere (parțial avariate). Scrierea este corectă și elegantă. Inscripția are zece rânduri. Literele sunt înalte în rândul 1 de 40 mm, în rândul 2 de 38 mm, în rândurile 3-4 de 30 mm și în rândurile 5-10 de 25 mm. Ligaturi apar în trei rânduri: în rândul 1 E + T; în rândul 3 N + D și în rândul 6 V + A. textul inscripției este următorul:

DIS ET NVMINIB(us) / AQVARVM / VLP(ius) SECVNDINVS / MARIVS VALENS / POMPONIVS HAEMVS / IVL(ius) CARVS VAL(erius) VALENS / LEGATI ROMAM AD / CONSVLATVM SEVE / RIANI C(larissimi) V(iri) MISSI INCOLV / MES REVERSI EX VOTO / E A²²⁰.

Ca recunoștință la încheierea călătoriei lungi și grele din Ulpia Traiana Sarmizegetusa în capitala Imperiului, membrii delegației (ambasada provincială a Daciei) au ridicat la Băile Herculane acest altar, în urma unui tratament balneologic sau a unei simple călătorii în stațiune. Ei s-au deplasat la Roma pentru a participa la ceremonia de instalare a lui M. Sedatius Severianus în magistratura de consul. Acesta fusese legat pretorian al Daciei Superior între anii 150-153²²¹. Anterior fusese legatul legiunii V Macedonica la Troesmis. După încheierea misiunii sale la Apulum, când devine consul la Roma (în anul 153), delegația din Dacia pleacă la Roma. Revenind în provincie, cei cinci dedică la Băile Herculane un altar de mulțumire zeilor apelor pentru că s-au întors cu bine acasă.

Asemenea călătorii nu erau deloc simple în epoca romană. Durata lungă a acestora, pericolele pe care le întâmpinau cei care călătoreau dintr-un loc în altul, i-au determinat să-și arate recunoștința unor divinități în urma întoarcerii cu bine acasă. La fel și personajele noastre, Titus Claudius Durianus de la Apulum și membrii ambasadei oficiale a Daciei, întorcându-se teferi acasă, au dedicat cele două inscripții lui Hercules *defensor* și respectiv “zeilor și puterilor divine ale apelor termale”. Cel mai scurt traseu pe care l-ar fi putut urma ar fi cel care, de la Apulum, trecea prin Sarmizegetusa, Drobeta, Pontes, Naissus, Ulpiana până pe coasta Mării Adriatice, la Lissus, de unde pe mare se putea ajunge la Ancona și apoi pe *Via Claudia Valeria* în capitala provinciei.

CONCLUZII

Considerațiile finale pe care le putem emite în urma studiului nostru se referă atât la modul în care rețeaua rutieră din Dacia este reflectată în epigrafie, cât și la analiza modului de concepere, construire și menținere a sistemului rutier în epoca imperială și în perioada imediat următoare. Am prezentat și am analizat cele trei categorii de inscripții referitoare la drumurile din Dacia, încercând să valorificăm informația epigrafică în contextul general al funcționării infrastructurii rutiere a provinciei.

Cele nouă miliarii descoperite pe teritoriul Daciei se încadrează cronologic în perioada în care provincia de la nordul Dunării s-a aflat sub stăpânire romană, cu excepția stâlpului miliar de la Sucidava, care datează din timpul lui Constantin cel Mare. Se cuvine o primă observație, și anume aceea că, analizând sectoarele de drumuri de-a lungul cărora s-au descoperit aceste piese, observăm că ele diferă ca importanță. În aceste condiții, ideea conform căreia numai pe marile artere rutiere erau amplasate astfel de “borne kilometrice” nu-și mai are temei, dacă o raportăm la provincia Dacia. Al doilea lucru care trebuie subliniat este că nu putem considera că numai arterele rutiere atestate de inscripții pot fi luate ca sigure. Cercetările de teren, coroborate cu cele pe baza fotografiilor aeriene, pot duce la rezultate care să pună în lumină diferitele trasee ale drumurilor precum și informații legate de infrastructură și suprastructură. Elementul esențial pe care îl furnizează miliarile este legat de cronologie, în sensul că ele permit datarea, în cazul în care textul inscripțiilor amintește acest lucru, a unui anumit sector de drum. Pe baza acestor

²¹⁹ IDR, III/1, 56.

²²⁰ Traducerea, după IDR, III/1, p. 81, este următoarea: “Zeilor și puterilor (sfinte) ale Apelor, Ulpius Secundinus, Marius Valens, Pomponius Haemus, Iulius Carus, Valerius Valens delegați (deputați) trimiși în Roma la consulatul lui Severianus clarissimus vir, întorși (acasă, în Dacia) teferi, din făgăduință (au pus altarul, prinosul). La sfârșit sunt adăugate izolat (zgâriate superficial) literele E și A, cu semnificație necunoscută”.

²²¹ I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amsträger*, Bonn, 1993, p. 61-65.

datări, ne putem forma apoi o idee despre ritmul în care a fost construită rețeaua rutieră a Daciei și implicit, despre împărații a căror preocupări s-au legat direct de întreținerea și refacerea infrastructurii rutiere. Revenind la monumentele epigrafice care au făcut obiectul lucrării de față, considerăm necesară în încheiere o dublă analiză: a pieselor în sine (materialul din care au fost realizate, caracteristicile câmpului epigrafic, detalii tehnice legate de înălțimea literelor, distanța dintre rânduri, date) și a tronsoanelor de drumuri de-a lungul cărora au fost descoperite, cu scopul final de a alcătui un scurt comentariu istoric referitor la organizarea rețelei de drumuri din Dacia și la raportarea ei la sistemul general de drumuri din Imperiu.

Pe baza tabelului din anexa I observăm că repartiția miliariilor este legată de cele două axe principale ale Daciei: drumul care traversa provincia de la sud la nord, până la Porolissum și drumul Oltului, utilizat, după cum bine sublinia I. Glodariu, încă înainte de cucerirea Daciei²²². Astfel, primului tronson îi aparțin miliariile de la Aiton și Mera, în timp ce acelea de la Băbiciu de Sus, Gostavățu, Racovița-Copăcenii și Sucidava s-au descoperit pe drumul Oltului. Celelalte monumente epigrafice apar de-a lungul unor artere rutiere de importanță diferită. Piesa de la Micia a fost amplasată pe un drum de importanță egală cu primele două amintite, dar probabil utilizat mai mult în scopuri comerciale. Miliarul de la Almașul Mare atestă refacerea unui drum de importanță secundară, care lega castrul de la Bologa cu cel de la Sutor. Stâlpul miliar de la Lăpușnicel s-a descoperit de-a lungul unui *deverticulum*, a unui tronson de legătură ce străbătea Banatul de sud între cele două drumuri principale: Lederata-Tibiscum și Dierna-Tibiscum. *Tabula Traiana* descoperită în zona Porților de Fier atestă lucrările de amenajare a arterei rutiere de la sud de Dunăre, începute în timpul lui Tiberius, Vespasian și Domițian și continuate de Traian. În categoria izvoarelor epigrafice cu referire la drumurile din Dacia am inclus și inscripția votivă de la Apulum și altarul votiv de la Băile Herculane, care au fost ridicate în urma reîntoarcerii cu bine din călătoriile efectuate în capitala Imperiului.

Revenind la miliarii, o altă observație pe care o putem face este aceea că din cele nouă piese, șase au fost realizate din calcar de calitate inferioară (cele de la Mera, Micia, Lăpușnicel, Băbiciu de Sus, Gostavățu și Sucidava), în timp ce materialul utilizat la realizarea stâlpului miliar de la Racovița-Copăcenii a fost gresia. Acest lucru dovedește, în opinia noastră, faptul că, fiind utilizate foarte frecvent, “bornele kilometrice” așezate pe drumurile romane au fost realizate dintr-un material ușor de procurat, și anume calcarul extras probabil din carierele aflate în apropierea arterelor rutiere. Faptul că o asemenea coloană, având o înălțime medie cuprinsă între 1,5 m și 2,5 m (miliarul de la Mera, păstrat în întregime, are 2,40 m înălțime, cel de la Micia are 2,35 m înălțime iar cel de la Lăpușnicel are 1,92 m înălțime), avea o greutate nu tocmai neglijabilă, întărește convingerea noastră că blocurile de calcar erau extrase din carierele apropiate. De altfel, calcarul a fost utilizat și la realizarea infrastructurii și suprastructurii drumurilor. Tot în legătură cu materialul trebuie precizat că, din cauza calității slabe din care au fost realizate, miliariile din Dacia s-au păstrat mai mult fragmentar (excludem piesele care au dispărut de-a lungul timpului). Asemenea exemple avem la Lăpușnicel, Băbiciu de Sus, Gostavățu, Racovița-Copăcenii și Sucidava.

Un alt aspect pe care dorim să-l analizăm este cel legat de modul în care a fost scris textul inscripțiilor. Pentru piesele care se încadrează cronologic în secolul II e.n. și care s-au păstrat într-o stare care să permită o asemenea analiză (miliarul de la Mera, cele de la Băbiciu de Sus și Gostavățu), scrierea este ordonată, fără greșeli de exprimare, în timp ce piesele încadrate cronologic în secolul III e.n. (miliarul de la Racovița-Copăcenii și cel de la Micia) au o scriere rudimentară, iar formele de limbă sunt deficiente.

O scurtă analiză a datării pieselor ne poate oferi o imagine a modului în care împărații romani s-au preocupat de construirea, întreținerea și refacerea arterelor rutiere din Dacia. Astfel, inscripția imperială de pe drumul de la Cazane consemnează amenajarea acestui tronson în timpul lui Traian, în anul 100 e.n. Miliarul de la Aiton este din timpul aceluiași împărat (anul 108 e.n.). Lucrări la tronsonul de drum Napoca-Porolissum au fost realizate în timpul împăraților Marcus Aurelius și Lucius Verus (165 e.n.), cu

²²² I. Glodariu, *Relațiile economice ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974, p. 114-118.

refacere în timpul lui Caracalla. Miliariile de la Băbiciu de Sus și Gostavățu atestă preocupări pentru întreținerea drumului Oltului în timpul lui Septimius Severus. Refacerea arterelor rutiere din Dacia în timpul lui Maximinus Thrax (236 e.n.) este dovedită de stâlpii miliarii de la Almașul Mare și Racovița-Copăcenii. Miliarul de la Micia este încadrat cronologic în epoca lui Trebonianus Gallus și Volusianus (251-253 e.n.). Piesa de la Lăpușnicel ar putea fi datată tot în perioada ultimilor doi împărați amintiți sau în timpul lui Gallienus și Valerianus Iunior. Preocupările legate de rețeaua de drumuri din Dacia după părăsire sunt atestate de stâlpul miliar de la Sucidava, din timpul lui Constantin cel Mare (328 e.n.).

Numărul miliariilor din Dacia nu este mare, dar informațiile pe care le furnizează nu pot fi trecute cu vederea. Din cele nouă piese, opt se încadrează în perioada când Dacia s-a aflat sub stăpânire romană. Situația nu este una neobișnuită, dacă ne gândim la provincia Sicilia, unde se cunoaște până în prezent doar un singur *milliarium*, din epoca republicană. Împreună cu *Tabula Traiana* și cele două inscripții de la Apulum și respectiv Băile Herculane, avem în total 12 inscripții.

În esență, cele trei categorii de izvoare epigrafice referitoare la arterele rutiere din provincia Dacia dovedesc preocuparea Romei pentru asigurarea unei infrastructuri rutiere care a putut oferi provinciei de la nordul Dunării atât posibilități optime de deplasare a armatei și dezvoltarea unui trafic comercial intens, cât și racordarea ei la sistemul rutier general.

EPIGRAPHIC SOURCES CONCERNING THE ROADS FROM ROMAN DACIA

(Abstract)

The present paper deals with some aspects regarding the analysis of the milestones from Roman Dacia. We have analyzed in our study three categories of epigraphic sources: 1. The Roman milestones, which are, in fact, the main category, if we think that, even their number is not big (9), comparing with other provinces, they are the sources that give exact informations concerning the date of construction of a certain Roman roads; 2. *Tabula Traiana*, which is an inscription sculpted in the rock and inform us about the Roman road constructed by emperor Trajan in 100 A.D. at Cazane, close by the Danube; 3. The category of inscriptions concerning the journeys, which is formed for Dacia by two monuments: a votive inscription from Apulum and a votive altar from Băile Herculane. We divided the first category of sources, the milestones, in three parts, corresponding to the three provinces of Dacia. We have discussed first the situation of the three milestones from Dacia Porolissensis, located at Aiton, Mera and Almașul Mare. The Roman road system from Dacia Superior is represented, epigraphically speaking, by the milestones from Micia and Lăpușnicel. In Dacia Inferior we have four milestones, all of them discovered alongside the *Via Alutana*, at Băbiciu de Sus (Olt county), Gostavățu (Olt county), Praetorium (Copăcenii, village of Racovița, Vâlcea county) and Sucidava (Celei). So, we have chosen to divide this category after the provinces and also chronologically, for two reasons: 1. first of all, in order to systemize all the informations on Roman milestones; 2. to have the possibility to realize a contextual discussion, with direct reference to the general situation of the road system in the Roman Empire, in order to emphasize the role and the importance played by the roads from Roman Dacia. We presented and analyzed the three categories of inscriptions trying to utilize the epigraphic informations in the general context offered by the Roman road system.

We have also made a short analysis regarding the chronological aspects of the nine milestones and the other three inscriptions. The imperial inscription from Cazane informs us that the Roman road from here was already finished in 100 A.D., during the emperor Trajan. The milestone from Aiton dates from the same emperor (year 108 A.D.). This milestone, discovered in 1758, is one of the most important, because it offers us an image of the rapid rhythm in which the Romans have constructed the roads of Dacia. The text of the inscription mentions that in the sector Potaissa – Napoca, belonging to the imperial

Roman road, and built by the Roman auxiliary troop *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium Romanorum equitata*, was set down this milestone, at the distance of 10 *millia passuum* from Potaissa (14,785 km). So, according to the text of the milestone, this sector of road was already built in 108 A.D. The second aspect is the fact that the inscription of the milestone from Aiton offers the first epigraphic mention of Potaissa. We have discussed the concept of *via militaris*, trying to answer to the question: can be considerate the Roman road Potaissa – Napoca a *via militaris*? The answer was given by trying to analyze the signification of this term. We reached a conclusion: the Roman imperial road Potaissa – Napoca can be named a military road at least for two reasons. First of all, we have numerous examples, which mention in inscriptions the name of many military units that have effectively participated to the construction and restoration of the roads. We have offered here a good example: the inscription of a *milliarium* discovered in the North of Africa mentions that in the year 123 A.D., during emperor Hadrianus, the *legio III Augusta* built the Roman road from Carthage to Theveste. Second of all, the fact that the inscription of the milestone from Aiton says that soldiers from *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium Romanorum equitata* have built, at Trajan's orders, the sector of the Roman road between Potaissa and Napoca demonstrates that this was a road built immediately after the conquest of Dacia, by the army and for the needs of the army. In time, that doubled this military, economical and social role of the road, but this situation didn't cancel the primary strategic function this road had.

Keeping the route of the same military road, we have presented the *milliarium* from Mera (Cluj county), discovered in the autumn of the year 1932. The monuments was published by C. Daicoviciu and mentioned after that in different studies. It was dated correctly in 165 A.D., during the emperors Marcus Aurelius and Lucius Verus, with the mention that the last three lines of the inscriptions refers to a restoration of this road, happened during Caracalla.

The third milestone from Dacia Porolissensis was discovered in 1851 at Almaşul Mare (Sălaj county), on a sector of road between Bologna and Sutor (Optatiana). The most important part of the inscription is the indication from the end of the text: *M(illia) P(assuum) a R(esc)VL(o) VICO AN(artorum)*. This *milliarium*, dated in 236 A.D., atests the construction, or, eventually, the restoration, during emperor Maximinus Thrax and his son, of a road which connected the locality *R[es]cul(um)* with a certain *vicus An(artorum)* on a distance of *XVI m(illia passuum)*. All these informations were decisive in establishing that the road started at the military camp from Bologna (*Resculum*) and, alongside the Almaşului valley, passing through the *vicus Anartorum*, finished at Optatiana (Sutor). This milestone from Dacia Porolissensis and other monuments of this kind discovered in different provinces (Italia, Alpes Cottiae, Alpes Maritimae, Baetica, Lusitania, Hispania Citerior, Gallia Narbonensis, Aquitania, Gallia Lugdunensis, Germania Superior, Raetia, Cappadocia, Arabia, Africa Proconsularis, Numidia) shows an intense preoccupation of Maximinus Thrax for the construction and the restoration of the roads.

The category of milestones from Dacia Superior begins with the one discovered at Micia (today Veşel, Hunedoara county). This locality is placed on the Roman road that connected Apulum with Micia and Partiscum (Szeged). This epigraphic monument was published in one of the volumes dedicated to the inscriptions of the Roman Dacia (IDR III/3, 50). The text of the inscription indicates the distance between Micia and Apulum: *XLV M(illia) P(assuum)* (66.937 km), which corresponds with the current distance between the present localities Alba Iulia and Veşel. The monument was correctly dated in 251/253 A.D., during the emperors Trebonianus Gallus and Volusianus. The inscription is the prove for a restoration of this road during these two emperors.

The second *milliarium* from Dacia Superior was discovered close by the locality Lăpuşnicel (Caraş-Severin county), on the Roman road, which passes through the following settlements: Slatina Nera, Sasca Montană, Dalboşet, Bozovici, Prilipăt and Prigor. The monument, discovered *in situ*, was dated by those who have published it after his aspect at the end of the 3rd century and the beginning of the 4th century A.D., during the emperors –Domitianus and Maximianus. We tried to correct, of course with strong arguments, the date of this monument. We have advanced two hypothesis and we reached the conclusion that the milestone

from Lăpușnicel can be dated during the emperors Trebonianus Gallus (June 251 – August 253 A.D.) and his associate Volusianus or during the emperors Gallienus (September/October 253 – September 268 A.D.) and his associate, his son Valerianus Junior (255 – end of 257/beginning of 258 A.D.).

The third category of Roman milestones is that which reunites the monuments from Dacia Inferior. All milestones of this province were discovered on the *Via Alutana*. The first is the one discovered in the sector between Islaz and Romula, in the locality Băbiciu de Sus (Olt county). We talk about a fragment of milestone with inscription. Only two lines of the text were preserved: IM[p(erator)] (Caes) / SEPT(imius) SEV(erus). On the base of this text, the milestone was correctly dated during the emperor Septimius Severus. It is the prove that the Roman road alongside Olt river was repaired and restored during this emperor, probably at the same time with the restoration of the military auxiliary camp from Slăveni in 205 A.D. On the same road and in the same sector we have another milestone discovered, this time, at Gostavățu (Olt county). The conserved text of the inscription is: IM[perator Caesar] / DIVI[...f(ilius)]. As the other monument, this was also dated during Septimius Severus. Keeping the route of the same *Via Alutana*, but this time a little bit at North, we have analyzed the *milliarium* discovered at Praetorium (today Copăceni-Racovița, Vâlcea county). The monument, published in the volume IDR II, p. 229, was dated during Maximinus Thrax and proves again the preoccupations of this emperor for the Roman road system of Dacia. The last milestone is the one discovered in 1913 at Sucidava (today Celei, Olt county). D. Tudor first published the monument in 1936. The scholar dated it during the emperor Constantine the Great, in the year 328 A.D.

So, together with *Tabula Traiana* and the other two inscriptions from Apulum and Băile Herculane, we have presented and analyzed in the present paper a number of twelve inscriptions that refers, one way or another, to the activities of different emperors in building, repairing and restoring the Roman roads from Dacia.

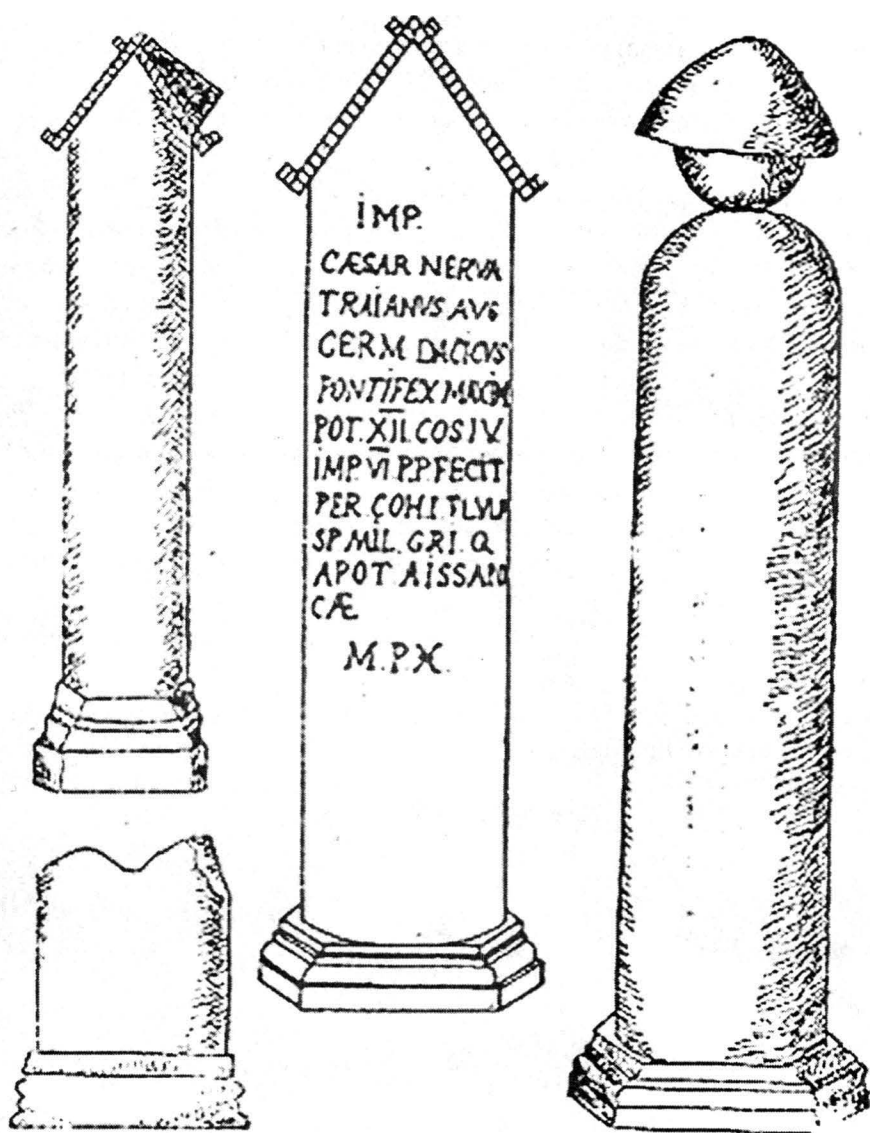

Fig. 1. Stâlpi miliari desenați de M.P. Szathmáry: 1-2 = CIL, III, 1627; 3-4 – proveniență necunoscută (după I. Winkler, în *Potaissa*, 3, 1982, p. 83).

Pl. 1. Roman milestones drawn by M.P. Szathmáry: 1-2 = CIL, III, 1627; 3-4 – unknown provenience (apud I. Winkler, in *Potaissa*, 3, 1982, p. 83).

Fig. 3. Miliarul de la Mera (desen și fotografie după C. Daicoviciu, în *AISC*, I, 2, 1928-1932, p. 49-50).
 Pl. 3. The Roman milestone from Mera (drawing and photography *apud* C. Daicoviciu, in *AISC*, I, 2, 1928-1932, p. 49-50).

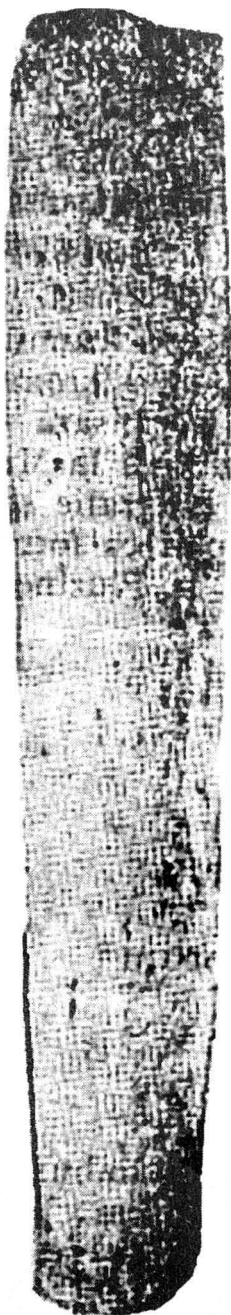

Fig. 4. Miliarul de la Micia (după IDR, III/3, p. 65).
Pl. 4. The Roman milestone from Micia (*apud* IDR, III/3, p. 65).

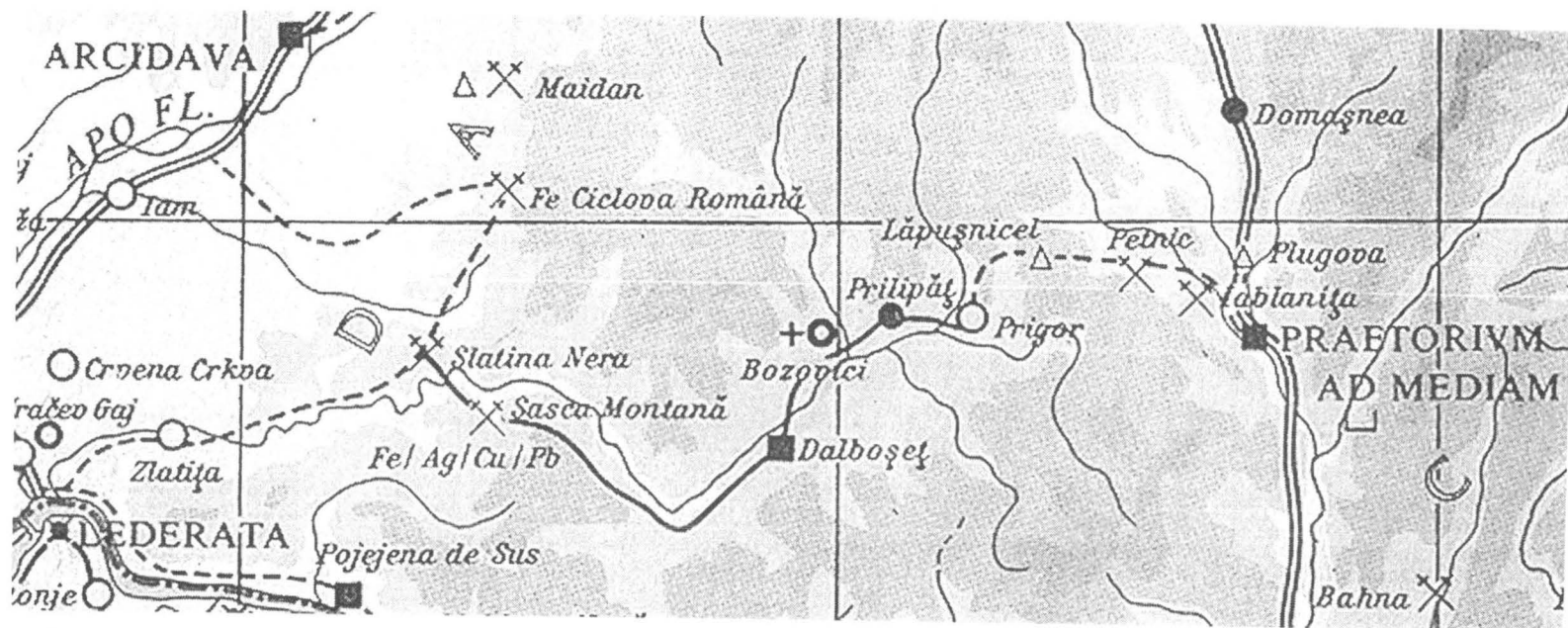

Fig. 5. Traseul drumului de legătură Slatina Nera – Dalboșeț – Prigor – Lăpușnicel – Mehadia (după TIR L 34).
 Pl. 5. The route of the Roman road Slatina Nera – Dalboșeț – Prigor – Lăpușnicel – Mehadia (apud TIR L 34).

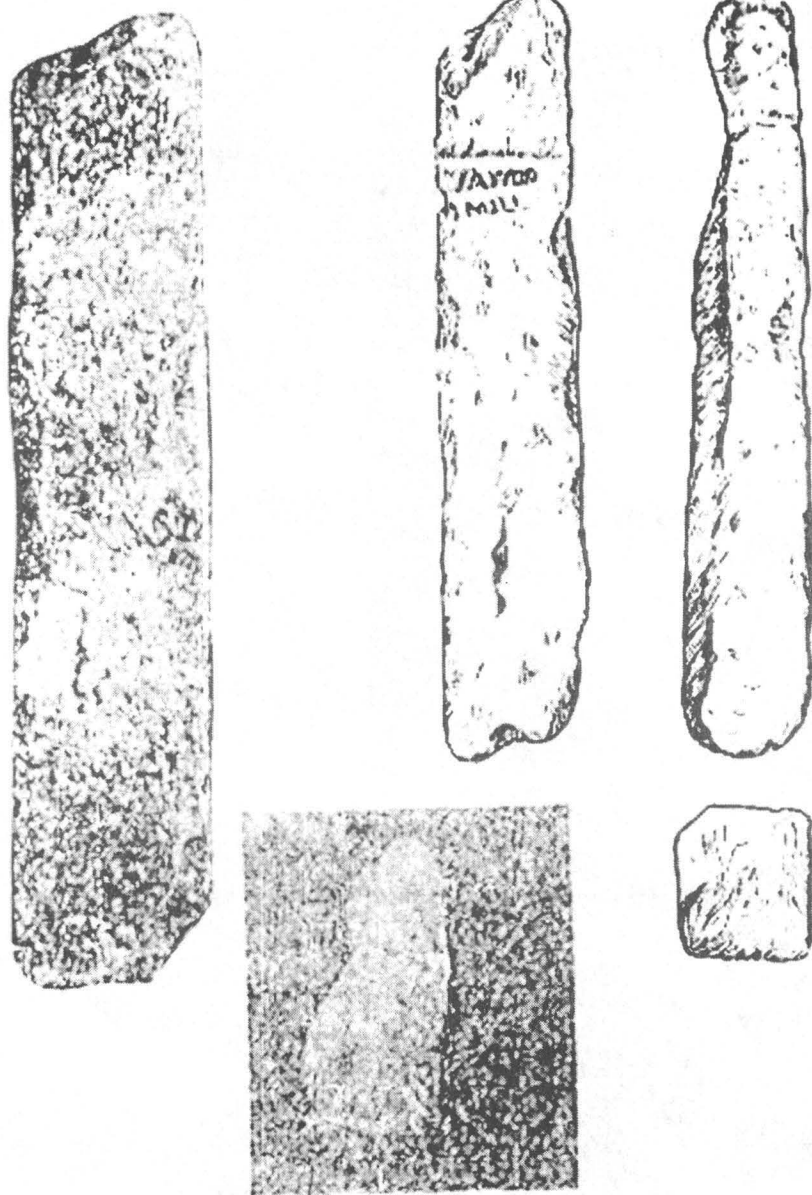

Fig. 6. Miliarul de la Lăpușnicel (fotografii și desene după O. Bozu, În *Banatica*, 5, 1979, p. 201).
 Pl. 6. The Roman milestone from Lăpușnicel (photographies and drawings *apud* O. Bozu, in *Banatica*, 5, 1979, p. 201)

Fig. 7. Miliarul de la Sucidava (după D. Tudor 1938 și 1971).

Pl. 7. The Roman milestone from Sucidava (*apud* D. Tudor 1938 and 1971).

Fig. 8.A. Inscripțiile imperiale tăiate în stâncă în zona Porților de Fier (după P. Petrovič 1986, p. 42, fig. 1).

B. Limesul roman în Moesia Inferior, în sectorul Porțile de Fier. Cu nr. VI este notat punctul unde a fost amplasată *Tabula Traiana* (după P. Petrovič 1986, p. 43, fig. 2).

Pl. 8. A. The imperial inscriptions sculpted in the rock in the region of Poștile de Fier (*apud* P. Petrovič 1986, p. 42, pl. 1).

B. The Roman frontier from Moesia Inferior, in the sector Porțile de Fier. The point where was placed *Tabula Traiana* is marked with number VI (*apud* P. Petrovič 1986, p. 43, pl. 2).

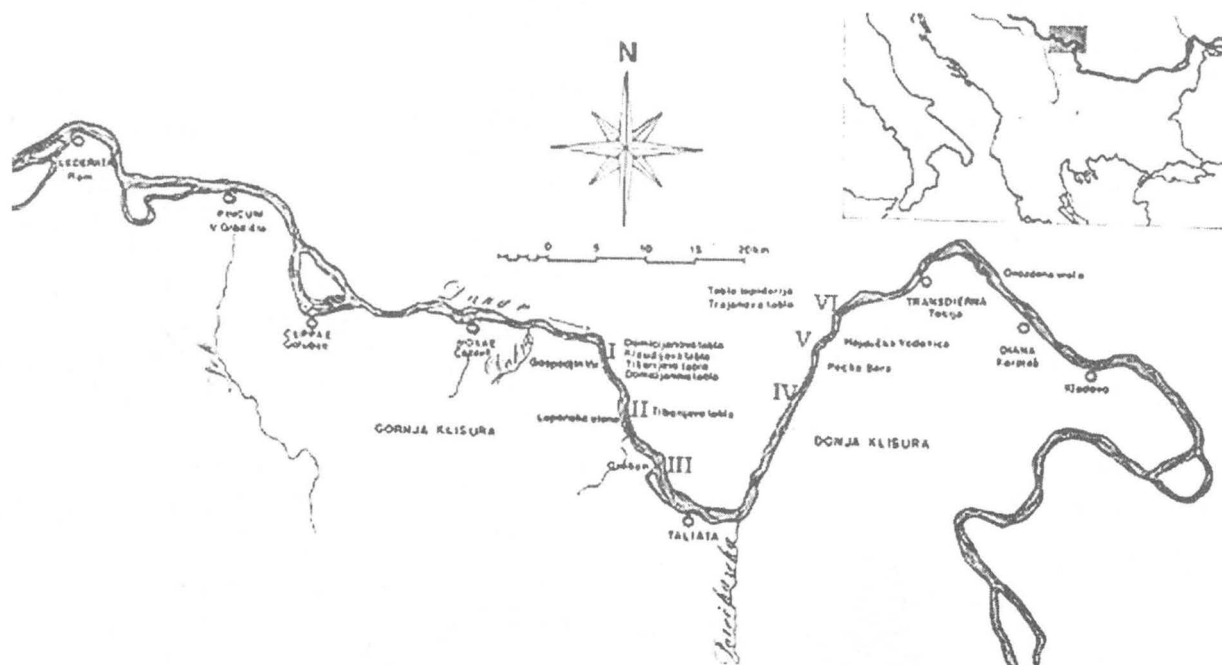

Fig. 9. Drumul roman săpat în stâncă pe malul drept al defileului de la Cazane.
Pl. 9. The Roman road cut in the rock on the left side of the narrow path from Cazane.

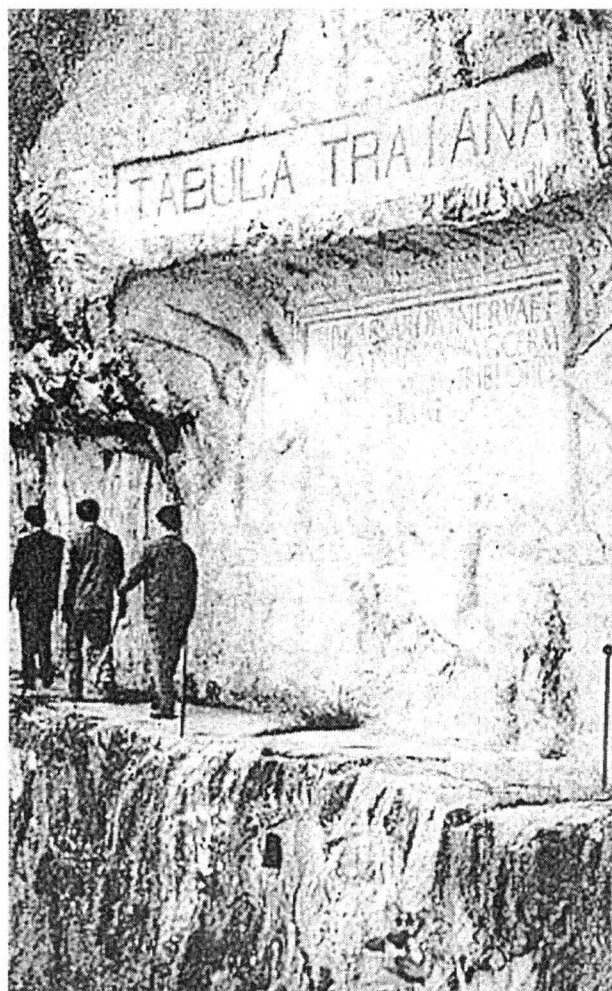
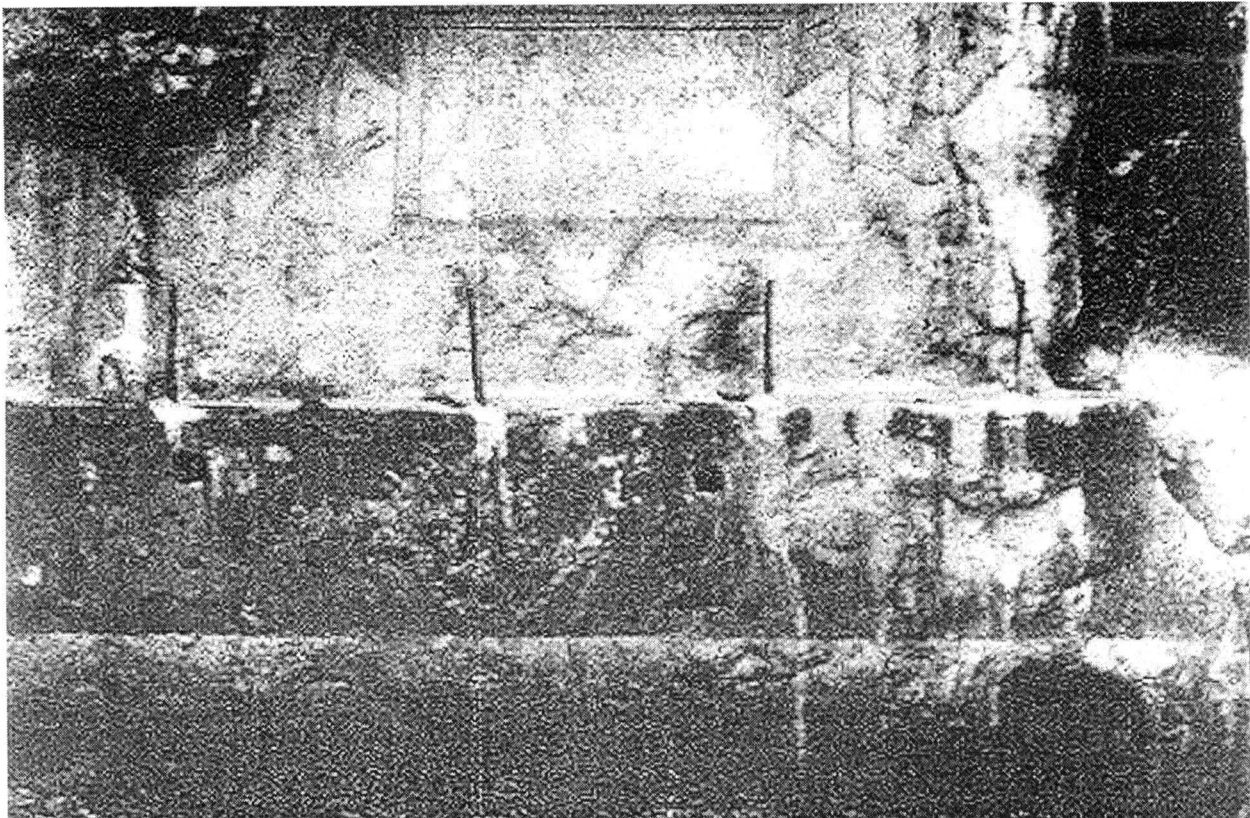

Fig. 10. *Tabula Traiana* (după V. von Hagen 1978 și P. Petrovič 1986).

Pl. 10. *Tabula Traiana* (apud V. von Hagen 1978 and P. Petrovič 1986).

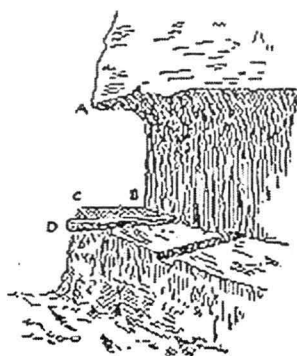
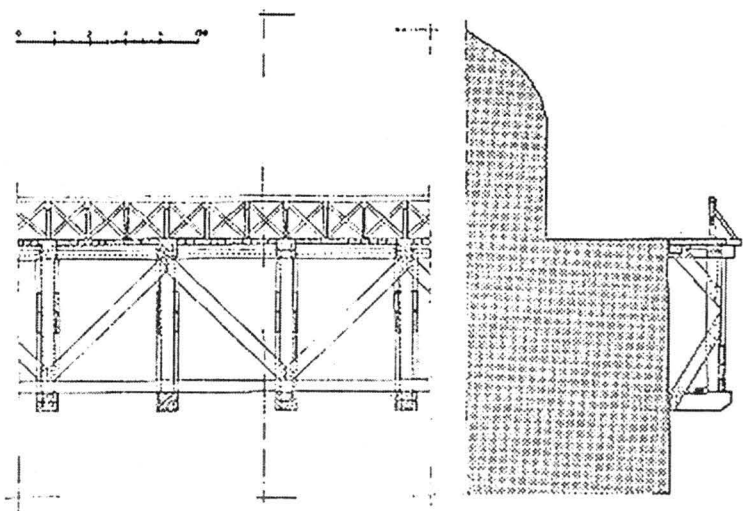
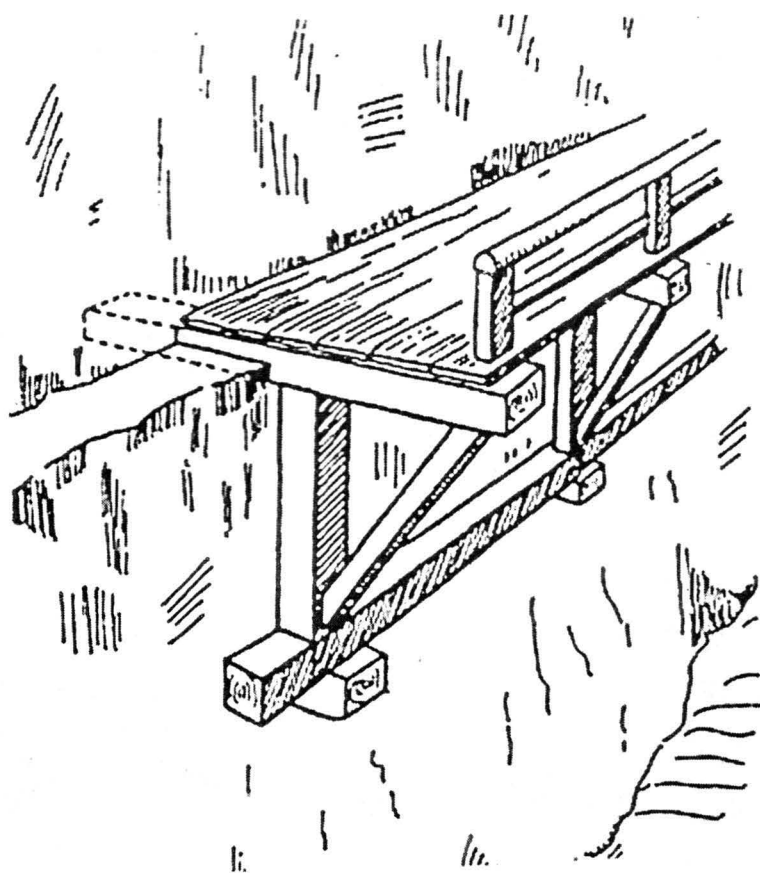

Fig. 11. Reconstituirea modului în care s-a realizat suspendarea drumului din zona Porțile de Fier (după Petrovič 1986, p. 44-45).

Pl. 11. The reconstruction of the way in which was realized the road in the Porțile de Fier area (apud Petrovič 1986, p. 44-45).

*In opido Alving, in domo cuiusdam
rustici.*

HERCVLI. DEFEN
SORI. T. CL. DV
RIANVS. IN. RED
EX. VRBE. SOS
SPES

V. S. L. M. D. S. P

a *Id est. Herculi defensori, qui viatorum et Comitan-
tium tutelaris patronus habetur, idcirco aperiendus*

Fig. 12. a. Fragment din manuscrisul lui Zamosius. Inscriptia votivă de la Apulum (după M. Bărbulescu, în *EphemNap*, III, 1993, p. 180).

b. Altarul votiv din Băile Herculane (după IDR, III/1, p. 80).

Pl. 12. a. Fragment from the manuscript of Zamosius. The votive inscription from Apulum (*apud* M. Bărbulescu, in *EphemNap*, III, 1993, p. 180).

b. The votive inscription from Băile Herculane (*apud* IDR, III/1, p. 80).

THE ROMAN ROAD GILĂU-BOLOGA.

THE SECTOR

BETWEEN CĂPUȘU MARE – IZVORU CRIȘULUI

Florin FODOREAN

1. The purpose of the archaeological research

During the summer of 2001 we investigated a plot of land in the Izvoru Crișului area, in order to clarify the route of the Roman road between Gilău and Bologa. Some remains of this road were observed in a point situated 1,5 km northeast from the actual locality Izvoru Crișului. Close by the end of the village, on the current road to Huedin, an actual road leads to the right at the mentioned point (**Pl. 1**). We must say that in this area was supposed the existence of the Roman road and also of a postal station, at the crossing point between the valley of Nadăș and the valley of Crișul Repede¹.

The Roman road Cluj-Napoca – Bologa belongs to the category of the so-called secondary roads. It has first a strategic role, to assure the connection between the Roman city Napoca and the auxiliary camps from Gilău and Bologa.

This road was marked on different maps showing Roman Dacia as an uncertain road (TIR L 34 and the map published in the first volume of IDR). At the end of his study published in 1864², Torma Károly didn't represent this road, but only the imperial road between Potaissa and Napoca. In the synthesis concerning the Roman Dacia, M. Macrea emphasizes: "From Napoca another road climbs up close by the river Someșul Mic, until it reaches the military camp from Gilău; from there, the road probably continues, passing over a region of hills, until it reaches the military camp from Bologa, in the valley of the river Crișul Repede"³.

The Roman road that makes the object of our study starts from Napoca and straights to West to the auxiliary camp from Gilău and from here to the western frontier of Dacia Porolissensis, which begins with the military camp from Bologa. From this point of view, Napoca can be considered an important crossroad, after the main crossroad from Dacia, Apulum. We know that through the gates of the ancient city Napoca entered several roads. Through the Southern gate entered the main military road Potaissa-Napoca (on the route Copăceni – Tureni – Ceanu Mic – Aiton - Gheorghieni). The same road continued through Baci, Mera and Șardu⁴ and then it finished at Porolissum. Through the Eastern gate entered the road that connected the military camp from Samum (Cășeu) with Napoca, on a route alongside the valley of Someșul Mic, crossing by the following actual villages and towns (from North to South): Bunești, Băița, Silivaș, Iclozel, Jucu de Sus, Apahida.

¹ *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca 1992, p. 246-247, s.v. Izvoru Crișului (Mihai Bărbulescu).

² K. Torma, *Adalék észak-nyugoti Dacia föld és helyiratához*, Pest 1864.

³ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București 1969, p. 154.

⁴ István Ferenczi, Dorin Ursuț, *Cercetări de topografie arheologică privind drumul roman imperial Napoca – Porolissum (tronsonul Baci – Șardu, jud. Cluj)*, in *ActaMN* 22-23, 1985-1986, p. 213-221.

2. The present stage of the Roman road research

Data regarding the infrastructure, the superstructure and the route of the road Napoca-Gilău have already been published⁵ or are about to be published⁶. The study published in 1997 had as objective the description of the Roman road infrastructure. The terrain researches were made during the summer of 1996, on the Mănăsturului Street, close by the intersection with Câmpului Street. The tracks of the ancient road were observed at the depth of 1,20-1,30 meters. The results of this research pointed out that the Roman road, which connected the ancient city of Napoca with the Roman military camp from Gilău, had a solid infrastructure of stones. The other study dedicated to this sector of Roman road was focused on the problem of the route of the ancient road between Cluj-Napoca and the entrance in Gilău. The terrain researches made during the spring of 2001 had as result the discovery, on a length of 8 km the route of this road between Florești and Gilău. We could also observe that the road has a medium slope of 0,28 degrees, so an accesible slope (elevation 360 m in Florești and 395 m at the entrance in Gilău). So, the general observation is that until it reaches Gilău, the route of the Roman road was very good chosen, traversing the river meadow of Someșul Mic, close by the water resources. We must emphasize that the road has long alignements, united one to another by large curves, which permit a good visibility.

3. The description of the Roman road tract. Observations on the superstructure

In this investigated geographical space, placed northeast of the actual locality Izvoru Crișului, we have been able to identify for sure a section of the Roman road, which connected the military camp from Gilău with the military camp from Bologa. This road made the jonction, in the last point mentioned, with the road from the northwestern frontier of Dacia Porolissensis, between Bologa and Porolissum.

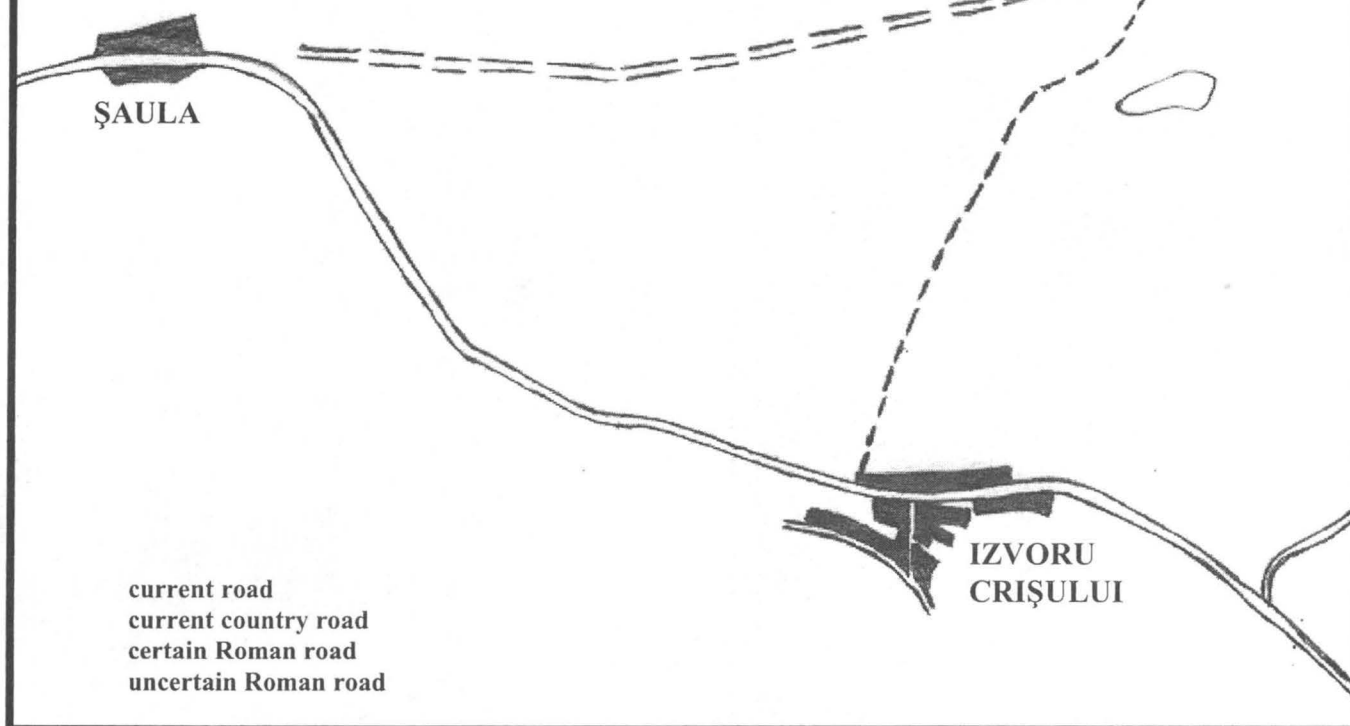
The investigations had as result the discovery of a sector of the Roman road. The route of the ancient road was followed on a distance of almost 700 meters, in the area describes before, placed 1,5 km North of the actual village Izvoru Crișului. In our days, the region traversed by the road is a grassland (**Pl. 2, 3 and 4**), so we were been able to observe at the surface of the terrain an agglomeration of stones, on a width between 4 to 6,5 m, which constitutes practically a part of the superstructure of the Roman road. We have also found fragments of Roman pottery. When they built this sector of Roman road, the Roman engineers followed the general principle of the Roman road construction: the rectiliniarity. The road runs along the hillside at the medium level, avoiding the unsuitable marshy zones. The general orientation of the road is East-West.

As a conclusion, from all the elements presented here, we can see that the Roman engineers built the Roman road by taking account the local geomorphological, geological and hydrological conditions in order to ensure the best conditions for a good road traffic. We hope that in the future we will be able to clarify the route of this Roman road in the sector Izvoru Crișului – Bologa.

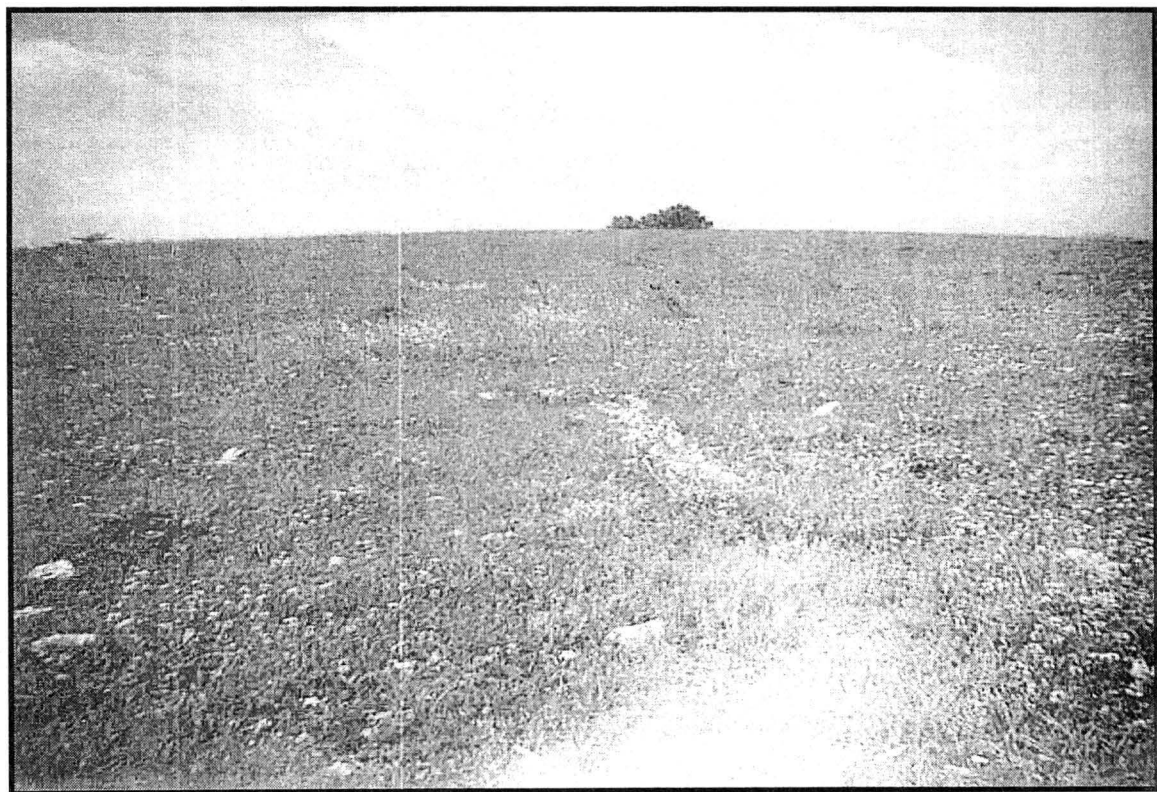
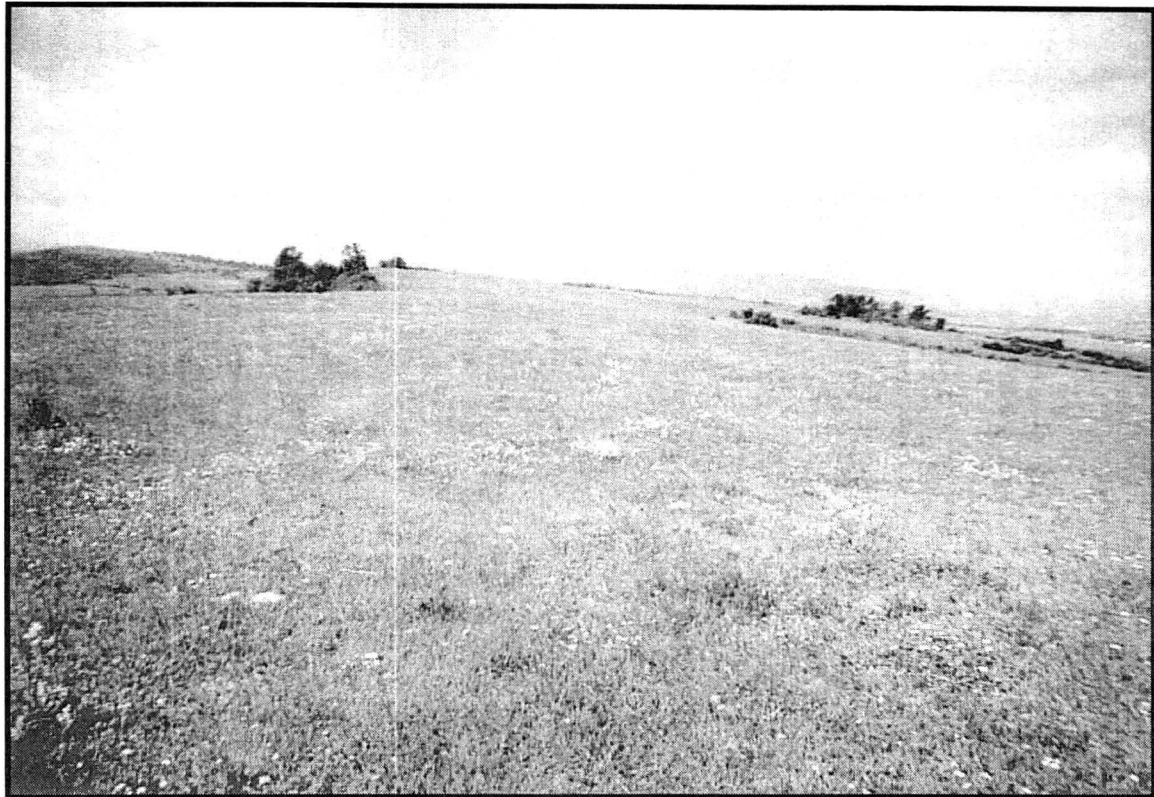
⁵ Dorin Ursuț, Ioan Stanciu, *Un fragment din drumul roman Cluj-Napoca – Gilău*, in *ActaMN* 34, 1, 1997, p. 609-612.

⁶ Florin Fodorean, Dorin Ursuț, *Drumul roman Cluj-Napoca – Gilău în sectorul Florești – Gilău*, in the volume dedicated to the colloquium from 27-28 iulie 2001, Zalău.

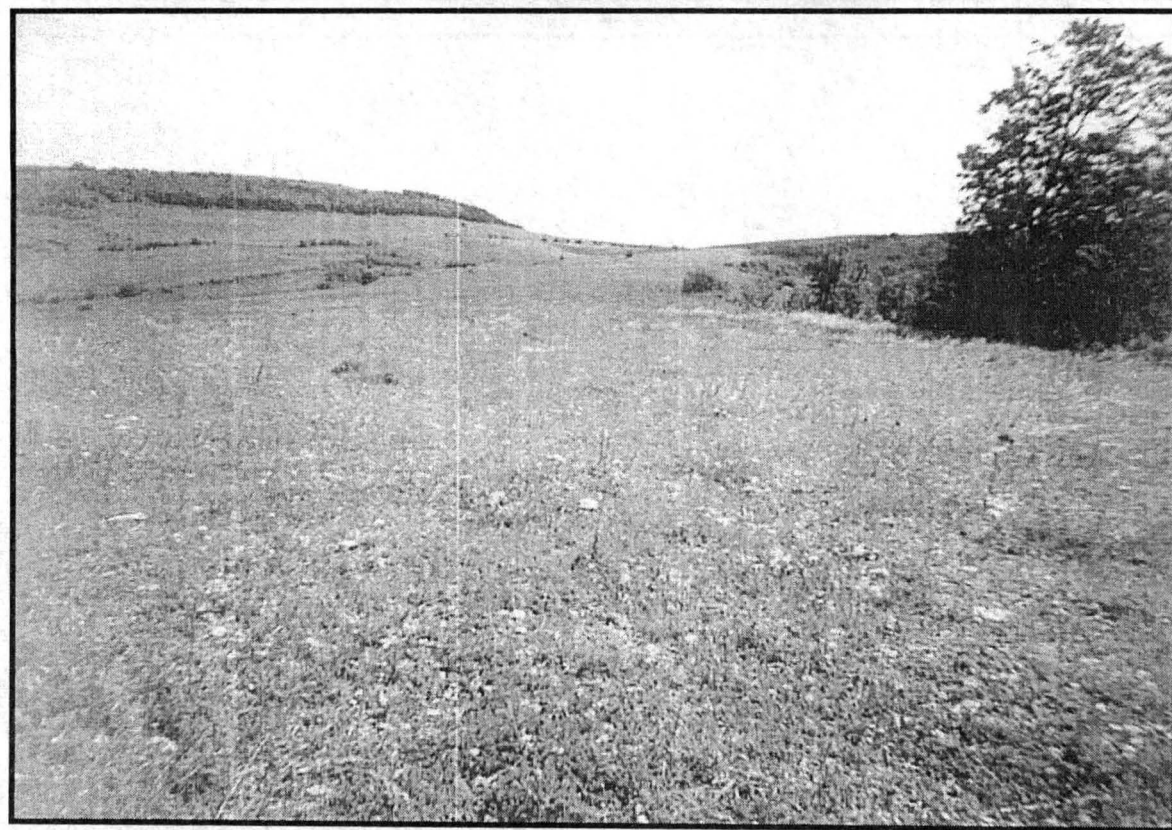
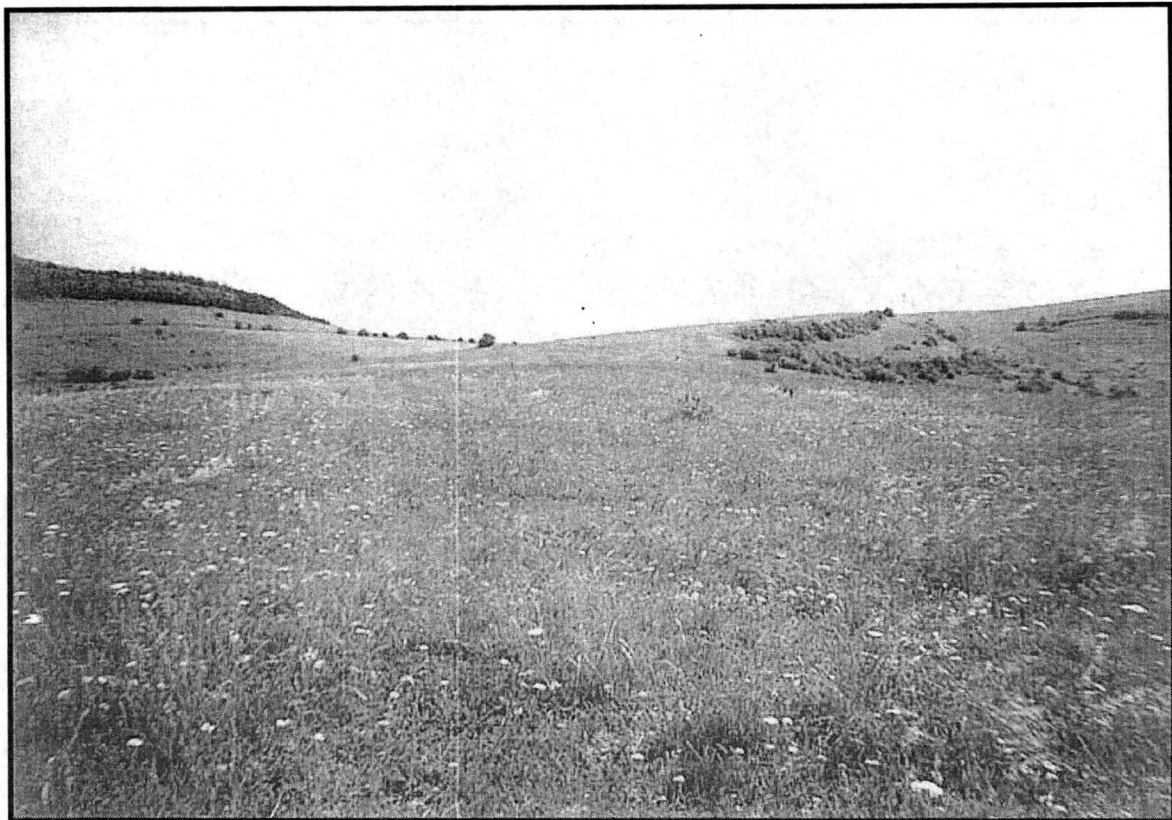
SCALE - 1:25 000

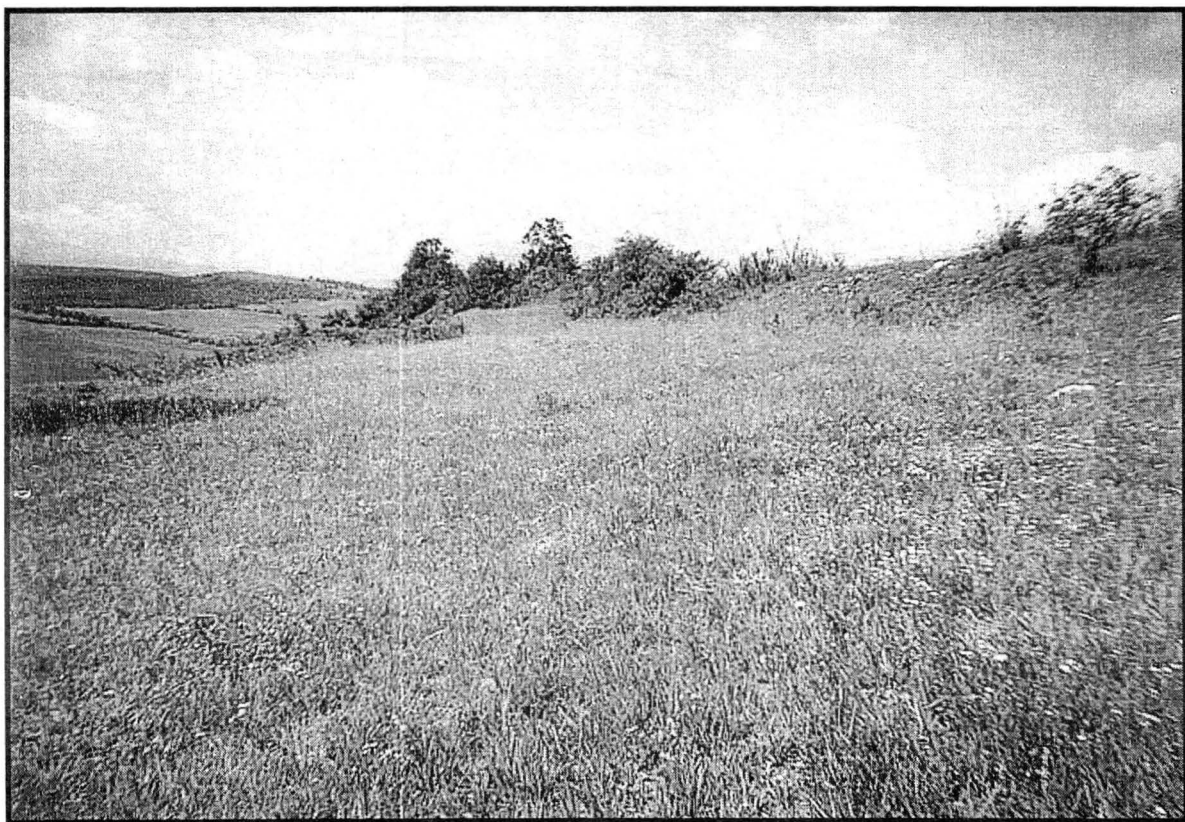
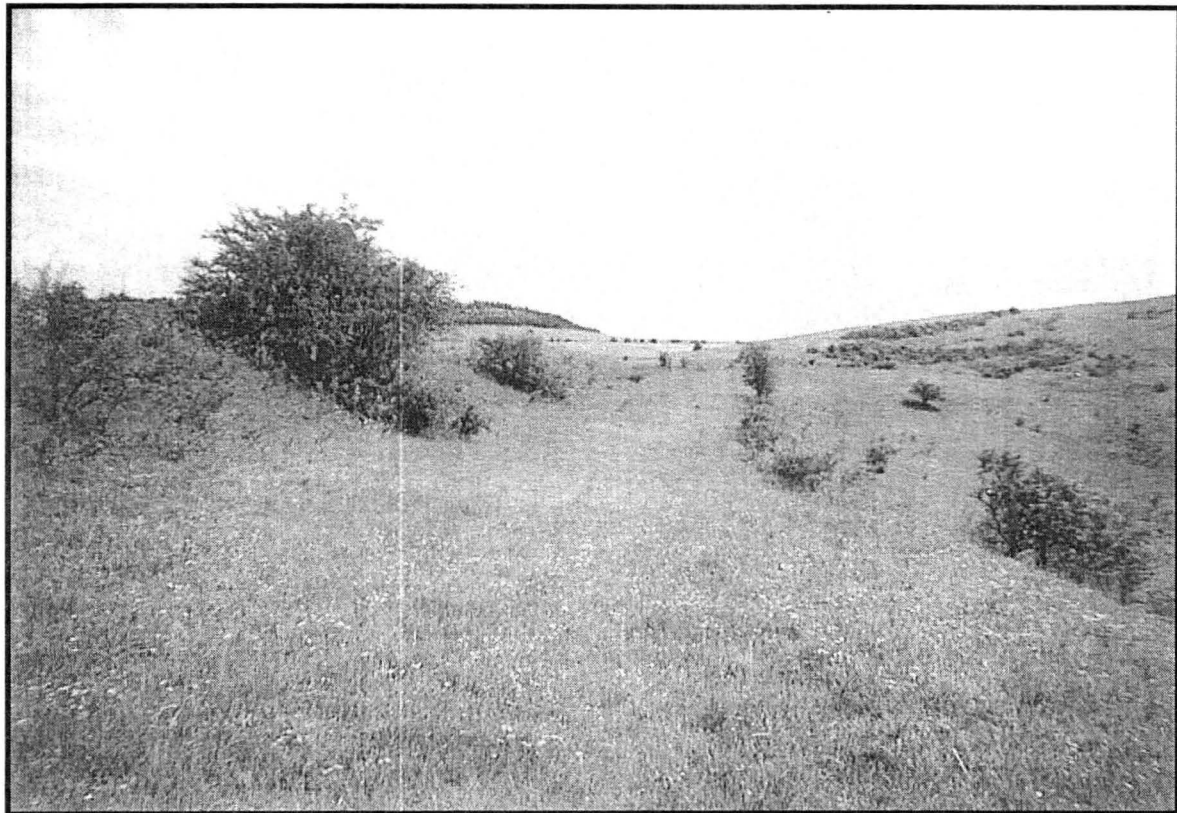
Pl. 1. The topographical situation of the Izvoru Crișului area

Pl. 2. The Roman road from Izvoru Crişului.

Pl. 3. Some remains of the superstructure of the Roman road.

Pl. 4. The same Roman road.

MAGIA ÎN DACIA ROMANĂ (I)

Sorin NEMETI

"The syncretic, international magic - attested from Bithynia to the Ukraine, from North Africa to Syria - combined Latin, Greek, Coptic, Hebrew, Egyptian, Babylonian elements in wild abandon and thought nothing of invoking Apollon, Paieon, Zeus, Iao, Michael, Gabriel and Abraham, Adonai, Pakerbeth all in one breath."

William S. Brashear

Problema numelor și epitetelor divine, Iao, Abrasax, Sabaoth, Adonai, Ialdabaoth, Semesilamps etc., este indisolubil legată de cea a gemelor numite în toată epoca modernă "abrasax" (*gemmae abraxae*). În epoca nașterii arheologiei clasice ca știință pozitivă, numele *abrasax* a fost atribuit întregului repertoriu de geme antice ce aveau gravate figuri bizar-monstruoase însoțite de inscripții criptice și simboluri aparținând unor alfabete esoterice. Diversitatea extremă a iconografiilor și scenelor apărute pe gemele gravate cu figuri bizare și inscripții criptice a determinat un efort clasificator. Astfel, Bellermann distinge: 1. adevăratele geme *abrasax*, 2. gemele *abrasaxter*, sau tipurile împrumutate (unde introduce divinitățile egiptene), și 3. gemele abraxoide, unde introduce gemele cu semne astrologice-zodiacale și alte simboluri obscure¹. Toată această imensă categorie a gemelor *abrasax*, răspândită în toată lumea romană în special în secolele II-IV d. Hr., a fost atribuită gnosticilor basilideni, adepții ereticului Basilide din Alexandria (sec. II d. Hr.). Literatura mai veche, de la Montfaucon la C.W. King² și H. Leclercq³, au pus în legătura vocabula *abrasax* cu textele Părinților Bisericii⁴ (Sfinții Irineu și Hyppolit, Tertullian, Sfinții Hieronim și Augustin), care pretind că Abrasax este zeul / eonul suprem al basilidenilor. În secolul XX, în literatura străină, prin contribuțiile decisive ale unor savanți ca P. Perdrizet⁵, A. Delatte și Ph. Derchain⁶, C. Bonner⁷, A.A. Barb⁸,

¹ H. Leclercq, *DACL*, I, 1924, s.v. *Abrasax*, p. 135-136.

² C.W. King, *The Gnostics and their Remains, Ancient and Mediaeval*, Londra, 1887 *passim*.

³ H. Leclercq, *DACL*, I, 1924, s.v. *Abrasax*, p. 127-155.

⁴ *DA*, I, 1, 1877, s.v. *Abrasax*, p. 10 (E. Saglio); *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, Paris, 1889, s.v. *Abrasax*, p. 6-9.

⁵ P. Perdrizet, *Negotium perambulans in tenebris. Études de démonologie Gréco-Orientale*, Paris, 1922; idem, *ΣΦΡΑΓΙΣ ΣΟΛΟΜΩΝΟΣ*, în *RÉG*, XVI, 1903, p. 59: "En général, il est permis de dire que certains archéologues ont abusé du gnosticisme dans leur essais d'explication de monuments magiques" și pentru a susține această afirmație citează câteva paragrafe ale vizionarului E. Renan (Marc Aurèle, p. 141-142): "Les noms d'Abraham, d'Isaac, de Jacob, de Salomon passaient en Égypte pour des talismans de première force. Des amulettes répondant à ce syncrétisme effréné couvraient tout le monde. Ces mots ΙΑΩ, ΑΔΩΝΑΙ, ΣΑΒΑΩΘ, ΕΛΩ et les formules hébraïques en caractères grecs s'y mêlaient à des symboles égyptiens et au sacramentel ΑΒΡΑΣΑΞ (...). Tout cela est plus judéo-païen que chrétien (...). Basilide adoptait *Abrasax* comme tant d'autre noms sacramentels; mais rien de plus faux que d'appeler basilidiennes toutes les pierres où on lit ΑΒΡΑΣΑΞ. *Iao* n'est pas non plus une invention de Valentin. Pas un texte des Pères de l'Église ne mentionne chez les gnostiques de pareils talismans".

M. Philonenko⁹, Louis Robert¹⁰, G. Manganaro¹¹, M. Le Glay¹² s-au delimitat diverse categorii în această producție gliptică și se susține astăzi că majoritatea lor aparțin magiei antice, nicidecum unei secte gnostice obscure din Alexandria. Pentru cunoașterea mai bună a magiei în epoca greco-romană a fost esențială descoperirea unei cantități impresionante de papiri magici conținând texte redactate în principal în limba greacă și cu alfabet grecesc¹³. Textele acestor papiri magici grecești, descoperiți în Egipt, conțin formule magice, incantații, blesteme, palindrome, nume divine identice cu cele ce apar pe gemele și talismanele magice, ceea ce a condus la concluzia firească că ambele tipuri de producții (papirii și gemele) trebuie asigurate aceluiași fenomen: magia antică, cu diversele ei componente (în plus, unii papiri conțin rețete pentru confecționarea de asemenea amulete magice)¹⁴. După expresia lui W. Brashear, preferăm să desemnăm acest fenomen aflat la liziera sacralului cu termenul de “magie internațională” (*international magic*)¹⁵, pentru a nu exclude nici una din influențele “naționale” care se manifestă în câmpul practicilor magice (de exemplu, formulele restrictive ale lui C. Bonner și A. Delatte - Ph. Derchain - “pietre magice greco-egiptene”¹⁶, care neglijează importanța componentei iudaice, dar și a elementelor romane, persane, babiloniene).

Literatura românească de specialitate a cunoscut, în acest secol, o dezvoltare paralelă, existând aproape un consens printre autorii români în ce privește interpretarea gemelor numite *abrasax* ca aparținând gnozei basilidene și considerarea lor drept o ilustrare a “paleocreștinismului”. Această interpretare s-a extins și asupra altor artefacte, cum ar fi acele *phylacteria* din mormintele de la Dierna, care au fost, la rândul lor atribuite gnosticilor¹⁷. Poziție, împotriva acestei direcții, a luat, tardiv, doar învățatul clujean Nicolae Vlăssă,

⁶ A. Delatte, Ph. Derchain, *Les intailles magiques gréco-egyptiennes*, Paris, 1964.

⁷ C. Bonner, *Studies in Magical Amulets chiefly Graeco-Egyptian*, Ann Arbor, 1950, p. 1-9, 45.

⁸ A.A. Barb, *Abrasax - studien*, în *Hommages à Waldemar Deonna*, Bruxelles, 1957, p. 67-86.

⁹ M. Philonenko, *L'anquipedè alectorocéphale et le dieu Iaô*, în *CRAI*, 1979, p. 297-304.

¹⁰ L. Robert, *Amulettes grecques*, în *Journal des Savantes*, janvier - mars 1981, p. 3-44.

¹¹ G. Manganaro, *Nuovo manipolo di documenti "magici" della Sicilia tardoantica*, în *Rend. Mor. Acc. Lincei*, 9. 5, 1994, p. 485-517; idem, *Documenti magici della Sicilia: dal III al VI sec. D. C.*, în *Studi Tardoantichi*, VI, 1989 (1995), p. 13-41.

¹² LIMC, I. 1, 1986, s.v. *Abrasax* (M. Le Glay), p. 2-7: “(Abraxas) Puissance divine, fréquemment invoquée dans la magie (...) Le mot se trouve surtout dans les papyrus magiques et sur les amulettes, longtemps et abusivement qualifiées de «gnostiques»” (p. 2).

¹³ K. Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae*, Leipzig, I, 1928. II, 1931 (III, 1941 - volum proiectat, nu a mai apărut); ediție revăzută - A. Heinrichs, Stuttgart, 1973-1974; o selecție a textelor tradusă în limba engleză - H.D. Betz, *The Greek Magical Papyri in Translation*, I, Chicago, 1986; v. William M. Brashear, *The Greek Magical Papyri: an Introduction and Survey: Annotated Bibliography (1928-1994)*, în *ANRW*, II. 18. 5, 1995, p. 3380-3684.

¹⁴ G. Luck, *Il magico nella cultura antica*, Milano, 1994, p. 61-63.

¹⁵ William M. Brashear, *op. cit.*, p. 3430.

¹⁶ Supra n. 6, 7.

¹⁷ Gh. Ștefan, *Dinogetia. I. Risultati della prima campagna di scavi (1939)*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 421; I.I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, în *Studii Teologice*, X, 1958, 5-6, p. 324-325; D. Tudor, *Șapte pietre gravate romane descoperite la Celei și Orlea (r. Corabia)*, în *SCN*, III, 1960, p. 378-381; Gh. Popilian, *O gemă gnostică de la Romula*, în *SCN*, 5, 1971, p. 211-213; Doina Benea, *O gemă gnostică din colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în *RM*, 4, 1972, p. 346-347; N. Vlăssă, *Interpretarea plăcuței de aur de la Dierna*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 125-141; M. Gramatopol, *Les pierres gravées du Cabinet Numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974, p. 34; I. Ionescu, *Le problème des gemmes gnostiques découvertes sur la territoire de la République Socialiste de Roumanie*, în *Eirene*, 1975, p. 539-540; I. Barnea, *Note de epigraphie romano-bizantină*, în *Pontica*, X, 1977, p. 283-284; N. Vlăssă, *O nouă plăcuță de aur gnostică de la Dierna*, în *ActaMN*, XV, 1977, p. 205-219; K. Horedt, *Die letzten Jahrzehnte der Provinz Dakien in Siebenbürgen*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 217, pl. 4 / 1-6; Eva Lakó, N. Gudea, *Despre o gemă gnostică cu inscripție din Muzeul de Istorie și Artă din Zalău*, în *ActaMP*, III, 1979, p. 449-450; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982, p. 33, 218; M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 138; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 43, 54; M. Rusu, *Paleocreștinismul în Dacia romană*, în *EphemNap*, I, 1991, p. 93;

care (ca să parafrazez o apreciere pozitivă a lui Louis Robert la adresa lui Paul Perdrizet) a fost “cel puțin canonic în ierarhia clericilor științelor magice”. În 1980, Nicolae Vlăsa a afirmat tranșant această poziție, conformă întru totul poziției tuturor savanților din lumea științifică internațională: (referitor la geniul anguiped-alectorocefal) “Designarea sa drept Abrasax (...) rămâne o simplă ipoteză, fundamentată numai pe constatarea că – alături de Iao, Sabaoth, Adonai, Semesilamps, Ablanathanalba etc., – vocabula Abrasax e deosebit de frecventă incizată pe gemele înfățișând hibrida ființă. De aici însă și până la a se spune că anguipedo-alectorocefalul îl portretizează, efectiv, pe *Abrasax* – supremă divinitate a speculațiilor cifric-astrologice-angelologice proprii iudeo-gnosticismului, μέγας ἄρχων-ul celor 365 de «îngeri» – este o cale lungă și, de altminteri, prin nimic justificată. Așa se explică faptul că cele mai noi studii *neagă* legătura dintre (pe nedrept numitele!) «game – abrasax» și gnosticism...” (iar în nota 10: Nemaivorbind de pretinsul caracter “paleocreștin” al unor atare piese!)¹⁸.

I. Ἰάω Ἀβραάξ Σαβαώθ, geniul anguiped-alectorocefal și problema “gnozei” paleocreștine în România

Cum s-a putut remarca din acest preambul o să tratăm gemele magice cu imaginea geniului anguiped-alectorocefal și inscripțiile ce însoțesc această imagine. Legătura cu alte figuri divine însoțite de inscripții similare va sublinia apartenența acestor piese la vastul domeniu al “magiei internaționale”, fenomen parareligios prezent și în provinciile Dacia și Moesia Inferior, în epoca romană.

Vom aborda un tip de amulete, care, mai mult ca oricare altul a fost atribuit gnosticilor basilideni. Este vorba de cele ce au reprezentat pe una din fețe o figură divină teriomorfă cu cap de cocoș, corp și brațe umane și picioare în formă de șerpi. Atributele sale obișnuite sunt un bici, ținut de obicei în mâna stângă, și un scut rotund ținut în dreapta. Apariția frecventă a formulei *abrasax* în asociere cu această ființă monstruoasă a condus la designarea anguipedului ca Abrasax. Analiza unui imens repertoriu de game magice a condus la concluzia că nu există nici un motiv să considerăm cuvântul *Abrasax* un nume propriu pentru anguipedul-alectorocefal, fiind regăsit în legătură și cu alte câteva tipuri iconografice (Chnoubis, Sol în quadrigă, Sol și Luna, zeu cu cap radiat, animale grupate în triade, acvilă, Mithras în scena tauroctoniei, Harpocrate în lotus, Horus cu cap de șoim, Horus - Bes, Osiris - mumie, Anubis, Bes Pantheus înaripat, Thot antropomorf cu cap de ibis, geniu chinocefal, Hermes, Hathor - Isis cu cap de vacă)¹⁹. Astfel, considerăm oportună aserțiunea lui C. Bonner, după care Abrasax pe aceste game magice și în PGM nu este un nume divin ci un “cuvânt încărcat cu putere magică” (word of power), asociat cu diverși “zei ai magicienilor”²⁰. Unii savanți, considerând că *abrasax* nu este un nume propriu pentru anguipedul-alectorocefal, l-au denumit Iao, dat fiind că acest nume apare înscris pe scutul zeului în marea majoritate a pieselor cunoscute.²¹ O statistică pe un număr de 59 de piese cu reprezentarea acestuia și cu inscripții, permite observația că numele Iao apare în 41 de cazuri - aprox. 70%, iar dintre aceste 41 de inscripții, pe 18 Iao este însoțit de vocabula Abrasax - aprox. 30% din total²². Această observație

Corin Braga, *Religia Daciei la sfârșitul antichității și începutul evului mediu*, în *Echinox*, 4-6, 1996, p. 8; Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 170 (gema de la Apulum).

¹⁸ N. Vlăsa, *Despre inscripția unei game magice de la Porolissum*, în *Marisia*, X, 1980, p. 65-66.

¹⁹ LIMC, I. 1, 1986, s.v. *Abrasax* (M. Le Glay), p. 2-7; A. Delatte, Ph. Derchain, *Les intailles magiques gréco-égyptiennes*, Paris, 1984, p. 23-42, nr. 1-41, p. 351 (indice).

²⁰ C. Bonner, *Studies in Magical Amulets chiefly Graeco-Egyptian*, Ann Arbor, 1950, p. 134, n. 36, citând pasajul din Augustin, *De haeres*, 4, PL, 42, 26, unde acesta pare să considere particula *abrasax* un cuvânt încărcat cu putere magică (word of power) decât numele propriu al unui zeu sau eon (datorită, în primul rând, valorii isopsefice a cuvântului): “(Basilides)...hoc distabat a Simonianias, quod trecentas sexaginta quinque caelos esse dicebat, quo numero dierum annus includetur. Unde etiam quasi sanctum nomen commendabant, quod est Ἀβραάξ, cuius nominis litterae secundum Graecam supputationem eundem numerum complent”.

²¹ M. Philonenko, *L'anguipède alectorocéphale et le dieu Iao*, în *CRAI*, 1979, p. 297-304.

²² Statistica, provizorie, s-a făcut după cataloagele gemelor din LIMC, I. 1, 1986, s.v. *Abrasax* și A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 23-42, nr. 1-41; s-au luat în calcul doar gemele cu imaginea anguipedului-alectorocefal și cu inscripții, iar dintre gemele vizate nici una nu are în inscripție doar Abrasax, fără Iao.

statistică ar sprijini ipoteza lui M. Philonenko că numele anguipedului-alectorocefal ar fi lao. Dar numele lao apare asociat cu o mare varietate de figurații magice, unele neavând nici cea mai mică legătură cu geniul anguiped cu cap de cocoș. Faptul că apare frecvent pe scutul ținut de acesta sugerează că ar fi tot un cuvânt încărcat cu putere magică, și nu numele purtătorului scutului²³.

Astfel, nu cunoaștem precis originea și numele acestui geniu anguiped-alectorocefal. El nu se numea cu siguranță Abrasax, și nu poate fi identificat cu Eonul suprem din sistemul basilidean. Obscure sunt și motivele pentru care acest geniu s-a bucurat de o așa de mare popularitate printre “zeii magicienilor”. Marea răspândire a acestor piese în toată lumea romană a secolelor II-IV d. Hr. se datorează, foarte probabil, apartenenței figurii la vastul domeniu al magiei antice (apare frecvent în PGM și pe geme răspândite din Britannia până în nordul Mării Negre și din Egipt până pe limesul renan).

În România există o serie de geme cu reprezentarea acestui geniu anguiped-alectorocefal, toate cu echivalențe în repertoriile glipticiei magice. Unele s-au descoperit în provinciile Dacia și Moesia Inferior, altele, cu loc de descoperire necunoscut, provin din diferite colecții, și au putut fi achiziționate din comerțul cu antichități. Toate aceste geme zise *abrasax* au fost introduse în literatura românească de specialitate în categoria pieselor “gnostice paleocreștine”, fiind considerate ilustrative pentru răspândirea creștinismului timpuriu (chiar dacă în varianta sa eretică, basilideană) pe teritoriul României în secolele II-III d. Hr.

I. Reprezentări simple, neînsoțite de inscripții magice.

1. Gemă de agat de culoare neagră; 1,6 x 1,2 x 0,15 cm. Pe fața mică este o reprezentare clasică a geniului anguiped-alectorocefal, cu scutul în stânga și biciul în dreapta. În câmp apar trei stele cu șase colțuri. Loc de descoperire: Românași, după inventarul Muzeului din Zalău (N. Gostar, Lucia David), Moigrad (*Porolissum* - Dacia) (Lucia Țeposu-David). N. Gostar, Lucia David, în *ActivMuz*, II, 1956, p. 135-138; Lucia Țeposu-David, în *OmCD*, 1960, p. 531.

2. Gemă de agat de culoare brună, 1,6 x 1,2 x 0,3 cm; pe fața mică este o reprezentare a geniului anguiped-alectorocefal, cu biciul în mâna stângă ridicată și un obiect neidentificat în dreapta. Loc de proveniență necunoscut (Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române, Inv. 282); M. Gramatopol, *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974, p. 68, nr. 375, pl. XVIII.

II. Reprezentări ale anguipedului-alectorocefal însoțite de inscripții magice.

3. Gemă de agat de culoare brună; 2,5 x 1,4 x 0,35 cm; pe fața mare este reprezentat geniul anguiped-alectorocefal, ce ține în stânga un scut oval și în dreapta un bici. Pe cealaltă față a gemei se află o inscripție cu litere grecești, pe patru rânduri: A/BP/AΣA/Ξ. Loc de descoperire: Reșca (*Romula* - Dacia). Gh. Popilian, în *SCN*, 5, 1971, p. 211-213.

4. Gemă de jaspis negru; 2,5 x 2 x 0,3 cm; pe fața mare este o reprezentare clasică a geniului anguiped-alectorocefal, cu un scut rotund în mâna stângă și un bici în dreapta. În câmp, apar trei stele cu opt colțuri (una deasupra capului și două sub șerpi), și litere ce compun vocabula ABPAΣAZ. Pe revers apare o inscripție pe cinci rânduri cu caractere grecești: A/ΒΛΑΝ/ΑΘΑΝΑ / ABAXA/PEY (lectura Doina Benea); pe muchie apar cuvintele ΙΑΩ ΜΑΡΙΑ și o stea cu șase colțuri. Loc de proveniență necunoscut (Colecția Capșa-Istrati). (Reșca - *Romula* ? - Dacia); Doina Benea, în *Rev Muz*, 4, 1972, p. 346-347; IDR II 661.

5. Gemă de jaspis negru cu pete roșii; 1,7 x 1,5 x 0,4 cm; pe fața mică este reprezentat geniul anguiped-alectorocefal, cu biciul în dreapta și scutul în stânga. În câmp apar trei stele cu șase colțuri. Pe fața dorsală mare apare o inscripție cu caractere grecești: ΕΙΣ Α(ΒΡΑΞΑΞ) (lectura N. Vlassa). Loc de proveniență: Moigrad (*Porolissum* - Dacia). Lucia Țeposu - David, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 463-467; Eva Lakó, N. Gudea, în *ActaMP*, III, 1979, p. 449-450 - cu lectura eronată (N)EICA; N. Vlassa, în *Marisia*, X, 1980, p. 65-68.

²³ C. Bonner, *op. cit.*, p. 134-135.

III. Geniul anguiped-alectorocefal. Tipuri înrudite

6. Gemă de jaspis roșu; 1,1 x 0,9 x 0,2 cm; pe fața mică este reprezentată o figură fantastică, cu cap de pasăre de pradă, fără creastă, cu corp, brațe și picioare umane. Stă în picioare, cu dreapta ține un vas, iar pe brațul stâng apare o acvilă. În câmp, de o parte și de alta a personajului, apare, de două ori, o inscripție cu caractere grecești: ΦΠΙΘ / ΦΠΙΘ. Loc de proveniență necunoscut (Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei). M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 68, nr. 373, pl. XVIII.

7. Gemă de agat negru; 1,8 x 1,1 x 0,3 cm; pe fața sculptată apare o ființă fantastică cu cap de pasăre, așezată pe tron și însoțită de simboluri diverse. Loc de proveniență necunoscut (Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei). M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 68, nr. 374, pl. XVIII.

IV. Inscripții *abrasax*.

8. Gemă de jaspis verde; 1 x 1,4 cm; pe fața principală este reprezentată Hecate triformis încadrată de două altare și câini (?). Pe revers apare inscripția, pe două rânduri, dextrograd, cu litere grecești și latine: ABPA/ΣAX. Loc de proveniență necunoscut (de pe teritoriul României - Colecția Adrian Maniu). M. Gramatopol, *Dacia antiqua*, p. 260, nr. 58, pl. XX / 8 a-b.

9. Gemă de jaspis de culoare verde închisă; 1,4 x 1 x 0,2 cm; Pe fața mică este incizată o stea cu șapte brațe. Pe revers, o inscripție pe două rânduri, cu literele alfabetului grec: ABPAΣ(AΞ) / ABPAΣAZ. Loc de proveniență: Orlea (jud. Dolj) (*Dacia*). D. Tudor, în *SCN*, III, 1960, p. 378-381.

V. Alte inscripții cu numele Iao

10. Plăcuță de aur rulată (*phylacterion*) descoperită într-un mormânt zidit, cu sicriu de plumb. 4,1 x 3,3 cm; G = 1,86 g. Rândurile 3-4 conțin inscripția în greacă ΙΑΩ ΑΘΩΝΑΙ / ΙΩ ΙΩ. Rândurile 1 și 2 sunt scrise în alfabetul magic, *characteres*, unele semne fiind inspirate de litere grecești, altele perlate (N. Vlassa a recunoscut în cele două rânduri de *characteres* repetarea invocației din r. 3-4). Loc de descoperire: Orșova (*Dierna - Dacia*). Doina Benea, A. Șchiopu, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 115-125; N. Vlassa, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 125-141.

11. Statuetă de bronz reprezentând un sfinx înaripat. Pe soclu apare o inscripție sinistrogadă, cu litere grecești: ΙΩΑ ΙΩΑ ΤΙΘΙΕ ΠΕ ΑΡΜΑΕ, tradusă de N. Vlassa ca *Iao Iao Tithoes Re Harmachis*. Loc de proveniență: Turda (*Potaissa - Dacia*). N. Vlassa, în *Potaissa*, II, 1980, p. 133-150.

12. Gemă de cornalină roșiatică translucidă; 1,3 x 1,5 x 0,3 cm. Scroafă spre stânga alăptând doi purci. În câmp, deasupra scenei apar trei litere (un alfa inversat) formând inscripția ΙΑΩ. Loc de proveniență necunoscut (Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei). M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 69, nr. 389, pl. XIX.

VI. Epitetul *Sabaoth*.

13. Gemă de pastă de sticlă verde; 2,3 x 1,9 x 0,2 cm; pe avers este reprezentat zeul copil așezat pe o floare de lotus, între două acvile. Pe revers, pe trei rânduri, inscripția ΣΑ/ΒΑ/Ω(Θ). Loc de proveniență necunoscut (Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei). M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 67, nr. 371, pl. XVIII.

Alături de reprezentările geniului anguiped-alectorocefal descoperite pe teritoriul provinciilor Dacia și Moesia Inferior sau aflate în colecții din România, apare în câteva cazuri vocabula *Abrasax*. Două gemeni conțin doar această figurație a anguipedului-alectorocefal, neînsoțită de inscripții (I. 1, 2). O altă piesă din Dacia (cea de la Romula, I. 3) se distinge în repertoriul gemelor cu imaginea geniului anguiped-alectorocefal: aici figurația nu este însoțită de formula frecventă (completă?) *Iao Abrasax*, ci apare doar vocabula *Ἀβρασαξ*, pe revers. Reversul gemei de la Porolissum (I. 5) a fost greșit interpretat de Eva Lakó și Nicolae Gudea ca (N)EICA, considerată o variantă populară pentru Nika (Victorie)²⁴, lectură respinsă de N. Vlassa, care recunoaște în cele patru litere invocația cu tentă monoteistă Εἰς Ἀ(βροάξ)²⁵.

²⁴ Eva Lakó, N. Gudea, *op. cit.*, p. 449-450.

²⁵ N. Vlassa, *Despre inscripția unei gemeni magice de la Porolissum*, în *Marisia*, X, 1980, p. 65-66.

Formula Εἰς Θεὸς este frecventă pe amulete magice, dar întregirea lui N. Vlassa nu este plauzibilă. Aceste formule sunt adresate divinităților în special, și nu există nici un exemplu de tipul Εἰς Ἀβροάξ²⁶. Printre divinitățile adorate cu aceste formule se distinge în primul rând Serapis dar și altele ca Helios, Mithras, Men, Aion, Hathor. Reversul gemei de la Porolissum trebuie întregit cu numele unei divinități care începe cu litera alfa, iar noi știm din izvoarele literare, de la Aelius Aristides (Orationes, 50, 50) că aclamații de acest tip trebuie adresate zeului medicinei Aesculapius: Εἰς Ἀσκληπιός sau Εἰς Ζεὺς Ἀσκληπιός²⁷. Până nu se întâlnesc invocații de acest tip pentru Abrasax, și deoarece se observă din analiza recurențelor vocabulei Abrasax că nu desemnează o divinitate anume (fiind mai degrabă o parolă magică sau un epitet), considerăm mai probabilă întregirea Asklepios (mai ales că majoritatea acestor pietre magice sunt folosite în magia medicală).

Cuvântul Abrasax apare alături de anguipedul-alectorocefal și pe o gemă din colecția Capșa-Istrati (I. 4). Alături de *abrasax*, pe această piatră magică întâlnim inscripții mai lungi, unele rămase nedescifrate. Pe avers se citește Ἀβροάξ, iar pe legenda circulară a reversului Ἰάω Μαρία. Iao este numele divinității iudaice Yahve, în varianta ce circulă în mediul magiei (pe amulete și în papirii)²⁸. Numele Mariei - Μαρία (mama lui Isus sau sora Marthei)²⁹, nu este întâlnit până acum pe amuletele magice, unde sunt frecvente, în special, numele ebraice vetero-testamentare. Numele Mariei este, astfel, un *hapax* și poate fi acceptat doar sub rezerva reproducerii corecte a literelor în desen. Reproducerea aproximativă a caracterelor a condus la descifrarea greșită a inscripției de cinci rânduri de pe revers. La publicare, Doina Benea citea A/ΒΛΑΝ/ΑΘΑΝΑ / ΑΒΑΧΑ/ΡΕΥ, unde Ablanathana era considerată o variantă prescurtată a palindromei celebre Ablanathanalba, iar Abahareu o variantă a lui Abrasax³⁰. În fond, dacă prima literă a rândului 4 ar fi lambda și nu alfa (cum apare în desenul gemei) am avea în primele patru rânduri palindroma completă A/ΒΛΑΝ/ΑΘΑΝΑ/ΛΒΑ. În formula ΧΑ/ΡΕΥ, putem recunoaște fie invocația - salut ΧΑ(Ι)ΡΕ, cunoscută pe geme magice, fie alte invocații ca Χάρις, (rar fără articol, ἡ Χάρις) sau Χαρά (bucurie). O posibilă lectură este χάρις / ζ(οή) ύ(γία), o urare de vindecare comună, dacă acceptăm că în ultimul rând a fost transcris epsilon în loc de sigma (o confuzie frecventă la transcrierea inscripțiilor incizate pe geme magice)³¹. Încheierea inscripției de pe revers rămâne neclară până la un nou examen direct al piesei, dar oricum poate fi exclusă varianta Abahareu.

Gema (III. 6) pe care apare un personaj cu corp uman și cap de pasăre de pradă (cioc acvilin și fără creastă), cu vas și acvilă, este încadrată în literatura de specialitate printre cazurile excepționale de anguiped-alectorocefal³² (nu Anubis cum presupune Gramatopol)³³. Este un zeu solar (cap de șoim - un Horus?) așa cum indică inscripția dublată din câmp unde se poate restitui numele zeului solar egiptean Phret³⁴. Gema (III. 7) cu personajul cu cap de pasăre așezat pe un tron este probabil un fals modern, interpretare susținută de simbolurile mistice asociate (ciocan?, echer?).

Astfel, în trei cazuri din șase, alături de reprezentarea anguipedului-alectorocefal, apare cuvântul *abrasax* (de două ori în formula clasică Iao Abrasax și o singură dată, caz excepțional, doar Abrasax). Cuvântul Abrasax apare și pe alte geme ce nu au ca reprezentare figurată anguipedul-alectorocefal. Apare, astfel, pe gema de la Orlea (IV. 9) unde aversul este ocupat de o stea și pe gema din colecția Adrian Maniu (IV. 8) unde este asociat cu tripla Hecate (cazuri banale în repertoriul glipticii zisă *abrasax*).

²⁶ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 354 (indice); de altfel, nici N. Vlassa, *loc. cit.* nu a putut cita vreun exemplu în sprijinul lecturii propuse.

²⁷ C. Bonner, *op. cit.*, p. 174-175; p. 10, 46: pe amulete magice trebuie să subînțelegem prin această formulă o rugămintă pentru protecție în general.

²⁸ *RE*, IX 1, 1914, s.v. *Iao*, c. 698-721 (Ganschinietz).

²⁹ A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1935, s.v. *Μαρία*, p. 1226.

³⁰ Doina Benea, *O gemă gnostică din colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în *RM*, 4, 1972, p. 346-347.

³¹ C. Bonner, *op. cit.*, p. 177-179.

³² A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 41, nr. 41; *LIMC*, I. 1, 1986, s.v. *Abrasax* (M. Le Glay), p. 4, nr. 26, fig. 26.

³³ M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 68.

³⁴ *LIMC*, I. 1, 1986, s.v. *Abrasax* (M. Le Glay), p. 4, nr. 27 a; C. Bonner, *op. cit.*, p. 184 - Φρηθ - *p-re* "Soarele".

Numele Iao, apare și pe o gemă din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei, ce are ca reprezentare figurată o scroafă ce alăptează doi purcei (V. 12). În Egipt, în perioada dinastică târzie, porcul a fost asociat lui Seth, întinericului și răului. Există o categorie de amulete unde sarpele cu cap leonin Chnoubis se confruntă cu un porc.³⁵ Scena cu scrofa care alăptează purceii apare și pe o altă gemă din colecția Cab. Num. al Acad. fără să fie însoțită de vreo inscripție³⁶.

De asemenea numele Dumnezeului veterotestamentar apare și pe o filacterie de la Dierna (V. 10), însoțit de epitetul Adonai, și dubla invocație Io Io³⁷. N. Vlassa citește acest nume magic, în varianta Ioa, și pe statueta de bronz în formă de sfînx de la Potaissa (V. 11). Un alt epitet al lui Iao, Sabaoth (Dumnezeu al oștilor), de asemenea frecvent în invocațiile magice, alături de Iao și Abrasax (în așa fel încât din epitet se transformă în nume divin de sine stătător), apare pe o gemă magică (VI. 13) ce are pe avers reprezentarea zeului copil solar stînd pe floarea de lotus (acest "Soare tînăr" este numit de C. Bonner Harpocrates³⁸, identificare primită cu rezerve de A. Delatte și Ph. Derchain, care enumeră și alți zei egipteni ce, alături de Harpocrates, s-au născut din lotus - Mandoulis de la Kalabcha sau Harsomtous din Dendera)³⁹.

Astfel, aceste geme și piese magice descoperite pe teritoriul României, documentează existența în antichitate în acest spațiu a adepților magiei internaționale, ce folosesc în practicile lor (legate în special de magia medicală) amulete și talismane incizate cu aceleași figuri și inscripții ca peste tot în lumea romană. Numele divine, epitele și parolele de tipul Iao Adonai Sabaoth, Abrasax, Abramel, Ablanathanalba, desemnează puterile divine / demonice la care fac apel acești magicieni și nu sunt numele arhonților cerurilor gnostice. Faptul că vocabula *abrasax* se regăsește atât pe gemele și în papirii magici, cât și în textele Părinților Bisericii ce tratează despre primii ereziarhi, este explicat astăzi printr-un împrumut dinspre practicile magice înspre speculațiile esoterice ale unui Basilide din Alexandria. Este ceea ce a observat C.W. King la 1887: "Sună paradoxal să susținem că gemele noastre *gnostice* nu sunt făcute de gnostici, ..., dar este perfect adevărat. Elementele lor sunt luate din vechile religii ale Babilonului și Egiptului, amestecate cu formule ale Cabalei iudaice. Pietrele *gnostice* sunt în realitate *paraphernalia* ale magicienilor și specialiștilor în farmece (*charms-doctors...*) și doar aparțineau ofiților, valentinienilor, și altor gnostici creștini..."⁴⁰.

Iar *abrasax* nu îl desemnează în epocă pe geniul anguiped-alectorocefal, ci este un cuvînt magic extrem de răspîndit și utilizat (în asociere cu această ființă fantastică putem să-l considerăm cel mult un epitet al lui Iao, nume ce ar putea să-l desemneze pe alectorocefal). Numele ebraice Iao Sabaoth au pătruns atât de puternic în magia antică, încât într-o operă din epoca lui Constantin Porfirogenetul, Hippiatrica, autorul ne transmite o formulă pentru a realiza un pescuit miraculos ce conține aceste cuvinte: "scrie-ți pe o cochilie aceste cuvinte ΙΑΩ ΣΑΒΑΩΘΙ și apoi aruncați-o în apă"⁴¹.

II. Note despre magia medicală

Gemele aparținând acestei categorii nu sunt, deci, instrumente ale gnosticilor basilideni, ci ale magicienilor din Antichitate. Reunind diferite tradiții mistice, *magia internațională* este un fenomen răspîndit relativ unitar în întreg Imperiul roman. Gemele cu diferite reprezentări mistic-oculte și inscripții – criptice sau descifrabile – ce conțin în marea lor majoritate incantații magice sunt folosite sunt folosite uneori și în magia medicală. Pentru vindecarea diverselor maladii este solicitată benevolența

³⁵ C. Bonner, *op. cit.*, p. 230-231.

³⁶ M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 69, nr. 390, pl. XIX / 390.

³⁷ Despre particula Ιω ce apare în invocații pentru Seth - Typhon, sau în formula Ιω ερβηθ în papirii demotici, v. C. Bonner, *op. cit.*, p. 198.

³⁸ *Ibidem*, p. 142-147.

³⁹ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 106-107.

⁴⁰ C.W. King, *The Gnostics and their Remains, Ancient and Mediaeval*, Londra, 1887, p. 241.

⁴¹ G. Schlumberger, *Amulettes byzantins anciens destinés à combattre les malefices et maladies*, în *RÉG*, V, 1892, p. 93.

sau ajutorul unor divinități sau puteri divine, prin gravarea figurilor acestora, a simbolurilor asociate sau a unor incantații magice. Dintre numeroasele geme din Dacia care se foloseau probabil în operațiuni legate de vindecări magice am ales câteva pentru care destinația medicală este binecunoscută.

Prima este o gemă de opal (2,5 x 3,6 x 1,7 cm) din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române. Pe fața mare este incizată o inscripție pe cinci rânduri, cu literele alfabetului grecesc, inscripție transcrisă de M. Gramatopol de la stânga spre dreapta și de sus în jos, cu literele inversate (în oglindă), considerând-o drept "text gnostic", fără să încerce să o descifreze sau explice în vreun fel⁴². Piesa a fost introdusă în repertoriul materialelor arheologice creștine descoperite pe teritoriul țării noastre fiind considerată o piatră de inel cu simboluri gnostice. Este reluată transcrierea lui M. Gramatopol, însă fără litere în oglindă (și cu unele inexactități):

ΗΛΕΑΒΝΘΘΘΘ / ΝΟΘΧΚΑΛΑΝ / ΗΜΟΥΜΑΚΑΛΑ / ΨΑΜΜΑΡΒΑ / ΛΕΜΑΡΒΑ / ΖΖΖ.⁴³

Lectura inscripției și interpretarea simbolurilor indică limpede faptul că această gemă antică nu are nici o legătură cu adepții vreunei erezii gnostice sau cu paleocreștinismul, ci este o gemă magică folosită pentru tratarea unor afecțiuni stomacale. Inscripția se citește de la dreapta spre stânga, și, astfel de jos în sus. În zona inferioară apare un simbol magic binecunoscut - trei litere S inversate (reprezentate ca niște "zet"-uri), tăiate de o linie orizontală (simbolul lui Chnouphis)⁴⁴. Inscripția (de jos în sus, de la r. 5 la r. 1): numele cu particula *Abra-* și sufixele - *el* (sufix angelic) și -*aoth*: ΑΒΡΑΜΕΛ / ΑΒΡΑΜΑΩ(Θ), urmate, poate, de o pseudo-palindromă ΑΛΑΚΑΜΥΟΜΗ/ΝΑΛΑΚ și în continuarea rândului 4 de literele ΣΘΟΝ/ΟΘΟΝΒΑΕΛΗ. Loc de proveniență necunoscut (Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei)⁴⁵.

În primele două rânduri citim numele Abramel și Abramaoth compuse cu particula *abra-*, sau, poate cu numele patriarhului Abra(a)m⁴⁶, și el o prezintă obișnuită pe geme sau în papirii magici grecești. Astfel, avem în primul rând un nume compus cu sufixul angelic -*el*, ca Michael, Gabriel, Rafael, Uriel, Suriel, Koustiel, Ragauel etc.⁴⁷. Abramel, ca nume angelic este rar: Ἀβραμὴλ nu figurează în indexul papirilor magici grecești⁴⁸, dar avem un exemplu într-un papirus copt (P. Berlin 8328): "*Abra, Abraaba, Abramiel, celui care l-a salvat pe Lot din ruinele Sodomei și Gomorei, salvează-mă! Aflanathanaf*."⁴⁹ O formă apropiată Ἀβραήλ apare pe geme magice⁵⁰. Abramaoth⁵¹ este format la fel cu sufixul -*aoth*, ca în Sabaoth, și apariția acestei invocații se datorează obișnuinței de a da cuvintelor misterioase aspect semitic prin adăugarea unui theta final și imitarea terminațiilor ebraice -*oth* și -*ath*⁵². În rândurile trei și patru urmează o pseudo-palindromă ΑΛΑΚΑΜΥΟΜΗ/ΝΑΛΑΚ⁵³ urmată de literele ΣΘΟΝ/ΟΘΟΝΒΑΕΛΗ. Invocația Ἀβραμαωθ apare frecvent pe geme ce au ca reprezentare principală șarpele cu cap leonin radiat⁵⁴, alături de alte invocații formate cu particula *abra-*. De asemenea formula (μ)αλακ este prezentă pe astfel de geme în construcții de tipul μαλακισθομμαλακοχ, respectiv μαλακισθομμακοχ, iar pe o altă gemă apare construcția μουμου (conformă lui μουμην din pseudo-palindroma Αλακ-μουμην-αλακ)⁵⁵. Încheierea inscripției conține cuvântul

⁴² M. Gramatopol, *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, 1974, p. 70, nr. 400, pl. XIX.

⁴³ N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 164, nr. 9.

⁴⁴ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 54-70.

⁴⁵ M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 70, nr. 400, pl. XIX.

⁴⁶ C. Bonner, *op. cit.*, p. 171.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 170-171.

⁴⁸ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 321; în PGM avem doar Ἀβρίηλ și mai multe nume ce încep cu particula Ἀβρα-.

⁴⁹ S. Pernigotti, *La magia copta: i testi*, în *ANRW*, II. 18. 5, p. 3726.

⁵⁰ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, nr. 480 (Ἰάω Ἀβραήλ Θεο / λωναγ/τα), nr. 469 (Ἰάω Ἀβραήλ Θ).

⁵¹ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, nr. 68, 79, 83, 84, 487 etc.

⁵² C. Bonner, *op. cit.*, p. 187.

⁵³ O palindromă asemănătoare apare pe o amuletă din muzeul din Atena - ΑΚΛΑΝΑΘΑΝΑΚΛΑ - v. *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, III, 1910, s. v. *Charms and Amulets* (Ed. Naville), p. 436.

⁵⁴ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, nr. 68, 79, 83, 84.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 79, 83, 84.

Σθονοθονβαελη , care este o formă coruptă a numelui divin Στοχβαθλη - Σθονοθον>βα(θ)ελη întâlnit pe gemele cu șarpele Chnoubis / Chnoumis, cât și pe gemele cu copilul solar “Harpocrates” în lotus⁵⁶. Numele Στοχβαθλη a fost interpretat de către A. Delatte și C. Bonner ca “dieu du Sommeil”⁵⁷. Astfel gema din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române este o invocatie pentru zeul Chnoubis / Chnoumis (așa cum indica deja “semnul lui Chnoumis” - cei trei S/Z barați), ce conține formule compuse cu particula *abra-*, o pseudo-palindromă și un nume divin frecvent pe asemenea geme. Ne aflăm, deci, în fața unei amulete magice folosită în magia medicală. Amuletele cu reprezentarea zeului serpentiform cu cap leonin radiat sunt folosite pentru boli de stomac, așa cum aflăm chiar din textele antice (Galenus, XII; Aetius, *Tetrab.*, I, 2, 36; Marcellus Empiricus, 20, 98) și din legendele amuletelor⁵⁸.

O a doua piesă este o magnetită de formă ovală (0,8 x 1 x 0,2 cm), tot din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei (inv. 584). Pe avers apare o inscripție cu alfabet grecesc pe două rânduri transcrisă de M. Gramatopol: OPOE / IOYΘ. Pe revers s-a remarcat o legendă circulară “autour d’un symbole incertain: APAOTEMIΔW (Ἀρτεμίδωρος ?).⁵⁹ Apartenența și utilitatea acestei geme, introduse și aceasta de editor printre piesele “mistice și gnostice”, dar care nu a cunoscut ulterior o carieră “gnostic-paleocreștină”, se dezvăluie prin descifrarea inscripției aversului. Lectura corectă este OPO(P)EIOYΘ, o variantă a numelui magic / divin Ορρωπιουθ, aproape întotdeauna gravat pe amuletele uterine. Ororiouth⁶⁰ este “stăpânul matricei”, zeul sau demonul invocat adesea pentru protecția uterului, astfel că simbolurile gravate pe revers sunt tocmai matricea (reprezentată aberant, piriformă, astfel că seamănă mai degrabă cu o lucernă) și cheia (reprezentată sub matrice). Numele divin de pe avers - Ororiouth, considerat de C. Bonner ca un nume secret pentru Artemis - Selene - Hekate⁶¹, și această identificare a simbolurilor de pe revers introduc această amuletă magică în categoria binecunoscutelelor geme uterine, folosite în magia medicală pentru prevenirea avorturilor, vindecarea durerilor atribuite uterului (*hysteria*), alungarea durerilor nașterii⁶². Pe exemplarele comune ale acestei categorii uterul este reprezentat ca un vas cu gura în jos, sub care se găsește o cheie (cheia care închide matricea) cu trei, cinci, șase, șapte dinți, uneori deasupra simbolurilor apărând și o divinitate protectoare - cel mai frecvent zeul serpentiform cu cap leonin radiat - Chnoumis - cel care înlătură durerile stomacale⁶³.

O altă gemă folosită în magia medicală provine tot din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române. Este un agat de culoare brună (15 x 12 x 3 mm) pe care este reprezentată o divinitate feminină cu un veșmânt lung drapat, așezată pe un scaun fără spătar, și care ține în mâna stângă două spice. M. Gramatopol, identifica această divinitate cu zeița Ceres⁶⁴ și considera că acest tip de amulete (unde zeița Demeter-Ceres este asociată cu o furnică - insectă ce apare și pe gema din România în fața picioarelor zeiței) sunt talismane contra exemelor, “pornindu-se de la tratamentul empiric al podagrei și artritei cu furnici zdrobite”⁶⁵. Asemenea talismane, din categoria numită “La déesse aux épis et la fourmi”, sunt folosite în practicile magice (așa cum indică prezența numelui Ἰάω pe una dintre aceste geme), și foarte probabil în magia medicală, date fiind numeroasele tratamente, curente în antichitate, ce foloseau furnici: pentru podagră și artrită, dar și pentru negi, urcioare la ochi etc.⁶⁶

*

⁵⁶ *Ibidem*, p. 69, nr. 83, 84, p. 118, nr. 151, 153.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 69, C. Bonner, *op. cit.*, p. 206.

⁵⁸ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 56.

⁵⁹ M. Gramatopol, *Les pierres gravées...*, p. 70, nr. 398, pl. XIX, 398 a, b.

⁶⁰ A.A. Barb consideră că termenul poate fi ebraic și poate însemna “Lumină a luminilor” - *EAA*, III, 1960, s.v. *Gnostiche (gemme)*, p. 973-974.

⁶¹ C. Bonner, *op. cit.* p. 199.

⁶² A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, p. 245-258.

⁶³ *Ibidem*, nr. 336-361

⁶⁴ M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 55, nr. 212, pl. X / 212.

⁶⁵ Idem, *Arta romană în România*, București, 2000, p. 117, pl. II / 8 (nu il. 18 cum apare în text).

⁶⁶ A. Delatte, Ph. Derchain, *op. cit.*, nr. 409, 410, p. 287-288, cu surse literare antice citate.

Așa cum s-a putut observa în urma acestei analize, majoritatea gemelor cu reprezentări divine / demonice mai puțin comune și inscripții criptice nu sunt amulete ale "gnosticilor paleocreștini", ci *instrumenta* ale magicienilor din antichitate. Moda interpretării gnostice a gemelor zise "abrasax", desuetă și anacronică chiar în momentul apariției ei în literatura românească de specialitate, se datorează în parte dorinței de a demonstra existența creștinilor, chiar eretici gnostici fiind, în provincia Dacia, de a susține celebra afirmație a lui Vasile Pârvan, referitoare la faptul că prezența creștinilor în provincia traiană este o "necesitate logico-istorică". Datarea acestor gemeni în epoca provinciei Dacia este sigură pentru marea majoritate a lor, însă trebuie scos din orice discuție științifică caracterul lor "paleocreștin". Sunt, în fapt, piese legate de un fenomen parareligios sincretist de proporții - acea *magie internațională* antică. Putem decela influențele manifestate în câmpul acestei producții de gemeni magice: influențe grecești, egiptene, iudaice, siriene, persane, romane etc., dar nu putem preciza originea magului sau a persoanei ce performa anumite rituri magice cu ajutorul acestor amulete - talismane. Nu putem, deci, încheia mai potrivit, decât cu cuvintele lui Campbell Bonner: "Not every person who wore a ring engraved with the words Iao Sabaoth was a Jew, not every pendant with a figure of Aphrodite arranging her hair was worn by a Greek woman, not every stone inscribed Abrasax belonged to a member of a Gnostic sect".⁶⁷

DIE MAGIE IM RÖMISCHEN DAKIEN

(Zusammenfassung)

Die Herstellung der *abrasax*-Gemen, die überall im Römischen Reich v. a. in den 2.-4. Jh. n. Chr. verbreitet war, wurde den Basilider Gnostikern – Anhänger des Häretikers Basilides aus Alexandria – zugeschrieben. Die Fachliteratur des 19. Jhs. setzte das Wort *abrasax* mit den Texten der Kirchenväter in Verbindung, die behaupten, daß Abrasax der oberste Gott/Eon der Basilider gewesen wäre. Im 20. Jh. wurden in der internationalen Fachliteratur verschiedene Kategorien dieser glyptischen Produktion unterschieden und heute ist man der Meinung, daß sie mehrheitlich zur antiken Magie gehören, und nicht einer winzigen gnostischen Sekte aus Alexandria.

Die rumänische Fachliteratur kannte während des letzten Jahrhunderts eine parallele Entwicklung. Es gab fast einen Konsensus unter den rumänischen Fachleuten was die Deutung der als *abrasax* bezeichneten Gemen im Sinne ihrer Zugehörigkeit zur Basilidischen Gnostik betrifft. Sie wurden ebenfalls als eine Erscheinung des „Urchristentums“ angesehen. Einer der Amuletten-Typs, der mehr als jedwelcher andere den Basilider Gnostikern zugeschrieben wurde, ist derjenige, wo in die Wertsteine ein ungeheuerliches Wesen mit Hahnkopf, menschlichen Armen und Körper und schlangenförmigen Beinen eingeschnitten war.

Die Untersuchung eines riesigen Bestandes von magischen Gemen führte zur Schlußfolgerung, daß wir keinen Grund haben, im Wort *abrasax* einen Eigennamen für das betreffende Wesen anzusehen, sondern als „mit magischer Kraft beladenes Wort“ (word of power), das mit verschiedenen „Göttern der Magier“ assoziiert wurde.

Für die Behandlung verschiedener Krankheiten wurde den guten Wille oder die Hilfe einiger Göttlichkeiten oder göttlichen Kräfte ersucht. Dies machte man durch die Eingravierung der betreffenden Bilder, der damit assoziierten Symbole oder einiger magischen Inkantationen. Von den zahlreichen Gemen aus Dakien die wahrscheinlich in der magischen Behandlung von Krankheiten verwendet wurden haben wir einige Beispiele, deren medizinischen Zwecke wohlbekannt sind, ausgewählt.

⁶⁷ C. Bonner, *op. cit.*, p. 18.

AȘEZAREA DIN SEC. V – VI p.Chr. DE LA STUPINI „VĂTAȘTINĂ”

Corneliu GAIU

Localitatea Stupini este situată în partea sudică a județului Bistrița-Năsăud, la cumpăna de ape dintre bazinele Someșului Mare și Mureșului, în zona colinară a nord-estului Câmpiei Transilvaniei. Ascunsă ca într-o căldare între dealuri ale căror culmi prelungi depășesc 500 de metri altitudine, peisajul este dominat de pășuni și perdele de pădure pe culmi, terasele, mai largi sau mai restrânse, delimitate de pâraie și izvoare, și pantele domoale de la baza acestor dealuri alcătuind zonele fertile, propice cultivării plantelor. Pârâul Brătenilor, care adună apele torentelor, are un curs intermitent și un debit redus, cu numeroase segmente mlăștinoase, fiind unul din afluenții văii Lechinței. Relativa izolare și condițiile pedoclimatice nu tocmai favorabile nu au împiedica stabilirea unor comunități umane în hotarul acestei localități începând cu neoliticul și continuând în epocile următoare. Așezările s-au constituit de-a lungul cursului de apă, pe pantele și micile terase din stânga pârâului unde pantele sunt mai dulci, cu expunere sudică.

Punctul „Vătaștină” se află în partea vestică a localității, în vecinătatea grupului de case care formează, de-a lungul drumului comunal spre Sânmihaiu de Câmpie, cătunul „La Curte” și valea Borlesei (fig. 2). De-a lungul acestui pârâu, pe pantele ușoare și terasa mediană se găsesc urme de locuire din bronzul târziu, Hallstattul timpuriu și din secolele V-VIII p.Chr, care se intersectează parțial dar ale căror nuclee ocupă zone distincte.

Deși stațiunea era cunoscută printr-o serie de descoperiri hallstattiene de mai multă vreme (*Crișan 1968, Dănilă 1975*) declanșarea cercetărilor arheologice a fost provocată de bogatul material ceramic adunat, de pe podina unei locuințe răzuite de lama buldozerului, în toamna anului 1989, de către cetățeanul Suci Vasilie în urma amenajării unui siloz pentru cartofi și care a ajuns, prin intermediul colegei Gabriela Rădulescu, în colecțiile muzeului din Bistrița, fiind întregite mai multe vase (fig. 9).

Primele investigații, sub forma unui sondaj de verificare, le-am întreprins în vara anului 1991, pe movila situată între drumul de hotar, valea Borleasa și pârâul ce brăzdează pe direcția nord-sud malul stâng al văii, unde lucrările agricole au distrus locuința amintită și pe a cărei suprafață se puteau aduna numeroase fragmente ceramice cărămizii și cenușii lucrute la roată. În acest sector au fost deschise un număr de nouă secțiuni și patru casete pentru dezvelirea complexelor interceptate (fig. 3), însumând o suprafață de 328 m². S-a constatat că lucrările agricole și diversele construcții cu caracter gospodăresc au distrus în mare parte stratul arheologic. Doar în anumite porțiuni, sub stratul de moloz sau sol vegetal, se păstrează un nivel de depunere arheologică cu urme de locuire aparținător așezării Wietenberg și cu resturile unor complexe din epoca migrațiilor. Au fost interceptate și dezvelite o locuință hallstattiană timpurie, patru locuințe din sec. V-VI și o locuință din sec. VIII.

Deoarece în acest sector investigarea așezării din epoca migrațiilor era limitată de culturile perene într-o anumită arie și de distrugerile constatate în alta, în 1994-1995 ne-am concentrat cercetările într-un sector situat la vest de drumul de hotar care străbate stațiunea pe direcția nord-sud, pe panta cu cădere ușoară de la sud de ultimul grajd dezafectat a fostei CAP (fig. 4). Aici, sub stratul de humus actual, gros de 0,25 – 0,30 m, se află un strat de lut negru, afânat, cu urme de locuire din secolele V-VI, de cca 0,25 m, sub

care urmează un strat de lut pigmentat cu urme hallstattiene care atinge 0,40 m. Pe măsură ce panta se accentuează depunerea arheologică se restrânge până la a se confunda cu solul vegetat sub care se află lutul galben în care se conturează gropile complexelor de locuire.

Secțiunile S₇ și S₁₂, de 20 x 1,25 m paralele cu grajdul, la a cărui edificare, am primit informația, s-au găsit schelete umane, nu a dat rezultate pozitive, zona dovedindu-se lipsită de urme arheologice.

În urma săpăturilor din punctul „Vătaștină” au fost dezvelite, integral sau parțial, un număr de 28 de locuințe și 6 gropi de provizii – cele mai multe aparțin orizontului de epoca migrațiilor și pe care le prezentăm în ordinea descoperirii lor, celelalte complexe urmând să fie valorificate într-un alt cadru.

1. Din locuința distrusă de lucrările agricole și pentru care nu deținem nici un fel de date privind forma și dimensiunile, s-au întregit mai multe vase:

- Oală din pastă cărămie cu pietricele în compoziție lucrată la roată, cu coaste la interior și caneluri largi pe pântecul vasului; fund îngust, pântecul bombat, gâtul scurt, gura mai largă decât fundul, buza evazată, tăiată oblic. Dimensiuni: $i = 18,4$ cm, $df = 8,6$ cm, $dg = 14,5$ cm (fig. 9/2).
- Oală din pastă cărămie cu slip maroniu, densă, cu pietricele în compoziție, lucrată la roată, corpul bitronconic, umerii prelinși, gâtul bine marcat, gura largă, buza evazată cu marginea tăiată oblic, cu o șanțuire interioară, caneluri largi pe corpul vasului. Dimensiuni: $i = 19,3$ cm, $dm = 19,8$ cm (fig. 9/1).
- Oală din pastă cărămie cu nisip și pietricele în compoziție, lucrată la roată, fund îngust, corpul bitronconic decorat cu benzi de linii în val între registre de linii drepte horizontale, incizate, buza scurtă și evazată. Dimensiuni: $i = 27,5$ cm, $dm = 31,6$ cm (fig. 9/4).
- Oală cu corpul globular, gâtul cilindric, buza evazată, tăiată oblic, lucrată din pastă cărămie cu pietricele în compoziție slip cărămiziu. Vasul prezintă caneluri pe pântec și benzi de linii horizontale pe umeri. Dimensiuni: $i = 17,7$ cm, $dg = 13,3$ cm, $df = 7,8$ cm (fig. 9/3).
- Oală din pastă cărămie, compactă, cu pietricele, pereții subțiri, cu angobă la suprafață, decorată pe umeri și gât prin caneluri; păstrată fragmentar (fig. 9/5).
- Oală de același tip, cu pântecul bombat și buza trasă în afară (fig. 9/6).
- Jumătatea inferioară a unei oale din pastă cenușiu-vineție, cu pietricele în pastă, suprafața lisă, cu coaste la interior, marginile rotunjite (fig. 9/7).
- Perete de vas cenușiu, din pastă fină cu angobă negricioasă, suprafața lustruită.
- Perete chiup din pastă cenușie cu nisip și pietricele în compoziție.

2. Locuința nr. 1 a fost interceptată prin S₁ și dezvelită apoi printr-o casetă. Groapa locuinței de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, se contura la 0,40 m, podina aflându-se la 0,80 m de la nivelul actual al solului. Nu au fost semnalate gropi de stâlpi care să susțină structura construcției (fig. 5a). Pe podina locuinței au apărut urme de arsură și cărbune fără a exista însă o vatră de foc. În umplutura gropii s-au găsit puține fragmente ceramice, pereți și funduri de vase cenușii cu microprundișuri în compoziție și pereți de oale din pastă cărămie cu suprafața angobată și pietricele în compoziție (fig. 12/1-4). Raportul dintre cele două categorii fiind 87,5% ceramică cenușie și 12,5% cărămie.

3. Locuința nr. 3 a fost surprinsă la capătul sudic al S₅ și degajată ulterior printr-o casetă. Sub stratul de deșeuri provenind de la un atelier de fierărie care a funcționat în apropiere s-a conturat un complex de formă rectangulară cu laturile de 3,3 x 2,8 m, cu latura lungă pe direcția S-N. Podeaua locuinței, constând din pământ bătut fără urme de lutuială, situată la -1,05 m era acoperită de o depunere bine marcată de arsură datorată incendierii complexului și care ar explica și numărul mare de vase rămase în locuință. Lipseau gropile de pari de pe conturul gropii și orice urmă a unei instalații de foc.

Pe podina locuinței au fost găsite mai multe vase lucrate la roată din pastă cărămie și cenușie:

- Oală din pastă cărămie cu microprundișuri în compoziție, angobă brun-cărămie, cu coaste la interior și caneluri largi pe umerii și pântecul vasului (fig. 10/1).
- Oală din pastă cărămie, bine frământată, cu pietricele în compoziție, angobă la suprafață, corp globular, umeri pronunțați, gâtul cilindric, buza evazată cu marginea rotunjită (fig. 10/2).

- Oală de același tip, cu caneluri largi pe umerii vasului (fig. 10/4).
- Oală din pastă brun cărămizie, bine frământată, suprafața acoperită cu angobă maronie, cu pietricele în compoziție care dau aspectul neuniform al suprafeței, cu caneluri adunate care dau impresia de benzi incizate pe umeri și pântec (fig. 10/6, 7).
- Vas lucrat din pastă compactă, cu pietricele în compoziție, arsă cenușiu-vinețiu, cu angobă la suprafață; vasul are corpul piriform, gura îngustă, cu o nervură sub buză (fig. 10/3).
- Vas piriform, păstrat fragmentar, lucrat din pastă cenușie fină, decorat cu registre de impresiuni unghiulare, triunghiulare și pătrate, realizate prin ștampilare (fig. 11/1).

4. Locuința nr. 4 de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, avea dimensiunile de 3,45 x 2,8 m, cu podeaua situată la -1 m de la nivelul de călcare actual (fig. 5b). Nu exista instalație de foc și nu s-au găsit gropi de stâlpi pe laturile construcției.

Inventarul se reducea la câteva fragmente de vase lucrate la roată din pastă cenușie zgrunțuroasă (fig. 11/6-9, 12/5-10) și cărămizie sau brun-negricioasă de la vase borcan de capacități mici și mijlocii. Vasele au fundul îngust, prezentând urmele desprinderii cu sfoara de pe roată și coaste la interior. Cele lucrate din pastă cărămizie sau brun-negricioase sunt lucrate dintr-un lut mai fin la care s-au adăugat firioare de nisip cu bobul mare. Vasele au fundul îngust, cu pereții groși, pântecul larg, cu caneluri pe umeri, buza subțiată și rotunjită, trasă în afară. La unele exemplare, buza prezintă șanțuiri pe interior.

Ceramica cărămizie reprezintă cca 42% din vesela găsită în locuință, cea brun-negricioasă 15%, cea cenușie zgrunțuroasă 11% și cea cenușie cu microprundișuri în pastă 31%.

5. Locuința nr. 5 a fost prinsă în S₅ și degajată ulterior printr-o casetă. Groapa locuinței se adâncea la 0,80 m de la nivelul solului, dar cum în acest perimetru lucrări de nivelare și umplere succesive au deranjat straturile, nu putem aprecia adâncimea inițială a gropii locuinței. Aceasta avea o formă rectangulară orientată cu laturile lungi pe direcția S-N și avea dimensiunile de 3,80 x 3,20 m. Nu exista instalație de foc în suprafața locuinței. Podina, dreaptă, a fost realizată prin baterea cu maiul.

Inventarul găsit se restrânge la puține fragmente de vase lucrate din pastă cenușie cu fire de nisip sau microprundișuri în compoziție, cu coaste la interior și urmele desprinderii cu sfoara pe fundul vaselor (fig. 12/11-15). Un fund de vas brun-negricios are incizată în pasta crudă un semn cruciform (fig. 15/15).

6. Locuința nr. 6 a fost găsită în anul 1994 în sectorul B, în S₃ din acest sector. Groapa locuinței se adâncea la 1,5 m de la nivelul actual al solului și avea o formă rectangulară. Podina, fără amenajări speciale și fără vatră de foc, deși în groapa bordeiului se găseau împrăștiate lespezi și bolovani din gresie. Orientată cu latura lungă pe direcția NE-SV, locuința avea dimensiunile de 2,6 x 3,8 m (fig. 6/1).

În umplutura și pe podeaua locuinței s-au găsit numeroase fragmente ceramice, un piepten bilateral din os (fig. 14/17), și o gresie de ascuțit (fig. 13/9), oase de animale, precum și o monedă romană de bronz (rătăcită și rămasă nedeterminată până în acest moment). Inventarul ceramic bogat și variat cuprinde vase lucrate la roată din pastă cenușie zgrunțuroasă (fig. 14/8-10, 13/1-8) dar și mai multe fragmente de câni și vâscioare din pastă cenușie fină, cu decor lustruit (fig. 13/11, 14/1, 12-16). Se remarcă mai multe oale din pastă cenușie și brun-negricioasă, cu nisip cu bobul mare în compoziție, pereții relativ subțiri, cu gura largă, buza dreaptă, trasă în afară. Vasul de provizii era reprezentat din câteva fragmente de pereți, de asemenea vase lucrate din pastă ciment, dar și printr-un fragment din pastă cărămizie, decorat cu benzi de linii incizate, în val și drepte orizontale. Un profil de farfurie din pastă cenușie cu angobă neagră (fig. 14/2), găsită în umplutura bordeiului, pare mai degrabă o relicvă romană decât un produs de epocă sau, oricum, ținând de moștenirea romană. În inventarul acestuia ceramica cenușie-zgrunțuroasă reprezintă 56,8%, cea cenușiu-negricioasă cu microprundișuri în compoziție 11,8%, cea cenușie-negricioasă dintr-o pastă mai omogenă 24%. Ceramica cărămizie deține o pondere de 4,1%, iar cea din pastă cenușie fină, lustruită, 3%.

7. Locuința nr. 9 a fost interceptată prin S₂, sector B. Era o locuință de formă rectangulară cu colțurile rotunjite având dimensiunile de 3,85 x 3,60 m, cu podeaua din lut bătătorit situată la -1,40 m

(fig. 6/2). Nu s-au găsit gropi de pari pe laturile gropii. În colțul nordic, la nivelul podelei, au apărut bucăți de gresie ce delimitau o vatră pe care se găseau urme de cărbuni și cenușă.

Din groapa locuinței au fost recoltate fragmente ceramice, oase de animal, un cuțitaș de fier, o gresie de ascuțit o fusaiolă discoidală și o greutate de vatră, de formă conică (fig. 15).

Predomină vasele din pastă cenușie și cenușiu-negricioasă cu microprundișuri în compoziție (fig. 15/5, 7, 8, 9), dar apar și fragmente de oale din pastă cu nisip mai fin, cu pereții subțiri, decorați cu benzi de linii orizontale drepte (fig. 15/4). Ceramica fină apare într-o cantitate redusă, reprezentată prin câteva fragmente de vase cenușii și cenușii-negricioase, unele cu decor lustruit (fig. 15/2, 10). A apărut și un fragment dintr-o cană cu umflătură sub buză, lucrată din pastă nisipoasă, brun-cărămizie la interior, cu suprafața neagră. Ceramica lucrată cu mâna apare într-o proporție extrem de mică, reprezentată prin câteva fragmente de borcane din pastă cu microprundișuri și pietricele, brun-negricioase (fig. 15/3, 6).

8. Locuința nr. 10 avea aceeași orientare cu L₉ și dimensiunile de 3,30 x 3,70 m, cu adâncimea de -1,25 m de la nivelul de călcare actual. De plan rectangular și colțurile rotunjite, locuința avea amenajată pe mijlocul laturii vestice o vatră de foc delimitată de lespezi de gresie cu latura de 1,10 m, situată pe nivelul podelei. Pe podina locuinței s-au găsit fragmente osteologice și puține fragmente ceramice cenușii și brun-negricioase din pastă compactă, cu pereții groși, marcați de coaste la interior și caneluri ușoare pe suprafața exterioară.

9. Locuința nr. 12 a fost sesizată în S₈ din sectorul A, între m 30,8 și 34 și urmărită apoi printr-o casetă de 4 x 4 m. Locuința, distrusă în parte de lucrările edilitare, cobora la 0,45 de la nivelul de călcare actual. Planul și dimensiunile stabilite cu oarecare dificultate, evidențiau o construcție de suprafață, de formă rectangulară, cu dimensiunile de cca. 3,2 x 2,9 m. Pe podina neamenajată au fost găsite resturi osteologice de bovideu și ovicaprine și un mărunț inventar ceramic alcătuit din ceramică cenușie și cenușiu-negricioasă lucrată la roată cu microprundișuri în compoziție, prezentând coaste la interior și benzi drepte incizate pe umeri (fig. 16/4-5), cenușie fină (fig. 16/1) și brun-cărămizie (fig. 16/2-3).

10. Locuința nr. 14 a fost descoperită în cursul cercetărilor din anul 1995, în S₈ (40 x 1,5m) trasată la 16,5 m de stâlpii liniei de 220 KV, pe direcția S-N. Locuința avea forma rectangulară, cu dimensiunile de 2,7 x 3,3 m, cu podeaua din lut bătut, situată la 0,5 m. Nu a avut instalație de foc și nici alte amenajări. Nu s-au găsit gropi de pari pe laturile complexului.

Inventar sărăcăcios cuprinzând puține fragmente ceramice la roată din pastă cenușie și cenușiu-negricioasă cu microprundișuri sau nisip în compoziție. Exemplarele din pastă cu pietricele sau nisip cu bobul mare au suprafața neregulată, pe când cele din pastă compactă prezintă coaste la interior și caneluri largi în zona umerilor (fig. 16/7-11). În afara unor oale și borcane de mici dimensiuni, s-a mai găsit o cană cu umflătura sub buză (fig. 17/2).

11. Locuința nr. 16, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite având dimensiunile de 3,1 x 3,7 m, era o locuință semi-îngropată cu podeaua aflată la 0,80 m de la nivelul actual al solului. Pe latura de S-E au fost sesizate două gropi de stâlpi cu Ø de 0,25 m care coboară sub nivelul podelei cu 0,35 m (fig. 7/1). Pe podina locuinței erau împrăștiate pietre cu urme de arsură fără a putea delimita un spațiu rezervat vetrei. Probabil aceasta s-a distrus după abandonarea locuinței.

Inventarul cuprindea o cantitate apreciabilă de fragmente ceramice și multe resturi osteologice de bovideu, porc, oaie, pasăre. Ceramica, fragmentară, provine de la oale de dimensiuni mici și mijlocii, cu fundul îngust, corpul globular, gura mai largă decât baza, cu buza evazată, rotunjită sau tăiată oblic. Cele mai multe sunt lucrate din pastă cu microprundișuri și pietricele, arse cenușiu-negrice (fig. 18/1, 8-10, 12-14) sau brun-cărămizii (fig. 18/2, 15). Nu lipsesc nici fragmente din pastă cenușie, mai omogenă provenind de la oale și vase de provizii. Remarcăm un vâscior în formă de butelie cu gâtul cilindric și buza rotunjită lucrat din pastă omogenă cu firișoare de nisip, brun-cărămizie și un vas din pastă cenușie fină, slip negru, decorată prin benzi verticale pe gât și linii în val pe umeri realizate, prin lustruire (fig. 18/11).

Ceramica cenușie zgrunțuroasă formează 39% din inventarul ceramic, cea cenușiu-negricioasă cu microprundișuri 35% iar cea brun-cărămizie 24%, cea cenușie fină sub 2%.

12. Locuința nr. 17, rectangulară, cu dimensiunile de 3 x 3,1 m. Colțurile se prelungesc cu ieșinduri de formă dreptunghiulară, late de 0,40 m, care coboară sub nivelul de călcare al locuinței cu 0,25-0,30 m. Acestea reprezintă urmele stâlpilor care susțineau elevația locuinței (fig. 7/2). Podeaua dreaptă, din lut bătut cu maiul, era situată la -0,80 m de la nivelul solului. Pe colțul nordic a fost amenajată o vatră simplă, marcată de gresii mărunte și pigmentată cu cărbune și cenușă, situată la nivelul podelei.

Inventarul locuinței este format din fragmente ceramice (fig. 19) și resturi osteologice într-o cantitate mult mai restrânsă decât al locuinței anterioare. Vasele lucrate la roata rapidă cuprind borcane și câni din pastă cenușie fină - 8,3%, roșcat-negricioase cu pietricele în compoziție - 9%, brun-cărămizii având ca degresant nisip - 49% și cenușii-zgrunțuroase - 23,4%. Borcanele lucrate cu mâna, din pastă cu pietricele în compoziție, au fost semnalate prin câteva fragmente de buze și pereți (fig. 19/2, 8).

13. Locuința nr. 18 a fost interceptată de S8 între m 31 și 34, fără a fi dezvelită în întregime și deci, neputându-i stabili dimensiunile și nici preciza eventualele amenajări interioare. În porțiunea săpată au apărut bucăți de lipitură cu amprente de nuiile având diametre de 1,5-1,7 cm, oase de vită, cal, porc. Materialul ceramic, fragmentar, cuprinde pereți, funduri, torți de borcane și câni lucrate la roată din pastă brun-cărămizie, compactă, unele cu angobă neagră, folosind ca degresanți microprundișuri. De menționat două vase din această categorie având incizate pe fund impresiuni cruciforme (fig. 17/8). Fragmentele cenușii și negre cu nisip sau pietricele în compoziție apar într-o cantitate mai redusă decât cele brun-cărămizii. Ustensilele de uz gospodăresc sunt reprezentate de o fusaiolă bitronconică (fig. 17/10) și o cute (fig. 17/12).

14. Locuința nr. 19, rectangulară, cu laturile de 3,3/2,45 m, taie parțial groapa G₁ și groapa locuinței L₂₀. Pe podina situată la -1,15 m era amenajată o vatră pietrar, de formă circulară, cu diametrul de 1,20 m, cu mult cărbune și arsură. Nu s-au găsit urme ale gropilor de stâlpi perimetrali și nici alte elemente care să îngăduie reconstituirea elevației.

Inventarul modest se reduce la câteva fragmente de oale din pastă cenușie, cenușie-negricioasă și brun-cenușie cu nisip sau microprundișuri, lucrate la roată. Vasele prezintă coaste pe suprafața interioară și denivelări la exterior. Sunt vase cu fund îngust, tăiat drept, corpul ovoidal, umerii pronunțați sau prelinși, buza răsfrântă, tăiată oblic (fig. 17/3), aparținând în mod sigur aceleiași orizont cultural, dar marcând o etapă mai recentă decât complexele pe care le taie.

15. Locuința nr. 20 este evident mai timpurie decât locuința anterioară, care o suprapune parțial, dar inventarele ambelor sunt mult prea modeste pentru a putea, pe baza lor, delimita cronologic mai exact cele două etape. Era o construcție de plan rectangular cu colțurile rotunjite având laturile de 2,8/3,45 m. Podeaua, neamenajată, se afla la -0,80 m de la nivelul actual al solului. Nu s-au găsit urme ale gropilor stâlpilor de susținere și nici vatră sau alte amenajări interioare.

Inventarul restrâns cantitativ este limitat la câteva fragmente ceramice cenușii din pastă cu microprundișuri și pietricele (fig. 20/1-2, 4, 7), inaroniu-roșcat cu macroprundișuri (fig. 20/3), un fragment de vas cenușiu cu angobă neagră, cu decor lustruit (fig. 20/6) lucrate la roată. Un singur vas lucrat cu mâna din pastă cenușiu-negricioasă, cu pietricele, s-a aflat în groapa locuinței.

16. Locuința nr. 21 de formă pătrată cu latura de 3 m, a avut nivelul podelei la 0,65 m de la nivelul actual al solului. Nu a avut vatră de foc și nu au fost găsite gropi de stâlpi.

În groapa locuinței s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată din pastă cenușie cu microprundișuri în compoziție, de la oale borcan de mici dimensiuni, cu buza scurtă, tăiată oblic cu caneluri largi și benzi sau linii orizontale incizate, aplicate pe umerii vaselor (fig. 21/2-5). Vasul globular din pastă vinețiu roșcată cu macroprundișuri, decorat cu linii drepte incizate este cunoscut din depunerile funerare de factură gepidică. Un singur fragment, lucrat din pastă maronie, prezintă un decor în formă de sâmbure de migdală, realizat prin ștampilare (fig. 21/6).

17. Locuința nr. 22 face parte din categoria celor semi-îngropate, cu groapa rectangulară având dimensiunile de 3 x 2,8 m, adâncită la 1 m de la nivelul actual al solului (fig. 7/3). Podeaua, realizată prin batere cu maiul, nu avea urme de lutuire sau alte amenajări. În colțul nordic a fost amenajată o vatră, delimitată prin bucăți de gresie, cu diametrul de 1 m. Între pietre și în jurul vetrei s-a găsit multă arsură și bucăți de cărbune.

Inventarul recuperat este format din puține fragmente lucrate la roată din pastă cenușie și cenușiu-negricioasă cu nisip și pietricele în compoziție. Au fost găsite și unele fragmente de oale din pastă neagră-zgrunțuroasă cu pereții subțiri și decor de linii incizate pe umeri, după cum nu lipsesc nici fragmentele din pastă brun-cărămizie cu pietricele ca degresant, dar în proporție mult mai redusă.

18. Locuința nr. 23, de plan rectangular, cu laturile de 3,7 x 3 m și nivelul podelei la -0,60 m. Nu au fost semnalate gropi de pari pe marginile gropii și nici alte amenajări. Lipsește instalația de foc.

În umplutura și pe podeaua locuinței au fost găsite puține fragmente ceramice lucrate la roată din pastă cenușie zgrunțuroasă și brun-cărămizie.

19. Locuința nr. 24 taie colțul sudic al L₂₅; a fost o locuință semi-îngropată, cu podina situată la aproximativ -0,45 m de la nivelul de construcție. Locuința este orientată cu latura lungă pe direcția nord-sud, ceea ce ar presupune dispunerea intrării pe partea mai joasă a terenului. În plan acesta are o formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, având dimensiunile de 3,4 x 2,9 m. Locuința nu a dispus de instalație de încălzire și nici alte amenajări interioare.

Pe podina locuinței s-au găsit fragmente ceramice, două gresii de ascuțit, oase de animale și mai multe bucăți de piatră care nu se concentrează sub forma unei vetre de foc. Ceramica este formată în majoritate din oale cenușii-zgrunțuroase (fig. 22/2, 4, 6, 10) sau cu suprafața neregulată din cauza pietricelelor folosite ca degresant (fig. 22/9, 11). Menționăm o buză de vas din pastă cărămizie-nisipoasă decorată cu benzi de linii în val (fig. 22/5), incizate și, de asemenea 1-2 fragmente de borcane cărămizii din pastă grosieră lucrate cu mâna (fig. 22/1). Un singur fragment de strachină din pastă negricioasă semifină a fost înregistrat în inventarul locuinței (fig. 22/12).

20. Locuința nr. 25 a fost tăiată în colțul sudic de locuința anterioară. Avea un plan rectangular cu colțurile rotunjite cu dimensiunile de 2,7 x 2,55 m și podeaua situată la -0,60 m. Nu a avut instalație de foc.

Inventarul cuprinde un mare număr de fragmente de vase. Predomină vasele lucrate din pastă compactă, cu pietricele și microprundișuri ca degresanți (fig. 23/1-5, 11, 12), dar sunt și vase lucrate din pastă nisipoasă, cu pereții mai subțiri, negrii sau cenușii-negricioși (fig. 23/7-9). Cele mai multe provin de la vase globulare, cu fundul rotunjit, pereții groși și coaste accentuate. Vasele au umerii bine marcați, prelinși sau bombați, buzele trase în afară tăiate oblic (fig. 23/2, 4, 9) sau rotunjit (fig. 23/5-6, 8). Ceramica cenușie fină cu decor lustruit este ilustrată prin fragmente de vase globulare sau în formă de butelie (fig. 24/1-2). Raportul statistic dintre categoriile ceramice este net în favoarea ceramicii cenușii care reprezintă 76,2%, ceramica brun-cărămizie 16,6% iar cea cenușie fină 6,48%.

21. Locuința nr. 26 este o locuință adâncită, de formă rectangulară, cu laturile de 3,7 x 3,9 m. Groapa bordeiului este ușor rotunjită la colțul estic și se adâncește cu aproximativ 1 m față de nivelul de edificare. În colțul vestic, la nivelul podelei, s-au găsit urme de foc sub forma unei aglomerări de formă ovală de cărbuni și arsură, indicând o eventuală vatră.

În umplutură și pe podeaua locuinței s-au găsit bucăți de gresie, oase de animale și o mare cantitate de fragmente ceramice. Materialul ceramic este constituit din borcane lucrate la roată, majoritatea aparținând speciei zgrunțuroase: cele cenușii-zgrunțuroase alcătuiesc 48,7%, ceramica negricioasă-zgrunțuroasă 38,7%, ceramica cărămizie 9,4% iar cea cenușie fină, cu decor lustruit 2,6%. Un singur fragment provine dintr-un vas cenușiu-negricios, din pastă fină decorat prin ștampilare (fig. 24/12). Ceramica cenușie și negricioasă zgrunțuroasă provine de la oale-borcan de capacitate mică și medie, cu o varietate restrânsă de profile: cu buza evazată și marginea tăiată oblic, rotunjită sau prezentând șanțuiri pe

muchie (fig. 25/1-9), cu umerii largi sau prelinși. Majoritatea acestor vase au suprafața netedă, neornamentată. Doar câteva fragmente provin de la borcane decorate cu benzi de linii orizontale (fig. 25/7, 9) și un perete de chiup decorat cu benzi vârluite incizate (fig. 24/11).

Ceramica cenușie cu suprafața decorată cu motive lustruite este semnalată prin fragmente de vase globulare sau căni cu gâtul înalt (fig. 24/4, 25/10, 13) și de la o cană cu tub de scurgere (fig. 24/13).

Din inventarul acestei locuințe mai trebuie amintite patru fusaiole, cilindrice și bitronconice, din pastă cenușie fină (fig. 24/5-8).

22. Locuința nr. 27 este o locuință semi-îngropată, de formă rectangulară, cu laturile de 3,30 x 3,40 m, ușor rotunjită la colțuri. Podeaua, din lut bătătorit, este situată la -1,10 m de la nivelul actual al solului și se contura cu claritate în stratul de lut brun-gălbui. Nu au fost sesizate gropi de pari pe laturile locuinței și nici alte amenajări interioare, locuința fiind lipsită de instalație de încălzire.

Resturile arheologice și fragmentele ceramice se concentrează la nivelul podelei. Ceramica alcătuiește singurul inventar al locuinței și cuprinde borcane, străchini, vase de provizii, căni, lucrate din pastă cenușie și negricioasă cu microprundișuri sau pietricele în compoziție (fig. 26). Vasele lucrate din pastă brun-cărămizie cu angobă negricioasă aparțin mai ales cănilor reprezentate prin mai multe torți și pereți de vase. Ceramica cenușiu-zgrunțuroasă formează aproape trei sferturi din olăria înregistrată 74,3%, cea negricioasă 16,8% iar ceramica brun-cărămizie 8,9%.

În preajma locuințelor, așa cum aminteam, au fost săpate câteva gropi de provizii:

Groapa nr. 1 s-a conturat imediat sub stratul arabil, la 0,30 m, sub forma unui cerc cu diametrul de 1,75 m, care coboară cu pereții verticali până la 0,80 m, după care diametrul se îngustează la 0,92 m. Fundul drept al gropii este situat la -1,10 m de la nivelul solului actual (fig. 7/4). Umplutura gropii, destul de curată, conține mărunte fragmente ceramice, o fusaiole bitronconică, bucăți de gresie cu urme de arsură, cărbune și pigmenți de arsură.

Groapa nr. 2 a fost, la rândul ei suprapusă parțial de L₁₄. Groapa, de formă circulară în plan orizontal, are diametrul gurii de 1,65 m, pereții dreپți și fundul situat la -1,15 m. Umplutura, pigmentată cu lut galben, nu cuprinde alt inventar în afara câtorva oase de animal.

Groapa nr. 3 se contura sub stratul vegetal sub forma unui cerc cu diametrul de 1,70 m. De formă cilindrică, cu fundul ușor albiat, groapa se adâncește la 0,80 m de la nivelul de săpare (fig. 5/3). În umplutură au apărut urme de arsură, pietre arse și 2-3 fragmente ceramice cenușii-zgrunțuroase lucrate la roată.

Groapa nr. 4, circulară în plan orizontal, cu diametrul gurii de 1,20 m și profilul în formă de U, cu fundul albiat, situat la 0,70 m (fig. 5 /4). Umplutura gropii constă din lut pigmentat cu cărbune și arsură. Inventarul se reduce la câteva fragmente ceramice cenușii negricioase lucrate la roată.

Groapa nr. 5 de formă circulară în plan orizontal, pereții dreپți și fundul albiat. Diametrul gropii este de 1,45 m și adâncimea totală de 1,30 m. Umplutură relativ curată cu doar 3-4 fragmente ceramice cenușii-negricioase din pastă nisipoasă, lucrate la roată.

Groapa nr. 6, tăiată de S₉ și săpată doar pe jumătate, avea în plan orizontal o formă circulară cu diametrul de 1,20 m, pereții dreپți și fundul albiat aflat la -1,10 m. În umplutura gropii s-au găsit doar câteva fragmente mărunte de vase cenușii zgrunțuroase.

Așezarea de la Stupini „Vătaștină” ocupă o suprafață de aproximativ 4 ha de-a lungul Văii Borleasa pe micile terase cu expunere sudică de la baza dealului prelung care delimitează partea vestică a bazinului. Doar o parte restrânsă din suprafața acesteia a fost investigată în cele trei campanii de săpături. Observațiile de suprafață și complexe dezvelite permit degajarea unor concluzii privind habitatul din epoca migrațiilor și cultura materială a acestei perioade.

Formând orizontul arheologic cel mai bogat, așezarea din secolele V-VI nu se leagă de un nivel de locuire premergător, spre deosebire de cea de-a doua așezare aflată în curs de cercetare din hotarul

localității, în punctul „Fănațele Archiudului”, la cca 3 km spre nord, unde succesiunea habitatului de-a lungul mileniului I este neîntreruptă (*Gaiu 1999*).

Așezarea s-a înfiripat în jurul unor izvoare, într-o zonă retrasă față de axele principale de comunicații, dar într-un areal intens populat în epocă (fig. 1). În privința amplasării, așezarea de la Stupini confirmă formele de organizarea ale habitatului înregistrate în alte așezări contemporane (*Cosma 1995-96*). Densitatea de locuire se explică atât prin fazele succesive de ridicare și refacere a locuințelor, care, chiar dacă nu pot fi departajate cronologic foarte precis, sunt reflectate atât de intersecțiile și de orientarea locuințelor, cât și de unele diferențieri ale inventarelor.

Organizarea așezării rămâne un subiect despre care nu putem aduce precizări date fiind dimensiunile degajării. Este de presupus că locuințele au fost amplasate pe curbele de nivel evitându-se terenul mlăștinos situat între cele două sectoare cercetate, după cum, de asemenea, se opresc în zona în care pantele dealului se accentuează, fiind preferate porțiunile cu teren relativ plat, apropiate de sursele de apă. Dispunerea locuințelor arată o clară aliniere sau grupare a acestora chiar dacă nu putem vorbi de fronturi stradale continue. Este o constatare surprinsă și în cazul altor situri contemporane în care s-au efectuat săpături mai extinse: Morești, Bratei, Dipșa, Iemut - Sfântu Gheorghe (*Horedt 1979*, 120; *Bârzu 1994-1995*, 241; *Gaiu 1993*; *Cosma 1995-1996*, 40). Aglomerarea complexelor se explică prin durata scurtă de conservare a construcțiilor, apreciată, pe baza studiilor etnografice, la o generație după care fie că locuința este abandonată, fie că în aceeași curte noile generații ridică propriul adăpost. Apreciind durata așezării la cca un secol, putem socoti că aproximativ 1/3 din totalul locuințelor erau contemporane (*Mitrea 2001*, 35-36).

Dacă luăm în calcul numărul de locuințe înregistrate în perimetrul investigat raportat la suprafața așezării, putem estima la cca 100 numărul gospodăriilor, cifră comparabilă cu aprecierile făcute pentru alte așezări contemporane. La Bratei, unde au fost descoperite 56 de locuințe dintr-un orizont contemporan, se apreciază la 200 numărul locuitorilor dintr-o etapă a locuirii (*Bârzu 1994-1995*, 241), la Morești, în perimetrul cercetat s-au găsit 37 de locuințe, numărul de locuitori este estimat la 250-300 (*Horedt 1979*, 121-122). Așezarea de epocă avară de la Kôlked cuprindea 99 de locuințe ridicate pe durata a șase generații, de unde ar rezulta un număr de 30 de familii într-o etapă a așezării (*Kiss 1979*, 188).

În jurul caselor erau amplasate o serie de anexe gospodărești. Numărul gropilor de provizii rămânând mic raportat la numărul de locuințe dezvelite (la un număr de 22 de locuințe sunt 6 gropi de provizii) dacă comparăm situația cu așezările din sec. IV. Este posibil, așa cum pare să rezulte din planul săpăturilor din așezarea 1 de la Bratei, să fi existat și în celelalte așezări spații special destinate păstrării proviziilor (*Bârzu 1994-1995*, 241).

Tipul de locuință adoptat de către locuitorii așezării de la Stupini este cel adâncit în pământ, cu podeaua situată la -0,50 – 1,20 m față de nivelul de călcare. Este tipul de locuință general întâlnit în acest orizont (*Cosma 1995-1996*, 40), locuințele de suprafață reprezentând o excepție în cadrul așezării (L_{12} , L_{14}). Locuințele sunt de plan rectangular cu laturile cuprinse între 2,7 și 4 m, de formă dreptunghiulară sau pătrată, unele având colțurile rotunjite. Suprafața locuibilă variază între 8 și 15 m², înscriindu-se în tipul de locuință familiară de dimensiune mică sau medie (*Kiss 1979*, 189); *Horedt 1979*).

În lipsa unor probe clare putem doar presupune, pe baza analogiilor, că bordeiele și locuințele semiadâncite aveau pereții din bârne sau împletituri de nuiel și acoperișul într-o pantă sau în două pante. Lipsa gropilor de stâlpi pe laturile locuințelor presupune susținerea elevației pe tâlpi de lemn așezate în afara gropii (*Teodor 1978*, 15; *Mitrea 1980*, 67) sau ridicarea pereților din bârne orizontale sau din împletituri de nuiel (*Cosma 1995-1996*, 41-42). Într-un singur caz, cel al L_{17} , colțurile locuinței aveau niște prelungiri dreptunghiulare care se adâncesc cu 0,25-0,30 m sub nivelul podelei (fig. 7/2), ceea ce ar presupune că acoperișul era susținut de patru stâlpi aflați în afara gropii, pereții fiind căpușiți pe interiorul structurii. La locuința 16 au fost prinse urmele a două gropi de stâlpi în interiorul locuinței (fig. 7/1) ceea ce presupune un acoperiș cu o singură pantă care să se sprijine înspre deal pe suprafața solului, sau pe o talpă situată în exteriorul gropii. Pentru restul locuințelor, ținând seama și de planimetria acestora, cea mai

logică restituire propune un acoperiș în două ape, realizat din materiale ușoare (paie, trestie, ierburi) pe un schelet din pari, cu coama paralelă cu latura lungă.

În funcție de prezența gropilor de pari pot fi distinse două grupe de așezări: cele în care locuințele au câte trei perechi de gropi de pari și cele în care majoritatea locuințelor au fost ridicate din bârne orizontale, fără stâlpi de susținere înfipti în pământ. Așezările de la Morești (*Horedt 1979*), Țaga (*Protase 1987-1988*), Cipău „Gârle” (*Horedt 1955*, 659-660), Biharea (*Dumitrașcu 1994*, 167-173, fig. 78-80) sau în cele din Câmpia Tisei (*Kiss 1979; Kiss 1988*) se înscriu în prima categorie, cele de la Bratei, Dipșa (*Gaiu 1993*), Ocnița (*Gaiu 1994*), Soporu de Câmpie (*Protase-Tigăra 1959*, 392) ilustrează cea de-a doua grupă.

În ceea ce privește orientarea și dispunerea intrării acestea erau legate de topografia așezării și circulația curenților de aer. Putem sesiza dispunerea cu predilecție a locuințelor pe axele S-N respectiv E-V și amplasarea intrării pe latura însoțită, dacă ținem seama de poziția vetrelor de foc, în cazurile în care au existat astfel de instalații.

Din cele 21 de locuințe aparținând orizontului de sec. V-VI, pentru șase (L9, L10, L17, L19, L22 și L26) s-au semnalat instalații de foc sub forma unor aglomerări de pietre care delimitează vatra ovală, situată la nivelul podelei. Lipsa instalațiilor de încălzire în perimetrul locuințelor este constatată în majoritatea așezărilor din această vreme (*Horedt 1979; Bârzu 1994-1995, Protase 1987-1988*), încât este greu de stabilit o etapizare cronologică în funcție de acest element (*Baltag 1982*). Constatăm și la Stupini, ca în multe alte locuri, că abia în nivelul feudal timpuriu se generalizează vetrele-pietrar și cuptoarele din piatră.

Inventarul locuințelor cercetate la Stupini „Vătaștină” se compune aproape în exclusivitate din ceramică. Se poate sesiza o destul de clară diferențiere în inventarul locuințelor, în sensul că în locuința distrusă și în L₃ predomină ceramica cărămizie – acestea fiind și singurele complexe în care s-au găsit vase întregi, datorită abandonării lor precipitate – în restul complexelor dominantă este ceramica cenușie. Surprinzătoare este absența aproape totală a ceramicii lucrate cu mâna în nivelul de locuire din epoca migrațiilor de la Stupini. În alte stațiuni, în proporții variate, această categorie ceramică nu lipsește, chiar dacă reprezintă o proporție restrânsă (*Horedt 1979*, 141-144, și tabelul de la 116; *Bârzu 1994-1995*, 251; *Gaiu 1993*, 95; *Gaiu 1994*, 51; *Protase 1987-1988*, 445). În bordeiul săpat în așezarea de la Sânmiclăuș, ceramica lucrată cu mâna reprezintă 32,3% din totalul fragmentelor recoltate (*Anghel-Blăjan 1977*, 290), iar la Iernut - Sfântu Gheorghe, această categorie oscilează între 10 și 20% (*Cosma 1996; Cosma 1998*).

În ce privește repartitia categoriilor ceramice în cadrul locuințelor de la Stupini „Vătaștină”, este ilustrativ tabelul alcătuit pe baza materialului apărut în câteva dintre complexe în care s-a găsit o cantitate suficient de mare de fragmente pentru ca repartitia lor pe categorii să fie semnificativă.

Complex	Categorica de ceramică în funcție de pastă și ardere (procente)					
	cărămizie	Brun-negricioasă	cenușie			
			zgrunțuroasă	cu pietricele	lustruită	ștampilată
Loc. distrusă	68	8,6	5	17,2	0,7	-
Locuința 1	7,1	5,4	33	54,5	-	-
Locuința 3	73,4	11	-	11	-	5,5
Locuința 4	42	15	11	31	-	-
Locuința 6	4,1	-	80,8	11,8	3,3	-
Locuința 9	-	7,6	38,4	51,8	2,2	-
Locuința 16	24	-	39	35	2	-
Locuința 17	9	49	23,4	-	8,3	-
Locuința 24	-	21,6	29,3	46,5	3,4	-
Locuința 26	9,4	-	48,7	38,7	2,6	0,52
Locuința 27	-	8,9	74,3	16,8	-	-

Gruparea locuințelor în care predomină ceramica cărămidie în sectorul A (locuința distrusă, L₃ și L₄), unde și cercetările de suprafață semnalează aceeași categorie de ceramică în proporție mai mare, delimitează o fază distinctă sau un grup separat în evoluția sitului. Ceramica din pastă cărămidie s-a găsit și în așezarea de la „Fânațele Archiudului”, precum și în așezările din apropiere de la Sânmihaiu de Câmpie „Ciorotei” sau Sângeorzu Nou, putând să indice un aspect regional sau un grup etnic distinct, care perpetuează tradiția ceramicii arse oxidant. Vasele din această categorie aparțin practic unui singur tip – oala cu pântecul bombat, umerii prelinși, gâtul bine marcat și buza evazată, prezentând caneluri mai largi sau mai fine pe umeri. Vasele sunt lucrate dintr-o pastă compactă, cu pietricele introduse ca degresant, de unde aspectul denivelat al pereților. Sunt oale de capacități medii și mari, cu deschideri ale gurii de 12-18 cm.

Inventarul celorlalte locuințe este predominant de ceramică cenușie. În proporție de 97-98% aceasta cuprinde ceramică de uz comun, folosită la bucătărie. În funcție de caracteristicile sale tehnologice aceasta apare destul de eterogenă. Compoziția pastei este variată: cu nisip cu bobul mic, cu nisip și paiete de mică, cu nisip cu bobul mare și cu pietricele. Arse într-o atmosferă reductoare, culoarea variază de la pasta ciment, la cenușiu-negricios, până la negru.

Ceramica zgrunțuroasă lucrată la roată produsă în această epocă se înscrie în continuitatea ceramicii comune romane. Forma recipientelor este destul de omogenă, iar evoluția sa, din cauza numărului restrâns al complexelor cercetate, nedeplin cunoscută. Oala fără toartă, cu corpul ovoidal reprezintă forma generică a acestei ceramicii. Starea fragmentară a materialului nu permite elaborarea unei tipologii complete a acestei forme ceramice. În general oalele au fundul îngust, tăiat drept, uneori păstrând urmele desprinderii de pe disc cu spatula sau sfoara. Unele exemplare au fundul rotunjit, cu pereții groși prezentând coaste adânci pe suprafața interioară. Sunt în general vase de capacități mici și medii, cu diametre ale gurii între 8 și 20 cm, cu o netă predominantă a celor cu o deschidere de 12-15 cm. Au corpul ovoidal, globular sau în formă de butelie, cu umerii mai proeminenți sau alungiți, gâtul scurt dar bine marcat, buza răsfrântă în afară. Se întâlnesc și exemplare cu gâtul puțin marcat și buza scurtă, ușor răsfrântă.

Profilatura buzelor și marginilor înregistrează o multitudine de variații, care sparg oarecum uniformitatea formei. În funcție de dezvoltarea buzei și modul în care se îmbină cu gâtul și forma marginii se întâlnesc: buze simple evazate cu muchia rotunjită, cele cu profil unghiular și marginea tăiată oblic sau rotunjită, buze lățite spre exterior. Vase cu o tectonică similară se înregistrează în stațiunile contemporane de la Dipșa (*Gaiu 1993*), Ocnița (*Gaiu 1994*), Morești (*Horedt 1979*, 123-125, fig. 59-60), Bratei (*Bârzu 1994-1995*, 248, fig. 7).

În general este o formă ceramică lipsită de decor sau cu o ornamentație care se reduce la caneluri mai largi sau mai dese, realizate la modelare, linii incizate orizontale sau benzi orizontale drepte sau vălurite dispuse pe umerii oalelor.

Strachina adâncă, cu gura largă și corpul rotunjit (fig. 22/12, 26/2) apare în 2-3 exemplare, ilustrând o formă simplă întâlnită într-un număr redus de exemplare și în alte așezări (*Horedt 1979*, 125-126, fig. 61; *Bârzu 1994-1995*, 249 și p 282, fig. 8).

Prezența vaselor de provizii este dovedită prin cele câteva fragmente de pereți în inventarul locuințelor (fig. 12/3, 24/11). Ele sunt mult mai puțin frecvente decât în complexele din secolul IV, dar se regăsesc în majoritatea așezărilor din secolul VI. La Stupini numărul lor este redus și reprezentat prin mici fragmente ce nu se pretează la întregiri. Lucrate atât din pastă cenușie cât și cărămidie, sunt decorate pe umeri cu benzi de linii în val, incizate (fig. 17/10, 22/6).

O serie de torți și fragmente de buze lucrate atât din pastă cenușie zgrunțuroasă, cât și brun-negricioasă provin de la câni și ulcioare (fig. 13/12, 17/2). Exemplare cu aceeași secțiune a torților se întâlnesc în așezările gepide atât din Transilvania (*Horedt 1979*, fig. 62/12-17), cât și în Câmpia Tisei (*Cseh 1990*, 231, fig. 8-9, 12).

Ceramica cenușie, fină aflată într-o proporție redusă în raport cu cea de uz comun, cuprinde o mare varietate de forme și elemente decorative. În afara unor fragmente care cuprind și firișoare mărunte de nisip, majoritatea sunt dintr-o pastă omogenă săpunoasă sau densă, cu slip cenușiu negricios.

Formele de vas înregistrate sunt cele de vas globular, în formă de pară, cana, ulciorul, farfuria, cana cu tub de scurgere.

Vasul cu corp bitronconic (fig. 14/1) este cunoscut dintr-o serie de descoperiri de la sfârșitul secolului IV și secolul V din regiunea Dunării mijlocii și de jos (*Ottomány-Sosztrits* 1998, 160-163). Un vas de acest fel a apărut la sud de Dunăre, la Deultum (Bulgaria) într-un orizont de la sfârșitul veacului IV și începutul celui următor. Vase asemănătoare au fost găsite în inventarele funebre din Moravia și Austria de la sfârșitul secolului V și începutul secolului VI (*Tejral* 1985, fig. 17/3, 5, 7, 9; 24/1-2). În mediul gepidic au fost descoperite atât în inventarele unor complexe de locuit (*Bârză* 1994-1995, fig. 9/5-7; *Cseh* 1994-1995, fig. 5/3) cât și în depuneri funerare (*Csallany* 1961, pl. 273/1; *Boná* 1974, 102, fig. 31) de la sfârșitul secolului V și secolul VI. Exemplarele din L₂₆ (fig. 1/1-2; 1/13) au o bună analogie în vasul găsit în mormântul de la Morești „Podei” (*Horedt* 1979, 154-156; fig. 71/8) care se datează în a doua jumătate a secolului V.

O serie de buze și gâturi de vase din pastă cenușiu-negricioasă cu pereții subțiri, decorați cu motive polisate, având marginea lată cu buza dreaptă sau evazată și gâtul cilindric înalt (fig. 18/11, 20/6, 24/1), sau cele cu gâtul înalt, tronconic, marcat de o nervură (fig. 14/13, 16, 15/10, 24/4) găsite în L₁₆ și L₂₀ provin de la căni, ulcioare sau carafe, cu profilul în formă de pară care fac parte din repertoriul de forme al olăriei gepidice din secolul VI (*Horedt* 1979; fig. 51/1; 53/13; *Csallany* 1961, pl. 102/10).

În inventarul L₂₆ a apărut un tub (fig. 24/13) din pastă cenușie decorată cu linii verticale lustruite și care aparține tipului de cană cu tub de scurgere. În Transilvania această formă ceramică a fost semnalată în așezările de la Morești (*Horedt* 1972, 128, fig. 63, 1-11), Bratei (*Bârză* 1994-1995, 250, fig. 9/24), Biharea (*Dumitrașcu* 1994, 197), Sânmiclăuș (*Anghel-Blăjan* 1979, 283), Alba Iulia, Șeica Mică (*Horedt* 1979, 130), Cipău - Sf. Gheorghe (*Horedt* 1956, 646, fig. 3/14), Dipșa (*Gaiu* 1993, fig. 9/14), Porumbenii Mici (*Szekely* 19) și Bezid (*Szekely* 1976, pl. 55/6). Ele sunt prezente atât în lumea gepidică (*Csallany* 1961, pl. 103/9, 185/4) cât și în mediul longobard din Câmpia Panoniei până în nordul Italiei (*Boná* 1976, fig. 33, 36-37; *Hessen* 1968, 15), cu încadrări în secolele VI-VII.

Cea mai mare parte a ceramicii fine cenușii are suprafața acoperită cu slip și decorată, fie prin polisare, fie prin ștampilare. Ornamentele acoperă în general jumătatea superioară a vaselor, rareori coborând sub mediana vasului.

În cazul vaselor cu decor lustruit motivele ornamentale sunt realizate cu ajutorul liniilor dispuse izolat sau în benzi și a benzilor late alternate cu suprafețe mate, dispuse în diverse combinații: linii în zigzag dispuse orizontal sau pe verticală, trasate uniform sau neglijent (fig. 13/11, 19/3, 14/12, 14, 24/4), șiruri de linii drepte, dispuse în benzi sau fascicule (fig. 14/14, 16, 24/2, 13) ori în alternanță cu linii în val (fig. 14/13), cu decor romboidal sau în formă de grilaj (fig. 14/1, 15, 24/1, 2, 25/13), benzi late verticale care acoperă gâtul recipientului (fig. 18/11, 20/6.) sau încadrând alte motive decorative.

Sub impulsuri multiple, ceramica gri cu decor lustruit cunoaște o largă răspândire în bazinul mijlociu și inferior al Dunării din secolul al IV-lea și până în secolul VII. În spațiul intracarpatic astfel de descoperiri se regăsesc atât în perioada romană târzie (*Protase* 2000, harta VIII) cât și în epoca migrațiilor. În așezările de la Morești și Bratei ornamentica este în mare parte identică cu cea întâlnită în așezarea de la Stupini (*Horedt* 1979, fig. 66-67; *Bârză* 1994-1995, 251, 10/11-14; 14/1-11, 13-14) indicând, dacă nu aprovizionarea din aceleași ateliere, contemporaneitatea siturilor.

Ceramica ștampilată a fost constatată în inventarul locuințelor L₃, L₂₁ și L₂₆, prin câte un singur fragment. Două dintre exemplare sunt decorate cu benzi de unghiuri succesive (fig. 11/1, 24/12). Acest motiv ornamental se regăsește în repertoriul decorativ de la Morești (Dej, Porumbenii Mici (*Horedt* 1979, 138, fig. 68/1-7), Dipșa (*Gaiu* 1993, fig. 4/4, 6/2), Bistrița (*Gaiu* 1992), Șirioara (*Gaiu* 1984, pl.),

Dumitrița, Galații Bistriței, Podirei (*Gaiu 1999*) cu datări de nu depășesc a doua treime a secolului VI (*Horedt 1979*, 140). Vasul din L₂₁ este decorat cu impresiuni în formă de sâmbure de migdală (fig. 21/6). Analogiile din regiunea Sirmium (*Simoni 1977*, 218-219, pl 4/2; *Popović 1987*, fig. 17/8) concordă spre o datare în secolul VI până la venirea avarilor (568).

În repertoriul motivelor ștampilate din epoca avară (*Kiss 1992*, 49 sqq, tab. 2; *Vida 1999*, 35-36, pl. 1, 2) ornamentica de pe ceramica găsită la Stupini nu este întâlnită. În ce măsură avem de-a face cu etape cronologice sau doar cu simple aspecte zonale, ce țin de centre de producție diferite este greu de stabilit. Dar, având în vedere că același motiv se găsește în bazinul Someșului în complexe ce aparțin ambelor grupe (III și IV în cronologia stabilită de K. Horedt), putem lua acest criteriu doar ca indicator și nu ca element de departajare absolută.

Prezența semnelor cruciforme executate prin incizie înainte de ardere pe fundul vaselor (fig. 12/5, 17/8), ridică problema semnificației unor astfel de simboluri. Pe baza analizei vaselor care prezintă motive cruciforme în cadrul olăriei romane de la Porolissum (Gudea 1994) dar și din alte centre (Gudea, Ghiurco 1988, 49-50) s-a degajat probabilitatea legării lor de procesul de evanghelizare. "În proporție covârșitoare, marcarea obiectelor de uz comun cu semne cruciforme a fost o acțiune sistematică și deliberată a primilor creștini" și care se repetă după anul 313 ceea ce înseamnă – în opinia autorului – că „a devenit deja o tradiție creștină” (Gudea 1994, 102). În repertoriul pieselor cu simbolistică creștină de la nordul Dunării vasele cu incizii cruciforme au fost luate în calcul de către majoritatea celor care s-au aplecat asupra începuturilor creștinismului (Gudea-Ghiurco, 1988, 126-127, Zugravu 1997, 415-416), chiar dacă semnificația lor creștină „nu poate fi totdeauna considerată sigură” (Madgearu 2001, 83). Numărul crescând de descoperiri cu caracter creștin de după mijlocul veacului al V-lea și pe parcursul celui următor (Zugravu 1997, 412 sqq) evidențiază un progres evident al creștinismului în teritoriul nord-dunărean care antrenează atât populația romanică cât și pe germanicii așezați în teritoriul intracarpatic. În acest context, o probabilă simbolistică creștină, pentru vasele cu incizii cruciforme de la Stupini și Morești (Horedt, 1979, fig. 45/7), poate fi de admis.

În afara ceramicii în complexe de la Stupini au apărut o serie de obiecte uzuale și de port. Se remarcă prezența gresiilor pentru ascuțit lame sau vârfuri, primele cu fețele lise, celelalte cu incizii adânci (fig. 13/9, 15/12, 17/12, 22/7, 8). Pentru economia casnică, prezența greutăților și fusaiiolelor atrag atenția asupra ocupațiilor unei populații sătești sedentare. Greutatea de formă conică, perforată, găsită în L₆ era, cel mai probabil, folosită la războiul de țesut vertical. Piese de aceeași formă s-au găsit grupate spre marginile gropilor unor locuințe, fapt care indică funcționarea unor ateliere de țesut (*Horedt 1979*, 151-152).

S-a găsit o singură piesă de port, un piepten bilateral din os cu nituri de bronz, decorat cu benzi de linii verticale și oblice incizate, în inventarul L₉ (fig. 14 /17). Acest tip de piepten devine un obiect obișnuit în epocă, în Transilvania fiind înregistrate 28 de locuri, majoritatea cu depuneri funerare (*Cseh 1990*, 55, lista 18, harta 18) din secolele V – VII, încât apelul la analogii nu se justifică, valențele cronologice ale acestora fiind, pentru această perioadă, irelevante.

Lipsa unor materiale care să ofere elemente mai strânse de datare – moneda din L, ar fi oferit eventual doar un *terminus post quem* în datarea complexului – încadrarea cronologică a așezării de la Stupini se poate realiza doar pe baza analogiilor oferite de descoperirile din alte stațiuni. Apropierea care se pot stabili cu tipologia materialului ceramic de la Morești, din nivelul b al așezării 1 de la Bratei și din alte părți, arată că așezarea se constituie, probabil, în ultimele decenii ale secolului V și se desfășoară pe parcursul secolului VI. Numărul extrem de mic al vaselor borcan lucrate cu mâna, poate fi luat și el în considerare. În necropolele gepide din Transilvania ceramica lucrată cu mâna apare mai ales în orizontul târziu.

Analiza ceramicii și intersectarea unor complexe indică existența a două etape în desfășurarea habitatului din epoca migrațiilor de la Stupini. În aceeași direcție conduce și raportul dintre complexe care dispun de instalație de încălzire și cele în care lipsește, în sensul că cele dintâi par mai târzii.

Departajarea destul de tranșantă între categoriile ceramice găsite în unele complexe din cele două sectoare poate să ofere posibilitatea unor distincții de natură etno-culturală, dar care, în lipsa unor descoperiri de același tip, rămân de clarificat mai târziu.

Dacă o mare parte a olăriei de uz comun reprezintă, prin forme și tehnica de modelare, evoluția firească a categoriilor epocii anterioare, și care intră în repertoriul comun populațiilor din regiune, alte categorii – vasele în formă de pară sau în formă de pungă, cana cu tub de scurgere, vasele cu decor stampilat, sunt răspândite de către gepizi în Transilvania. O anumită uniformitate în cultura materială a epocii pe spații întinse reduce posibilitatea unor diferențieri etno-culturale. Departajările între o componentă și alta pot oferi indicii pentru stabilirea etnicului locuitorilor (*Bârzu-Brezeanu 1991*, 210-211; *Harhoiu 1990*, 147). La Stupini cele din urmă apar într-un număr redus, însă o atribuire a așezării în favoarea romanilor rămâne de probat și prin alte descoperiri.

Necropolele cu zeci de morminte și numeroase așezări identificate arată faptul că regiunea a intrat în zona ocupată de către gepizi din a doua jumătate a secolului V și până în primele decenii ale secolului VII. Prezența acestora a influențat și cultura materială a populației locale ducând la un proces de aculturație în urma căruia surprinderea arheologică a diverselor componente etnice, în cazul așezărilor, devine aproape imposibilă.

Deși am lăsat în afara prezentării noastre nivelul de locuire mai recent, din secolul VIII-IX, nu putem să nu remarcăm modificarea radicală a tipului de habitat față de locuirea din perioada regatului gepid. Materialul arheologic restrâns și numărul mic de complexe cercetate nu ne dau posibilitatea să stabilim, deocamdată, dacă a avut loc o fractură în evoluția așezării sau doar o modificare a culturii materiale sub presiunea unor impulsuri etnice noi. Poate că o viitoare dezvoltare a cercetărilor va oferi mai multe precizări în această privință.

L'HABITAT DES Vème – VIème SIÈCLES P.CHR. DE STUPINI (DÉPARTEMENT DE BISTRITA-NASAUD) (Résumé)

La localité est située au Nord-est de la Transylvanie, à la ligne de partage des eaux entre les bassins des rivières Mureș et Someșul Mare, mais, par le ruisseau qui part de la limite de la localité, entre dans l'aire du Someș. Les fouilles faites pendant la dernière décennie ont eu comme résultat l'identification des deux stations à niveaux d'habitat qui débutant dans la préhistoire et se succèdent jusqu'à l'époque féodale. Le premier de ces points situé à l'Ouest de la localité, investiguer par les fouilles archéologiques de 1991, 1994-1995, au lieu-dit «Vătaștină», a identifié 28 complexes d'habitat et 6 fosses à provisions, dont 21 habitations et les fosses, appartiennent à la période des migrations, 2 habitations datent depuis l'âge du bronze et quatre habitations des VIIIème-IXème siècles p.Chr.

Les habitations des Vème-VIème siècles sont des habitations de surface (2), enterrées à des profondeurs de 0,40-1,20 m du niveau d'édification. Ayant un plan rectangulaire, celles-ci ont été élevées sur des pièces en bois – généralement les traces des piliers qui soutenaient la toiture manquent. La surface des habitations varie entre 8 et 15 m². Le plancher était fait de terre glaise tassée au maillet, sans d'autres aménagements. A peu d'exceptions près (L₉, L₁₀, L₁₇, L₁₉, L₂₂ et L₂₆), à l'intérieur, toute trace d'âtre et de four, manque. L'inventaire archéologique des habitations est composé, pour la plupart, de récipients, dont la majorité est fragmentaire.

L'exception est représentée par l'inventaire d'une habitation détruite par les travaux agricoles, qui nous a amenés à commencer les fouilles, et à examiner l'habitation L₃, d'où l'on a pu reconstituer plusieurs récipients travaillés à la roue, en pâte rouge-brique, ayant des cailloux dans leur composition (fig. 7, 8), appartenant à des pots au corps bombé, aux épaules oblongues, à ouverture large, et bord

rabattu et arrondie. Dans L₃ excepté les récipients rouge-brique, on a trouvé encore deux récipients en pâte grise fine, dont un à décoration estampillée (fig. 9/1).

Quant au reste des habitations, il prévaut la céramique de cuisine, travaillée en pâte, avec du sable, micro-graviers et cailloutis, de couleur grise ou noirâtre appartenant à des récipients à capacités réduites ou moyennes. Travaillés au tour, les récipients présentent des côtes à l'intérieur, et parfois des cannelures légères, à l'extérieur. Du point de vue technologique, on peut distinguer plusieurs groupes de récipients, en fonction de la façon de dégraissage, de couleur, de l'aspect des surfaces, mais, généralement, la céramique grise grumeleuse, continue, du point de vue technologique et de la forme, la céramique commune romaine. La forme des récipients est assez homogène et se réduit en essence, au type de pot sans anse, au corps ovoïde ou globulaire, aux épaules plates ou proéminentes, au col court et bord rabattu. Le profil des bords présente une multitude de variations, qui cassent, en quelque sorte, l'uniformité de la forme. Généralement, c'est une forme céramique sans décoration, ou, ayant une ornementation qui se réduit à des cannelures légères et à des bandes de lignes horizontales situées sur les épaules. Excepté les pots, on a identifié des fragments de tasses, de jattes, de récipients à provisions.

La céramique grise fine est réduite par rapport à celle d'usage commun, mais elle est beaucoup plus riche quant aux formes et ornementation. On rencontre des récipients sous la forme d'une bouteille, des récipients bitronconiques, des jarres, des assiettes, des jarres et des tasses.

Le récipient à corps bitronconique (fig. 14/1) est connu d'une série de découvertes dans la région du Danube moyen de la fin du IVème et le début du Vème siècle. A Mahren et en Autriche, il y a ce type de récipients dans des inventaires funéraires provenant de la fin du Vème et le début du VIème siècle. Une bonne analogie pour le récipient de L₂₆, serait le récipient du tombeau de Morești «Podei» (Horedt, 1979, fig. 71/8).

La majorité des récipients gris fins ont la surface décorée. La plupart présente des motifs décoratifs réalisés par polissage: des lignes ondulées, suites de lignes droites, des bandes larges alternant avec des surfaces mates, des losanges, décoration en grille, en diverses combinaisons. Les récipients à décoration polie sont répandus dans la région du limes danubien et les zones avoisinantes à partir du IVème siècle jusqu'au VIIème siècle. Les formes et l'ornementation de ces récipients ont des analogies apparentées dans les habitats des Vème – VIème siècles de Bratei et de Morești.

Dans les habitations L₃, L₂₁ et L₂₆, on a trouvé des fragments de récipients décorés par estampillage. Ceux-ci, mais aussi le vase-théière (24/13) de L₂₆, sont des pièces directrices pour les antiquités gépides. Le motif angulaire, estampillé sur les pièces de L₃ et L₂₆ est présent sur les formes céramiques des habitats de Morești, Porumbenii Mici, Dipșa, Șirioara, Podirei, Dumitrița, datées avant le dernier tiers du VIème siècle. On a trouvé des vases-théière en Transylvanie à Bratei, Morești, Bezid, Dipșa, Alba Iulia, Șeica Mică, Cipău, Sf. Gheorghe, Biharea, Pecica.

Excepté les récipients, il y a aussi d'autres objets liés à l'industrie ménagère : des fusaïoles, des poids pour le métier à tisser, des grès à aiguiser. Les pièces communes se réduisent à un simple peigne, bilatéral, employé du IVème jusqu'au VIIème siècle. L'habitat de Stupini appartient du point de vue ethnoculturel à l'horizon à tombeaux à la file du temps du royaume Gépide, et peut être daté aux dernières décennies du Vème et VIème siècle, jusqu'en 567.

Bibliografie

Anghel-Blăjan 1977	Gh. Anghel, M. Blăjan, <i>Săpăturile arheologice de la Sânmiclăuș (com. Șona, jud. Alba)</i> , în <i>Apulum</i> XV, 1977, 285-307.
1979	<i>Săpăturile arheologice de la Sânmiclăuș — „Grușor”, comuna Șona, jud. Alba, 1973. Raport preliminar</i> , în <i>Materiale</i> XIII, Oradea 1979, 281-288.
Baltag 1982	Gh. Baltag, <i>Locuințe, ateliere și instalații de foc din secolele IV-VIII în așezarea de la Sighișoara „Dealul Viilor”</i> , în <i>Revista Muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă</i> , 2, 1982, 2, 44-50.

- Bârză 1994-1995 L. Bârză, *La station no 1 de Bratei, dép. De Sibiu (IV – VII siècles)*, în *DaciaNS*, 1994-1995, p 239-295.
- Bârză-Brezeanu 1991 L. Bârză, S. Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București 1991.
- Boná 1976 I. Boná, *The dawn of the dark ages*, Budapest 1976.
- Cosma 1995-96 C. Cosma, *Așezări și tipuri de locuință în spațiul Transilvaniei intracarpatică în secolele V-VI d.Ch.*, în „*Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*” Oradea-Cluj, 1995-1996, 39-45.
- 1996 Iernut, punctul „Pe Șes”, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1995, Brăila 2-5 mai 1996.
- 1997 Iernut – Sfântu Gheorghe, punctul „Pe Șes”, jud. Mureș, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1997, Călărași 1998, p 31-32.
- Crișan 1968 E. Crișan, *Un biberon hallstattian*, în *ActaMN* 5, 1968, p 405-408.
- Cseh 1990 J. Cseh, *Adatok az V-VII Századi gepide emlékanyag egységéhez*, în *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 7, 1990, 29-77.
- 1994-1995 Kora népvándorlás kori teleprészet a Tiszazagban, în *ArchErt*, 121-122, 1994-1995, 115-129.
- Dănilă 1975 Șt. Dănilă, *Depozitul de bronzuri de la Stupini*, în *SCIVA* 27, 2, 1975, 225-229.
- Dumitrașcu 1994 S. Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice 1973-1980*, Oradea 1994.
- Gaiu 1984 C. Gaiu, *Așezarea prefeudală de la Șirioara*, în *Marisia* 13-14, 1984, 59-64.
- 1992 Le cimetière gepide de Bistrița, în *DaciaNS*, 36, 1992, p 115-124.
- 1993 Așezarea din secolul al VI-lea de la Dipșa, jud. Bistrița-Năsăud, în *RB*, 7, 1993, 91-107.
- 1994 Săpăturile arheologice de la Ocița, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud, în *RB*, VIII, 1994, p 49-54
- 1999 Așezarea daco-romană de la Stupini, în *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p.84-96
- Gudea 1994 N.Gudea, *Semne în formă de cruce pe vase romane de la Porolissum. Despre semnele în formă de cruce incizate sau zgâriate pe obiecte de uz comun în epoca preconstantiniană*, în *ActaMP*, 18, 1994, p95-110.
- Gudea, Ghiurco 1988 N.Gudea, I.Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.
- Harhoiu 1980 R. Harhoiu, *Romanici și migratori în Dacia Transilvană în secolele IV-VII*, în *ARMSS*, seria IV, tom XII, 1987, 137-149.
- Hessen 1968 Otto von Hessen, *Die Longobardische Keramik aus Italien*, Wiesbaden, 1968.
- Horedt 1979 K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bucurest 1979.
- Kiss 1979 A. Kiss, *Das Gräberfeld und die Siedlung der awarenzeitlichen germanische Bevölkerung von Kölked*, în *FoliaArch*, 30, 1979, 185-191.
- 1988 Előzetes jelentés (II) a Kölked-feketekapui avarkori település és temető ásátásától, în *FoliaArch*, 39, 1988, 173-194.
- 1992 Germanen in awarenzeitlichen Karpatenbecken, în *DaimF, Awarenforschungen* I, Wien, 35-134.
- Madgearu 2001 Al. Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001
- Mitrea 1980 I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret, în secolele VI-IX e.n.*, în *Carpica* 12, 1980, p 55-190.
- 2001 Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII, *Piatra-Neamț*, 2001.
- Ottomány-Sosztarits 1998 K. Ottomány, O. Sosztarits, *Spätromischer töpferoffen im Südlichen Stadteil von Savaria*, în *Savaria. Pars Archeologica*, 23/3 (1996-1997), Szombathely 1998, 145-217.
- Popovič 1987 M. Popovič, *Contribution of the Studes of the Early Byzantine Viminacium*, în *Starinar*, 38, 1987, 1-37.
- Protase 1987-88 Așezarea autohtonă din secolele IV-VI de la Țaga (jud. Cluj), în *AIAC* 28, 1987-1988, 443-450.
- 2000 *Autohtonii în Dacia*, II, Cluj-apoca, 2000.

- Protase-Țigăra 1959 D. Protase-I. Țigăra, *Șantierul arheologic Sopor de Câmpie*, în *Materiale* 6, 1959, 383-395.
- Szekely 1976 Z. Szekely, *Așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș)*, în *Marisia* 6, 1976, 117-123.
- 1992 *Cercetări arheologice la Porumbenii Mici, județul Harghita (așezarea prefeudală)*, în *Marisia* XV-XXII, 1992, 121-128.
- Tejral 1985 *Spätromische und völkervanderungszeitlich Drehsohlenkeramik in Mähren*, în *ArchAustr*, 69, 1985, 105-145.
- Teodor 1978 D.Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V- IX e.n.*, Iași 1978.
- Vagalinski 1999 *Spätromische und völkervanderungszeitlich Drehsohlenkeramik mit eingeglätteter Verzierung südlich der unteren Donau (Bulgarien)*, în Gornlka-Fuchs G, *Die Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*, Bonn 1999, p 155-177.
- Vida 1999 T. Vida, *Die awarenzeitliche Keramik I. (6-7 Jh.)*, Berlin-Budapest, 1999.
- Zugravu 1997 N.Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

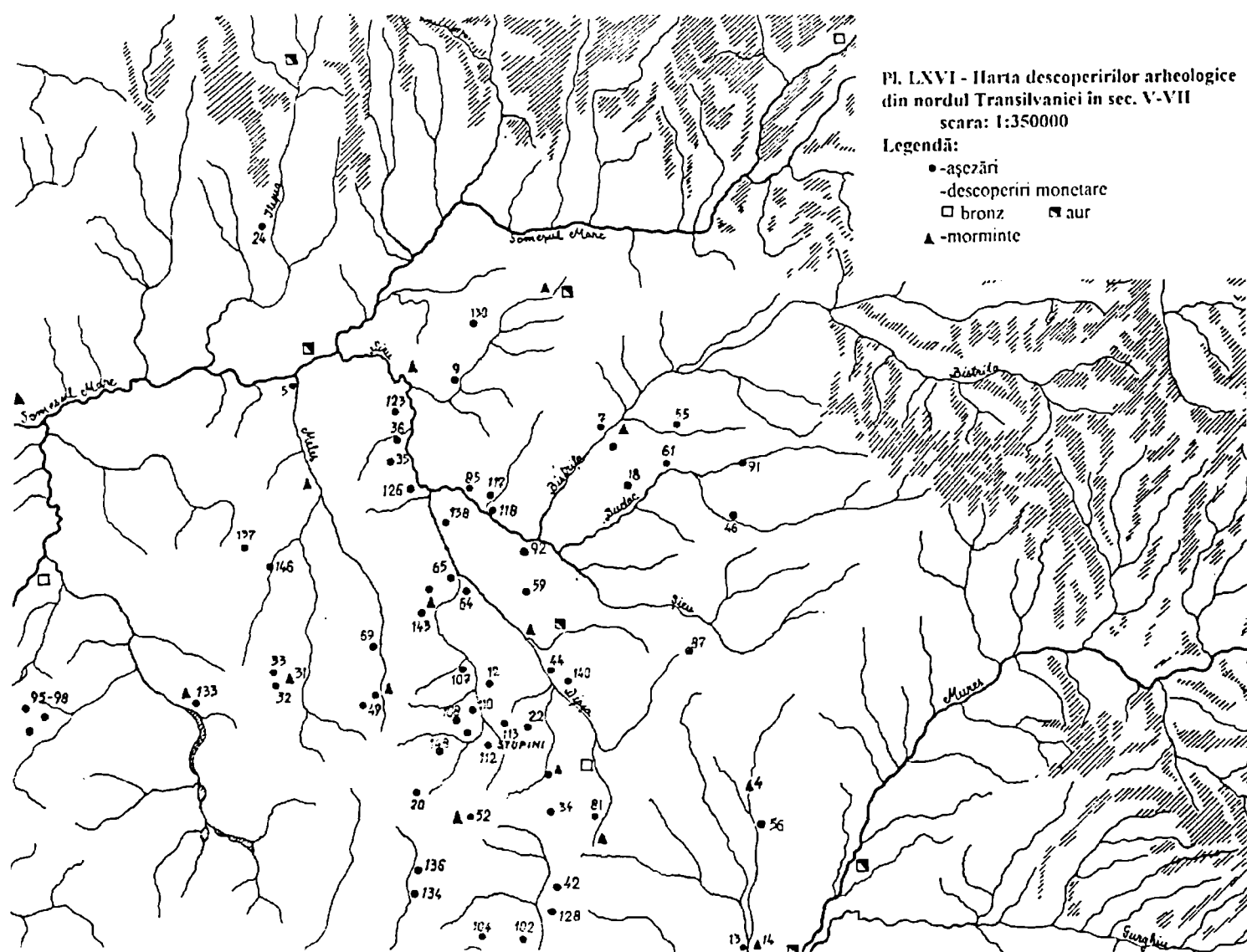

Fig. 1 Harta descoperirilor arheologice din nordul Transilvaniei în sec. V-VII cu poziția așezării la Stupini.

Fig. 1 La carte des découvertes archéologiques, au Nord de la Transylvanie, aux Vème – VIIème siècles, comprenant la position de l'habitat de Stupini.

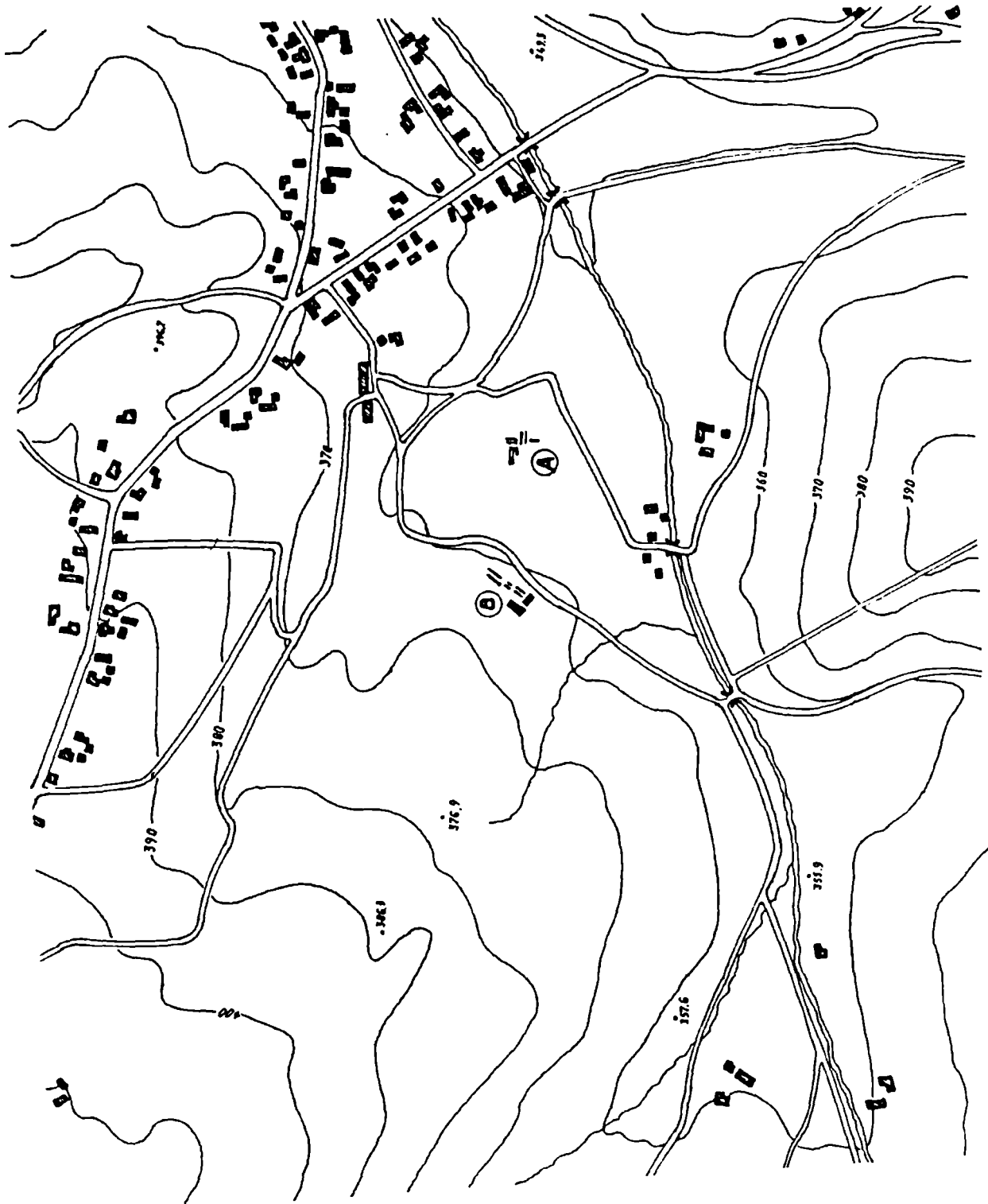

Fig. 2 Plan de situație al așezării.
Fig. 2 Plan de situation de l'habitat.

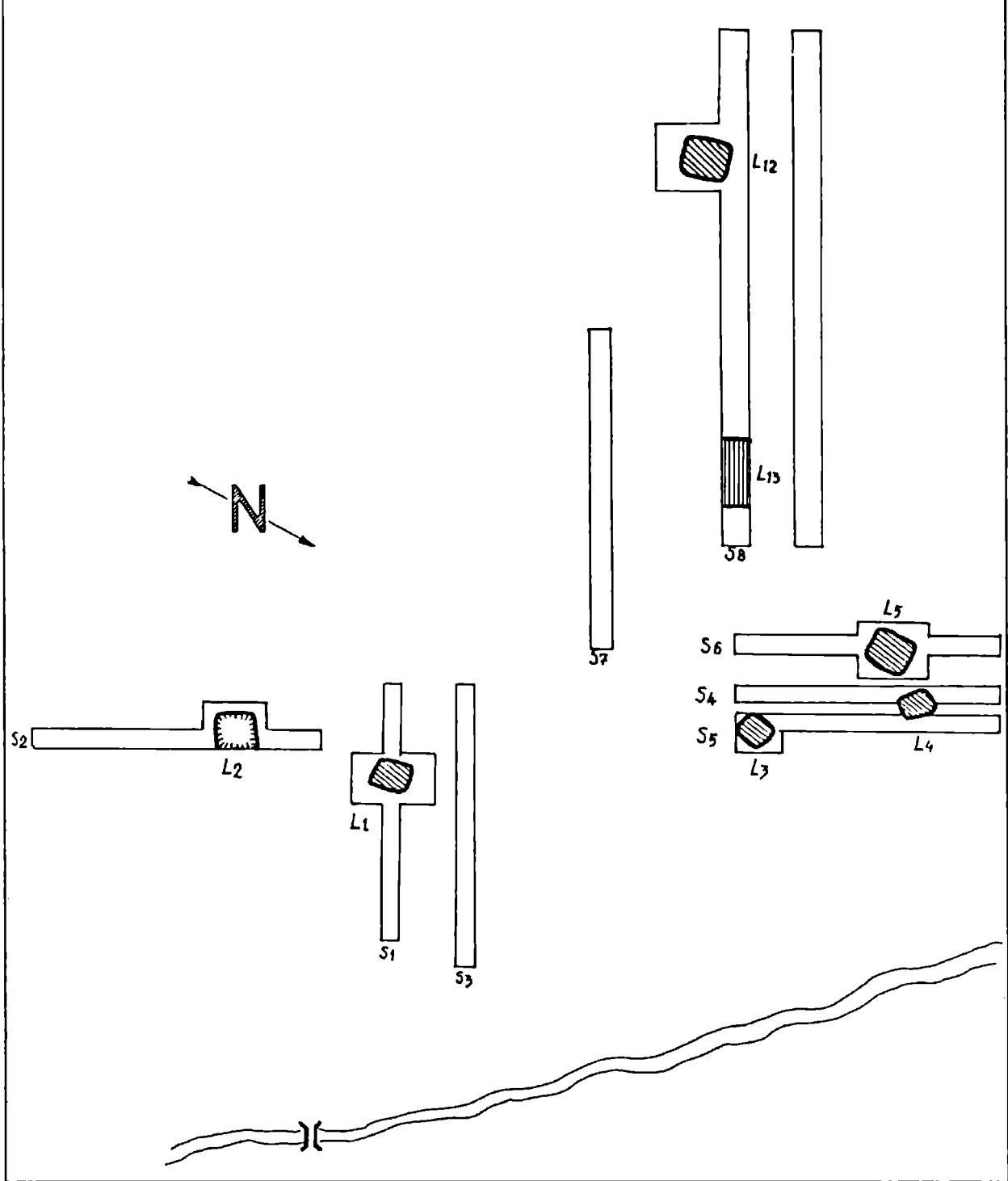

Fig. 3 Planul săpăturilor din sectorul A de la Stupini.
 Fig. 3 Le plan des fouilles dans le secteur A de Stupini.

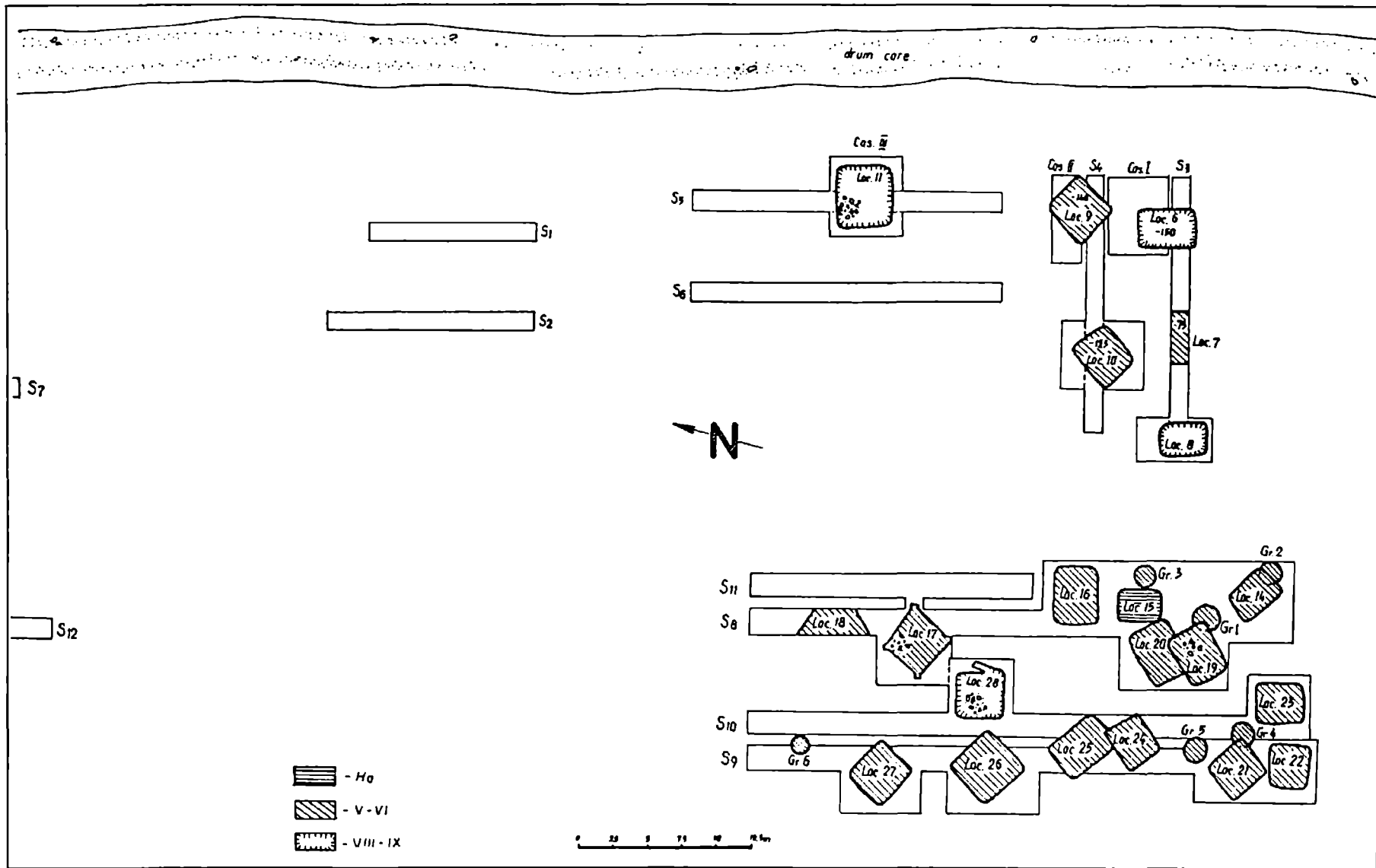

Fig. 4 Planul săpăturilor din sectorul B de la Stupini.

Fig. 4 Le plan des fouilles dans le secteur B de Stupini.

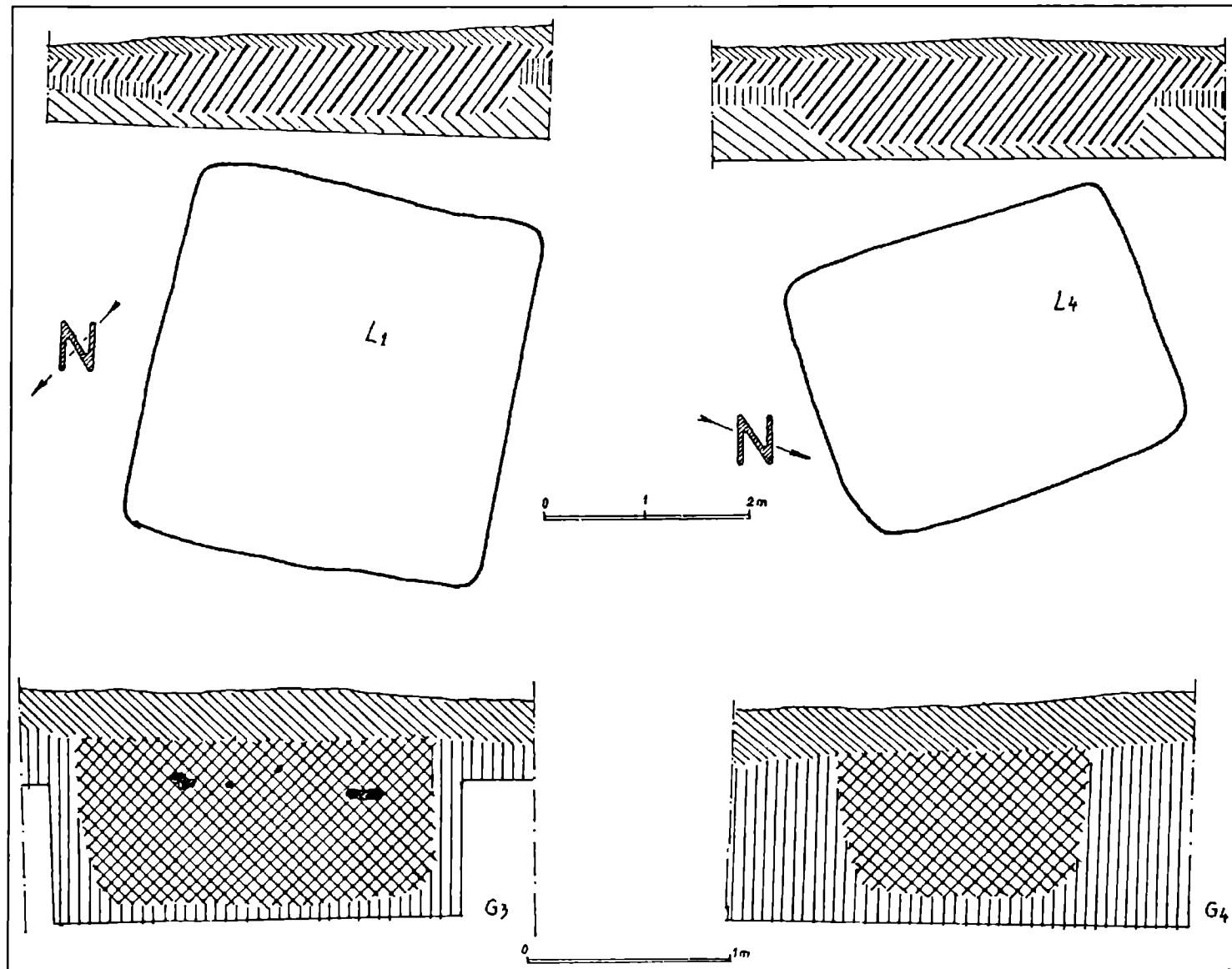

Fig. 5 Planul și profilul locuințelor L1 și L4 și profilele gropilor G3 și G4.

Fig. 5 Le plan et le profil des habitations L₁ et L₄ et les profils des fosses G₃ et G₄.

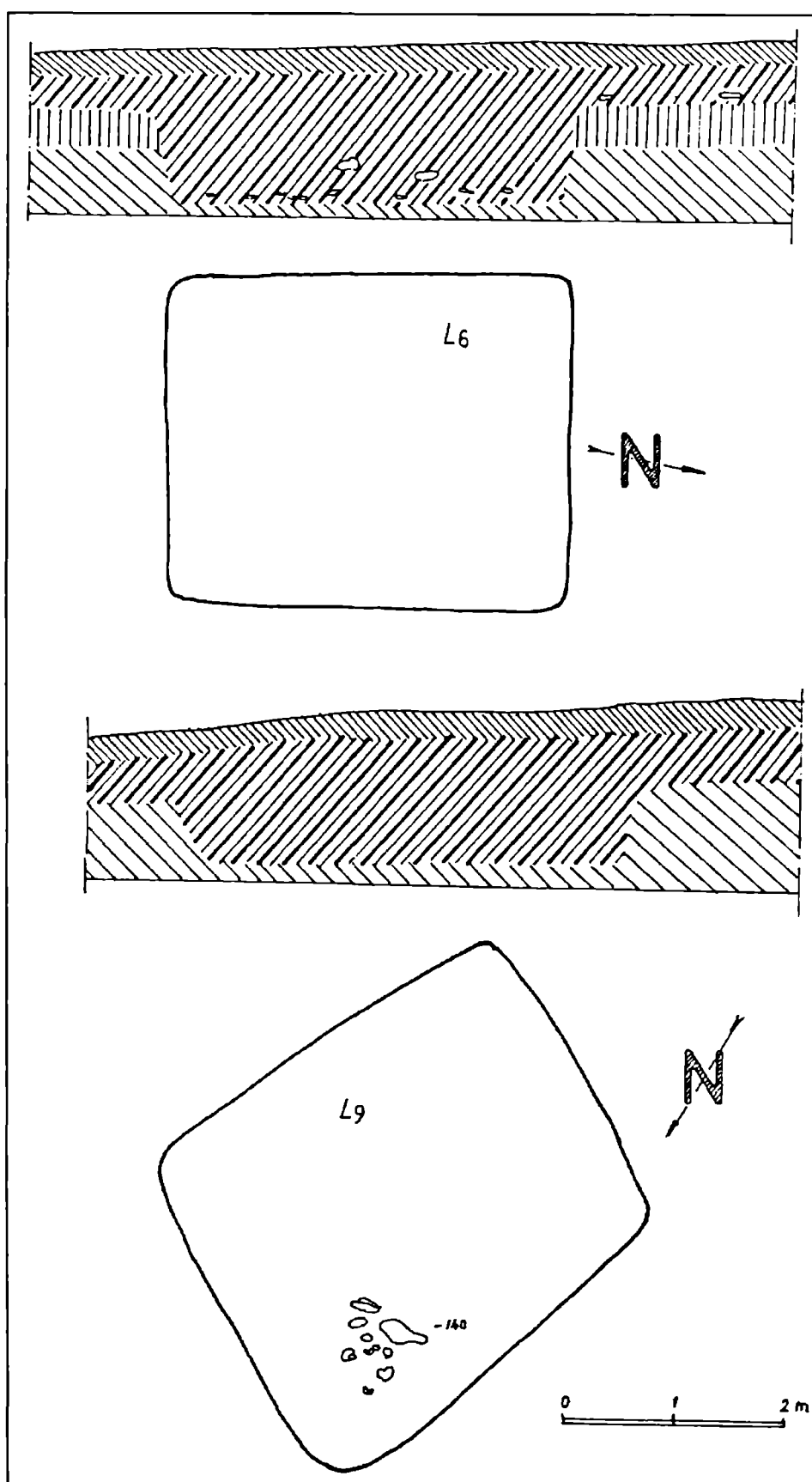
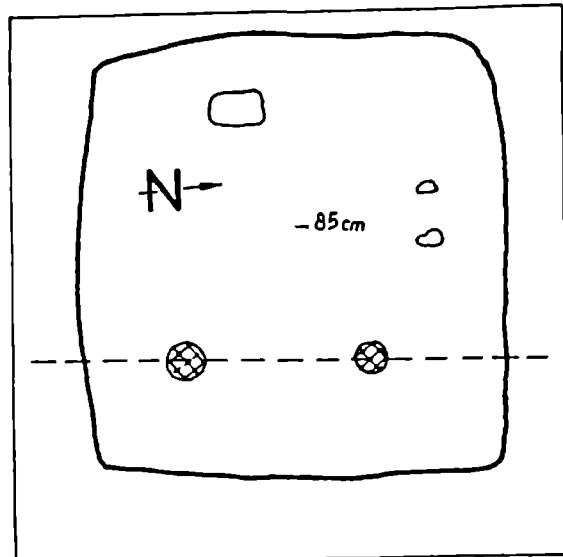
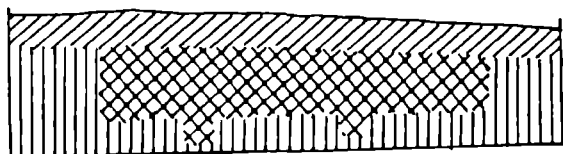

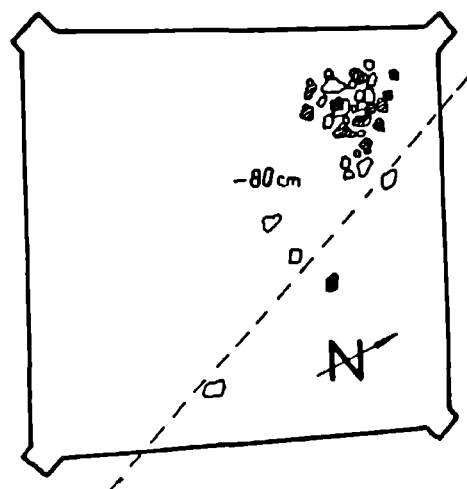
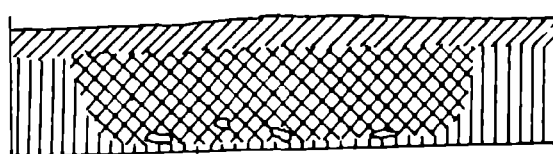
Fig. 6 Planul și profilele locuințelor L₆ și L₉.

Fig. 6 Le plan et les profils des habitations L₆ et L₉.

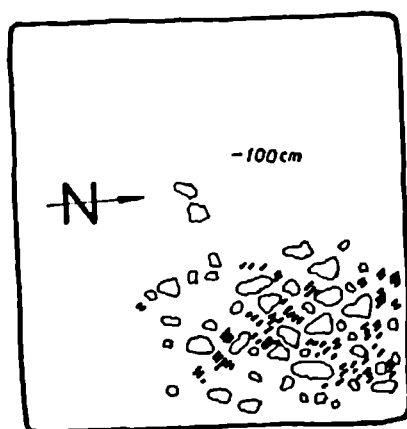
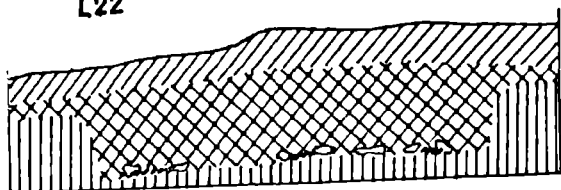
L16

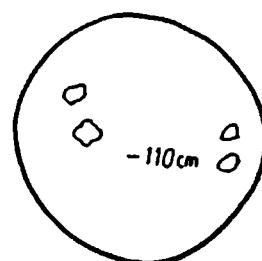
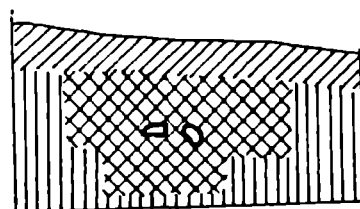
L17

L22

G1

0 1 2 m

Fig. 7 Planul și profilele locuințelor L₁₆, L₁₇ și a gropii G₁.

Fig. 7 Le plan et les profils des habitations L₁₆ et L₁₇ et de la fosse G₁.

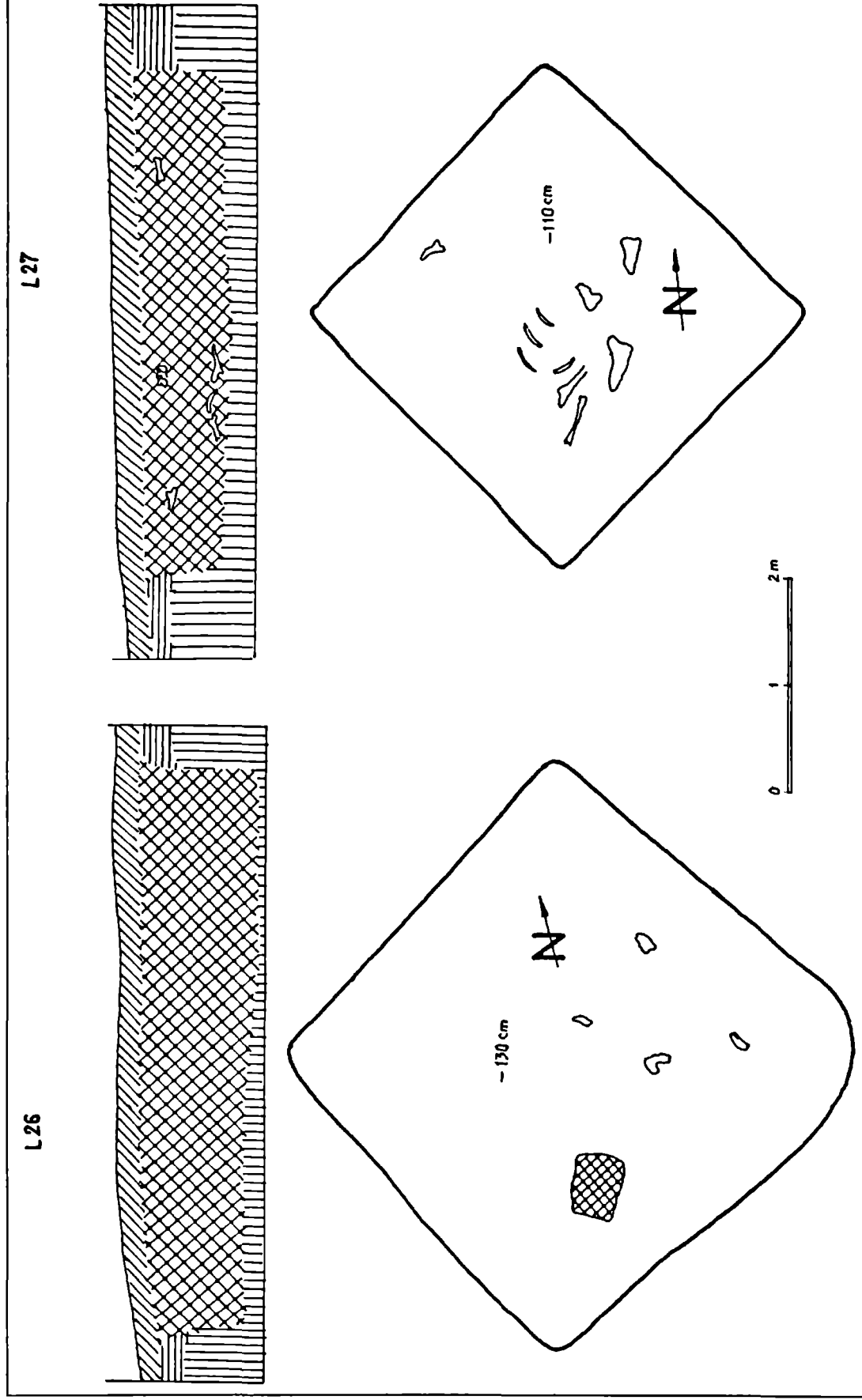

Fig. 8 Planul și profilele locuințelor L₂₆ și L₂₇.
 Fig. 8 Le plan et les profils des habitations L₂₆ et L₂₇.

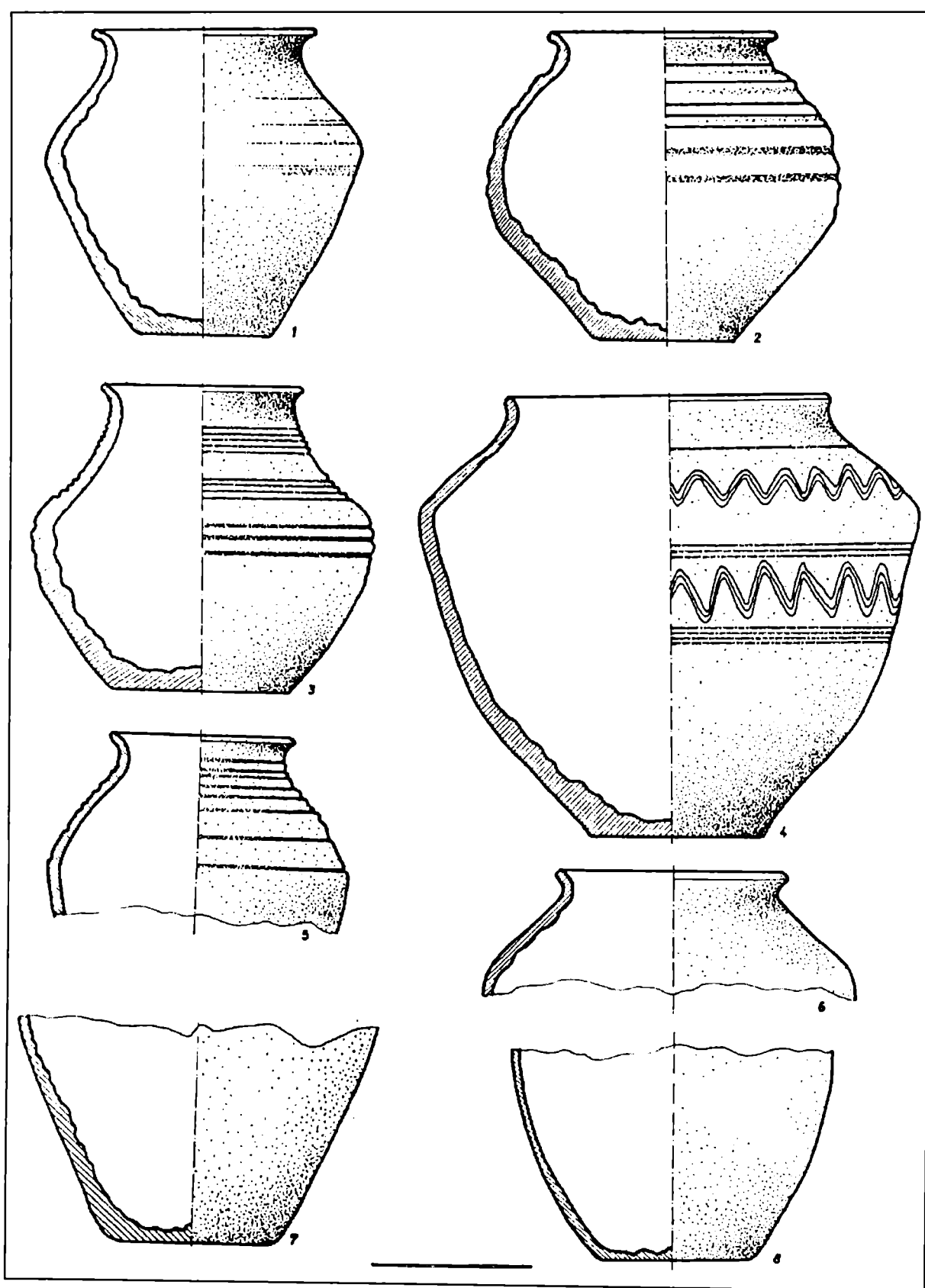

Fig. 9 Ceramică cărămizie din locuința distrusă de lucrările agricole.

Fig. 9 De la céramique rouge-brique dans l'habitation détruite par les travaux agricoles.

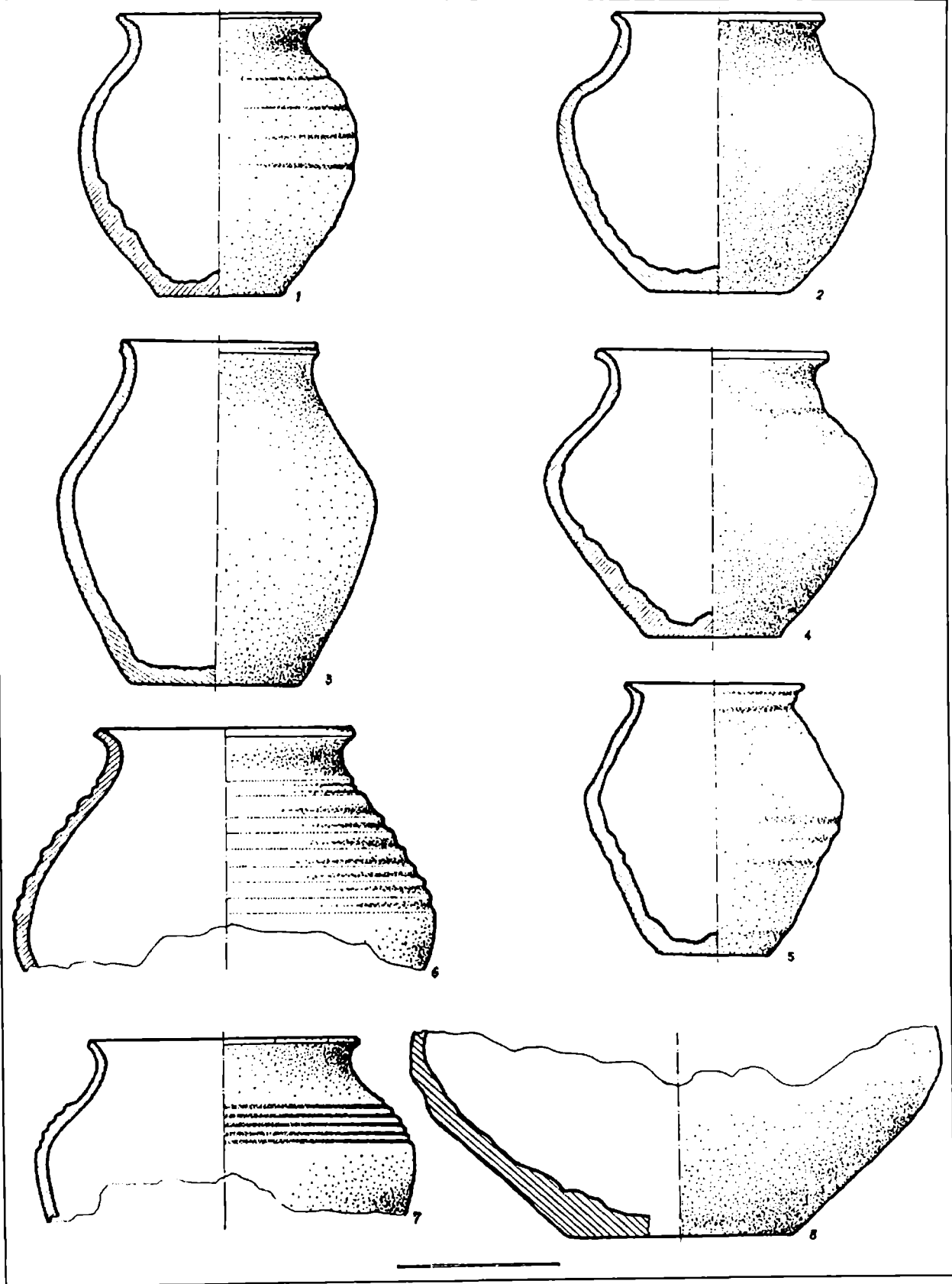

Fig. 10 Ceramică cărămizie (1-2, 4-8) și cenușie (3) din locuința L₃.

Fig. 10 De la céramique rouge-brique (1-2, 4-8) et grise (3) dans l'habitation L₃.

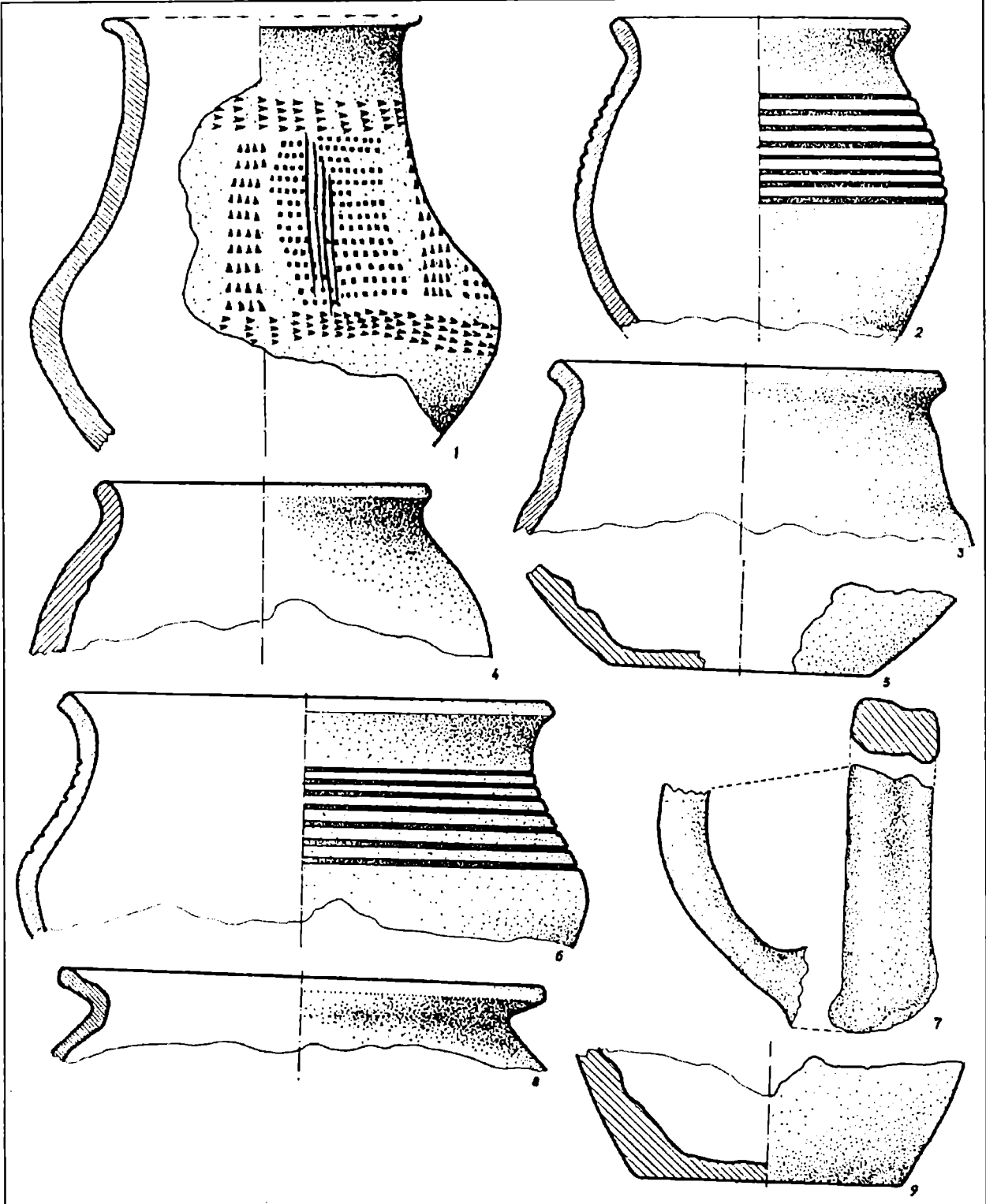

Fig. 11 Ceramică cenușie fină (1) și zgrunțuroasă din locuința L₃ (1-5) și locuința L₄ (6-9)

Fig. 11 De la céramique grise fine (1) et grumeleuse dans l'habitation L₃ (1-5) et l'habitation L₄ (6-9).

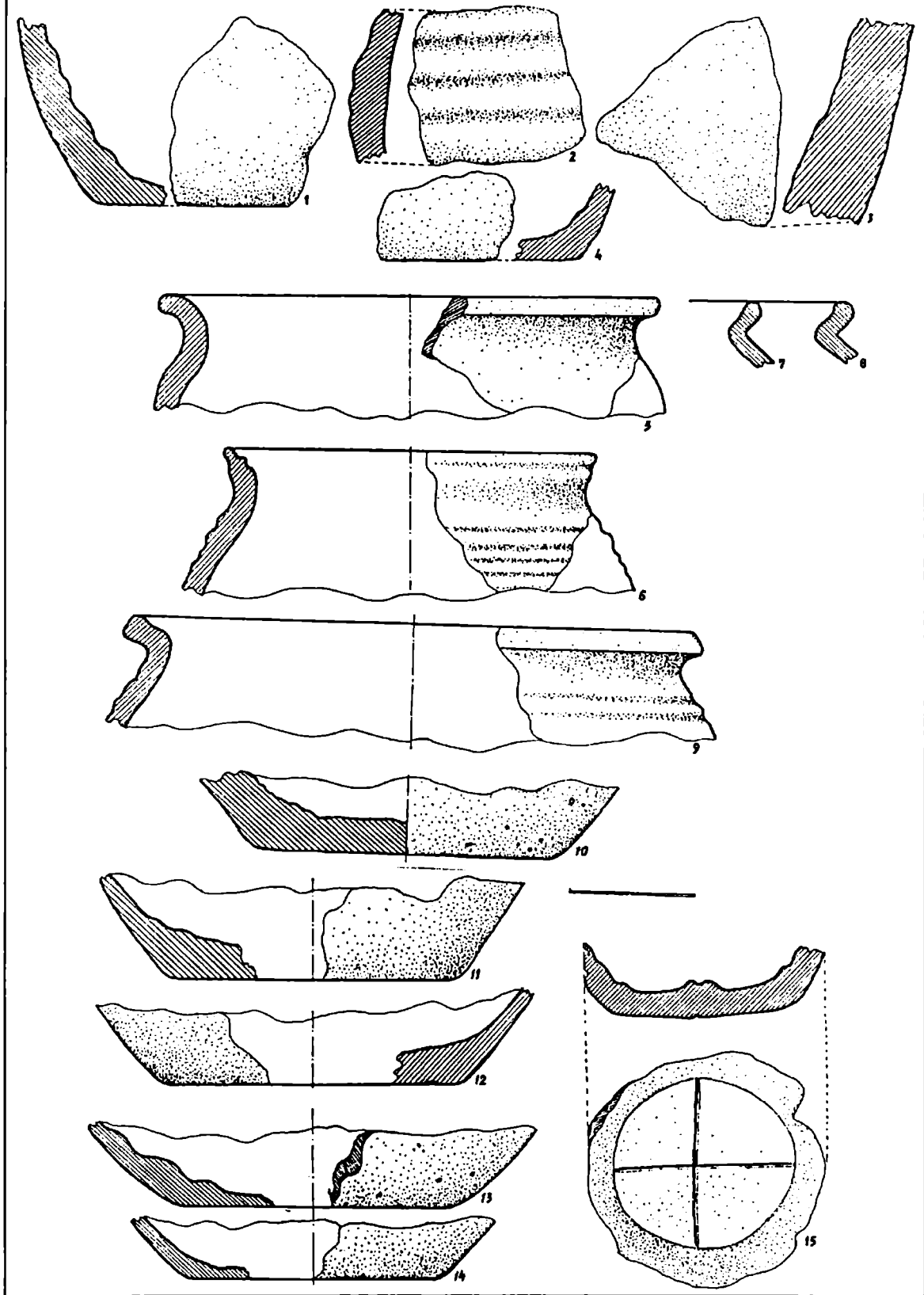

Fig. 12 Ceramică cenușie zgrunțuroasă (1-14) și brun-cărmăzie (15) din locuințele L₁ (1-4), L₄ (5-10) și L₅ (10-15).

Fig. 12 De la céramique grise grumeleuse (1-14) et brun-rougeâtre (15) dans les habitations L₁ (1-4), L₄ (5-10) et L₅ (10-15).

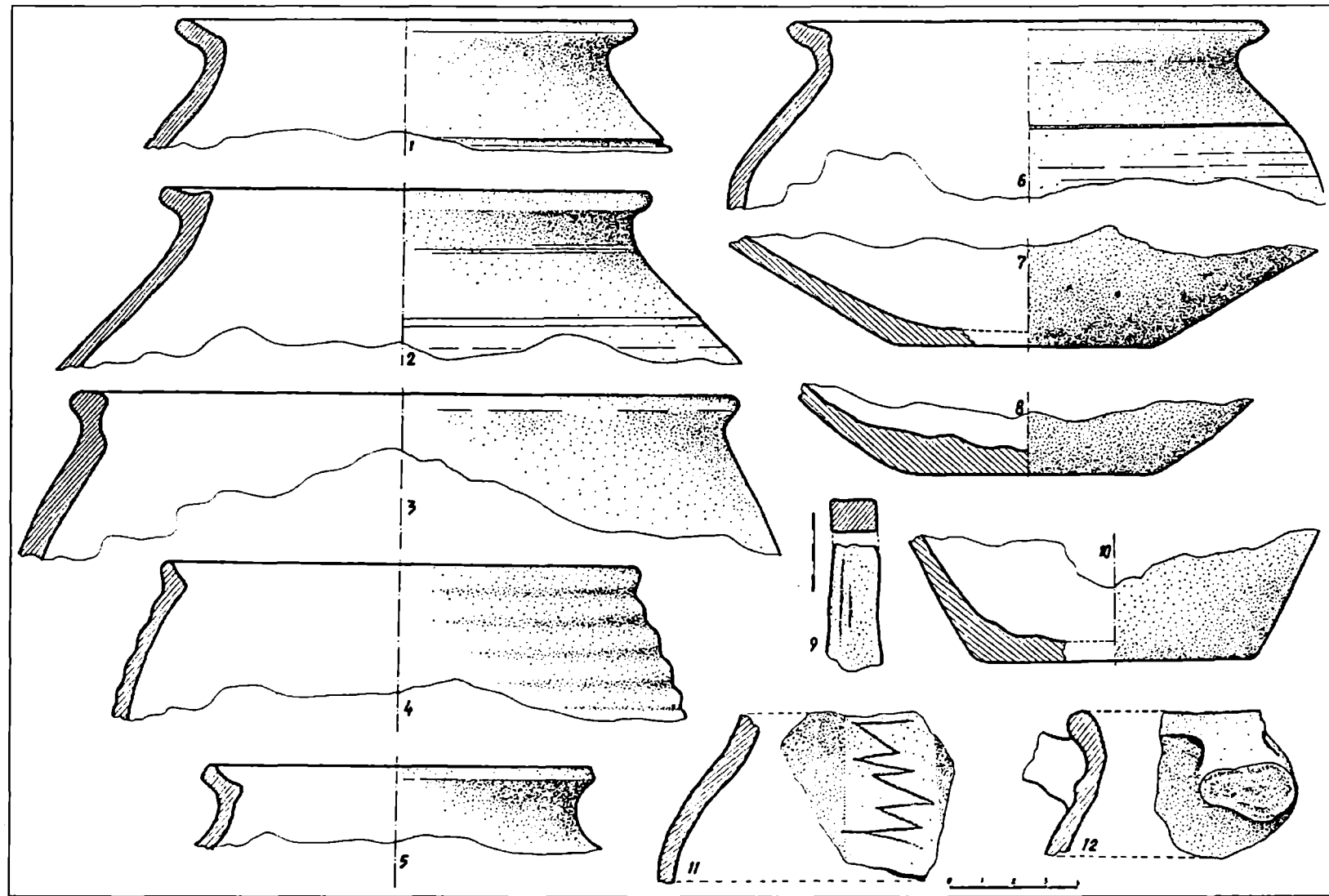

Fig. 13 Ceramică cenușie zgrunțuroasă și fină (11) și gresie din locuința L₆.

Fig. 13 De la céramique grise grumelouse et fine (11) et du grès dans l'habitation L₆.

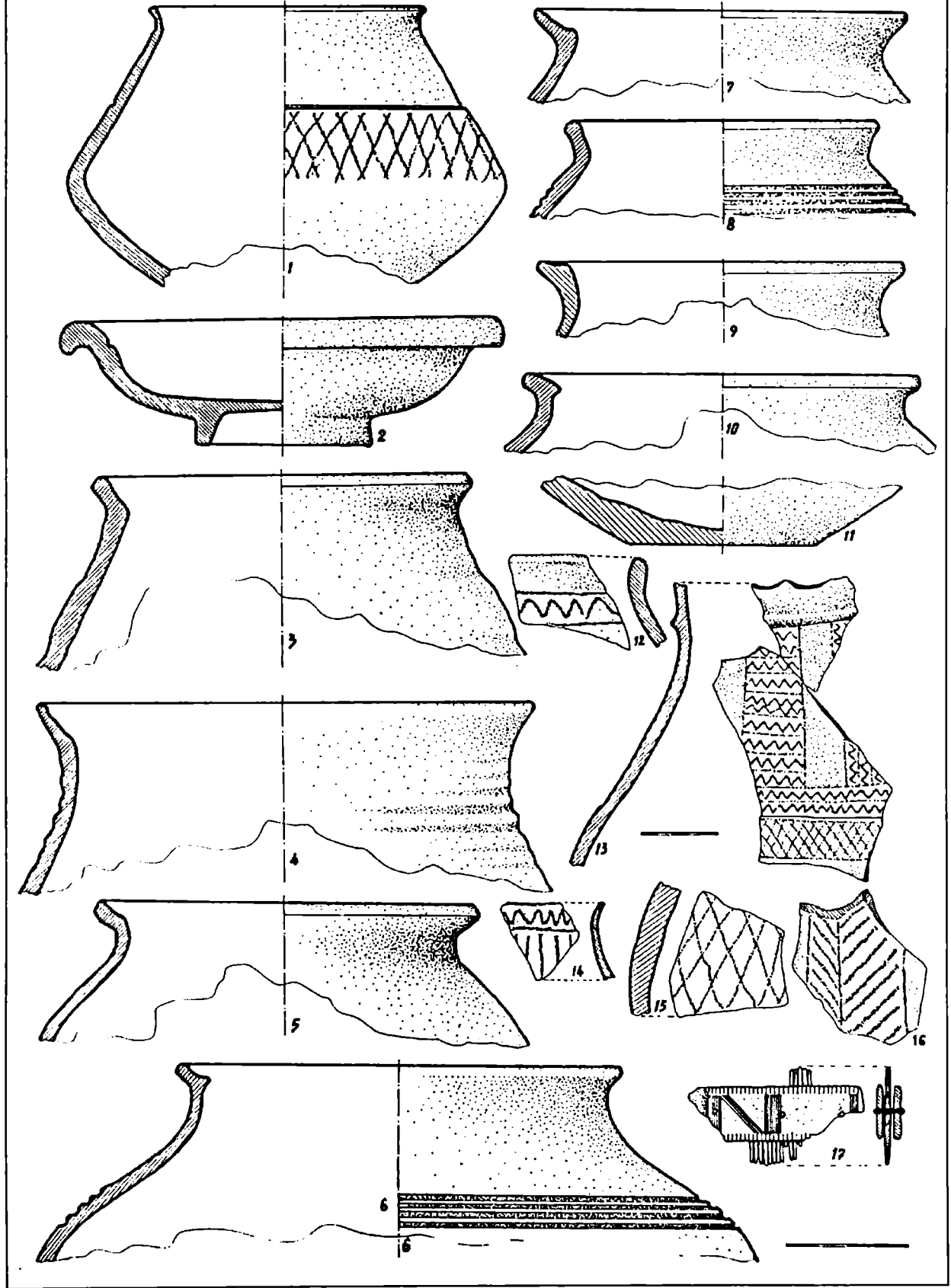

Fig. 14 Ceramică cenușie fină (1-2, 12-13, 15-16) și zgrunțuroasă din locuința L₆.

Fig. 14 Céramique grise fine (1-2, 12-13, 15-16), grumeleuse, dans l'habitation L₆.

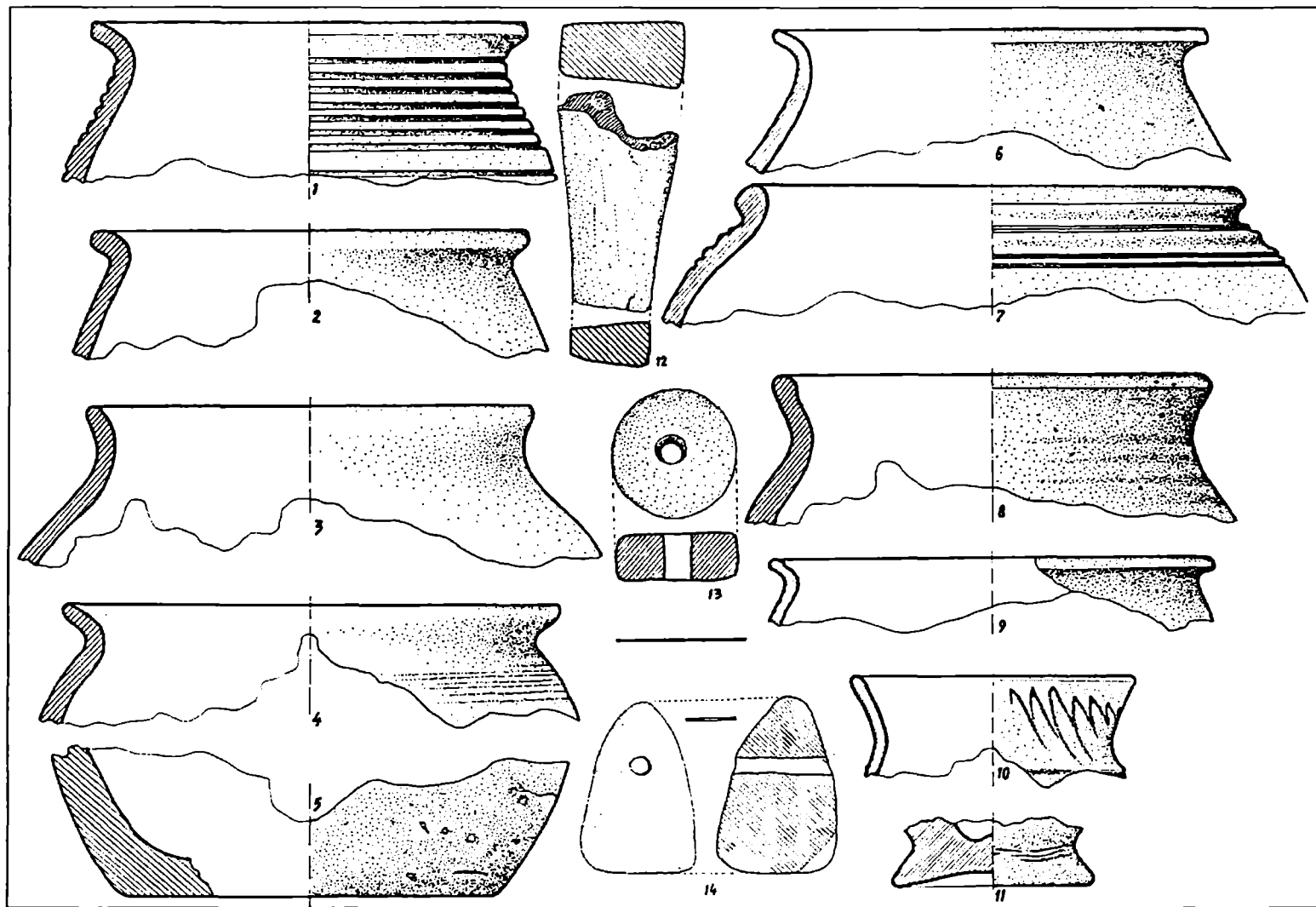

Fig. 15 Ceramică brun-cărămizie (1, 7), cenușie fină (2, 10) și zgrunțuroasă (5-6, 8-9) lucrată la roată, ceramică cărămiziu-negricioasă lucrată cu mâna (3-4) și greutate de lut din L₉.

Fig. 15 Céramique brun-rougeâtre (1, 7), grise fine (2, 10) et grumeleuse (5-6, 8-9) travaillée à la roue; céramique rouge-brique-noirâtre travaillée à la main (3-4) et poids en glaise dans L₉.

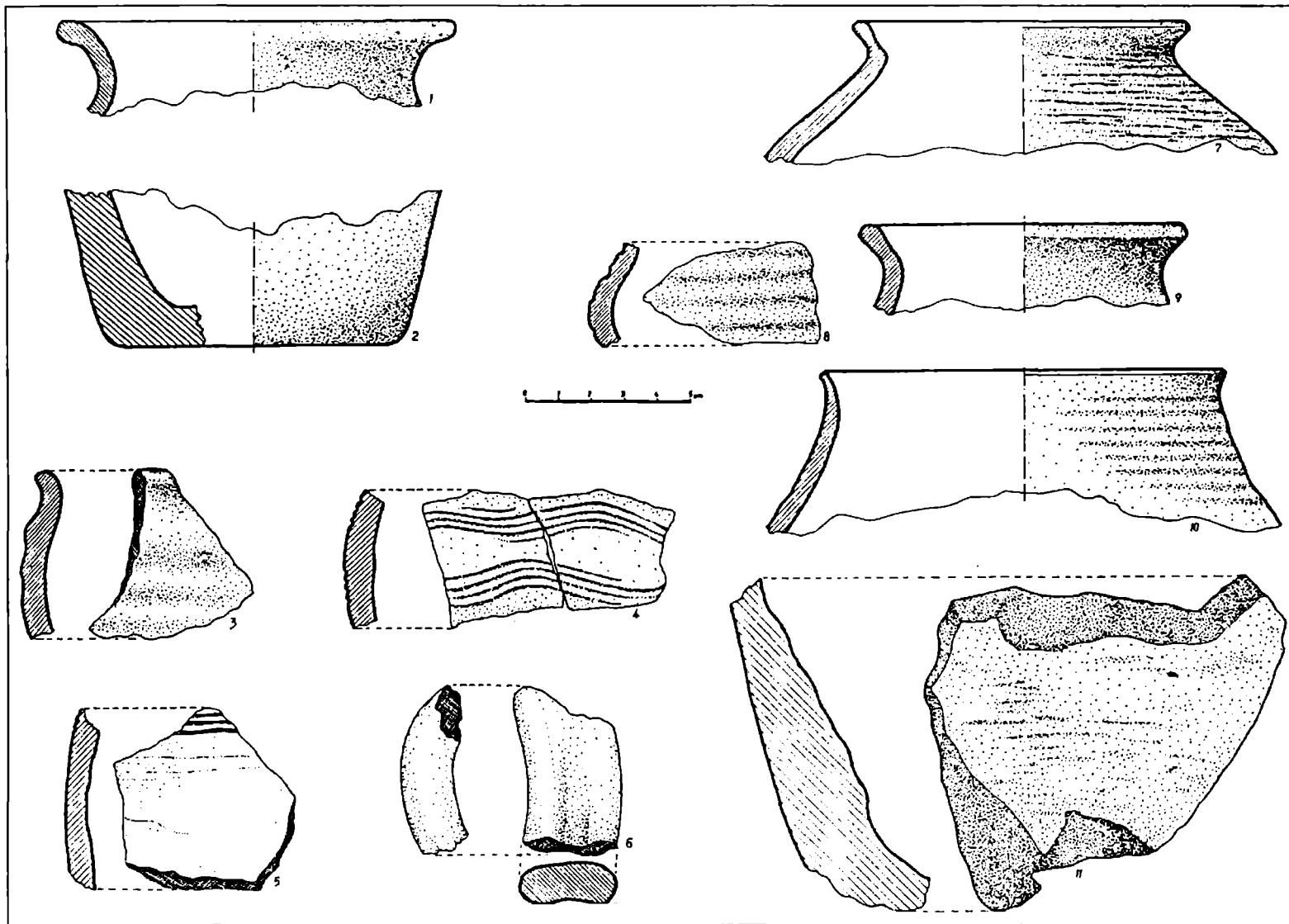

Fig. 16 Ceramică cenușie fină (1), zgrunțuroasă (4-11) și brun-negricioasă (2-3) lucrată la roată și cu mâna (2) din L_{10} (1-6) și L_{14} (7-11).

Fig. 16 Céramique grise fine (1), grumeleuse (4-11), brun-noirâtre (2-3), travaillée à la roue et à la main (2) dans L (1-6) et L (7-11).

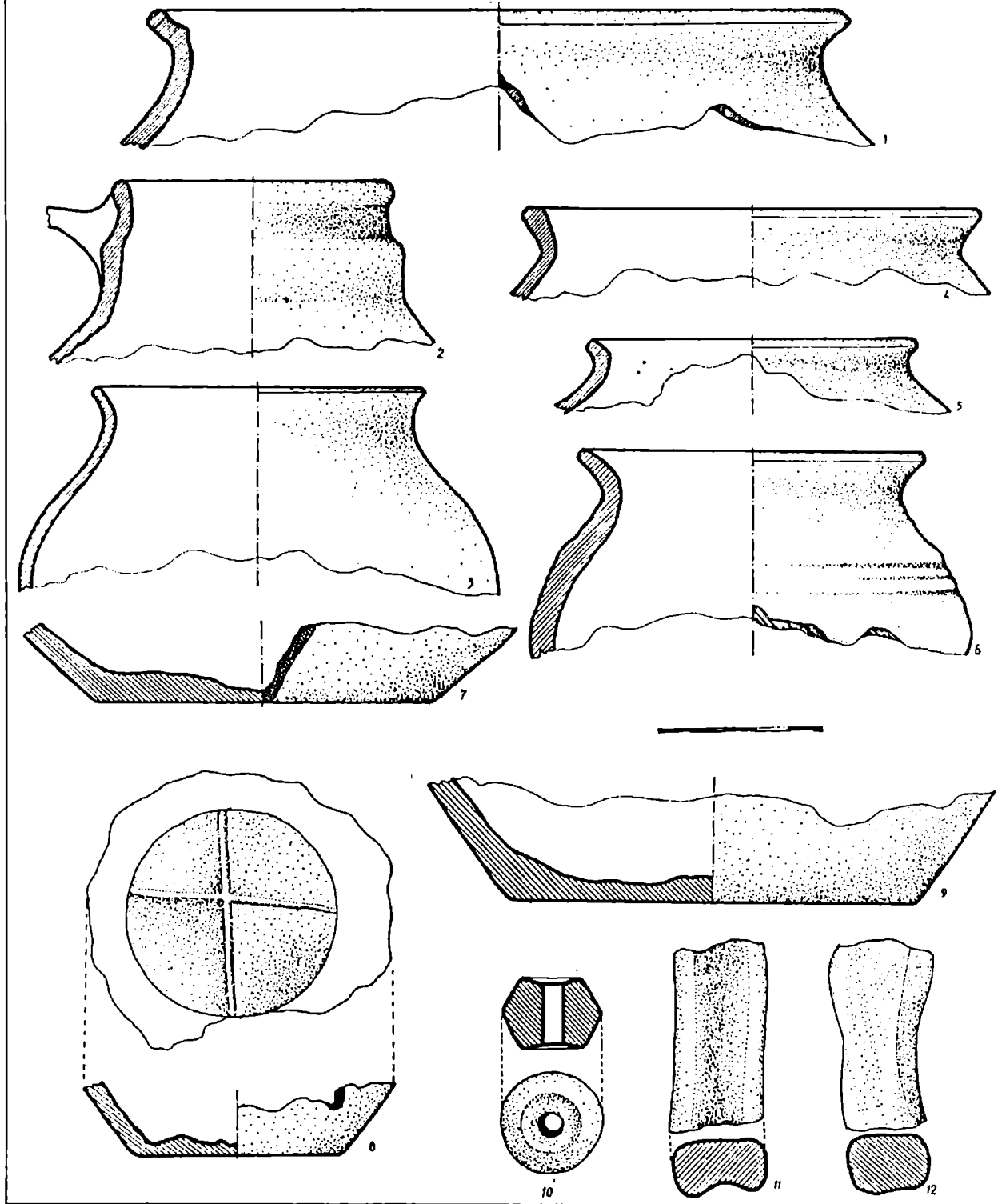

Fig. 17 Ceramică cenușie zgrunțuroasă (1, 3-7, 9) și brun-cărmizie (2, 8), fusaiole și gresie din L_{14} (1-2), L_{12} (5-6), L_{18} (8-12) și din G_1 (4).

Fig. 17 Céramique grise grumeleuse (1, 3-7, 9), brun-rougeâtre (2, 8), fusaïoles et grès dans L_{14} (1-2), L_{12} (5-6), L_{18} (8-12) et dans G_1 (4).

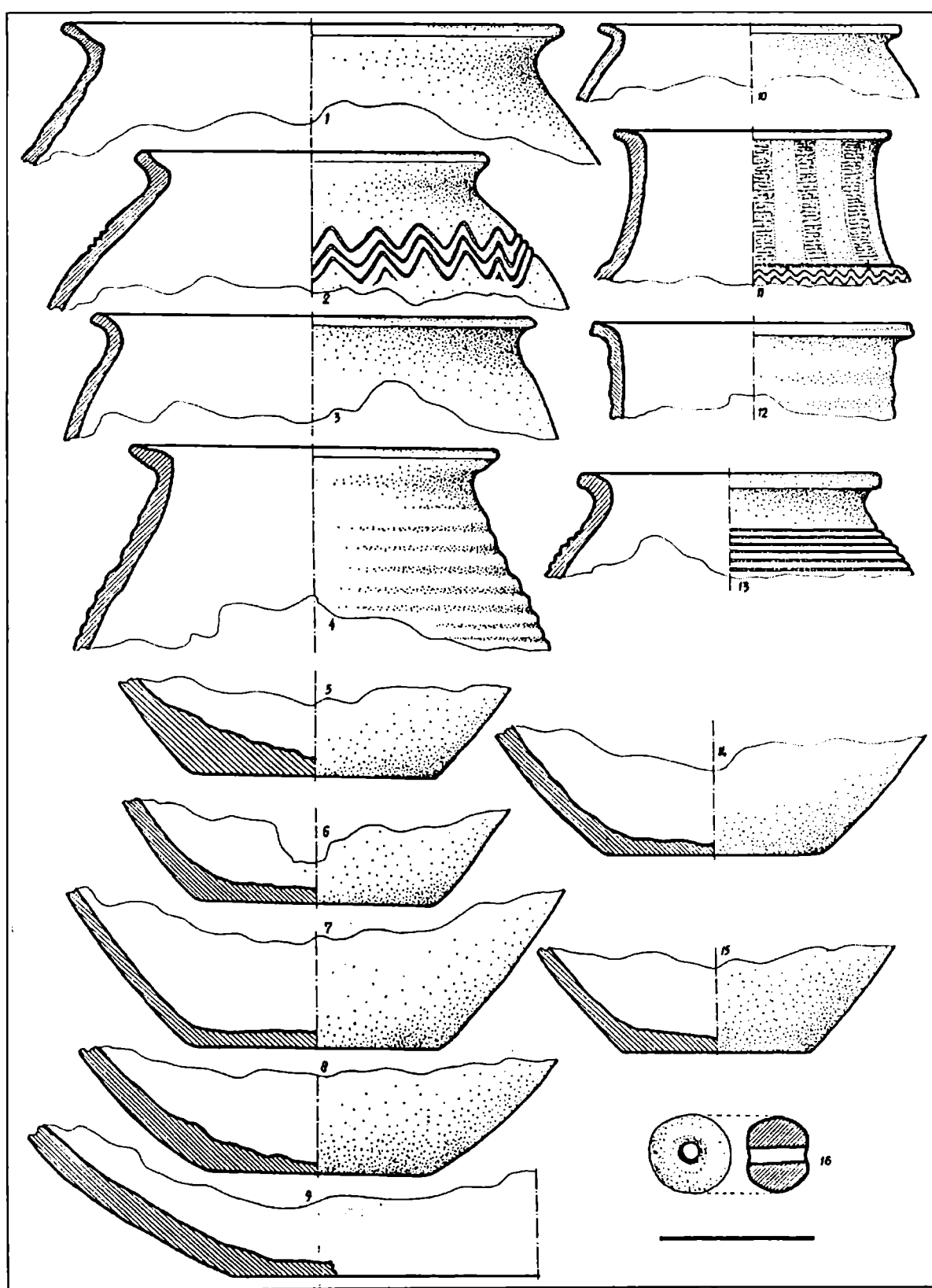

Fig. 18 Ceramică cenușie zgrunțuroasă (1, 3-10, 12-14), cărămizie (2, 15) și cenușie fină (11) din locuința L₁₆.

Fig. 18 Céramique grise grumeleuse (1, 3-10, 12-14), rouge-brique (2, 15) et grise fine (11) dans l'habitation L₁₆.

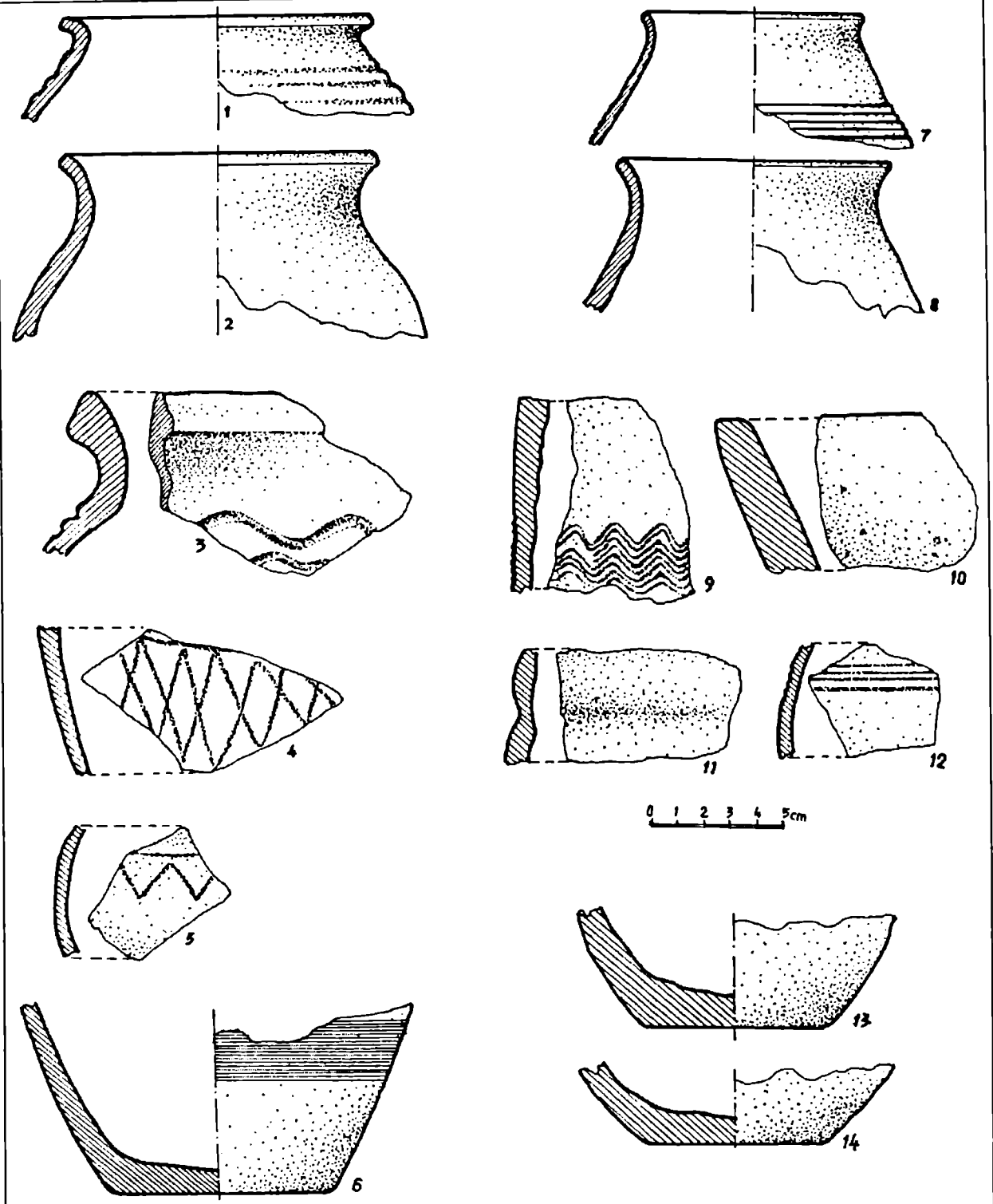

Fig. 19 Ceramică cenușie zgrunțuroasă și fină (4-5) din locuința L₁₇.

Fig. 19 Céramique grise grumeleuse et fine (4-5) dans l'habitation L₁₇.

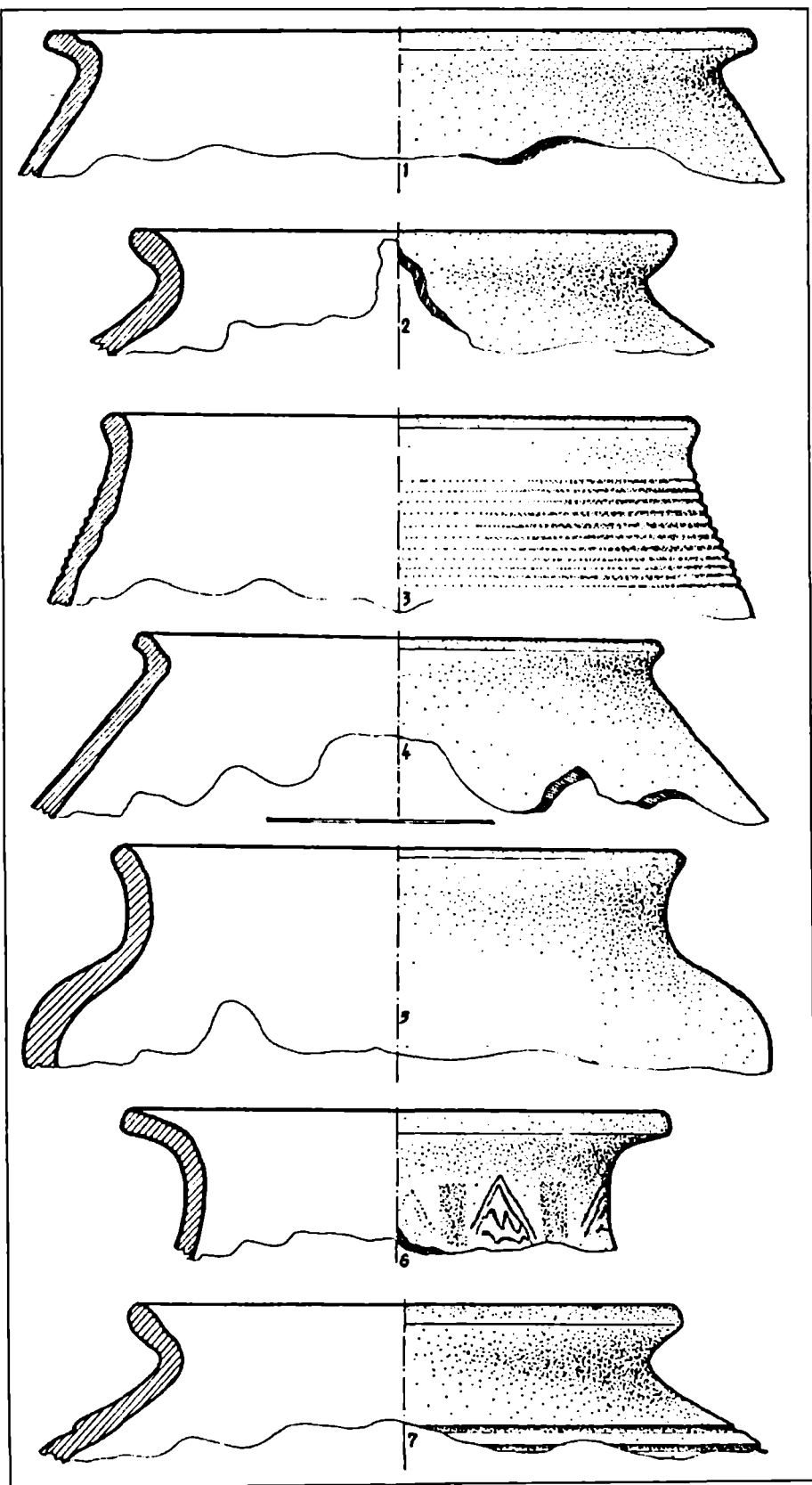

Fig. 20 Ceramică cenușie zgrunțuroasă (1-4, 7), cenușiu-negricioasă fină lucrată la roată și ceramică cenușiu-negricioasă lucrată cu mâna din L_{20} .

Fig. 20 Céramique grise grumeleuse (1-4, 7), gris-noirâtre fine, travaillée à la roue et céramique gris-noirâtre travaillée à la main, dans L_{20} .

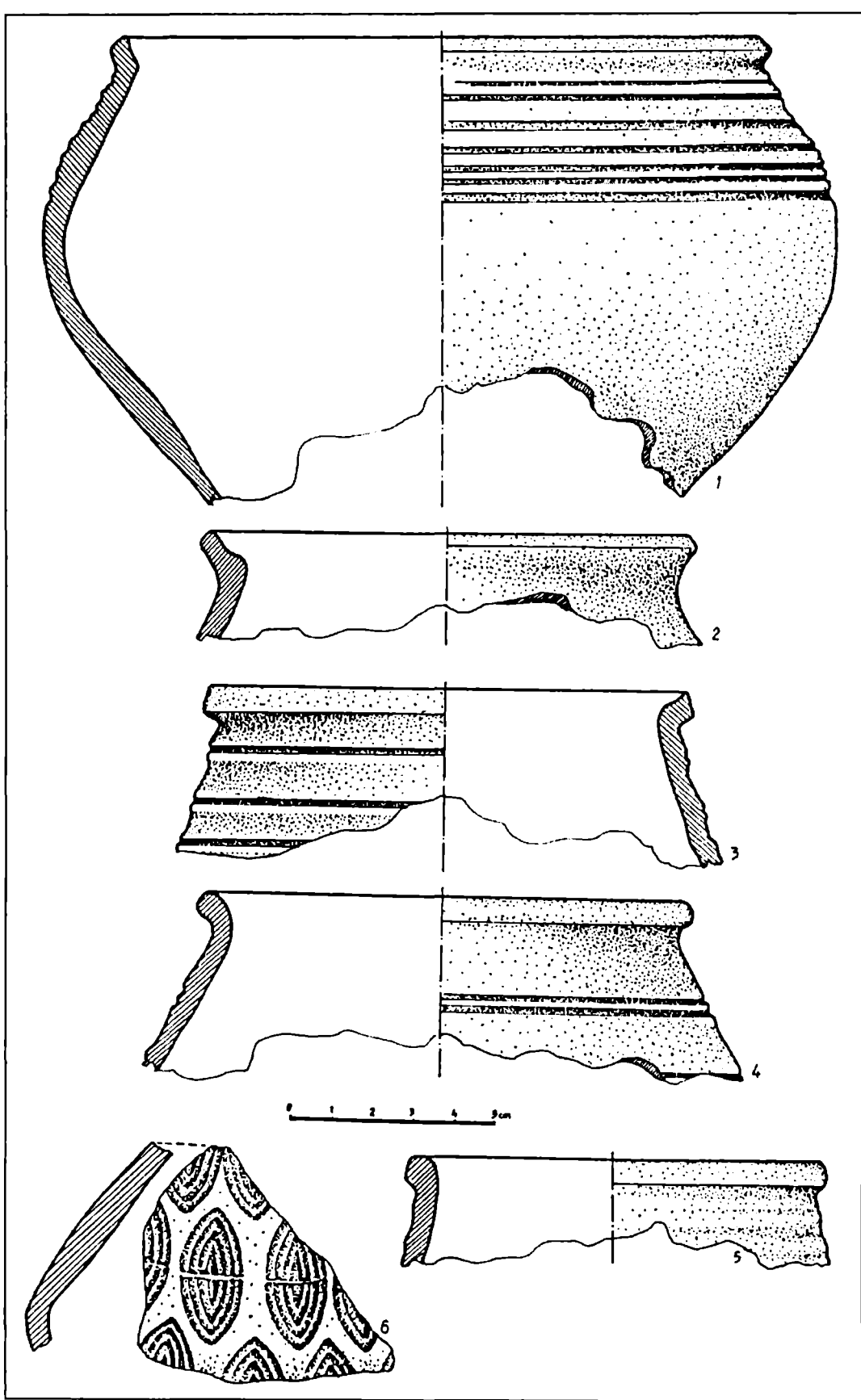

Fig. 21 Ceramică lucrată la roată din locuința L₂₁.
 Fig. 21 Céramique travaillée à la roue dans l'habitation L₂₁.

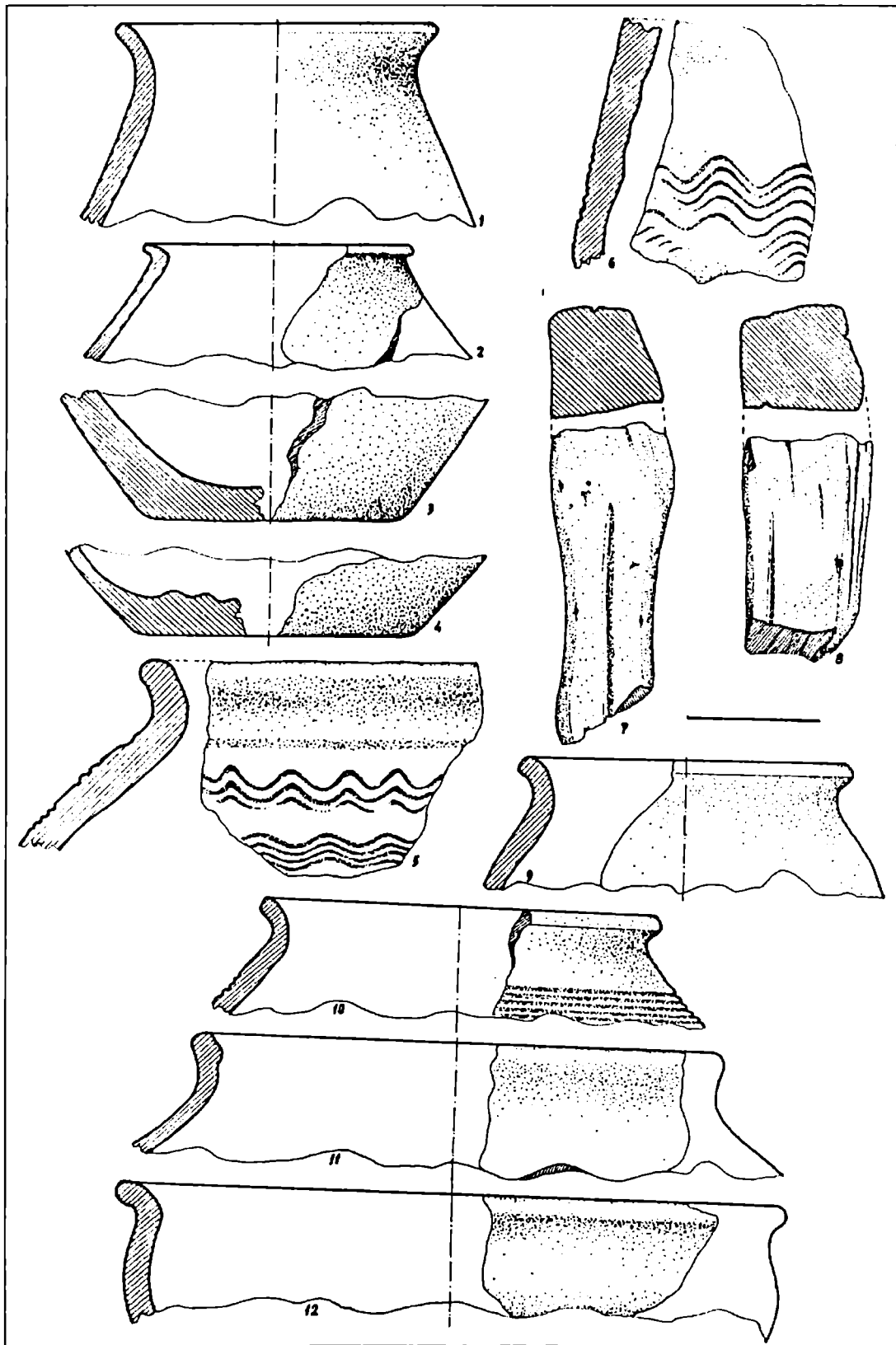

Fig. 22 Ceramică cenușie zgrunțuroasă (2, 4, 6, 9-12) și cărămidie (1, 5) lucrată la roată și gresii (7-8) din locuința L₂₄.

Fig. 22 Céramique grise grumeleuse (2, 4, 6, 9-12) et rouge-brique (1, 5) travaillée à la roue, et grès (7-8) dans l'habitation L₂₄.

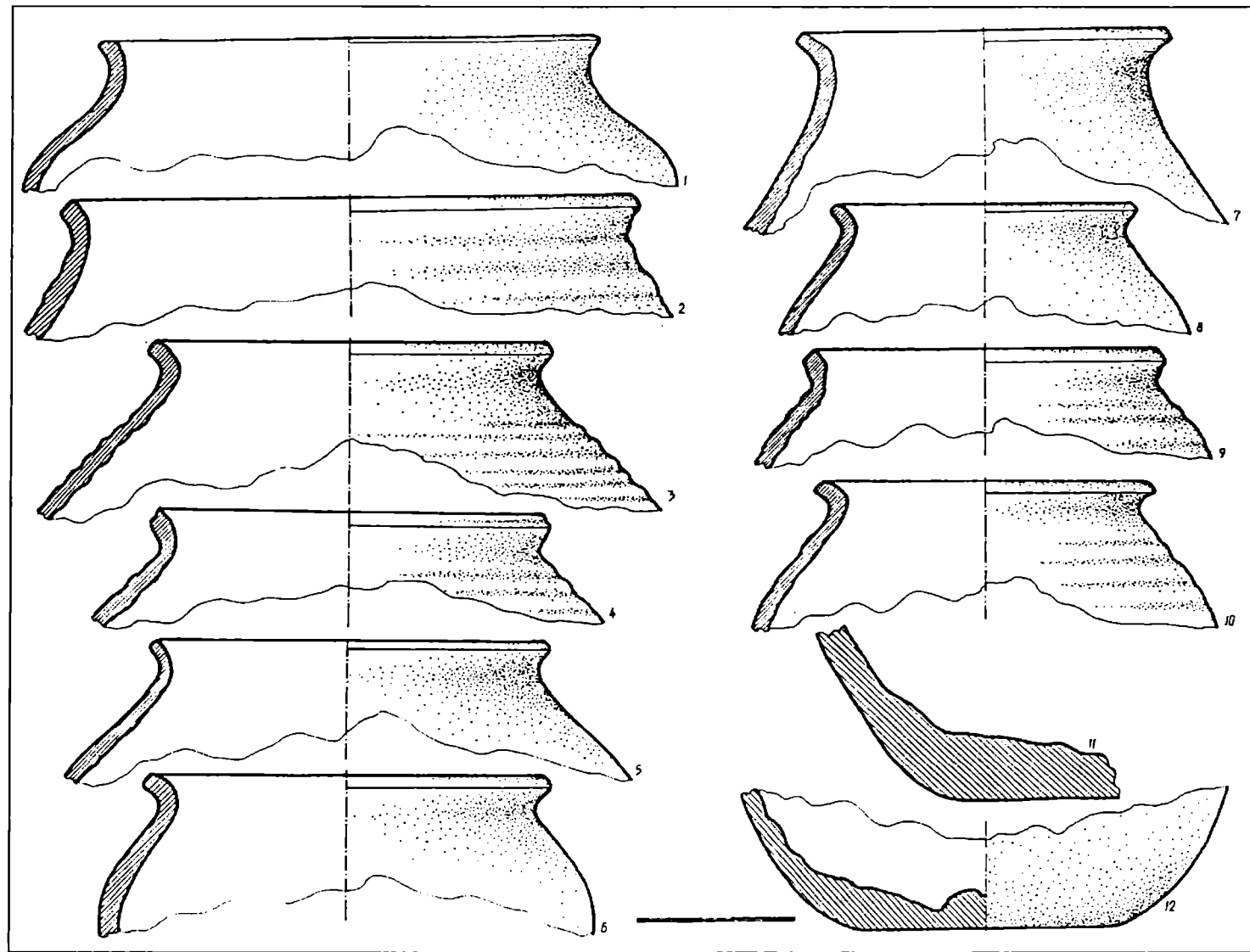

Fig. 23 Ceramică cenușie zgrunțuroasă lucrată la roată din L₂₅.

Fig. 23 Céramique grise grumelleuse travaillée à la roue dans l'habitation L₂₅.

<http://cimec.ro> / <http://complexulmuzealbh.ro>

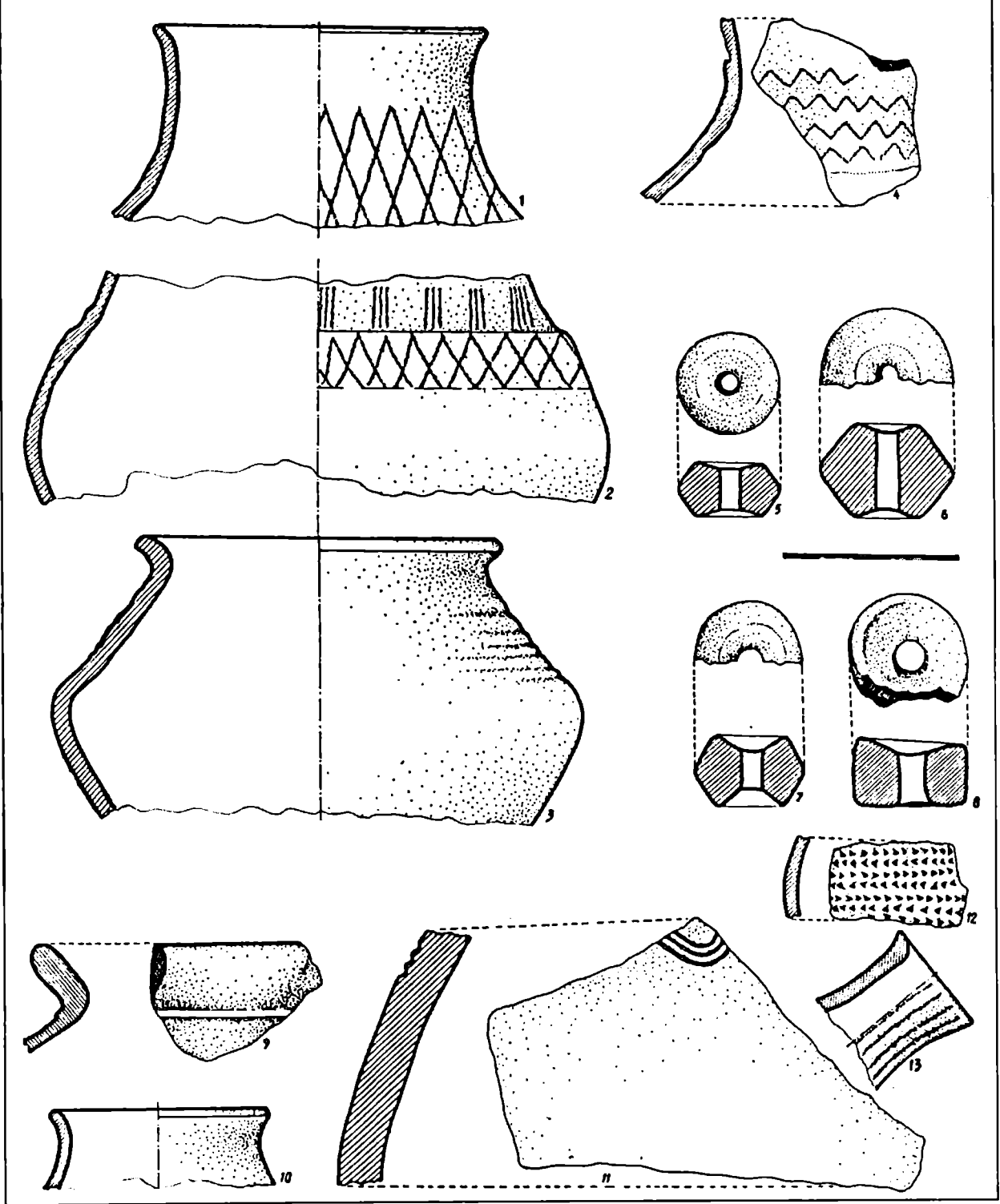

Fig. 24 Ceramică cenușie fină (1, 2, 4, 5-8, 12-13) și zgrunțuroasă (3, 9-11) din L₂₅ (1-3) și L₂₆ (4-13).
 Fig. 24 Céramique grise fine (1, 2, 4, 5-8, 12-13) et grumeleuse (3, 9-11) dans l'habitation L₂₅ (1-3) et L₂₆ (4-13).

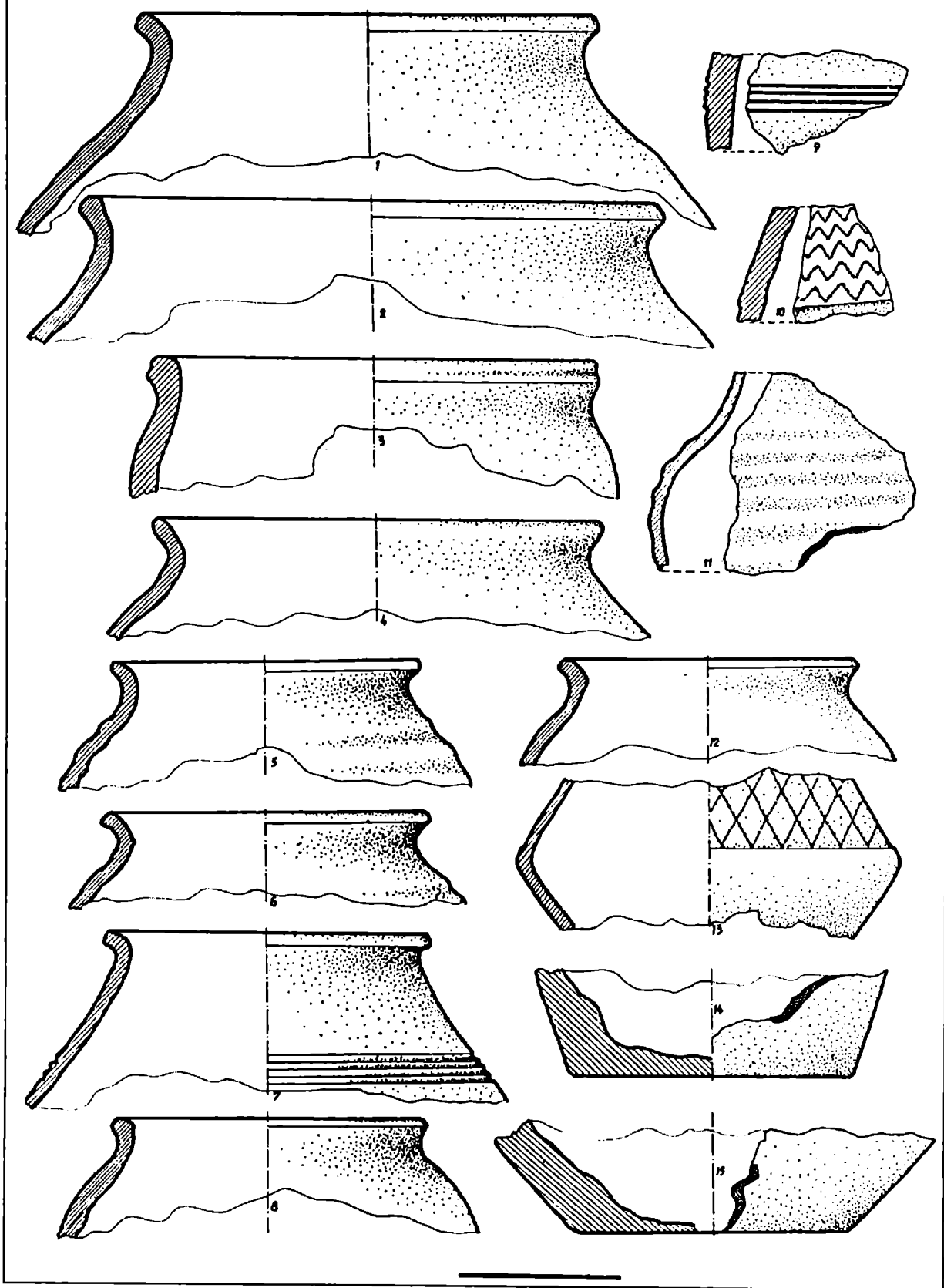

Fig. 25 Ceramică cenușie zgrunțuroasă (1-9), brun-negricioasă (11-12) și cenușie fină (10, 13) din locuința L₂₆.

Fig. 25 Céramique grise grumeleuse (1-9), brun-noirâtre (11-12) et grise fine (10, 13) dans l'habitation L₂₆.

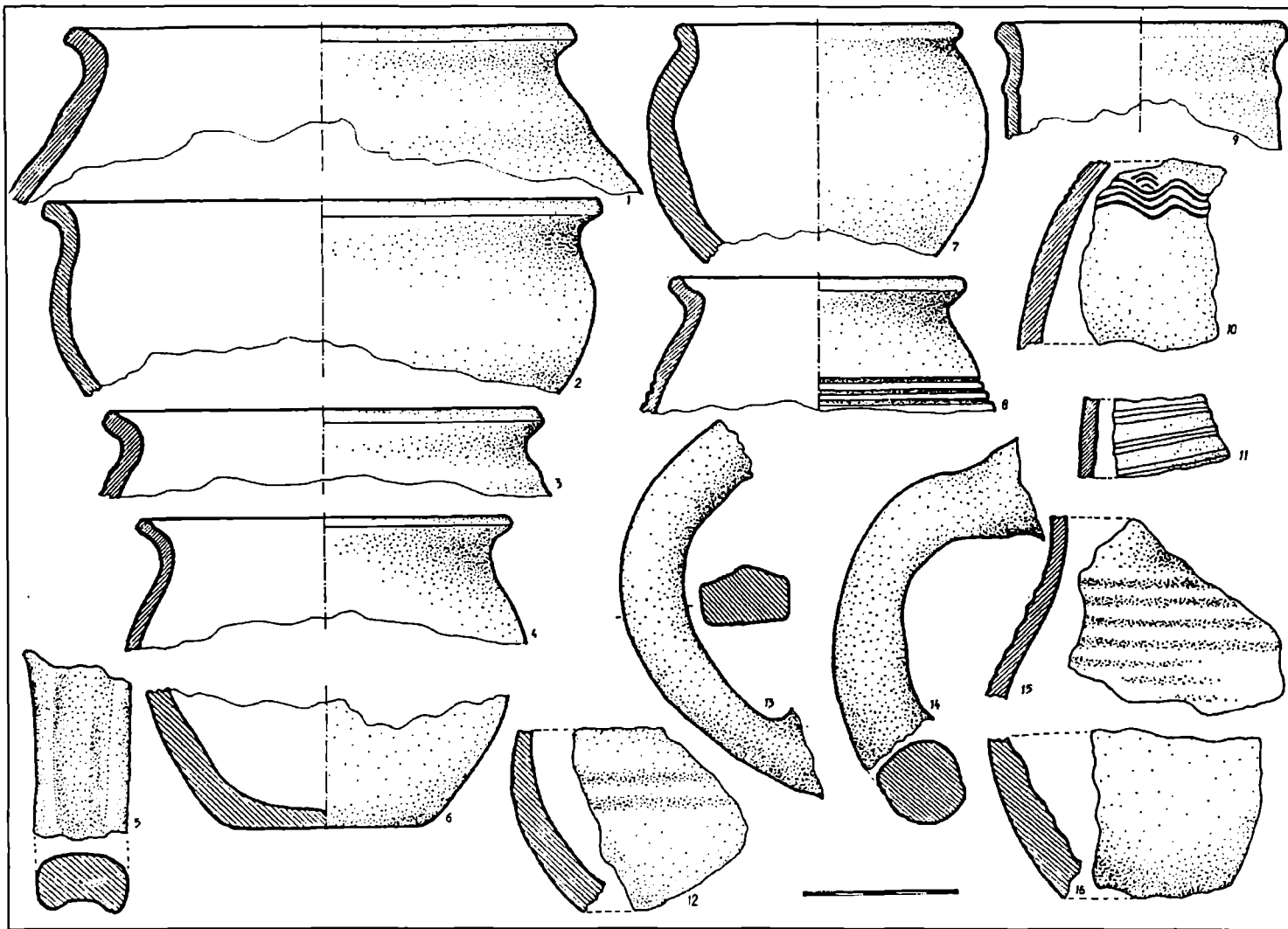
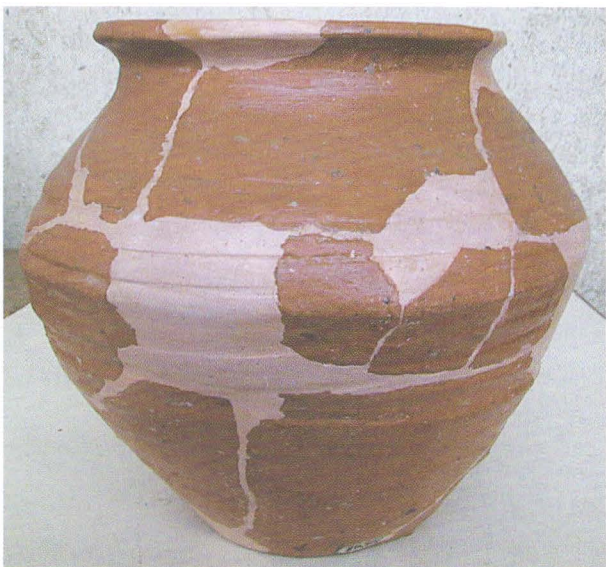
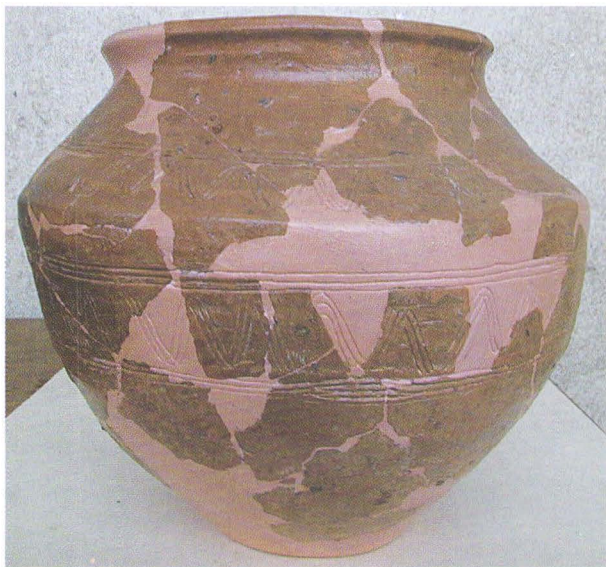
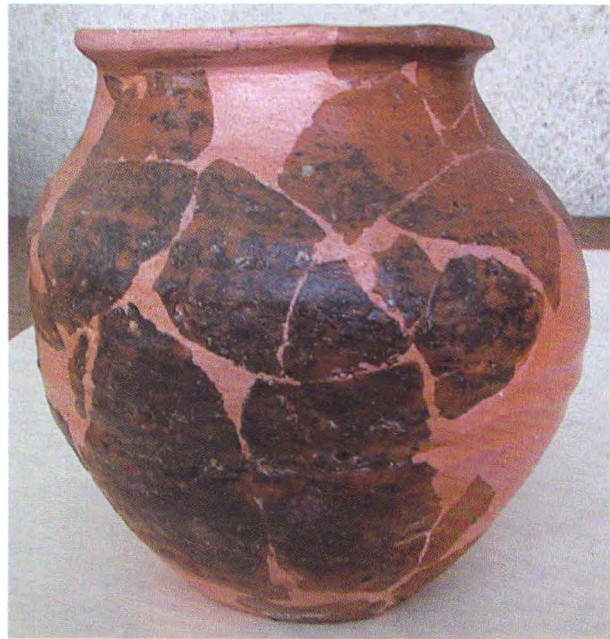
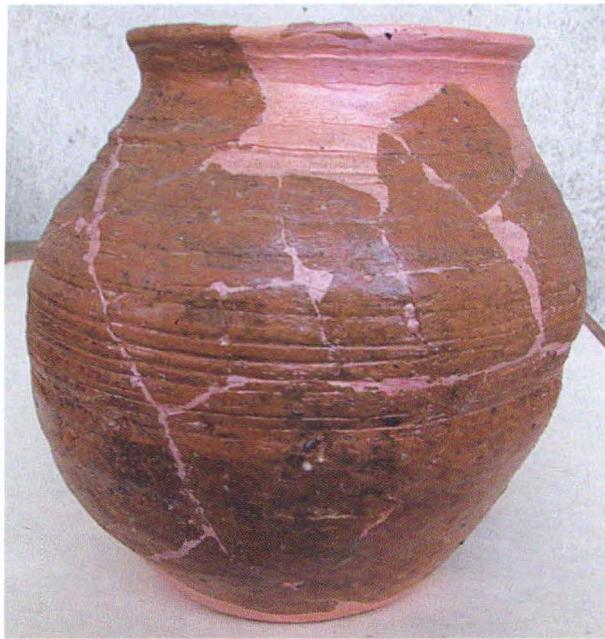

Fig. 26 Ceramică zgrunțuroasă lucrată la roată (1, 3-5, 8-11), cenușie fină (2, 12), brun-negricioasă lucrate cu mâna (13-14) și brun-negricioasă la roată (6, 7) din locuința L₂₇.

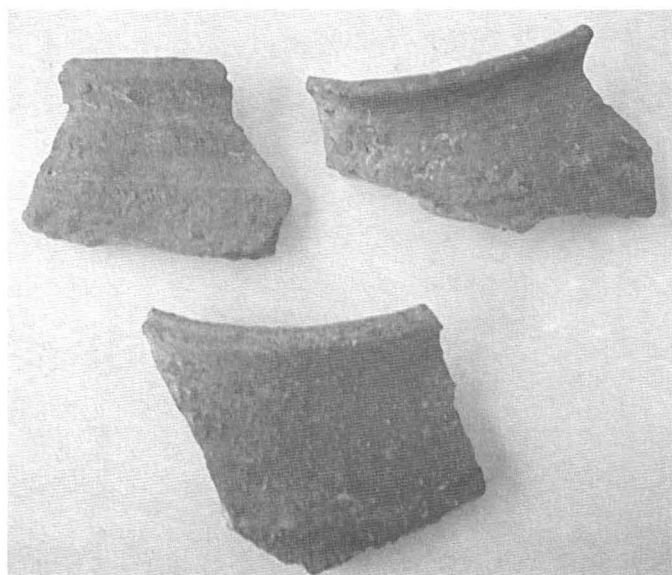
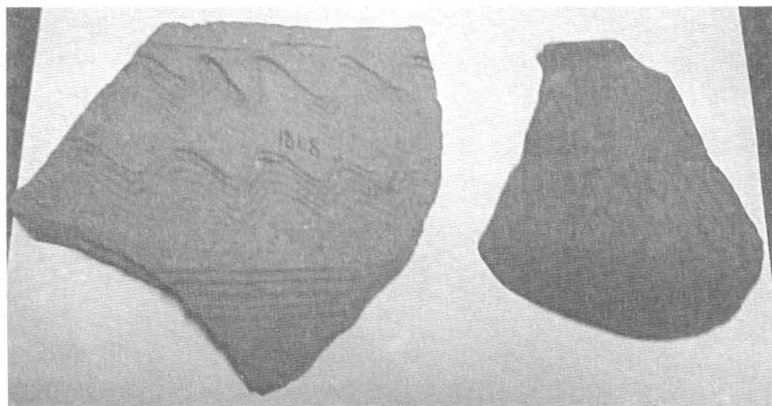
Fig. 26 Céramique grumeleuse travaillée à la roue (1, 3-5, 8-11), grise fine (2-12), brun-noirâtre, travaillée à la main (13-14) et brun-noirâtre, travaillée à la roue (6, 7) dans l'habitation L₂₇.

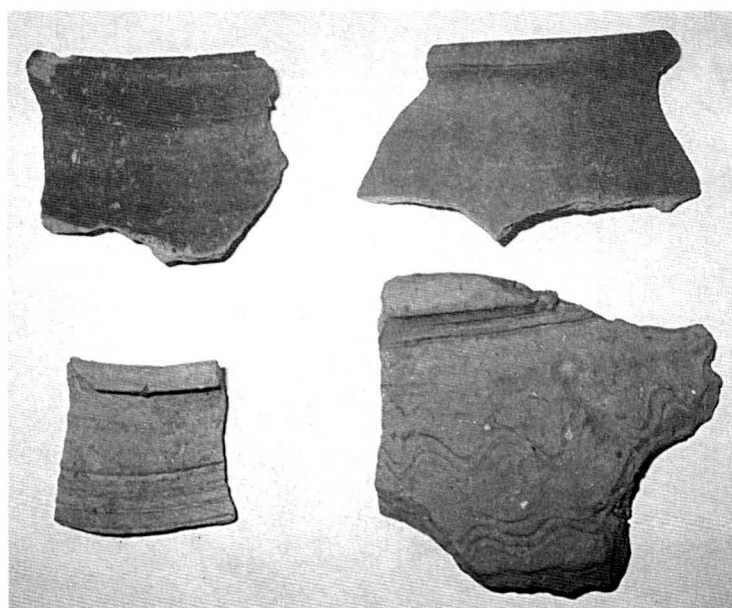
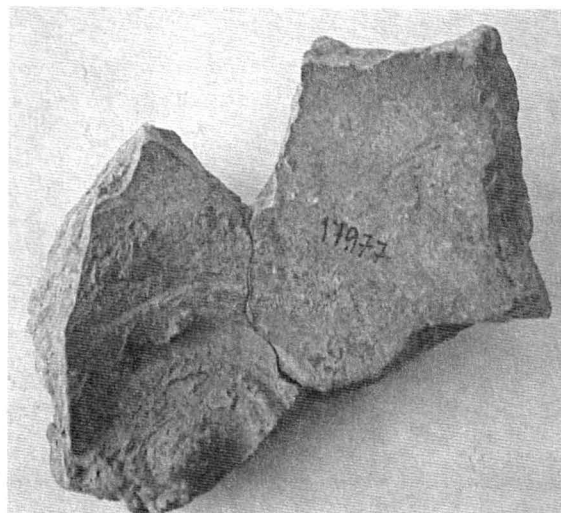
Pl. I

Pl. II

Pl. III

Pl. IV

BISERICA EVANGHELICĂ DIN TEACA, JUD. BISTRIȚA NĂSĂUD. CERCETĂRI ARHEOLOGICE.

Daniela MARCU ISTRATE

Așezată în centrul localității, pe un platou delimitat spre N de pâraul Dipșa, biserica evanghelică din Teaca este un monument de o frumusețe deosebită, extrem de interesant din punct de vedere arhitectural datorită numeroaselor elemente originale pe care le-a conservat de-a lungul secolelor.

Biserica este o bazilică cu trei nave, un cor format dintr-o travee pătrată și o absidă poligonală, iar fațada de vest este articulată de un masiv turn clopotniță. În exterior este sprijinită de contraforturi, iar pe latura de nord a corului se află o sacristie. Nava are lungimea de 15,82 m și lățimea totală de 14 m din care navelor laterale le revin câte 2,5 m. Navele sunt despărțite prin trei perechi de stâlpi de secțiune hexagonală, pe care se descarcă bolțile ogivale ale colateralelor. Nava centrală este acoperită cu o boltă barocă și luminată deasupra colateralelor prin câte trei ferestre pe fiecare latură, cu exteriorul în arc frânt iar interiorul bipartit cu deschideri trifore și muluri lobate în jurul unei rozete. Colateralele au fost luminate de asemenea prin câte trei ferestre gotice, bipartite sau simple, din care se păstrează doar cele de la extremitatea de est, spre cor. Biserica are trei accese: cel principal prin turnul de V, cu un portal monumental în arc frânt, bogat articulat, cu trei retrageri succesive, și două deschideri laterale cu portal în arc frânt simplu (latura de N) respectiv cu un portal dreptunghiular cu lintelul descărcat pe console arcuite (latura de S). Corul are o lungime în ax de 9,52 m și o lățime de 6,81 m.

Deși se consideră că teritoriul pe care s-a dezvoltat localitatea Teaca (magh. Theke, germ. Tekendorf) a fost colonizat la începutul sec. XIII, prima mențiune documentară a localității datează din 1318¹, și la această dată putem presupune că deja comunitatea beneficia de un lăcaș de cult. Puțin mai târziu, în 1332-1335 este înregistrat preotul Valentin din Teaca, care plătește dijma papală în cadrul Arhidiaconatului Ózd. Alte informații documentare pe parcursul secolelor XIV-XVI se referă la istoria generală a localității, fără a face o trimitere directă la biserică². În sfârșit, în 1688 sunt menționate în centrul târgului Teaca “biserica și școala înconjurată cu un zid de incintă”³. Din sec. XVII știrile sunt mai numeroase: în 1753 interiorul bisericii a primit un aer baroc prin realizarea unei noi bolți peste nava centrală, iar în 1828 s-au realizat tribune în navele laterale⁴, ceea ce a impus deschiderea unor accese spre etajul acestora din exterior, pe fațada de V a bisericii.

Deși până în prezent nu a constituit obiectul unei cercetări speciale, biserica din Teaca este deseori menționată în literatura de specialitate⁵, fiind considerată un bun exemplu pentru perioada de tranziție de

¹ O istorie detaliată a localității în excelenta monografie a d-nei Ilse Schließleder-Fronius, *Tekendorf in Nordsiebenbürgen. Ortsmonographie*, Salzburg 1989.

² Sinteza acestor izvoare la Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, 1998, 458.

³ Idem, p. 740.

⁴ Datorită acestor intervenții bolțile gotice pot fi văzute numai la nivelul etajului tribunelor, parterul acestora fiind acoperit cu bolți baroce.

⁵ Indexul acestei literaturi la H. Fabini, *op.cit.*, p. 741.

la stilul romanic la cel gotic, ceea ce din punct de vedere cronologic înseamnă sfârșitul secolului XIII și prima jumătate a secolului XIV.

Virgil Vătășianu menționează bazilica de la Teaca în contextul bisericilor din partea de NV a Transilvaniei care au fost influențate de șantierul cistercian de la Cârța, pe același palier cronologic cu bisericile din Sic, Bistrița (biserica minorităților) și Rodna, toate de la sfârșitul secolului al XIII-lea cu modificări ulterioare. Autorul menționează că bazilica era “probabil înzestrată cu aceleași caractere, dar (este n.n.) nestudiată și nepublicată încă”⁶.

Vasile Drăguț datează biserica în primele decenii ale secolului XIV, considerând că “structura basilicală asociată cu masivitatea și sobrietatea formelor și cu proporțiile reduse ale deschiderilor constituie o evidentă referință la fondul romanic tradițional”⁷. În schimb urmele de pictură din colaterala de sud, identificate ca aparținând “Martiriului celor zece mii”, sunt date în secolul XV⁸.

Hermann Fabini plasează construirea bisericii la sfârșitul secolului XIII/ prima jumătate a secolului XIV, în seria bisericilor care se individualizează față de etapa romanică prin “absida poligonală, contraforturi⁹ și limbajul gotic al deschiderilor și detaliilor de pietrărie”¹⁰. Ulterior autorul revine sintetizând părerea dominantă a specialiștilor și delimitează două etape de construcție: 1. în secolul al XIV-lea s-a construit o bazilică gotic timpurie, cu navele despărțite prin arcade circulare, un arc de triumf circular și pictură murală parțială; 2. în sec. XV o serie de intervenții au imprimat monumentului aerul gotic târziu care poate fi ghicit și astăzi sub haina barocă: bolțile ogivale din colaterale, cheile de boltă din cor decorate cu rozetă și cruce dublă, ferestre cu muluri traforate, absida poligonală a corului și turnul clopotniță de pe latura de V¹¹.

Începând din 1997 biserica de la Teaca a fost inclusă în Programul Național de Restaurare al Ministerului Culturii, iar procedura premergătoare întocmirii proiectului de restaurare a inclus și cercetările arheologice desfășurate în octombrie-noiembrie 1997¹². Principalele obiective urmărite au fost stabilirea evoluției planimetrice și cronologice a monumentului, caracterizarea tehnică a clădirii existente și identificarea traseului zidului de incintă: pentru aceasta au fost realizate 19 secțiuni, 13 în exterior și 5 în interior¹³. (pl. I)

Cercetările arheologice au constatat că biserica de la Teaca a fost construită într-o singură etapă și a suportat până în prezent modificări planimetrice minore, dintre care cea mai semnificativă a fost adăugarea turnului de V. Deși săpătura a fost relativ restrânsă, se poate considera o certitudine faptul că nu există urmele unei etape romanice distincte. (pl. III)

⁶ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, 1959, p. 115-117 și o mențiune despre existența picturilor murale la p. 775.

⁷ Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, 1979, p. 38-39.

⁸ Idem, *op.cit.*, p. 264, nota 117.

⁹ În legătură cu apartenența contraforturilor la un anumit stil a se vedea discuție mai amplă la Eugenia Greceanu, *Date noi asupra arhitecturii romanice din zona centrală a Transilvaniei*, în vol. *Pagini de veche artă românească. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, 1970, p. 279.

¹⁰ Hermann und Alida Fabini, *Kirchenburgen in Siebenbürgen*, 1985, p. 65

¹¹ H.Fabini, *Atlas...*, p. 740-741.

¹² Pentru faptul că a asigurat condițiile materiale necesare acestei cercetări sunt recunoscătoare d-lui ing. Radu Popescu, la vremea respectivă director economic la CPPCN București. Pentru sprijinul esențial în organizarea și derularea șantierului arheologic exprim întreaga mea recunoștință față de dl. dr. Corneliu Gaiu. Pentru rolul important pe care și l-a asumat în coordonarea tehnică a săpăturilor mulțumesc încă o dată kolegi și prietenei Iosefina Postăvaru, istoric de artă. Proiectul de restaurare s-a întocmit în anii 1997-1998 sub coordonarea arh. Șerban Popescu Dolj și a ing. Dan Ionescu cărora le aduc și pe această cale mulțumiri pentru înțelegerea acordată.

¹³ S 1 (5x2 m); S 2 (2x2 m); S 3 (15x1,5 m); S 4 (2x2 m); S 5 (20x15 m); S 6 (30x2 m); S 7 (16,5x1,5 m); S 8 (13x2 m); S 9 (14x2 m); S 10 (2x2 m); S 11(10x2 m); S 12(25x2 m); S 13 (9x2 m); S 14 (3,5x3,5 m); S 15 (14x2 m); S 16 (20,5x1,5 m); S 17 (5x1,5 m); S 18 (2x2,5 m); S 19 (5x1,5 m). În interior săpătura a fost limitată de existența unor plăci din beton pe care nu le-am putut înlătura; în plus în cor a trebuit să ținem seama de existența altarului și a unei strane de sec. XVII alipită peretelui de N.

1. EVOLUȚIA BISERICII

1.1. Etapa I. Biserica a fost construită pe un mic platou ușor înălțat față de împrejurimi, delimitat spre N de valea pârâului Dipșa: acest amplasament preferențial a determinat și orientarea construcției puternic deviată spre N. Planimetria inițială a fost identică cu cea de astăzi – cu excepția absidei care a fost refăcută în secolul nostru pe amplasamentul vechi. Prima biserică a fost așadar o bazilică cu absidă poligonală, contraforturi exterioare și sacristie pe latura de N a corului. (pl. III/1) Navele laterale erau despărțite de nava centrală prin stâlpii actuali, așezați pe fundații independente: datorită faptului că ritmul acestor fundații nu a fost bine corelat cu ritmul arcelor, pe parcursul lucrărilor de construcție s-au impus o serie de compromisuri privind în primul rând relația dintre elevația și infrastructura stâlpilor¹⁴ (pl. IV/1), în al doilea rând punctele de descărcare a bolților din colaterale, care se caracterizează printr-o ușoară asimetrie, și în al treilea rând modul de descărcare a arcelor dintre nave, mai exact a primei perechi de arce dinspre E¹⁵. Aproximările de acest gen, ascunse sub intervențiile baroce și sub straturi succesive de tencuieli, au sugerat specialiștilor existența etapei romanice. Deschiderea arcului de triumf a rămas neschimbată¹⁶ (pl. VII/8), la fel forma și dimensiunile corului a cărui absidă era însă mai puțin decroșată decât cea actuală¹⁷.

În exterior biserica a fost prevăzută cu contraforturi, câte trei pe laturile de N și S corespunzând fiecărei perechi de stâlpi, la colțurile de V ale navei iar la altar la intersecția laturilor absidei. Colțul de NE era asigurat de sacristie, iar cel de SE a fost singurul lăsat fără sprijin, ceea ce ne determină să credem că adăugarea capelei sudice a fost prevăzută încă din timpul edificării bazilicii. Fațada de vest era articulată de un rezalit proeminent în care trebuie să fi fost montat portalul principal – sau cel puțin care a fost prevăzut cu acest scop¹⁸. Tot din construcție au fost realizate cele două intrări laterale pe laturile de N și S, dispuse simetric între primele două perechi de stâlpi. Pe latura de N a corului a fost înălțată o sacristie, ale cărei fundații sunt ținute cu fundațiile bisericii, respectiv ale colateralei de nord și corului¹⁹.

Fundațiile acestei etape sunt realizate din bolovani de piatră de dimensiuni mici și medii înecați într-un mortar hidraulic de culoare gălbui-roșcată, extrem de dur. Limita dintre fundație și elevație este marcată printr-un decroș exterior îngust (0,10-0,25 m) (pl. IV/4), iar în cor fundația este decroșată și la interior cu 0,25 m în medie (pl. IV/2). Nivelul de construcție²⁰ variază în imediata apropiere a clădirii între -1 m²¹ în partea de E și -1,45 m pe laturile de N și S, iar față de acesta șanțurile de fundare au fost adâncite destul de constant cu 1,40 m.

Suprafața pe care urma să fie construită biserica a fost nivelată la -1,50 m, constructorii adâncindu-se direct în solul viu, cu excepția unor zone restrânse în care au fost intersectate depuneri preistorice. În

¹⁴ Fundația stâlpului de SV prezintă un decroș minim, iar cea de NV are un decroș lat de 0,25 m, care a rezultat de fapt din descentrarea stâlpului

¹⁵ Arcele nu s-au putut racorda direct la stâlpi, ca în celelalte cazuri, și pentru echilibrarea distanței a fost necesar un artificiu de zidărie care a căpătat forma unei console. Sondajele de parament au confirmat faptul că avem de-a face cu unele greșeli de proiectare a construcției și nu cu etape diferite.

¹⁶ A fost cercetat pilonul de N al arcului triumfal, așezat pe o fundație masivă, ținută cu fundațiile bisericii. Talpa fundației se află la -2,75 m, iar nivelul de construcție, marcat prin decroșul fundației, la -1,37 m. Soclul stâlpului constă dintr-un bloc masiv din piatră, peste care a fost așezat un element profilat.

¹⁷ Fundațiile originale ale absidei, cercetate pe laturile de N și S ale corului actual, indică un decroș de 0,30-0,50 m.

¹⁸ A fost cercetată partea de S a acestei fațade. Rezalitul este ținut cu peretele colateralei de S, caracteristicile zidărilor și talpa fundațiilor fiind identice.

¹⁹ Latura de N depășește cu 0,80 m limita colateralei. Sacristia a avut din construcție o intrare din cor, cea de pe latura de E fiind ulterioară; fundația laturii de E este continuă iar pragul a funcționat la limita superioară a acesteia, la -0,85-0,90 m.

²⁰ Nivelul de construcție este marcat în general printr-o lentilă subțire de mortar amestecat cu fragmente de piatră, păstrată doar sporadic în imediata apropiere a clădirii, acolo unde nu s-au săpat gropi de morminte. În absidă nivelul de construcție este marcat de un strat gros de moloz, a cărui limită superioară, la -1,48 m, corespunde cu decroșul fundației.

²¹ Cotele menționate în text sunt raportate la linia de nivel stabilită de proiectant, aflată cu 1 m mai sus decât pragul intrării în turnul de V. Legenda straturilor este unică pentru întreaga săpătură.

cazul în care pe suprafața în discuție au existat urmele unor locuiri intermediare, cel puțin medieval timpurii, acestea au fost eliminate de sistematizarea exterioară care a precedat construirea bisericii. În interiorul navelor prima pardoseală²² a fost realizată din cărămidă așezată pe un pat din mortar²³ (pl. IV/1-3). Pardoselile au fost refăcute în câteva rânduri, refolosindu-se cărămida întreagă și completându-se lipsurile: creșterea nivelului de călcare în urma acestor intervenții a fost însă destul de mică, de numai 10-15 cm. Pragul portalului de S a fost amenajat la limita superioară a fundației, la -1,45 m, probabil printr-o șapă de mortar care a egalizat materialul de construcție. Și aici nivelul a crescut apoi treptat printr-un singur strat de umplutură. (pl. IV/1)

În cor nivelul de călcare după încheierea construcției s-a stabilizat la -1,20/1,25 m, ulterior el fiind înălțat într-o singură etapă la -1,10 m²⁴ (pl. IV/2). În partea centrală a arcului de triumf diferența de nivel dintre navă și cor a fost rezolvată printr-o treaptă realizată din bolovani mari de piatră așezați pe un pat de mortar. Pragul sacristiei a evoluat în paralel cu nivelul de călcare din cor, de la -1,20 m, unde s-a aflat inițial, la -0,95 m înălțat printr-o zidărie din cărămidă. (pl. VII/8)

În linii mari cele de mai sus constituie caracteristicile principale ale monumentului edificat în veacul al XIV-lea.

1.2. Etapa II. Adosarea unui turn pe fațada de vest și a unei încăperi pe latura de S a corului, și construirea zidului de incintă. (pl. III/2) Aceste adaosuri trebuie să fie aproximativ contemporane și realizate la scurtă vreme după edificarea bisericii. O serie de argumente pledează în favoarea acestor afirmații: caracteristicile tehnice ale structurilor, faptul că nivelele de construcție suprapun solul viu fără să fi intervenit depuneri medievale, și cel mai important, faptul că cimitirul contemporan bazilicii se situează la oarecare distanță de turn și încăperea sudică, respectiv în perimetrul delimitat de zidul de incintă. Dacă între etapele I și II s-ar fi scurs un interval mai mare de timp, atunci cu siguranță trebuiau să existe morminte suprapuse de clădirile etapei II. Elemente certe de datare nu au rezultat din săpătură, dar pe fereastra situată la primul nivel al turnului, deasupra intrării principale, este inscripționat anul 1425, ceea ce ne îndreptățește să fixăm etapa II în cel de-al treilea deceniu al sec. XV.

Turnul de vest a fost cercetat parțial în exterior, pe latura de sud la intersecția cu biserica. Construit ulterior acesteia, turnul are fundații masive, realizate din bolovani mari de piatră înecați într-un mortar nisipos extrem de friabil, adâncite într-un strat de lut alb-gri până la -3,04 m²⁵. Laturile de N și S prelungesc rezalitul portalului aliniindu-se la limita interioară a acestuia; în exterior fundația are un traseu neregulat, determinat în mare măsură de șanțul de fundare care s-a adâncit oblic. (pl. VI/3,4) În momentul în care a fost executată fundația laturii de S a turnului scara în spirală care asigură accesul la etajele superioare nu era proiectată: ulterior s-a revenit pentru îngroșarea fundației turnului în dreptul scării, realizându-se o fundație nouă, superficială, alipită celei deja existente. Pentru construirea laturii de E partea interioară a rezalitului portalului a fost spartă iar în zona intrării fundația bisericii a fost înlocuită cu o fundație nouă, dublă ca lățime, destinată să susțină cele patru nivele ale turnului²⁶. Pragul a fost

²² La începerea săpăturilor în biserică coexistau o dușumea din scânduri, o placă de ciment în zona colateralelor și un paviment din lespezi mari de piatră în zona centrală. Pardoseala din cărămidă s-a păstrat *in situ* lângă latura de vest a bisericii, pe o lățime de aproximativ 1 m, într-o zonă în care nu s-au efectuat înmormântări. Fragmente au fost găsite și în alte puncte ale săpăturii, dar pe cea mai mare parte a suprafeței pardoseala a fost dislocată de gropile mormintelor.

²³ În general cărămizile sunt aproximativ pătrate cu dimensiunile 22,5x22x4,5 cm sau 20x16,7x4,5 cm, dar accidental s-au folosit și cărămizi dreptunghiulare cu dimensiunile 25x13x4/5 cm.

²⁴ Limita celei mai vechi tencuieli din cor se află la -1,13 m, ceea ce oferă două posibilități de interpretare: fie partea inferioară a peretelui a rămas netencuită pe o înălțime de 0,7-0,13 m, fie corul a funcționat o perioadă netencuit. În momentul în care a fost realizată tencuiala atunci s-a reamenajat și nivelul de călcare la -1,10 m.

²⁵ Nivelul de la care a fost construit turnul coincide cu acela al bisericii, la -1,50 m. În momentul în care s-au efectuat săpăturile interiorul turnului era acoperit cu o placă groasă de ciment astfel că nu au fost posibile investigații. Presupunem că nivelul de călcare interior era cu 0,15-0,20 m mai ridicat decât în nave, accesul fiind asigurat printr-o treaptă.

²⁶ În exterior limita dintre fundație și elevație este marcată printr-un decroș substanțial, la -1,45 m. În interior limita superioară a fundației se află la -1,36 m, marcată printr-un decroș lat de 10 cm.

amenajat inițial la -1,24 m, ulterior fiind înălțat la -1 m printr-o placă de ciment așezată pe un strat de umplutură. În ambele etape trecerea spre navă s-a realizat prin intermediul unei trepte: la începerea săpăturilor acest rol era preluat de o lespede de piatră a cărei parte superioară se afla la -1,12 m. (pl. IV/3)

Capela. Pe latura de sud a corului a fost construită o încăpere cu dimensiunile interioare 4,60x2,80/3 m: fundația sudică a fost adosată umărului navei iar latura de est s-a alipit contrafortului care marchează începutul absidei. (pl. 5/5) Încăperea a avut infrastructura realizată din bolovani de piatră de dimensiuni medii legați cu un mortar friabil gălbui nisipos, zidăria subterană fiind realizată într-un șanț îngust a cărui limită inferioară a coborât la -1,95 m, cu o lățime ce nu a depășit 0,70-0,80 m. A fost construită la scurtă vreme după biserică deoarece șanțul ei de fundare se adâncește în solul viu iar umplutura caracteristică cimitirului în mod evident o ocolește. Încăperea a servit foarte probabil drept capelă funerară, iar sub nivelul ei de călcare a fost improvizat un osuar într-o groapă simplă²⁷.

Zidul de incintă. În jurul bisericii, la o distanță medie de 10-11 m, a fost construită o incintă de formă ovală, cu ziduri de lățime variabilă între 0,80 și 1 m, sprijinită pe partea de nord, spre pâraul Dipșa, de contraforturi. Zidăria subterană, în limitele în care a fost observată, este foarte asemănătoare cu cea a turnului, din bolovani de piatră și mortar gălbui nisipos²⁸.

Ruina incintei a fost identificată în majoritatea secțiunilor exterioare, și din unirea acestor puncte s-a reconstituit un traseu aproximativ oval, din care lipsește doar închiderea din partea de vest²⁹. (pl. I; pl. V/4-5; pl. IV/4) Direcția zidului la limita de V a săpăturii (aceeași cu limita de vest a clopotniței) indică foarte clar că incinta se închidea în fața turnului, la o oarecare distanță de acesta. În harta lui Honterus din 1532 biserica este reprezentată însă cu zidul de incintă care se închide cu un turn masiv, astfel că fațada de V a acestuia rămâne vizibilă. (pl. II/1) Turnul are o mică deschidere la primul nivel, în rest peretele este plin, iar acoperișul conic se prelungește cu un vârf ascuțit foarte înalt. Deși lipsesc unele amănunte (precum gura de tragere în formă de cheie întoarsă) teoretic ar fi posibil ca acesta să fie turnul clopotniță al bisericii, dar practic este cert că zidul de incintă nu avea cum să-l lase vizibil. Trebuie să admitem cu titlu de ipoteză existența unui turn de poartă situat în fața turnului clopotniță astfel încât acesta să devină invizibil. Pe aceeași hartă incinta pare să fie prevăzută cu alte 2 turnuri amplasate la E, încadrând oarecum simetric biserica, reprezentate ca două construcții dreptunghiulare fără acoperiș (eventual cu acoperiș în pupitru?), duble ca înălțime față de incintă: nici una dintre acestea nu a fost localizată.

Din același plan remarcăm faptul că incinta propriu-zisă este foarte înaltă astfel încât obturează în totalitate biserica – altfel spus este un adevărat zid de apărare.

1.3. Etapa III: demolarea încăperii sudice și a zidului de incintă. Deși se consideră că zidul de incintă a fost demolat în 1870³⁰, concomitent cu școala veche³¹, după părerea noastră această operațiune

²⁷ Capela funerară trebuie să fi fost o prezență constantă în anturajul bisericilor catolice, indiferent sub ce formă se va fi împlinit: o construcție total independentă la o oarecare distanță de biserică, eventual legată în zidul de incintă, așa cum se întâmplă la Hărman și Sânpetru (jud. Brașov – cercetări inedite ale autoarei) sau la Moșna (jud. Sibiu – cercetări inedite ale autoarei), sau o construcție lipită de biserică într-o etapă ulterioară așa cum s-a procedat la Daia (D. Marcu, Biserica reformată de la Daia, jud. Harghita. Cercetări arheologice – SCIVA, 49, 2, 1998, p. 157-181) sau la Chileni (jud. Covasna – cercetări inedite ale autoarei). În toate aceste cazuri a doua funcție a capelei era cea de osuar, indiferent dacă pentru aceasta exista o încăpere separată (precum subsolul la Hărman și Sânpetru) sau o simplă groapă săpată în pământ sub pardoseală.

²⁸ Șanțul de fundare s-a adâncit în solul viu până la -2,15 m maxim.

²⁹ Săpătura s-a oprit pe linia fațadei vestice a turnului, care este aproximativ aceeași cu linia șoselei asfaltate ce străbate localitatea.

³⁰ H. Fabini, *Atlas...*, p. 741.

³¹ Singurele urme de construcții care pot fi atribuite școlii vechi au fost identificate pe latura de răsărit, dar în afara zidului de incintă. Dacă a existat o construcție în interiorul incintei ovale – așa cum se menționează la 1666, fie a dispărut fără să lase urme, fundațiile ei fiind superficiale, fie a fost amplasată în colțul nordic al incintei, pe suprafața care nu a fost cercetată tocmai deoarece s-a considerat că nu este un amplasament bun pentru o clădire, foarte aproape de albia pâraului. Se poate lua în calcul și varianta ca școala să fi fost construită de fapt în afara incintei istorice, ulterior aceasta fiind modificată într-o formă sau alta (extinsă, sau cu o adăugire) pentru a include noua clădire. Pe un plan din 1770 este într-adevăr marcată o construcție în sectorul nordic, la o distanță destul de mare de incintă.

s-a desfășurat mai devreme, la sfârșitul sec. XVII sau în prima jumătate a sec. XVIII. Din consistentul strat nisipos cu care a fost ridicat nivelul terenului în exteriorul incintei a fost recuperată o monedă din 1665, iar la limita dintre această nivelare și molozul răspândit pe suprafață din demolarea incintei o monedă din 1699. Pe de altă parte materialele descoperite în săpături se concentrează în sec. XVI-XVII, veacurile următoare fiind prea slab reprezentate pentru o locuire continuă de aceeași intensitate. Zidăria a fost scoasă până la talpa fundației, astfel că în majoritatea săpăturilor nu s-a găsit de fapt decât amprenta. Demolarea s-a realizat într-un șanț larg, iar molozul rezultat a fost răspândit pe suprafață în special spre exterior, cu această ocazie terenul din jurul bisericii fiind adus la aceeași cotă. Stratul de moloz suprapune și umplutura cimitirului semn că odată cu eliminarea incintei înhumările în cimitirul exterior au încetat, ceea ce a atras după sine pierderea funcțiunii pentru capela de pe latura de S a corului. Aceasta trebuie să fi fost demolată aproximativ în aceeași perioadă. (pl. IV/4; pl. V/4)

Este posibil ca după demolarea incintei vechi și scoaterea cimitirului din funcțiune spațiul din jurul bisericii să fi fost reorganizat prin construirea școlii și a unui zid scund care a înconjurat ambele clădiri. Pe un desen care reflectă starea de dinainte de 1870 (pl. II/3) biserica este într-adevăr înconjurată de un astfel de zid, un fel de gard din zidărie tencuită, extrem de scund; capela de pe latura de S nu mai există, în schimb o clădire cu două nivele în axul absidei aparține desigur școlii. Acestea trebuie să fie structurile care s-au demolat în 1870.

1.4. Etapa IV: demolarea și refacerea absidei. (pl. III/3) La începutul sec. XX absida³² a avut probleme de rezistență, astfel că în 1909 a fost demolată aproape complet: pe laturile de N și S au fost păstrate 1-2 asize la baza fundației, iar pe celelalte 3 laturi zidăria a fost demolată integral, materialul fiind probabil refolosit. (pl. V/2,3; pl. VI/1,2) Pe latura de N demolarea în adâncime a început la 0,25 m distanță de peretele sacristiei, astfel încât acesta să nu fie afectat, iar pe latura de S se păstrează din fundația originală un segment lat de 0,65 m la E de contrafort. Șanțurile de demolare au avut o lățime maximă de 0,80 m de la elevația absidei, îngustându-se în adâncime până la 0,50 m. (pl. V/4) Astfel fundațiile noi au fost de fapt clădite în șanțuri largi, din bolovani de piatră relativ uniformi în asize regulate cu șape subțiri de mortar. (pl. V/3) Față de lățimea originală a fundației de 1-1,10 m, absida a fost refăcută cu fundații mai subțiri, late de numai 0,65 m, care au fost așezate însă pe o centură din beton înaltă de aproximativ 1 m (pl. V/2). Această concepție s-a aplicat și în cazul contraforturilor, care au devenit mai scurte cu 0,50-0,60 m. În 1929³³ această parte a clădirii a fost din nou demolată (de această dată numai până la nivelul soclului actual, puțin mai sus decât nivelul de călcare) de unde a fost refăcută din cărămidă.

2. STRATIGRAFIA generală a sitului este relativ simplă, întrucât straturile depuse în timpul primei etape de construcție suprapun direct solul viu, cu excepția unor mici suprafețe interioare unde au fost intersectate depuneri neolitice reprezentate printr-un strat de lut negru cu pietriș și pigment ceramic. (pl. IV-VI) Solul viu este un lut maroniu feros, iar la adâncimi mai mari apare un lut gri deschis curat. În aceste soluri naturale se adâncesc șanțurile de fundare și gropile mormintelor, cărora le este caracteristică o umplură de pământ negru purtat cu rare fragmente de piatră, pigment de mortar și fragmente de oase. Acest strat, cu o grosime maximă de 1,50 m și aspect uniform în care nu putem distinge decât rareori gropile mormintelor, este suprapus pe cea mai mare parte a suprafeței exterioare de molozul rezultat din demolarea zidului de incintă, respectiv de o nivelare cu lut amestecat cu fragmente de țiglă, cărămidă, și rare fragmente de piatră făcută cu scopul de a uniformiza nivelul de călcare în jurul bisericii pe o suprafață care iese din perimetrul incintei cu aproximativ 10 m. Lângă biserică această nivelare este suprapusă direct de intervențiile de refacere a absidei, urmate de alte umpluturi recente.

În momentul construirii incintei și în cea mai mare parte a funcționării ei nivelul de călcare era mai coborât în exterior decât în interior. În exterior terenul a fost amenajat cu un strat de pietriș nivelat direct

³² Prima travee a corului nu a suportat nici un fel de intervenție în zona fundațiilor și în partea inferioară a suprastructurii, așa cum s-a considerat până în prezent - H. Fabini, *Atlas...*, p. 741.

³³ Cele două etape de intervenție se disting cu ușurință în structura zidăriilor și configurația terenului în imediata apropiere a fundațiilor. Datele de 1909 și 1929 au fost preluate după Ilse Schließleder-Fronius, *op.cit.*, p. 195.

pe solul viu, care indică o pantă destul de accentuată dinspre N spre S, iar la mijlocul sec. XVII acest nivel a fost crescut artificial cu o umplutură nisipoasă amestecată cu mult pietriș care atinge o grosime maximă de 0,70 m pe latura de S. Peste această umplutură s-a realizat o nivelare cu moloz de cărămidă până la -1,35 m, cotă de la care se va opera demolarea incintei.

În interiorul bisericii gropile mormintelor, adâncite în solul viu sau în stratul preistoric, sunt căpăcuite de o umplutură din moloz afânat cu fragmente de cărămidă și piatră, care a rezultat din intervențiile asupra pardoselilor din cărămidă și a fost utilizată apoi ca pat pentru pardoseala găsită la începerea săpăturilor.

3. CIMITIRUL. În cursul săpăturilor au fost cercetate 57 de morminte, și s-a stabilit că săparea acestora a provocat distrugerea altor 11 morminte: rezultă că pe suprafața investigată au fost operate în decursul timpului 68 de înhumări. (pl. I) Mormintele se concentrează în mod evident pe partea de sud a bisericii, la o distanță variabilă de structurile zidite, și doar accidental apar pe laturile de E și N, foarte probabil din cauza pantei destul de accentuate și a vecinătății pârâului. O densitate destul de mare se constată și în interiorul bisericii. În umplutură au apărut deseori pietre de dimensiuni mari, de formă neregulată dar tinzând spre un dreptunghi pronunțat: considerăm că acestea, fixate în pământ în poziție verticală, erau folosite pentru semnalizarea anumitor morminte. Proporțional însă, acest obicei trebuie să fi fost destul de restrâns, ceea ce justifică de altfel și dezordinea generală în care erau săpate gropile, astfel că marea majoritate se intersectează în unghiuri diverse. Suprapunerile ordonate sunt accidentale, fiind evident că nu există grupări de genul cuiburilor familiale. De obicei scheletele dezvelite în cursul unei înmormântări sunt distruse, oasele fiind aruncate la întâmplare în umplutura gropilor; rareori acestea sunt tratate cu mai multă atenție, eventual adunate în pachet la picioarele noului mormânt sau peste acesta.

Orientarea mormintelor este extrem de interesantă: din totalul de 57 morminte, numai 13 au ținut cont de punctele cardinale, orientându-se V-E, iar alte 25 de morminte s-au orientat paralel sau aproximativ paralel cu biserica, SV-NE. În sfârșit 18 morminte sunt orientate perpendicular pe biserică, NV-SE, și în general acestea sunt datate după Reformă, deși în spațiile foarte importante cum ar fi interiorul bisericii sau în exterior în imediata vecinătate a zidurilor, cu certitudine orientarea era determinată în primul rând de spațiul disponibil, semnificația amplasamentului contând mai mult decât regula orientării. Mormintele sunt repartizate uniform pe suprafață și, cu o singură excepție, cele orientate N-S le suprapun pe cele orientate V-E.

Gropile mormintelor nu au putut fi observate decât în câteva cazuri în interiorul bisericii: ele erau simple, de formă dreptunghiulară cu colțurile mai mult sau mai puțin rotunjite. În exterior, ca de altfel și pe cea mai mare parte a suprafeței interioare, densitatea înhumărilor a transformat pământul într-un fel de groapă comună cu umplutură uniformă. Presupunem că majoritatea înhumărilor au fost realizate în sicrie din lemn: în săpătură au apărut frecvent cuie și colțare din fier care foloseau la construirea sicriului, dar urme de lemn nu s-au păstrat decât în interior, în exterior fiind complet distruse de aciditatea crescută a solului. Totuși câteva schelete stau într-o poziție care indică înhumarea în giulgiu, imediat după moarte, înainte de apariția rigidității: acestea au umerii ridicați, capul căzut pe o parte și coloană puternic arcuită în formă de S.

Scheletele sunt fără excepție întinse pe spate, cu picioarele întinse și paralele. Pozițiile brațelor sunt extrem de variate: întinse pe lângă corp (10 schelete + 2 nesigure), îndoite din coate în unghi drept cu antebrățele alăturate pe abdomen sau la partea superioară a bazinului (9 schelete), brațul drept întins pe lângă corp, brațul stâng ușor pliat cu antebrățul oblic peste bazin (4 schelete), brațul drept întins, brațul stâng pliat cu antebrățul oblic peste abdomen, palma spre umărul drept (1 schelet), brațul drept îndoit în unghi drept cu antebrățul la partea superioară a bazinului, brațul stâng în unghi obtuz cu antebrățul oblic peste bazin (4 schelete), brațul drept în unghi obtuz cu antebrățul oblic peste bazin, brațul stâng întins pe lângă corp (3 schelete și 2 nesigure), ambele brațe îndoite în unghi obtuz cu antebrățele oblic peste bazin (7 schelete), și brațul drept în unghi ascuțit cu antebrățul oblic peste abdomen, brațul stâng în unghi obtuz cu antebrățul oblic peste bazin (1 schelet). Poziția brațelor s-a stabilit cu certitudine în 39 de cazuri, și parțial în

4 cazuri. Pozițiile nu sunt specifice unei anumite orientări. Din cele 18 morminte orientate NV-SE s-a stabilit poziția brațelor în 15 cazuri: 4 au brațele întinse pe lângă corp, 3 au brațul drept îndoit cu antebratul oblic peste bazin iar brațul stâng pe lângă corp, 3 au ambele brațe îndoite cu antebrățele alăturate peste abdomen, 2 au antebrățele oblic peste bazin, și celelalte 3 au fiecare câte o poziție distinctă.

Așa cum este obișnuit în cimitirele comunităților săsești, inventarul mormintelor este extrem de sărac: la 2 morminte s-a găsit închizători din sârmă de cupru de tipul “moș și babă”, care nu oferă nici un fel de indiciu cronologic. (M6 și M25). M 20 a fost înmormântat cu mai multe obiecte de podoabă, dar și acestea sunt atipice. Din umplutură au fost recuperate destul de multe fragmente ceramice care se datează din sec. XIV până în sec. XVIII.

Delimitarea cronologică a cimitirului se deduce astfel din caracteristicile generale ale sitului, în care se include și evoluția structurilor zidite. Cimitirul s-a transferat în jurul noii biserici cel mai probabil la începutul secolului al XV-lea, după ce clădirea era realizată cu toate adaosurile sale, respectiv turnul de V și capela de pe latura de S a corului, și de asemenea zidul de incintă era edificat. Așa se explică faptul că cimitirul s-a dezvoltat strict în perimetrul delimitat de zidul de incintă. Materialele recuperate din umplutura mormintelor datează cu precădere din sec. XVI-XVII, mai rar din sec. XVIII. Presupunem că după 1700 densitatea înmormântărilor a scăzut foarte mult și în cursul veacului următor cimitirul s-a transferat treptat pe amplasamentul de astăzi.

4. MATERIALE. Comparativ cu dimensiunile săpăturilor inventarul descoperit este destul de modest, concentrându-se în special în perioada sec. XVI-XVIII. Nu au fost identificate complexe închise, toate materialele recuperându-se din umplutură, rulate de numeroasele gropi de morminte. Cu excepții nesemnificative, cele mai vechi materiale datează din secolul al XIV-lea, confirmând ocuparea sitului în această perioadă, iar cele mai recente, destul de puține de altfel, din sec. XVIII-XIX. Cantitativ predomină fragmentele ceramice provenind din spargerea unor vase de uz comun, și, mai puțin, din demontarea unor sobe. Dintre obiectele speciale cel mai important este un inel de sigiliu din argint, cu chatonul circular având în negativ un motiv geometric (?) încadrat într-un cerc (pl. VII/1); descoperit din păcate în umplutură, la numai -0,35 m sub nivelul actual de călcare, inelul poate fi datat ipotetic în sec. XVI. Inventarul mormintelor se reduce la 2 inele simple (pl. VII/2, 3), de tipul verighetă, un fragment de cercel și câteva închizători de tip “moș și babă” (pl. VII/5). Un fragment dintr-un creuzet (pl. VII/4) și câteva pipe aparținând cel mai probabil sec. XVII-XVIII (pl. VII/6, 7) încheie lista atât de săracă a acestor obiecte.

Ceramica. Cu excepția câtorva fragmente preistorice (catalog 1/1; pl. VIII/1) și a unui fragment dintr-un vas care aparține foarte probabil sec. VI-VII (catalog 1/2; pl. VIII/2), ceramica se încadrează în secolele XIV-XVIII, predominant fiind intervalul secolelor XVI-XVII³⁴. Marea majoritatea a fragmentelor prezintă suprafețe simple, fără decor și fără un tratament special. Abia din sec. XVI se înmulțesc fragmentele smălțuite mai ales în interior, cu smalt de culoare verde sau maro întins peste un strat de angobă. Ceramica sec. XIV-XV este lucrată din pastă de calitate medie, degresată în general cu mult nisip și frecvent cu pietricele, iar arderea este fără excepție oxidantă, gama coloristică derulându-se de la roșu la brun în funcție de gradul de ardere. Din punctul de vedere al formelor predomină oalele borcan cu buza arcuită și marginea simplă, prevăzută în exterior cu guler mai mult sau mai puțin proeminent. (catalog 5,9; pl. VIII/6,7,14,15). Deseori apare și buza îngroșată cu marginea arcuită în exterior și alveolată sau doar crestată (catalog 6,8,10; pl. VIII/8, IX/1,2), a cărei existență se prelungește în sec. XVI în forme mai complicate (catalog 14,15; pl. IX/ 3,4,6). Dintre exemplarele timpurii menționăm și partea superioară a unei căni cu deschiderea ușor evazată și marginea puțin trasă spre exterior (catalog 4; pl. VIII/4).

³⁴ Ceramica medievală și premodernă din Transilvania constituie domenii nemeritat de puțin explorate. Pentru o imagine de ansamblu asupra tipologiei acestui material în spațiul intracarpatic a se vedea: Benkő Elek, *A középkori Keresztúr- szék régészeti topográfiája*, Budapest, 1992. Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila, *Középkori mezőváros a Székelyföldön*, 1997, p. 50-56. Pentru stadiul cercetărilor privind ceramica din sec. XVI-XVII un studiu critic este semnat de Szöcs Peter Levente, *Probleme privind datarea și cronologia ceramicii de secol XVI-XVII din Transilvania*, în *Arheologia Medievală*, III, 2000, p. 5-10.

Databile larg în sec. XV-XVI sunt fragmente din două vase de dimensiuni mai mici cu gâtul ferm arcuit, marginea simplă evazată spre exterior, decorate pe umăr sau în zona mediană cu striuri paralele (catalog 11,12; pl. VIII/9,10).

Din sec. XVI menționăm fragmente din mai multe castroane cu marginea lătită spre interior (catalog 19; pl. IV/11) sau puternic albiată cu guler alveolat (catalog 20; pl. IX/12), oale cu secțiuni pretențioase, decorate cu alveole pe buză sau în partea inferioară în jurul fundului (catalog 16,18; pl. IX/8, 10), având în general lăcașul pentru capac bine conturat (catalog 17; pl. IX/9). În sfârșit secolul al XVII-lea este și el bine reprezentat (catalog 23-26; pl. X/1, 3, 5, 7).

Cahlele. Cu excepția unui fragment de cahlă oală cu deschiderea rectangulară și secțiune simplă, databil în sec. XV-XVI (catalog 27; pl. IX/13), toate celelalte fragmente de teracote aparțin secolelor XVI-XVIII, iar din punct de vedere decorativ se încadrează în tipurile comune cunoscute pentru Transilvania în acest interval³⁵. Formal predomină categoria cahlilor plăci cu picior de montare scurt, alături de care apar și fragmente din piese de colț (catalog 40; pl. XI/7), de soclu (catalog 33; pl. XI/6) și de coronament (catalog 36; pl. XI/2). Cele mai multe fragmente au aversul acoperit cu smalțuri aplicate peste angobă, culoarea dominantă fiind verde. Din sec. XVI remarcăm un fragment dintr-o piesă concavă (catalog 29; pl. XI/3), și alte câteva fragmente de cahlă plăci cu picior scurt, cu un decor vegetal-floral individualizat (catalog 28, 30-32; pl. XI/1, 4, 5, 9). Din sec. XVII menționăm în primul rând cunoscutele plăci cu decor de tip tapet constând din figuri geometrice care încadrează motive vegetal-florale stilizate (catalog 35,37,38; pl. XII/3,5) sau din arce de cerc suprapuse descriind câmpuri în care sunt redată rozete geometrificate (catalog 34; pl. XII/2)³⁶. Un fragment decorat cu personaje este cel mai târziu din această serie, din sec. XVIII-XIX. (catalog 41; pl. X/7). O piesă mai rară aparține tubulaturii de dirijare a fumurilor unei sobe și poate fi datată ipotetic în sec. XVI-XVII (catalog 42; pl. XII/1)³⁷.

5. CONCLUZII. Prima biserică edificată de coloniștii occidentali la Teaca s-a aflat pe locul cimitirului actual³⁸: ea nu a fost cercetată dar putem presupune că a fost o clădire de mici dimensiuni ridicată la puțină vreme după întemeierea localității, în sec. XIII. În veacul următor s-a început construirea unei biserici mai mari amplasată în centrul localității, sub forma unei bazilici cu trei nave, cor cu absidă polygonală și sacristie pe latura de N. Îmbinarea unor elemente arhaice, cum ar fi planul bazilical cu nave laterale scunde și înguste care creează proporții ce pot fi atribuite romanului, cu elemente specific gotice din diferite faze ale acestui stil, cum sunt portalurile, ferestrele, sau planimetria părții de răsărit, trădează un șantier provincial în care foarte probabil s-au întâlnit meșteri de proveniență și formație diverse. După părerea noastră în stadiul actual al cercetărilor nu există suficiente argumente

³⁵ Pentru o imagine de ansamblu asupra acestui material: Benkő Elek, Ughy Istvan, *Székelykeresztúri kályhacsempék, 15-17. század*, 1984. Daniela Marcu, *Cahle medievale din Transilvania, sec. XIII-XVII*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1998. Daniela Marcu, *Cahle medievale din Transilvania. Colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, în Satu Mare. Studii și comunicări, 2002, sub tipar.

³⁶ Cahlele plăci cu decor de tip tapet sunt extrem de răspândite începând din a doua jumătate a sec. XVI, dominând categoric repertoriul sec. XVII. Ele continuă să fie produse și folosite și în sec. XVIII, în forme extrem de geometrificate și simplificate, ușor de recunoscut. Pentru analogii a se vedea: Gazda Clara, *Figuralis kályhacsempék a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményében*, în Aluta, I, 1969, p. 281-286. Molnar, Stefan și colab., *Însemnări pe marginea cercetărilor de la castelul feudal de la Lăzarea (jud. Harghita)* în *ActaMP*, II, 1978, p. 105-115. Daniela Marcu, *Sobe de cahlă din Mănăstirea Vaca (sec. XVII)* în *Ars Transilvaniae*, II, 1992, București, p. 169-194. Paraschiva Victoria Batariuc, Eugen Pescaru, *Cahle descoperite la Germisara (Geoagiu Bai, jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, XXVI, 1995-1996, I, p. 391-417. Daniela Marcu, Adrian Andrei Rusu, *Cahle din secolele XV-XVII descoperite la Zlatna, jud. Alba*, în *AM*, III, 2000, p. 219-242.

³⁷ Fragmentele de acest tip sunt destul de rare – probabil și datorită faptului că adesea pot fi confundate cu olanele. Pentru analogii putem menționa o piesă de la Vințu de Jos (D. Marcu, *Cahle medievale din Transilvania, sec. XIV-XVII*, fig. 190/2) și alte câteva fragmente de la Cristuru Secuiesc (Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila, *op.cit.*, p. 56-63).

³⁸ Biserica veche este localizată în cimitirul actual al comunității. Ilse Schließleder-Fronius notează că atunci când sunt săpate gropi de morminte adesea sunt intersectate fundații vechi, dar nu s-au făcut cercetări. Ilse Schließleder-Fronius, *op.cit.*, p. 195.

pentru a coborî datarea în secolul XIII, dar o analiză detaliată a componentelor artistice ale clădirii trimite mai degrabă la cea de-a doua jumătate a veacului XIV. Biserica și-a desăvârșit planul în primele decenii ale secolului XV prin adăugarea unui impunător turn clopotniță pe fațada de vest și a unei capele funerare pe partea de sud, un pandant al sacristiei³⁹. Aproximativ în aceeași perioadă a fost construit și zidul de incintă. În această formă biserica se încadrează doar parțial în peisajul arhitectural religios din jurul Bistriței, dominat în mod evident de biserica sală cu absidă poligonală, cu sau fără turn vestic. Planimetric ar putea fi comparată doar cu biserica de la Lechința, în cazul în care s-ar dovedi că aceasta a avut un plan bazilical sau cel puțin cele două nave existente au fost construite în aceeași etapă.⁴⁰

Cu excepțiile menționate în paginile anterioare, bazilica de la Teaca a conservat până astăzi cele mai importante dintre caracteristicile sale, fiind un minunat exemplu de clădire monumentală religioasă ridicată de o comunitate săsească din Transilvania, aflată în plin avânt economic și spiritual.

6. ANEXE

6.1 Catalogul materialelor

CERAMICA

1. Perete de vas din pastă semi-grosieră, lucrat cu mâna, ardere oxidantă incompletă. Decor: brâu lipit decorat prin impresiuni. Preistoric. (pl. VIII/1).
2. Fund de vas lucrat din pastă grosieră degresată cu nisip și materie organică, ardere inoxidantă. Decor: impresiuni neregulate realizate cu sfoara. Sec. VI-VII. (pl. VIII/2).
3. Fragment de vas din pastă degresată cu nisip, ardere oxidantă, urme de smalt verde în interior. Sec. XIV-XV. (pl. VIII/5).
4. Fragment de vas lucrat din pastă fină, ardere oxidantă completă. Sec. XIV-XV. (pl. VIII/4).
5. Fragmente de vase lucrate din pastă de calitate medie degresată cu nisip fin, ardere oxidantă. Sec. XIV-XV. (pl. VIII/6, 7, 14).
6. Fragment de vas din pastă grosieră degresată cu multe pietricele, ardere oxidantă incompletă. Sec. XIV-XV. (pl. IX/1).
7. Fragment de vas lucrat din pastă degresată cu nisip, ardere oxidantă. Sec. XV. (pl. VIII/3).
8. Fragment de vas lucrat din pastă degresată cu nisip fin, ardere oxidantă. Sec. XV. (pl. VIII/8).
9. Fragment de vas lucrat din pastă degresată cu nisip ardere oxidantă. Sec. XV. (pl. VIII/15).
10. Fragment de vas lucrat din pastă de calitate bună degresată cu nisip fin, ardere oxidantă. Sec. XV. (pl. IX/2).
11. Fragment de vas lucrat din pastă fină degresată cu nisip, ardere oxidantă completă. Decor: striuri paralele imediat sub umăr. Sec. XV-XVI. (pl. VIII/9).
12. Fragment din partea superioară a unui vas lucrat din pastă de calitate bună degresată cu nisip fin, ardere oxidantă completă. Decor: bandă de striuri paralele în zonă mediană. Sec. XV-XVI. (pl. VIII/10).
13. Fragment de vas din pastă de calitate medie degresată cu pietricele, ardere inoxidantă incompletă. Sec. XV-XVI. (pl. VIII/13).
14. Fragmente de vase lucrate din pastă semi-grosieră degresată cu nisip și pietricele, ardere oxidantă superficială. Sec. XV-XVI. (pl. IX/4, 6).

³⁹ Planul acestei etape analizat în afara contextului din care a rezultat ar putea trimite de asemenea la o epocă mai veche.

⁴⁰ Biserică cu o navă centrală, pe partea de N o navă laterală îngustă, cor cu absidă poligonală și sacristie pe partea de N. Nu a fost cercetată până în prezent, iar părerile formulate în literatura de specialitate sunt extrem de diverse, propunând datarea primei etape de construcție din sec. XIII (V. Vătășianu, *op.cit.*, p. 86 consideră evidentă o etapă romanică) până în sec. XVI (Corina Popa, *Biserici gotice târzii din jurul Bistriței*, în *Pagini de veche artă românească. De la origini până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, 1970, p. 309-311 și 322-323). H. Fabini, consideră biserica construită în sec. XIV ca o sală, nava laterală nordică fiind adăugată în sec. XV. (H. Fabini, *Atlas...*, 262)

15. Fragmente de vase lucrate din pastă de calitate bună, ardere oxidantă completă. Sec. XV-XVI. (pl. VIII/11; IX/3).
16. Fund de vas lucrat din pastă fină, ardere oxidantă completă, smalț verde la interior, vopsea albă la exterior. Partea inferioară modelată în formă de alveole. Sec. XVI. (pl. IX/8).
17. Fragment din partea superioară a unei oale cu toartă lucrată din pastă de calitate bună degresată cu nisip, ardere oxidantă completă. Toartă cu secțiune ovală. Sec. XVI. (pl. IX/9).
18. Fragment de oală lucrată din pastă de calitate medie, ardere oxidantă incompletă. La interior urme de smalț verde de calitate proastă. Marginea alveolată. Sec. XVI. (pl. IX/10).
19. Fragment de castron lucrat din pastă de calitate medie degresată cu mult nisip, ardere oxidantă incompletă. Marginea trasă mult spre interior, lătită și cu o șanțuire ușoară. Sec. XVI. (pl. IX/11).
20. Fragment de castron din pastă degresată cu nisip fin, ardere oxidantă completă. Marginea trasă spre interior, în exterior se prelungește cu un guler alveolat. Sec. XVI. (pl. IX/12).
21. Fragment de vas lucrat din pastă de calitate medie degresată cu nisip și calcar, ardere oxidantă completă. Decor: incizii fine pe gât. Sec. XVI-XVII. (pl. VIII/12).
22. Fragment de vas lucrat din pastă fină, ardere oxidantă completă. Marginea subțiată, trasă în exterior și modelată în alveole, smalț verde de calitate proastă la interior și pe margine. Decor: bandă realizată cu roțița deasupra gâtului, bandă de striuri fine incizate pe gâtul puternic arcuit. Sec. XVI-XVII. (pl. IX/7).
23. Fragment de vas din pastă de calitate bună degresată cu nisip fin. Ardere oxidantă incompletă. Sec. XVI-XVII. (pl. X/3).
24. Fragment de vas din pastă de calitate bună, ardere oxidantă completă, în interior smalț incolor aplicat direct peste pastă. Sec. XVII. (pl. X/1).
25. Fragmente de vas din pastă degresată cu nisip grosier, ardere oxidantă superficială. Sec. XVII. (pl. X/4-6).
26. Fragmente dintr-o farfurie lucrată din pastă fină ardere oxidantă completă, smalț maro peste angobă și Decor cu vopsea albă. Sec. XVII-XVIII. (pl. X/7).

CAHLE

27. Fragment de cahlă oală lucrată din pastă de calitate bună arsă complet, urme intense de utilizare. Sec. XVI-XVII. (pl. IX/13).
28. Fragment de cahlă placă (gr. 0,8 cm) cu piciorul desprins, lucrată din pastă fină presată în tipar cu o spatulă din lemn, ardere completă. Aversul acoperit cu smalț verde peste angobă – smalțul de calitate proastă s-a cojit aproape complet. Pe revers urme superficiale de utilizare. Decor: vegetal stilizat, cu o ghindă spre colțul plăcii. Sec. XVI. (pl. XI/1).
29. Fragment de cahlă placă cu aversul concav (gr. 0,9 cm), picior dezvoltat (se păstrează pe o înălțime de 4,5 cm) lucrată din pastă de calitate bună presată în tipar cu o spatulă din lemn, ardere incompletă. Aversul acoperit cu strat gros de smalț verde închis peste angobă. Pe revers urme superficiale de utilizare. Decor: vegetal probabil cu medalion central circular. Sec. XVI. (pl. XI/3).
30. Fragment de cahlă placă cu aversul ușor concav (gr. 1 cm) și picior scurt (4,5x1 cm) lucrată din pastă de calitate bună presată în tipar cu o spatulă din lemn, arsă superficial. Aversul acoperit cu smalț verde peste angobă, smalțul de calitate proastă nu s-a păstrat decât parțial. Pe revers urme medii de utilizare. Decor: vegetal-geometric. Sec. XVI-XVII. (pl. XI/4).
31. Fragment de cahlă de colț (gr. 0,5 cm) lucrată din pastă grosieră, presată în tipar cu o spatulă din lemn, ardere completă. Aversul acoperit cu smalț verde irizat în auriu. Urme superficiale de utilizare. Decor: geometric. Sec. XVI-XVII. (pl. XI/5).
32. Fragment de cahlă placă (gr. 0,7 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o pânză, ardere completă. Aversul acoperit cu smalț verde deschis peste angobă; smalțul prezintă irizații accentuate și a fost acoperit cu cel puțin 3 straturi de vâruiele successive. Decor: vegetal din care se păstrează o rozetă redată prin conturul reliefat al petalelor; este posibil să aparțină unei compoziții de tip tapet. Sec. XVI-XVII. (pl. XI/9).

33. Fragment dintr-o piesă de soclu (gr. 0,6 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o spatulă din lemn și modelată cu mâna, ardere completă. Aversul acoperit cu smalț verde gros peste angobă – smalțul de calitate proastă, parțial cojit, parțial irizat. Sec. XVII. (pl. XI/6).
34. Fragment de cahlă placă (gr. 0,6 cm) cu picior scurt (3,5x0,5 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o spatulă din lemn, ardere completă. Aversul smălțuit, fondul cu verde iar decorul reliefat cu alb. Pe revers urme superficiale de utilizare, iar pe picior urme din lipitura de lut cu care a fost fixată în corpul sobei. Decor: tapet cu arce simple intersectate; în câmpuri rozete stilizate. Sec. XVII. (pl. XII/2).
35. Fragment central de cahlă placă (gr. 0,9 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o pânză, ardere completă. Aversul acoperit cu angobă alb-roz, pe revers urme medii de utilizare. Decor: tapet cu figuri geometrice și motive vegetal-geometrice stilizate. Sec. XVII. (pl. XII/5).
36. Fragment dintr-o piesă de coronament decupată (gr. 0,5 cm) cu talpă (1,7x0,5 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o pânză, ardere superficială. Aversul acoperit cu smalț verde închis cu tentă albastră, pe revers urme medii de utilizare. Decor: vegetal. Sec. XVII. (pl. XI/2).
37. Fragment de cahlă placă (gr. 0,7 cm) cu picior (3,7x0,5 cm) lucrată din pastă de calitate bună presată în tipar cu lemn, ardere completă. Urme de utilizare superficială. Decor: vegetal, probabil de tip infinit. Sec. XVII.
38. Fragment de cahlă placă (gr. 0,5 cm) cu picior scurt (1,7x0,5 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o pânză, ardere completă. Aversul acoperit cu smalț verde peste angobă, strat gros parțial cojit, parțial irizat. Pe interiorul piciorului urme intense de utilizare. Decor: vegetal geometric. Sec. XVII-XVIII. (pl. XII/3).
39. Fragment de cahlă placă (gr. 0,7 cm) cu picior (4,8 x 0,7 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o spatulă din lemn și cu mâna, ardere completă. Aversul acoperit cu strat gros de șlem roșu-cărămiziu, pe revers urme intense de utilizare. Decor: vegetal geometric. Sec. XVII-XVIII. (pl. XI/8).
40. Fragment de cahlă de colț (gr. 0,7 cm) cu tălpi masive (6,5x0,8 cm; 9,2x0,8 cm) lucrată din pastă de calitate bună arsă complet. Aversul acoperit cu smalț verde aproape complet irizat în argintiu. Decor: vegetal geometric pe jumătatea vizibilă a piesei. Sec. XVII-XVIII. (pl. XI/7).
41. Fragment central de cahlă placă (gr. 1 cm) lucrată din pastă fină presată în tipar cu o spatulă din lemn, ardere completă. Aversul acoperit cu smalț alb gălbui peste angobă – smalțul crăpat fin pe toată suprafața. Pe revers urme intense de utilizare. Decor: personaje. Sec. XVIII-XIX. (pl. X/2).
42. Fragment de tubulatură din ceramică pentru evacuarea fumului de la un sistem de încălzire, lucrat din pastă grosieră arsă oxidant complet. Decor: valuri și striuri incizate. Sec. XVI-XVII. (pl. XII/1).

6.2. Catalogul mormintelor

1. vârstă, adâncime (față de nivelul de călcare din timpul săpăturii). 2. stare de conservare, deranjamente. 3. poziție. 4. orientare. 5. inventar. 6. relații stratigrafice.

- M 1/S 6:** 1. matur, -1,20 m. 3. V-E. 4. întins pe spate, brațul drept întins pe lângă corp cu palma pe bazin, brațul stâng îndoit din cot oblic peste abdomen, cu palma lângă umărul drept. 6. a deranjat cel puțin un mormânt ale cărui oase erau răvășite în jur, pe suprafață.
- M 2a/S11:** 1. matur, -1,10 m. 2. *in situ* doar fragmente din jumătatea superioară. Scheletul a fost deranjat aproape complet de gropile M 2b și M 5. 3. SV-NE. 4. întins pe spate.
- M 2b/S11:** 1. matur, -1,10 m. 2. se păstrează craniul fragmentar, coloana și câteva coaste; a fost deranjat de groapa M 4. 3. SV-NE. 4. întins pe spate. 6. a distrus aproape complet M 2a.
- M 3/S11:** 1. matur, -1,40 m. 2. partea inferioară deranjată de M 4 și M 18. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, cu brațele îndoite în unghi drept și antebrațele alăturate peste abdomen.
- M 4/S11:** 1. matur, -1,40 m. 2. jumătatea superioară răvășită; jumătatea inferioară distrusă de M 6. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, cu brațele îndoite la 90° și antebrațele alăturate peste abdomen. 6. a distrus aproape complet M 5 și parțial M 3.
- M 5/S11:** 1. matur, -1,40 m. 2. *in situ* se păstrează doar craniul. Scheletul a fost distrus complet de M 4. 3. SV-NE.

- M 6/S11:** 1. matur, -1,55 m. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațul drept îndoit la 90° cu antebratul peste abdomen, brațul stâng în unghi obtuz cu antebratul oblic peste bazin. 5. fragmente dintr-o pereche de închizători din sârmă de cupru, tip "moș și babă". 6. a distrus jumătatea inferioară a lui M 4.
- M 7/S12:** 1. matur, -1 m. 2. se păstrează doar craniul și câteva fragmente de oase. A fost deranjat complet de gropile M 15 și M 16.
- M 8/S9:** 1. adolescent, -1,35. 2. se păstrează fragmentar jumătatea superioară; partea stângă a fost deranjată de groapa M 9. 3. SV-NE. 6. așezat lângă zidul de incintă.
- M 9/S9:** 1. matur, -1,40 m. 2. brațul stâng se păstrează doar fragmentar. 3. SV-NE 4. întins pe spate, capul căzut pe stânga, cu brațele îndoite la 90°, antebrățele alăturate la partea superioară a bazinului.
- M 10a/S12:** 1. matur, -1,05 m. 2. se păstrează doar partea inferioară a picioarelor, de la genunchi în jos. A fost distrus parțial de M 11 și aproape complet de groapa lui M 32a. 3. SV-NE. 4. întins pe spate. 6. a distrus complet un mormânt ale cărui oase au fost făcute pachet în apropiere. A dislocat parțial M 10b.
- M 10b/S12:** 1. matur, -1,05 m. 2. se păstrează doar partea inferioară a piciorului drept de la genunchi în jos. A fost distrus parțial de M 11 și M 10a, și aproape complet de groapa lui M 32a. 3. SV-NE. 4. întins pe spate.
- M 11/S12:** 1. matur, -1,20 m. 2. se păstrează doar fragmente din picioare; probabil distrus de M 31 și M 32a. 3. SV-NE.
- M 12/S12:** 1. copil, -1,30 m. 3. NV-SE. 4. brațul stâng întins pe lângă corp, brațul drept îndoit cu antebratul oblic peste bazin și abdomen. 6. a suprapus fără a deranja M 28.
- M 13/S9:** 1. matur, -1,50 m. 2. craniul distrus de M 21. 3. V-E. 4. întins pe spate, coloana în formă de S, umerii ridicați, brațele ușor pliate din cot cu palmele împreunate pe bazin, picioarele întinse și paralele.
- M 14a/S11:** 1. matur, -1,50 m. 2. se păstrează *in situ* doar un fragment din zona mediană a corpului, partea dreaptă. Scheletul răvășit și în cea mai mare parte distrus de M 14b, iar de la genunchi în jos distrus de M 18. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, cu antebratul drept oblic peste abdomen. 6. a deranjat alte 2 morminte ale căror cranii amestecate cu oase s-au găsit pe grund la aceeași adâncime.
- M 14b/S11:** 1. matur, -1,50 m. 2. partea superioară complet răvășită, a deranjat M 14 a. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, antebrățele probabil așezate oblic peste bazin și abdomen. 6. a deranjat și distrus parțial M 14 a. și M 19.
- M 15/S12:** 1. copil, -1,55 m. 2. craniul sfârâmat. 3. V-E. 4. întins pe spate, brațul drept întins pe lângă corp cu palma în exteriorul bazinului, brațul stâng ușor pliat din cot cu palma lângă bazin. 6. a deranjat partea inferioară a lui M 29.
- M 16/S12:** 1. adolescent, -1,55 m. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, craniul căzut pe stânga, coloana ușor curbată în S, brațul drept ușor pliat, cu palma la partea superioară a bazinului, brațul stâng întins pe lângă corp.
- M 17/S9:** 1. matur, -1,50 m. 2. *in situ* craniul și fragmente din partea stângă a corpului; deranjat de M 23. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, brațul stâng pe lângă corp.
- M 18/S11:** 1. matur, -1,50 m. 2. craniul și partea superioară a coloanei lipsesc. deranjate de groapa lui M 14a. 3. V-E. 4. întins pe spate, cu brațele îndoite din coate, cu antebrățele și palmele suprapuse la partea superioară a bazinului.
- M 19/S11:** 1. matur, -1,50 m. 2. craniul lipsește, partea dreaptă superioară este deranjată, cu oasele brațului aruncat peste corp; piciorul stâng lipsește. A fost deranjat de M 14b și probabil de groapa unui mormânt amplasat mai spre E. 3. V-E. 4. întins pe spate, cu brațul stâng îndoit în unghiul ascuțit și antebratul oblic peste abdomen; brațul drept probabil întins pe lângă corp.
- M 20/S11:** 1. matur, -1,50 m. 2. *in situ* doar fragmente din jumătatea superioară. Mormântul a fost distrus aproape complet de M 24. 3. V-E. 5. 2 inele simple de deget, fragment dintr-un cercel

cu un capăt lătit și fragment dintr-o verigă. 6. a distrus un alt mormânt al cărui schelet a fost făcut pachet la picioarele lui M 20.

- M 21/S9:** 1. matur, -1,55 m. 2. craniul lipsă. 3. V-E. 4. brațul stângul cu antebratul oblic peste abdomen, antebratul drept cu palma pe cel stâng. 6. A fost suprapus de un M din care nu s-au păstrat decât oasele unui picior.
- M 22/S9:** 1. copil, -1,55 m. 2. craniul, brațele și parțial coastele *in situ*. A fost deranjat de groapa M 30. 3. V-E.
- M 23/S9:** 1. matur, -1,55 m. 2. ușor răvășit, coastele amestecate, bazinul lipsă. 3. V-E. 4. întins pe spate, brațele întinse pe lângă corp cu palmele lângă bazin. 6. a distrus un M ale cărui oase sunt împrăștiate pe grund.
- M 24/S11:** 1. matur, -1,75 m. 2. V-E. 3. întins pe spate, brațul drept îndoit la 90° cu antebratul la partea superioară a bazinului; brațul stâng cu antebratul oblic peste bazin.
- M 25/S12:** 1. matur, -1,70 m. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, coloana ușor curbată în S, umerii evident ridicați. Brațele întinse pe lângă corp cu palmele în exteriorul femurelor, picioarele întinse și paralele. 5. fragmente dintr-o verigă din cupru. 6. a distrus un M al cărui craniu se află la picioarele lui; groapa lui i-a atins pe M 26 și M 28.
- M 26/S12:** 1. matur, -1,70 m. 2. lipsesc ambele antebrațe, deranjate de M 33. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, brațele probabil întinse pe lângă corp, picioarele întinse și paralele. 6. groapa lui a deranjat și distrus în cea mai mare parte M 28, și parțial M 27.
- M 27/S12:** 1. adolescent, -1,70 m. 2. răvășit de M 26. 3. NV-SE. 4. întins pe spate.
- M 28/S12:** 1. matur, -1,65 m. 2. *in situ* doar piciorul stâng: jumătatea superioară a fost distrusă de M 26 și M 25. 3. NV-SE. 6. a distrus 1 sau 2 morminte anterioare: lângă el se află două cranii. Suprapus fără a fi deranjat de M 12.
- M 29/S12:** 1. matur, -1,70 m. 2. câteva oase *in situ*; partea inferioară a fost distrusă de M 15. 3. V-E.
- M 30/S9:** 1. matur, -1,82 m. 3. V-E. 4. întins pe spate, brațul drept îndoit în unghi de 90° cu antebratul la partea superioară a bazinului, brațul stâng cu antebratul oblic peste abdomen; picioarele întinse și paralele.
- M 31/S12:** 1. matur, -1,64 m. 2. în zona bazinului și de la genunchi în jos ușor răvășit. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațele probabil pe lângă corp. 6. a deranjat un alt M ale cărui oase au fost făcute pachet și puse deasupra lui – posibil M 11; groapa a atins parțial M 32a.
- M 32a/S12:** 1. matur, -1,64 m. 2. craniul lipsește, deranjat poate de un M aflat sub lespedea intrării; brațul drept a fost ușor deranjat de M 31; partea inferioară a picioarelor lipsește, deranjată de M 26 sau M 27. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațul stâng cu antebratul oblic peste bazin, dreptul probabil întins pe corp. 6. a distrus M 10a și M 10b.
- M 32b/S12:** 1. matur, -1,20 m. 2. brațul stâng ușor deranjat; jumătatea inferioară lipsește, dislocată de M25. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, craniul alunecat pe umărul drept, brațul drept în 90°, antebratul la partea inferioară a abdomenului, stângul cu antebratul oblic peste bazin.
- M 33/S12:** 1. matur, -1,20 m. 2. de la genunchi în jos, probabil de groapa M 12. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, craniul căzut spre stânga, brațele îndoite, antebrațele parțial suprapuse la partea superioară a abdomenului cu palma stângă pe coloană iar dreapta spre brațul stâng. 6. groapa lui a răvășit parțial M 26.
- M 34/S6:** 1. matur, -1,10 m. 2. partea inferioară lipsește. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațele pe lângă corp. 5. urme de sicriu.
- M 35/S15:** 1. matur, -0,85 m. 2. jumătatea dreaptă dislocată de groapa lui M 40. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, coloana curbată în S, brațele îndoite cu antebrațele oblic peste abdomen și bazin iar palmele împreunate la partea superioară a bazinului.
- M 36/S3:** 1. matur, -1,10m. 2. brațul stâng dislocat. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațul drept ușor îndoit din cot, mult depărtat de corp, palma la limita superioară a bazinului.

- M 37/S13:** 1. matur, -1,35 m. 2. *in situ* piciorul drept cu osul bazinului și jumătatea inferioară a piciorului stâng. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, picioarele îndoite din genunchi spre stânga. 6. a suprapus fără să deranjeze M 41. A distrus parțial M 42.
- M 38/S15:** 1. matur, -1,20 m. 2. în săpătură doar jumătatea dreaptă. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, coloana curbată în S, brațul drept întins pe lângă corp, probabil și stângul.
- M 39/S15:** 1. matur, -1,10 m. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, brațul drept îndoit în unghi ascuțit cu antebrațul oblic peste abdomen, stângul cu antebrațul oblic și palma pe bazin.
- M 40/S15:** 1. matur, -1 m. 2. picioarele de la genunchi în jos lipsesc. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, brațele îndoite din coate cu antebrațele suprapuse la partea superioară a bazinului. 6. a distrus parțial M 35.
- M 41/S13:** 1. adolescent, -1,45 m. 2. *in situ* doar jumătatea superioară, ușor răvășită. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațele întinse pe lângă corp. 6. suprapus de M 37 fără a fi deranjat.
- M 42/S13:** 1. matur, -1,45 m. 2. *in situ* doar fragmente din jumătatea superioară. Distrus în cea mai mare parte de M 37. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațul drept întins pe lângă corp cu palma spre exterior.
- M 43/S18:** 1. matur, -2 m. 2. jumătatea inferioară lipsește, dislocată de groapa lui M 43. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, coloana curbată în S, brațele îndoite ușor din coate, cu antebrațele oblic peste abdomen, palmele suprapuse pe bazin.
- M 44/S15:** 1. matur, -1,50 m. 2. NV-SE. 3. întins pe spate, brațele întinse pe lângă corp cu palmele pe capetele superioare ale femurelor, picioarele întinse și paralele.
- M 45/S15:** 1. matur, -1,25 m. 2. surprinsă în săpătură numai partea dreaptă. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, brațul drept îndoit din cot cu antebrațul peste abdomen, stângul foarte probabil întins pe lângă corp.
- M 46/S15:** 1. matur, -1,30 m. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, coloana în S, craniul căzut pe umărul drept, brațele întinse pe lângă corp cu palmele în exteriorul femurelor, antebrațul drept deplasat în exterior, picioarele întinse.
- M 47/S15:** 1. matur, -1,40 m. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, brațele îndoite în 90°, antebrațele alăturate la limita bazinului, picioarele întinse.
- M 48/S15:** 1. matur, -1,30 m. 2. ușor răvășit de groapa lui M 47. 3. NV-SE. 4. întins pe spate, brațele îndoite în unghi obtuz cu antebrațele oblic peste bazin, palme suprapuse.
- M 49/S18:** 1. matur, -1,52 m. 2. NV-SE. 3. întins pe spate, brațele îndoite din cot, antebrațele încrucișate peste abdomen. 6. groapa lui a dislocat jumătatea inferioară a lui M 43.
- M 50/S18:** 1. matur, -1,54 m. 2. se păstrează foarte prost, doar fragmente de oase; partea inferioară a fost deranjată de M 49. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațul drept pe lângă corp.
- M 51/S16:** 1. matur, -0,62 m. 2. jumătatea inferioară distrusă de groapa lui M 52. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, capul căzut ușor pe partea dreaptă, coloana în formă de S, umerii ușor ridicați, brațele ușor îndoite din coate, palma dreapta lângă bazin, antebrațul stâng oblic peste bazin cu palma în bazin.
- M 52/S16:** 1. matur, -0,70 m. 2. se păstrează doar partea superioară. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, brațele întinse pe lângă corp. 6. a distrus parțial M 51.
- M 53/S16:** 1. matur, -0,62 m. 3. SV-NE. 4. întins pe spate, umerii ușor ridicați, brațele îndoite din coate în 90° cu antebrațele împreunate pe abdomen, picioarele întinse și paralele.

Legenda straturilor

1. Fundațiile perimetrale ale bazilicii.
2. Fundațiile contraforturilor bazilicii.
3. Ruinele zidului de incintă.
4. Tencuială sau centură din ciment.
5. Fundațiile absidei din sec. XX.
6. Contraforturile absidei din sec. XX.
7. Fundația turnului de V.

8. Zidărie de umplutură.
9. Ciment – prag și plăci de pardoseală în interior.
10. Sol viu – lut negru cu mult pigment feros.
11. Pământ negru cu pigment de mortar, fragmente de piatră și cărămidă – gropile mormintelor din jurul bisericii.
12. Șanț și nivel de demolare.
13. Nivelare cu lut, fragmente de țiglă, cărămidă, rare fragmente de piatră.
14. Lentilă de pietriș – nivel de călcare.
15. Umplutură nisipoasă gri închis cu mult pietriș – nivelare a terenului în afara incintei.
16. Lentilă de lut curat – nivelare.
17. Strat vegetal și depuneri recente.
18. Nivelare cu fragmente de cărămidă.
19. Moloz cu multă cărămidă.
20. Depuneri recente – nivelare cu piatră, țiglă sau cărămidă.
21. Nivelare recentă – pământ negru amestecat cu fragmente de cărămidă.
22. Alee din piatră.
23. Groapă de var – lentile de var și umplutură.
24. Moloz afânat cu fragmente de cărămidă și piatră – pat pentru pardoseala actuală.
25. Lentile de moloz.
26. Pardoseala din cărămidă.
27. Tencuiala veche.
28. Ruinele școlii vechi?
29. Umplutură afânată cu moloz.
30. Umplutură cu cărămidă – intervenție de înălțare a pragului.
31. Sol viu – lut gri.

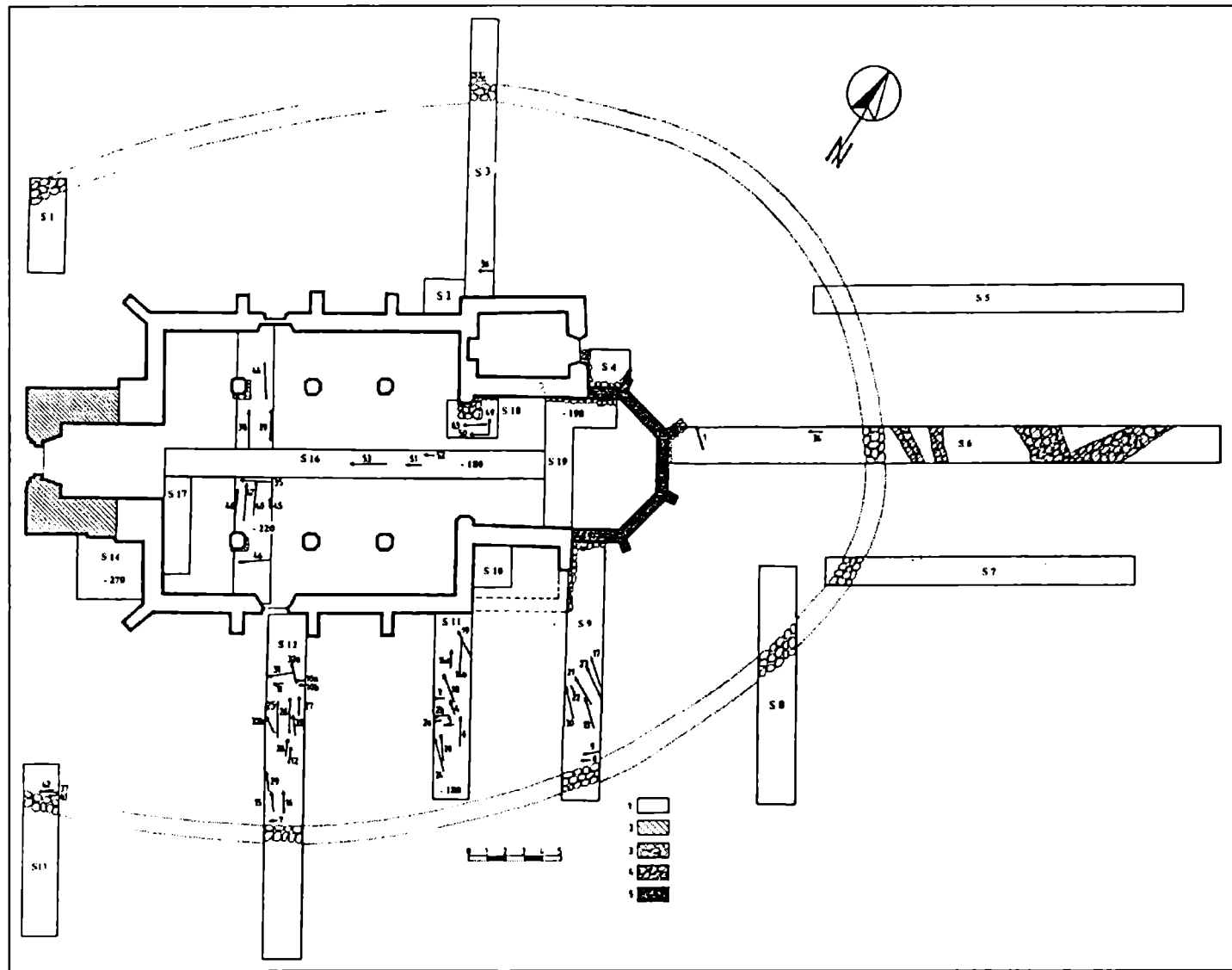
L'ÉGLISE PROTESTANTE DE TEACA, DÉP. DE BISTRITA NĂȘĂUD. RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES. (Résumé)

L'église de Teaca c'est un basilique avec trois nefs, une abside polygonale, une sacristie sur la partie nord du chœur et, sur la façade ouest, un tour clocher.

En 1997 on a fait des recherches archéologiques complètes, à la demande d'architect qui coordonnait le projet de restauration. On a établie que l'édifice a été construit dans un seule étape, probablement dans la deuxième moitié du XIVème siècle – ainsi qu'il résulte en égale mesure des arguments d'ordre archéologiques et d'ordre stylistique. Au debut du XVème siècle ont été ajouté le tour clocher sur la façade de l'ouest, une petite chapelle sur la partie sud du chœur et un mur d'enceinte autour de l'église. En fin, la chapelle et le mur d'enceinte ont été démoli à la fin du XVIIème siècle ou au début du XVIIIème siècle. En 1909, et puis à nouveau en 1929 l'abside du chœur s'est écroulé et a été remis en état avec la même planimétrie.

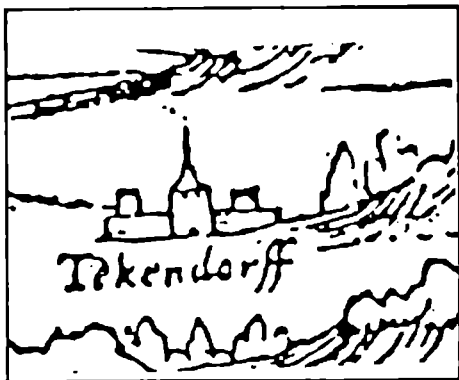
Dans les fouilles on a découvert cinquante-sept tombeaux d'inhumation, agglomérés sur la partie sud de l'église. Les enterrements ont été faites entre le XVème et le XVIIème siècles, et après l'an 1700 le cimetière a changé son place.

Au cour des fouilles on a récupéré toute une série des objets d'inventaire: une anneau avec sceau, quelques objets de parure et beaucoup des fragments céramiques – vaisselle et carreaux du poêle.

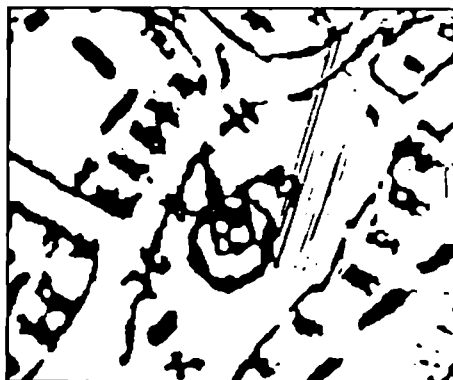

I Plan general de săpătură: 1. sec. XIV. 2. 1425. 3. începutul sec. XV. 4. sfârșitul sec. XVII-începutul sec. XVIII. 5. 1909-1929.

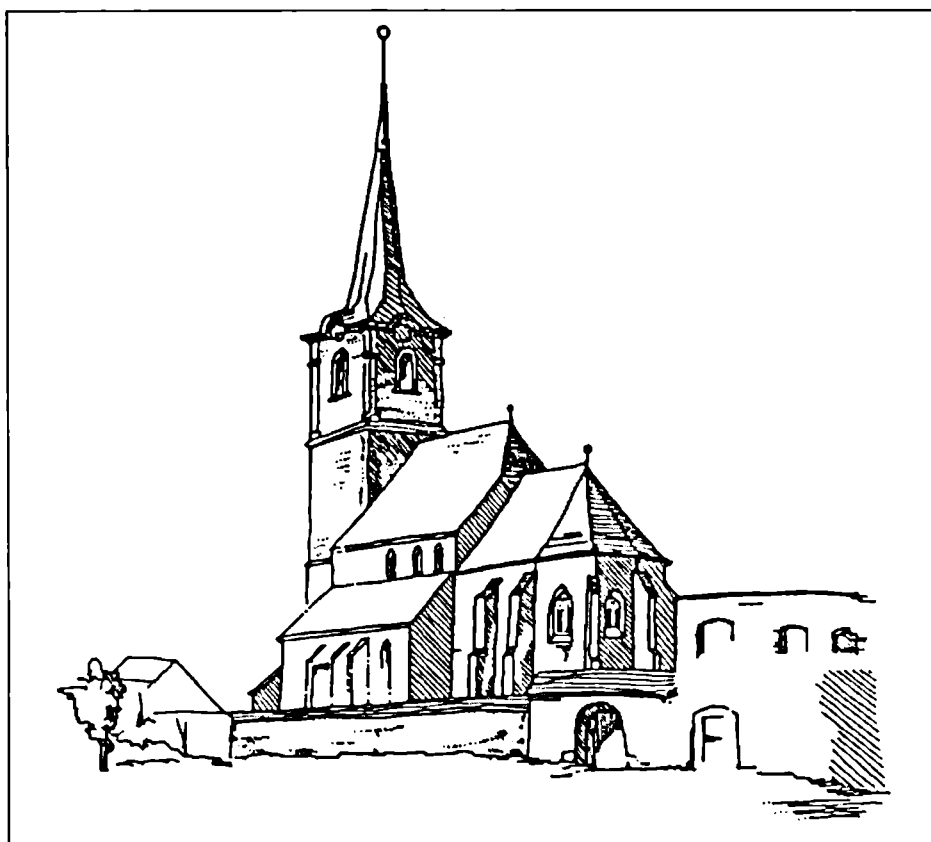
I La planimétrie de l'église et les fouilles archéologiques.

1

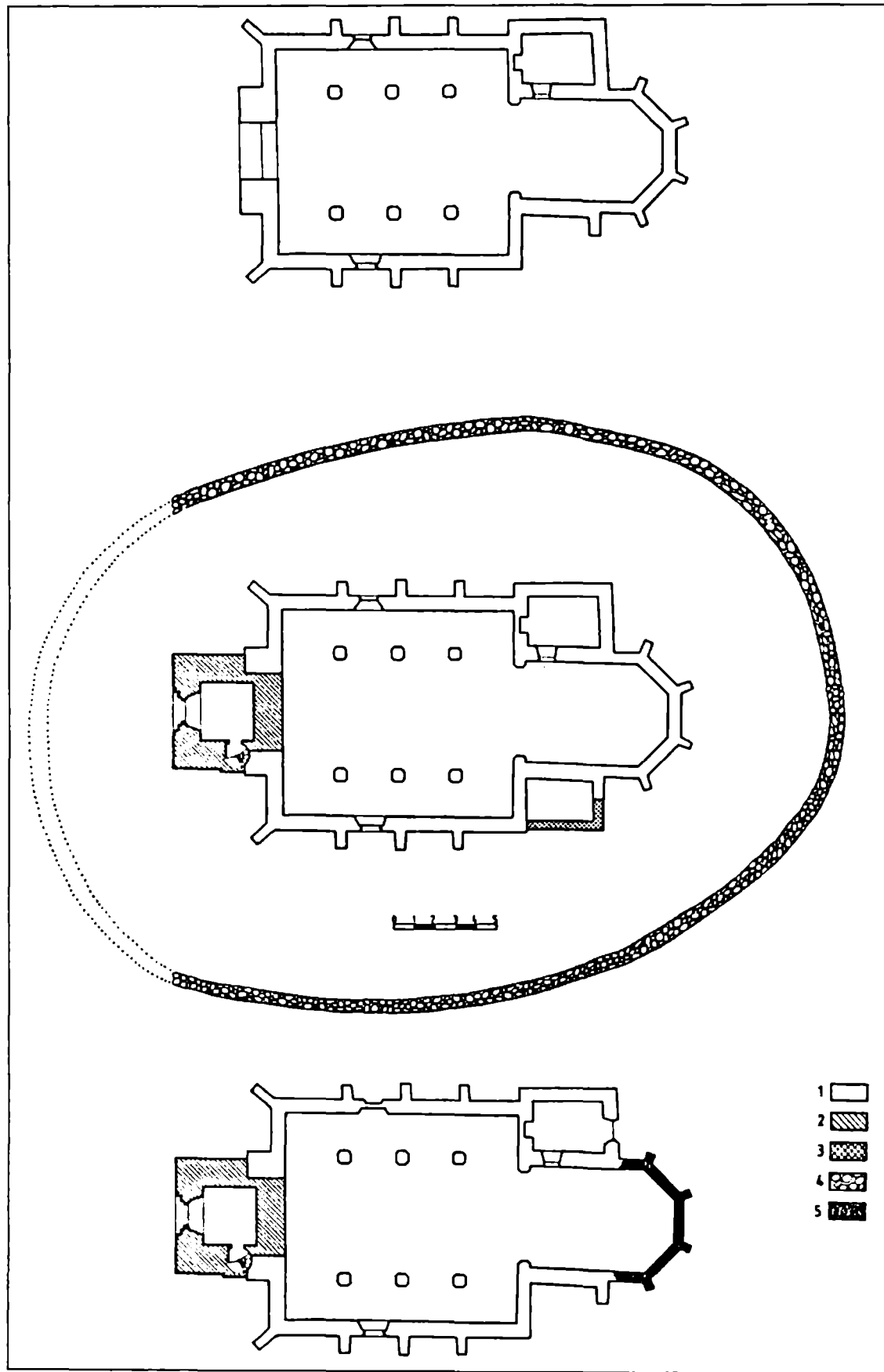
2

3

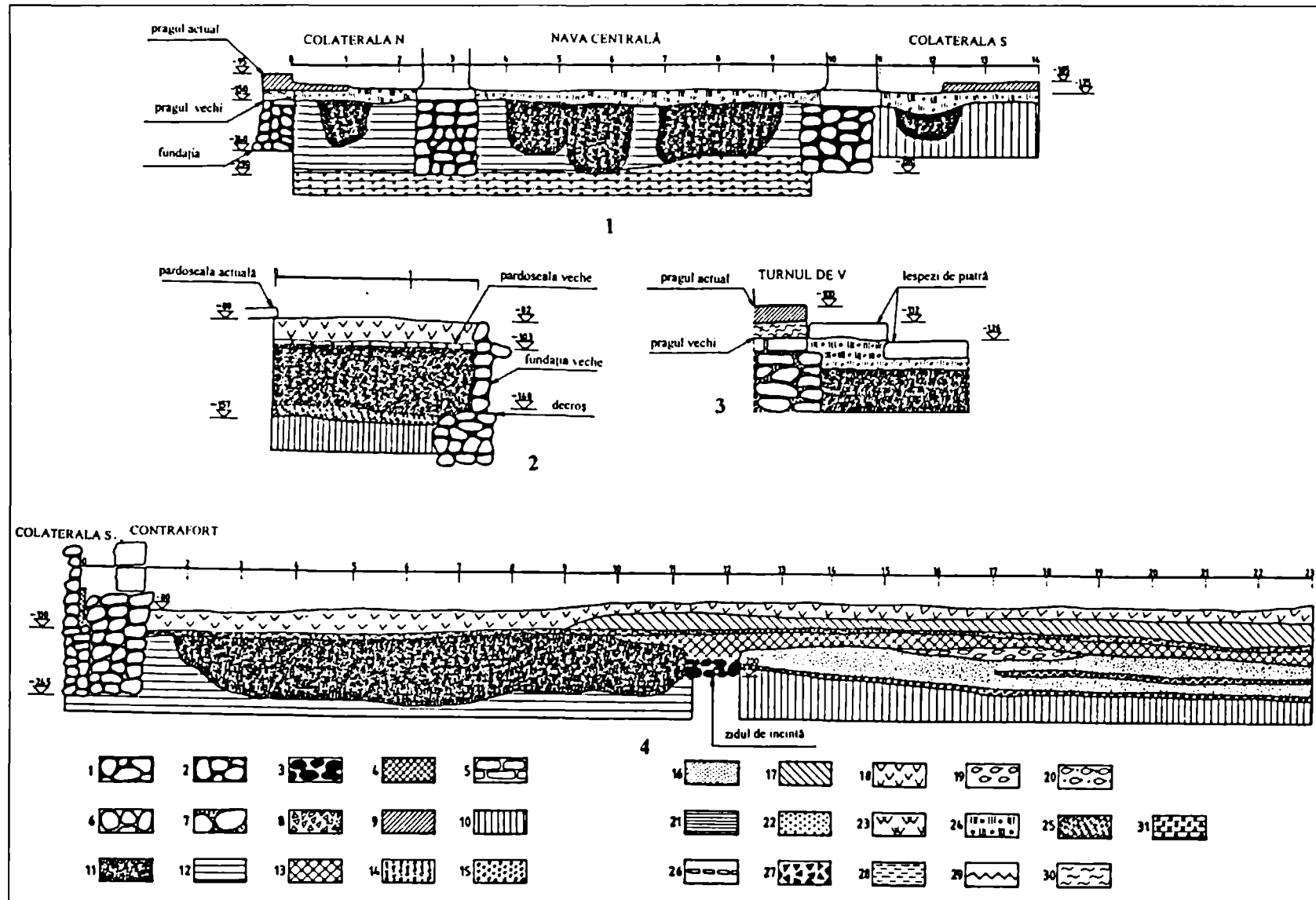
II 1. Vedere generală a bisericii, detaliu din planul întocmit de Johannes Honterus în 1532. 2. Plan din 1770, detaliu. 3. Vedere generală a bisericii, situația dinaintea de 1870. (1-3 după Ilse Schließleder-Fronius, pag. 193).

II L'église de Teaca, images d'ensemble: 1. 1532. 2. 1770. 3. avant 1870.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

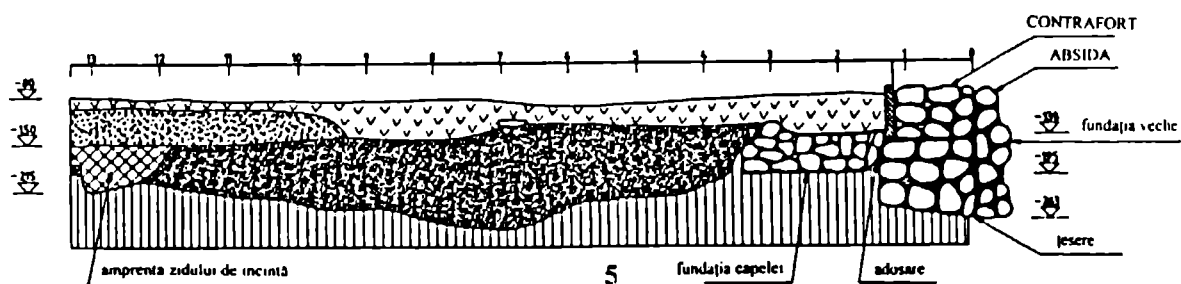
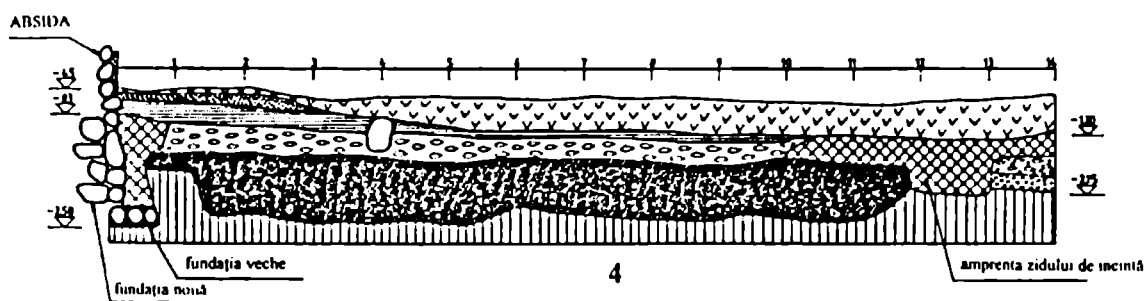
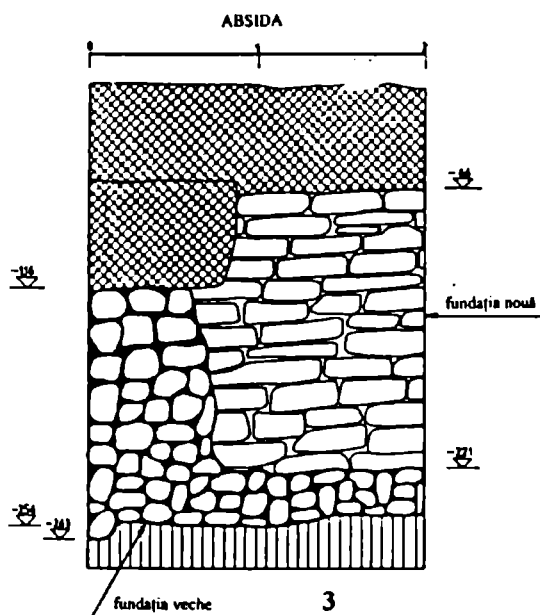
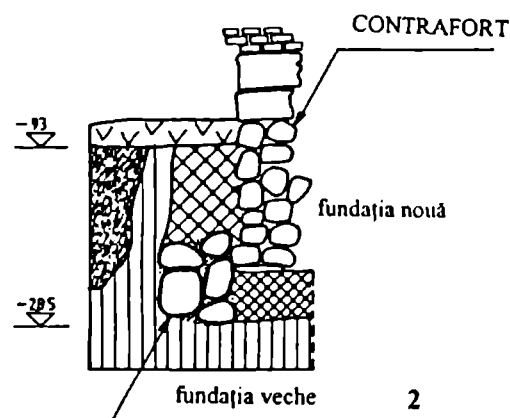
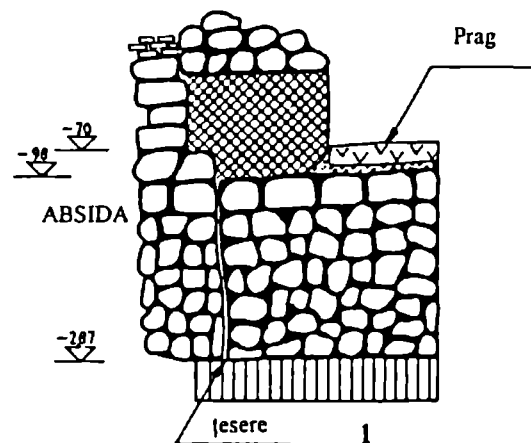
III Evoluția bisericii de la Teaca: 1. Sec. XIV. 2. 1425. 3-4. începutul sec. XV. 5. 1909-1929.
 III L'évolution de l'église.

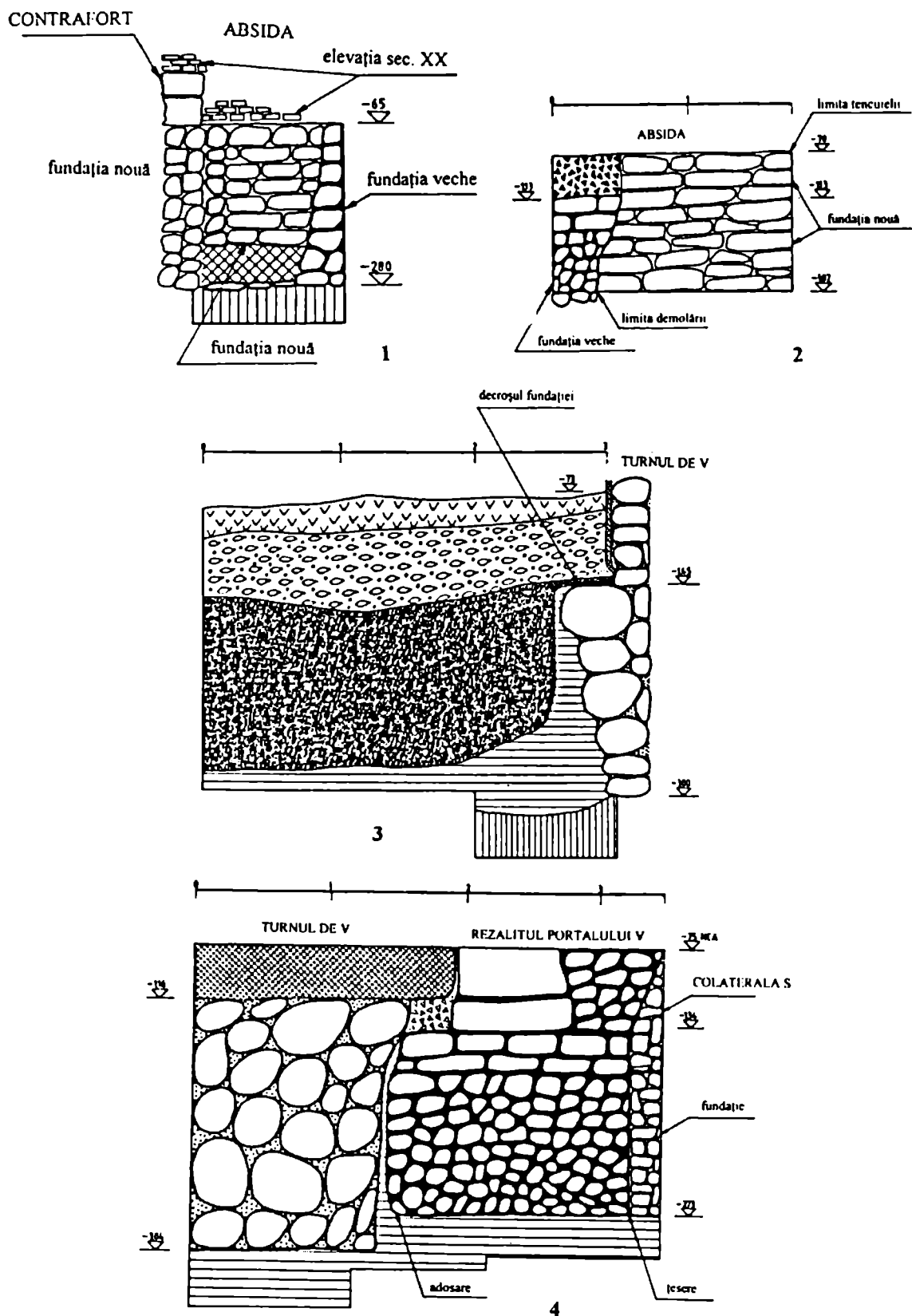
IV 1. Secțiunea 15, profil V. 2. Secțiunea 19, profil V parțial. 3. Secțiunea 17, profil N. 4. Secțiunea 12, profil E.

IV 1. Le profil ouest du sondage 15. 2. Le profil ouest partiel du sondage 19. 3. Le profil nord du sondage 17. 4. Le profil est du sondage 12.

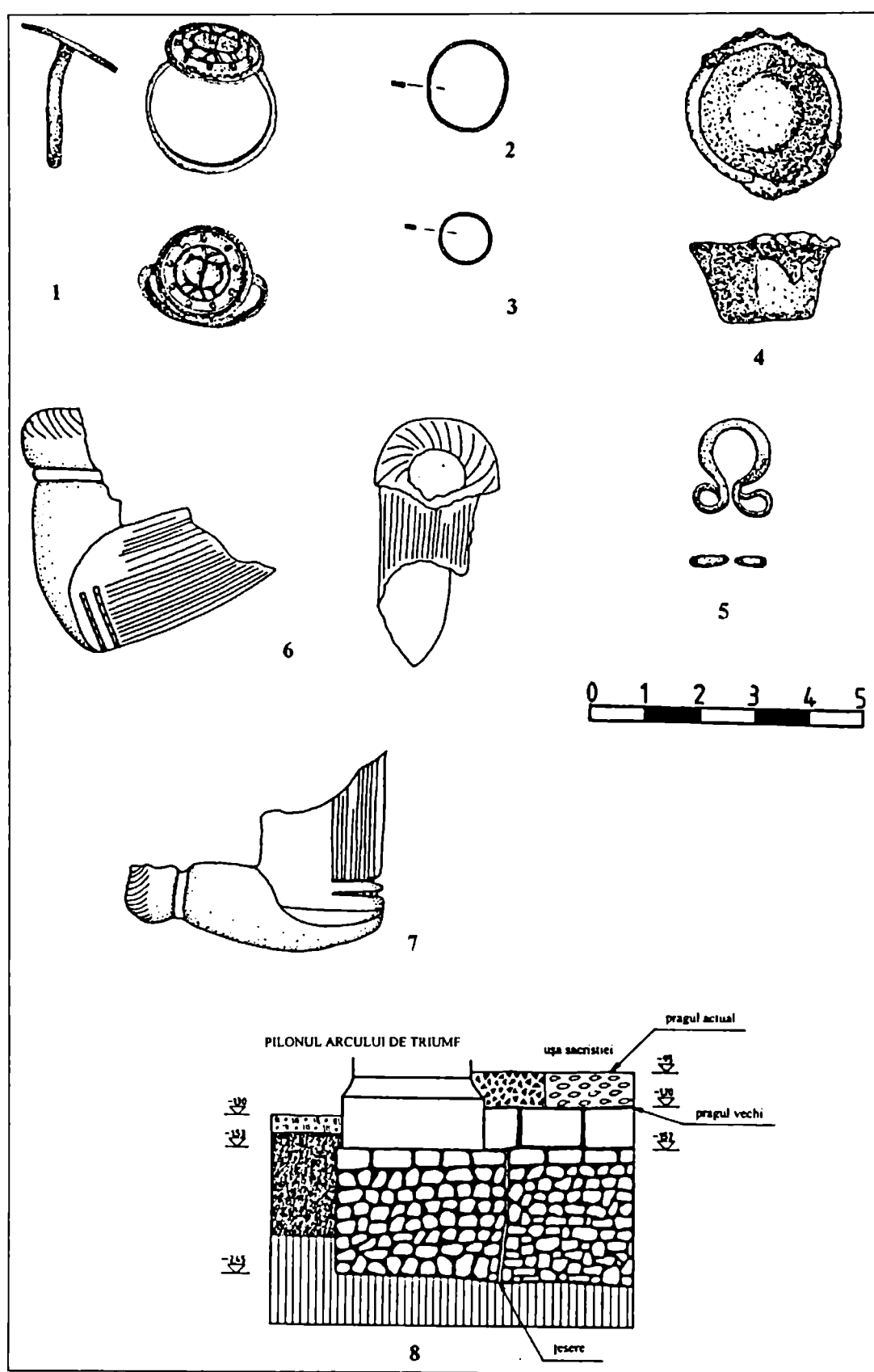
SACRISTIA

- V 1. Secțiunea 4, profil V. 2. Secțiunea 4, profil pe contrafort. 3. Secțiunea 9, profil N. 4. Secțiunea 9, profil E. 5. secțiunea 9, profil V.
- V 1. Le profil nord du sondage 1. 2. Le profil ouest du sondage 1. 3. Le profil nord du sondage 9. 4. Le profil est du sondage 9. 5. Le profil ouest du sondage 9.

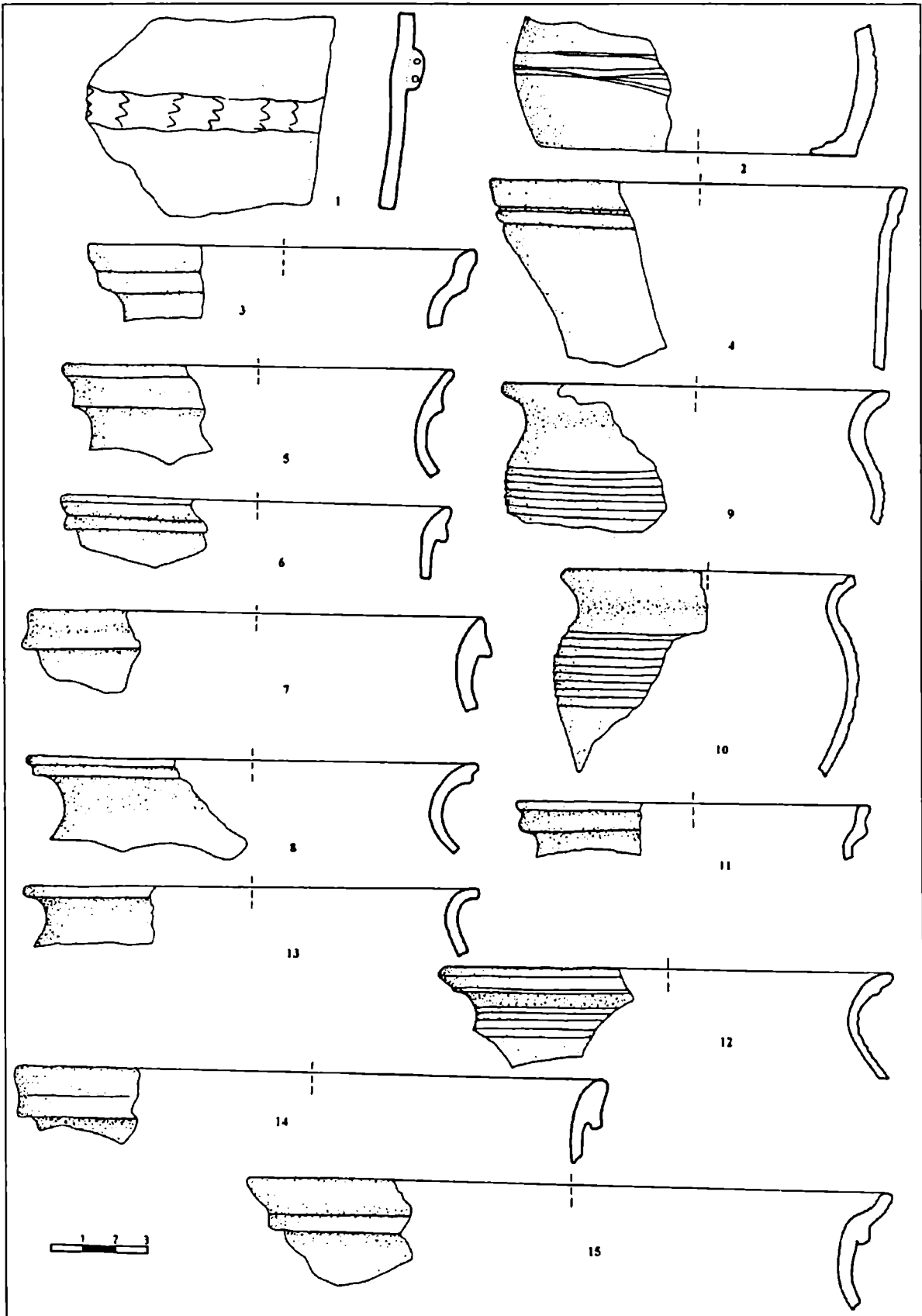

- VI 1. Secțiunea 4, profil S. 2. Secțiunea 19, profil N parțial. 3. Secțiunea 14, profil V. 4. Secțiunea 14, profil N.
- VI 1. Le profil sud du sondage 4. 2. Le profil nord partiel du sondage 19. 3. Le profil ouest du sondage 14. 4. Le profil nord du sondage 14.

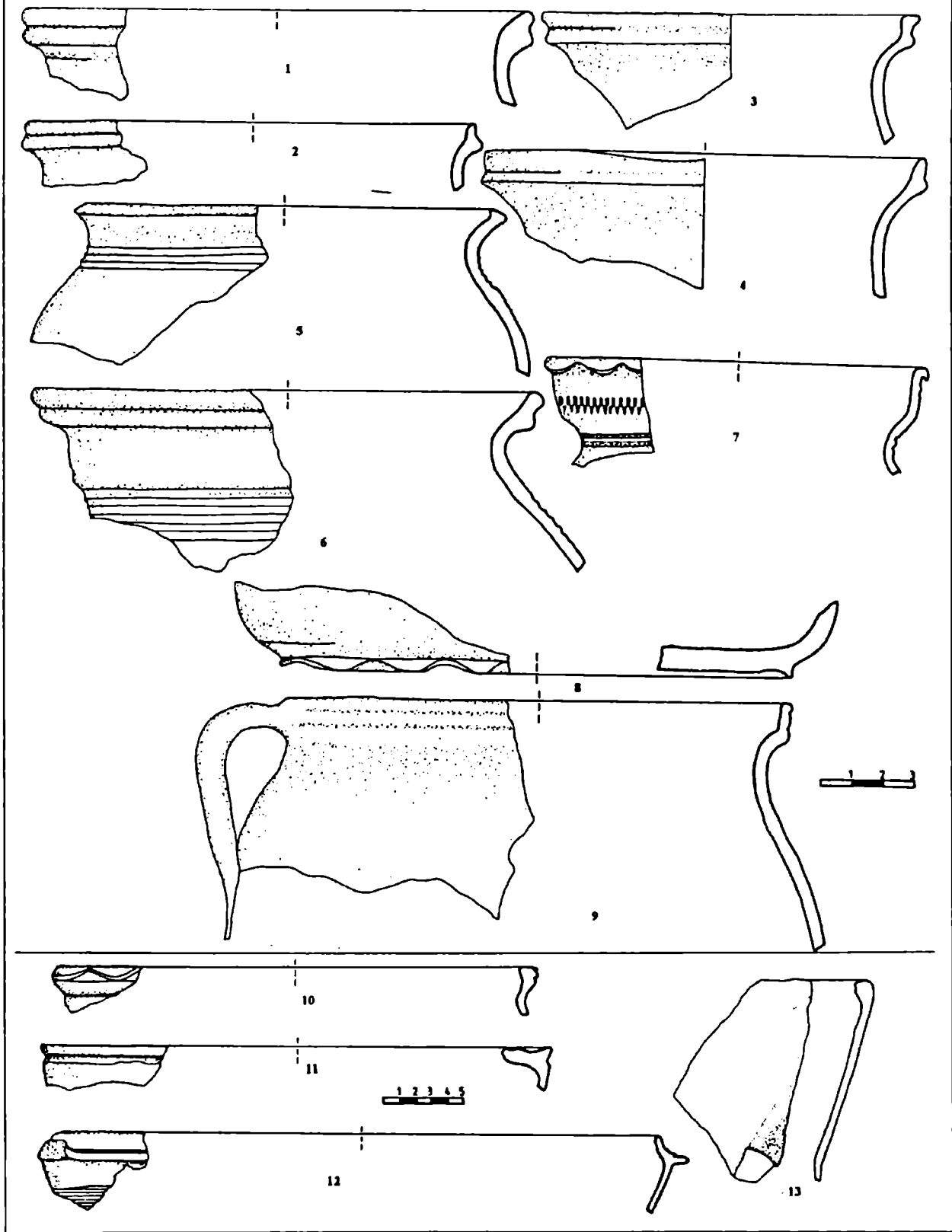
VII 1. Inel sigilar. 2-3. Inele de deget. 4. Creuzet din metal. 5. Copcă de haină. 6-7. Pipe. 8. Secțiunea 18, profil N.

VII 1.-7. Des objets découvertes dans les fouilles. 8. Le profil nord du sondage 18.

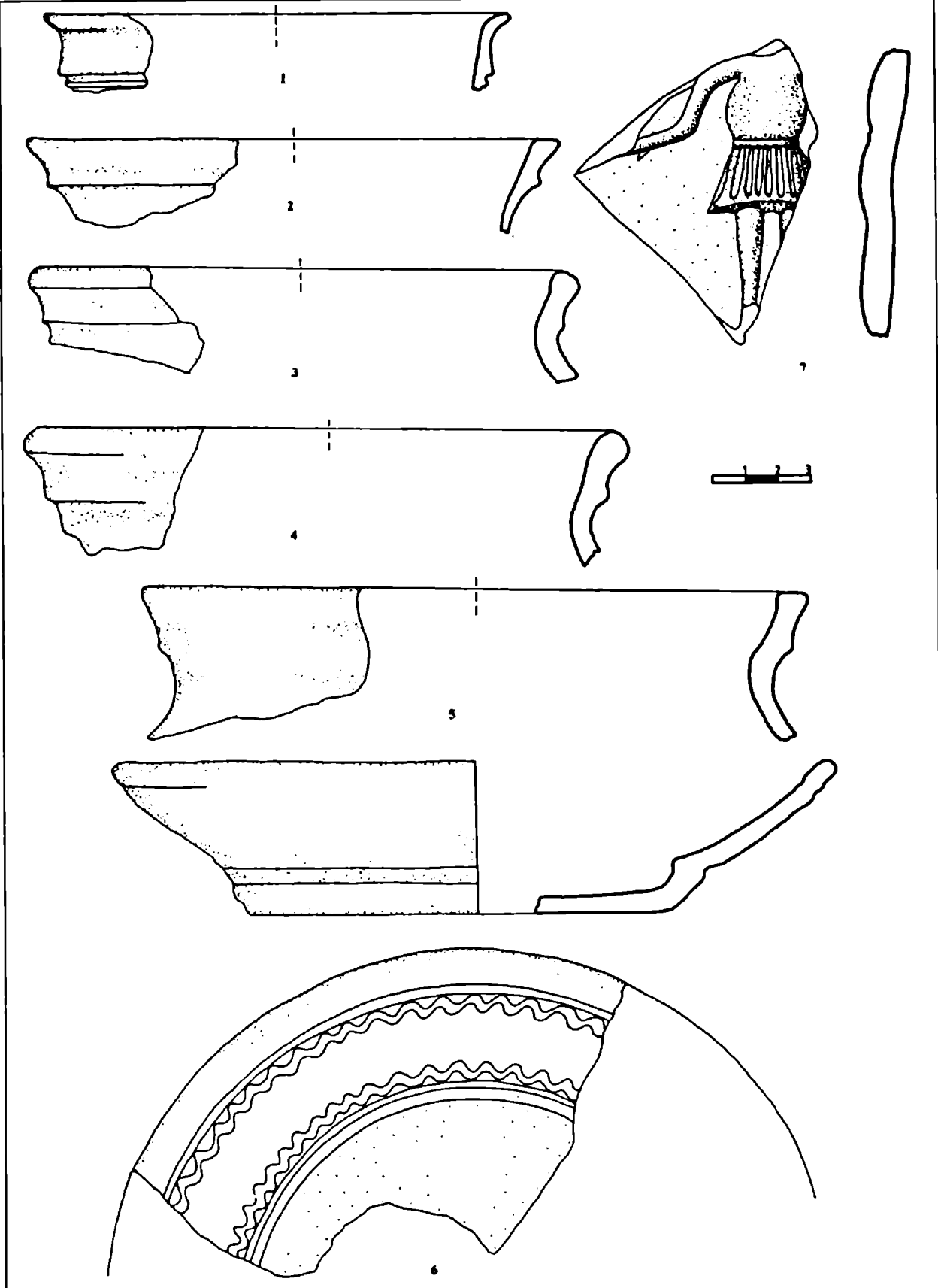
VIII Ceramică descoperită în săpătură: 1. Preistorie. 2. sec. VI-VII. 4-7, 14. sec. XIV-XV. 3,8,15. sec. XV. 9-11, 13. sec. XV-XVI. 12. Sec. XVI-XVII.

VIII 1-15. Céramique découverte dans les fouilles.

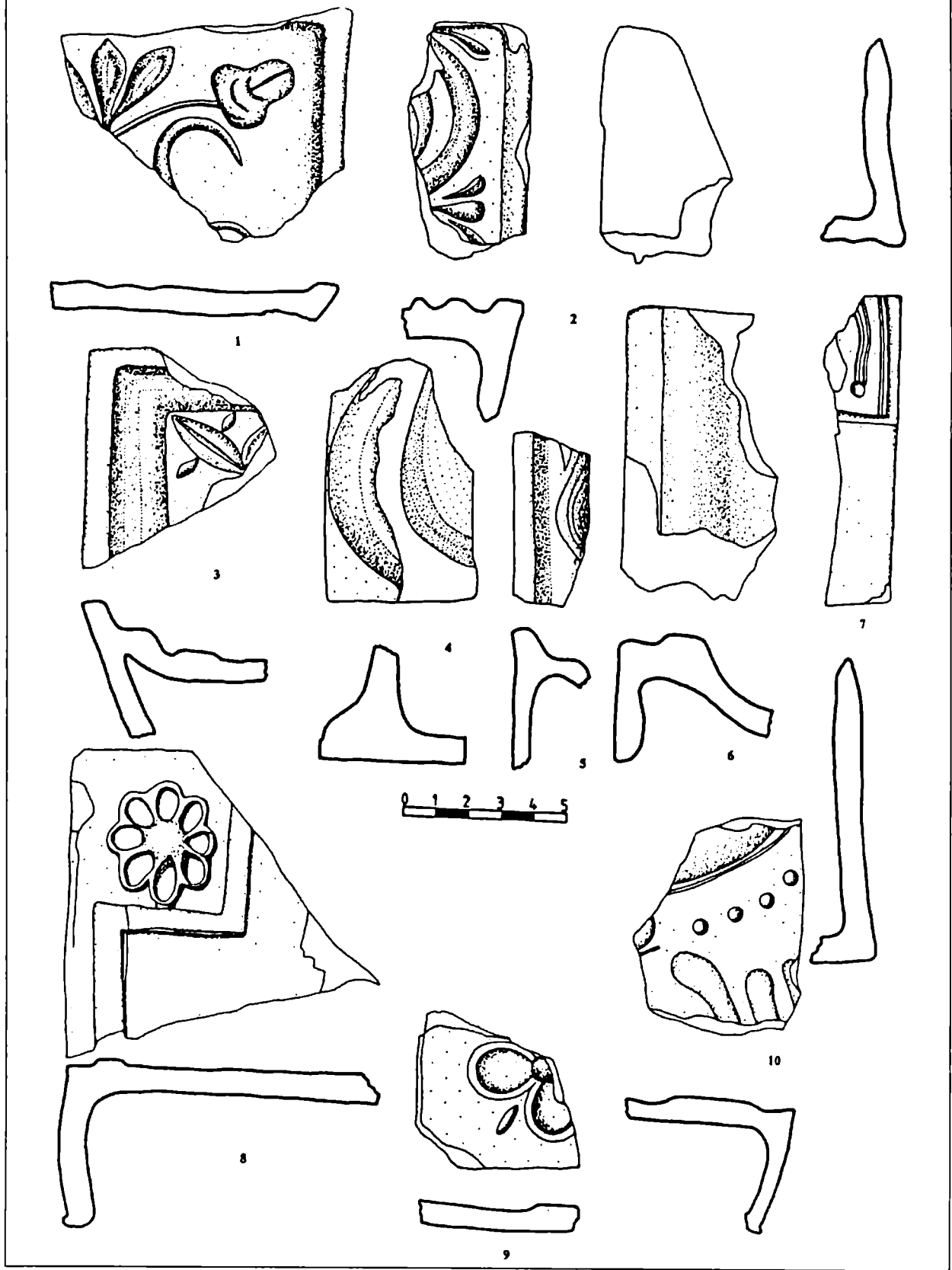

IX Ceramică descoperită în săpătură 1. sec. XIV-XV. 2,4,6. sec. XV-XVI. 3,8-12. sec. XVI. 5,7. sec. XVI-XVII. 13. fragment de cahlă oală, sec. XVI.

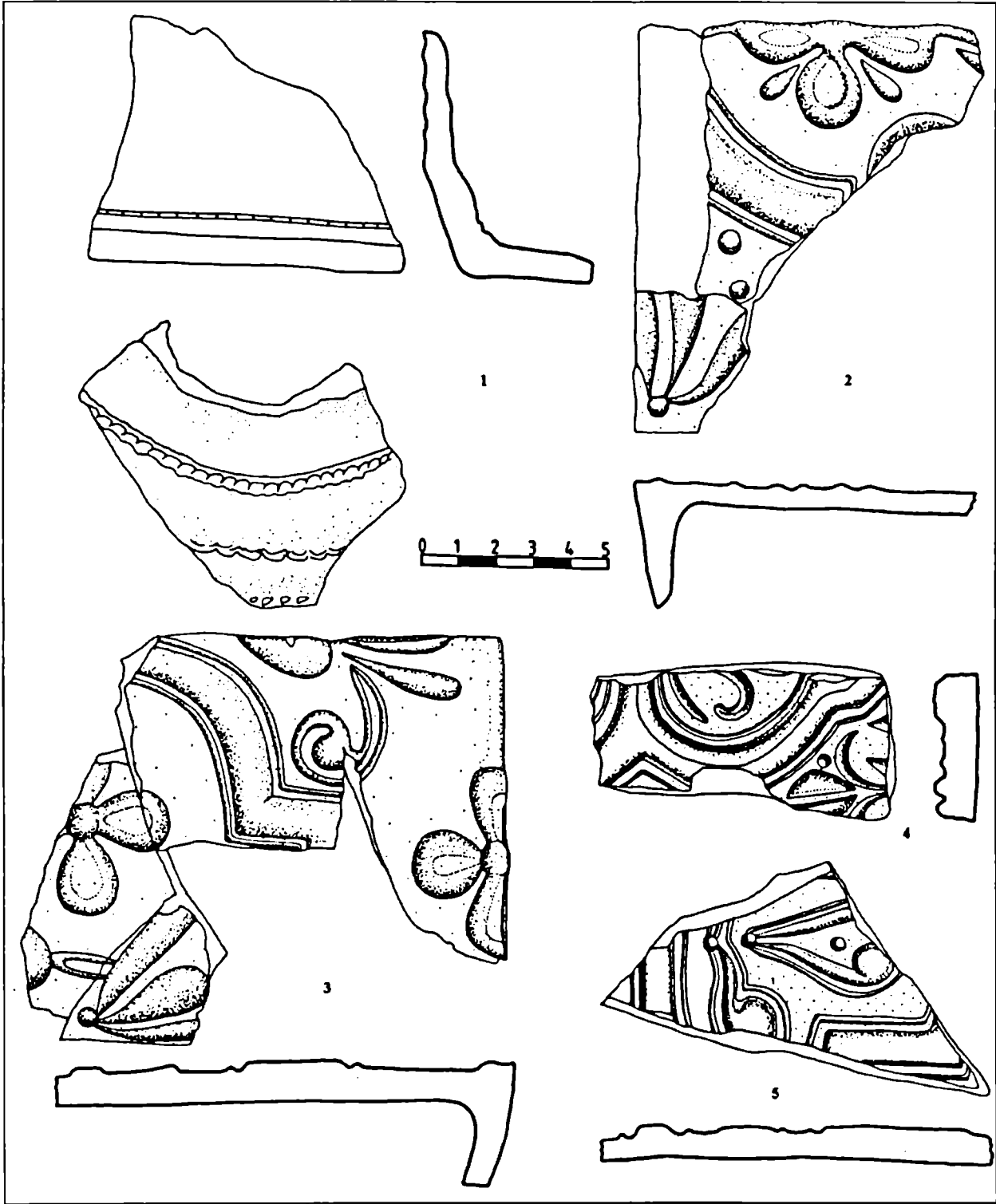
IX 1-13. 15. Céramique découverte dans les fouilles.

X Ceramică descoperită în săpătură: 1, 3-7. sec. XVII. 8. sec. XVII-XVIII. 2. Fragment de cahlă, sec. XVIII.
X 1, 3-8. 15. Céramique découverte dans les fouilles. 2. Carreau du poêle.

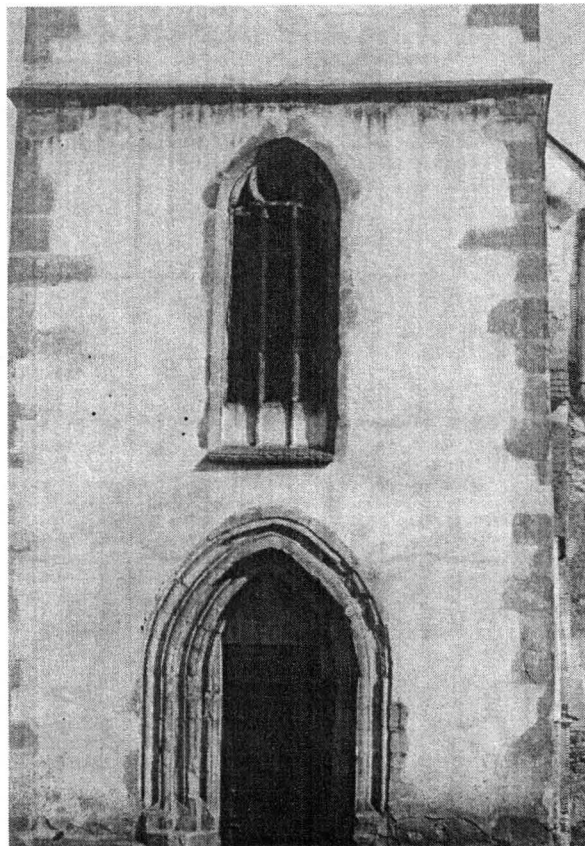
XI Cahle. 1,3. sec. XVI. 2,6,7,10. sec. XVII. 4,5,9. sec. XVI-XVII. 8. sec. XVII-XVIII.
 XI 1-10. Carreaux du poêle.

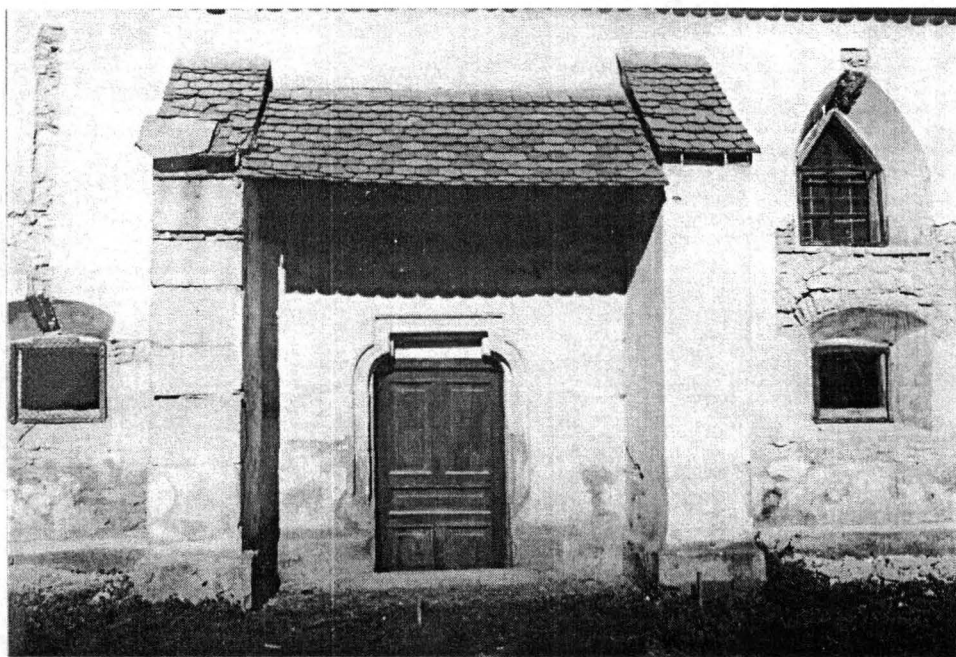
XII Cahle. 1. Fragment de tubulatură, sec. XVI-XVII. 2-5. Cahle plăci, sec. XVII.
 XII 1-5. Carreaux du poêle.

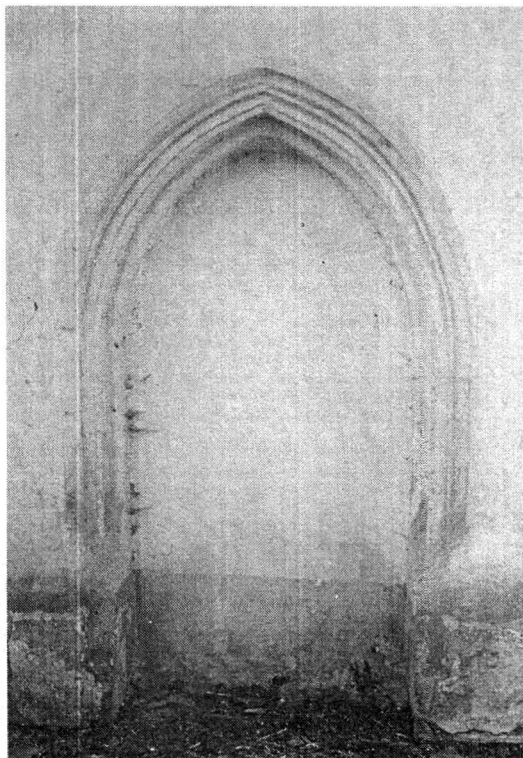
1. Biserica evanghelică din Teaca, vedere de ansamblu dinspre V.

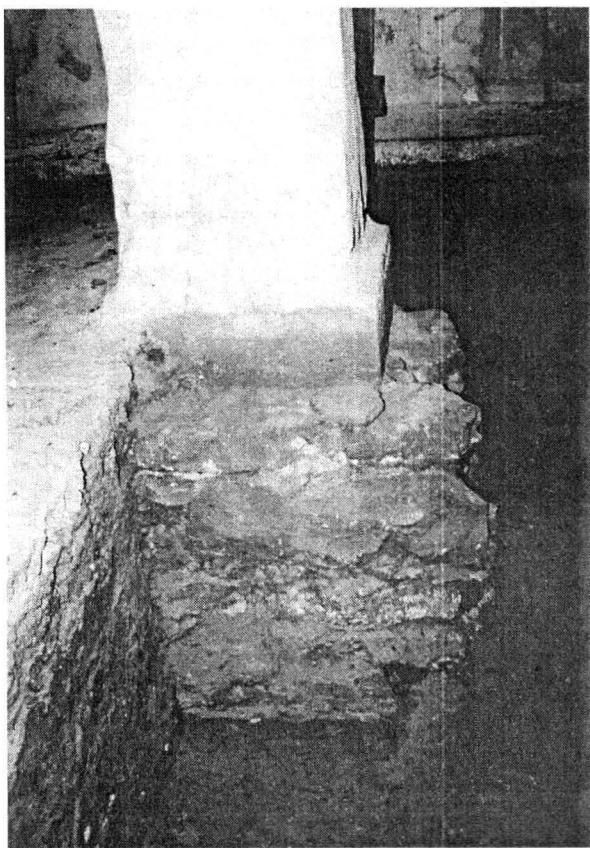
2. Portalul de V.

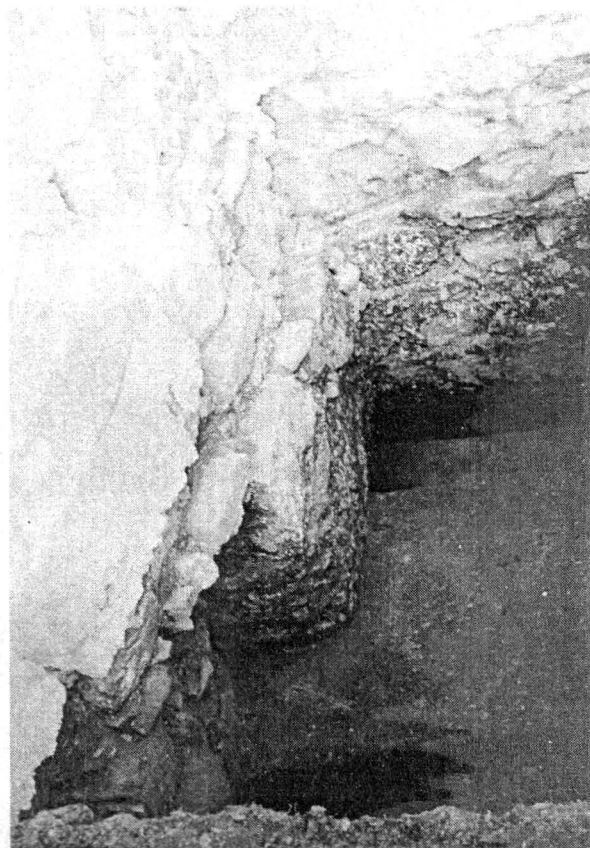
3. Portalul de S.

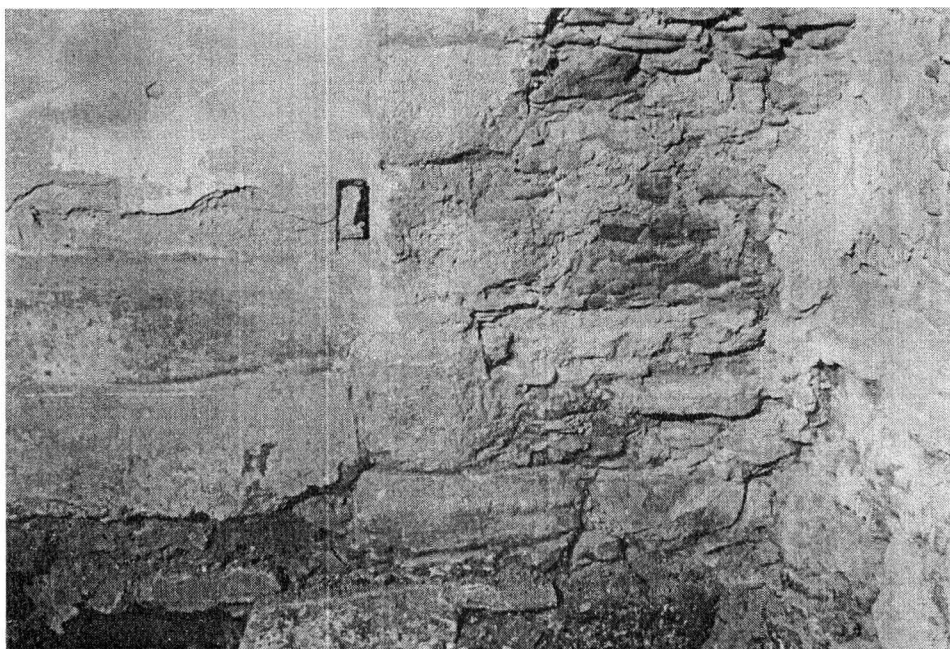
4. Portalul de N.

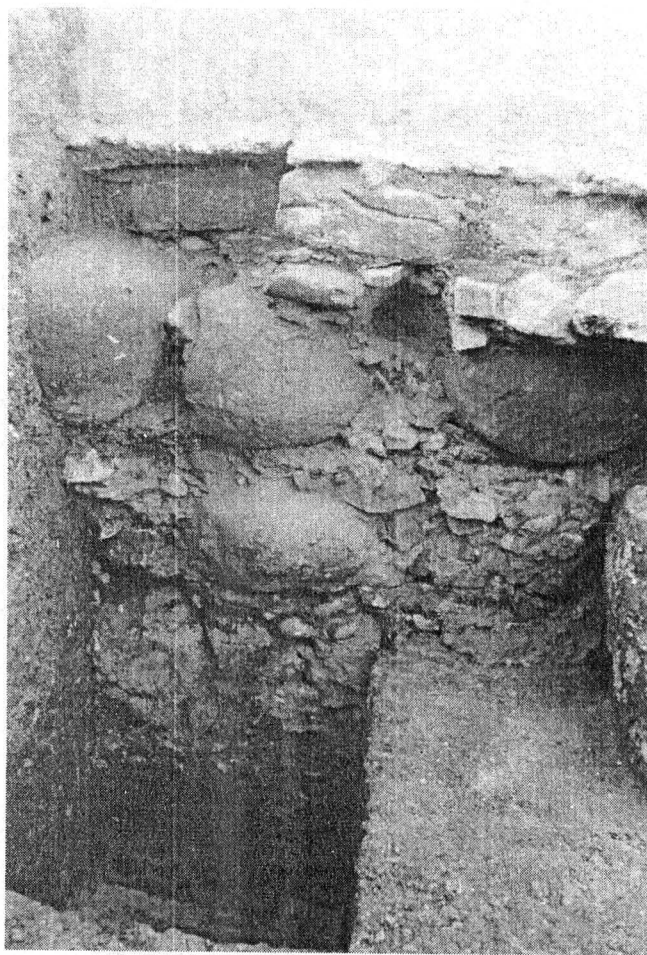
5. Detaliu din interiorul bisericii, stâlpul de NV.

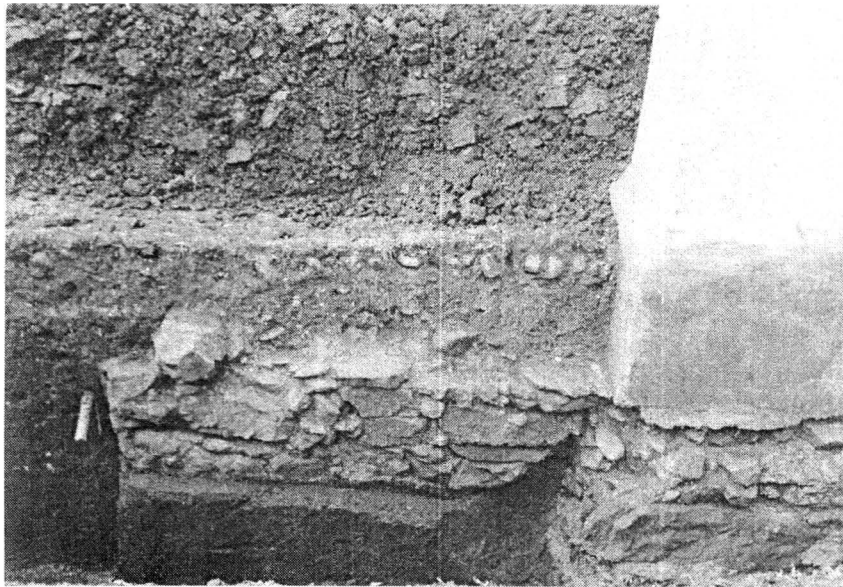
6. Secțiunea 14, vedere de ansamblu.
Rezalitul portalului Țesut cu colaterala de sud.

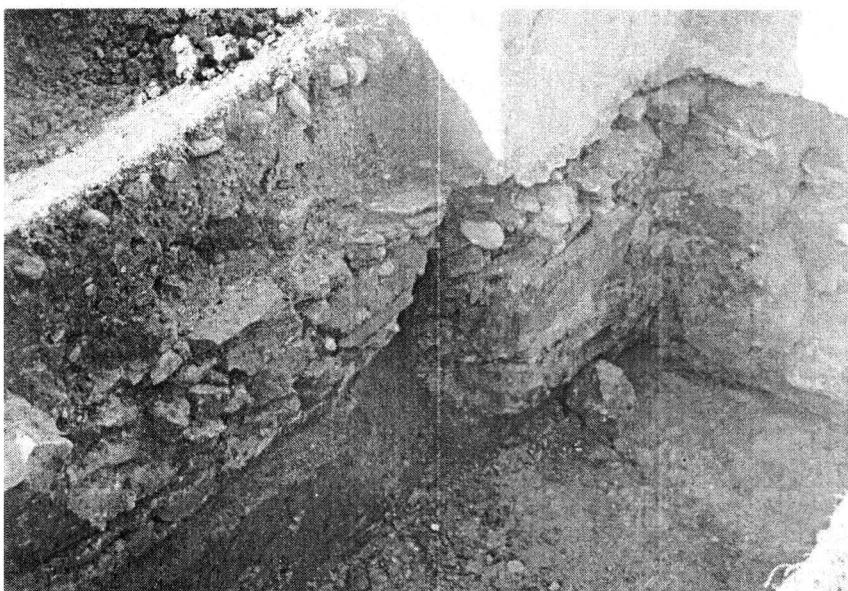
7. Rezalitul portalului de V, detaliu.

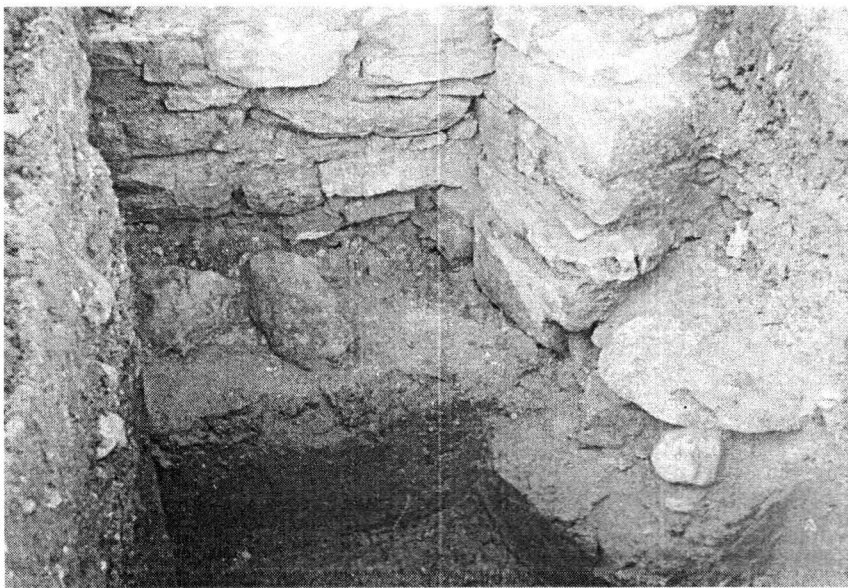
8. Fundația turnului de V, detaliu.

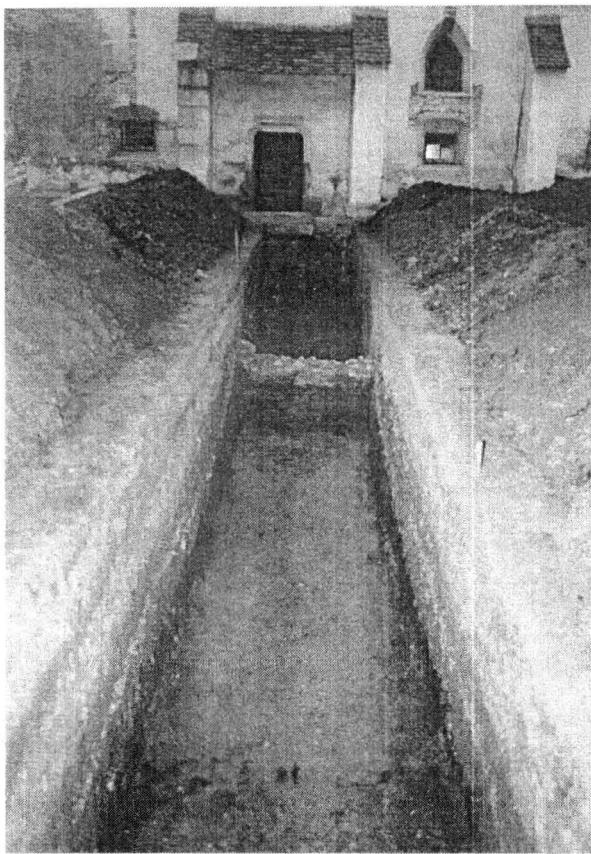
9. Secțiunea 9.
Ruina capelei sudice și ruina
absidei originale.

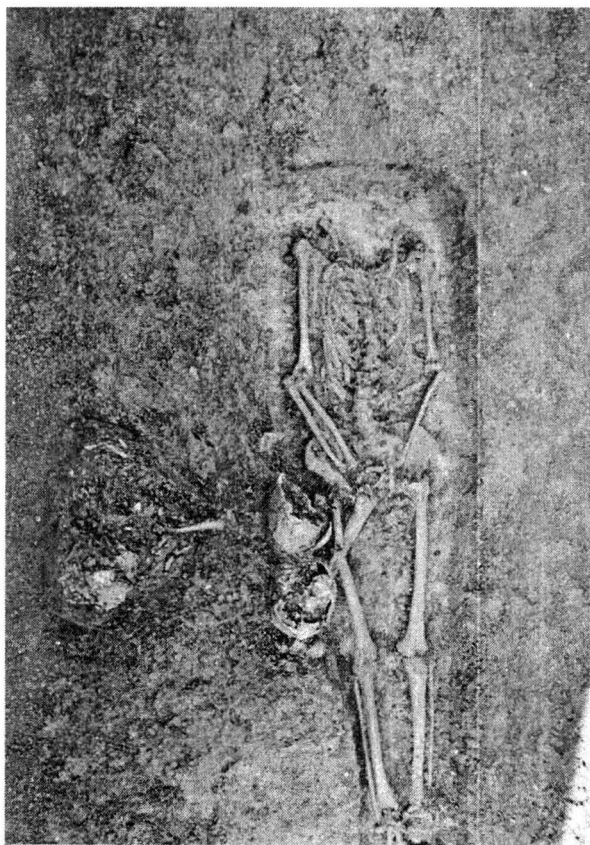
10. Secțiunea 9.
Ruina capelei sudice.

11. Secțiunea 6.
Ruina absidei originale și
zidăria clădită a absidei actuale.

12. Secțiunea 12, ruina zidului de incintă.

13. M 13, cu resturile unor morminte distruse pe grund.

IDENTITĂȚI ALE SPAȚIULUI SOCIAL.

CAZUL

NOBILIMII ARDELENE ÎN VEACUL AL XVII-LEA

Ionuț COSTEA

Renovarea discursului istoriografic dedicat nobilimilor europene din ultimele două decenii are multiple motivații. Surprinse dinspre o inovație a metodologiilor de cercetare care trasează noi granițe în teritoriul istoriei prin însumarea spațiilor identității și alterității, a reprezentării sociale sau pe cel al ideologiilor, ce se adaugă unor preocupări mai vechi de istorie instituțională și constituțională, de biografii și istorii ale familiilor nobiliare exponențiale, din perspectiva unor monografii regionale sau locale. Cercetările remarcă noi interogații care vizează într-o mai largă măsură mobilitatea socială și structura nobilimilor europene din epoca premodernă decât aspecte legate de volumul și componența acestor elite.¹ În termenii lui Chaussinand-Nogaret nobilimea se definește într-o mai mare măsură prin structura sa decât prin forța sa numerică. Ceea ce importă, susține același istoric, este densitatea sa socială, o elita se măsoară prin dinamismul său social.²

I

Sondarea preocupărilor istoriografice relevă în cele din urmă o diversitate remarcabilă cu diferențe fundamentate din punct de vedere geografic, teoretic și metodologic care se suprapun peste tradițiile istoriografiilor naționale.

În lumina cercetărilor recente, secolul al XVII-lea european apare în ce privește nobilimile, unul de turnură mai ales în confruntarea sa cu o “criză de identitate”. În zorii epocii moderne concepția medievală despre nobilime, ilustrată printr-un discurs care o arată ca produs al războiului se afirmă inapătă pentru a integra diversitatea formulelor elitelor sociale și ca urmare nobilimea, începând cu secolul al XVI-lea este nevoită să-și revendice superioritatea socială în fața altor categorii din elita regatelor. Dacă în același secol se poate găsi o insistență asupra “sentimentelor de superioritate militară ale nobilimii”³ care la sfârșitul evului mediu îi asigura o oarecare independență față de puterea centrală, în veacul următor “în lumina noii concepții ereditare despre nobilime”⁴ o plasează mult mai accentuat sub tutele monarhiei. Puterea monarhică apare ca ferment și agent principal în mutația valorică și funcționalitatea

¹ Jay M. Smith, *The Culture of Merit. Nobility, Royal Service, and the Making of Absolute Monarchy in France, 1600-1789*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996; J. Dewald, *The European Nobility, 1400-1800*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996; E. Schalk, *L'épée et le sang. Une histoire du concept de noblesse (vers 1500-vers 1650)*, Seyssel, Champ Vallon, 1996 (ediția engleză a apărut în 1986); H.M. Scott, C. Storrs, *Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe, c. 1600-1800*, în vol. “The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, I, London, New York, 1995, p. 7-58; K.G. Faber, *Mitteuropäischer Adel im Wandel der Neuzeit*, în “Geschichte und Gesellschaft”, 7 (1981), p. 276-296; Robert Descimon, *Chercher de nouvelles voies pour interpreter les phénomènes nobiliaires dans la France moderne. La noblesse, <essence> ou rapport social?*, în “Revue d'histoire moderne et contemporaine”, 46 (1999), 1, p. 5-21.

² G. Chaussinand-Nogaret, *La noblesse au XVIIIme siècle*, Paris, 1984, p. 9-21.

³ Schalk, p. 22.

⁴ *Ibidem*, p. 104.

socială a Vechiului Regim în ansamblul său, în înlocuirea formelor tradiționale și contractuale a relațiilor dintre supuși și suveran prin cultura impersonală a administrației de stat. Nobilimea este în centrul acestor metamorfoze aflându-se încă dinainte în serviciul regelui, o slujbă marcată de relații individuale, puternic afective, înlocuite acum de meritele etalate și recunoscute ca elemente profunde ale acestor relații între suveran și supuși.

În spațiul Europei Centrale istoriografia despre nobilime remarcă numeroase convergențe de natură tematică sau metodologică, dar prezintă la fel de evidente defazaje între diversele spații naționale. O mult mai amplă și sistematică aplecare spre astfel de studii mărturisește istoriografia poloneză, care prin numerele tematice organizate în revista "Acta Poloniae Historia" (1977, 1981, 1988) sondează realitățile nobiliare din varii perspective: mobilitate și structură socială, raporturile cu monarhia, economia domenală. Similitudinile dintre istoriografiile naționale se disting într-o predilecție a cercetărilor de genealogie și heraldică sau prin larga abordare a biografiilor istorice, ilustrând activitatea unor personalități exponențiale (Esztehazi, Zrinyi, Teleki). Cu toate că se admite într-o manieră covârșitoare importanța nobilimii comitatense, în schimb cercetătorii s-au ocupat într-o mică măsură de istoria sa socială și culturală. La începutul secolului XX și în prima sa jumătate nobilimea a constituit un subiect istoriografic mai ales din perspectiva angajării membrilor săi marcant în viața politică, în timp ce studiile concentrate asupra istoriei sociale s-au oprit la câteva familii importante și s-au străduit pentru o cât mai exactă reconstituire a genealogiilor acestora. Desigur, au fost și excepții, cum este cazul istoricului István R. Kiss, care a reconstituit structura nobilimii în jurul lui 1800 într-o carte intitulată *Ultimele insurecții nobiliare*⁵. Între 1950 și 1980 nobilimea a fost larg neglijată pentru epoca premodernă în beneficiul istoriei economice și sociale a țărănimii, domenii în care s-au obținut rezultate remarcabile. De-a lungul acestei perioade istoricii nobilimii au favorizat în primul rând nobilimea de curte, o grupare politică prin excelență și care a regrupat între rândurile sale pe principalii protagoniști ai luptei politice. Studii aplicate și în profunzime asupra micii nobilimi, precum acela întreprins de Ferenc Makay⁶ sau asupra unor categorii semi-nobiliare, boierimea din Făgăraș, studiu ce aparține lui David Prodan⁷ (ambii istorici remarcându-se în principal prin contribuțiile lor la studiul istoriei țărănimii) rămân o excepție. Istoriografia, mai veche sau mai nouă, focalizată pe nobilimea transilvăneană sau din spațiul fostului regat medieval maghiar, din secolul al XVII-lea, a insistat cu precădere asupra aristocrației, a magnaților și a familiilor lor.⁸ Monografiile consacrate unor reprezentanți exponențiali ai nobilimii atașează o componentă socială globală printr-o raportare și relaționare cu epoca în care au trăit. Dar, mai ales, au reținut atenția reconstituirile pozitivistice și narrative care intenționau redarea trecutului cu acuratețe și acribie la nivelul genealogiilor, a posesiunilor și a celorlalte aspecte economice legate de domeniul nobiliar.⁹ Doar în ultimii ani, prin eforturile programatice, instituționale, promovate de către Central European University din Budapesta, s-a constatat o decongestionare tematică, teritorii precum istoria

⁵ István R. Kiss, *Az utolsó nemesi felkelés*, I-II, Budapest, 1909-1911.

⁶ Ferenc Makay, *A sok neames országa*, în "Malyusz Elemer Emlékönyv", Budapest, 1984, p. 290-292 și *Parasztnemesi gazdálkodás Szentgálon 1700-1848*, Budapest, 1983.

⁷ David Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", VI, 1967.

⁸ István György Toth, *Le monde de la petite noblesse hongroise au XVIIIe siècle*, în "Revue de l'histoire moderne et contemporaine", I, 1999, p. 171-184, vezi bibliografia pentru istoriografia maghiară recentă.

⁹ F. Deák, *Egy magyar főúr a XVII. században*, Budapest, 1888; V. Biro, *Altörjái gróf Apór István és kora*, Kolossvár, 1935; idem, *Az Erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése*, Kolossvár, 1917; Nicolae Edroiu, *Cercetări genealogice privind boierimea făgărașană: Ioan Cavaler de Puscaru și Andrei Veress*, în vol. "Nobilimea românească din Transilvania", coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, 1997, p. 277-289; Kovács András, *Preocupări ale cercetărilor genealogice maghiare*, în "Arhiva Genealogică", Iași, 2001; Ioan Aurel Pop, *Genealogie și istorie: o familie boierească din Țara Făgărașului în secolele XV-XVII*, în vol. "David Prodan – Puterea modelului", Cluj-Napoca, 1995, p. 38-54; Tudos S. Kinga, *Székely főnemesi életmod a XVII. Század alkonyán*, Budapest – Kolossvár, 1998; A.A. Rusu, *Ciitori și ciitorii în Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

culturală și viața cotidiană a nobilimii sau istoria familiei din epoca premodernă, din perspectiva unor strategii sociale (copilăria, educația, căsătoria), au reținut atenția prin câteva contribuții remarcabile și novatoare pentru istoriografiile Europei Centrale.¹⁰

Dinamica și evaluarea cantitativă a nobilimii transilvănene din epoca principatului aflat sub suzeranitatea Înaltei Porți în afara unor izvoare demografice concludente nu poate fi decât circumstanțial precizată. Pentru un vizitator al Transilvaniei grupul social al nobilimii era extrem de cuprinzător. Relatând despre situația etnografică el specifica: "Ei aparțin [maghiarii] în mare parte nobilimii, căci acolo calitatea de nobil este foarte răspândită, până și meseriașii, unii <din ei>: cum sunt cojocarii, sticlarii, cizmarii și alții, aparțin nobilimii."¹¹ În fața acestei "hemoragii" a nobilimii, imaginea lor se păstrează în culori sumbre: "cei mai mulți sunt oameni cruzi, care se poartă barbar și turcește nu numai cu străinii, ci și cu iobagii."¹² În lipsa unor surse statistice eficiente istoriografia a perpetuat această imagine a unei nobilimii numeroase, Ungaria (cuprinzând aici și Transilvania) numărându-se printre țările cu cea mai mare densitate a elitei sociale, alături de Polonia, dar apropiindu-se și din punctul de vedere al regimului de stări de acest regat. O aproximare numerică a nobilimii a fost întreprinsă, nu în afara speculației, prin aplicarea indicelui de densitate obținut în cazul conșcripției lui Iosif al II-lea, 5% din totalul populației, cu cifrele oferite de preceptorii regali la sfârșitul secolului al XVI-lea, la 1598, rezultând în jur de 135000 de bărbați și femei nobili.¹³ Desigur, avansarea cifrelor statistice cu privire la nobilime trebuie să aibă în vedere realitățile politice și climaterice din veacul al XVII-lea. Ori, se cunoaște, secolul a fost traversat, cel puțin de-a lungul a șase decenii, de conflicte militare mai mult sau mai puțin nimicitoare, de o serie de dezastre și calamități naturale, o răcire a climei, ani de foamete și epidemii.¹⁴ Dincolo de aceste observații statistice, scrutarea propriei vieți într-un moment limită, prizonieratul la tătari, se remarcă în cazul lui Ioan Kemény pe un portativ identic: "ca și zămisirea, nașterea, scurgerea întregii mele vieți de până acum au fost numai o amăreală, un război și o neliniște"¹⁵. Atât de numeroasă nobilimea prezintă și o structură complexă, de la familiile avute și cu trecere la curtea princiară, deținând demnități și oficii pe plan central sau regional, la nobilimea *comitatensa*, *bene possessionati*, cu loturi mai mici sau mai mari în comparație cu pământurile iobăgești, până la aceia care nu dețineau deloc proprietăți sau la categoriile semi-nobiliare (secui, haiduci, familiare), ori la nobilimea condiționară, cu o prezență remarcabilă în anumite spații (Chioar, Făgăraș, Hațeg, Maramureș).

Cercetarea realităților transilvane proprii secolului al XVII-lea din perspectiva studierii nobilimii principatului poate porni de la următoarele întrebări: Ce înseamnă pentru contemporanii acelor timpuri a fi nobil? Putem vorbi de prezența unei "crize de identitate" a nobilimii motivată în termenii Occidentului? Care sunt particularitățile nobilimii transilvănene?

Investigația pe care ne-o propunem se plasează pe două paliere. Primul dintre ele, își propune o identificare a componentelor vizuale (comportament și atitudine socială, stil de viață, ceremonial, simboluri și reprezentări) care definesc în mod nemijlocit elita socială. În al doilea rând, se urmărește sondarea discursului nobiliar identitar și surprinderea temelor majore care-l articulează, având ca repere

¹⁰ István György Tóth, *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*, Budapest, 2000; Péter, Katalin (ed.), *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*, Budapest, 2001.

¹¹ *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, p. 550-551.

¹² *Ibidem*.

¹³ P. Schimert, *The Hungarian Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, in H.M. Scott (ed.), "The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", II, London and New York, 1997, p. 144-182.; Ștefan Pascu, *Populație și societate*, București, 1972.

¹⁴ P. Binder, D. Cernovodeanu, *Cavalerii Apocalipsei*, București, 1993, p.; S. Goldenberg, în "Anuarul de Istorie din Cluj", XVI (1973), p. 442: "37 de ani de ierni grele prelungite de ger excesiv, 11 ani de ploi neobișnuite, 20 de ani de inundații, 28 de ani călduri excesive și secetă; 19 ani de foamete și 8 ani de grindină neobișnuită."

¹⁵ Ioan Kemény, *Memorii*, Cluj-Napoca, 2002, p. 31.

contextual confesional, catolici și protestanți, și politic, dezmembrarea regatului medieval, conflictul turco-habsburg, generatoare de tensiuni multiple (originea ilustră, corpul sacrei coroane, “nostalgia proustiană”). Izvoarele care pot susține o astfel de investigație se disting în principal prin caracterul lor narativ, texte juridice și normative, dar și texte literare și scrieri private, memorialistică, lucrări istorice sau corespondență. La fel, actele și documentele arhivistice au un rol bine determinat mai cu seamă în descifrarea și înțelegerea procedurilor juridice, dar și în surprinderea unor aspecte legate de regăsirea simbolurilor vizuale care marchează statutul nobiliar (descrierea blazonului și menționarea dreptului de a-l afișa public). Prin importanța lor, dintre aceste izvoare, unele sunt decisive: Tripartitul¹⁶, Aprobatele¹⁷, hotărârile dietale sau cele comitatense¹⁸ – ele permit evidențierea evoluției de iure a statutului nobiliar, în mod diacronic, în funcție de presiunile conjuncturale, raporturile cu puterea centrală și cu celelalte națiuni privilegiate. Între izvoarele literare cu un caracter generalizator, se remarcă lucrarea lui Apor Péter, redactată la începutul secolului al XVIII-lea, care dezvăluie într-un amplu tablou obiceiurile, comportamentul și trăsăturile morale ale nobilimii din Transilvania din epoca premodernă. Interesată de cotidian și excepțional în aceeași măsură, scrierea lui Apor Péter se dezvoltă într-un registru antinomic: vechi/nou, cu repere axiologice de ordin moral bun/dăunător, sau din planul politico-național maghiar/neamț. În aceste limite denotă un profund conservatorism ilustrat în permanență de un spirit nostalgic, rămânând atașată curentului anti-habsburgic care a marcat în veacul al XVII-lea în toate articulațiile gândirea politică a elitei sociale din principat.¹⁹ Literatura memorialistică maghiară ca-și are începuturile în acest secol oferă la nivelul elitei nobiliare sugestii inepuizabile cercetătorului. Ampla autobiografie a lui Miklos Bethlen marchează o turnură în sensibilitatea culturală a elitei din Transilvania, beneficiind de o aleasă educație acumulată în școlile din principat dar și la universitățile europene²⁰, sau deprinderea unor abilități necesare la curtea princiară, în măsură să ofere o solidă pregătire a nobilului pentru o carieră militară, administrativă ori diplomatică.²¹ În același orizont, al literaturii memorialistice, se înscrie și lucrarea lui János Kemény, redactată în prizonieratul la tătari, care mărturisește asumarea unei noi dimensiuni pentru istoricul epocii. În opinia sa, istoria, în prelungirea umanismului târziu, rămâne o *magistra vitae*, dar faptele, evenimentele aparțin oamenilor, indiferent de încărcătura lor morală (bune/rele-păcătoase). O istorie umanizată, expresie a slăbiciunilor și greșelilor omului, și moralizatoare în spiritul austerității protestante, dar care cunoaște și amprenta barocului prin aplecarea spre derizoriu, prin popularea scrierii cu exemple anecdotice. În cele din urmă, este o scriere tonifiantă, optimistă, în care faptele pozitive sunt menite să funcționeze ca exemplare, ca modele.²² Aceste lucrări excepționale se completează cu o serie de jurnale nobiliare²³, ce proliferază în veacul al

¹⁶ István Werbőczy, *Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae*, Debretin, 1611.

¹⁷ *Approbatæ Constitutionis*, editate de A. Herlea, în “Mitropolia Ardealului”, 1976, nr. 6-9.

¹⁸ *Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae*, I-XXI. Budapest, 1895-1898.

¹⁹ Péter Apor, *Metamorphosis Transilvaniae*, București, 1982, p. 1: “Motivul descrierii obiceiurilor ardelenesti este că la 1687 nemții au intrat [în Transilvania] și de atunci moda se schimbă din an în an, cum ar spune germanul, suntem de modă nouă. Cu cât suntem mai săraci cu atât mai mult dorim titluri și îmbrăcăminte mai țâfroasă și mâncarea obișnuită a strămoșilor n-o mai putem mânca dacă nu este gătită de un bucătar neamț.”

²⁰ Szabó Miklos, *Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI-XVIII. Szazadban*, în vol. “Művelődéstörténeti tanulmányok”, editat de Csetri Elek, Jako Zsigmond, Sipos Gábor, Tonk Sándor, București, 1980, p. 152-168.

²¹ Miklos Bethlen, *Önéletirása*, I-II, Budapest, 1955.

²² Ioan Kemény, p. 32: “Chiar despre morți de rând ar fi bine să taci ori să spui numai lucruri bune, darămite despre demnitari; cu atât mai mult să scrii despre ei; totuși, să nu fii judecat dacă, la fel ca lucrurile bune, care să fie urmate, cele rele le voi nota ca exemple de îndepărtat și nu cu intenția de a-l defăima. Sfinții istorici, conduși de spiritul Domnului, au povestit atât despre faptele laudabile, cât și despre cele păcătoase ale regilor; cu toate că scrierea de față nicicum nu poate fi asemănată cu scrierile lor, dacă voi arăta sfârșitul bun al lucrurilor adevărate, poate nu voi fi învinuit, atâta doar ca cititorul să aibă aceeași *reverential* [reverență, grijă] la citire, ca și mine la scriere, și să țină minte partea bună, nu pe cea păcătoasă, căci și regii, și principii sunt și ei oameni și nu pot fi lipsiți de slăbiciunile și greșelile omului.”

²³ *Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. I-III, editate de Miko Imre, Kolozsvár, 1855-1858 și vol. IV, editat de Szabó Károlyi, Kolozsvár, 1872.

XVII-lea, și de o vastă corespondență²⁴, introducându-l pe istoricul contemporan în cele mai subtile aspecte ale vieții nobiliare cotidiene din Transilvania, izvoare editate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul celui următor.

II

Statutul de nobil a fost achiziționat în primul rând prin naștere, dar și ca urmare a investirii cu privilegii din partea suveranului. Deși esențial, acest aspect nu era și suficient; el trebuia apărat printr-un mod de viață specific, raportat apoi la domeniul funciar pe care-l stăpânește, la privilegiile juridice, fiscale pe care le acumulează și nu în ultimul rând pus în relație cu prestigiul social de care se bucura. Acest prestigiu social este conferit din legislație sau din cutume și asigura elitei distincție și dominanță în cadrul societății.²⁵

În cea mai răspândită culegere de legi maghiară din secolul al XVI-lea juristul István Werbőczy (m. 1541) descrie cum vechii maghiari s-au așezat în Ungaria și-au ales conducători pentru a administra justiția, a arbitra neînțelegerile și a-i pedepsi pe vinovați. Aceștia erau în măsură să convoace comunitatea pentru discutarea treburilor importante și să solicite adunarea armatei pe câmp prin obiceiul înmuierii unei săbii sau pumnal în sânge și purtarea acestei arme însângerate de-a lungul câmpurilor și a așezărilor maghiarilor.²⁶ Vechiul obicei a supraviețuit până în zilele lui Werbőczy și a rămas o trăsătură a vieții publice maghiare pentru secolele viitoare. Sabia însângerată apărea ca un simbol încărcat cu semnificații evocative și emoționale pentru nobili. Sabia servea ca un obiect memorabil pentru originea militară a nobilimii, în vechii cuceritori, și a continuei preocupări a lor pentru treburile armate. Sângele atrăgea atenția asupra nevoii de unitate în timpul pericolelor a tuturor acelorora cu o origine comună, dar și cu o definire juridical unitară „*una et eademque nobilitas*”. Bărbații comunităților răspundeau prin a se prezenta la locurile și timpul indicat. Toți care desconsiderau chemarea și nu dădeau nici o explicație pentru neglijența lor, erau amenințați cu tăierea în două sau degradarea la o eternă servitute.²⁷

Începând cu primul rege maghiar, Ștefan cel Sfânt, suveranii au continuat și confirmat acest obicei, și numeroși maghiari care și-au ignorat responsabilitățile au fost coborâți la statutul iobăgesc, al țărănimii dependente. Astfel, în acord cu Werbőczy, condiția nobiliară se originează în aceia care au ales de bunăvoie să participe la administrarea și apărarea propriei comunități. În Ungaria, ca și în alte locuri, statutul nobiliar a fost în mod intim asociat nu numai cu actul cuceririi, ci mai ales cu tradiția neîntreruptă a purtării armelor.²⁸ În plus, odată ce maghiarii se supun regelui, el era singurul care le conferea dreptul de înnobilare sub jurisdicția Sacrei Coroane și în același timp al domniei.²⁹ Regii Ungariei erau împuterniciți să dăruiască pământuri și privilegii, ceea ce distingea pe nobili de ne-nobili.³⁰

În secolele ce au urmat primei publicări la 1517 a Tripartitului lui Werbőczy, cunoscut și sub denumirea de Harmaskonyv, a constituit cartea fundamentală a drepturilor și libertăților nobiliare. Încă în secolul al XVI-lea cartea a fost retipărită de 11 ori, în latină sau în traducere maghiară, și a devenit lucrarea cea mai frecventă în bibliotecile nobiliare. Chiar și în epoca Reformei Tripartitul putea fi găsită într-un număr mai mare decât însăși Biblia.³¹ Popularitatea cărții în rândul nobilimii nu era lipsită de motive, deoarece în paginile ei nobilimea își putea găsi o comprehensiva elaborare a privilegiilor. Pe

²⁴ Deák, F., *Wesselenyi Anna özv. Csánky Istvánné 1584-1649 életrajza és levelezése*, Budapest, 1875; Idem (ed.), *Magyar hölgyek levelei*, Budapest, 1879; Eckhardt, S. (ed.), *Két vitéz nemes úr levelezése*, Budapest, 1944; *Nádasdy Tamás nador család levelezése*, ed. by Árpád Károlyi and József Szalay, Budapest, 1982; Szilágyi, S.(ed.), *A két Rákóczi György fejedelem család levelezése*, Budapest, 1875; *Teleki Mihály levelezése*, I-II, Budapest, 1905-1906.

²⁵ *Approbatæ*, partea I, titlul al șaselea, art. I-VII, p. 508-509.

²⁶ *Tripartitum*, I, Tit. III, p. 5-8.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, I, Tit. IV, p. 8-9.

²⁹ *Ibidem*, p. 9.

³⁰ *Ibidem*, I, Tit. V, p. 9-10.

³¹ P. Schimert, *The Hungarian Nobility*, p. 145.

scurt, Werbőczy accentua că orice prelat, baron, magnat sau nobil se bucurau de aceleași libertăți cu privire la proprietățile lor și la scutirea de taxe. Nici un stăpân nu este mai mare și nici un nobil nu dispune de mai puține libertăți, deoarece toți trăiesc supunându-se uneia și aceleiași legi.³²

Evidențiind pe scurt originea și principiul de bază al unității statutului nobilimii, Werbőczy explica cum se putea cineva ridica la statutul nobiliar și precizează caracteristicile pe care această condiție le presupunea.³³ Regele putea acorda înnobilarea pentru serviciile militare sau alte virtuți dovedite în două modalități. Prima, regele îl putea elibera de servituțiile individuale și să-l numere între membri nobilimii. Ca urmare, pentru a fi considerat nobil, nu era nevoie să obții privilegii peste proprietăți sau chiar proprietăți și nici să posezi dreptul la blazon.³⁴ În cel de-l doilea caz, puteai fi înnobilit prin primirea unor proprietăți de la rege. Prin achiziționarea pământurilor, a castelelor și satelor de la suveran, cel care le primea devenea direct și imediat nobil, scăpând din condiția de servitute.³⁵ Fiii nobililor moșteneau drepturile tatălui lor și deveneau membri ai Sfintei Coroane. Ca nobili ei nu se supuneau nici unei autorități în afara regelui încoronat legal.³⁶

Werbőczy argumenta că nobilii posedă patru importante drepturi în jurisdicția maghiară: ei nu puteau fi arestați și reținuți de către nimeni fără proces legal; toți nobilii se aflau sub singura autoritate a regelui; toți nobilii puteau trăi liberi pe proprietățile lor fără a avea nici o obligație și fără a plăti taxe, nobililor li se pretindea doar să lupte ca soldați pentru apărarea regatului; dacă regele își încălca jurământul de a respecta libertățile nobilimii, toți nobilii, fără a cădea în vina trădării, aveau dreptul de a se opune monarhului.³⁷

Proiectându-și originea în obiceiurile maghiarilor cuceritori și asigurându-și libertăți juridice concrete, nobilimea s-a constituit într-o stare distinctă. De-a lungul secolelor XVII și XVIII nobilimea maghiară a continuat să se bucure de aceleași privilegii fundamentale cu o singură excepție. La 1687, după recucerirea părții centrale de la turci, nobilimea pierde dreptul la rezistența armată împotriva coroanei. Dar apărarea vechilor libertăți a rămas o preocupare principală a nobilimii. Identificându-se întru totul și exclusiv cu națiunea maghiară nobilimea a legat perpetuarea propriilor libertăți prezervarea regatului însuși.³⁸

Simplificarea operată de Werbőczy în explicarea originii nobilimii lega nobilimea de la începutul modernității cu luptătorii tribali ai ungarilor care au ocupat câmpia Pannoniei la sfârșitul secolului IX. Realitatea istorică este însă mult mai complexă. Cu siguranță unele familii nobiliare de la începuturile modernității au rădăcini în vechii maghiari, dar ordinul nobiliar din veacurile XVII și XVIII nu descinde simplu și direct din triburile păgâne. Mai degrabă a fost produsul dezvoltării societății medievale. În secolele XIII și XIV membrii câtorva distincte categorii sociale au fuzionat într-un singur ordin cu drepturi juridice omogene.³⁹

Beneficiind de acest statut juridic, nobilii dețin și exercită monopoluri seniorale, spre exemplu vânătoarea. Ea a reprezentat un exercițiu larg răspândit printre nobili, fie pe domeniile private, unde iobagii nu aveau voie să vâneze iar dacă o făceau pedeapsa putea fi chiar spânzurătoarea, sau însoțindu-l pe principe în clipele de destindere. Organizarea unor partide de vânatoare la curte se poate proba prin existența unui personal specializat pentru această îndeletnicire și prezența animalelor de vânatoare. Între

³² *Tripartitum*, I, Tit. V, p. 9-10.

³³ *Ibidem*, I, Tit. VI, p. 10-12.

³⁴ *Ibidem*, p. 11.

³⁵ *Ibidem*, I, Tit. IV, p. 8-9.

³⁶ *Ibidem*, p. 9.

³⁷ *Ibidem*, I, Tit. IX, p. 13-15.

³⁸ O. Subtelny, *Domination of Eastern Europe. Nativ Nobilities and Foreign Absolutism*, Gloucester, 1986, p. 82; K. Benda, *Le droit de resistance de la Bulle d'Or hongroise et la Calvinism*, în vol. "Noblesse française. Noblesse honroise XVI-XIXs", Budapest-Paris, 1981, p. 155-161.

³⁹ *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1994, p. 334-336; Evens, R.J.W., Thomas, T.V., (eds.), *Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London, 1991.

personalul angajat al curiei princiare întâlneam maiștrii de vânatoare, dresori sau îngrijitori de câini. În inventarele epocii se găsesc precizați un număr mare de câini de vânatoare, ogari sau prepelici ce beneficiau de rații de pâine sau carne și care erau dați în grija unui tânăr nobil aflat în slujba curții. Printre ei s-a numărat și Ioan Kemény⁴⁰, el amintește că Gabriel Bethlen avea 50 de copoi și doi îngrijitori, iar în a doua jumătate a secolului se știe că principele Mihail Apafi creștea 129 de ogari și 53 de prepelici.⁴¹ Individualizarea prin îndeletnicirile cavalești a fost secondată de aplicarea unui anumit tip de tratament juridic, chiar când sunt executați, modalitatea prin care se aduce la îndeplinire este bine precizată și-i diferențiază de oamenii de rând. Un nobil care urma să plătească o fărâdelege cu viața, o făcea prin tăierea capului și niciodată prin spânzurătoare, ultima o moarte dezonorantă, proprie oamenilor din starea a treia.⁴² Nobilul ardelean este singura persoană care din punct de vedere juridic putea purta arma, în semn de recunoaștere a originii militare a elitei și a prelungirii rolului de clasă luptătoare. La 1683, o hotărâre dietală reglementează în modul următor dreptul de a purta arma: “de acum încolo nimeni dintre țărani și slugile plătite, în afară de slugile iobăgești și dregătorii curților, de libertini și pușcași, nicidecum să nu poarte nici un fel de armă de fier sau ferecată (doar păcurarilor li se îngăduie lancea), căciula cu blană de jder, de lup, de vulpe, cămăși cusute de giulgiu sau de altele, cizme și haine de postav, în afara de aba albă.”⁴³ Purtarea sabiei rămâne un semn al nobilității și a fost larg prețuită de-a lungul secolului. Prin acest însemn se distingea un nobil de un om comun. Chiar dacă nu se ajunge ca în cazul nobilimii poloneze, unde nobilii scăpătați poartă săbii de lemn ca simbol al statutului lor, pentru ca erau atât de săraci încât nu-și puteau permite săbii de oțel, legislația transilvană consemnează această semnificație. Purtarea sabiei este în egală măsură o onoare și o mândrie, cu ea nobilul slujind deopotrivă patria și pe Dumnezeu. Astfel, sugestive sunt cuvintele lui Ioan Kemény: “În sus-pomenitul Neustadt se obișnuia să se făurească săbii și pumnale foarte bune. Am comandat și eu câteva, printre altele am cerut să se acopere cu aur o parte dintr-o sabie dinspre teacă, făcând să mi se imprime numele, anul și următoarea *sentential*: *Honestum est pro patria mori*, căci încă de copil eram pătruns de iubire pentru patrie și de sentimentul onoarei, purtând sabia aceea, am cucerit și căutat cu ajutorul lui Dumnezeu onoarea, celebritatea, am purtat [sabia] până acum cu noroc și cumsecădenie, în multe împrejurări bune și rele, dar ea pieri odată cu mine, în aceasta campanie nenorocită.”⁴⁴ La fel, singuri nobilii erau autorizați să poarte anumite feluri de îmbrăcăminte, privilegiu garantat tot prin legislație. Am pomenit restricțiile apărute în dieta de la 1683 când se afirma că “cei de stare iobăgească să poarte haine de rând, potrivit sortii lor.”⁴⁵, dar măsuri legislative similare întâlnim și la 1665 când slugilor, simbriașilor și țăranilor li se preciza să nu îndrăznească să poarte cizme, căciula cu blană de jder, pantaloni de postav vopsit, sub pedeapsa de 12 fl⁴⁶, în timp ce dieta din anul următor îi exceptează de la această amendă pe sașii de pe pământul Crăiesc și pe maramureșeni (mica nobilime)⁴⁷. Că veșmintele erau o marcă a stării sociale recunosc și contemporanii. Peter Apor, în scrierea sa despre obiceiurile și moravurile ardelenilor stăruie într-un capitol special asupra acestor aspecte, socotind că după încălțăminte se poate constata apartenența

⁴⁰ Kemény, p. 51: “Dar principele îmi încredința doi ogari, câini foarte dragi lui, pe nume Hoka și Kormos, dăruiri lui de Sigismund Kornis, iar apoi și pe alții, uneori erau în grija mea șase-șapte și odată chiar opt ogari ai principelui, căci bietul principe știa că părintele meu e om trup și suflet al vânătorii și eu însumi iubeam foarte mult câinii, necazul era că nu am avut slujitor, dar pentru întreținerea câinilor mi-am luat un tânăr pe nume Ioan Horvat Szabó, care s-a așezat după aceea în Făgăraș, dar celor doi ogari pomeniți le dădeam întotdeauna eu de mâncare, pe atunci nu-mi era rușine s-o fac, așa cum le este acum tinerilor slujitori, fii chiar ai unor oameni de rând.”

⁴¹ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I, București, 1986, p. 352-353.

⁴² *Approbatæ*, partea I, titlul al unsprezecelea, art. I-II, p. 511-512.

⁴³ *Monumenta Comitalis Regni Transilvaniae*, XVIII, p. 89-90, vezi și vol. XIX, p. 179-185.

⁴⁴ Kemény, p. 65.

⁴⁵ M.C.R.T., XVIII, p. 90.

⁴⁶ *Ibidem*, XIV, p. 115.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 183-184.

socială.⁴⁸ La nivelul vocabularului care desemnează o categorie în rândurile nobilimii s-a impus termenul de bocskor (cei care poartă cizme), regroupând o nobilime mică cu pământuri puține sau lipsită de pământuri, statutul social fiind reprezentat doar la acest nivel simbolic. Poposind în Transilvania, o astfel de diferență a vestimentației în rândurile nobilimii observa și Conrad Jacob Hildebrandt.⁴⁹ Mult mai impresionantă era îmbrăcămintea femeilor nobile, strălucind prin bijuteriile cu care se împodobeau. Abundau podoabele de la soțiile simplilor armaliști până la puternicii magnați ai principatului. Din inventarele epocii rezultă un număr mare și variat de giuvaerice, lucruri de toaletă feminine și argintărie, precum și alte obiecte de podoabă din aur, argint și pietre prețioase.⁵⁰ Ceea ce șochează în vestimentația feminină a fost afirmarea în a doua jumătate a secolului a modei decolteurilor. Ioan Kemény le observa pentru prima dată într-un voiaj al său în Germania, iar Péter Apor constata această schimbare în moda marcată de morală frustă care domina secolul.⁵¹ Aceleași repere morale atrag atenția și călătorilor străini prin Transilvania: femeile “își lasă descoperite ceafa și gâtul până la umeri. Își acoperă pieptul cu mari paftale rotunde de argint aurit și împodobite cu pietre scumpe, dar acestea sunt destul de grele încât dacă femeia sau fata se apleacă oricât de puțin i se dezgolește pieptul, trezind în cei de față sau rușine sau dorințe neîngăduite.”⁵²

Nu în ultima instanță, nobililor le este permisă etalarea blazoanelor la intrarea castelelor sau pe trăsurile. Documentele de înobilare au o formulă standard care menționează aceste drepturi pentru posesorii blazoanelor.⁵³ Deși prezența blazonului nu marca decisiv condiția nobiliară, în secolul al XVII-lea, statutele juridice menționează acest fapt, el constituind un element vizual de maximă importanță pentru gestionarea statutului social. Toate aceste expresii vizuale asigură nobilimii o importanță decisivă din perspectiva prestigiului social, constituind repere semnificative pentru definirea identității lor.

⁴⁸ Péter Apor, p. 55-68; István György Toth, *Hungarian Culture in the Early Modern Age*, in “A Cultural History of Hungary. From the Beginnings to the Eighteenth Century”, edited by Laszlo Kosa, Budapest, 2000, 154-228, dar mai ales p. 165-176.

⁴⁹ *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 540: “nobili poartă o haină cam lungă dar foarte strâmtă, până la genunchi, numită dolman, de atlas sau damasc roșu, albastru sau de orice culoare, pantalonii de postav fin de diferite culori și ciorapi. Încălțăminte lor este ca și aceea a turcilor ... adică poartă cusut jos, de ciorapul de pânză, unul de safian galben, iar peste el gheata cea adevărată, ca un papuc de safian galben sau roșu potcovit dinapoi cu un fier scund iar dinainte cu o tablă cu vârful ascuțit. Cizmele de safian galben sau roșu, tivite în partea de sus cu șnur, sunt largi ca ale turcilor și ajung până la genunchi, fără să fie răsfrânte și se leagă sus obișnuit cu o curea lungă. Pintenii cu roțițe, puțin ieșiți în afară, sunt prinși de partea dinapoi a cizmelor și bătuți cu cuie în locul unde călcăiele sunt întărite cu piele. În jurul corpului sau a vestei strâmte ei poartă un brâu de mătase, cusut iarăși după moda turcească.” Și p. 551: “... cei de condiție mai modestă, cu haine mai puțin împodobite cu garnituri, poartă brăie lungi împletite din ață, care atunci când sunt desfășurate, par o mică plasă, din care atarnă ciucuri împlețiți cu aur și împodobiți cu mărgăritare și rubine. În partea de sus a vestei este gulerul care rămâne neîncheiat, [astfel] încât se poate vedea gâtul gol. De același brâu atarnă, pe o cruce, teaca cu cuțitul și furculița pe care le împodobesc frații anabapțiști. Pe deasupra acestora mai au o haină căptușită cu blană de jder sau de vulpe și de oaie; în partea de jos, de jur împrejur ea e tivită cu blană mai cu cinste răsfrântă ca și cum haina ar fi căptușită în întregime în felul acesta. În față sunt prinși niște nasturi mari și lunguieți, iar sub nasturi se afla hârtie cusută mărunț cu mătase. În locul cheutorilor, care nu sunt folosite la dânsii și pe care nu le pot face, au niște găitane de șnur rotund. Această haină de deasupra numită “mentek” care nu e prea lungă ci ajunge peste șolduri doar până aproape de genunchi, ei o atarnă descheiată în jurul lor ca pe o manta atunci când încalecă sau și la mers când este cald, prinzând-o sus cu un singur nasture sau legând-o cu un șnuruleț, o întorc după vânt și după vreme, ea stând deschisă.”

⁵⁰ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, p. 77-83; István György Toth, *Hungarian Culture*, p. 172-173: O cămașă a contesei Ilona Zrinyi era împodobită cu 12 rânduri de perle veritabile iar pe mantie avea ornamente din perle și rubine, ceea ce exprimat la valoarea din 1688 însemna prețul unei cirezi de 150 de vite.

⁵¹ Kemény, p. 93; Péter Apor, p. 54: mai înainte vreme femeile “nu-și arătau sânii ca femeile obraznice în piață, ca femeile de acum” cu moravuri reprobabile.

⁵² *Călători străini despre țările române*, V, p. 49 și 580.

⁵³ I. Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, Cluj, 1944, passim.

Portretul moral ideal al nobilului circumscrie valorile medievale, onoarea, vitejia, înțelepciunea puse în slujba “apărării credinței și patriei”, tema majoră a secolului structurată în contextual insurecției lui István Bocskai.⁵⁴ În memoriile sale Ioan Kemény comparându-i pe Ștefan Bethlen și Petru Bethlen, nepoții principelui, constata că “cel mai vârstnic [Ștefan] deveni foarte *virtuosus*, deștept și curajos” în timp ce Petru “întrucât i-au fost corupte moravurile” a devenit “un om de nimic”.⁵⁵ Funcția modelatoare a acestor valori morale rezultă și dintr-o luare de cuvânt în cadrul dietei în octombrie 1613 odată cu urcarea pe tronul principatului a lui Gabriel Bethlen: “Harul Vostru se coboară peste noi astăzi de la Dumnezeu, ca și în cazul lui David după Saul sau Ezekel după Ahaz, și noi cerem ca așa cum Dumnezeu a binecuvântat popoarele prin sfinții regi, David, Solomon și Ezekel, El va binecuvânta și pe Măria Ta cu înțelepciune, credință și vitejie”.⁵⁶ Acest model descris și recomandat de memorialistică și de luările de poziție ale nobilimii în diverse ocazii, articulat de valori tipic medievale (credință, înțelepciune, vitejie) a fost supus în realitate unor presiuni cărora, nu o dată, nobilul nu le poate rezista. Cu toate că ne aflăm într-un veac în care disciplina morală era o coordonată nu doar a bisericii protestante, ci și a statului, viciile se înfiripă și în rândurile elitei sociale ardelenene. Printre ele, beția pare să fi fost o caracteristică a vieții nobiliare transilvănene. Péter Apor descrie între altele o petrecere ținută la contele István Apor, când oaspeții au fost trimiși cu trăsurile spre casele lor din cauza excesului de băutură.⁵⁷ Se bea vin roșu, dulce și nou (cel vechi era lăsat pe seama slugilor), considerat a fi foarte sănătos la stomac, iar femeile beau mai ales bere.⁵⁸ Gábor Haller, fiul lui István Haller, fost comite de Târnava, care apoi avea să-și piardă averile și chiar viața în timpul domniei lui Geörgy Rákoczi I-ul, comite de Zarand și căpitan de Oradea, mărturisește în jurnalul său că de fiecare dată după o noapte petrecută cu mult vin obișnuia a doua zi să se căiască, citind cu sârg Evanghelia, ca un bun reformat ce devenise.⁵⁹ La rândul său, Ioan Kemény povestește astfel de agape, memorialistul fiind mai reținut în a bea vin pentru că, scrie el: “... părintele meu era un om foarte blând, desăvârșit, dar cu o fire prietenoasă și veselă și, după prostul obicei unguresc, îndată ce se află cu prieteni sau cu străini, stătea cu ei la băutură, cu toate că, de fiecare dată, se simțea rău după vinul băut. [...] Firea aceea s-a lipit și de mine, căci mai la început și mie tare îmi plăcea să petrec cu oamenii de bine la un pahar de vin, acest obicei l-am și practicat mult și acestei firi a mele i s-a adăugat și un *abusus*, obișnuit pe atunci; numai că și eu după vinul băut mult, mă pleoșteam și, după dă-i și dă-i de azi, venea un mâine mahmur, cu păreri de rău.”⁶⁰ Acest *obicei unguresc* a fost întâlnit și în cazul unor principii: Gabriel Báthory căruia “sfetnicii cu vorbe perfide infiltrați pe lângă el au corupt mintea juvenilă predispusă pentru așa ceva și au împins-o pe o cale bețivănească, spre o viață necurată.”⁶¹ Dar aceeași patimă îl stăpânea și pe György Rákoczi al II-lea: “Dacă principele Rákoczi, care obișnuia să bea peste măsura, lăsându-se întru totul stăpânit de patima beției, și-ar fi păstrat cumpătul, ar fi dat răspunsul și și-ar fi luat rămas bun cu mintea trează de la solul unui domn așa de puternic, cum s-ar fi

⁵⁴ La 1604 cinci căpitani de haiduci îi promiteau lui István Bocskai “să apere Creștinătatea, țara și iubita noastră patrie, și mai ales credința adevărată.” Pentru analiza noului construct ideologic patrie, găsim un înțeles mai larg decât sensul medieval de nobilime care avea obligația să protejeze locuitorii țării. În contextual ideologic al insurecției lui Bocskai ideea unității de credință are o semnificație aparte. Sintagme precum “țara creștină”, “adevărata credință” au fost larg răspândite, dar semnificația lor nu este identică cu ideea solidarității creștine din timpul luptelor anti-otomane. Din punct de vedere confesional se are în atenție apărarea protestanților împotriva atacurilor violente ale Contra-Reforme. cf. László Makkai, *István Bocskai I insurrectinary Army*, în vol. “From Hunyadi to Rákoczi. War and Society in Late Medieval and Modern Hungary”, edited by Janos M. Bak, Bela K. Kiraly, Brooklyn College Press, 1982, p. 275-295.

⁵⁵ Kemény, p. 63.

⁵⁶ S. Szilágyi (ed.), *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, III, Budapest, 1876-1898, p. 55.

⁵⁷ Péter Apor, p. 40.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 32-33.

⁵⁹ Gábor Haller *naplója 1630-1644*, în “Erdélyi Történelmi Adatok”, IV, p. 1-103.

⁶⁰ Kemény, p. 31.

⁶¹ *Ibidem*, p. 39.

cuvânt pentru un principie creștin, atunci poate s-ar fi împiedicat și prinderea și căderea în robie care au urmat. Dar, cum s-a spus, numitul Rákoczi, curând după moartea tatălui său, domnul Gyorgy Rákoczi cel vârstnic, s-a datat într-o așa măsura beției, încât dacă n-avea prilej să bea cu domnii țării, se așeza pe un covor sau pe o pătură așternută pe pământ și-i pofta pe locotenenții săi îmbrăcați în piei de lup, precum și pe soldații lor, și așezându-se pe pieile lor de lup, petrecea cu ei cu băutură, zi și noapte, când se ivea prilejul, iar la plecare îi cinstea adeseori cu cai și alte daruri.”⁶² Pe lângă băutura excesivă *viața necurată* a însemnat și iubirea extraconjugală, pedepsită de către legislația Transilvaniei. Ea era privită cu îngăduință când nobilul nu-și întemeiase încă o familie. Miklos Bethlen descrie în călătoriile sale fără rezerve experiențele sexuale cu prostituate⁶³, la fel cum Ioan Kemény își amintește escapadele juvenile⁶⁴. Mult mai grave sunt lucrurile când cel asediat de un astfel de viciu era însuși principele. Exemplul negativ cel mai răsunător în epocă l-a constituit Gabriel Báthory. Wolfgang Kamuti, se presupune, ar fi primit cetatea Gilăului, oferindu-i principelui propria soție, Kemény notând cu malițiozitate un *proverbium* ce circula în acea vreme: “Kata, fata, rezistă de dragul cetății Gilăului.” Din nefericire nu a fost și singurul lingușitor în acest fel al principelui. Memorialistul îl numește și pe cancelarul István Imrefi făcând parte din aceeași tagmă, care se bucura de o bună apreciere în fața principelui datorita farmecelor nevastei sale.⁶⁵ Comportamentul deviant, în multe privințe, a lui Gabriel Báthory a determinat, în cronistica și memorialistica timpului, conturarea portretului unui damnat, o figură, de bună seamă, ispitită de forțele diabolice. Asediat de aceleași forțe obscure, de data asta prin alte mijloace și cu rezultate diferite, îl regăsim și pe Gabriel Bethlen, când responsabilitatea îmbolnăvirii primei sale soții Zsuzsanna Karolyi îi era atribuită unei vrăji întreprinsă de Anna Báthory. Principele îi confiscă toate domeniile, o arestează și-i intentează proces (1614, 1618, 1621). Exilarea ei s-a amânat, socotindu-se că vraja putea fi desfăcută, până după 1622, anul morții Zsuzsannei.⁶⁶ Acuzații similare au fost aduse de principele Mihail Apafi, într-un proces răsunător, inculpând 25 de bănuite vrăjitoare, între care 13 de condiție nobilă. Principala vizată era Zsuzsanna Vitez, soția rivalului său Pal Baldi, acuzată de vrăjirea Annei Bornemisza. Ea nu a pricinuit doar îmbolnăvirea soției principelui, prin vraja sa, a determinat chiar moartea noului său născut. Deși nu au existat probe care s-o învinovățească Zsuzsanna Vitez a sfârșit în închisoare, procesul întinzându-se pe opt ani.⁶⁷

Dar ceea ce predomina în conturarea condiției nobiliare este preponderența la nivel simbolic a caracterului militar al nobilimii consacrat de numeroasele dispute militare care măcina de la un capăt la altul secolul. Proiectându-și identitatea într-o origine eroică, de luptători legați de suveran de la fundarea statului, fundare reținută în mod esențial creștină, cum se poate vedea din tradiție, spiritul militar și calitățile presupuse de acesta rămâne firul roșu al identității nobiliare. Ilustrativ în acest sens este o remarcă din *Approbatæ* ce afirma că nobilul chemat la oaste și care nu se poate prezenta călare “nu poate merge la război pentru lipsa de valoare a sa”⁶⁸. Găsim aici un ecou întârziat al idealului cavaleresc original. Prin urmare definirea condiției nobiliare în Transilvania prin apelul la naștere nu câștigă încă teren, în comparație cu discursul nobilimilor Occidentale, războiul fiind prilejul afirmării valorice a nobilimii. Ca un semn distinctiv pentru această epocă remarcăm ființarea unei nobilimi armaliste care-și

⁶² Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965, p. 188-189.

⁶³ Miklos Bethlen, p. 193.

⁶⁴ Poposind la Viena în 1625 trage la un cunoscut al tatălui său pe nume Hofkircher unde “mă întâmpină și mă ospetează cu multă dragoste, având două fete, dar mai cu seamă cea mică foarte, foarte frumoasă, care făcea gospodăria și m-a salutat cu plăcere, iar eu ca tânăr fercheș m-am distrat [acolo] bucuros.” (Kemény, p. 64)

⁶⁵ *Ibidem*, p. 39.

⁶⁶ G. Klaniczay, *The Uses of Supernatural Power. The Transformation of Popular Religion in Medieval and Early-Modern Europe*, Oxford, 1990, p. 158; G. Murdock, *Death, prophecy and judgment in Transylvania*, în vol. “The Place of the Dead. Death and Remembrance in the Late Medieval and Early Modern Europe”, edited by Bruce Gordon and Peter Marshall, Cambridge University Press, 2001, p. 213-214; *Erdelyi orszaggyulesi emlekek*, VI, p. 413.

⁶⁷ Klaniczay, p. 158-159; Éva Pocs, *Between the Living and the Dead*, Central European University Press, Budapest, 1999, vezi mai cu seamă bibliografia p. 167-184.

⁶⁸ *Approbatæ*, partea I, titlul al nouăsprezecelea, art. VIII, p. 516-517.

justifică existența și, prin, dar nu numai, profesiunea armelor.⁶⁹ Dinamica nobilimii transilvănene prezintă ritmuri susținute, dar cauza principală nu trebuie văzută în degradarea economică a condiției nobilimii, ci mai cu seamă în războaiele veacului. Desigur, aceste afirmații pretind o nuanțare sugerată chiar de lectura actelor normative. În realitate se poate constata că prezența nobilimii pe câmpul de luptă nu mai era solicitată în mod decisiv, nobilul putea angaja mercenari pentru a-l reprezenta.⁷⁰ Astfel, funcția sa războinică cunoaște o degradare, intențiile nobilimii concentrându-se în tendința de a-și apăra libertățile și privilegiile. Tendința aceasta poate fi surprinsă și prin evaluarea memorialisticii. Pentru Ioan Kemény idealul nobiliar rămâne în componentele sale tipic medievale, slujirea suveranului și a țării, “uaxilium et consilium”, în timp ce amănuntele vieții personale îi rețin atenția într-o înfimă măsură și atunci când o face își justifică atitudinile și acțiunile. Chiar căsătoria sa este relatată “în trecere”, ca un episod accidental, cu toate că era convins de importanța acestei întreprinderi. Ea implica o opțiune cu valențe și strategii sociale, dar adevăratul suport al căsniciei îl reprezenta prezența iubirii.⁷¹ Mai mult, exista și presupoziția că memorialistul intenționează să-și motiveze gestul căsătoriei cu o catolică. Atașat profund confesiunii calvine, Ioan Kemény identifica opțiunile pentru catolicism mai în toate cazurile cu pericole iminente. Dintre catolici își recrutează exemplele de trădători și tot acolo îi găsește pe cei nelegiuți. Pe de altă parte, în cazul lui Bethlen Miklos, rolul funcțiilor și abilităților militare ale nobilului nu mai sunt atât de evidente. Amănuntele vieții abundă în această scriere, considerată pe buna dreptate un roman autobiografic, autorul mărturisind episoade de maximă intimitate. Modul de viață al lui Miklos Bethlen prezintă unele semne de schimbare. El nu se mai exersează numai în demnități publice, activitățile comerciale câștigă un loc important între preocupările sale: „Am făcut comerț cu sare fără a pierde vreodată ceva; din contră aceste trei articole [cereale, vin și sare] mi-au întregit veniturile, pentru că ceea ce-mi aduceau domeniile nu puteau să-mi acopere toate cheltuielile pe care le făceam.”⁷² Astfel de amănunte și picanterii apar și în scrisul lui Kemeny, dar firul roșu al narațiunii sale are ca obiectiv cariera militară și diplomatică. Explicațiile pot fi multiple: destinul diferit al celor doi autori, epocile în care-și redactează memoriile (războiul permanent din viața lui Kemény versus perioada pacifistă a domniei lui Mihail Apafi), orizontul cultural distinct (Kemény: colegiul din Alba Iulia și curtea princiară, Bethlen: școlile din Transilvania, universități europene, peregrinări). Prin urmare, cu toate că în ritmuri foarte lente, condiția nobiliară se înscrie într-un proces de transformări, dar care nu devine în secolul al XVII-lea atât de percutant. O acutizare vom constata în epoca luminilor, când își fac prezența lucrări ce stabilesc condițiile a ceea ce contemporanii numesc *vera nobilitatis*.

În alte condiții organizarea statului este una contractuală între supuși și suveran⁷³, principele nereușind prin administrație să construiască o nobilime de funcții care să concureze vechea nobilime. Sfatul principelui nu este asaltat de oameni noi. Membrii lui provin din marile familii ale principatului, doar cu câteva excepții, la numirea suveranului. În alți termeni acest sfat își păstrează caracteristicile medievale, el nu este permanent și nu are un loc principal unde să rezideze.⁷⁴ Cu toate că la nivelul terminologiei apar

⁶⁹ *Ibidem*, titlul al șaptelea, art. I-II, p. 509.

⁷⁰ *Ibidem*, art. VII, p. 516.

⁷¹ Spre exemplu are o anumită reținere față de căsătoria lui Ștefan Báthori pentru a ajunge rege al Poloniei: “Soția lui era foarte bătrână și urâtă, el se însurase cu ea pentru a deveni rege și nici nu o iubea.” (Kemény, p. 32) Desigur, căsătoria aducea în discuție o origine socială similară pentru parteneri. Au fost cazuri când logodna s-a desfășurat pe motiv de inegalitate de statut social între viitorii soți, astfel, la mijlocul secolului al XVII-lea în comitatul Solnoc-Doboca Mihály Kovács a cerut sinodului din Transilvania absolvirea fiicei sale vitrege Ilona Szentmártoni de jurământul de logodnă făcut unui iobag pe nume Simon. În timp ce Szentmártoni provenea din rândul nobililor, Simon era de condiție umilă și român. (G. Murdock, *Calvinism on the Frontier*, Oxford, 2000, p. 252); vezi și I. Costea, *Repere pentru o istorie a cuplului și prostituției în Transilvania veacului al XVII-lea*, în “Familie și societate - Studii de istorie a Transilvaniei”, Cluj-Napoca, 1999, p. 15-21.

⁷² Miklos Bethlen, I, p. 324.

⁷³ *Approbatae*, p. 475-486.

⁷⁴ Zsolt Trocsanyi, *Dignitaradel und Beamtenintelligenz der Regierungsbehörden in Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts*, Budapest, 1980.

inovații importante în concepția despre stat, semnificațiile sunt particulare, diferite de ceea ce întâlnim în cadrul monarhiilor absolutiste din Occident. Deși guvernarea avea ca obiectiv “binele public” al țării, țara însemna de data aceasta sistemul politic bazat pe cele trei stări privilegiate și patru religii recepte. Dacă e să găsim o afirmaire a “crizei de identitate” la nobilimea din Transilvania, atunci ea rezidă în proiecția paseistă pe care o profesează, pe de o parte, și în atenuarea lentă a caracterului militar a condiției nobilului, adică o pacificare a sa, pe de alta. Interesul pentru origini și genealogie provine mai cu seamă din explozia nostalgică, evidențiată încă de scrierile secolului al XVI-lea, față de regatul maghiar medieval. Transilvania are propria identitate politică, definită sub incidența autoritară a Porții otomane, dar legitimarea nobilimii coboară la asumarea unei origini plasată la momentul întemeierii regatului medieval. Problema originii mitice a nobilimii în cuceritorii triburilor maghiare din vremea lui Arpad sau de la anul zero al regatului, domnia lui Ștefan cel Sfânt și încreștinare, a constituit o ambianță generală pentru nobilimea medievală din regatul Ungariei, tema prelungindu-se prin tradiție sau legislație în epoca premodernă. În sprijinul acestei afirmații invocăm următoarele mărturii. Analiza cronicii lui Simon de Keza, cronica ce aparține celei de a doua jumătăți a veacului al XIII-lea, evidențiază constituirea tezei națiunii maghiare nobiliare, o nobilime care își are rădăcinile în maghiarii cuceritori ai Panoniei și ai zonelor învecinate. În acest sens se exprima exegeza lui J. Perenyi întreprinsă la sfârșitul anilor '60.⁷⁵ Un al doilea fapt, și care demonstrează înainte de toate profunzimea la nivelul elitei a acestei proiecții identitare, dovedind că avem de-a face cu un motiv cultural dominant, care în secolul al XVI-lea va fi socotit o cutumă și va fi consacrat prin legislația scrisă, îl găsim înspre marginile regatului la mijlocul secolului al XV-lea. La 1445, nobilii români din Vișeu, în lipsa unor înscrisuri probatorii, au recurs la tradiție în vederea consacrării drepturilor lor, tradiție pe care o coborau, după cum observa A.A. Rusu, nici mai mult, nici mai puțin, până la regele Ștefan I-ul.⁷⁶ Aparținând orizontului cultural al nobilimii și consacrată de scrierile normative, va căpăta un ecou specific în contextual valorilor umaniste și baroce în accentuarea unor origini ilustre. Pentru a exemplifica apelăm la un citat din Ioan Kemény: “Căci, după părintele meu, Baltazar Kemény, familia Kemény își are originea în vechii maghiari ce-au părăsit Sciția, *truncus*-ul fiind – după pe-atunci sălbaticile humori și denumiri – un om de vază pe nume Nikola, căruia nu-i cunoștea numele de familie, și din care descinde Sigismund Mikola de Someșeni [...]; printre ei se numărau și mari nobili de frunte și domni.”⁷⁷ Că avem de-a face cu o habitudine eminamente nobiliară rezultă din compararea textului de mai sus cu unul similar al altui cronicar, cu origini urbane, din secolul al XVII-lea. Iată mărturia lui Nágy Szabo Ferencz: “De-aici încolo eu, Nágy Szabo Ferencz din Târgu Mureș, fiul lui Nágy Szabo Janós de la Borsos Anna, fata lui Borsos Sebestyen, încep acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, în acest fel scrierea mea despre niscăi trebură, sfânt premarital Dumnezeu fiind cu mine.”⁷⁸ Desigur, avem de-a face cu două genuri literare diferite. Într-un caz de o literatură memorialistică, autobiografică, iar în celălalt de cronică, de genul memorial, care reține faptele și întâmplările memorabile. Autoreferențialitatea este un concept ce se prezintă diferit în cele două exemple și ca urmare a presiunilor culturale caracteristice mediilor sociale distincte din care provin autorii respectivi. Primul gen ar fi ilustrat de nobilime, motivul originii mitice fiind un loc comun, cel de-al doilea, va rămâne un exercițiu al istoricilor din spațial urban, cu diverse grade de profunzime. Este, în adevăr, și un ecou al barocului, impus de Contrareformă, care insista, din motive lesne de bănuț asupra tradiției catolice a nobilimii. Cu alte cuvinte, identitatea nobilimii nu este una conflictuală din punct de vedere social, construită la concurența dintre nobilime și noi grupuri elitare ce se afirma, ci mai degrabă prin afirmarea unei perspective în termenii istorismului cu puternice inflexiuni confesionale. Paseismul este o teză afirmată larg, punând față în față trecutul regatului cu prezentul principatului obedient turcului.

⁷⁵ J. Perenyi, *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIIIe siècle*, în vol. “Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale”, Paris, 1969.

⁷⁶ A.A. Rusu, *Nobilimea românească din vremea lui Iancu de Hunedoara*, în “Pagini Transilvane”, 1, 1993, p. 49.

⁷⁷ Kemény, p. 23.

⁷⁸ Nágy Szabó Ferencz, *Memorialul*, București, 1993, p. 71

În primul rând nobilimea transilvăneană din epoca premodernă a fost preocupată de apărarea drepturilor și privilegiilor sale. În repetate rânduri nobilii au fost nevoiți să-și apere libertățile și prin aceasta să proclame apărarea existenței statului însuși. Încă din primul deceniu al secolului al XVII-lea János Rimay, secretarul lui István Bocskai, sublinia că lupta de eliberare însemna mai mult decât apărarea libertăților religioase și a drepturilor nobiliare, era mai degrabă o luptă pentru supraviețuirea națiunii: “Conservarea noastră, a vieții națiunii noastre și apoi doar a religiei, libertăților și proprietăților noastre”.⁷⁹ Diverse și nu mai puțin puternice sunt presiunile care acționează asupra stării nobiliare. Pe de o parte, nobilimea este confruntată cu chestiunea otomana⁸⁰, secolul al XVII-lea însemnând un șir lung de dispute armate (Războiul de 30 de ani, războiul de 15 ani, expediția din Polonia și urmările dezastruoase cu invazia turcilor și tătarilor). Pe de altă parte, se manifestă intenția habsburgilor de a recupera Transilvania și întreg spațiul care a aparținut regatului medieval maghiar. Se desprinde din sondarea literaturii epocii o serie de lucrări programatice care cultivă un puternic sentiment anti-habsburgic. Principalele teme care traversează discursul ideologic se regăsesc în ipostaza antimachiavelismului, a luptei îndreptate împotriva habsburgilor și a dialogului confesional Reforma – Contra-Reforma. Atenția pe care o capătă discuția cu privire la “constituționalism” cu resurse dinspre teologia reformată (Calvinism) marchează un semn de renovare, de trecere spre lumea modernă.⁸¹ După 1526 acest conflict pentru păstrarea pământurilor și libertăților constituie principalul obiectiv ce marchează destinele a numeroși nobili. Din aceste alinamente se va naște ulterior spiritul național maghiar dezvoltat cu precădere în secolul al XIX-lea. Naționalismul maghiar modern nu ne reține atenția în mod deosebit aici, dar este deosebit de relevant în promovarea unei chestiuni de autodefinire a nobilimii în comparație cu restul Europei. În alte cuvinte, a fi nobil presupunea ceva mai mult decât exercitarea unor drepturi și împărtășirea unor privilegii. În răspunsul pe care încercăm să-l formulăm vom evidenția două concepții răspândite în rândurile nobilimii care luminează într-o oarecare măsură această problemă.

Pentru mulți nobili conflictul cu turcii a însemnat mai mult decât o simplă apărare a casei, a drepturilor și a comunităților. Rolul Transilvaniei și al nobilimii trebuie înțeles ca ocupând un loc important în conflictul dintre creștinătate și păgânii otomani. În conflictul disperat la un moment dat, pe viață și pe moarte cu turcii s-a consolidat credința că Transilvania și mai ales Ungaria, în formula sa

⁷⁹ Kálmán Benda, *A Bocskai szabadságharc*, Budapest, 1955, p. 89: scrisoare din 8 aprilie 1605.

⁸⁰ Deși principii, și stările deopotrivă, au întreținut relații echilibrate cu turcii, Transilvania fiind tributară Înaltei Porți, la nivel simbolic sentimental antiotoman domina de la un capăt la altul conștiințele. Nu-l întâlnim doar ca un motiv literar, ci capete de turci au fost figurate pe blazoanele nobiliare pentru a evidenția vitejia unora, în fața dușmanilor cei mai cruzi și păgâni, chiar în a doua jumătate a veacului, în timpul domniei lui Mihail Apafi. La 1677, principele Mihail Apafi, îl înobilează pe Daniel Ciupe de Draga Vilma, *statu et conditione plebea*, iar în cadrul stemei se găsea “*dextra eiusdem nudum, capiti quidam Turcico martialiter infixum viriliter tenere conspicitur*” (Magyar Tudományos Akademia Konyvtara, Fond. Endrei Veress, *Boieri și nemeși români din Ardeal și Ungaria*, Ms. 541, f. 188-191). Câțiva ani înainte, la 1674, pe scutul nobiliar dăruit lui Ladislau Boer de Copăcel (Făgăraș), “*ex eo statu et conditione boeronali in qua nati sunt*”, era figurat un bărbat călare ce ține în mâna stângă “*Caput hostile amputatum*” (*Ibidem*, f. 176-184).

⁸¹ Ideologia politică exprimată în spațiul Transilvaniei nu-și are originea doar în realitățile ardelenice; pe de o parte, absoarbe contradicțiile izvorâte din lupta antihabsburgică din prima jumătate a secolului al XVII-lea între puterea centrală afirmată în Transilvania și ordinele privilegiate din Ungaria. Alte resurse se regăsesc pe filonul confruntării dintre Reformă și Contrareformă. La fel, o sursă de inspirație a fost literatura epocii, Scultetus, Sleidanus, Ens, Erasmus și Melanchton, cărora li se alătură clasici latini și greci sau reprezentanți ai teologiei catolice, Sf. Toma de Aquino. Cea mai populară scriere a fost cartea lui Lipsius, care nu-l așeza pe suveran sub tutela ordinelor, ci sub dominația legii, promovând un constituționalism afirmat în Transilvania prin pactul social încheiat între principe și stări. Încă din 1641, scrierea acestuia intitulată *Politica* a fost tradusă în limba maghiară de János Laskai, predicatorul lui István Bethlen, fratele principelui. Acceptarea într-o atare măsură a lucrării sale se explică prin toleranța religioasă pe care o profesa, întemeindu-se pe “dreptul natural”. cf. T. Wittman, *L'ideologie de centralisation de la principaute de Transylvanie et ses rapports europeens*, în vol. “La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie”, Budapest, 1963.

medievală, care trebuia refăcută, a reprezentat scutul întregii creștinătăți. Rezistând în contra turcilor ei servesc și protejează întreaga creștinătate. Dumnezeu a trimis pe turci împotriva lor ca o pedeapsă pentru păcatele săvârșite; împreună, protestanți și catolici, se înțeleg în această privință. Implicarea în lupta pentru tronul Poloniei și devastarea țării de la mijlocul secolului a fost anunțată prin semne divine.⁸² Cronicarii și preoții protestanți le identifică și caută să explice mânia lui Dumnezeu. Stingerea casei princiare Bethlen (1648), moartea Mariei Henrietta după trei luni de la căsătorie (1651) și în anul următor a fostului soț Szigismund Rákoczi, predestinat în viziunea lui Jan Comenius să devină restauratorul protestantismului în Europa Centrală, îmbolnăvirea principelui, fulgerele devastatoare din 1648, moartea surprinzătoare a trei foști consilieri ai lui Gyorgy Rákoczi I-ul (Ferenc Bethlen, Zsigmond Barcsai, Mátyás Hszar), toate anunțau iminentul dezastru al țării. În plus, s-au auzit voci care anunțau ca inevitabil anul 1657 ca un an al destinului. În același timp Pal Medgyesi aducea în discuție starea morală deplorabilă a țării, identificând tarele morale în acumularea oneroasă de proprietăți de către nobili, beția și traiul necumpătat, corupția judecătorilor, răspândirea necredinței și neascultarea cuvântului lui Dumnezeu, mândria excesivă, pervertirea morală. Pentru predicatorul protestant de la curtea din Sarospatok nu mai apare surprinzătoare și fără temei mania divinității, ci faptul că pedeapsa a întârziat atât în a se manifesta.⁸³ Mai exact pentru păcatele ce trebuiau absolvite, fiecare parte identifica cauze diferite. La fel, răspunsurile celor două tabere religioase au un conținut diferit. Rezumând răspunsul protestanților sesizăm insistența pe necesitatea unei regenerări morale și reclamarea eliberării de comportamentul odios al papalității și bisericii romane. În lumina acestei perspective, pentru a respinge pericolul otoman și a reface statul medieval, era nevoie de o purificare și o regenerare proprie prin restaurarea creștinismului adevărat. Avem de-a face cu afirmarea unei literaturi protestante care accentuează necesitatea resurecției ungare prin acțiuni energice de apărare a țării și credinței reformatate împotriva habsburgilor și a Contra-Reformei, acțiuni așezate sub autoritatea principelui Transilvaniei. În aceste condiții se impune ideea unui principe ideal, care are ca modele personaje ale antichității păgâne sau creștine (Alexandru cel Mare sau Gedeon și David) sau regi precum Mătia Corvinul, potențând valorile justițiare ale suveranului.⁸⁴ Răspunsul catolic susține că acceptarea protestantismului a precedat venirea turcilor. Astfel, Dumnezeu și-a revărsat mânia pe țară deoarece maghiarii au permis răspândirea inovațiilor eretice. Răspunsul propune eradicarea protestantismului și întărirea legăturilor cu puterile catolice și cu Roma. Ungurii ar trebui să se plaseze sub protecția Fecioarei Maria și să nu părăsească tradiția lor catolică cu începuturile sale la Ștefan cel Sfânt. Refacerea regatului se putea realiza prin întoarcerea la catolicism, la vechea biserică, și prin apelul la sprijinul puterilor catolice vecine.⁸⁵ Aceste explicații ajută la înțelegerea evenimentelor petrecute în vechiul regat și marchează rolul nobilimii într-o perspectivă religioasă amplă. Pe drept cuvânt, ei au fost pedepsiți pentru păcatele lor; dar pedeapsa lui Dumnezeu nu este de nerăscumpărat, și posibilitatea redemțiunii este păstrată pe mai departe deschisă. În stoparea expansiunii otomane, sau în ce privește propria reformă, nobilimea a efectuat un important serviciu pentru lumea creștină. Dumnezeu a hotărât ca regatul Ungariei și nobilimea să suporte această cumplită pedeapsă; dar tocmai în desemnarea lor Dumnezeu a văzut o oportunitate pentru ca nobilimea să se angajeze în slujba idealurilor creștine. În acest context s-a afirmat o temă în literatura epocii, în deceniul al cincilea, care asimila situația maghiarilor cu aceea a Ierusalimului, cu a poporului ales de

⁸² G. Murdock, *Death, prophecy and judgment in Transylvania*, p. 206-219.

⁸³ Pál Medgyesi, *Erdély s egész Magyar nép... hármaz jajja*, Nagyvárad, 1653, p. 58-59; idem, *Igaz Magyar nép negyedik jajja s-síralma*, Sárospatak, 1657, p. 17-18; F. Szakaly, *Szalardi János és irtalmas Magyar kronikája*, Budapest, 1980, p. 197-198, 342-343, 349-350.

⁸⁴ L. Makkai, *Gábor Bethlen et la culture européenne*, în "Acta Academiae Scientiarum Hungariae", 28(1982), p.37-71; Katalin Péter, *Two Aspects of War and Society in the Age of Prince Gabor Bethlen of Transylvania*, in vol. "From Hunyadi to Rákoczi..", p. 297-313; G. Murdock, *Death, prophecy and judgement*, p. 212, 216-217.

⁸⁵ Robert J.W. Evans, *Felix Austria. L'ascesa della monarchia habsburgica 1550-1700*, Societa editrice il Mulino, 1981, p. 71-115 mai ales 81-82, 104 si 305-355; Lucian Peris, *Le missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento*, Cluj-Napoca, 1998, p. 82-85.

Dumnezeu. Mai ales orațiile funerare, cu un vădit caracter educativ și moralizator, promovează acest motiv, în cazul lui Pal Medgysi sau al lui István Czegledi, în timp ce în plan mai general căpăta anvergura prezentării principatului în termenii unui “tărâm al zânelor”, “țară a zânelor” (Tunderkert).⁸⁶ Enormă popularitate a poemului epic *Szegeti veszedelem* (Dezastrul din Sighet) al contelui Miklos Zrinyi (mort la 1664) care descria lupta eroică a strămoșilor și martiratul împotriva turcilor, mărturisește dorința nobilimii în afirmarea semnificației profund religioase a sacrificiilor aduse.⁸⁷

Mai mult, îi putem întâlni pe nobili ca protagoniști ai unei mari drame, căreia îi sunt atașate semnificații religioase, nobilimea dezvoltând o identitate corporativă distinctă ca membrii ai Sacrei Coroane. Cu toate că nobilii își reclamă dreptul de a participa la guvernarea țării ca urmare a unei tradiții se va formula treptat justificarea drepturilor nobilimii bazată pe cuprinderea acestora în corpul mistic al Sacrei Coroane. Această temă prin excelență medievală are un larg ecou. Coroana folosită pentru încoronarea regelui se credea conform tradiției că a fost dăruită de Papa Silvestru al II-lea. De-a lungul evului mediu i-au fost asociate puteri religioase mistice. Coroana îi protejează pe acei regi care guvernau onorabil și îi aducea pe monarhi într-un misterios contact cu Sfântul Ștefan. Ca obiect sacru, coroana a fost asociată cu miracole. La începuturile epocii moderne puterea Coroanei era înțeleasă ca dezvoltându-și autoritatea nu doar asupra regilor, ci și asupra stării nobiliare. Werböczy a arătat că regele este capul Sacrei Coroane, în timp ce nobilimea constituie membrele acestui organism.⁸⁸ Baronul Péter Revay, cel care a scris prima istorie a Coroanei (1622), amintește nu doar numeroase miracole și intervenții divine în legătură cu ea, dar susține că bunăstarea nobilimii însăși depinde de aceasta.⁸⁹ Concepția ilustrată de Werböczy se formează de-a lungul evului mediu și se instituționalizează în secolul al XVI-lea, asociindu-și noi conotații pe fondul “cadrelor nostalgice” ce marchează în profunzime gândirea nobilimii în veacul al XVII-lea. Nobilii, ca membri ai Sacrei Coroane, se bucură de aceleași drepturi și împart suveranitatea cu regele. Concepția de coparticipare la guvernare, configurată în secolul al XVI-lea datorită transformărilor politice câștigă o nouă perspectivă în veacul următor. Prin edificarea unui stat protestant, simbolul Coroanei rămâne într-un plan al nostalgiei, funcționalitatea regimului politic implicând termeni noi, practici, în stabilirea raporturilor dintre principe și nobilime. Astfel se poate citi și momentul din deceniul trei al veacului când Gabriel Bethlen deși poartă pentru un timp titlul de rege al Ungariei, în vremea războiului de 30 de ani, nu va accepta niciodată Coroana regatului, un simbol prin excelență catolic. Este important de precizat, comunitatea principelui cu stările care se prefigurează în virtutea aceluiasi corp sacru, mistic al statului. Recunoașterea lui se ilustrează prin jurămintele pe care principele, un suveran depozat de anumite simboluri din cauza conjuncturii politice, le susține în fața stărilor. În fapt, avem de-a face cu o ceremonie de consacrare laică, marcând o desacralizare a suveranului, recunoscută și în expresia lui Kemény, pomenită mai înainte, “căci și regii și principii sunt și ei oameni și nu pot fi lipsiți de slăbiciunile și greșelile omului.”⁹⁰

Identitatea nobiliară se regăsește în cadrele simbolice medievale, dar întrevade și orizontul inovației percepute îndeosebi prin implicațiile confesionale ce dizolvă unitatea catolică a celui de-al doilea ordin. Prin excelență, în varianta sa medievală, militară și catolică, ultima caracteristică rezultat al eforturilor apostolice ale regalității, nobilimea, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se afirma interesată în păstrarea libertăților și privilegiilor prin recunoașterea și înnoirea lor de către principii și puterea suzerană, și divizată din punct de vedere confesional. În cele două ipostaze, protestantă și catolică, nobilimea ardeleană este deschisă unor preocupări diverse: fie adoptă un angajament intelectual (în ilustrarea căreia unii dintre ei excelează), fie au preocupări de natură economică, comercială. Sunt

⁸⁶ G. Murdock, *Death, prophecy and judgement in Transylvania*, p. 220-223; Klaniczay, *The Uses of Supernatural Power*, p. 259.

⁸⁷ Miklos Zrinyi, *Szigeti veszedelem*, Budapest, 1984; S. Takats, *Zrinyi Miklos nevelőanyja*, Budapest, 1917.

⁸⁸ *Tripartitum*, I, Tit. IV, p. 9.

⁸⁹ S. Szilágyi, *Révay Péter és a szent korona*, Budapest, 1875.

⁹⁰ Kemény, p. 32.

cazuri când ambele aspecte se întâlnesc la aceeași persoană. Dintre ele se distinge Miklos Bethlen, pe seama căruia se pune în istoria literaturii maghiare inițiativa romanului biografic, dar care în memoriile sale mărturisește prezența sa în comerț, vânzând vite, oi, miere și ceară.⁹¹

Cu toate că ritmurile metamorfozelor sunt foarte lente în comparație cu alte spații politice ale vremii, condiția nobilimii ardeline se găsește într-o coexistență a trăsăturilor medievale cu elemente de inovație. Adevărata “criză de identitate” se produce pe fondul descompunerii regatului medieval, și individualizarea politică a Transilvaniei, și prin acceptarea în masă, mai ales în cazul nobilimii mici și mijlocii a protestantismului și recuzarea catolicismului.

⁹¹ Miklos Bethlen, I, p. 324.

IPOSTAZA JUSTIȚIARĂ A ÎMPĂRĂTESEI MARIA TEREZA ÎN SENSIBILITATEA TRANSILVĂNEANĂ

Petre DIN

Studiile de imagologie și de imaginar social reprezintă un subiect aflat de multă vreme la modă, însăși frecvența și persistența unor asemenea cercetări semnifică importanța problematicii. Cercetările privind imaginarul nu puteau lipsi din perimetrul istoriografic românesc. Faptul este normal dacă acceptăm ideea că istoricul cercetează evenimentele și le conferă interpretări pe baza formației intelectuale și viziunii globale asupra realității.

Un subiect de analiză pentru istoricul mentalităților colective este mitul, căci în fața realității mai mult decât dezolante, sensibilitatea umană cedează mitologiilor istorice ca paradigmă pentru prezent. În istoriografia românească tema mitul „bunului împărat” s-a bucurat de o tratare sumară, astfel că până în prezent nu există o lucrare de ansamblu care să trateze unitar această problemă. În general istoriografia noastră până la 1989 a fost prin excelență una militantă servind realizării obiectivelor de interes național, iar în perioada comunistă ideologia marxist-leninistă a deplasat importanța factorului creator în istorie dinspre personalități spre masele populare. Subsumat acestui context nefavorabil, o asemenea modalitate de investigare a trecutului a fost aplicată pe scară redusă în istoriografia românească. Analiza miturilor istorice se impune atât în perspectiva sincronizării cu demersurile științifice europene, dar mai ales, pentru o înțelegere cât mai pertinentă a istoriei noastre imediate.

Spiritul novator adus de evenimentele din decembrie 1989 a făcut posibilă orientarea școlii istorice românești spre o nouă direcție istoriografică – școala mentalităților, eliberând-o de balastul copleșitor al evenimentialului orientându-se spre om în diversitatea manifestărilor sale. Istoria nouă (*La nouvelle histoire*) grupată în jurul revistei “*Annales*”, creată în 1929, la Strasbourg, având ca reprezentanți importanți: Lucien Febvre, Marc Block, Jacques Le Goff, Jean Delumeau etc., a imprimat cercetării istorice o dimensiune globală privind fenomenul istoric, punând în evidență „manierele în care oamenii societăților trecute văd, percep și își imaginează lumea care-i înconjoară, cum se văd pe ei înșiși, și unii pe alții, precum și sistemul de valori în funcție de care își modelează atitudini, comportamente, reacții, unii față de ceilalți, ca și față de provocările mediului natural, social sau politic”.¹

Ipostaza justițiară a împărătesei este completă în geometria sa. Accentul este poziționat, evident pe valențele educative pentru contemporaneitate. Rolul de mare substanță constă în acela de a crea, dezvolta și întreține sentimente proabsburgice la nivelul maselor de iobagi români și speranțe la nivelul sensibilității intelectualilor iluminiști într-un sprijin venit din partea împărătesei pentru îmbunătățirea situației supușilor săi. Geometria ipostazei justițiare se reliefează pregnant prin două idei forță:

1. Statul românilor ardeleni în continuă degradare în raport cu secolele anterioare (exclus din regimul stărilor privilegiate și tolerați din punct de vedere confesional).
2. Suveranul austriac perceput în sensibilitatea colectivă ca salvatorul legitim care să-i ofere soluția ieșirii din mizeria social-politică în care se afla.

¹ Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Presa Universitară Clujeană, Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996, pp.40-41.

În cristalizarea ipostazei justițiare, așa cum am stabilit, un rol extrem de important l-au deținut ansamblul condițiilor existențiale, politico-confesionale ale românilor ardeleni. Intervenția militară otomană s-a soldat cu desemnarea unui nou principe, Mihai Apafi (1661-1690) de către reprezentanții sultanului. Pentru a se da o notă de legalitate s-a realizat un simulacru de alegeri dietale, prin care principele numit de otomani a fost confirmat și de adepții facțiunii habsburgice.

Din nefericire pentru principatul transilvănean, Mihai Apafi a manifestat mai mult preocupări individuale decât cele de guvernământ deplasând problemele statului în responsabilitatea facțiunilor nobiliare. Prestigiul noului principe se estompează pe fondul ascensiunii nobilimii în viața politică și socială. Domeniile principatului, simbol al puterii centrale, sunt înstrăinate în avantajul material al nobilimii. Ca urmare, autoritatea centrală este înlocuită tot mai mult cu forța nobilimii, fapt care explică proeminența acesteia în tratativele cu Habsburgii la pătrunderea trupelor austriece în Transilvania.² Declinul puterii centrale semnifică la nivelul vieții politice asumarea de către dietă a rolului dominant în inițiative politice. Dieta Transilvaniei din 1579 a legiferat ca „națiunea română” și religia ortodoxă să fie tolerate. Drept urmare, românii le-au fost interzise accesul la dregătorii politice, la școli cu „educație înaltă a științelor și artelor”. Li s-a interzis dreptul de proprietate asupra pământului și la alte bunuri mobiliare, iar după moartea lor, bunurile agonisite treceau în posesia nobilului. În cazul când iobagul avea familie, soție și copii, nobilul dăruia văduvei și copiilor acestuia, atât cât considera el – domina deci liberul arbitru nobiliar. Ca urmare a acestei situații iobagul nu-și putea dobândi dreptatea pe teren judiciar când se considera nedreptățit de nobilul său. Persoanele care îndrăzneau să-i apere pe iobagi sau să împiedice readucerea iobagului fugit de pe domeniile nobiliare erau pedepsite drastic prin tăierea capului și pierderea averii. În acest context politic și religios românii, majoritatea populației principatului, rămân în afara regimului constituțional și tolerați sub aspect confesional.

Românii erau persecutați nu doar politico-social, dar și religios. Cei care nu acceptau convertirea la spiritul Reformei religioase, clerul și episcopul românii erau amenințați cu privarea de libertate, confiscarea averilor și chiar cu moartea.³ Principii calvini se dovedesc a fi interesați în consolidarea calvinismului, accentuând prozelitismul pe măsură ce spiritul Contrareformei se manifesta activ în spațiul ortodox. Încercând calvinizarea populației românești prin implementarea unor „normative” dogmatice, prin intrarea Mitropoliei Ardealului în autoritatea superintendentului calvin, principii urmăresc penetrarea masivă a Reformei în mediul românesc. Acțiunea de calvinizare devine o politică de stat concretizându-se în ultimă instanță prin numirea mitropolitelor și episcopilor. Perioada până la asediul Vienei a fertilizat terenul sub aspectul vieții constituționale, românii întrevăzând avantajele care puteau decurge din înlocuirea suzeranității otomane cu cea austriacă. Înfrângerea turcilor sub zidurile Vienei (1683), Reconquista victorioasă și Contrareforma vor întâlni în spațiul ortodox o elită bisericească capabilă să „negocieze” o nouă condiție politică și socială pentru români inclusă mediului catolic.⁴

Confrunțați cu un asemenea statut, românii nu contau ca națiune politică și nici ca religie recunoscută, ei urmăreau ca prin unirea cu biserica Romei să vină în întâmpinarea politicii Habsburgilor, încercând să depășească percepția de „religie schismatică”, iar prin aspirația la regimul privilegiilor ilirice în sudul Transilvaniei și Banat, sperau în obținerea drepturilor și privilegiilor pe care le dețineau sârbii. Accesul la o altă condiție socială, la un alt statut politic se realizează și prin înrolarea în regimentele grănicerești. Aceste „subterfugii” au aderență în interiorul societății transilvănene datorită unei structuri imaginare care și-a dovedit viabilitatea la nivelul sensibilității românești pentru o lungă perioadă. Este vorba despre ipostaza justițiară a împărătesei Maria Tereza, construită și propagată cu inteligență de Habsburgi ca un element de coeziune și stabilitate al imperiului.

² *Istoria României*, redactată de Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 263.

³ Alexandru Șterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni*, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p.46-47.

⁴ *Istoria României*, op.cit., p. 266.

La preluarea tronului Austriei în 1740, Maria Tereza, în vârstă de numai 23 de ani, a găsit imperiul habsburgic într-o stare de criză financiară, militară și politică. În comparație cu moștenirea contemporanului ei, Prusia lui Frederic al II-lea ce avea o armată bine pregătită și înzestrată tehnic, tânăra împărăteasă avea de soluționat numeroase probleme. Conștientizând eșecul lui Carol al VI-lea în rezolvarea slăbiciunilor imperiului, independența anarhică a nobilimii maghiare, înapoierea economică în raport cu statele vestice: Anglia, Franța, existența unor divizări sociale, rasiale și confesionale profunde, Maria Tereza afirma într-un document ulterior: „M-am trezit lipsită de bani, de credit, de armată, experiență sau cunoștințe, chiar lipsită de sfătuitori pentru că toți miniștrii mei erau ocupați în întregime să ghicească de unde va sări iepurele.”⁵ Neparticipând la nici o ședință a Consiliului de Stat înainte de a ajunge la tron, Maria Tereza a descoperit gravitatea lipsurilor din finanțe, armată și administrație doar după moartea tatălui său, Carol al VI-lea.

Încercând o analiză a defecțiunilor din imperiu, împărăteasa le-a identificat în protocolul excesiv de la Curtea Vieneză, în oficialitățile care-și urmăreau propriul interes în loc să „mă servească pe mine”, puterea și independența de care se bucurau cancelariile provinciale.⁶ Acesta este terenul cel mai fertil care realizează plasarea împărătesei în ipostaza justițiarului infailibil. Spiritul justițiar își pune amprenta pe toate acțiunile sale, fie că elementul de referință este limitarea abuzurilor nobilimii maghiare, ale patriciatului săsesc, intervențiile salvatoare în sprijinul unora dintre supușii săi. Același spirit justițiar rezidă din acțiunile vizând protejarea celor mulți; el este garantul armoniei sociale, reabilitează valorile, virtuțile morale și își asigură ordinea. Aceste imagini realizate ca urmare a interferențelor dintre tradițiile politice autohtone, ideile despotismului luminat, dar și adepții teoriei contractului social s-au concretizat în câteva reprezentări deosebite ca: autoritate sacrală, ce-i conferă putere deplină în regatul său, spirit paternalist asemeni aceluia al Tatălui Justițiar din Vechiul Testament.⁷

Confruntată militar cu statele care-i contestau principiul succesiunii la tron, Maria Tereza nu are pretențiile filozofice ale adversarului ei Frederic al II-lea, (1740-1786), și nici nu are ambiția de a întemeia o monarhie liberă care să servească drept model generațiilor viitoare. Având această imagine, eminamente pragmatică, a suveranului preocupat doar de drepturile și datoriile care-i revin, împărăteasa Maria Tereza era mândră de a fi numită Landesmutter (mamă a țării) așa cum reiese din lucrarea reputatului istoric Robert Mandrou – *L'Europe absolutiste. Raison et raison d'état, 1649-1755*. Despre o personalitate care de-a lungul a patru decenii de guvernare a încarnat atâtea idealuri în sensibilitatea românească nu poate fi cu ușurință analizată și nici procesul de reconstituire a bazelor ipostazelor justițiare. Ceea ce ne relatează Mandrou este că Maria Tereza a fost o împărăteasă energică, activă și curajoasă. Imperiul pe care l-a moștenit începuse să slăbească încă înaintea urcării sale pe tron, dar ideea imperială habsburgică va fi întărită prin actul guvernării sale, fapt ce avea să influențeze în multe privințe Europa până la 1918, și chiar mai târziu. Puțini monarhi austrieci au fost în așa măsură expresia popoarelor din întinsul imperiu ca Maria Tereza. Tot la fel, puțini suverani au reușit să confere guvernării lor strălucire, fast și iluzia belșugului pe o perioadă de timp atât de îndelungată.

Pornind de la aceste premise imaginea Mariei Tereza nu pare a fi excesiv decorată dar totuși destul de umană, și a putut fi transfigurată de legendă în sensibilitatea colectivă românească ca personaj mitic. Mitul Mariei Tereza nu mai are evident forța pe care a deținut-o în urmă cu mai mult de două sute de ani. El rămâne un model pragmatic și economic tentant pentru intelectualii ardeleni și mai puțin pentru majoritatea românească ce se confruntă cu rigorile unei tranziții lungi și dureroase. În acest caz, procesul de mitizare a fost realizabil deoarece se constată o adecvare între personalitatea împăratului justițiar și cerințele supușilor săi într-un anumit moment istoric. Modelul principelui justițiar și-a găsit simbolistica

⁵ Walter Oppenheim, *Habsburgii și Hohenzollernii 1713-1786*, Editura ALL, București, 1995, pp. 94-95.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XV-XVIIIe siècle)*, Paris, 1978, p. 273-275.

într-o serie de personalități din toate epocile istorice. Mitul personajului justițiar în spațiul transilvănean este întruchipat de persoana împărătesei Maria Tereza, percepută ca restaurator al ordinii dereglate de nobilimea maghiară, al tradițiilor pe care tranziția dinspre medievism spre modernitate le-a uzurpat, și în multe situații, asociată cu titlul de părinte al comunității opresate. Modelul personajului justițiar și-a înnoit adesea ipostazele, dar aproape niciodată esența.⁸ În multe situații justițiarul este dublat de personajul salvatorului ca unic reper ferm, invocat cu multă insistență în situații incerte și complexe. Acest mit s-a clădit pe respectarea intereselor superioare ale supușilor săi de către împăratul austriac, pe integritatea unor valori ale vieții sociale: cinstea și demnitatea.

Intensitatea manifestării autorității benefice a suveranei a avut un puternic impact la nivelul sensibilității colective. Maria Tereza este percepută ca instanță supremă de judecată, dispusă să judece pe oricine, inclusiv autoritățile locale, nobilimea maghiară, în caz de abuzuri și să instaureze primatul ordinii de stat. O manifestare a acestei stări de spirit este oferită de petiția unor supuși din comitatul Turda înaintată împărătesei, percepută ca ultima ratio în disputa cu autoritățile judiciare locale, fapt ce exprimă încrederea celor opresați în spiritul de justiție al suveranei.

«Prea sfântă, Prea grațioasă Mamă, Prea grațioasă Doamnă,
Majestatea Voastră Divină și Milostivă,

Dobândind noi de curând, în cauza noastră de jaf, care durează de peste un veac, decretul binevoitor al Maiestății Voastre din data de 5 mai a anului în curs, decret care poruncește din nou să ni se dea satisfacție, în conformitate cu dreptatea și cu echitatea, nouă reclamanților jefuiți, potrivit conținutului anterioarelor dispoziții, nutream speranța că, prin vigoarea aceluia vom dobândi, după ce vor fi fost îndepărtate rând pe rând (toate) piedicile, împlinirea finală a unui litigiu deja îndelungat, care încă din 1681, adică din timpul când, deși se deliberase, a fost suspendat în momentul punerii în execuție a sentinței și care a fost în continuu reluat și, conform obiceiului (deja firesc), a fost adus în parte în pragul executării sentinței în anii 1773 și 1775, prin repetatele decizii al Maiestății Voastre.

Însă, Preasfântă Doamnă, mamă preacucernică și preadreaptă! suntem siliți, cu durere și având de-a dreptul lacrimi în ochi, să dezvăluim din nou în prezența preaîndurătoare a Maiestății Voastre în ce fel, în ziua a opta a lunii iunie, a ieșit (sub numărul 3029) la Tabla de Judecată a Comitatului de Turda, în temeiul înștiințării sus-zisului binevoitor decret al Maiestății Voastre precum (și) în pofida dispozițiilor date în această chestiune în anii dinainte 1770, 71, 72, 74, 75, o hotărâre cu totul deformată și contrară chiar (zisului decret), cum că trebuie să pornească un nou proces de plângere, proces reluat împotriva noastră de către pârâții condamnați în fața Tablei de Judecată a Comitatului de Turda și noi suntem ținuti să începem din nou un litigiu apăsător în pricina de jaf, deși (bunurile jefuite) ne-au fost adjuocate nouă prin sentință finală (iar) executarea nu s-a făcut încă pe deplin, și să primim o nouă judecată.

De aceea, Preasfântă Doamnă, deoarece noi ne resemnam deja, urmașii răposatului jefuitor George Gyerőffi de Gyerő Vásárhely, pârâții, presimțind parcă această dispoziție a Guberniului Crăiesc al Maiestății Voastre, înainte de sosirea acesteia la sus-zisa Tablă (de Judecată), continuând la 17 iunie (sub numărul 32) procesul lor cu generozitate reînnoit a cărui reluare ținea de ordonanța anterioară gubernială emisă în această pricină la 11 februarie a anului în curs (și cu numărul 2533), după ce fusese descurajat cu cea mai mare bunăvoință prin generoasele decrete crăiești emise de către Majestatea Voastră în această privință în anii 1776, 77 și 79 au dorit prin intermediul falsului proces de plângere cu generozitate reînnoit, conform exigenței articolului 1 al titlului al optulea din partea a treia a legii aprobate, să le fie restituite bunurile redade nouă prin sentință finală în anii 1773 și 1775 în urma unui costisitor, greoi și întins peste ani litigiu, împreună cu roadele dobândite începând cu ziua executării (sentinței), stricăciunile descoperite la vremea lor și cu pagubele și truda depusă, fiind făcută înainte muștrare fără să fie luate în seamă nici o contrazicere, opreliște și respingere, ba chiar împreună cu oamenii comitatului și dându-se

⁸ *Mituri istorice românești*, sub direcția lui Lucian Boia, Editura Universității bucurești, 1995, pp. 23-24.

pedeapsa de violență minoră. După ce am auzit ce fel de proces nou și nemaipomenit până în ziua de azi în dreptul nostru municipal, care nu este aplicabil prin nici un temei al precizatei legi, ne-a fost suscitată în chip unic, mai puțin onest, în absența noastră și fără menționarea termenului zilei Adormirii (Maicii Domnului) pentru judecată, am revenit (după judecată) și am cerut ca, în temeiul înfățișatei rezoluții a Înalțului Consiliu al Cancelariei Transilvano-aulice a Maiestății Voastre înscrisă în ziua de 5 mai prin preaplecatele rugăminți ale noastre adresate Maiestății Voastre Sacratissime din genunchi (și) în legătură cu binevoitoarea dispoziție din aceeași dată către Guberniul Crăiesc al Maiestății Voastre, ca să se străduiască să ne sprijine, după dreptate și echitate, în temeiul conținutului binevoitoarelor dispoziții anterioare ale Maiestății Voastre scrise în această privință, până va fi sosit acea binevoitoare ordonanță procesul să fie suspendat (sub numărul 366), însă Preasfântă Doamnă, sus-zisa Tablă (de Judecată) ne-a constrâns prin deliberare să întocmim fără zăbavă răspuns.

De aceea, Preasfântă Maiestate, într-o așa de mare obstrucționare a dreptății noastre, am desfășurat din nou cauza noastră adusă de către condamnații pârâți înspre conținutul preaînaltelor ordonanțe ale Maiestății Voastre date în această pricină aducând mersul ei până la înapoierea promisă dar neefectuată a bunurilor ocupate încă din anul 1669 de către sus-zisul jefuitor George Gyeröffi, aflat la vârsta tinereții, și, arătând foarte multe aspecte atât ale jafului principal cât și ale celui mai puțin principal încă nerestituit dar deliberat de către executori în temeiul naturii acestei pricini, care trebuie cercetate și legitime și executate la fața locului, de asemenea întemeiat pe legea aprobată la anul 1681, partea a treia, titlul 8, articolul 1, înspre care condamnații pârâți se străduiesc cu cea mai mare nerușinare să devieze procesul lor reînnoit de plângere instituit în chip fals, și pe preaînalta decizie a Maiestății Voastre, am cerut să fie retrimiși executorii mai ales din următoarele motive:

Mai întâi. Fiindcă natura și calitatea (procesului) cu generozitate reînnoit, și după dispoziția titlului 74 al părții a doua a legii decretale și a preaînaltei instrucțiuni regio-tabulare a Maiestății Voastre, § 143, este aceea că toate lucrurile care au fost adjudecate prin sentință finală părții triumfătoare mai întâi trebuie supuse executării depline și abia pe urmă poate să se desfășoare această pricină în temeiul reînnoirii și conform cu noi motive și noi acte procesuale și, de vreme ce această sentință nu a fost încredințată spre executare deplină, de aceea nici nu poate să se facă loc (procesului) generos reînnoit, fiind împotrivă și preaînalta decizie a Maiestății Voastre emisă în această chestiune în anul 1776, în ziua de 14 octombrie, sub numărul 1475.

În al doilea rând. Deoarece, chiar dacă partea care cade sub incidența sentinței finale de pedeapsă va fi dat satisfacție pe deplin, totuși, de vreme ce legea aprobată deseori citată, partea a treia, titlul 8, articolul 1 îl îndreaptă pe jefuitor înspre obișnuita cale a judecății, pentru a căuta să dobândească pe cale legală preținsele sale drepturi în afara proprietății, cu aceste cuvinte: „Proprietarul poate să-l urmărească în instanță pe jefuitor și după restituirea deplină (a bunurilor), dacă dorește (acest lucru): în mod asemănător, în schimb, și jefuitorul, dacă pretinde dreptul său în afara proprietății, poate să-l caute (pe calea justiției)”, nu este un lucru întregu ca, după ce pârâții condamnați au ajuns pe calea legii la chestiunea bunei dreptăți, care trebuie începută și terminată printr-un lung proces de judecare, să instituie, după bunul lor plac, un proces de plângere reînnoit cu generozitate, contrar formei de proces înfățișată în acest articol. Astfel, formele de proces judiciar prescrise în legile patriei precum și determinările dreptății și ale îndreptărilor nu au nici o putere obligatorie de respectare împotriva paragrafului 152 al mai sus-citatei preaînalte instrucțiuni a Maiestății Voastre. De aceea, Preasfântă Doamnă, procesul acesta de plângere cu generozitate reînnoit, și din acest punct de vedere ca unul care fost instituit pe lângă și în afara formei legiuite, tocmai prin acest fapt este nul.

În al treilea rând. Fiindcă urmașii jefuitorului condamnat cer, după cerința articolului 1 al titlului al optulea din partea a treia a legii aprobate, să fie reasezați pe calea unui proces de plângere în bunurile care ne-au fost înapoiate nouă, proprietarilor, pe cale executivă, prin sentința finală în anii 1773 și 1775, acest proces, Preasfântă Doamnă, nu mai este deja de competența acestora, fiindcă noi nu am ocupat acele

bunuri pe calea faptei, precum făcuse răposatul străbunic al pâraților condamnați George Gyeröfi ci le-am dobândit prin sentința pretorului, cu care ne mai rămân încă multe de executat din ultima adjudecare, la a căror restituire, atunci când s-a citit la fața locului, în timpul executării, actul de sentință, ei înșiși au încuviințat, după cum arată raportul execuției.

În al patrulea rând. Fiindcă în sentința finală trebuie luată în considerare sau îndatorirea judecătorului sau a părții litigante sau, în fine, efectul lucrului judecat, nici unul din cele două nu poate fi operant. Din partea judecătorului nu, fiindcă judecătorul s-a achitat deja de îndatorirea sa și, odată sentința dată, el a încetat să mai fie judecător în aceeași cauză și în consecință ar vrea să judece din nou dincolo de îndreptarea dată de judecată, să se amestece într-un lucru care nu mai ține deja de el, fapt care ar implica o manifestare competență a judecății. Din partea pricinașului nu, pentru că un astfel de mod de a acționa ar părea calomnios, de vreme ce admisesese, dându-și consimțământul sentinței finale, ca lucrul disputat să se stingă pe calea judecății (și) a-l resuscita fără îndreptarea judecății ar fi calomnios. Din partea lucrului judecat nu, fiindcă efectul acestuia, de vreme ce între împričinați se face dreptate, este considerat drept însuși adevărul pe care, dacă partea condamnată, după ce îl acceptă, îl încalcă, ar însemna nu numai să pângărească sfîntenia judecăților dar și să nege faptul în sine, ba chiar să violeze pactul (făcut).

În al cincilea rând. Fiindcă faptul de a suscita și a favoriza un astfel de proces contra sentinței finale îl interzice preaînalta instrucțiune tabulară a Maiestății Voastre, paragrafele 259 și 266 și nici pe avocat nu-l îngăduie să asiste cauza, sub amenințarea cu cea mai aspră pedeapsă. Iar legea decretală, partea a doua, titlul 82, paragrafele 6, 7, 8 și 9 îi inculpează, într-un asemenea caz de obstrucționare a justiției, cu primejduirea veșnicei mântuirii, atât pe judecător cât și pe avocat.

Din aceste motive, spun, Preasfântă Doamnă, Principesa Noastră preadreaptă și preaîndurătoare! făcând apel la legile noastre municipale și la practica universală respectată de obicei în celelalte pricini de jafuri, am cerut atât de la Tabla de Judecată a Comitatului de Turda al Maiestății Voastre cât și de la Guberniul Crăiesc al Maiestății Voastre să retrimită executorii pentru împlinirea sentinței finale. Însă, Preasfântă Doamnă, în loc ca aceia să fi fost retrimiși, care altădată au fost constrânși chiar în privat acasă la ei, cerându-li-se prin actul de sentință, în temeiul titlurilor 9 și 10 ale părții a patra a legii aprobate, să iasă pentru a împlini executarea, sub amenințarea cu pedeapsa articolului 2 și a pierderii slujbei, mai degrabă pârații condamnați s-au îngrijit (sub numărul 23) să fim provocați la a răspunde, în ziua de 9 august, la acest fel de proces scandalos de plângere reînnoit cu generozitate, care va continua în ziua a 23-a a aproape scursei luni august și de altminteri nu ezită de loc și nu se tem întru nimic să contravină sfînteniei legilor și supremei sentințe finale a Maiestății Voastre, întru nesocotirea și disprețul lor.

Dacă însă cu adevărat, Preasfântă Doamnă, Mamă preacucernică și preadreaptă! atât integritatea legilor cât și ordinea judecăților și temeiul pricinașilor și, în fine, împlinirea dreptății în sine cer executarea neștirbită și nemodificată a sentințelor finale, din acest motiv prosternați din nou la picioarele binevoitoare ale Maiestății Voastre o rugăm cu cea mai adâncă plecăciune să nu îngăduie Maiestatea Voastră Preasfântă, din înnăscuta sa bunătate crăiască, ca sentința deja finală să fie aruncată și târâtă în asemenea terfeliri de pofta nemăsurată a aroanților noștri pârați condamnați, de vreme ce, cu toate că avocatul nostru care asistă cauza noastră de cincisprezece ani cere și aduce cu el la Viena anumite documente privitoare la cauzele (clienților) săi principali iar pe celelalte le păstrează la el, noi nu ne putem apăra în mod legiuit cauza, ci se va învrednici cu cea mai mare îndurare să anuleze acest proces de plângere cu generozitate reînnoit, ca unul care este cu totul potrivit legilor noastre municipale și practici judiciare, laolaltă cu toate actele de judecată, dacă vor fi fost întocmite vreunele, ca temelie aducătoare de ruină, iar pe pârații condamnați să-i îndrume să-și caute pretinsele lor drepturi pe calea obișnuită a judecății înfățișată în sus-numitul articol aprobat și să dispună în legătură cu retrimiteria executorilor ordinari în temeiul sentinței noastre, anume ca prin prisma activității atribuite lor, întorcându-se la fețele locurilor care trebuie înapoiate să reia executarea întreruptă și să inspecteze, să cerceteze și să hotărînicească obiectele încă nerestituite atât ale jafului principal cât și ale celui mai puțin principal, pe

care noi le vom arăta acolo în lumina înscrisurilor noastre (precum și a mărturie) vecinilor și megieșilor, adică apartenențele de orice fel și cu orice titlu (de proprietate), iobagii transferați sau fugari sau sloboziți, de asemenea distrugerile, împreună cu bunurile, făcute prin litigiu, roadele dobândite între timp, cheltuielile și truda, în fine pagubele toate și cele produse prin ocupare violentă și, odată cu îndepărtarea pedepsei de violență minoră, după terminarea executării împreună cu oamenii comitatului, fiind solicitat pentru cauză brațul crăiesc, să ni le încredințeze în fapt fără zăbavă și cu acest motiv (că) (lucrurile) ridicate mai sus declarate ale pârâților condamnați (ne aparțin nouă) cu dreptul deplin care ne privește pe noi nu însă și pe ei, căci, Preasfântă Doamnă, nu este potrivit cu (slujba) unui judecător ca el să se amestece într-un lucru deja judecat și să-l supună din nou judecării, cu știrbirea dreptății ci este în interesul judecătorului să se îngrijească de găsirea executorilor, după înlăturarea piedicilor.

Ne stingem lăudând cu cea mai mare plecăciune printr-o râvnă omagială veșnică îndurarea Maiestății Voastre. Supușii preaumili și veșnic credincioși ai Maiestății Voastre Preasfinte, urmașii răposatei jefuite Clara văduva lui Nagy István Kölcej.»⁹

Textul este un document remarcabil deoarece admite faptul că există în istoria oricărui popor momente care invocă apariția unei personalități reprezentative, în care se înmănunchiază aspirațiile și tendințele unor grupuri de oameni la un moment dat. În continuitatea acestui demers teoretic și afectiv se formulează necesitatea imperioasă a identificării intereselor suveranei cu cele ale supușilor săi și conlucrarea celor două părți pentru reevaluarea și reconsiderarea condiției celor opresați. Situat tot mai mereu în centrul unei situații de criză, personajului justițiar (împărăteasa) i se atribuie calități excepționale în rezolvarea disputei dintre urmașii răposatei jefuite și autoritățile judiciare ale comitatului. Pentru toate acestea, în accepțiunea populară, personajul justițiar primește noi conotații care motivează demersul petiționar, „Prea grațioasă Mamă”, „Prea grațioasă Doamnă”, „Majestatea Voastră Divină și Milostivă”, „Prea sfântă Doamnă, mamă prea cucernică și prea dreaptă” prin care se obiectivează imaginea justițiară a împărătesei Maria Tereza, ocrotitoarea celor defavorizați.

Memoriile și plângerile țăranilor percepuți mult timp ca un subiect „tăcut” al istoriei relevă apariția unei noi sensibilități și atitudini la nivelul imaginarului – credința aproape nelimitată în mitul împărătesei justițiare. Personajul salvator este generat de situații dificile, când nevoia lui se face puternic resimțită, dar și în perioadele comune, când nu se întrevede nimic înălțător de construit și nimic esențial de realizat. În oricare din cele două situații arhetipul funcționează, iar acțiunea sa păstrează ceva din sensul transcendent original.¹⁰ Memoriile înaintate împărătesei Maria Tereza sunt tot mai dese și mai complete sub aspectul informației. Ele reușesc să se înscrie în preocupările luminate ale statului austriac, personal ale împărătesei care a văzut în supusul său pe viitorul contribuabil, ostaș și producător de bunuri materiale. Restructurările majore impuse de austrieci determină istoria să genereze oameni „excepționali”, personajul providențial care să limiteze drastic impactul negativ al modernizării. În societatea transilvăneană, în care vechile structuri sunt înlocuite cu altele noi, suverana este percepută drept singurul reper ferm, apărător al tradiției și ordinii țării.

Caracterul reprezentativ al autorității suveranei justițiare este vizibil îndeosebi la nivelul mentalităților colective specifice spațiului rural, tradițional. Dincolo de formulele clasice ale adresării către persoana imperială se observă o imensă credibilitate a Mariei Tereza, fapt ce scoate în evidență exemplaritatea eroului salvator care mântuiește comunitatea de la un dezastru virtual. Țăranii sesizează la împărăteasă, la autoritățile habsburgice o accentuată dispoziție de a fi ascultați și încurajați să redacteze memorii și plângeri. Acest gen de documente oficiale relatează despre dificila condiție existențială (obligații sociale și abuzurile nobilimii și autorităților locale) dar scot în evidență și relațiile cu autoritățile imperiale. Ele sunt unanime în a relata puternicul sentiment de înstrăinare ce domină colectivitățile țărănești confruntate cu opresiunea

⁹ Arh. Stat. Cluj, Fond Comitatul Turda, nr. 6724/1779.

¹⁰ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 224.

socială în creștere și încrederea totală în factorul de decizie imperial. Astfel la nivelul sensibilității țărănești grație mecanismelor logicii populare și imaginarului epocii un fapt cert – ipostaza justițiară și inițiativele sale în favoarea supușilor români – transfigurează realitatea istorică iar evenimentele relativ apropiate în timp își pierd autenticitatea și istoria se desfășoară conform aspirațiilor comunității frustrate.¹¹ În aceste condiții se ajunge la o simbioză între interesele habsburgice și așteptările românești, iar ipostaza spiritului justițiar devine un element de bază în structurarea mitului împărătesei.

Documentul semnifică cu siguranță o propensiune a celor defavorizați față de persoana suveranei austriece percepută ca o formulă politică de reconciliere și securizare a intereselor naționale ardeleni. Sensibilitatea celor opresați marcată de speranța reformismului terezian s-a situat pe linia dinasticismului; ea își ancora speranțele într-o posibilă îmbunătățire a situației sale prin apelul la militantismul petiționar. Tonul textului amintește de limbajul mesianismului creștin căci trimite spre nevoia imperioasă a salvatorului și exaltă omnipotența Mariei Tereza investită cu posibilitatea de a impune dreptatea pe deasupra forurilor locale. Credința în împărăteasa justițiară devenea astfel soluția terapeutică în fața amenințărilor cotidiene. Dimensiunea mitică a suveranei prin colportare și asumare instituțională s-a răspândit și la nivelul sensibilității maghiare. Frenezia personajului justițiar în opinia petiționarilor devine accesibilă prin limbajul mesianic evidențiat în text, căci fascinați de spiritul „bunului împărat”, petiționarii își manifestă încrederea în dreptatea cauzei sale prin invocarea „îndurării Maiestății Voastre”.

Evident că prin asemenea gesturi masele de români conștientizează că au un justițiar, care în condițiile date nu era altul decât însăși Maria Tereza, iar actele de bunăvoință vor fi colportate la nivelul celor mai diverse structuri sociale. Mesajul după care împărăteasa se arată plină de bunăvoință față de românii opresați va fi receptat ca atare în sensibilitatea colectivă. Asemenea percepții și multe altele au o influență puternică, întărind convingerea că se află în fața justițiarului, a salvatorului îndelung așteptat. Pentru români guvernarea Mariei Tereza era percepută ca o autoritate de stat ce se interesa de ei și care voia ca în cadrul politicii de dezvoltare absolutistă să le îmbunătățească situația.¹²

Imaginarul colectiv asimila sub formula „împăratului justițiar” o nouă dovadă de fidelitate colectivă pentru cauza imperială. Este un argument puternic pentru modul în care ipostazele salvatoare și justițiare ale împărătesei creau cadrul mental favorabil consolidării mitului despre nesfârșita bunătate a suveranei. La nivelul sensibilității românești aceste impulsuri se concretizau prin asocierea integrală a societății transilvănene la ipostazele personajului justițiar. Sugestiv pentru starea de spirit existentă în mentalitatea colectivă este petiția unor supuși transilvăneni înaintată împărătesei Maria Tereza.

«Prea sfântă Maiestate Crăiasă,

Suverană de la natură foarte îndurătoare și blândă!

Noi Orbán Ferencz și Pop Janos, din Ege, scaunul nobil al Mureșului, amândoi persoane stimate, dăm această informație că în anul 1773, 29 decembrie a venit la noi Barati Szalati David, ne-a și chemat, aici în Ege, la casa persoanei libere Zoltán Ferentz; acolo a fost Szalati David, cel care a fost părăsit necredincios de nevasta lui, Pantsos Annor și Szalati David întreba unde este moștenirea spre căutarea căreia a dat instanță judecătorească la Împărăteasa noastră divină. La aceasta a răspuns Pantsos Annor, că ea niciodată n-a solicitat nimic de la Maiestatea sa, iar avere nu are pentru că a fost copilul unui iobag.

Asta și noi știm că neamul ei n-a avut avere, despre acest fapt noi atestăm aceasta. Cuvintele confirmăm prin ștampila și semnătura noastră.

Orbán Ferencz din Ege și Pop Janos

Data Ege, 1773, 29 decembrie

perceptorul satului primarul autorizat

Ai Majestății Voastre, umiliți, veșnic credincioși și pururea supuși servi.»¹³

¹¹ Mihaela Gramcea, *Imaginea principelui în balada populară românească*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, Editura Banatica, Reșița, 1996, p. 66.

¹² Harold Heppner, *Contribuții la istoria României și a Românilor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 44.

¹³ Arhivele Naționale Maghiare, Arhiva guberniului transilvan, Fondul 65, Protocolla imperatorie, 29 decembrie 1773.

Textul documentului ne plasează fără îndoială sub auspiciile credinței mitice în împărăteasa justițiară conturată în a doua jumătate a secolului Luminilor. În mentalitatea colectivă domină ideea că împărăteasa a revitalizat tranziția dintre Vechi și Nou, a imprimat un nou dinamism evoluției societății transilvănene. Maria Tereza a însemnat o timidă descătușare a comportamentului colectiv, o speranță de eliberare a celor opresați pe care ideologia despotismului luminat le-a impulsionat grație mecanismului influent al ipostazei justițiare a împărătesei. Comunitatea transilvăneană a conștientizat că împărăteasa ar fi autorizată să joace un rol mesianic în îmbunătățirea condiției existențiale. Pe baza celor relatate de petiționari, ei sperau într-un act de justiție obiectiv, încetarea abuzurilor justițiare ale autorităților locale. Prezentul caracterizat prin mizerie și injustiție va fi înlocuit cu unul al armoniei și al fericirii colective.

Această percepție pentru supușii împărătesei, generată de interese mercantile (nevoia de plători de impozite, de buni soldați în campaniile militare sub flamura habsburgică, producători ai bunurilor imperiale) și de iluminism, a fost o premisă importantă pentru schimbările care au loc în mentalul colectiv. Maria Tereza și organele administrative nu au văzut în supuși doar un obiect de exploatare ci i-a angrenat în strategia reformistă care urmărea prosperitatea generală. În acest sens, un ofițer imperial a recomandat autorităților imperiale ca măsură prin care românii să fie câștigați, să li se explice „că binevoitorul lor tată (stăpânitor) și-a propus să-i formeze ca oameni buni și concetățeni folositori”.¹⁴

În crearea ipostazei justițiare a împărătesei, autoritățile habsburgice au obținut o credibilitate crescândă pe măsura încrederii supușilor în guvernarea imperială. Un argument justificativ al acestei idei este atitudinea lor favorabilă față de înființarea graniței militare transilvănene. La început inițiativa imperială a cunoscut îndoială și neîncredere, datorită imperfecțiunilor și lipsei de comunicare între români și imperiali dar niciodată nu s-a pus la îndoială bunăvoința împărătesei. Ulterior generalul Hadik constata, în 1776, în însemnările sale că: „la fiecare pas s-a arătat în locul încăpățănării pline de prejudecăți cea mai bună maleabilitate, disponibilitate și supunere benevolă neîncrederea transformată în încredere și dragoste”.¹⁵

Altă premisă de constituire a ipostazei justițiare a împărătesei a fost reprezentată de inițiativele habsburgice de îmbunătățire a condiției economice și sociale a supușilor. Încercarea statului de a obține un control mai mare asupra relațiilor dintre proprietarii de pământ și țărani a adus după sine o contribuție însemnată la binele general. În acest cadru al reglementărilor obligațiilor sociale ale supușilor români, Certa Puncta din 1769 fixa durata de lucru la trei zile cu vitele și patru zile de lucru cu brațele pe săptămână, fapt ce a reprezentat un progres față de prevederile anterioare, deoarece ele au precizat obligațiile reciproce ale stăpânilor de pământ și ale iobagilor, și au curmat abuzurile (depășirea timpului de lucru)¹⁶. Reglementând relațiile dintre iobagi și nobili, limitând abuzurile acestora din urmă, împărăteasa și-a câștigat calificativul de apărătoare a „săracului de iobagiu” în contra asupririlor nedrepte ca și simpatia și încrederea maselor de țărani de pe cuprinsul monarhiei.

Limbajul celor două documente demonstrează existența unui mit; mitul împărătesei justițiare constituit în jurul suveranei Maria Tereza. Personaj important pe scena politică transilvăneană, augusta suverană devine, grație excepționalei forțe de transfigurare a spiritului, personajul justițiar, dimensiune esențială a „miturilor și mitologiilor politice” (cf. Raoul Girardet). Într-o perioadă marcată prin domnia arbitrariului și injustiției, asistăm la cristalizarea mitului Mariei Tereza, percepută ca o personificare a dreptății, cinstei și legalității – model uman necesar și așteptat de o societate aflată în criză. Credința în spiritul justițiar imperial are o profundă identificare de masă, se bucură de o neobișnuită audiență populară, căci este predestinat să aducă izbăvirea celor opresați. Așadar pe această linie precară, disperată, sensibilitatea celor defavorizați face din împărăteasa Maria Tereza un protagonist mitic al istorie, căci mitul însuși alimentează orizontul de așteptare colectiv.

¹⁴ Apud Harold Heppner, *op. cit.*, p. 45.

¹⁵ C. Göllner, *Die siebenbürgische Militärgrenze. Ein Beitrag zur Sozial – und Wirtschaftsgeschichte 1762-1851*, München, 1974, anexa 180.

¹⁶ Gh. Gorun, *Miscări sociale din Europa centrală și răsăriteană în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, Cluj, 1997, p. 80.

ROMÂNII ARDELENI ȘI PROPAGANDA IMPERIALĂ.

PROBLEMA

MANUALELOR ȘCOLARE

Nicolae TEȘCULĂ

În ultimii ani literatura de specialitate a acordat un spațiu destul de amplu analizei mitului „bunului împărat”. Prezența sa la nivelul sensibilității colective românești pe parcursul secolelor XVIII-XIX este pusă în legătură cu Casa de Habsburg, în jurul căreia se naște și se fortifică.

La finele secolului al XVII-lea la nivelul populației românești se observă existența unui climat de așteptare mesianică, al unei speranțe într-un viitor mai bun și mai sigur. Această stare de fapt era determinată de sistemul constituțional al Principatului calvin bazat pe cele 3 națiuni politice și cele 4 religii recepte. Românii prin *Compilatae* și *Aprobatae* acordându-se doar calitatea de „tolerați”, fiind excluși de la conducerea țării.

Cucerirea Transilvaniei de către Habsburgi în calitatea lor de apărători ai creștinătății urmată de acordarea diplomelor leopoldine și de reformele tereziene și iosefine au contribuit inconștient la întâlnirea dintre acest climat mental de așteptare cu casa de Habsburg, imaginea Cesarului acesteia asociindu-se cu cea a *salvatorului* așteptat.

La asocierea acestui orizont de așteptare al românii ardeleni cu Casa de Habsburg un rol însemnat l-a jucat discursul aulic, centrat în jurul persoanei monarhului, rolul său fiind acela de a fortifica autoritatea monarhului, supușii având datoria de a-l asculta, deoarece este reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ și „părinte al patriei”¹.

Astfel propaganda oficială a Curții vieneze urmărea să obțină ascultarea și încrederea supușilor în vederea păstrării liniștii în imperiu, prin diverse mijloace subtile, care doreau să configureze la nivelul conștiinței populare sentimente prodinastice, iar prin cultivarea lor să se ajungă la apariția unui patriotism dinastic.²

În cadrul acestui discurs prezența monarhului contribuie la promovarea imaginii majestății prin: medalii cu imaginea suveranului, statui ale acestuia în orașe, serbările curții, primirea în audiențe și călătorii făcute de monarh în țările sale. Totul fiind plin de fast, punându-se în evidență maiestatea împăratului, care să declanșeze un sentiment de atașament față de împărat; venit dintr-un fond afectiv preexistent.³

Pe lângă acestea s-a intervenit asupra românii prin biserică, armată, administrație, prin intervențiile între raportul dintre nobilime și iobagi etc.⁴

¹ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile epocii moderne. Societate rurală și mentalități colective (1690-1800)*, P.U.C., 1997, p. 353.

² Petre Din, *Mitul «bunului împărat» în Transilvania sub Iosif al II-lea*, în *RB*, XV, 2001, p. 204.

³ Toader Nicoară, *op.cit.*, p. 356-357.

⁴ Mirela Andrei, *Românii ardeleni și împăratul austriac. Avatarurile mitului „bunului împărat” de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la perioada pașoptistă*, în *RB*, XV, 2001, p. 217.

Pe lângă mijloacele evocate mai sus, discursul aulic poate fi surprins și la nivelul școlii, prin intermediul manualelor școlare. Viena urmărind prin educație să creeze cetățeni bine instruiți dar mai ales cetățeni fideli.

Școala este unul din spațiile culturale pe care o comunitate încearcă a-și promova propriul model social, iar pentru stat fixarea unui sistem educativ coerent la nivelul întregului teritoriu fixarea unei politici sau măcar schițarea unui proiect de intervenție în ceea ce privește o politică școlară unitară și preconizarea unei rețele școlare cu ramificații în straturile profunde ale societății, reprezintă momente când autoritatea centrală devine conștientă de necesitatea și utilitatea educației la nivel popular. Secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea aduce în față intenția de a se trece stadiul de alfabetizare simplă spre educația cetățeanului util, disciplinat și patriot. Statul este tot mai interesat de „luminarea” supușilor nu atât din considerente filantropice, cât mai ales din dorința și necesitatea modelării indivizilor în oameni capabili să răspundă noilor realități economice, dar și pentru a întări sentimentul coeziunii sociale.⁵

În acest sens la nivelul învățământului românesc din Transilvania se observă sub Maria Terezia, Iosif al II-lea și Francisc I apariția unei literaturi școlare, opera zecilor de dieci luminați sau de călugări pribegi care scriu lucrări gândite și exprimate în graiul și în gradul de înțelegere al copiilor.⁶

Apariția cărților școlare este strâns legată de existența unei programe școlare coerente. Pentru școala românească din Rășinari în perioada 1835-1837 la nivelul celor trei clase primare erau predate următoarele materii:

În clasa I: Cunoașterea slovei, Rugăciunile din Bucoavnă, Aritmetica, Scrierea, Cetirea românească și latinească, istorie bisericească, învățătura bisericească și Cartea moravurilor bune.

Pentru clasa a II-a: învățarea credinței, Gramatica nemțească și ungurească, Datorințele supușilor către monarhul lor și Aritmetica, iar la nivelul clasei a III-a: Învățarea credinței, Gramatica nemțească și ungurească, Cartea năravurilor, Citirea și scrierea nemțească, ungurească și latinească.⁷

Din prezentarea acestor materii predate la nivelul ciclului primar observăm cum statul pe lângă noțiunile rudimentare de scris, citit și socotit este interesat de realizarea unor cetățeni fideli prin manuale ca „Datorințele supușilor către monarhul lor” sau „Cărticica năravurilor bune”. Prin predarea lor în școală se urmărea întărirea sentimentului de coeziune statală și crearea de cetățeni model.

Într-o analiză a acestor manuale: „Datorințelor supușilor” și a „Cărticicii năravurilor bune” putem vedea ca o caracteristică comună faptul că ambele pornesc de la teza privitoare la necesitatea existenței statului relevând aceea idee lui Thomas Hobbes conform căruia înainte de apariția statului societatea se caracterizează prin: „Bellum omnium contra omnes”:

„... Au fost o vreme pruncilor, când nu s-au știut nimic de nici un crai, și de nici un magistrat sau stăpânire, fieștecare au trăit, cum au vrut, fieștecare caută pre sine singure. [...] Nici unul nu păsa de celălalt, nici unul nu avea de a porunci altuia, fără fieștecare făcea ce-i plăcea, și nu avea teama de nici o pedeapsă. Adevărat iaște că aceasta a fost o stare foarte fericită? [...] Așa dară fieștecare precum zisăio numai de sine gândea și nimeni nu venea în gând a-l ajuta. Al au căzut oare cumva calul fără de vlaste într-o groapă, sau au stat undeva cu capul de nu l-au putut scoate, sau s-au bolnăvit pre cal, toți ceilalți oameni ce treceau pre acolo să făcea ca când nu le-ar păsa nimic de toate de ceea ce era în primejdie. Dacă după atâtea acelea, cărui cea le zisă s-au întâmplat acelea, precum unul dintră ce ce s-au fost părăsit, încă au ajuns în lipsă, el nu vrea ai ajuta, precum căci să nu i-au ajutat, și așa totdeauna unul pare altul lăsa zăcând în lipsă. Însă sunt mai multe lucruri în lume, cari un om singur nu le poate face. P.P. voi numai singuri nu vă puteți zidi sau face casă, nu vă puteți face haine, nu vă puteți apăra, dacă unul mai

⁵ Mirela Luminița Mugescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”. Rolul școlii primare în constituirea identității naționale românești*, Iași, Ed. H., 1999, p. 31-32.

⁶ N. Albu, *Istoria învățământului românesc în Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 308-309.

⁷ V. Păcală, *Învățământul normal în Transilvania în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, București 1929, p. 1038.

tare decât voi vrea ceva o vă face, sau a vă necăji și având mai demult fiește când numai de vină griji, preaste tot locul era mai în lipsă. Afară de ceai încă era și oameni răi, carii dacă era mai tari lua de la alții al său. Trei sau patru intra cu puterea la unul îl golea din casă îi prăda bunurile lui și trăi dintre cea, ce altul cu sudoare s-au câștigat. Intra cu trăburi acele însuși să cerșescă pentru că numai singur la atâtea nu să putea pune împotrivă. Așa au trăit săraci oamenii în vremea cea dintâiu.

Tot deauna în frică și niceodată încredințați. Că nu în fieștece clipă va veni sau cineva fost dintre ei. Mai pre urmă s-au adunat vreo câțiva oameni buni și înțelepți și așa au hotărât însă bine ca să ajutorească unii pe alții”.⁸

În prefața la ediția din 1806 a „Dorințelor supușilor” observăm aceeași viziune: „Precum roiul perindu-i matca, acesteia nu poate, căci nebunindu-se albinele și neștiindu-se pre sine singur ocărnu-i, unele tras într-o parte, altele într-alta până când încet, încet și mai pre rând toate pier. Așa și sicietățile fără stăpânire îndelung a petreace nu pot pentru că, [...] una cheltuiala întemeiată a se face sau a se țânea asemenea adică fără stăpânire, toți vor a porunci, și nici unul a împlini, de unde cea adevărat urmează ca în starea, în carea toți ar avea întocmai putere, nici o săcuritate ce poate avea, ci toate stau puternice așa cât carele va fi mai tare, când va voi toate ce poate strica, călca, sau cuprinde fără nici o stare înconătră, ca și în Varvaria nu de demult. Dreapta cu care s-au așezat stăpânirea în toate societățile, ca fieșcare societate omenească, de cea la mai sus zice unde mintuită și fericită se face prin stăpânirea ei”.⁹

O dată definit rolul statului în “Datorințe” sub o formă catihetică încep a fi definite stăpânirile, dregăturile și toate datoriile care le au supușii față de stat. Astfel pentru început este definită stăpânirea: „Prin stăpânire se înțeleg tot aceia cari așa sînt puși preste alții, cât să aibă putere, nu numai de a da legi și îndreptări, ci încă a și le dărui pre înglinitorii legilor, și a pedepsi prin călcătorii aceleași”.¹⁰

O dată definită stăpânirea este amintit și cel care este în fruntea sa adică împăratul cu toate titlurile sale: „... în patria noastră se numește: ales Imperat al Românilor, moștenitoriu Imperat, sau Cesariu al Austriei, apostolicesc Craiu al Ungariei, Bohemiei, Dalmației, Croației, Sclaviniei, Searbiei, Bozniei, Rumaniei, Bolgariei, Gallției și al Ludomeriei; arhipăstor al Austriei, mare prințip al Ardealului; duc al Sillaziei, Moraviei, Stiriei, Carintiei și al Carnioliei, groful secuilor s.c” care „... în commun se numește: Monarh sau singur țitoriu, oblăduitoriu și stăpânitoriu”.¹¹

Rolul acestui monarh pus în fruntea stăpânirii este unul foarte nobil și anume de a aduce “... în soțietăți pace și liniște ocrotind rânduialele cele bune și de folos oamenilor...” iar dacă nu “nimenea nu ar putea fără de primejdie a călători; nimenea a trăi cu odihnă pururea ar fi frică, ca nu cumva să vină cei mai puternici, se jefuiască și să prade”.¹²

Apariția statului nu era necesară doar datorită acelui “Bellum omnium, contra omnes” ci și pentru că însuși Dumnezeu a dorit acest lucru atribuind monarhului putere. Se legiferează astfel autoritatea absolută a persoanei imperiale care este izvorâtă din voința divină: “Sfântul Pavel în epistola către romani cap.13, Stih 1 învață: «Tot sufletul să se suppe stăpânitorilor celor mai înalte fără numai de la Dumnezeu, și stăpânirile care sînt, de la Dumnezeu sînt rânduie. Pentru aceasta cel ce se împotrivese, stăpânirii lui Dumnezeu se împotrivese; iară carii se împotrivesc judecată și e își vor avea», iar Solomon în “... Pild cap. 8 stih 16-17 așa grăiaște: «Prin mine stăpănesc împărații și cei Putearnici scriu dreptate; și Stăpânitorii prin mine țin Pământul»,” aceiași legitimitate o dă și Isus Hristos: „au învățat aceea, când au fost pârât de judovi lui Pilat din Pont guvernatorului celui romanesc [...] precum mărturiseaște Ioan Evanghelistul cap: 9 stih 11 au zis lui Pilat: „Nu au avea nici o putere asupra mea de nu țe-ar fi lăsată

⁸ *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime acum întâi de pre nemție intoarsă*, Sibii în tipografia lui Ivan Bart, 1819 p. 42-44.

⁹ *Dorințele supușilor către monarhul lor pentru folosul școalelor celor din Țara Ungurească și din părțile împreunate*, Buda, 1806, p. 3-6.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ *Ibidem*, p. 8-9.

¹² *Ibidem*, p. 11-12.

ție de sus»” adică: „... au vrut se arate lui Pilat, cum că puterea, care o avea el a judeca, și-a stăpâni, de la Dumnezeu i-au fost dată”.¹³

Deci supușii au această datorie de a-l asculta pe monarh ca și cum le-ar asculta pe Dumnezeu după cum apare în „Filozofia cea lucrătoare”: „Suntem datori de a asculta pre cei ce împărătesc care pre pământ sunt în locul lui Dumnezeu și chivernisesc fericirea poporului, să-i cinstim și să ne temem de ei”¹⁴, datorie care este explicabilă la toți monarhii de pe Pământ pentru că: „Dumnezeu chivernisește și îndreptează toată lumea, ci fiindcă Dumnezeu e nevăzut pe pământ, pentru aceea au pus și orânduit în locul său stăpânitorii dintră ei și întră oameni, ca să se ocârmuiască tot crugul pământesc”.¹⁵

Alături de calitatea de reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, suveranul mai are și atributul de „pater patriae”. neîncetat veghind la fericirea supușilor: „Stăpânitorii neîncetat priveghează pentru securitatea Tearilor supuse alcătuiesc și dau legi direapte și de folos supușilor pre suppuși îi îndatoresc de a păzi legile și a pleni poruncile, care sînt făcute și puse numai spre fericire soțietăților omenești ... stăpânitorii apără, miluiesc și înalță pre suppuși cei buni, iar pre cei necredincioși și învrăjbitori îi pedepsesc.”¹⁶

Aceiași imagine de „părinte al patriei” reiese și din lucrarea „Cărticica năravurilor bune”: „Dacă ne poruncește oare ceva Împăratul sau Prințipul țării noastre [...], mai totdeauna să-ntâmplă la această pentru folosul tuturor supușilor săi, dacă poștește de la ei dări, și aruncători să întorc acelea în cel mai bine al nostru. Pentru că el trăbuie să facă cātane, carii pre noi să ne apere; trebuie să țină judecări (divan) care pre noi să ne păzească de nedreptățile oamenilor răi; el trăbuie să dea plata la oamenii învățați, care tot fealuri de moduri știu descopere pre cari supușii săi tot mai fericiti să tot face, trebuie să hrănescă descălii înțelepți cari să ne spună ce să facem și ce să lăsăm pentru ca să ne fie bine, și să fim fericiti”.¹⁷

Legitimându-și puterea suveranul așteaptă de la supuși a-și face datoria de cetățian prima îndatorire fiind de a-și plăti impozitele: „La toate acestea trăbuie bani, și fiindcă aceasta spre binele nostru să cheltuiesc, e cu cădere ca să ia și de la noi. Așa dacă să aflăm ce poștește de la noi” și să fie credincioși atât suveranului cât și dregătorilor săi: „[...] ca toți apărați și în pace să putem trăi, așa drept poate și pofiti ca fieștecarele aceasta să facă, ce-i să poruncească și despre care noi supuși lui nu putem așa bine a judeca ca el, [...] pentru că noi nu putem priceape totdeauna aceai datoria noastră de iaște a asculta [...]. De obște dragii mei prunci ascultarea e cea mai mare datorie a vieții noastre cătră acei ce vor nouă a porunci, au avea să acela Prințipul țării noastre, Domnul nostru, Taica nostru sau povățuitorul nostru pentru că neascultarea, cu adevărat ne face necredincioși”.¹⁸

O altă îndatorire a supușilor este aceea de a se ruga pentru monarhul lor lui Dumnezeu: „Însăși Dumnezeu ne poruncește a ne foarte chiar, și răspicat pentru vasul cel ales. Pavel apostolul întru întâia trimitere către Timoteiu cap. 2, stih 1.2 să ne rugăm pentru stăpânitorii noștri zicând: „«Mă rog dară mai înainte de toate, se faceți rugăciuni, rugi, cereri și mulțumită, pentru toți oamenii, pentru împăratul și pentru toți ce sînt în stăpânire» rugăciunea pentru stăpânire trebuie făcută pentru că ajutându-le lor Dumnezeu să putem petrece viața lină și fără bîntuială supt sprîjîneala lor”.¹⁹

Cetățenii trebuie să se teamă de puterea stăpînirii „suppușii cei buni așa trebuie să se teamă de stăpânitorul său, ca și pruncii cei buni de părinții lor adică i se aibă frică, ca nu cumva să-l vatem pe el cu ceva [...] suppușii cei răi așa trebuie să se teamă de stăpânitorul său ca și făcătorii de rele de judecătorul său, căci are puterea cea mai mare de a pedepsi” Te teme de puterea monarhului este statornicit de Dumnezeu „Sfânta Scriptură către romani cap.13, stih 4 așa grăiește despre puterea

¹³ *Ibidem*, p. 14-16.

¹⁴ *Filozofia cea lucrătoare în Școala Ardeleană*, ed. Florea Fugariu, I, p. 305.

¹⁵ *Datorințele supușilor...*, p. 16.

¹⁶ *Ibidem*, p. 17.

¹⁷ *Cărticica năravurilor bune...*, p. 30.

¹⁸ *Ibidem*, p. 51-52.

¹⁹ *Datorințele supușilor...*, p. 27-28.

stăpânitorilor: „„Sluga lui Dumnezeu, iaste ție spre bine, iar de faci rău, teamete, că nu în zadar poartă sabia, căci sabia lui Dumnezeu iaște izbăvitorul spre mânie, celui ce face rău»”.²⁰

Supunerea față de conducătorul țării este absolut necesară deoarece: “Stăpânitoriul Tarei iaște Domn și Stăpân nu numai peste bunul și averea fieștecăruia ci iastă și peste viața tuturor suppușilor”, iar supunerea constă în: “... se fim lui întru toate plecați, și de el ascultători fiind, cinstea, dignitatea (mărirea), viața, și bunăstarea persoanei de la olaltă, și de osebi toți se ne strădium a le apăra și sprăjeni [...] când se fac sfaturi reale asupra Împăratului sau Patriei sale cât vor înțeleage îndată sînd datori a înștiinșa pre Împăratul sau pe ocârmuitorii Patriei sale despre acesta”, fiind o cerință obligatorie pentru supuși, cei necredincioși “... afară de vreameelnicele pedepsi, cu care după legile țerii se osândesc unii ca aceia, au a se teame și de muncile cele veacinice cu care îi va pedepsi pre ei Dumnezeu”.²¹

Statul modern aduce cu sine atribuirea numelui de *cetățeni* pentru populația supusă unui monarh, calitate care include și obligații cum ar fi: “... suppușii se păzescă și să plinească toate legile țării, și toate poruncile și orânduiala stăpânitorului”, în vreme de pace: “... sînt datori a da monarhului său porția, vamă, și alte dăjdii”, plata impozitelor fiind argumentată și de Biblie “... dăjdi Monarhului tămeiul său îl va în trimiterea S. Pavel către romani cap. 13 stih 6-7 unde se poruncește «Dați ceale date tuturor, și prețul, ce se cuvine»”²².

În vreme de război cetățenii au obligația de a nu se alia cu dușmanul: “... Stăpânitorului îi sînt spre scădeare întâlnirile și vorbirile suppușilor cu vrăjmașii împărăției, și mai ales spunerea (vestirea, prodirea, izdarea) sfaturilor celor ascunse a stăpânitorului la vrăjmașii împărăției atâta de mare păcat iaste, cât de mare pagubă, care se face prin dânsa împărăției [...] care poate fi pentru că prin dânsa nu numai monarhul, și toată oastea lui ci încă și împărăția întreagă se pune în primejdie”, trădarea poate fiind un păcat foarte greu, care e aspru pedepsit: „suppușii cei de Patrie vânzători se pedepsesc cu moarte, cu luarea tuturor bunurilor, și a avuțiilor sale; de nu vor dobândi grație de la stăpânitorul Țării”. Pentru a se feri de acest grav păcat omul de rând trebuie să țină cont de următoarele: “... să se ferească de a vorbi, fără de socoteală despre întâmplările ceale, de război, ca nu cumva prin vești deșarte se întristează inima și se înmicsorează curagiul ostașilor, și a lăcuitorilor”, dar îndatorirea supremă este aceea de a se jertfi pentru țară: “suppușii în vreme de războiu trebuie se gândească cum să se bat și varse sânge pentru stăpânitorul Patriei, și pentru binele și folosul părinților, al fraților, al muierilor și a pruncilor săi”.²³

O altă obligație pe care cetățeanul trebuie să o îndeplinească este aceea de a se înrola, de a fi soldat, în „Datorințele supușilor” un capitol distinct este rezervat conduitei și rolului soldatului țării.

Încă de la început rolul oștirii este foarte bine definit: “În toate împărățiile ostașii sînt foarte de mare treaba; căci prin vîrtutea lor se țin rânduialele, liniștea și buna polizia Terilor”, în vreme de pace ostașii trebuie: „... să se deprindă întru arme și să fie plecați dregătoriului său, ca apoi o vreme de războiu cu atâta mai vitejește să se poată purta”.²⁴

Soldaților le este interzis a jefui și a prăda precum și a ataca populația civilă nevinovată, obligațiile lor fiind acelea de a se jertfi pentru monarh și pentru țară: “... cu perderea vieții lor în război [...] ostașul carele se teme de moarte, trebuie să-și bage în cap , că el se luptă și se bate pentru Patria sa, pentru Stăpânitorul Patriei, pentru rudele, părinții, frații, surorile și voitorii săi cei de bine, a căror fericire mai scumpă trebuie să fie decât viața unui om”, să-și asume și calitatea de prizonier în caz de nevoie: “ostașii cei prinși prin vrășmași trebuie să rămână pururea neclătinați și credincioși stăpânitorului său și se nu îndrăznescă a lua slujbe la vrăjmașul nici a se oști asupra stăpânitorului său, ci cu suferință se aștepte schimbul și răscumpărarea”.²⁵

²⁰ *Ibidem*, p. 29.

²¹ *Ibidem*, p. 30-32.

²² *Ibidem*, p. 33 și 36.

²³ *Ibidem*, p. 39-41.

²⁴ *Ibidem*, p. 42-43.

²⁵ *Ibidem*, p. 45-46.

În cazul unui război pot apărea și dezertări fiind condamnat acest lucru socotindu-l egal cu încălcarea jurământului față de țară. lucru foarte grav "... călcarea jurământului e foarte mare păcat, căci prin dânsa se batjocorește și se pângărește numele lui Dumnezeu pre care cel ce joară, îl chiamă mărturie adevărului, și răsplătește minciunei iar dezertorii au rol ingrât [...] trebuie socotiți și dușmanii și vrășmașii patriei" prinderea lor fiind o îndatorire cetățenească: "Fieștecarele lăcuiitor este dator a prinde pre ostașii cei ce fug și ai da stăpânitorilor lor..."²⁶

Calitatea de *cetățean* aduce după sine și iubirea de patrie definită astfel: "Prin Patrie [...] înțelege numai locul, în carele sîntem născuți, ci mai cu seamă se înțelege ținutul, și stăpânirea, sau țeara întru care viețuim, ne hrănim și avem securitatea și sprijineala după zisa: «unde iaște bine, acolo iaște și Patria»", iubirea de patrie implicând și lucrarea pentru propășirea și înflorirea ei: „ Fiindcă toți sîntem fii Patriei, și așa trebuie să ne ostenim pentru Patrie, și deci încercăm fericirea, precum ostenesc mădularele unei familii, sau ale unui sat sau oraș [...] cari cu toți mai mult cearcă bunăstarea sa, decât a celor de pregiurul lor”.²⁷

Observăm cum prin învățământ, mediul aulic încearcă a insufla supușilor încă de mici devotamentul și spiritul de sacrificiu pentru împărat, dorind a se impune imaginea unui monarh legitim reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ și "părinte al patriei".

Este foarte greu a surprinde modalitatea prin care această imagine se impune la nivelul conștiinței colective prin intermediul școlii mai ales că nu putem ști modalitatea prin care la nivelul școlii prin care la nivelul conștiinței colective românești să se impună această imagine a "bunului monarh" mai ales că acum la începuturile secolului al XIX-lea tot mai mulți copii încep a fi școlarizați.

²⁶ *Ibibem*, p. 47-49.

²⁷ *Ibidem*, p. 56-57.

CONSIDERAȚII ISTORIOGRAFICE

PRIVIND

EVOLUȚIA VICARIATULUI RODNEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Mirela ANDREI

Sentimentul religios l-a precedat pe cel etnic și pe cel național, așa cum biserica a precedat alte instituții ale omenirii, fiind primul și principalul factor coagulant al colectivităților umane. Într-o măsură mai mare, probabil, decât a altor popoare, viața socială a poporului român sub toate aspectele: politic, cultural, economic, etc., a fost nedespărțită de viața religioasă pentru că acest popor cu un destin tragic și involburat a trăit secole la rând numai prin religie și biserică.

Specificul, ființa națională s-au conservat și dezvoltat sub aripa ocrotitoare a bisericii în toate provinciile românești. În Transilvania, unde drepturile politice, civile și economice au fost apanajul națiunilor dominante (maghiari, sași și secui) și religiilor “recepte”, românii fiind doar “tolerați”, prin urmare neavând nici o instituție care să le reprezinte interesele și să-i protejeze, își vor găsi refugiu, sprijin și mângâiere în momentele de suferință și restriște numai în biserică, singura instituție cu existență legală.

Bisericile, atât cea ortodoxă, cât și cea greco-catolică, au dat românului primele școli, cei dintâi dascăli, au fost promotoarele primelor mișcări cultural-naționale și ocrotitoarele limbii strămoșești. Această stare de fapt constituie în sine o motivație profundă și un îndemn pentru orice istoric de a reconstitui o cât mai veridică istorie a acestor biserici. Prin statutul său favorabil, biserica greco-catolică din Transilvania s-a aflat în posibilitatea de a susține într-o mai mare măsură mișcarea de emancipare culturală și națională a românilor de-a lungul secolelor XVIII-XIX. Trecutul acestei instituții ni se prezintă drept un câmp de cercetare istorică complex, însă prea puțin cunoscut. Literatura istorică dedicată acestei probleme este precară și deficitară. Dispunem de lucrări, în general, subiective, fie încărcate de ostilitate confesională aparținând ambelor biserici, fie de lucrări “partizane”, concepute de istorici ce vin dinspre greco-catolicism, cei mai mulți implicați direct în evenimentele pe care le-a traversat biserica unită și cărora le lipsește detașarea obiectivă specifică omului de știință, preocupat doar să redea adevărul fenomenului pe care îl cercetează și nu neapărat să justifice anumite conduite.

Nu ne propunem să realizăm o analiză critică exhaustivă asupra întregii literaturi istorice despre biserica greco-catolică din Transilvania, cu atât mai mult cu cât acest lucru îl întreprinde într-un studiu recent, Remus Câmpeanu¹, însă considerăm că o scurtă prezentare a principalelor scrieri ce se axează pe această temă și în mod special pe secolul XIX, aflat în atenția noastră, constituie o “prefață” necesară a cercetării noastre.

Considerăm important să precizăm, de la începutul demersului nostru, că istoricii care s-au ocupat de reconstituirea trecutului bisericii greco-catolice române pot fi împărțiți în principal în două categorii istoriografice: una confesională și alta laică. Din categoria confesională fac parte, atât combatanții cât și elogișii acestui subiect. Cealaltă direcție istoriografică este inaugurată după anii 1990 și își face loc cu

¹ R. Câmpeanu, *Între patimă și luciditate. Opinii istoriografice critice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni*, în vol. 300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei, Cluj-Napoca, 2000.

timiditate, dar și hotărâre și perseverență pe tărâmul disputelor polemice ce s-au născut de-a lungul timpului pe marginea subiectului aflat în discuție.

Începem analiza noastră cu o trecere în revistă a “elogioșilor” bisericii unite. Unul dintre cei mai cunoscuți istorici ai acestui subiect este canonicul și profesorul de istorie bisericească universală Al. Grama. În *Chestiuni din Istoria bisericii române unite* acesta dorește să justifice și să legitimeze în fața opiniei publice românești și în mod special a celei greco-catolice hotărârile Conciliului provincial din 1872. În același timp a încercat să-l apere pe mitropolitul Vancea de acuza că ar fi principalul vinovat de alterarea disciplinei orientale, a tradiției, prin latinizarea ritului, disciplinei și instituțiilor și prin aceasta de distrugerea autonomiei și a individualității bisericii române unite, ca urmare a aderării lui la principiile Conciliului Vatican I (1870)². Lucrarea este un răspuns la afirmația făcută de juristul Nicolae Densușeanu, potrivit căruia unirea din 1698 a fost doar o alianță politică a bisericii catolice cu cea greco-catolice împotriva celei ortodoxe și nu una dogmatică³. Linia directoare a scrierii o reprezintă intenția de a demonstra că unirea a fost în primul rând una spirituală și religioasă. În favoarea demonstrației sale Grama invocă textul documentului unirii de la 1698 și principiile Sinodului provincial din 1872.

În acest context autorul abordează și chestiuni legate de competențele instituțiilor și funcțiilor bisericești greco-catolice din Transilvania: mitropolie – mitropolit, episcopie – episcop, vicariat – vicar, protopopiat – protopop, sobor – sinod. Meritul demersului istoriografic realizat de Grama constă în faptul că reușește să contureze o imagine de ansamblu asupra principalelor instituții ale bisericii unite române și una dintre primele dezbateri doctrinare, de disciplină și drept canonic pentru secolul al XIX-lea.

Opera lui Grama este continuată și completată de dr. A. Bunea. Reputatul istoric subliniază rolul salvator al unirii din 1698 pentru biserica ortodoxă din Ardeal, asaltată și alterată de „asupririle calvinismului”⁴, înscriindu-se astfel în rândul celor care susțin teoria necesității decalvinizării românilor, văzută ca una din cauzele fundamentale ale „unirii”, teorie mult disputată, considerată prea reduționistă din perspectiva noii orientări a istoriografiei ecleziastice românești. Pentru Bunea „unirea” reprezintă „o a treia descălecare”, „începutul unei epoci noi în viața românilor”⁵. La fel ca și „confratele” sau în idei, A. Bunea apără cu dârzenie principiul autonomiei confesionale greco-catolice, susținând că uniții români din Transilvania au beneficiat din totdeauna de autonomie exprimată în dreptul de a-și alege – în sobor – arhieriei și în primul rând „arhiepiscopul”, ca dovadă invocând sinoadele electorale („praxa” autonomiei)⁶ ce s-au desfășurat în secolele XVIII-XIX.

Se impune subliniat faptul că dacă pentru secolul al XVIII-lea există preocupări serioase, materializate în lucrări care încearcă să facă lumină asupra câtorva momente din istoria greco-catolicismului cum ar fi unirea, momentul Inochentie Micu Klain, Supplexul, pentru secolul al XIX-lea istoriografia acestui subiect este lacunară, abordând doar câteva evenimente capitale din evoluția bisericii unite: înființarea mitropoliei, conciliul provincial (1872) sau viața și activitatea unor arhieriei.

Una dintre lucrările cu caracter biografic tratează aspecte din viața și activitatea episcopului de Gherla, iar mai târziu mitropolitul de Alba-Iulia și Făgăraș, Ioan Vancea insistând în mod deosebit asupra rolului pe care acesta l-a avut în organizarea și desfășurarea sinoadelor arhiepiscopale și provinciale din deceniile opt-nouă ale secolului al XIX-lea, relatând pe larg participarea mitropolitului la Conciliul ecumenic Vatican I.⁷

Unul dintre cei mai cunoscuți biografi al personalităților ecleziastice marcante pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea este canonicul V. Bojor. El a întocmit lucrări de o mare valoare sub raportul informațiilor referitoare la viața și activitatea episcopilor și canonicilor, la organizarea și funcționarea

² Al. Grama, *Cestiuni din Istoria Bisericii Române Unite*, Blaj, 1893, partea I, p. 228.

³ *Ibidem*, p. 1.

⁴ A. Bunea, *Cestiuni din dreptul și istoria bisericii române unite*, partea a II-a, Blaj, 1893, p. 341; *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaj, 1903, p. 310-352.

⁵ Idem, *Cestiuni...*, p. 344-345.

⁶ Idem, *Discursuri...*, p. 216.

⁷ I. Georgescu, *Viața și activitatea lui I. Vancea - la 50 de ani de la moartea lui*, Oradea, 1942.

episcopiei de Gherla, a vicariatelor și a protopopiatelor care au funcționat în interiorul acesteia⁸. Biografiile canonicilor și episcopilor diecezei greco-catolice de Gherla poartă însă amprenta opiniilor proprii cu tentă confesionalizantă. Astfel, V. Bojor percepe unirea religioasă drept ieșirea românilor „întunecosul bordei slăvonesc” al ortodoxiei și intrarea în „luminosul palat părintesc” oferit de papă, iar dezvoltarea culturii și literaturii române în directă legătura cu unirea, ca urmare a intrării în contact cu popoarele apusene în special cele latine. Este împotriva „sfășierii neamului românesc” care a început de la 1700 propunând, în contextul făuririi statului național unitar român, refacerea unității religioase prin revenirea întregului popor la unitatea creștină de dinainte de marea schismă din anul 1054.⁹

Volumul colectiv *Biserica Română Unită*, apărut la Madrid în 1952, la a cărui elaborare au contribuit A.L. Tăutu, Al. Mircea, O. Bârlea și Carol Capros reprezintă o incursiune sintetică în evoluția bisericii unite, de la semnarea actului de unire cu biserica Romei, până la desființare în 1948. În această scriere secolului al XIX-lea îi este acordat un spațiu relativ restrâns. Dealtfel cartea nu are o profundă substanță, ci realizează doar o trecere în revistă a tuturor episcopilor diecezelor greco-catolice din Transilvania și mitropoliților, dezbătând foarte succint probleme legate de instituții sau doctrină. Lucrarea amintită nu este singura contribuție istoriografică a istoricilor greco-catolici care se află și scriu în exil după 1948. Printre aceștia se numără și Giovanni Filip, care în perioada imediat următoare desființării bisericii unite române de către regimul comunist va desfășura o campanie publicistică cu scopul de a face cunoscut opiniei publice internaționale, în special catolice, istoria și destinul acestei instituții.

Colecția de articole pe care le publica în *L'Osservatore Roman* între anii 1952-1956 este, însă, lipsită de o interpretare eclesiologică elaborată și profundă, reprezentând o simplă trecere în revistă a unor momente mai însemnate din istoria greco-catolicismului român din Transilvania: momentul unirii religioase, înființarea mitropoliei, participarea prelaților români la Conciliul Vatican întâi, desfășurarea primului Conciliu provincial al provinciei ecleziastice de Alba-Iulia și Făgăraș, relațiile lui Pius al IX-lea cu românii sau portretizează figuri proeminente ale bisericii unite ca I. Vancea, A. Bunea.¹⁰

Dintre greco-catolicii aflați în exil după 1948 se remarcă prin lucrări obiective de istorie a bisericii unite din Transilvania și eclesiologie monseniorul O. Bârlea¹¹. El recunoaște că unirea cu biserica Romei din 1700 s-a realizat în condiții umilitoare, dar consideră că a doua diplomă leopoldină a îndreptat lucrurile situându-i pe români ca „națiune” egală în drepturi cu celelalte națiuni recepte ale Transilvaniei. Bârlea definește istoria bisericii române unite ca o „istorie a plantării Conciliului Florentin în spațiul poporului român [...], instaurarea egalității ritului oriental cu cel occidental și egalitatea națiunii române cu națiunile occidentale”.¹²

Una dintre cele mai reprezentative scrieri ale sale este *Metropolia bisericii române unite...*, care reconstituie procesul complex și îndelungat al luptei pentru autonomie confesională, perturbat de obstacole ridicate în special de arhiepiscopia de Strigoni, care se temea să nu-și piardă jurisdicția asupra românilor greco-catolici.¹³ Ampla și riguroasa cercetare istorică pornește de la momentul inițial al acestui proces, unirea din 1698, insistă asupra activității episcopilor de la Blaj de-a timpului, ajungând până la momentul „reactivării” mitropoliei române de Alba-Iulia și Făgăraș prin Bula papală *Ecclesiam Cristi*. Un spațiu larg acordă autorul conflictului bărnăuțiano-lemenian¹⁴.

Un alt subiect asupra căruia atrage atenția este cel legat de sinodalitate în biserica unită, amintind sinoadele care s-au desfășurat în perioada postpașoptistă (atât cele protopopești, cât și cel electoral din 1850), perioadă în care eforturile militatizării în vederea creării propriei mitropolii se intensifică la

⁸ V. Bojor, *Episcopii Diecezei greco-catolice de Gherla (1856-1939)* Târgu Mureș, 1939; *Figuri grănicerești născuți: Macedon Pop (1809-1873)*, în *Granița născuțeană* nr. 5 din 1936, Bistrița.

⁹ Idem, *Episcopii...*, p. 22-23, 36.

¹⁰ Giovanni Filip, *Pio IX e i Romeni*, Roma 1956.

¹¹ O. Bârlea, *România și Românii*, Los Angeles, 1977; *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale*, în *Perspective*, anul V, nr. 3-4 (19-20), 1983.

¹² Idem, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale*, p. 29.

¹³ Idem, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj în Perspective* nr. 37-38, anul X/1987, p. 60-102.

¹⁴ *Ibidem*, p. 41-43.

toate nivelele jurisdicționale greco-catolice. În ultima parte, cartea relatează demersurile făcute de elita ecleziastică unită în anii 1850-1853 la autoritățile politice și la Sfântul Scaun pentru înființarea mitropoliei, care au avut un final fericit pentru români. Carența acestei lucrări, ca de altfel și a celorlalte deja menționate, constă în faptul că nu abordează o dezbatere profundă asupra instituțiilor greco-catolice, rezumându-se la succinte descrieri ale soborului, consistorului episcopal și a atribuțiilor protopopilor pornind de la analiza *Protopopadichiei* lui Petru Maior.

O a doua categorie de opinii aparține istoricilor care contestă “fenomenul uniaticismului” românesc, situată pe poziții critice, datorate atât mediului din care provin – (ortodox), cât și contextului istorico-politic în care și-au elaborat lucrările. Cei mai reprezentativi istorici ortodocși nu abordează evoluția bisericii greco-catolice de-a lungul secolului al XIX – lea, secol care se află în mod prioritar în atenția noastră. Ei insistă mai ales asupra momentului inițial al subiectului în cauză, respectiv asupra anilor 1697-1701 sau asupra rezistenței ortodoxe la “Unire” pe parcursul secolului al XVIII-lea. Cu toate acestea considerăm oportun și legitim să menționăm contribuția măcar a câtorva dintre acești istorici reputați, cum ar fi triada Șt. Meteș, I. Lupaș, S. Dragomir, care și-au conceput scrierile în preajma și după actul desăvârșirii unității naționale române.

I. Lupaș subliniază faptul că unirea a avut pentru români urmări triste: capul lor bisericesc și-a pierdut rangul și titlul de mitropolit, libertatea de mișcare, fiind supravegheat de un teolog iezuit, s-au născut învrăjbiri și frământări îndelungate între români, care s-au împărțit în greco-orientali (neuniți) și greco-catolici (uniți). Mai mult acest “act de trădare” este cu atât mai amar cu cât “promisiunile cele mari” că preoțimea și poporul se va împărtași din drepturi și “scutinte” nu s-a împlinit¹⁵. În opinia lui Lupaș unirea religioasă a unei părți a românilor ortodocși cu biserica Romei nu este altceva decât “un act de tristă și dureroasă amintire”, căruia ar fi trebuit “să i se dea numirea care exprimă adevărul: dezbinarea bisericească a românilor ardeleni”¹⁶.

Opinii asemănătoare întâlnim și la S. Dragomir, care își propune să reconstituie o istorie a dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea. Încă din prefața lucrării își anunță intenția de a înfățișa publicului istoria frământărilor religioase ale românilor din Ardeal de la unire până la dezrobirea de sub “jugul bisericii catolice”¹⁷. În ciuda faptului că își propune să realizeze o reconstituire obiectivă a evenimentelor, fără să intre în polemici injurioase sau să facă aserțiuni personale și el a fost captivul unor clișee pe care le-au vehiculat Meteș și Lupaș. Dintre acestea amintim cauzele unirii: presiunea calvinismului, politica de oportunitate și goana după privilegii manifestată de clerul român¹⁸. Potrivit părerii lui Dragomir, unirea a fost cauzată de “utilitarismul” clerului român, a fost rezultatul hotărârii doar a clerului superior, nu și a poporului care nu a aderat la acest act, dimpotrivă, s-a opus prin toate mijloacele și cu toate forțele. Ideea o regăsim și la Lupaș, care susținea că unirea s-a realizat și încheiat doar de către mitropolitul Atanasie Anghel.¹⁹

Mai mult decât contemporanii și “confrații” săi în ale scrisului istoric, Dragomir insistă asupra dârzei rezistențe ortodoxe la prozelitismul catolic și pe asprimea ierarhilor uniți²⁰. Evidențiază, apoi, sprijinul pe care Principatele Române – state ortodoxe – l-au acordat românilor ortodocși din Transilvania, dar și cel venit din partea Rusiei mai ales în timpul țarinei Elisabeta Petrovna²¹. Pe lângă aspectele amintite, istoricii mai sus menționați au meritul de a fi pus în lumină numeroase și semnificative documente inedite pentru istoria bisericii greco-catolice din Ardeal, care au reprezentat și reprezintă încă un material important pentru cercetătorii domeniului. Trebuie de asemenea apreciată contribuția acestora la reconstituirea vieții și activității unor episcopi uniți, unde au dat dovadă de imparțialitate²².

¹⁵ I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor*, Sibiu, 1918, pag. 110.

¹⁶ *Ibidem*, p. 111.

¹⁷ S. Dragomir, *Istoria Dezrobirii Religioase a Românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I, Sibiu. 1920, p. V-VI.

¹⁸ *Ibidem*, p. 3-4.

¹⁹ I. Lupaș, *Istoria Unirii Române*, București, 1937, p. 183.

²⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1930, p. 16-17, 47-50, 146-159 etc.

²¹ *Ibidem*, p. 296-298; 306, și în I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, p. 184.

²² I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.

Istoriografia ecleziastică de orientare greco-catolică a cunoscut după 1948 un recul, absolut firesc, în condițiile căderii în disgrație și desființării bisericii greco-catolice. Preocupările pentru acest subiect sunt de acum sporadice, iar lucrările scrise în intervalul de timp cuprins între anii 1948-1990 tratează aspecte legate de biserica unită și de relațiile interconfesionale de pe poziția exclusivistă a ortodoxiei. Nu sunt respectate criteriile științifice, rigurozitatea și obiectivitatea cercetării istorice, tinzându-se spre minimalizarea sau denaturarea rolului aceste instituții și a slujitorilor săi în făurirea istoriei naționale.

Dintre scrierile destinate acestei problematice nu pot fi neglijate cele ale profesorului M. Păcurariu²³, însă și el se situează pe linia curentului criticist confesional din istoriografia bisericii greco-catolice, este adeptul interpretărilor și explicațiilor tradiționaliste continuând “lucrarea” de marginalizare și minimalizare a rolului bisericii unite la evoluția societății românești și a mișcării de emancipare culturală și națională de-a lungul secolelor XVIII-XIX .

După această succintă dezbateră asupra celor două direcții majore din istoriografia confesională, una care apără, justifică, alta care critică unirea religioasă și efectele acesteia, instituțiile ecleziastice greco-catolice, considerăm necesar a prezenta istoriografia laică care dorește să dea tonul unei interpretări obiective și veridice.

Unul dintre precursorii acestei orientări a fost Zenovie Pâclișanu care, deși greco-catolic, a dat dovadă de moderație și imparțialitate. Deși în scrierile sale pe această temă se regăsesc ușoare tonuri confesionale²⁴, renunțând să facă aprecieri personale și utilizând o bogată documentație, Pâclișanu reușește să realizeze o analiză obiectivă. În lucrarea sa *Istoria Bisericii Unite* el propune o nouă perspectivă istoriografică, prezentând această instituție ca fiind una națională²⁵.

Orientarea propusă de cercetările și scrierile lui Pâclișanu va fi reluată după 1990 de către o serie de istorici care și-au dedicat activitatea dezvăluirii adevărului asupra acestui subiect. Istoriografia acestei probleme înregistrează și în perioada actuală două tendințe: pe de o parte continuă istoriografia confesională de orientare unită din care transpare mai ales frustrarea acumulată în timpul regimului comunist și nu întotdeauna reconstituirea istorică.

Pe de altă parte se remarcă o tendință promovată de istoriografia laică de restituire obiectivă a istoriei și evoluției acestei instituții, o abordare exhaustivă a fenomenului confesional greco-catolic: biografii ale personalităților ecleziastice, monografii ale episcopatelor, vicariatelor și protopopiatelor unite din Transilvania, analize asupra caracteristicilor instituțiilor, asupra relațiilor provinciei ecleziastice de Alba-Iulia și Făgăraș cu Scaunul Papal, sublinierea individualității și originalității bisericii unite române în peisajul catolicismului universal etc.

Una dintre personalitățile marcante ale istoriografiei românești contemporane, a cărui interes științific s-a îndreptat și asupra istoriei bisericii, P. Teodor impune o interpretare nouă, modernă și realistă asupra cauzelor unirii religioase și evoluției confesiunilor etniei române. P. Teodor consideră că, în contextul actual, unirea trebuie înțeleasă dintr-o perspectivă general europeană în relație cu procesul care s-a derulat între secolul al XV-lea și al XVIII-lea în sfera ecleziastică (politica Sfântului Scaun de refacere a unității creștinătății) și a politicii europene (expansiunea habsburgică)²⁶. El nu exclude ca unul dintre motivele care i-au făcut pe români să se decidă în favoarea unirii a fost și “secolul de supremație discreționară a bisericii calvine și a statului asupra ortodoxiei, a prozelitismului nedisimulat “din vremea principatului calvin, însă consideră că fenomenul unirii nu trebuie înțeles sau tratat unilateral”²⁷. Secolul calvinismului pregătește elita română pentru unire, dar unirea este un efect al convergenței între cele două puteri în acțiune în răsărit și factorii locali. Acțiunea concertată a Contrareforme, imperiului și iezuitilor au oferit românilor șansa emancipării, fapt ce explică caracterul unirii, drept act singular al clerului superior și al

²³ Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-II, ed. a II-a, București, 1991.

²⁴ Z. Pâclișanu, *Biserica și Românismul*, Cluj, 1910, p. 56-58; *Alegerea arhiereilor*, Blaj, 1920, p.13-14, 22, 24.

²⁵ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea I-a, 1697-1751, ed. a II-a, în *Perspective XVIII*, 1994-1995, nr. 65-68, partea a II-a, 1752-1783, în *Perspective XIV-XVI*, nr. 53-60, passim.

²⁶ P. Teodor, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, 2000, p. 22-23.

²⁷ *Ibidem*, p. 26.

laicilor²⁸. „Unirea a deschis calea unei comunicări directe cu occidentul care a contribuit, prin biserica latină, la fortificarea spiritului identitar la români”²⁹, fără ca aceasta să însemne abandonarea tradiției ortodoxe, exprimată prin menținerea ritului grec. Unirea bisericii în istoria românilor ardeleni – opinează P. Teodor – trebuie înțeleasă ca unul dintre aspectele esențiale ale epocii, condiționat de factori multipli, care au avut consecințe de durată în istoria modernă a Europei centro-orientale.

Situându-se pe o linie interpretativă asemănătoare celei lansate asupra istoriei bisericii unite de P. Teodor, I.A. Pop în *Geneza medievală a națiunii române moderne* inserează aprecieri pertinente asupra aspectelor legate de unirea religioasă. Astfel el consideră actul unirii ca parte integrantă a politicii habsburgice de revigorare a catolicismului în întreg Imperiul. În opinia sa cauza fundamentală a unirii a fost de natură laică: puterea suzerană austriacă urmărind să consolideze noul regim în Transilvania trebuia să întărească în primul rând catolicismul, cu atât mai mult cu cât națiunile recepte erau majoritar reformate. El nu exclude faptul că prin întemeierea greco-catolicismului cercurile conducătoare au urmărit spargerea blocului românesc în fragmente și ruperea legăturilor cu Țara Românească și Moldova³⁰. I.A. Pop explică succesele unirii prin metodele subtile, verificate secole la rând în diferite locuri prin intermediul iezuiților și prin mijloacele pașnice utilizate de guvernul austriac. Românii ortodocși, pentru prima dată în istoria lor au fost tratați ca niște parteneri egali de dialog și nu ca eretici. La toate acestea se adaugă faptul că noua biserică conservă identitatea etnică și religioasă a românilor și îi individualizează în spațiul multietnic și multiconfesional transilvănean³¹. Prin noul mod de abordare a problematicei unirii I.A. Pop încearcă să atenueze disputele dintre istoricii unirii, formulând o explicație logică și coerentă asupra cauzelor unirii și efectele acestui act religios în evoluția românilor transilvăneni în planul duratei lungi a istoriei lor.

I. Lumperdean realizează o altă interpretare a documentelor existente care elimină vechile clișee cu privire la raporturile dintre cele două confesiuni ale românilor din Ardeal. În acest sens insistă asupra acțiunilor din secolul al XVIII-lea ce vizau reconcilierea și reunificarea religioasă a românilor, arătând că în cea de-a doua jumătate a secolului se conturează două opțiuni în vederea atingerii acestui obiectiv: reîntoarcerea la ortodoxie a uniților sau atragerea la unire a ortodocșilor (pentru ultima soluție au militat episcopii I.I. Micu Klein și G. Maior)³². În aceeași perioadă colaborarea dintre cele două biserici se adâncește, problemele confesionale fiind trecute pe un plan secundar în timp ce prioritare devin interesele politice și naționale ale românilor³³. Însă planurile de reunificare religioase vor eșua datorită opoziției curții vieneze, a cercurilor aulice și a națiunilor privilegiate din Transilvania.

Volumul aduce în atenția noastră cazul mitropoliei române, subiect care reprezintă rezultatul eforturilor de cercetare în acest domeniu, a lui N. Bocșan. Reîntâlnim aici ideea solidarității naționale deasupra diferențelor confesionale, obiectiv major al mișcării naționale românești în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. În contextul politico-istoric al acelei perioade, singurul mod posibil de realizare a unității corpului național era crearea unei biserici naționale autonome, cu o ierarhie națională (mitropolia română)³⁴. N. Bocșan analizează ipostazele luptei pentru biserici naționale, formele pe care le îmbracă acest proces: lupta pentru numirea unui episcop român pe scaunul vacant al episcopiei ortodoxe de Sibiu la care participă și elita ecleziastică și intelectuală greco-catolică, apoi mișcarea românilor din Satu-Mare și Baia Mare pentru a fi scoși sub autoritatea episcopiei de Muncaci și înființarea unei episcopii

²⁸ *Ibidem*, p. 34.

²⁹ Idem, *În jurul sinodului mitropolitului Teofil din 1697*, în vol. *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, p. 45.

³⁰ I.A. Pop, *Geneza medievală a națiunii române*, în vol. *Etnie și confesiune în Transilvania sec. XIII-XIX*, Oradea, 1994, p. 56.

³¹ *Ibidem*, p. 59-60.

³² I. Lumperdean, *Opțiuni și preocupări pentru reunificarea ecleziastică a românilor ardeleni la sfârșitul sec. XVIII*, în vol. *Etnie și confesiune...*, p. 75-77, 185.

³³ *Ibidem*, p. 79.

³⁴ N. Bocșan, *Cazul mitropoliei române*, în vol. *Etnie și confesiune...*, p. 113.

greco-catolice românești la Baia Mare³⁵. Trecând peste deosebirile religioase curentul național din bisericile românești făurește diverse planuri de restaurare a mitropoliei române în deceniul patru al secolului al XIX-lea, pentru ca ideea unificării celor două biserici să atingă cota maximă de audiență și speranțe în timpul revoluției de la 1848³⁶. Chiar dacă mitropolia națională unică, datorită circumstanțelor istorice, nu s-a putut înființa nici la 1848 nici mai târziu, curentul național și dorința de unitate a românilor, indiferent de confesiune, a fost o realitate, care nu poate fi contestată de nimeni, dovedind existența legăturii și colaborării dintre românii uniți și neuniți între care a existat nu numai “dezbinare” ci și unitate.

N. Bocșan a studiat și evoluția instituțiilor bisericești ortodoxe³⁷, analizând relațiile de alteritate dintre confesiunile transilvănene. Într-unul din aceste studii a urmărit evoluția raporturilor dintre romano-catolici și greco-catolici în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel a decelat cele două atitudini specifice fiecăreia dintre aceste confesiuni, respectiv intenția de latinizare a bisericii unite manifestată de romano-catolici și dorința greco-catolicilor de a rezista la această tendință și de a-și menține individualitatea religioasă prin nealterarea ritului, disciplinei și instituțiilor. Această dorință s-a concretizat în lupta uniților pentru autonomie (mitropolie) și sinodalitate³⁸.

O lucrare mai recentă, *Catolicismul și românii...*, rod al cercetării lui O. Ghitta, este o istorie a episcopiei de Muncaci pe parcursul secolului al XVIII-lea. Din punctul nostru de vedere lucrarea este extrem de importantă, întrucât alături de elemente esențiale de istoria bisericii greco-catolice, tratează aspecte referitoare la structura instituțională ce a funcționat în cadrul diecezei de Muncaci. În acest context autorul analizează în profunzime instituția arhidiaconatului (problemele legate de atribuțiile arhidiaconului, sursele de venit etc.)³⁹, instituție care se află în centrul atenției noastre, întrucât ne propunem să clarificăm în paginile ce vor urma dacă există sau nu similitudini între arhidiaconat și vicariat.

În noua direcție istoriografică românească, care tratează obiectiv și în profunzime diverse aspecte legate de istoria bisericii, se înscriu și studiile Gretei Miron. Ea abordează, într-o manieră modernă, impactul pe care unirea l-a avut în mediul rural. „cât și ce au înțeles comunitățile din propaganda catolică a epocii”, pornind de la analiza actelor unirii religioase și anchetelor guberniale din anul 1699, distingând două tipuri de atitudini, pe de o parte respingerea fermă a oricărei înnoiri de către comunități, care își arogă chiar dreptul de a-l înlătura pe preot în cazul în care acesta nu le respectă voința, pe de altă parte acceptarea unirii atâta timp cât nu se introduc înnoiri la nivelul perceput de ei⁴⁰. G. Miron întreprinde o analiză asupra celor dintâi istorici ai unirii S. Micu și P. Maior primii care au încercat o situare istorică a fenomenului unirii⁴¹ de la a căror opere se revendică întreaga istoriografie a secolului XIX sau asupra unor aspecte legate de evoluția formației clerului pe parcursul secolului XVIII.⁴²

Alături de aceste câteva lucrări, de dată recentă, pe care le considerăm fundamentale în procesul de clarificare a trecutului bisericii unite române, menționăm alte contribuții la elucidarea acestei problematice: reconstituirea cât mai fidelă a diverselor ipostaze ale preoțimii greco-catolice,⁴³ analiza

³⁵ *Ibidem*, p. 120-123.

³⁶ *Ibidem*, p. 135, 142, 148.

³⁷ N. Bocșan, I. Popovici, *Identitate și alteritate în biserica ortodoxă din Imperiul habsburgic. Separația ierarhică a bisericii românești de biserica sârbească*, în *Identitate și alteritate*, vol. II, Cluj-Napoca, 1998.

³⁸ N. Bocșan, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea (romano-catolici-greco-catolici)*, în *Alteritate și identitate*, vol. I, Reșița, 1996.

³⁹ O. Ghitta, *Catolicismul și românii din dieceza de Muncaci (sfârșitul secolului al XVII-lea începutul secolului XIX)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1998, p. 285-293.

⁴⁰ G. Miron, *Unirea religioasă și mentalul rural tradițional*, în *Viață privată mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, coordonatori S. Mitu, F. Gogâltan, Oradea – Cluj, 1995-1996, p. 165-167.

⁴¹ Idem, *Unirea religioasă în istoriografia românească*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, nr. I-II, anul XXXVIII, 1993, passim.

⁴² Idem, *Formația preoțimii parohiale greco-catolice în secolul al XVIII-lea*, în vol. 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei, passim.

⁴³ C. Teodor, *Sub privirile celorlalți: preotul în comunitate*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, nr. 1 Sibiu, 1998.

instituției capitolului (origine și mod de funcționare în biserică greco-catolică română)⁴⁴; evoluția sinodului în biserica unită din Transilvania și a ideii de sinodalitate⁴⁵ raporturile dintre scaunul pontifical și provincia ecleziastică de Alba Iulia și Făgăraș în a doua jumătate a sec. al XIX-lea⁴⁶, monografia episcopiei greco-catolice de Oradea.⁴⁷

Considerăm că acest proces de recuperare și nu în ultimul rând de reabilitare a adevărului istoric asupra unui capitol fundamental din istoria națiunii române, ca cel al Bisericii unite, este absolut necesar a contura o imagine veridică asupra Transilvaniei moderne cu atât mai mult cu cât există un bogat filon documentar ce așteaptă să fie valorificat. Crearea unui tablou istoric realist și de ansamblu vizavi de biserica unită română necesită ca într-un joc de puzzle alăturarea diferitelor părți pentru a constitui întregul. În acest context „părțile” care se impun reconstituite sunt acele instituții ecleziastice subordonate instituției centrale de la Blaj (episcopia ulterior mitropolia), una dintre ele fiind cea vicarială, un subiect de istorie ecleziastică încă neelucidat.

La nivelul Transilvaniei au existat de-a lungul timpului cinci vicariate greco-catolice, însă preocupările pentru a restitui trecutul acestora sunt foarte puține și timide. Dispunem până în acest moment doar de câteva lucrări pe această problematică: două lucrări monografice, una fiind o istorie a vicariatului Hațeg, iar alta a vicariatului Silvaniei, o succintă broșură asupra vicariatului Maramureșului⁴⁸ și de o autobiografie, a celui ce a fost vicar al Rodnei, Macedon Pop, care poate constitui un punct de plecare în investigarea vicariatului Rodnei.

Istoria vicariatului Hațeg poartă semnătura lui Iacob Radu, încărcată fiind de subiectivismul specific unui slujitor devotat bisericii unite cum a fost însuși autorul: preot, canonic și vicar. Multe dintre afirmațiile sale fie nu-și găsesc corespondent în realitatea istorică⁴⁹, fie sunt entuziaste și elogioase la adresa catolicismului în genere, respectiv la cea a unirii în speță⁵⁰. Cu toate acestea considerăm scrierea sa benefică și importantă întrucât autorul, care a deținut și funcția de vicar al Hațegului la începutul secolului al XX-lea, a cunoscut îndeaproape aspecte specifice vicariatului: competențe, obligații, întindere jurisdicțională. Această experiență directă, la care se adaugă și faptul că a fost mai apropiat în timp de momentul înființării vicariatelor, i-au oferit posibilitatea de a cunoaște și înțelege, probabil într-o măsură mai mare decât o poate face istoricul de azi, cauzele înființării, modul de organizare și de funcționare a instituției, precum și felul în care a evoluat.

Cealaltă lucrare monografică, destinată reconstituirii istoricului vicariatului Silvaniei, poartă amprenta unei interpretări riguroase, scrisă din perspectiva istoricului modern, interesat numai de dezvăluirea adevărului. Cartea lui Ioan Ciocian analizează componentele structurale și funcționale ale vicariatului în perioada sa de vârf, precum și mediul parohial – preotesc; aprofundează aspecte legate de viața slujitorilor altarului tratând comparat relațiile și poziția acestora vizavi de celelalte categorii sociale din zonă.⁵¹ Restituirea vieții confesional - spirituale și a mișcării naționale din ținuturile sălăjene prin valorificarea documentelor de arhivă vine în întâmpinarea unei necesități istorice, iar eforturile lui Ciocian în acest sens sunt apreciable.

⁴⁴ A.V. Sima, *L'Istituzione del Capitolo nella Chiesa greco-cattolica romana, nei dibattiti dei fori pontificali e imperiali*, în *Ephemeris Daco-Romana*, București, 2000.

⁴⁵ Idem, *L'Istituzione sinodale nella Chiesa romana greco-catolica*, în *Etnia e Confessione in Transilvania nei secoli XVI-XX*, Roma, 2000 și D. Dumitran, *De la Soborul Mare la sinodul diecezan. Evoluția Episcopiei Făgărașului sub semnul Reformei catolice (1782-1881)*, în vol. Col. 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei.

⁴⁶ N. Bocșan, I. Cârja, *Episcopatul Greco-catolic român și prerogativele papei la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)*; A.V. Sima, *Un emisar printre români. Vizita nunțului apostolic Antonio de Luca în Transilvania anul 1858*, în vol. 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei.

⁴⁷ Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea*, Oradea, 2000.

⁴⁸ Titu Budu, *Disertațiune despre episcopii și vicarii români din Maramureș*, Gherla, 1891.

⁴⁹ Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 51-52.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 58.

⁵¹ I. Ciocian, *Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, teză de doctorat, p. 6, cap. II-III.

Accentul scrierii cade, însă, pe modul în care preoții, protopopii și vicarii din această regiune s-au implicat în viața social – culturală a epocii⁵², în care au participat la mișcarea de emanciparea națională a românilor din Sălajul istoric și zonele limitrofe⁵³, lăsând în plan secundar, aspecte legate de instituția vicarială.

Necesitatea de a reconstitui o istorie cât mai fidelă a vicariatului este motivată de conștientizarea faptului că această instituție nu poate fi redusă doar la aspectele vieții religioase, întrucât rolul ei este multiplu. În peisajul confesional și național al Transilvaniei, vicariatul joacă la nivel local rolul pe care l-a avut la nivel regional episcopia – mai târziu mitropolia – de la Blaj. Cum aceste instituții au fost veacuri întregi singurele românești, deci singurele care au apărut interesele națiunii române și au reușit să creeze în jurul lor o rețea de alte instituții, care au promovat aceleași țeluri, școli, societăți culturale etc., la fel și vicariatul la nivel local s-a implicat și a susținut obiectivele românești în toate domeniile vieții sociale: în viața economică, culturală, politică, administrativă, în formarea elitei și a intelectualității.

Vicariatul reprezintă așadar mai mult decât o instituție sau un element integrat fenomenului confesional românesc din Ardeal; el este o realitate complexă, o instituție cu valențe și funcții numeroase, ce poate fi explorată din multiple perspective. În absența altor instituții românești, specializate pe anumite domenii de activitate, vicariatul preia numeroase atribuții care depășesc sfera confesionalului intrând în cea a laicului: economice, administrative, culturale – în special școlare –, sanitare, politico-naționale etc. Totodată oficiul vicarial devine inițiatorul acțiunii complexe de modernizare a societății românești la nivel local. Dacă pentru a șterge praful uitării în care era învăluit trecutul unora dintre aceste instituții greco-catolice au existat anumite preocupări, nu același lucru se poate spune despre instituția similară care a funcționat în Țara Năsăudului. În ciuda faptului că s-a acreditat de-a lungul timpului ideea că vicariatul Rodnei dispune de o istoriografie bogată, constatăm la o cercetare atentă că lucrările istorice referitoare la această temă sunt relativ puține și în cele mai multe cazuri, ating doar tangențial subiectul nostru despre care ne oferă informații trunchiate, realități dispartate și fragmentate.

În încercarea de a reda o imagine coerentă și clară asupra istoriografiei vicariatului Rodnei putem organiza materialul existent operând o clasificare a acestuia luând în considerare cel puțin două criterii majore. Unul dintre acestea ar fi perioada (timpul) în care s-au scris lucrările ce aduc în atenție acest subiect; proveniența confesională a autorilor. Pornind de la acest criteriu istoriografia vicariatului Rodnei poate fi împărțită în două categorii:

- a) istoriografia confesională: autobiografiile vicarilor **Macedon Pop** și **Gr. Moisil**, lucrările lui **Nestor Șimon** și ale lui **V. Șotropa** și **N. Drăganu**, articolele și studiile *Arhivei Someșene*.
- b) istoriografia laică: **V. Șotropa**, *Districtul grăniceresc năsăudean*; **L. Ureche**, *Administrația fondurilor școlare grănicerești* și câteva studii mai recente aparținând lui **S. Retegan**, **R. Câmpeanu** și **I. Bolovan**.

Autobiografia lui Macedon Pop nu este o lucrare de analiză sau de interpretare a evenimentelor, ci doar o scurtă istorie despre activitatea vicarilor foranei din Năsăud începând cu I. Para până la cel ce îi va urma autorului în scaunul vicarial, fratele său Anchedim Pop. Cartea este importantă datorită obiectivității informațiilor și este absolut necesară pentru istoricul care dorește să reconstituie realitățile istorice din prima jumătate a secolului al XIX-lea din vicariatul Rodnei.⁵⁴ O altă autobiografie, scrisă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de vicarul Grigore Moisil, deși inferioară din punct de vedere calitativ și a cantității informațiilor celei al lui Macedon Pop, redă cu larghețe evenimentele din anii 1860-1861, insistând asupra luptei inițiate de grăniceri, în condițiile instalării unui regim liberal în Austria, pentru redobândirea drepturilor lor. Nu se regăsesc, din păcate, aspecte legate de organizarea și funcționarea instituției vicariale sau despre viața socială a vicariatului⁵⁵.

⁵² *Ibidem*, cap. IV.

⁵³ *Ibidem*, cap. V.

⁵⁴ M. Pop, *Activitatea vicarilor foranei episcopești greco-catolici din districtul Năsăudului...*, Budapesta, 1875, *passim*.

⁵⁵ Gr. Moisil, *Autobiografie*, în *Arhiva Someșană*, nr. I/1924.

O altă lucrare care tratează diferite aspecte din istoria Țării Năsăudului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea aparține tot unui contemporan al evenimentelor N. Șimon. Cartea sa este construită prin fructificarea corespondenței dintre V. Nașcu cu Ioachim Mureșanu, Gr. Moisil, V. Petri etc. Din înșiruirea cronologică a epistolelor acestora se reconstituie modul în care a decurs lupta pentru recunoașterea drepturilor grănicerești. Tangențial sunt oferite informații cu privire la dascălii școlii generale din Năsăud, raporturile dintre ei, evenimentele mai importante din Transilvania și din vicariatul Rodnei. Întrucât scrierea este o biografie a vieții și activității învățorului V. Nașcu rolul vicarilor (M. Pop și Gr. Moisil) rămâne umbrat. Deducem doar contribuția acestora în calitate de coordonatori ai acestei lupte pentru recunoașterea proprietăților grănicerești. În ceea ce privește atribuțiile vicarului subliniază în mod repetat calitatea acestuia de președinte al Comitetului Fondurilor Școlare Grănicerești.⁵⁶

Una din lucrările de referință pentru istoria ținutului năsăudean, dar și a învățământului românesc este lucrarea *Istoria școalelor năsăudene* a lui N. Drăganu, V. Șotropa. Autorii realizează câte un mic istoric pentru fiecare tip de școală care a existat în ținutul năsăudean: triviale, comunale-naționale, de fete, preparandia și gimnaziul. Pentru fiecare în parte există referiri despre personalul didactic (pregătirea intelectuală, remunerație, o listă a celor mai reprezentativi dascăli) programele și manualele școlare utilizate, nivelul de pregătire al elevilor, inclusiv liste cu elevii ce au studiat în aceste școli. Este accentuat rolul unor vicari, precum I. Marian, M. Pop și Gr. Moisil la susținerea și dezvoltarea învățământului în această regiune.⁵⁷

Pentru cercetătorul care dorește să reconstituie trecutul regimentului II de graniță sau al vicariatului Rodnei o sursă importantă o reprezintă articolele și studiile *Arhivei Someșene*. Această revistă care a apărut din inițiativa unui grup restrâns de intelectuali năsăudeni (V. Șotropa, V. Bichigean, I. Marțian, I. Moisil, Șt. Buzilă, Pamfil Grapini etc.) își propune să facă cunoscut românilor de pretutindeni faptele petrecute într-un colț îndepărtat al neamului românesc: ținutul grăniceresc năsăudean. Articolele nu au un specific anume; se publică cultură, lingvistică, economie, istorie, etc. Cele mai numeroase sunt articolele de istorie locală, un spațiu larg fiind acordat istoriei bisericești. Articolele de istorie ecleziastică se împart în două categorii: de analiză și interpretare⁵⁸ și de publicare a materialului de arhivă mai ales foarte multe circulare vicariale⁵⁹, de o importanță majoră în tratarea subiectului care ne preocupă: vicariatul Rodnei.

În timpul regimului comunist singura lucrare consistentă, închinată istoriei ținutului năsăudean îi aparține lui Valeriu Șotropa. Deși redactată în spiritul materialismului istoric, monografia intitulată *Districtul grăniceresc năsăudean*, reprezintă una dintre cele mai reușite sinteze de istorie locală a regiunii. Cartea este complexă și surprinde diversele aspecte (social, economic, administrativ, juridic, cultural, național etc.) ale vieții românilor din districtul grăniceresc, urmărind evoluția istoriei năsăudenilor de dinainte de înființarea regimentului până la sfârșitul secolului XIX. Referitor la vicariat și instituțiile acestuia, informațiile sunt sporadice, lipsite de o interpretare amplă, însă unele de importanță pentru subiect. Astfel, subliniază rolul directorului școlar și vicarului I. Marian în stimularea

⁵⁶ N. Șimon, *Vasile Nașcu-Viața și faptele lui*, Năsăud, 1911.

⁵⁷ N. Drăganu, V. Șotropa, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913.

⁵⁸ I. Moisil, *Figuri grănicerești năsăudene*, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, nr. 19/1936.

Idem, *O predică din vremurile trecute*, în *Arhiva Someșană*, nr. 23/1937-1938.

V. Șotropa, *Un act memorabil*, în *Arhiva Someșană*, nr. 12/1929.

Idem, *Contribuții la istoria bisericească*, în *Arhiva Someșană*, nr. 21/1937.

Șt. Buzilă, *Protopopii și vicarii Năsăudului*, în *Arhiva Someșană*, nr. 27/1940.

Idem, *O predică a vicarului Marian*, în *Arhiva Someșană*, nr. 9/1928.

Idem, *Autobiografia preotului I. Chita din Mintiu și genealogia familiei sale*, în *Arhiva Someșană*, nr. 26/1939.

I. Pop, *Din amintirile mele*, în *Arhiva Someșană*, nr. 19/1936.

G. Bichigean, *La mormântul vicarului Gr. Moisil* în *Arhiva Someșană*, nr. 8/1927.

⁵⁹ Șt. Buzilă, *Documente bisericești în Arhiva Someșană*, nr. 17/1933.

Idem, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 15/1931.

Idem, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 18/1936.

I. Marțian, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 7 și 8/1927.

Idem, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 7/1938.

V. Șotropa, Al. Ciplea, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 1-2/1925.

învățămintului în zonă, preocuparea sa pentru ridicarea localurilor de școală și constituirea fondurilor necesare întreținerii școlilor comunale naționale⁶⁰. În ceea ce privește puterea jurisdicțională existentă la nivelul regimentului grăniceresc năsăudean V. Șotropa arată că funcționau două instanțe judecătorești, una de natură militară, care aparținea tribunalului regimentar și o alta de natură ecleziastică încredințată forului vicarial. Acesta avea competență judecătorească în cauzele matrimoniale și bisericești.⁶¹

În rândul istoriografiei laice se înscrie și cercetarea intitulată *Fondurile Școlare Grănicerești*, a cărui autor este L. Ureche. Lucrarea face lumină asupra unei probleme foarte importante din evoluția istorică a ținutului năsăudean: modul în care s-au constituit și au fost administrate fondurile grănicerești, rolul acestora în dezvoltarea culturală a regiunii. În ceea ce privește subiectul nostru contribuția acestei cărți constă în a arata rolul vicarilor Macedon Pop și Gr. Moisil în lupta năsăudenilor pentru obținerea averilor grănicerești, respectiv contribuția lor la administrarea înțeleaptă a fondurilor – în calitate de președinți ai Comitetului de administrare a Fondurilor Școlare Grănicerești - în interesul foștilor grăniceri și urmașilor acestora.⁶² În această categorie a istoriei obiective se integrează și studiile lui S. Retegan, care a reconstruit diverse segmente din trecutul bisericii române transilvănene, cum ar fi modalitățile de instituire a clerului încetățenite la mijlocul secolului XIX sau aspecte referitoare la starea materială și morală a preoților români, atât greco-catolici cât și ortodocși în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.⁶³ Alți istorici clujeni, atrași de bogatul material arhivistic al Țării Năsăudului, au cercetat situația demografică existentă la mijlocul secolului XIX pe teritoriul regimentului II românesc de graniță⁶⁴ sau modul în care s-au format elitele năsădene și contribuția lor la emanciparea culturală și națională a națiunii române din Transilvania⁶⁵.

Un al doilea criteriu pe care îl propunem pentru analizarea istoriografiei vicariatului Rodnei, ar fi segmentarea acesteia pe tematici. În acest sens se poate utiliza următoarea structură tematică:

- Cauzele înființării și originea vicariatului
- Instituții vicariale:
 - Vicarul: a) competențe și obligații
 - b) instrucția și formația profesională
 - c) beneficiile
- Sinodul vicarial
- Consistoriul vicarial
- Scurt istoric al vicariatului Rodnei
- Starea morală și materială a preoților și parohiilor
- Raporturile cu autoritățile militare și civile
- Implicarea în lupta de emancipare culturală și politică națională

Se impune a sublinia faptul că realitățile istorice, corespunzătoare vicariatului Rodnei, au caracteristici specifice determinate de suprapunerea acestora peste altele, ce decurg din existența și funcționarea exact în același teritoriu a Regimentului II de graniță, ceea ce creează o situație complexă și fără termen de comparație⁶⁶.

⁶⁰ V. Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Cluj-Napoca, 1975, p.193.

⁶¹ *Ibidem*, p. 241-245.

⁶² L. Ureche, *Fondurile grănicerești năsădene*, Cluj-Napoca, 2000.

⁶³ S. Retegan, *Clerul rural românesc din Transilvania la mijlocul sec. al XIX-lea: modalități de instituire*, în A.I.I.C. XXXI/1992.

Idem, *Prestigiu social și edificiu de cult. Construcții de biserici în statele românești ale Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea (1850-1880)*, în vol. D. Prodan – *Puterea modelului*.

⁶⁴ I. Bolovan, *Realități demografice în Regimentul II românesc de graniță (sec. al XIX-lea)*, în vol. D. Prodan – *Puterea modelului*.

⁶⁵ Remus Câmpeanu, *Elitele românești în Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2000, cap. *Un vicariat etalon*; același istoric a întreprins și o analiză asupra istoriografiei referitoare la clerul rural din vicariatul Rodnei, vezi: *Considerații istoriografice privind clerul năsăudean în sec. al XVIII-lea*, în RB, nr.VII/1993.

⁶⁶ Ne permitem să facem această afirmație, pornind de la faptul că regimentul grăniceresc năsăudean, spre deosebire de regimentul I românesc (la nivelul căruia a funcționat vicariatul Făgărașului) a avut un caracter pur militar, toate comunele fiind militarizate, aici nu au existat localități cu caracter nemilitar sau mixt (existente în vicariatul

Ne propunem să începem incursiunea noastră prin analiza modului cum se reflectă în istoriografia acestui subiect instituția vicariatului, definiția și originea acesteia, fără a avea intenția de a-l soluționa ci doar de a prezenta diferitele opinii istorice care au fost afirmate până în acest moment.

Clarificarea statutului vicariatului în ansamblul sistemului organizatoric din biserica greco-catolică transilvăneană, nu se poate realiza decât prin stabilirea corespondentului instituțional din biserica romano-catolică, întrucât noi considerăm că biserica unită română copiază în modul de organizare „paradigma latină”. Noțiunea de vicar are o vechime considerabilă, datând din timpul Imperiului Roman (perioada domniei lui Diocletianus). Sinonimul termenului vicar este cel de „înlocuitor”, „locuitor”. În evul mediu noțiunea re apare, titlul de vicar fiind atribuit papei considerat succesorul de drept al Sfântului Petru și reprezentatul lui Hristos în biserică, cu alte cuvinte papa este vicarul lui Hristos. Dinspre instituția papalității calitatea de vicar s-a transferat către alte instituții ale bisericii catolice. Întâlnim astfel mai multe categorii de vicari:

- Vicar general – este administratorul general al diecezei, cel mai apropiat colaborator al episcopului, ajutându-l pe acesta în conducerea pastorală a diecezei; are aceeași competență jurisdicțională ca și episcopul; este numit în mod liber de episcopul diecezan și tot în mod liber îi poate fi revocată funcția numai de episcop;
- Vicar capitular (prepozit) – este șeful capitlului, administrează dieceza în timpul vacanței scaunului episcopal;
- Vicar episcopal – este un preot delegat pentru un anumit sector sau o categorie de persoane din dieceză; (I.M. Moldovan și I. Ciocian îi includ în această categorie și pe vicarii foranei⁶⁷);
- Vicar apostolic – este însărcinat cu administrarea unei țări de misiune care nu este încă autonomă din punct de vedere confesional. acționează în numele Pontifului Roman;
- Vicar parohial – este preot numit de episcopul diecezan pentru a colabora cu parohul în slujirea pastorală a unei parohii;
- Vicar foraneu – este preot delegat de episcop pentru un grup de parohii; în Franța de exemplu se mai numește și archipreot.⁶⁸

Una dintre primele definiții a vicarilor foranei în istoriografia românească reluată ulterior de către istoricii ecleziastici, ne este oferită de către actele Conciliului provincial din 1872 (valabile numai după 1881, în urma confirmării lor de către Sfântul Scaun Papal). Potrivit acesteia, vicarii foranei sunt ajutătorii episcopilor, așezați prin dieceze, iar drepturile și datorințele lor, în afară de proedrie și o jurisdicțiune delegată mai extinsă, corespund celor protopopești⁶⁹.

Din aceleași Statute provinciale ne parvine și informația potrivit căreia astfel de „ajutători episcopopești” existau și în vechime sub denumirea de chorepiscopi⁷⁰ Ideea a fost vehiculată încă din secolul al XVIII-lea și a constituit un punct de plecare în ampla lucrare a lui Petru Maior. *Protopopadichia*⁷¹. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea teoria originării vicarilor foranei în instituția chorepiscopilor (horepiscopi – din gr. hore = înlocuitor - „în loc de episcopi”) este susținută și de către Al. Grama, A. Bunea, Iacob Radu, Ștefan Buzilă.

Chorepiscopii au apărut odată cu începutul creștinătății și a bisericii lui Hristos, respectiv odata cu creșterea numărului de creștini, ei fiind „episcopii satelor”, preoți ce au făcut parte din treapta inferioară a clerului pentru că, potrivit canonului 14 al Soborului de la Neocesarea sunt urmașii celor 70 de ucenici ai lui

de Făgăraș). Modul de organizare a acestui regiment, cu siguranță, a avut implicații și asupra organizării și funcționării instituției vicariale ce i-a corespuns la nivel bisericesc. Vezi: V. Sotropa, *op.cit.*, p.123-124.

⁶⁷ I.M. Moldovan, *Acte sinodale ale bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, vol. I, Blaj, 1869, p. 6-7.

⁶⁸ Cf. Michel Mourre, *Dictionnaire encyclopedique d'histoire*, tome 8, Paris 1986, p. 4851 și în *Grand Dictionnaire Encyclopedique Larousse*, tome 10, Paris 1985, p.10740.

⁶⁹ Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Colectio*, tomus 42, *Synodi Orientales* (1854-1875), Paris, 1910, p. 521.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ P. Maior, *Protopopadichia*, studiu introductiv și ediție îngrijită de L. Stanciu, Alba-Iulia, 1998, p. 31-34, 44.

Hristos, în timp ce episcopii – urmași direcți ai apostolilor – fac parte din clerul superior și rezidează numai în cetăți⁷². Pentru că acești locțiitori de episcopi în lumea rurală și-au extins treptat foarte mult puterea în defavoarea episcopilor, instituția chorepiscopatului a fost desființată în secolul IX. Petru Maior consideră că drepturile și privilegiile chorepiscopilor au fost transferate nealterat în mâna protopopilor din cadrul bisericii răsăritene⁷³. Această opinie este susținută parțial și de către Bunea, Iacob Radu, Șt. Buzilă cu precizarea că puterea chorepiscopilor se regăsește în biserica greco-catolică întruchipată în vicarii foranei⁷⁴.

Al. Grama susținea că locul chorepiscopilor a fost luat în Răsărit de protoierei (protopopi), cărora episcopii le-au încredințat câte un "cerc", aceștia trebuind să supravegheze cercul (regiunea) încredințat, să-l viziteze și să raporteze episcopului despre modul în care decurgea viața bisericească. Nu există nici o dovadă că aceștia ar fi avut foruri ordinare de judecată, cu atât mai mult, cu cât după *Pravilă* prima instituție judecătorească era episcopul și presbiteriul său. În apus în locul chorepiscopilor au apărut așa numiții arhidiaconi, care aveau o putere mai mare decât protopopii, fiind un fel de quasiepiscop, având drept de jurisdicțiune contencioasă și penală asupra clerului și poporului, dreptul de a ridica contribuții de la cler, popor și biserici, de a ține sinoade și de a excomunica. Beneficiind de jurisdicțiune ordinară și nu delegată, arhidiaconii au devenit prea puternici, "asupritori și egoiști", au manifestat tendințe de nu se mai supune episcopilor ceea ce a determinat restrângerea drepturilor lor (se întâmplă, se pare, începând din secolului al XIII-lea și până la Sinodul de la Trento). Ei vor fi înlocuiți cu decanii rurali. Instituția arhidiaconatului se va menține însă la calvini și anglicani, fiind una dintre puținele instituții pe care aceștia le preiau din biserica latină⁷⁵. În această situație se pune întrebarea dacă instituția vicarială, existentă în biserica greco-catolică ardeleană nu este cumva importată de la calvini?

Răspunsul ni-l oferă tot dr. Al. Grama într-o lucrare de importanță majoră pentru eclesiologia greco-catolică care în *Instituțiile calvinești în biserica românească din Ardeal* contestă opiniile potrivit cărora instituția protopopiatului ar fi de origine răsăriteană. Ca argumente invocă faptul că această instituție nu este prevăzută în *Pravilă*, nu se întâlnește în bisericile ortodoxe din Rusia și Grecia. Al. Grama afirma că protopopiatul ar fi de proveniență catolică, avându-și originea în arhidiaconatul medieval din biserica latină și a pătruns în spațiul transilvănean prin filieră calvină, fără ca acest lucru să afecteze canonicitatea acestei instituții⁷⁶.

O altă contribuție în sensul clarificării problemei originii vicariatului aparține lui Ștefan Buzilă în studiul intitulat *Protopopii și vicarii Năsăudului*, însă scrierea sa pare a avea rolul de a spori confuzia. Șt. Buzilă analizează aparatul bisericesc administrativ al bisericii greco-catolice din Transilvania începând cu organele ajutătoare episcopului în guvernare continuând cu soborul mare, soborul mic, jurații (asesori), protopopii. În explicarea noțiunii de vicar pornește și el de la prevederile Constituției ecleziastice a provinciei de Alba Iulia și Făgăraș și de la *Protopopadichia* lui P. Maior. În opinia sa nu există deosebiri semnificative între chorepiscopi, protopopi și vicari. Susține, la fel ca și Bunea că urmașii chorepiscopilor sunt protopopii în biserica orientală și arhidiaconii în biserica occidentală.

Diferența de opinii dintre cei doi istorici constă în faptul că Șt. Buzilă consideră că protopopii au avut pe tot parcursul evului mediu mai multe și mai însemnate prerogative decât arhidiaconul. Este de părere că, în biserica catolică corespondentul vicarului foraneu este decanul, una dintre cele mai înalte funcții bisericești într-o dieceză aflată imediat sub demnitatea episcopală, având sub jurisdicție mai multe protopopiate conduse de arhidiaconi. În favoarea ipotezei sale aduce ca exemplu modelul de organizare a mitropoliei blăjene care la 1867 avea în componența 11 decanate, fiecare împărțite în arhidiaconate, vicariatul Rodnei fiind cel de-al X-lea decanat și având în subordine trei arhidiaconate: districtul Năsăudului, al Budacului și al Bistriței⁷⁷.

⁷² *Ibidem*, p. 69-71.

⁷³ *Ibidem*, p. 34.

⁷⁴ I. Radu, *op.cit.*, p. 115, Al. Grama, *Cestiuni...*, p. 245-248, Șt. Buzilă, *Protopopii și vicarii Năsăudului*, p. 274-275.

⁷⁵ Al. Grama, *Cestiuni...*, p. 244-246; *Instituțiunile calvinești în biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895, p. 183, 195-196, 201.

⁷⁶ *Idem*, *Instituțiunile...*

⁷⁷ Șt. Buzilă, *Protopopii și vicarii Năsăudului*, în *Arhiva Someșană*, nr. 27/1940, p. 265-282, *passim*.

Analizând literatură istorică de specialitate putem afirma că de-a lungul timpului s-au constituit două teorii majore privind instituția vicarială din perspectiva raportării ei la instituția corespondența din biserica catolică:

- Instituția similară vicariatului în biserica romano-catolică este arhidiaconatul (A. Bunea, Al. Grama, V. Rațiu⁷⁸, O. Ghitta), în timp ce protopopiatului i-ar corespunde decanatul.
- Instituția similară vicariatului este decanatul (I.M. Moldovan, Șt. Buzilă, I. Ciocian, R. Câmpeanu⁷⁹ și O. Raquez⁸⁰), respectiv protopopiatul fiind asociat cu arhidiaconatul.

La susținerea primei teorii contribuie și cercetările mai recente ale lui O. Ghitta. El analizează modelul instituțional pe care l-a creat la sfârșitul secolului al XVII-lea primul episcop unit de Muncaci, Iosif de Camillis, acordând un interes sporit instituției arhidiaconatului. Urmărind să stabilească similitudini reale între instituțiile bisericii unite și cele ale bisericii catolice, încearcă să definească locul pe care îl ocupă arhidiaconatul în ierarhia bisericească locală. În opinia sa, arhidiaconul este instanța bisericească cea mai înaltă în plan local; reprezintă ”ochii și urechile” episcopului conducând din punct de vedere administrativ și teritorial o întinsă circumscripție administrativă corespunzătoare, de regulă, comitatului. Scopul acestei autorități extinse constă în impunerea normativelor vlădicești în mod unitar la nivel local, depistarea și îndreptarea neregulilor, responsabilizarea clerului inferior⁸¹.

Astfel, prin autoritate și jurisdicție arhidiaconul se deosebește în mod evident de protopop, funcție care poate fi asimilată cu decanul în biserica romano-catolică.

Pentru a pune capăt confuziei care s-a născut în istoriografia ecleziastică românească unită vis-a-vis de problema stabilirii similitudinii corecte între vicariat și instituția corespunzătoare din biserica romano-catolică, se impune analiza istoriei instituționale a acestei biserici. Acest lucru îl realizează într-o lucrare riguroasă Gabriel le Bras⁸². Potrivit cercetărilor sale funcția de arhidiacon (șeful diaconilor) a apărut în secolul IV, având rolul de secund al episcopului. Începând din secolele VII-VIII rolul său administrativ și liturgic a crescut, atribuindu-se propria circumscripție formată din mai multe decanate, dominând astfel arhipreotii (decanii) și clerul⁸³.

Atribuțiile sale au devenit foarte largi, având dreptul de a reuni periodic clerul subordonat în sinod, obligația de a menține ordinea, de a controla și de a vizita anual arhidiaconatul, are dreptul de a judeca și acorda pedepse. Tot arhidiaconul recomandă seminaristii care trebuie hirotonisiți, colaborează cu episcopul pentru numirea decanilor, instituie beneficiile și demnitățile în teritoriul pe care-l administrează⁸⁴. Beneficiile sale provin din venituri ecleziastice permanente (salariu), profiturile justiției, vizite etc⁸⁵. El reprezintă „ochiul episcopului” fiind o „dubură” a acestuia, ceea ce determină o imitație perfectă a modului de exercitare a autorității episcopale, arhidiaconul deținând practic o autoritate egală cu cea a șefului tău⁸⁶. Datorită colaborării foarte strânse dintre episcop și arhidiacon, acesta este numit de către superiorul său, condițiile de instituire limitându-se la un anumit grad de instrucție teologică și o conduită morală exemplară. Progresele puterii arhidiaconale, săvârșite mai mult prin uzaj decât prin lege, au dat naștere unor conflicte cu episcopatul. Sfântul scaun va lua hotărârea de a restrânge prerogativele arhidiaconilor. Cu toate acestea „arhidiaconul va rămâne până la sfârșitul erei clasice un mare oficiar”⁸⁷.

⁷⁸ V. Rațiu, *Istoria Beserecească*, Blaj, 1854, p. 116.

⁷⁹ R. Câmpeanu, *Perfecționarea administrativă a bisericilor române din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Graeco-Catholica*, anul XLV, nr. 1, 2000, p.166.

⁸⁰ O. Raquez, *Perspective ecleziastice ale Bisericii Române Unite cu Roma*, în vol. col. 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei, Cluj-Napoca, 2000, p. 94.

⁸¹ O. Ghitta, *Biserica Greco-Catolică din nord-estul Ungariei la 1700*, în vol. col. 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei, Cluj-Napoca, 2000, p. 112-113.

⁸² Gabriel le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétianete médiévale, première partie*, în *Histoire de l'Église*, tome XII, Paris, 1964. Opinii istoriografice asemănătoare întâlnim în istoriografia românească la V. Rațiu, *op.cit.*

⁸³ *Ibidem*, p. 391.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 392-393.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 393.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 392.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 394.

În ierarhia romano-catolică subalternul direct al arhidiaconului este decanul sau arhipreotul. Pentru că el se află în serviciul episcopului și arhidiaconului, apărând ca un delegat al acestora, este numit prin consens de către cei doi⁸⁸. Rolul său este de a veghea asupra menținerii nealterate a credinței și a ordinii în parohiile subordonate jurisdicției sale. Avea obligația de a transmite superiorilor registrele matricole, de a denunța infracțiunile majore, precum concubinajul clericilor, căsătoriile clandestine, neîmpărtășirea enoriașilor etc. Prin intermediul său sunt transmise local ordinele episcopului și arhidiaconului⁸⁹. Analizând opiniile istoriografice vehiculate, atât în istoriografia bisericească românească, cât și în cea internațională, ne aliniem teoriei care susține că instituției vicariale din biserica unită din Transilvania îi corespunde cea a arhidiaconatului, în timp ce protopopiatul poate fi asociat decanatului existent în biserica latină.

În ceea ce privește necesitatea înființării la sfârșitul secolului XVIII a vicariatelor (Făgăraș, Hăteș și Năsăud) de către episcopul Ioan Bob, literatura de specialitate nu ne oferă explicații clare. Iacob Radu consideră că această hotărâre a fost determinată de primejdia care amenința în continuare unirea, mai ales dinspre ortodoxie, fiind astfel nevoie de supraveghetori destoinici, înzestrați cu calități alese (înțelepți, instruiți, luminați), care, printr-o autoritate mai mare a oficiului, să poată apăra biserica și totodată să contribuie la instruirea clerului și a poporului înapoiat, pentru ca stopând ignoranța să fie împiedicată posibila rătăcire a supușilor episcopiei de Blaj⁹⁰. Cauza invocată de I. Radu poate părea simplistă, cu siguranță că există în această explicație și mult adevăr, instituția vicarială – superioară protopopiatului prin jurisdicție – fiind necesară atât pentru stoparea abandonării unirii, cât și pentru promovarea prozelitismului printre ortodocși și nu în ultimul rând pentru ridicarea culturală a românilor într-un moment în care un astfel de obiectiv era urmărit de însăși politica statală (iozefinistă). O altă cauză care a condus la înființarea vicariatelor a fost, în opinia lui R. Câmpeanu, însuși reformismul iosefin, care „și-a pus amprenta și asupra structurilor confesionale generând modele birocratice fundamentate pe principiile specializării și competenței”⁹¹.

De asemenea am putea avea în vedere și faptul că întemeierea vicariatelor a fost opera episcopului I. Bob, recunoscut pentru tendințele sale de guvernare centralistă și autoritară, dar și pentru politica sa de aplicare a modelului instituțional romano-catolic, conform cu principiile posttridentine ale Romei, instituțiilor bisericești greco-catolice. Decizia de a înființa vicariatele (1786) trebuie văzută în ansamblul politicii religioase bobiene din care au făcut parte și alte inițiative latinizante și centraliste: consistoriul, capitlul catedral, seminarul clerical, matricolele, instituția vicarului capitular și general etc.

Putem presupune ca în timpul episcopatului său I. Bob, preocupat de întărirea centralismului și de latinizarea ritului și instituțiilor diecezei greco-catolice de Blaj, a mers pe linia limitării atribuțiilor soborului mare și în mod firesc al prerogativele protopopilor, componenții cei mai importanți ai soborului. Pentru a putea realiza acest lucru episcopul a utilizat instituțiile nou create: capitlul diecezan și vicarii foranei cărora le-a acordat competențe mai largi. Însă odată ce își va vedea consolidat stilul de guvernare el va restrânge și atribuțiile vicarilor foranei, care potrivit Statutelor Sinodului din 1821, erau asimilați din punct de vedere jurisdicțional protopopilor și reduși doar la ascultarea datorată superiorului lor ierarhic. Aceeași linie se menține și în timpul episcopatului lui I. Lemeni⁹².

Instituții vicariale:

Vicarul (competențe, pregătire intelectuală, beneficii)

Un capitol oarecum special, dar aflat în relație de intercondiționare cu cel anterior, este legat de drepturile și îndatoririle vicarului. Pentru a putea înțelege specificitatea vicariatului, ca parte integrantă a peisajului complex al instituțiilor bisericii unite din Transilvania, este absolut necesară clarificarea

⁸⁸ *Ibidem*, p. 431.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 430.

⁹⁰ I. Radu, *op. cit.*, p. 115.

⁹¹ R. Câmpeanu, *Perfecționarea administrativă a bisericilor române...*, p. 166.

⁹² D. Dumitran, *art. cit.*, p. 166-167, *Misiunea pastorală în Biserica Română Unită. Cazul episcopului Ioan Bob*, în *RB*, nr. XIV, Bistrița, 2000.

problemelor pe care le ridică întrebarea: cât de extinse au fost competențele vicarului foraneu? Se poate observa că una dintre problemele neelucidate de literatura în istorică de specialitate este cea a atribuțiilor reale și efective ale vicarilor bisericii unite, respectiv a locului pe care aceștia îl ocupă în ierarhia ecleziastică. Această chestiune este rareori superficial tratată atât, de istoriografia generală a bisericii greco-catolice, cât și de istoriografia ținutului năsăudean (care corespunde granițelor vicariatului Rodnei). În analiza acestui subiect istoricii (Grama, Bunea, Buzilă, Radu, Ciocian) își fundamentează întotdeauna aserțiunile pe opiniile lansate de P. Maior în *Protopopadichia* și în *Istoria Bisericii Românilor*, ceea ce de fapt creează confuzie. P. Maior consideră că protopopii își au originea în chorepiscopi, iar discipolii săi o transferă vicarilor foranei. Confuzia este întreținută pe parcursul secolului al XIX-lea și de conținutul constituției ecleziastice a provinciei metropolitane de Alba Iulia și Făgăraș⁹³. Aceasta arată că vicarii nu au atribuții mult mai largi decât protopopii, ei beneficiind doar de câteva prerogative în plus: dreptul de proiedrie (înainte stătător), de onoare (dreptul de a oficia liturghia în biserica catedrală chiar în prezența episcopului) și o jurisdicție mai întinsă (aveau în subordine protopopiate).

Analizând cu atenție documentele cu conținut canonic din a doua jumătate al secolului al XIX-lea se poate stabili o listă a îndatoririlor și drepturilor vicarilor:

a) Îndatoririle vicarului:

- Trebuia să viziteze în fiecare an toate parohiile, prilej cu care trebuie să sesizeze și să îndrepte greșelile clerului și ale poporului, toate acestea urmând a fi cuprinse într-un protocol (raport) pe care îl trimitea episcopiei. În timpul vizitei canonice vicarul urmărea aspectele legate de: hărnicia și râvna preoților, modul de ținere a sărbătorilor, starea materială a bisericii, veniturile bisericii și modul în care acestea erau cheltuite precum și starea morală și pregătirea profesională a parohilor.⁹⁴
- Odată cu vizita canonică vicarul putea întreprinde și vizita școlară pe care era obligat oricum să o facă anual în parohiile ce se aflau sub ascultarea sa. În cadrul acestei vizite el inspecta clădirile școlare, pregătirea profesională a dascălilor, putea participa la examenele semestriale ale școlilor din „dieceza” sa, pentru a verifica astfel gradul de instruire al școlarilor⁹⁵.
- Trebuia să urmărească ca ordinele trimise prin circulare de la scaunul episcopesc să fie popularizate în sate prin intermediul parohilor. De asemenea avea obligația de a primi și a trimite cererile și plângerile preoților învățătorilor și ale credincioșilor la scaunul episcop⁹⁵.

b) Drepturile vicarului:

- Dreptul de a convoca clerul vicariatului la adunări (soboare) vicariale și de a întruni consistoriul vicarial, al cărui președinte era.
- Dreptul de a da cărțile de cununie atunci când nu era nevoie de o dispensă specială de la forurile ecleziastice superioare.
- Dreptul de a înmormânta parohul decedat, asistat fiind de alți parohi districtuali și de a îngriji sau a numi un alt preot cu administrarea parohiei vacante.
- Dreptul de a întocmi scrisori de recomandare pentru cei care doreau să candideze la preoție, iar pentru aceasta trebuiau să urmeze mai întâi cursuri teologice la Blaj.
- Dreptul de a ține cursuri de morală în cazurile excepționale, când acestea nu se puteau organiza la Blaj.
- Dreptul de a participa la sinoadele diecezane și a se consulta împreună cu episcopul asupra lucrurilor bisericești
- Dreptul de a participa la alegerea episcopului cu vot „viril” în cadrul sinoadelor electorale.
- Dreptul de binecuvânta biserici, cruci, cimitire etc⁹⁶.

⁹³ Vezi nota 69.

⁹⁴ J.A. Mansi, *op.cit.*, p. 521; I.M. Moldovan, *op.cit.*, vol. I, p. 69-74.

⁹⁵ J.A. Mansi, *op.cit.*, p. 523.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 523-526.

O atribuție importantă a vicarilor era aceea de a constitui, împreună cu consistoriul vicarial, forul local de judecată în probleme contencioase, civile și matrimoniale privitoare atât la cler cât și la popor. Această atribuție a născut numeroase dispute și controverse, întrucât nu se poate preciza cu exactitate dacă forurile vicariale au avut rol de primă instanță ordinară sau delegată. Cele mai multe scrieri din epocă susțin că vicarilor, la fel ca protopopilor, le-a fost încredințat de către episcopi dreptul de a judeca în primă instanță cauze civile și matrimoniale, având astfel rol de judecători delegați, nu ordinari⁹⁷. De altfel există opinii, chiar ale cunoscătorilor îndeaproape ale instituției vicariale, că vicarul în afară de facultatea de a da unele dispensații de căsătorie, nu are jurisdicție mai mare decât un protopop⁹⁸.

În ceea ce privește dreptul de dispensare, printre numeroasele documente bisericești publicate în *Arhiva Someșana* de către Șt. Buzilă, există o circulară episcopală din 8 Ianuarie 1843 prin care episcopul dă vicarului puterea de a dispensa de la următoarele piedici de căsătorie: încuscrie de gradul II și III; în rudenie de sânge spița a 7; în cuscrie de gradul I, spița a 6; în timpul doliului; în spițele de botez în afară de cea dintâi⁹⁹.

O altă prerogativă de care beneficiază vicarul, despre care se amintește mai rar, este aceea de a-i judeca pe preoți. Importante în acest sens ni se par documentele vicariale emise în urma judecării „pentru mai multe scăderi și slăbiciuni” a unor preoți, precum Ilieși din Tiha (judecat în 5 Noiembrie 1839) care va fi îndepărtat din parohie, cu specificarea că va putea „capătă beneficiu numai după ce va urma dorita îndreptare, dar numai ca administrator sau capelan în alt sat”. Un alt caz de judecare este cel al preotului I. Pop din Monor, care de asemenea este lipsit de titlul de paroh¹⁰⁰. Analizând aceste situații, putem constata cum se desfășura procedura de judecată. Preoții – în cazul acesta – erau judecați mai întâi de vicariat, în calitate de for judecătoresc de primă instanță, delegată. Sentința judecătii era trimisă Consistoriului episcopal, care de cele mai multe ori o confirmă.

Considerăm că drepturile efective ale vicarilor au fost cu mult mai largi decât modul în care sunt prevăzute ele în diferite reglementări canonice și sperăm că utilizarea materialul de arhivă inedit să ne edifice asupra acestei probleme controversate. Îndrăznim să afirmăm că vicarul Rodnei a avut atribuții sporite vizavi de omologii săi transilvăneni, care au decurs din specificitatea și complexitatea regiunii pe care a condus-o din punct de vedere spiritual. În acest sens putem dovedi că pe lângă competențele obișnuite ale vicarilor, mai sus menționate, vicarul Năsăudului a avut și altele, de exemplu cea de membru, al comisiei economice a acestui ținut alături de comandantul regimentului grăniceresc năsăudean¹⁰¹. Mai târziu vicarul rodnean își va spori atribuțiile, în condițiile creării fondurilor școlare grănicerești, deoarece el va fi ales președintele comitetului care le va administra¹⁰². Un alt drept care impune însă și o obligație, era calitatea vicarului de director al școlilor din vicariat. Primul vicar care a deținut această funcție a fost I. Marian, ulterior moștenind-o și urmașii săi. După 1856, când școlile grănicerești au fost transformate în școli confesionale, fiind astfel încredințate direct în grija bisericii, funcția de director al școlilor va crește în importanță. În această calitate vicarul avea obligația de a efectua vizita școlară anuală în toate satele aparținătoare, de a participa la examenele semestriale, de a întocmi programele școlare¹⁰³.

Atribuțiile vicarilor năsăudeni s-au îmbogățit de a lungul timpului prin preluarea unor sarcini de natură administrativ-laică. Astfel, prin intermediul circularilor vicariale se popularizează numeroase instrucțiuni privind sănătatea locuitorilor, combaterea superstițiilor¹⁰⁴ și nu în ultimul rând formarea și consolidarea sentimentului de loialitate față de tron.

⁹⁷ *Decretele Conciliului prim și al doilea ale Provinciei bisericești greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș*, Blaj, 1927, p. 116.

⁹⁸ I. Radu, *op. cit.*, p. 117.

⁹⁹ Șt. Buzilă, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 18/1936, p. 426.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 409.

¹⁰¹ V. Șotropa, *Un act memorabil*, în *Arhiva Someșană*, nr. 12/1929, p. 149.

¹⁰² Gr. Moisil, *Autobiografie*, extras din *Arhiva Someșană*, nr. 4/1926, p. 20.

¹⁰³ *Ibidem*; I. Moisil, *Figuri grănicerești năsăudene*, în *Arhiva Someșană*, nr. 19/1936, p. 198.

¹⁰⁴ R. Câmpăan, *Elitele românești în Transilvania veacului XVIII*, Cluj-Napoca, 2000, p. 230.

În ceea ce privește formația școlară a vicarilor – în cazul nostru năsăudeni – cu toți au urmat studii asemănătoare: școala elementară în satul natal sau la Năsăud, studii gimnaziale – la Bistrița sau la Blaj – și seminarul teologic de la Blaj¹⁰⁵. Vicarii năsăudeni – I. Para, I. Halmagi, I. Nemeș, I. Marian, M. Pop, Gr. Moisil, I. Pop, Al. Halița – au fost oameni instruiți, de aleasă cultură, reprezentând modele de comportament moral și profesional, devotați profesiei și problemelor cu care Țara Năsăudului s-a confruntat: “Micul nostru ținut este bogat în figuri alese [...] în tot timpul graniței și mai ales când vremurile erau mai grele, am avut bărbați ceruți de trebuințele noastre”¹⁰⁶.

O altă problemă care ne-a atras atenția este cea a beneficiilor vicariale, una dintre sursele de venituri fiind salariul vicarial. Din informațiile de care dispunem știm că la înființarea vicariatului s-a stabilit un salariu de 300 fl. valută austriacă care urma a fi plătit din fondul religios transilvan. Ca urmare a devalorizării monedei austriece (1811) această sumă s-a redus la 126 fl. v.a. s-au 120 fl. monedă convențională¹⁰⁷. Această situație față de care oficialitățile nu vor manifesta interes îl va determina pe vicarul I. Nemeș să înainteze o petiție, prin care solicită ridicarea salariului, împăratului Francisc I cu ocazia vizitei acestuia la Năsăud în 1817. petiția cuprindea și cererea remunerării preoților din vicariat din fondul de provente. Revendicările sale vor fi soluționate parțial, respectiv va fi mărit salariul vicarial. Pentru activitatea sa în calitate de conducător spiritual al militarilor din Regimentul II de graniță el va fi și decorat cu crucea de argint pentru merite¹⁰⁸. Nu suntem în măsură să precizăm cât de substanțială a fost această ridicare a salariului vicarului Rodnei, însă putem presupune fie că a fost nesemnificativă, fie că s-a realizat doar pe hârtie, din moment ce în 1844 vicarul Marian a petiționat din nou la împărat alături de vicarii Hăteghului și Făgărașului. Cei trei vicari au cerut fie să se aplice și în cazul lor decretul aulic nr. 1035 din 1844 conform căruia începând cu 1 noiembrie 1843 plățile romano-catolicilor din Transilvania se ridicau cu 100%, fie să le fie acordat un salariu în valoare de 750 fl. m.c. adică echivalentul salariului pe care îl primea vicarul Silvaniei (vicariat înființat în 1809). Cererea lor a fost respinsă fiind îndrumați să apeleze la episcopul de Blaj și acesta să le completeze veniturile din fondul bobian. Episcopul I. Lemeni le-a răspuns că nu le poate acorda din acest fond mai mult de 60 fl. pe an, fiind singura îmbunătățire a salariului vicarial – pe care o cunoaștem – întrucât ulterior problema ameliorării acestuia s-a respins definitiv¹⁰⁹.

Beneficiile vicariale erau completate cu alte surse de venituri obținute din „birșaguri” (amenzile pe care vicarul le dădea în calitate de instanță bisericească de judecată)¹¹⁰; taxa pentru țidula de cununie (12 cr. m.c. – la mijlocul sec. XIX)¹¹¹; diurnele din timpul vizitației canonice¹¹². La acestea se mai adăugau veniturile ce reveneau vicarului în calitate de preot al Năsăudului.

Soborul și consistoriul vicarial

Soborul vicarial sau soborul mic face parte din ansamblul instituțiilor bisericii unite. Constă într-o adunare a întregului cler din vicariat, întrunindu-se o dată sau de două ori pe an¹¹³, chiar de mai multe ori dacă împrejurările cereau acest lucru. După opinia lui Al. Grama, această instituție este de origine apuseană, fiind adusă în Transilvania de către calvini. Instituții similare soborului vicarial sau protopopesesc au existat și în biserica apuseană: sinodul arhidiaconal în biserica catolică medievală și „synodus partialis” sau „synodus particularis” la calvini¹¹⁴. Existau două tipuri de soboare (sinoade) vicariale: cele de instalare a vicarilor și cele obișnuite, care aveau loc anual.

Atribuțiile sinoadelor vicariale constau în alegerea deputațiilor pentru soborul mare, alegerea juraților (asesorilor), alegerea notarului consistorului vicarial (care în mod obișnuit, alături de vicar, participa la

¹⁰⁵ Macedon Pop, *op.cit.*

¹⁰⁶ G. Bichigean, *La mormântul vicarului Gr. Moisil*, în *Arhiva Someșană*, nr. 8/1927, p. 140.

¹⁰⁷ I. Radu, *op.cit.*, p. 132.

¹⁰⁸ M. Pop, *op.cit.*, p. 27.

¹⁰⁹ I. Radu, *op.cit.*, p. 132-133.

¹¹⁰ O. Ghitta, *Catolicismul și românii...*, teză de doctorat, p. 291.

¹¹¹ Șt. Buzilă, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 17/1933, p. 237.

¹¹² I. Radu, *op.cit.*, p. 134; I. Ciocian, *op.cit.*, pag. 185; Șt. Buzilă, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 15/1931, p. 35 și nr. 18/1936, p. 426.

¹¹³ I. Radu, *op.cit.*, pag. 152, I. Ciocian, *op.cit.*, p. 185.

¹¹⁴ Al. Grama, *Instituțiunile...* p. 92, 111-1.

sinoadele diecezane cu drept de vot), rezolvarea unor cauze administrative bisericești, comunicarea conținutului circularilor și a pastoralelor episcopicești sau metropolitane, reglementarea și judecarea litigiilor dintre mireni sau membri ai clerului¹¹⁵. Ele constituiau totodată motivul prezenței preoților în reședința vicariatului pentru a înainta superiorului lor copiile matricolelor pentru parohia pe care o păstoreau. Aceste matricole conțineau informații și date statistice importante și pentru biserică, dar mai ales pentru administrație: numărul botezaților, cununaților, morților, al perechilor căsătorite, al celor despărțite, al școlarilor etc¹¹⁶.

Alături de sinodul vicarial funcționează și instituția consistoriului vicarial sau „soborul mic nedeplin”¹¹⁷. El ține locul soborului mare în timpul anului, având rolul de a-l ajuta pe vicar în guvernarea „diecezei” sale. În vicariatul Rodnei acesta era format din 12 asesori (jurați), aleși dintre cei mai bătrâni și învățați cu un comportament moral exemplar preoți din vicariat, în cadrul soborului mare și confirmați de episcop. Deși nu se cunosc prea multe lucruri despre această instituție, cu siguranță ea a funcționat. Interesant, în acest sens, ni se pare conținutul unei circulare vicariale din 22 ianuarie 1834 prin care li se comunică preoților că ”Măria sa preluminatul nostru Domn Arhireu [...] au binevoit a numi dintre domni preoți 12 asesori scaunului vicăreșesc”. Aceștia aveau următoarele atribuții: să reprezinte toată preoțimea din vicariat, să judece „cauzele întâmplătoare”, „să întărească cele folositoare bisericii și statului milităresc”¹¹⁸. În continuare este prezentată lista nominală a celor 12 preoți. Se poate observa că în general aceștia sunt parohii celor mai importante și mari comune grănicerești.

Scurt istoric al Vicariatului Rodnei

La o primă vedere istoricul vicariatului Rodnei pare cel mai serios subiect, pe larg tratat în literatura de specialitate. Însă, la o cercetare temeinică se poate observa cu ușurință că informațiile sunt destul de precare. Totuși, grație autobiografiilor lui M. Pop și Gr. Moisil, precum și a articolelor din *Arhiva Someșană*, se poate reconstitui un sumar istoric, evoluția bisericii greco-catolice în acest colț de țară, pornind de la viața și mai ales activitatea vicarilor foranei de-a lungul timpului.

Astfel cu ocazia recensământului uniților și neuniților din Transilvania (1761) realizat de o comisie aulică condusă de baronul Nicolau Adolf Bucow, comandantul general al trupelor ardelene, satele de pe valea Rodnei și din jurul Năsăudului s-au declarat neunite. În același an s-au înregistrat răzvrătiri contra preoților uniți, care au fost scoși din biserici, iar acestea au fost închise pentru scurt timp¹¹⁹. În paralel cu acest recensământ protopopul Năsăudului (Anton Naszodi) întreprinde și el o anchetă ale cărei rezultate au fost mai favorabile pentru uniți. În urma comparării celor două recensăminte s-a stabilit rezultatul definitiv, 25 de localități s-au declarat unite și li s-au adjudecat bisericile existente în satele respective¹²⁰.

Progresul unirii în acest colț al Transilvaniei va fi uimitor și va duce la schimbarea proporțiilor confesionale în regiune. În numai câteva decenii majoritatea populației va trece la greco-catolicism, acest lucru fiind și o consecință a înființării regimentului II de graniță. În 1786 printr-o înaltă hotărâre imperială se decide înființarea vicariatului Rodnei și a altor două la granița sudică a principatului: Hațeg și Făgăraș. Vicariatul Rodnei a cuprins 44 de parohii, în jurisdicția sa intrând și protopopiatul greco-catolic al Bistriței, înființat în 1780.

În scurt timp, vicariatul Rodnei, a devenit „cel mai puternic din cele trei existente deocamdată”¹²¹, un model de organizare. Din inițiativa episcopiei de Blaj, care dorea întărirea și a celorlalte vicariate, I. Para, primul vicar al Rodnei, iar apoi I. Halmagi vor prelua conducerea vicariatului Făgărașului¹²². La consolidarea bisericii greco-catolice în cadrul Regimentului II de graniță a contribuit și intensă campanie prozelitistă inițiată de I. Para mai ales pe valea Bârgăului unde rezistența ortodocșilor la unire a fost mai

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 94-97; I. Ciocian, *op.cit.*, p. 185-188.

¹¹⁶ Șt. Buzilă, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 17/1933 și nr. 15/1931.

¹¹⁷ Al.Grama, *Instituțiunile...* p. 91.

¹¹⁸ Șt. Buzilă, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 15/1931, p. 48-49.

¹¹⁹ V. Șotropa, *Contribuții la istoria bisericească*, în *Arhiva Someșană*, nr. 21/1937, p. 453, 455-472.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 473.

¹²¹ R. Câmpăanu, *Elitele românești ...*, p. 229.

¹²² *Ibidem*, p. 232.

puternică. La o cercetare atentă a istoriografiei privind vicariatul Rodnei se poate observa că cei mai popularizați vicari, prin intermediul autobiografiei lui M. Pop și a numeroaselor articole ale *Arhivei Someșene*, sunt I. Nemeș, I. Marian, M. Pop și Gr. Moisil.

I. Nemeș a fost un erudit, cunoștea și vorbea, pe lângă limba română, germana, latina, italiana și franceza. În timpul său au fost introduse matricolele în toate parohiile. Una dintre preocupările sale majore a fost aceea de a ridica starea materială și morală a preoților și bisericilor. A stăruit pentru edificarea de case parohiale, conștient fiind că aceasta reprezenta prima condiție – absolut necesară – pentru a încuraja venirea tinerilor teologi în parohiile din vicariat. În același timp a fost și un conducător extrem de autoritar cerând de la personalul preoțesc o ascultare și subordonare de tip militar, fiind recunoscut pentru pedepsele drastice pe care le aplica mai ales preoților care greșeau¹²³. Fiind numit canonic în capitlul episcopal din Blaj (1834) la conducerea vicariatului va veni I. Marian, fost director al școlilor din Regimentul I (1833), apoi al școlilor din Regimentul II (1834).¹²⁴ El și-a constituit mai întâi un consistoriu vicarial, întărit de episcop, dintre preoții cu cea mai multă învățătură și purtare aleasă. La fel ca și predecesorul său s-a preocupat de găsirea unor soluții pentru îmbunătățirea calității preoților. În acest sens el a recomandat ca preoți numai tineri cu studii. A încercat să îmbunătățească și starea morală și culturală a poporului prin combaterea superstițiilor și stoparea alcoolismului.¹²⁵ Interesul său prioritar a fost dezvoltarea și modernizarea învățământului, punând accent pe caracterul formativ, practic al învățării. Din inițiativa sa au fost înființate fondurile școlare comunale (din venitul de cârciumărit pe trei luni) din care se vor susține școlile populare naționale. A intervenit pentru mărirea salariilor dascălilor satești și pentru scutirea acestora de toate greutățile comunale și militare. A hotărât introducerea istoriei și geografiei la clasa a IV-a, precum și a pomiculturii, horticulturii și albinăritului și a dispus ca fiecare școală să fie dotată cu o grădină unde să efectueze practica școlară¹²⁶.

După moartea sa (1846), scaunul vicarial va fi ocupat de M. Pop, una dintre personalitățile marcante ale Năsăudului. S-a preocupat de edificarea bisericilor și a caselor parohiale din piatră, a urmărit înlăturarea preoților ignorați din parohii, din timpul său funcția de preot începând să fie obținută prin concurs¹²⁷. În timpul vicariatului său s-a înființat la Năsăud prima prepanandie pentru românii din Transilvania. Deși a fost un susținător sincer al monarhiei, a coordonat și condus lupta grănicerilor pentru obținerea drepturilor și a proprietăților lor, în condițiile desființării regimentului de graniță (1851). A fost cel care a reușit să-i convingă pe grăniceri să nu împartă fondurile: scolastic și cel de montur și să le utilizeze în scopul dezvoltării și susținerii școlilor și tinerilor talentați¹²⁸. Primul episcop al Gherlei, I. Alexi, conștient de valoarea lui M. Pop, îl va coopta în capitlul său, oferindu-i cea mai înaltă funcție, cea de prepozit (1858). Între ani 1858-1873 va deține importante funcții ecleziastice: vicar general, președinte al Tribunalului matrimonial, primul inspector al școlilor diecezane confesionale, vicar capitular (1863-1866; 1869-1873)¹²⁹.

La conducerea vicariatului Rodnei va urma fratele său, Anchedim Pop, însă pentru foarte scurt timp, întrucât la numai câteva zile după numirea în funcție a murit într-un mod foarte ciudat. Soborul vicarial a ales câțiva candidați pentru funcția rămasă vacantă: I. Dragomir, I. Kesely, I. Ștefan, S. Tanco și Gr. Moisil, cel din urmă fiind preferat de episcop și numit în funcția de vicar. El va fi conducătorul spiritual al regiunii 32 de ani, dând dovadă în toată această perioadă – delicată din punct de vedere al circumstanțelor istorice – de energie și pricepere, devotament, probitate și cumpătate. Va prelua de la M. Pop calitatea de conducător al foștilor grăniceri în lupta pentru recunoașterea drepturilor lor de către împărăție. Va fi primul director al gimnaziului din Năsăud, inspector al școlilor grănicerești, calitate în care s-a îngrijit de procurarea cărților necesare, atât pentru învățători, cât și pentru elevi, rare la acea dată. A stăruit, la fel ca și Marian, să ridice noi clădiri de școli și s-a preocupat ca fiecare școală să aibă grădina îngrijită și cultivată¹³⁰.

¹²³ M. Pop, *op.cit.*, p. 17-18.

¹²⁴ I. Moisil, *Figuri grănicerești năsăudene*, în *Arhiva Someșană*, nr. 19/1936, p.140.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 143.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 143-144; M. Pop, *op.cit.*, p. 42.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 161.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 175,181.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 183-188, V.Bojor, *Figuri grănicerești năsăudene...*, p. 17.

¹³⁰ Gr. Moisil, *Autobiografie*, p. 19; I. Moisil, *art.cit.*, p. 197-201.

Aspecte legate de starea materială și morală a preoților din vicariatul Rodnei au abordat redactorii *Arhivei Someșene*, iar mai recent S. Retegan. Tipologia preotului din ținutul grăniceresc năsăudean de la începutul secolului al XIX-lea se aseamănă destul de mult cu tipologia oricărui preot român din Principat: incult în cele mai multe cazuri, cu o conduită morală care nu rareori lasă mult de dorit. În scurt timp, însă, datorită preocupărilor și inițiativelor unor vicari responsabili – I. Nemeș, M. Pop, Gr. Moisil – care și-au propus ridicarea culturală și morală a parohilor din subordinea lor, profilul intelectual și moral al preotului năsăudean va cunoaște un impresionant salt calitativ. Preotul este slujitorul altarului, duhovnic sufleteș, sfătuitor, dascăl, model de comportament moral, primul gospodar în sat – de cele mai multe ori, conducătorul colectivității în general în cele mai multe împrejurări.

Nivelul de pregătire al preoțimii a fost destul de precar în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Instrucția se limita la câteva clase primare și cursul scurt „de morală” urmat la Blaj sau uneori la Năsăud sub îndrumarea vicarului. De cele mai multe ori majoritatea preoților știau doar scrisul, cititul, „glasurile”, să țină liturghia, vecernia și utrenia. Tinerii aceștia fără multă carte, din care aproape toți trebuiau să-și facă mai întâi serviciul militar, ani de zile, se întorceau acasă, adesea, cu obiceiuri și moravuri care nu cadrau cu morala creștină, îngroșând astfel tipologia preoților ignoranți, lacomi și pătimiși. Acest mod de formare al preoților, care nu dădea rezultate bune, l-a determinat pe vicarul I. Nemeș (1809) să trimită 12 tineri din regiment care au absolvit școala primară sau institutul militar din Năsăud să urmeze studiile gimnaziale – la Bistrița sau Blaj – și apoi Seminarul teologic din Blaj¹³¹. Așadar din această perioadă datează preocupările vicarilor rodneni de a forma o preoție cu o educație solidă, știut fiind că din nivelul de instrucție decurge și starea morală.

De-a lungul timpului s-au practicat două modalități de instituire a preoților, numirea lor de către episcop (ca și la catolici) sau alegerea lor prin vot direct de către săteni ca și la ortodocși. Până spre mijlocul sec. XIX a funcționat cea de-a doua modalitate de instituire care s-a confundat cu vechiul obicei de moștenire a funcției, preoții bătrâni numindu-și feciorii sau ginerii în funcție. Acest lucru era cunoscut și chiar încurajat de însăși episcopie¹³². M. Pop va manifesta același interes pentru o formație intelectuală și profesională, corespunzătoare statutului de preot, din timpul vicariatului său instituindu-se concursul pentru obținerea postului de paroh. Astfel, se apropia de sfârșit funcționarea vechii modalități de instituire. Sub raportul formației intelectuale majoritatea preoților din vicariatul Rodnei, începând cu mijlocul veacului XIX au urmat cursurile școlii elementare din satul natal sau Năsăud, cursul preparandial de la Năsăud și cursul de doi ani de teologie morală la Blaj¹³³. În ultimul sfert al veacului amintit pregătirea profesională a preoților s-a îmbunătățit, mulți dintre ei urmând, după școala elementară, gimnaziul – la Năsăud sau Blaj – și apoi Seminarul Teologic de la Blaj.

Preotul a fost și a rămas de-a lungul secolului XIX o figură proeminentă a lumii rurale românești din Transilvania. El era slujitorul altarului, părintele spiritual al comunității și în cele mai multe cazuri purtătorul de cuvânt al enoriașilor săi. Atribuțiile sale la nivelul comunității satești sunt: săvârșirea serviciului religios, supravegherea și îndreptarea credincioșilor pe linia conservării credinței și comportamentului moral în conformitate cu preceptele religioase, ridicarea nivelului cultural al păstoriților prin catehizare și, nu în ultimul rând, întreținerea și administrarea averii bisericii locale¹³⁴. Sporitele atribuții preoțești împreună cu poziția economică contribuie la constituirea prestigiului social al parohului. Veniturile sale se constituie din stole (taxele plătite preoților de către credincioși pentru asistența religioasă prestată la botezuri, căsătorie, înmormântare, sfeștanii etc.), produsele obținute de pe porțiunile canonice, salariul anual acordat din fondul religios catolic al Transilvaniei¹³⁵.

¹³¹ I. Moisil, *O predică din vremurile trecute*, în *Arhiva Someșană*, nr. 23/1937-1938, p. 476-477.

¹³² I.M. Moldovan, *op.cit.*, vol. II, p. 72-73.

¹³³ E. Precup, *Un vrednic preot grănicer*, în *Arhiva Someșană*, nr. 21/1937, p. 569-572.

¹³⁴ I. Marțian, *Documente bisericești*, în *Arhiva Someșană*, nr. 7/1927.

¹³⁵ S. Retegan, *Clerul rural românesc...*, p. 109; I. Ciocian, *op.cit.*, p. 91-92.

O ipostază a vicariatului Rodnei, care până în prezent, nu a reprezentat un obiect de cercetare în sine pentru istorici, o constituie raporturile dintre această instituție și comandamentul militar grăniceresc. Tipurile de relații stabilite între acestea, modul în care au evoluat de-a lungul timpului reprezintă aspecte surprinse întâmplător în lucrările istorice afectate ținutului năsăudean. Autoritățile militare și cele ecleziastice au colaborat în domeniul supravegherii moralității grănicerilor, instruirii sanitare, înlăturării superstițiilor și în probleme de legislație matrimonială¹³⁶.

Situațiile conflictuale între cele două instituții au apărut pe terenul justiției. În materie judecătorească competențele vicarului din Năsăud au fost destul de limitate. Potrivit articolului 30 din statutul grăniceresc pe teritoriul Regimentului II de graniță exista numai jurisdicție militară, încredințată unui tribunal al regimentului, care judeca în calitate de primă instanță, apelul făcându-se la comandamentul general al Transilvaniei, la Sibiu¹³⁷. Între autoritățile militare și cele ecleziastice s-au născut divergențe pricinuite de faptul că forurile bisericești nu au fost de acord cu această stare de lucruri, cu atât mai mult cu cât, deși s-au stabilit reglementări, potrivit cărora cauzele matrimoniale și bisericești, au fost atribuite forului vicarial, instanței judecătorești militare au încălcat competențele oficiului vicarial în materie judecătorească, supunându-i chiar și pe preoți propriei jurisdicții¹³⁸. Conflictul dintre cele două instituții s-a manifestat cu intensitate în timpul vicariatelor lui I. Nemeș și I. Marian, ultimul dintre aceștia fiind nevoit să intervină pentru a aplană situația la comandamentul militar de la Sibiu¹³⁹.

Implicarea forului vicarial în lupta de emancipare culturală și națională

Chiar dacă locuitorii teritoriului Regimentului II grăniceresc au beneficiat de un statut social și economico-material superior românilor din alte regiuni ale Transilvaniei, în momentele de răscruce ale națiunii române, reprezentanții acestei părți a populației române din principat, au participat la mișcarea de emancipare națională, de cele mai multe ori fiind inițiatorii și exponenții acesteia (1790-1792, 1848). Un moment particular din lupta desfășurată de grănicerii năsăudeni pentru emancipare națională îl constituie mișcarea pentru conservarea drepturilor și proprietăților periclitate de erariul austriac, în condițiile desființării, în 1851, a regimentelor de graniță.

Lupta reprezentanților comunelor grănicerești va fi coordonată de vicarii M. Pop și Gr. Moisil, la inițiativa cărora se vor întruni adunări, întocmi memorii adresate monarhului și se vor constitui delegații, care vor petiționa, în numele comunelor la Viena. Acest subiect este unul care ocupă un spațiu larg în literatura istorică de specialitate¹⁴⁰. După un deceniu de luptă, grănicerilor le vor fi confirmate drepturile și proprietățile, obținând și înființarea districtului autonom al Năsăudului în 1861. În noul context politic, s-a născut ideea strămutării episcopiei de la Gherla la Năsăud. Argumentele au fost următoarele: existența unei școli principale germane, a unui institut preparandial, care ofereau o bază solidă pentru înființarea unui seminar teologic episcopal; faptul că în nici un alt ținut transilvănean nu se afla o populație românească greco-catolică atât de numeroasă și concentrată ca și în cercurile Năsăudului și Rodnei.¹⁴¹

În încheierea analizei noastre asupra stadiului cercetărilor privind literatura istorică dedicată vicariatului Rodnei, deși există opinii potrivit cărora ar fi un subiect despre care s-a scris mult, la o cercetare temeinică constatăm că se cunosc, relativ puține aspecte, referitoare la statutul acestei instituții, modul în care a fost organizată și a funcționat. De asemenea nu există o imagine clară asupra autorității jurisdicționale de care a beneficiat oficiul vicarial rodnean. Dispunem de informații lacunare și studii care au un obiect de cercetare restrâns, impunându-se o valorificare judicioasă a materialului arhivistic, în vederea reconstituirii unei imagini cât mai veridice a rolurilor și funcțiilor multiple pe care le-a avut instituția amintită.

¹³⁶ I. Bolovan, *art. cit.*, p.153.

¹³⁷ V. Bichigean, *Statutul grăniceresc*, în *Arhiva Ssomeșană*, nr. 8/1927, p. 87, 90; V. Șotropa, *op. cit.*, p. 241-244.

¹³⁸ V. Șotropa, *op. cit.*, p. 244-245.

¹³⁹ M. Pop, *op. cit.*, p.22-23.

¹⁴⁰ N. Șimon, *op. cit.*, p.112, 173, 327-332; L. Ureche, *op. cit.*, p. 66-72.

¹⁴¹ Ideea înființării unui episcopat la Năsăud i-a aparținut episcopului Gr. Maior, ulterior fiind preluată de elita ecleziastică năsăudeană. Vezi O. Bârlea, *Metropolia...*, p.12; N. Șimon, *op. cit.*, p. 277-278, 281-282.

IOAN MICU MOLDOVAN – ANALIST POLITIC AL PERIOADEI PREMERGĂTOARE INSTALĂRII REGIMULUI DUALIST ÎN TRANSILVANIA (1848-1865)

Cosmin SEMAN

Înainte de a porni la prezentarea și analizarea acestui important domeniu de activitate din viața lui, trebuie făcută o mică separare în ceea ce privește începuturile lui ca observator al vieții politice și afirmarea lui plenară în plan politic, ca om politic angajat în mișcarea de emancipare națională a românilor ardeleni.

Evenimentele istorice la care a fost participant direct sau cele care au influențat major viața politică din centrul și sud estul Europei, i-au oferit lui Ioan Micu Moldovan tot atâtea prilejuri de a face comentarii cu caracter politic, în același timp furnizându-i un valoros material documentar pentru multitudinea preocupărilor sale de natură istorică, culturală, științifică și politică.

Evenimentul istoric și politic ce va marca debutul lui ca observator și comentator politic l-a constituit revoluția de la 1848 din Transilvania.

Aflat atunci pe băncile școlii ca elev la Liceul din Blaj, el a fost martor direct la Adunarea Națională din 3/15 mai, oferindu-i-se posibilitatea să întreprindă o descriere a acestui eveniment istoric. Narațiunea este punctată de intervențiile diferiților protagoniști care au influențat cursul evenimentelor. Relatarea devine originală atât prin felul în care un tânăr elev de liceu a văzut și a interpretat acest eveniment istoric, cât și prin modul în care a reușit să surprindă comportamentul (și consecințele acestuia) unor personalități prezente la adunare: Avram Iancu, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu Ilarian și Ioan Lemeny¹.

Ioan Micu Moldovan a făcut parte din grupul de elevi folosit de Papiu pentru a organiza deplasarea mulțimii din interiorul Catedralei din Blaj, mai întâi în Piața Centrală și apoi pe Câmpia Libertății. Tânărul elev, înzestrat cu calități de observator al evenimentelor majore, va realiza importanța momentului și actului istoric săvârșit pe Câmpia Libertății, dar va puncta și modul cum a fost organizată adunarea de către “clericii și filosofi din Blaj” cum îi numește pe intelectualii implicați în acest eveniment. Nu-i va scăpa neobservat nici conflictul politic (atunci pe cale de a se amplifica) între Episcopul Lemeny și Papiu, precum și intervențiile moderate și împăciuitoare ale lui Iancu și Buteanu. Incidentul legat de încercările lui Lemeny de a ține o cuvântare în fața poporului, mai întâi în catedrală, apoi în afara bisericii, pe treptele estradei, ambele întrerupte de Alexandru Papiu Ilarian (prima dată scoțând mulțimea afară din catedrală, a doua oară întrerupându-l cu cuvintele “cel ce nu ascultă de popor, nu ascultă de Dumnezeu”, l-au determinat pe Ioan Micu Moldovan ca ulterior, atunci când va aduna material documentar pentru “Acte Sinodale”, să acorde o atenție sporită evenimentelor care l-au avut în centrul lor pe Episcopul greco-catolic, începând cu “procesul lemenian” și încheind cu sfârșitul carierei acestuia ca om politic și ca ierarh al Bisericii greco-catolice²: Adunarea, deschisă oficial în piața din fața

¹ Arhiva personală Ioan Micu Moldovan; doc. Nr. 17166.

² Arhiva personală; doc. Nr. 16980; 17679.

catedralei unde pe estrada înălțată s-au aflat cei doi episcopi, Andrei Șaguna și Ioan Lemeny, comisarii regali ce au citit decretul gubernial și alții, s-a mutat pe Câmpia Libertății, lucru confirmat și de Ioan Micu Moldovan: “pentru că mulțimea nu mai încăpea în piață”.

Această primă însemnare cu caracter politic va constitui debutul lui ca observator și comentator politic, activitate armonios întregită de aceea de corespondent de presă. Însemnările ulterioare despre revoluție sunt continuate cu cele legate de lucrările Dietei din 29 mai 1848 care au hotărât uniunea Transilvaniei cu Ungaria, fără consultarea și acordul românilor³, încheindu-se cu prezentarea memoriului națiunii române adresat împăratului Franz Iosif la 13/25 februarie 1849, la Ölmütz, de către o delegație națională condusă de episcopul Andrei Șaguna⁴, precum și cu cele legate de desfășurarea revoluției în Moldova și Țara Românească⁵, mai ales analizarea programului “Dorințele Partidei Naționale din Moldova”. Această viziune unitară asupra întregului spațiu românesc o vom întâlni și la redactarea materialului pentru uzul școlar, “Istoria Ardealului”.

În cadrul consemnărilor cu caracter politic, biografic și evoluția episcopului Lemeny l-a atras în mod aparte pe Ioan Micu Moldovan, începând cu studiile acestuia, activitatea lui ca profesor de filosofie, apoi protopop în Cluj și din 1820, canonic și apoi episcop. Conflictul acestuia cu intelectualii clerici și profesori (Simion Bărnuțiu, Vasile Rațiu, Constantin Alutan, Alexandru Popovici ș.a.), așa numitul “proces lemenian” l-a determinat pe Ioan Micu Moldovan să alcătuiască o listă de lucrări ce trata acest subiect precum și cercetarea unei părți a corespondenței lui Lemeny cu Alexandru Sterca Suluțiu. De asemenea a adunat și comentat actele legate de renunțarea episcopului Lemeny și alegerea unui nou vicar capitular în persoana lui Constantin Alutan. În arhiva personală sunt consemnate “izvoarele despre procesul în contra episcopului I. Lemeny” alături de “Remonstrarea lui Bărnuțiu către Împărat la 8 august 1844”, “Actele legate de renunțarea episcopului Lemeny și alegerea unui nou vicar capitular”⁶.

În “Protestul din 12 iulie 1843” semnat de 39 de clerici este prezentă și consemnarea “anchetei” desfășurată de B. Erdelyi în ianuarie 1844 când acesta, “din cauza tulburărilor de la Blaj, a pus lui Suluțiu o mie de întrebări confidentiale, “de episcop, de clerici, de Rațiu, de Sinoade”⁷.

Însemnările făcute de Ioan Micu Moldovan la câteva decenii distanță de “procesul lemenian” denotă interesul constant pe care autorul l-a avut pentru această problemă care l-a preocupat atât ca om politic cât și ca istoriograf al bisericii. Ele sunt datele 1880, 1881, 1883, 1894, 1903, 1904, 1909, 1910 ceea ce demonstrează o îndelungată preocupare pentru acest subiect pe care, în însemnările sale, îl tratează cu obiectivitate necrezând în variantele părților aflate în conflict, ci încercând să descopere motivația unor acțiuni și realitățile acelor vremuri.

Sunt evidențiate și o serie de aspecte pozitive ale păstoritului Lemeny, cum ar fi poziția lui față de a doua căsătorie a preoților greco-catolici, în caz de văduvie, când preconiza că într-un sinod, “să ștergem legile cele ruginite”.

Sunt subliniate și strădaniile lui “pentru a face ceva pentru înaintarea românului, dar aflase piedici mari din partea guvernului și aristocrației ungurești”, nota Ioan Micu Moldovan comentând încercările lui Lemeny de a introduce istoria universală la liceu (aici a întâlnit mai ales opoziție episcopului Kovacs care s-a opus pe motiv “că nu sunt bani pentru a-l plăti pe profesorul de acel studiu”). Atunci când Lemeny i-a demonstrat că sunt bani, “ei, guvernul și aristocrație ungurească, i-au spus verde că: românii nu au lipsă de istorie”. Ce poate fi altceva mai clar decât acest episcop ce ilustrează politica guvernamentală de a-i menține pe români, cu orice mijloace, într-o stare de inferioritate intelectuală, în neștiință și orbire națională. Chiar Lemeny sublinia acest tertip meschin atunci când îi replica lui Kovacs că “au nevoie pentru că *Historia este oculus mundi*”. O altă inițiativă benefică pentru națiunea română a fost aceea de a crea o școală de meserii în cadrul Seminarului blăjean, susținută financiar de biserică, inclusiv construirea unui nou edificiu pentru ca și “românii să aibă meseriași și prin urmare să se poată crea o clasă de mijloc”.

³ Idem, doc. nr. 17159.

⁴ Idem, doc. nr. 17165.

⁵ Idem, doc. nr. 17156.

⁶ Actele renunțării episcopului Lemeny; doc. nr. 17676; 17683 și 17683/a; Protestul clericilor doc. nr. 17667.

⁷ Arhiva personală; doc. nr. 17674.

Textul scris de Lemeny a fost subliniat de Ioan Micu Moldovan care a sesizat importanța acestui demers pentru dezvoltarea și progresul națiunii române. Din păcate, așa cum nota Ioan Micu Moldovan, “cerând el permisiunea de la curte, a venit acasă la Blaj ca fript fără a memora acest lucru mai mult (fără a mai insista asupra acestui subiect n.n.) pentru că ungurii au respins”⁸.

Motivația acțiunilor episcopului legate de conflictul cu profesorii blăjeni a găsit-o Ioan Micu Moldovan într-o scrisoare adresată de Lemeny lui Suluțiu, în arhiva primului mitropolit greco-catolic de la Alba-Iulia și Făgăraș, scrisoare pe care autorul a copiat-o la 1 aprilie 1869⁹. Lemeny sublinia conspirația “făcută împotriva lui, cu ramificațiile ei printre dascălii din Aiud și Brașov și recunoaște indirect că este vorba și de un conflict de autoritate” că “începutul a luat de la semeția profesorilor a căror fapte și consecințe a le trece cu vedere nu le pot”; “aceste manifestări, aduc cu vremea religiei și nației, mare stricare.” În realitate această înstrăinare a tinerimei și prin aceasta a “nației”, percepea Lemeny acțiune dascălilor blăjeni sau cum dorea s-o facă percepută de alții, a însemnat o afirmare a desolidarizării intelectualilor față de un episcop ce părea tot mai înclinat spre o colaborare deplină cu autoritățile. La acest conflict major Ioan Micu Moldovan mai adaugă și altele descoperite de el și care au contribuit la acumularea de tensiuni. De exemplu în 1835, episcopul Lemeny dorind să mărească orașul “și-a propus să i-a de la orășeni pământurile de cucuruz (porumb n.n.) ce se țineau de casele orășenilor” și a dispus alcătuirea unei informări despre “locul acela care de peste 20 de ani a fost în posesia nediscutată a opidului (orașului n.n.)”.

În plus apare disputa legată de administrarea domeniului Cut și de veniturile cuvenite Seminarului în situația în care datorită evenimentelor politice și sociale, domeniul pierdea “robotele și decimele”. Situația se va complica și mai mult în timpul revoluției când “secretarul Albach și Luchi (ofițer român de la Năsăud) au sosit la Cut ca să cuprindă și domeniul acesta pe seama fiscului”, întâlnind opoziția administratorului Paul Kerekes trimis la Cut de Consistoriu pentru “ca să aibă grijă de bunul Seminarului”. Se suprapune și conflictul dintre Constantin Alutan și profesorii din Blaj generat de neplata salariilor, conflict rezolvat prin intervenția comandantului districtului Alba-Iulia, Eisler, care îl obligă pe vicarul capitular să plătească restanțele. Evenimentele din 1848 continuă cu confiscarea prin același Albach, în numele Guberniului, a tuturor caselor aparținând Capitlului “fără a face Capitlului cel puțin jumătate”. Intervenția autorităților austriece este subliniată de Ioan Micu Moldovan și în felul în care a fost îndepărtat episcopul Lemeny și înlocuirea lui cu prepozitul Crainic prin decizia “comandantului general Puchner”¹⁰, înaintată Comitetului Roman de Pacificațiune, la 9 noiembrie 1848. Sfârșitul activității lui Lemeny în 1850, Ioan Micu Moldovan îl descrie în “Acte Sinodale” tom 1, pagina 63 folosindu-se de informațiile lăsate de George Barițiu, Ștefan Boieriu și de numerele 22 și 24 din 1861 ale “Gazetei Transilvaniei”.

Nu lipsesc din însemnările referitoare la revoluția de la 1848 episoadele tragice ale executării unor preoți de către tribunalele de sânge ale gărzilor nobiliare maghiare. Sunt menționate execuțiile protopopului Turcu în Cluj, ale preoților Baternai, Simonics și a protopopului din Sfântul Martin¹¹.

După 12 ani de la revoluție, în 1860, un eveniment comemorativ organizat de biserica reformată din Cluj, un requiem pentru Secenyi, îi oferă lui Ioan Micu Moldovan ocazia de a comenta politic atitudinea cercurilor maghiare în anii premergători dualismului, speranțele nutrite de aceștia în realizarea compromisului menit să salveze temporar imperiul de la inevitabilul sfârșit. Gândirea politică sănătoasă și experiența acumulată de Ioan Micu Moldovan îi permit să deceleze cauzele acestei atitudini manifestată chiar în timpul revoluției.

Ioan Micu Moldovan identifică cu exactitate premisele dualismului atunci când analizează din punct de vedere politic și istoric lucrările Dietei uniunii de la Cluj din 29 mai 1848. Comentariul pe marginea acestui eveniment înregistrat în ziarul “Wanderer” nr. 114/1860 este plin de sarcasm, dar și de realism.

⁸ Idem, doc. nr. 17678.

⁹ Idem, doc. nr. 17665.

¹⁰ Foaia Bisericească și Scolastică, 1890, p. 34 și Arhiva personală doc. nr. 5147/b.

¹¹ Arhiva personală doc. nr. 16981. Relatarea despre execuția protopopului Turcu, la Cluj în 1848.

“Episcopul reformat Bodola numi pe răposatul (decedatul Seceny – n.n.) în rugăciune “Moisă a Ungariei care cu prevesă profetică a condus poporul său prin deșert, și rugă să se trimită un Iosua *care să conducă poporul unguresc în țara promisiunii*”, (text subliniat de Ioan Micu Moldovan – n.n.). Urmează comentariul mai sus amintit: “să li-l dea Dumnezeu cât mai curând, numai “țara promisiunii” să fie cât mai departe de patria română”.

Ioan Micu Moldovan desprinde o primă constatare în ceea ce privește compromisul austriaco-maghiar în faza de început a revoluției, atunci când nota intervenția lui N. Wesselenyi în timpul alcătuirii ordinii de zi ce a dus la întocmirea punctului 3 care inițial prevedea uniunea Transilvaniei cu Ungaria să se consulte (discute și voteze) cu formularea impusă de Wesselenyi ce suna așa: S-a întâmplat din eroare așezarea punctului acesta în locul al treilea, după ce Măria Sa (împăratul Francisc Iosef - n.n.) a sancționat-o odată întărind al 7-lea articol de Lege al Dietei trecute din Ungaria” și Ioan Micu Moldovan completează “ținută în Pojon, în care între altele se proclamă uniunea Transilvaniei cu Ungaria.” Deci iată cum de la începutul lucrărilor acestei diete din Cluj, românii au fost puși în fața unui fapt împlinit adoptându-se o hotărâre a unei diete ce nu avea nici o putere legislativă și juridică asupra Transilvaniei și implicit asupra locuitorilor acesteia.

Românilor transilvăneni, fără a fi consultați măcar, li se încerca impunerea unei hotărâri ce evident avea ca scop politic reconstituirea Ungariei medievale. Încercarea deputatului român de Hațeg, Alexandru Bohățel de a obține, în legea uniunii, egalitatea în drepturi a națiunii române cu celelalte trei națiuni transilvănene, s-a lovit de refuzul maghiarilor care “nu voră a aduce lege specială pentru încetățenirea românilor”, nota Ioan Micu Moldovan, subliniind și faptul că maghiarii doreau ca această dietă să fie în exclusivitate dedicată uniunii, excluzându-i din nou pe români din calculele politice asupra viitorului Transilvaniei. Deputatul Carol Szass, datorită cinismului și exclusivismului maghiar în problema Transilvaniei declara în plen: “de se vor înșira asemenea specialități, atunci legea nu va putea avea titlu “Despre uniunea cu Ungaria”. Așadar milioane de români erau trecuți ca specialități negându-li-se cele mai elementare drepturi naționale. Autorul analizează și atitudinea deputaților sași care, deși au șovăit inițial, în cele din urmă vor vota uniunea: “sașii șovăiră puțințel dar în urmă se deteră după păr. Așa, întraccea zi de 30 mai, în a 2-a ședință la orele 5, articolul de lege sunătorie (referitor – n.n.) despre uniune se sigilă cu cele trei sigilii”.

Din nou Ioan Micu Moldovan sesizează compromisul austro-maghiar prin actul semnat de împărat la 10 iunie 1848 prin care se întărea uniunea Transilvaniei cu Ungaria iar românilor ale căror cereri vor fi din nou înaintate Dietei Transilvane în 19 iunie 1848, “la propunerea lui Szass Karoly, li se rezolvă *nimic*, pentru că uniunea, cum declara acesta, pe toate cele dorite de români le conținea în sine¹²”.

Un neadevăr strigător la cer, un neadevăr care va duce la declanșarea conflictului armat între revoluția română și cea ungurească, în Transilvania. În fața acestor manevre meschine și egoiste devine și mai plină de adevăr și realitate atitudinea lui Avram Iancu “de a-și face dreptate cu lancea lui Horea”.

Concluziile lui Ioan Micu Moldovan sunt cele confirmate de istorici: “ungurii n-au voit să pertracteze (să rezolve – n.n.) cauza românilor. înainte de ce s-ar fi întărit uniunea , deși deputații Adunării Naționale din 3/15 mai au fost de față, de la începutul dietei, și au colindat destul și la unii și la alții, ca să fie ascultați”.

Naționalismul maghiar, purtat de valurile revoluției, urmărea restaurarea regatului Sfântului Ștefan, călcând în picioare și ignorând drepturile celorlalte națiuni, ceea ce inevitabil a deviat în acțiuni de teroare și forță. Se încerca înăbușirea afirmării drepturilor naționale prin metode ce nu aveau cu nimic de-a face cu spiritul liberal și democratic atât de tare trâmbițat de revoluția maghiară din 1848. Deputaților români prezenți în Dieta de la Pesta, atunci când “după multe târăgănări (amânări – n.n.) se face vorba de români”, nu li se dă dreptul să ia cuvântul deoarece “deputații unguri din Ardeal și mai cu seamă secuii, prinseră a bate din mâini și picioare, ca niște furioși și părăsiră sala”. Întotdeauna lipsa dialogului între părți în asemenea momente a dus la escaladarea sângeroasă a conflictelor și la multe victime nevinovate, pe lângă injuriile naționale ce nu făceau decât să inflameze și la mai mult spiritele.

¹² Organul luminării, 1897, p. 195-226; Arhiva personală, doc. nr. 17159.

Ioan Micu Moldovan consemna în legătură cu acest aspect, atitudinea lui Nyari Pal, ministrul de justiție în timpul revoluției care-i califică pe români, chiar cu prilejul primirii unei delegații românești, drept “mișei și criminali” reproșându-le că nu i-au ucis pe aristocrații din Transilvania!: “Zic mișei oameni sunt românii din Ardeal. Ei au omorât pe un cârciumar din Aiud și pe niște olari din Iara, iar pe câinii aceștia (aristocrații din Transilvania), pe care nici noi n-am putut să-i învingem, îi lăsară în viață”. Ulterior, înaltul demnitar va ocupa în 1860, “după restaurarea din decembrie” cum nota Ioan Micu Moldovan, o nouă înaltă funcție, dată de împărat – Viconte de Cottalui, Pestei, Pilisului și Soltului”, o exemplară ilustrare a zicalei “stăpânii se ceartă, stăpânii se împacă”.

Comentariile politice cu privire la raporturile româno-maghiare din timpul revoluției continuă cu analiza lucrărilor dietei pestane care, urmărind aceleași scopuri ca și cea clujeană, “se feri ca de foc a recunoaște naționalitatea românească”. Cu acest prilej, Ioan Micu Moldovan sintetizează proiectul de lege propus de baronul Wesselenyi “casei de sus” (camera superioară a magnaților, în Dieta Ungariei – n.n.) în 25 august 1848 cu privire la garantarea libertății “negoțului bisericesc” pentru cetățenii de confesiune unită și neunită (ortodoxă – n.n.) iar protocoalele (evidențele contabile – n.n.) despre aceste tranzacții comerciale să fie redactate în limbile maghiară și română. Proiectul lua în discuție și posibilitatea predării în limba română în școlile elementare și acceptării de către oficialități a cererilor redactate în românește: “suplicele scrise în românește să se primească oriunde iar în școlile elementare limba propunerii (predării n.n.) poate fi cea română.” S-ar fi ajuns, ipotetic vorbind, deoarece proiectul era foarte vag și a fost „dat la o parte” de dieta pestană, la acordarea unui caracter semioficial limbii române, însă nici pe departe la recunoașterea limbii române ca limbă oficială. Autorul a sesizat caracterul duplicitar al acestei tentative palide de rezolvare a cererilor românești scriind în memoriile sale: „proiectul chiar de s-ar fi primit (acceptat la dezbaterea dietei pestane – n.n.) nu aducea românilor nici o bucurie, pentru că în faptă (în realitate – n.n.) nu li se da nimic”. Sunt amintite și încercările disperate ale lui Bathiany și Deak de a se perpetua compromisul austro-ungar, prin încercările eșuate de a se obține o nouă audiență la împărat, în condițiile eșecului tratativelor dintre acesta și delegația dietei ungare: “în 9 noiembrie 1848 împăratul primii deputațiunea dietei în Sionbriun (Schönenbrunn – n.n.); încordarea între el și dieta ungară culminează iar cu – Deputațiunea se întoarce ca ploată”¹³.

Căutând în arhivele Blajului documente al căror conținut să fie în legătură cu revoluția de la 1848-1849, Ioan Micu Moldovan descoperă noi aspecte ale implicării preoților în revoluție precum și noi informații ce-l vor ajuta în prezentarea unor personalități istorice implicate în evenimente, cum ar fi Iosif Bem și Avram Iancu.

Autoritățile austriece din Transilvania ar fi dorit ca toate cheltuielile determinate de deținerea unor preoți în cetatea Alba-Iulia să fie suportate dintr-un fond al clerului sau episcopiei greco-catolice. Cei 910 florini reclamați de guvernul în 1850, reprezentau suma cheltuită cu ținerea în închisoare timp de 10 luni a 5 preoți demiși în 6 octombrie 1849 și arestați anterior din ordinul generalului Puchner, la 9 noiembrie 1848: Simeon Fulep, Ștefan Manfi, Iosif Many, Ion Turcu și Ion Olteanu. Capitlul va respinge această cerere arătând că: “deținerea s-a făcut din cauze politice și clerul nu poate fi obligat a plăti”¹⁴. Interesant acest aspect al rezolvării problemelor financiare provocate de revoluție și al evoluției relațiilor româno-austriece imediat după sfârșitul ei când absolutismul austriac începea să-și arate adevărata față. Tot legat de aspectul financiar al evenimentelor din timpul revoluției, Ioan Micu Moldovan găsește în arhivele blăjene un document contabil, înaintat sub formă de rapoarte guvernului și care conține cheltuielile făcute de biserica din Abrud în perioada 5 decembrie 1845 până la 22 mai 1851, deci incluzând și anii revoluției.

Tot ceea ce a avut legătură cu evenimentele revoluționare, orice sumă cheltuită în acest sens va fi respinsă de autoritățile care, în 1851, parcă nici nu mai vor să audă de existența sau ajutorul acordat de români. Astfel, cheltuielile de 574 florini făcute de abrudeni în timpul revoluției (la Comitetul Național Român – 1848 – 26 florini, pentru delegația la Dieta Transilvaniei – 50 florini, la guvernul – 30 florini,

¹³ Idem, doc. nr. 17159.

¹⁴ Arhiva personală doc nr. 17122.

pentru deputație, la Viena – 100 florini, protopopului să meargă la alegere – 48 florini, deputatului Tobias Dionisie – 240 florin)¹⁵ vor fi respinse de autoritățile austriece.

În schimb guvernul se îngrijea de aspectele propagandistice, împărțind în 1851 cu dărnicie, „decorații regești” și nu bani.

Cu ocazia comemorării evenimentelor din 2/3 mai 1848, odată cu ținerea unei slujbe solemne în Catedrala Blajului, „se vor împărți decorațiunile regești pentru merite făcute în rezelul civil, de către studenți”. Aceste sărbătoriri vor cunoaște și o evoluție politizată în funcție de conjunctura politică impusă de un anumit regim și, bineînțeles, de interesele de moment ale regimului. Descrierile acestor momente comemorative, pe care Ioan Micu Moldovan le face ocazional, la intervale mari de timp între ele, ne dau posibilitatea efectuării unei comparații privind modul în care se desfășurau ele în contextul politic și implicațiile diverse pe care le aveau asupra societății românești transilvănene. Dispunem, grație materialului arhivistic rămas de la Ioan Micu Moldovan și de două descrieri elocvente a sărbătorii de la 3/15 mai 1848: una desfășurată în mai 1863, în timpul regimului liberal, și altă în 1884, în plin regim dualist.

Dacă în 3/15 mai 1863 la Blaj se cântau „arii naționale” și se organiza pe străzile orașului o procesiune cu torțe, în 1884 ministrul învățământului și cultelor adresa guvernului ungar un raport în care califica manifestarea ca fiind „antipatriotică”. Dacă în 1863, în 3/15 mai se organiza o sfântă liturghie la care participa Mitropolitul, prepoziul capitular, profesorii și tinerii studioși, în cinstea acestei mari sărbători, în 1884 Mitropolitul era chemat la anchetă „la locurile mai înalte”, deoarece a luat parte activă la demonstrațiunile antipatriotice. În 1863 se cânta în Catedrala Blajului Deșteaptă-te române, iar la ieșirea din biserică imnul împărăției. Procesiunea se oprea pe Câmpia Libertății unde se înălța și sfînțea „o flamură națională” urmând cuvântări despre însemnătatea zilei și „strigăte de vivat pentru împărat, Casa domitoare, Cancelariu, națiunea română și concordia între ea și națiunile conlocuitoare”.

În 1884, ministrul cultelor și învățământului cerea declarații Mitropolitului și tuturor participanților. În 1863 participau la sărbătoare arhieriei Suluțiu și Șaguna, Simion Bărnăuțiu, George Barițiu și alții: 20 de ani mai târziu doar profesorii și elevii din Blaj manifestau, „acțiunea” având un caracter mult mai restrâns, aproape „subversiv”. Dacă înainte de dualism această sărbătoare trezea sentimentul național și credința față de împărat, „sub a cărui domnire națiunea scăpă de servitute și câștigă multe libertăți”, în 1884 autoritățile alcătuiesc „comisiuni de anchetă” pentru a afla „cine a ridicat steag românesc” și sunt hotărâte să închidă gimnaziul românesc din Blaj.

În 1863, sărbătoarea provoca „lacrimi de bucurie și entuziasm”¹⁶, în 1884 altfel de lacrimi, deși era același împărat la Viena.

Vremurile s-au schimbat, la fel și oamenii (unii dintre ei). Exemplul cel mai elocvent pentru Ioan Micu Moldovan îl constituie atitudinea lui Andrei Șaguna în preajma încheierii pactului dualist. Într-o scrisoare datată 29 noiembrie 1866 și adresată redacției „Telegrafului român”, corespondentul de pe Târnava Mare, adică Ioan Micu Moldovan, îl acuză pe Andrei Șaguna „că a păstrat tăcerea, nepermis, în problema apărării cauzei naționale”, că atitudinea lui exprimată prin propriile-i cuvinte „flere, posum – judare non” (pot să plâng – să ajut, nu n.n.) înseamnă de fapt o cantonare a românilor în servitute. Și mai grav, în opinia lui Ioan Micu Moldovan, a fost faptul că mitropolitul ortodox „nu face nici un pas în cauza națională și oprește strâns ca nici alții să nu cuteze a face fără încuviințarea lui”, ceea ce pentru Ioan Micu Moldovan și pentru alți fruntași ai mișcării naționale echivala cu o favorizare a înfăptuirii uniunii și o acțiune potrivnică intereselor românești. „Astfel el așterne drumul (Transilvaniei n.n.) spre Pesta”, scria Ioan Micu Moldovan, comparându-l pe Andrei Șaguna cu fiul lui Ceresus, cel care a risipit bogăția părintelui său”¹⁷.

Informațiile despre Iosif Bem le va folosi ca material de documentare pentru manualul său de istorie¹⁸, iar cele legate de Avram Iancu sunt rezultatul unei ample cercetări în presa anilor 1866-1899, cu

¹⁵ Idem, doc. cit. nr. 17122.

¹⁶ Arhiva personală doc. nr. 17175.

¹⁷ *Telegraful român*, din 29 nov. 1866; doc nr. 17175.

¹⁸ Idem, doc. nr. 17179.

precădere a ziarelor maghiare care au scris despre eroul de la 1848. Sunt consemnate articolele apărute în „Hazank es a Külföld” nr. 51 din 1866 scris de Lukacs Bela, și articolul lui Nemes Ödon apărut în același ziar nr. 39 din 1872. Sunt menționate apoi articolele apărute în „Reform”, „Budapesti Hirlap” (autor Urmosy Lajos), „Vasarnapi Ujsag” (autor Rethy Lajos), precum și cele ale lui Iancso Benedech într-un volum editat de „Emke” și Fallas în „Enciclopedia maghiară” sau cele din ziarul „Tribune” numerele 260 și 267 din 1899. Fără nici o excepție, în toate aceste însemnări Iancu apare ca un adevărat om de onoare, un luptător pentru libertate al cărui scop „a fost curat și dezinteresat”, dorind o soartă mai bună pentru poporul său. Interesant este faptul că inamicii săi, de exemplu Banffy „cel mai rabiāt (turbat – n.n.) ministru maghiar” s-au declarat cinstiți despre Iancu, deoarece a fost „o figură distinsă a revoluției”. Năzuințele lui nu pot fi condamnate pentru că erau animate de cele mai nobile idei, Iancu fiind „un om cu mâinile curate și de bună credință”, „un inamic uman care lupta pentru principii”. Pentru dușmanii săi din timpul revoluției, Iancu a fost „onest și serios, inamicul faptelor neomenoase, iar acei maghiari care au căutat ocrotire la el, au fost părtași de cea mai onestă tratare”. „Iancu a luptat pe față”, „el a vrut să se războiască ca un soldat, acele familii maghiare care au ajuns în mâna lui au fost fericite; viața bărbaților și onoarea femeilor au fost respectate”. Cuvintele elogioase la adresa eroului român ce ilustrează puternica personalitate a aceluia care „odinioară împărțea mandate la sute de mii”. În contrast este prezentat Hatvani, autorul „trădării de la Abrud” care i-a ucis pe Dobra și Buteanu, provocând masacrul de la Abrud ce nu a mai putut fi împiedecat de Iancu. „Iancu a luat parte cu onestitate și sinceritate la actul de împăciuire”¹⁹, mai scriau ziariștii maghiari. Iată deci exemplul uman ce s-a impus chiar în fața inamicilor prin forța de caracter și calitățile de conducător pe care le-a avut Avram Iancu în timpul revoluției, calități recunoscute de către toți.

Un alt exemplu de manifestare politică la care Ioan Micu Moldovan a participat, prilejuită de evocarea unei personalități istorice, a fost sărbătorirea lui Horea, la Blaj, în 1885. În luna februarie a acelui an se împlineau 100 de ani de la execuția martirilor Horea, Cloșca și Crișan. Blajul și oamenii lui nu puteau să rămână inerti la acest eveniment istoric comemorativ. În condiții politice extrem de dificile, tinerii blăjeni își vor asuma riscul de a celebra acest moment în condițiile în care, așa cum nota Ioan Micu Moldovan „în vremea aceea nu puteai ridica spre închinare brațele (în sensul de omagiu în fața martirilor români), fără ca jandarmii unguri să ți le reteze cu cap cu tot”²⁰.

Din scrisoarea adresată de Ion Ordeanu, pe atunci elev la liceul din Blaj, lui Ioan Micu Moldovan, aflăm cum s-au desfășurat evenimentele în acele zile, ce atitudine au avut unii profesori români și cum au reacționat autoritățile maghiare. Neavând aprobarea conducerii școlii și cu atât mai mult pe cea a autorităților maghiare, elevii conduși de Ion Ordeanu și de nepotul „ilustrului Axente Sever de la 1848”, dr. Axente (în 1885 elev în clasa a VIII-a), în haină de sărbătoare, au defilat „militărește” pe străzile Blajului spre Catedrală, unde au asistat la serviciul divin între orele 7 și 8 dimineața. Reacțiile nu au întârziat să apară: „mai întâi Mitropolitul Vancea a aruncat asupra noastră o uitătură aspră. Asta ne-a băgat în fiori și prevestea furtună”.

În aceeași dimineață de 25 februarie 1885, jandarmii unguri au transmis cu telegraful la Budapesta „că elevii din Blaj au făcut mari demonstrații cu ocazia centenarului morții lui Horea”. Evenimentele vor lua amploare, Ion Ordeanu considerat principalul instigator, a fost chemat la subdirectorul liceului, pe atunci Iosif Hosu și certat. Într-un comunicat adresat guvernului maghiar, conducerea școlii urmărind protejarea instituției de învățământ, arăta cum că „de obicei mulți elevi evlavioși, se duc, în toate zilele la biserică, înainte de a intra la cursuri”. Explicație nesatisfăcătoare pentru guvern care cerea imperativ „eliminarea capilor mișcării, amenințând cu închiderea liceului”. Orice mișcare politică națională, la orice nivel social s-ar fi desfășurat ea, trecea imediat reacția punitivă a regimului dualist care numai prin asemenea măsuri în forță putea să-și mai mențină existența. În consecință, elevii care au condus manifestarea, pentru a da o satisfacție minimă guvernului și a evita închiderea școlii, urma a fi căzuți la examenele de la sfârșitul anului școlar sau la conduită (purtare). Pedepsă prea mică în opinia autorităților

¹⁹ Însemnări despre Avram Iancu; Arhiva personală. doc. nr. 17181.

²⁰ Referire la Constituția imperială din 1849.

guvernamentale care, profitând de perioada de recrutări pentru armată, încălcând legea ce acordă amânare până la terminarea studiilor, îl vor recruta forțat pe Ion Ordeanu: „dintre cei vre-o 40 de elevi ajunși la recrutare, numai eu am fost declarat bun și obligat să mă prezint în toamnă, la armată. Zadarnice mi-au fost cererile de amânare, căci pentru mine nu există legi”.

Examenele de sfârșit de an, Ion Ordeanu le va promova beneficiind de protecția Mitropolitului Vancea și a întregului corp profesoral în frunte cu directorul Antoneli, cu toată opoziția directorului adjunct Iosif Hosu, care „hotărâse – dacă s-o putea – să fie doborât la algebră și trigonometrie”, curs predat de el. Întâmplarea sau norocul au făcut să fie ascultat și să asiste chiar Mitropolitul, care “cu mâna proprie mi-a scris în caiet nota eminentă (10)”. Elev eminent, Ion Ordeanu nu va fi sacrificat de corpul profesoral blăjean pentru a da satisfacție autorităților școlare și guvernamentale.

De militarie însă nu va putea scăpa, singura soluție fiind dezertarea, adică refugiul în România. Acesta a fost destinul acestui tânăr care va ajunge în România, la Craiova, unde își va continua studiile. Înainte de a face acest pas hotărâtor, Ion Ordeanu apelează la sfatul și ajutorul lui Ioan Micu Moldovan și al avocatului Ludovic Csato.

Dascălul blăjean îi va facilita scoaterea unui certificat de studii necesar pentru continuarea acestora în România și îl va pune în legătură cu prietenii lui din Craiova și București. Cu 8 florini în buzunar (5 primiți de la episcopul Lugojului de atunci, Ion Mihali, pe care-l întâlnește la Peri în valea Hațegului), tânărul român transilvănean își va lua destinul în mâini trecând în patria mamă. Ca el au procedat sute de tineri care-și vor căuta adăpost și-și vor făuri o carieră în România, unde mulți dintre ei vor acționa pentru înfăptuirea unității naționale.

Pentru autor, evenimentele revoluționare și cele care au inaugurat regimul neo-absolutist sunt tot atâtea experiențe politice pe care le va folosi pentru afirmarea politică a națiunii române în perioada regimului liberal. Situația internă a imperiului era deosebit de gravă, „Austria era morboasă (bolnavă – n.n.)cum scria Ioan Micu Moldovan în 1860, referindu-se la regimul neo-absolutist. Cercurile conducătoare ale imperiului „după ce au smuls din mâinile răsculaților armele, cu ajutorul muscălesc (rusesc – n.n.)”, s-au gândit să clădească viitorul Austriei pe baza unei constituții liberale²¹. Dar tot aceeași conducători „în scurt timp s-au spăriat ei înșiși de o așa încercare cutezată, cum ar fi guvernarea Austriei în mod constituțional”. În consecință, în perioada august – decembrie 1850, printr-o serie de măsuri guvernul constituțional a fost înlocuit cu cel absolutist. Aceasta a însemnat debutul politicii de centralizare și germanizare a imperiului, în speranța deșartă că prin efortul birocrăției statale se va șterge orice mișcare națională și orice particularități naționale. Se urmărea contopirea națiunilor, uniformizarea prin germanizare a imperiului sau cum a scris Ioan Micu Moldovan „să se producă o nemție mare și tare”. Tot el identifica cu exactitate evenimentul extern care a grăbit căderea regimului: ”absolutismul se ținea în puterea cea mai bună, când nefericita bătălie din Italia îi trase masca jos și îi arătă neputința în toată goliciunea ei”²². Prăbușirea regimului absolutist a avut însă o cauză internă cu mult mai multe implicații în viața politică a imperiului: opoziția aristocrației față de voința de progres și libertate a națiunilor oprimate. Acest progres numit de Ioan Micu Moldovan „creșterea poporului” era puternic obstrucționat de sistemul de privilegii politice și culturale. Aceasta era realitatea sesizată de Ioan Micu Moldovan: aristocrația privilegiată nu era dispusă să facă „luminarea poporului” pentru că „luminând, ei înșiși ar pune mâna la ștergerea privilegiilor care astăzi le-au reactivat și care astăzi le susțin cu putere”. Pe lângă aspectul social al dreptului la cultură, Ioan Micu Moldovan, critică și sistemul electoral censitar care acordă privilegii politice „zecilor de mii de privilegiați, de nobili cu trei pruni”, „nobili cerșetori” cum îi numea Ioan Micu Moldovan, defavorizând țăranii alegători obligați să plătească un cens de 8 florini pentru a avea drept de vot. Analizând „independența” politică a privilegiaților care nu plăteau cens, autorul le oferă acestora exemplul alegerilor din 1863 când țăranimea română din Transilvania a demonstrat că știe ce deziderat politic național trebuia îndeplinit prin această „independență” politică oferită de un sistem electoral restrictiv.

²¹ Arhiva personală doc. nr. 16837.

²² George Barițiu și contemporanii săi, vol. III, p. 236-237.

Instaurarea noului regim liberal de guvernare prin Diplomă imperială din 20 octombrie 1860 a însemnat, în primul rând, acordarea autonomiei pentru toate provinciile, inclusiv Transilvania. Națiunea română trebuia pregătită din punct de vedere politic în vederea fructificării la cote maxime a momentelor politice ale convocării dietei și participării la lucrările senatului imperial. În primul rând, acțiunea politică a românilor a vizat înlocuirea legilor electorale care deveniseră extrem de restrictive pentru românii transilvăneni. Legea electorală feudală din 1791 și legea electorală II din 1848 erau inacceptabile pentru români și contraveneau flagrant noului regim liberal. Cu toată opoziția cercurilor maghiare, în frunte cu guvernul Marelui Principat al Transilvaniei condus de contele Miko, va fi elaborat un nou regulament electoral de nuanță liberală, fiind introdus un cens de 8 florini reprezentând un impozit direct pe anul 1861. Cei care plăteau, primeau drept de vot. Efectele pozitive pentru români nu au întârziat să apară, Dieta de la Sibiu fiind aleasă de un corp electoral de aproape 90.000 de alegători, ceea ce însemna un pas înainte în participarea și proporția corectă la luarea deciziilor politice, pentru cea mai numeroasă națiune din Transilvania – românii. De altfel el se va implica activ în organizarea acestor alegeri locale fiind unul dintre cei care au avut ca sarcină centralizarea rezultatelor obținute pe o anumită zonă geografică din jurul Blajului.

Alegerile au scos în evidență, așa cum sublinia și Ioan Micu Moldovan, conștiința politică a țărănimii care, atent dirijată de intelighența românească a știut cum și pe cine să voteze. Trebuie evidențiat și rolul presei românești în mobilizarea și pregătirea politică pentru alegeri²³. La 1 iulie 1863, la Sibiu, era astfel convocată prima dietă cu majoritate românească (46 deputați români, 42 maghiari, 32 sași)²⁴ și prima dietă în care deputați aleși în număr mult mai mare decât cei numiți de împărat („regaliștii: 11 români, 12 maghiari, 11 sași) Observatorul și analistul politic Ioan Micu Moldovan nu putea scăpa de a descoperi și analiza, după cum mărturisește în însemnările sale, „opiniunea ce domnește pe aici (la Blaj – n.n.) cu privire la lucrările Dietei de la Sibiu”. Analiza o face în al doilea an (1864) al funcționării acestui organism politic deoarece în primul an (1863) încă lipsea experiența politică a multor deputați români sau cum nota el „în anul trecut, nu am făcut-o deoarece mai scuzam smintelile (greșelile – n.n.) alor noștri, cu împrejurarea că ei erau noi”. Deosebit de importantă prin legile pe care le-a votat în interesul națiunii române și al politicii imperiale, Dieta de la Sibiu, prin hotărârile sale nu l-a satisfăcut întotdeauna pe Ioan Micu Moldovan. Într-unul din comentariile sale politice pe marginea lucrărilor dietale el se arată nemulțumit de prestața unor deputați în problema localizării tribunalului suprem. Interesul național, așa cum îl vedea Ioan Micu Moldovan, reclama stabilirea acestuia în Transilvania, și nu la Viena așa cum dorea regimul. Inițial, la 8 iunie 1864, deputații români, majoritari în dietă, au votat „așezarea tribunalului în patrie” vot unanim cu excepția unui singur deputat român care a votat cu sașii (deputații maghiari vor boicota lucrările Dietei – n.n.) „pentru salvarea onoarei” cum observa Ioan Micu Moldovan, participant direct la lucrările Dietei de la Sibiu. Peste 4 luni însă, aceiași deputați votau așezarea tribunalului suprem la Viena ceea ce va dezamăgi profund pe Ioan Micu Moldovan, prilejuindu-i o analiză foarte critică la adresa caracterului și pregătirii politice a acelora ce s-au lăsat influențați, manipulați ori au avut un interes meschin în schimbarea votului. Pentru Ioan Micu Moldovan, cauza acestei deficiențe politice cu consecințe nefaste pentru națiune rezida în faptul că mulți dintre ei erau „împiegații (salariații – n.n.) statului, plătiți de stat, care foarte adesea apără și votează pentru propusuri de-ale regimului care nu sunt pentru fericirea poporului”. Ioan Micu Moldovan este direct și tranșant atunci când caracterizează acest gest al schimbării votului ca fiind „o însemnată scădere a curajului și valorii morale a respectivilor”. Critica, lansată în urma votului din 21 septembrie 1864, era îndreptățită deoarece, dacă poziția deputaților sași era justificată aceștia urmărindu-și și interesele lor particulare și dorind să aducă Transilvania „la un simplu bezirs (executant – n.n.) al Vienei”, votul deputaților români venea în contradicție cu interesul național ce urmărea rămânerea tribunalului suprem în Transilvania. Ioan Micu Moldovan le reproșează și slaba pregătire politică care a avut drept consecință luarea unor asemenea decizii. „Nu este iertat ca

²³ Periodicele “Gazeta Transilvaniei”, “Telegraful Român”, “Concordia”, toate au publicat articole referitoare la pregătirea alegerilor din 1863.

²⁴ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979; Simion Retegan, *Recunoașterea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei în Dieta de la Sibiu*, în AIIC, nr. XVI, 1973.

deputații unei țări constituționale să nu știe a face distingere între „Domnitor” și bărbații prin care Domnitorul guvernează”, nota autorul amintindu-le deputaților români, cu acest prilej că nu împăratul face legile ci „bărbații de la cârma țării sunt cei care fac proiectele de legi”. În consecință, o guvernare constituțională nu trebuie a fi influențată major de persoana împăratului. Cu toate aceste scăderi, Ioan Micu Moldovan a fost conștient de importanța hotărârilor Dietei de la Sibiu și a apreciat în mod just valoarea istorică a acestora pentru românii din Transilvania.

Egala îndreptățire politică a națiunii române și a confesiunii ei cu celelalte națiuni din Transilvania precum și recunoașterea limbii române ca limbă oficială vor deveni și pentru Ioan Micu Moldovan reperele politice după care el se va ghida în lupta politică îndreptată împotriva dualismului austro-ungar.

Caracterizarea regimului liberal și a cauzelor care au determinat schimbarea acestuia este realizată de Ioan Micu Moldovan pe parcursul anului 1866, an hotărâtor în evoluția politică a imperiului spre dualism. Eșecul liberalismului austriac este văzut în lipsa unei voințe politice sincere de a introduce instituții liberale, „singurele capabile, în timpul nostru a da viață și tărie unui stat”, opinia Ioan Micu Moldovan. Pe de altă parte lipsa încrederii popoarelor imperiului față de regim și lipsa de încredere dintre aceste popoare au determinat prăbușirea regimului liberal. Înclinația Austriei spre despotism spre nimicirea libertăților, spre a „stârpi din sânul cetățenilor (pardon, supușilor) aspirațiile timpului, au generat neîncrederea popoarelor în politica austriacă a perioadei liberale”. Conducerea a reușit doar să obțină sprijinul firav al unor cercuri aristocratice care „pentru ajungerea oricăror scopuri, ia în gură niște fraze liberale, cu care să îmbete lumea”. Această spoială de liberalism nu putea satisface „dorul de libertate ce bate în piepturile tuturor popoarelor”. Mai mult, unele națiuni ale Austriei năzuiau spre libertate, alte, însă, spre stăpânirea altora: „dacă într-un popor s-a încuibat mania de a domni, de a încălca (de a stăpâni – n.n.) pe alți frați din casă, atunci pacea familiei s-a stricat”. Nu se putea realiza un regim liberal atunci când alții, sub diferite pretexte doreau să stăpânească imperiul subjugându-i pe ceilalți. Așa cum observa Ioan Micu Moldovan, germanii doreau să se mențină la conducerea întregului imperiu, ei „sub pretextul de lăți cultura germană, ar lăți germanismul dintr-un capăt până în celălalt, de la Elveția la Oituz și de la Cattaro până la Brod”. Maghiarii s-ar mulțumi cu o parte din imperiu, ei „ar voi a forma un regat maghiar, care să cuprindă Ungaria, Transilvania, Banatul, Croația, Slovenia și Dalmația”²⁵.

Anticipând consecințele dualismului și politica de maghiarizare pe care viitoarele guverne maghiare o vor duce cu scopul de a schimba raportul etnic între maghiari și nemaghiari, Ioan Micu Moldovan nota cu un an înainte de dualism: „apoi văzându-se ungurii prea puțini spre a susține un regat în centrul Europei, ei ar voi ca Transilvania, Banatul, Croația, Slovenia și Dalmația să se anexeze cu Ungaria iar popoarele nemaghiare ale acestor țări, toate să se prefacă în maghiari, pentru că „într-un stat nu poate fi decât o națiune” – citat preluat din discursul rostit de Balthasar Horvath la 1 decembrie 1866 în lucrările dietei pestane ce dezbătea o adresă către împărat. Comentariul devine caustic atunci când Ioan Micu Moldovan anticipa cu clarviziune viitoarea politică de maghiarizare: „așa ei, 4-5 milioane de unguri, ar voi să înghită și mistuiască 10 milioane. Într-adevăr mare pretenție la un stomac așa mic, chiar dacă-l agerești cu piper și ardei iute”.

Analizând discursurile rostite de Eötvös și Horvath în Dieta pestană, Ioan Micu Moldovan insistă asupra ideilor a căror conținut aveau în vedere salvarea imperiului austriac prin realizarea compromisului dualist. Tema principală a acestor discursuri a fost ca prin salvarea Austriei existența Ungariei să fie garantată iar diplomația europeană să fie pusă în fața unei independențe de facto a Ungariei, în cadrul noului imperiu dualist. Pentru a realiza acest obiectiv, maghiarii nu vor alege alianță cu celelalte popoare ale imperiului, ceea ce ar fi condus inevitabil la prăbușirea acestuia, ci vor alege alianță cu austriecii încercând ulterior consolidarea regatului ungar prin politica de deznaționalizare și maghiarizare practică până la primul război mondial. Calculul politic a fost înțeles perfect de către deputatul sârb Sfetozar Miletici care sesiza esența lucrurilor: „adresa către împărat voiește federațiunea nemțească-ungurească, idee periculoasă înainte de toate chiar pentru maghiari”. Deputatul sârb, de la tribuna dietei pestane

²⁵ Corespondența particulară a «Românului», Alba Iulia, 31 decembrie 1866 (doc. nr. 17180).

lansează întrebarea: „Voiesc maghiarii ca țările acestei coroane (regatul Sf. Ștefan n.n.) să fie numai ale lor sau voiesc a fi frați egali îndreptățiți cu românii și slavii?”. Răspunsul îl va primi definitiv la 8 iunie 1867²⁶.

Până atunci Ioan Micu Moldovan va semnala etapele politice ale înfăptuirii acestui nou regim, pe parcursul anului 1866. Manifestările politice, discursurile oamenilor politici maghiari și austrieci, tratativele dintre aceștia, articolele apărute în presă sunt sursele de informație din care Ioan Micu Moldovan trage concluzii, reconstituind pas cu pas, cu o mare exactitate, de la Blaj, scenariul jucat la Budapesta și Viena începând cu 1864. legile animate de un spirit democratic și votate la Sibiu vor fi anulate; dieta sibiană e dizolvată la 1864, iar dieta aleasă în 1865, pe baza legilor feudale din 1790-1791, va vota, dispunând de o majoritate maghiară zdrobitoare, „uniunea” Transilvaniei cu Ungaria. Ioan Micu Moldovan a sesizat acești pași politici decisivi făcuți de cele două părți, ungară și austriacă, spre reconciliere și colaborare politică. Politicienii austrieci, adânc influențați de radicalismul în creștere al națiunilor din imperiu și de boicotul politic maghiar, vor căuta ieșirea din criză prin tratative cu maghiarii, iar aceștia, speriați de afirmarea tot mai puternică și clară a principiului naționalităților, își vor schimba orientarea politică. Chiar fruntași ai revoluției maghiare de la 1848, în anii '60 vor realiza că doar ungurii și austriecii mai sunt interesați în menținerea vechiului imperiu, de soarta căruia era legată soarta Ungariei. Unii dintre ei (Deak, Eötvös, Iulius Andrássy) încep să vorbească despre conflictul „austro-ungar” de la 1848-1849 ca de o greșeală de care au profitat românii, italienii și slavii. Ideea „Ungariei Mari”, amenințată de principiul naționalităților, va fi pilonul principal al compromisului dualist, o „contramăsură geografică de proporții îndreptate împotriva democratizării și armonizării geografice a politicii europene, prin împiedicarea extinderii aplicării principiului naționalităților”²⁷.

În replică, mișcarea politico-națională românească din Transilvania se va polariza, în primii ani ai dualismului, în jurul, recâștigării autonomiei Transilvaniei și a repunerii în vigoare a legilor votate de Dieta de la Sibiu.

În cadrul acestei mișcări naționale Ioan Micu Moldovan se va implica activ în principalele momente politice ce au marcat evoluția vieții politice românești transilvănene spre obiectivul fundamental, realizarea unității naționale.

²⁶ Încoronarea la Budapesta, a Împăratului Austriei, Franz Iosef, ca rege al Ungariei. Actul a însemnat introducerea oficială a regimului dualist austro-ungar.

²⁷ D. Suciș, *Antecedentele dualismului și Ilie Măcelariu în mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848-1867*; D. Suciș, *Elitele politice românești și armonizarea geografiei politice europene: 1848-1918*, în AIICN, nr. XXXII/1993, p. 164-165.

PERCEPȚIA VIZITEI ÎN TRANSILVANIA A PRO-NUNȚIULUI VIENEZ MICHELE VIALE PRELA LA NIVELUL MENTALULUI COLECTIV

Ana Victoria SIMA

Înființarea Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, la mijlocul secolului al XIX-lea, a deschis în Transilvania cadrul unor reale apropieri între Blaj și Roma, în care preocupările ierarhiei române de a obține recunoașterea autonomiei și individualității sale confesionale au interferat cu interesul Curiei Romane de a consolida această frontieră sud-estică a catolicismului. Sfântul Scaun a urmărit în esență transformarea acestei provincii ecleziastice, recent create, într-un model instituțional atât pentru celelalte biserici greco-catolice din Imperiu cât și pentru potențialele uniri cu Biserica Romei¹.

Atingerea acestor obiective reclama din partea Romei un amplu efort de descoperire și cunoaștere a acestei entități ecleziastice, a cărei specificitate și individualitate rămăsese, în mod paradoxal la mijlocul secolului al XIX-lea, insuficient cunoscute la nivelul mediilor pontificale. Așadar, un prim pas spre fortificarea acestei entități ecleziastice și transformare sa într-un model ecleziastic îl putea constitui stabilirea unor contacte permanente cu acesta și nu în ultimul rând trimiterea unor delegați apostolici în teritoriu, care puteau furniza periodic Romei date cu privire la evoluția și consolidarea acestui segment catolic oriental.

Ocazia primei vizite apostolice în Transilvania a apărut în contextul înființării provinciei ecleziastice de Alba Iulia și Făgăraș. Lipsa de date, referitoare la români cu care Roma s-a confruntat de-a lungul celor trei ani de căutări și dezbateri privind înființarea mitropoliei greco-catolice transilvănene, au obligat forurile pontificale să recurgă în repetate rânduri la sprijinul Nunțiaturii din Viena. Cooperarea sa permanentă și informațiile de care dispunea, în calitate de ambasador al Sfântului Scaun în teritoriu, i-au conferit Pro-Nunțiului de atunci - Michele Viale Prela - rolul de artizan principal în redactarea și executarea Bulelor pontificale de înființare a arhiepiscopiei greco-catolice transilvănene². Asumarea voluntară a executării Bulelor pontificale, de către Nunțiul vienez, presupunea implicit deplasarea sa în Transilvania pentru a asista la ceremonia inaugurării oficiale a noii creații ecleziastice³.

Traseul adoptat poate fi reconstituit grație „*Relatării de călătorie ...*”⁴ pe care Prela o va trimite Secretariatului de Stat la scurt timp după întoarcerea sa în capitala monarhiei austriece. Potrivit acesteia, în seara zilei de 21 octombrie 1855, pro-Nunțiul vienez, însoțit de secretarul nunțiaturii, maestrul de ceremonii și de un cleric greco-catolic – a căror nume a preferat să le păstreze sub tăcere – va porni din Viena spre Transilvania într-o călătorie estimată la nu mai mult de 15 zile⁵. La 22 octombrie delegația apostolică se va afla la Seghed, de unde va pleca a doua zi spre Timișoara, loc în care va rămâne o noapte

¹ Giovanni Filip, *Pio IX e i Romeni*, Roma, 1956, p. 6.

² Octavian Bârlea, *Metropolia Bisericii Român Unite proclamată în 1855 al Blaj*, în PERSPECTIVE, Nr. 37-38, Anul X, Munchen, iulie-decembrie 1987, p. 244-311. Anexele III-IX.

³ *Ibidem*, p. 374 – Anexa V, B.

⁴ *Relazione del viaggio intrapreso dal Cardinale Viale nella Transilvania per dare effetto all'erezione della provincia ecclesiastica di Fogaras* in A.S.C.AA.EE.SS., *Carte D'Austria*, vol. 6/ 1851- 1856, doc. 45 /p. 34 A.

⁵ Archivio Segreto Vaticano (A.S.V.), *Archivio della Nunziatura di Vienna*, vol. 325, f. 289^r.

pentru a profita de compania și discuțiile cu episcopul romano-catolic de Cenad, Csajaghy Sandor. Sosirea sa la Timișoara a fost așteptată nu doar de ierarhia latină și de oficialitățile politico-militare de aici, ci și de episcopii greco-catolici de Oradea Mare, Gherla și Lugoj, veniți în întâmpinarea emisarului pontifical⁶. De aici, delegația apostolică va urma traseul bănățean spre Lugoj, unde „*cu pompă extraordinară de orășian întâmpinat și așa surprinzătoare, încât Eminența o păstrează ca o suveniră prea-aleasă a vieții sale, ce face multă onoare nobilelor sentimente ale Lugojului, fără osebiră de confesiune și naționalitate*”⁷. În dimineața zilei de 25 octombrie nunțul se va îndrepta spre Caransebeș iar apoi prin Porțile de Fier ale Transilvaniei spre Hațeg, Alba Iulia, pentru a ajunge în după amiaza zilei de 27 octombrie la Blaj⁸ – reședința Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș. După o singură zi petrecută în vechea cetate a iluminismului românesc, pentru a asista la inaugurarea oficială a noii provincii ecleziastice greco-catolice românești, pro-Nunțul vienez se va îndrepta în dimineața zilei de 29 octombrie spre Turda, Cluj, Oradea, iar la 3 noiembrie 1855 îl vom întâlni la Pesta. De aici la 5 noiembrie va pleca spre Colocsa și înapoi la Pesta, de unde se va imbarca spre Gran, pentru a-i face o scurtă vizită Arhiepiscopului Primate al Ungariei. Sosirea la Viena în seara zilei de 8 noiembrie același an, marca sfârșitul primei vizite apostolice a unui emisar pontifical, prezent în Transilvania nu doar pentru a asista la ceremonie inaugurală, ci și pentru a cunoaște *ad loco* realitățile lumii românești transilvănene.

Vizita Cardinalului Prela a survenit într-un moment de glorie pentru Biserica Catolică, dacă avem în vedere Concordatul încheiat cu Austria în vara anului 1855, prin care Biserica recâștiga o parte din pozițiile pierdute ca urmare a legislației iozefine⁹. Sub imperiul freneziei acestui succes, ce s-a dovedit a fi în curând efemer, călătoria pro-Nunțului vienez în Transilvania a rămas întipărită în mintea contemporanilor ca un real succes al Sfântului Scaun, într-un spațiu încă puțin cunoscut mediilor pontificale. Triumful era cu atât mai răsunător cu cât, în contextul acordului încheiat recent între Biserică și Stat, anticipa nu doar o consolidare a catolicismului în această provincie a Imperiului ci și o posibilă extindere a unirii religioase într-un spațiu mărginit de ortodoxie.

Alături de documentele oficiale, corespondență, rapoarte, alocate exclusiv vizitei în Transilvania, periodicele vremii vor încerca să redea cu fidelitate evenimentul și reverberațiile sale, nu înainte de a-l trece prin filtrul propriilor orientări, fapt ce le va situa cât mai aproape de așteptările cititorilor săi. Privită astfel, la mijlocul secolului al XIX-lea, presa a reprezentat atât un canal de mediatizare a informațiilor cât și un barometru al opiniei publice, grație căruia sensibilitățile timpului au devenit istorie.

Completându-se pe alocuri, cele două categorii de surse, corespondența și presa, reușesc să surprindă reacțiile și trăirile generate de acest eveniment începând de la mediile pontificale și imperiale care l-au orchestrat și până la nivelul comunităților simple, înregistrate ca spectatoare a acestuia.

La Roma și Viena impresia generală, lăsată de călătoria pro-Nunțului Prela în Transilvania, a fost aceea a unei victorii depline a Sfântului Scaun și a unei propensiuni promițătoare față de catolicism într-un spațiu aflat sub semnul multiconfesionalului. Difuzarea acestei imagini la nivelul opiniei publice române și vieneze s-a datorat exclusiv presei de orientare catolică, mai exact periodicelor *Il giornale di Roma* și *La Civiltà Cattolica*. Tributare poziției oficiale a Sfântului Scaun, ele vor prelua și mediatiza, secvențial informațiile transmise de Prela Secretariatului de Stat, în toamna anului 1855. Exemplul cel mai elocvent de suprapuneri în acest sens îl oferă *La Civiltà Cattolica*, conform căreia:

„Călătoria fu într-adevăr un triumf deplin al Bisericii Romane și toate acele comunități catolice fie de rit latin fie grec cu entuziasm convingător, s-au întrecut în a-l copleși cu respect și a-i dovedi cu

⁶ A.S.V., Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.), *Carte D'austria*, vol. 6/1851- 1856, doc. 45 /p. 34 A.

⁷ *Gazeta de Transilvania*, nr. 87/29 Octombrie 1855, p. 337.

⁸ A.S.C.AA.EE.SS., *Carte D'Austria*, vol. 6/1851-1856, doc. 45/p. 34 A.

⁹ Giuseppe Sebastiano Pelczar, *Pio IX E IL SUO PONTIFICATO, sullo sfondo delle vicende della chiesanel secolo XIX*, vol. III, Torino, 1910, pp. 71-77; M. Hussarek, *Die Verhandlung des Konkordats von 18 Aug. 1855*, in Archiv. f. oesterreichische Geschichte 109 (1922), p. 447-811; H. Singer, *Das Konkordats von 1855*, in Mitteilungen des Vereines f. Geschichteder Deutschen in Böhmen, 62, 1924, pp. 95-116, pp. 165-262; R. Höslinger, *Das österreichisches Konkordat aus 1855 in seiner Stellung im staatsrechtlichen Problembereich*, in Oesterr. Archiv. für Kirchenrecht, 6, 1955, pp. 223-231.

reverențe publice demnului reprezentant pontifical atașamentul lor profund față de Sfântul Scaun Roman și gratitudinea lor față de Părintele Universal al tuturor credincioșilor. Ceea ce a reieșit apoi unic și mirabil <a fost> că înșiși schismaticii și ereticii calvini și unitarieni, prin teritoriul cărora Cardinalul a trebuit să treacă, l-au primit cu gesturi solemne de bucurie și respect”¹⁰.

Fără a intra în detalii, presa italiană s-a rezumat la a comunica opiniei publice imaginea acestui succes memorabil, lăsând ca informațiile de substanță și impresiile prelatului vienez să constituie suportul dezbaterilor și deciziilor instituțiilor pontificale abilitatea în acest sens.

Dacă pentru Nunțiul Apostolic, Transilvania a apărut ca un spațiu al contrastelor, a impactului dintre civilizație și incultură, între calități și defecte, și nu în ultimul rând între modele occidentale și cutume orientale, pentru românii transilvăneni, vizita primului emisar apostolic, după mai mult de un secol și jumătate de la unirea lor cu Biserica Romei, avea să capete caracterul unui moment psihologic de turnură, ce nu va trece neconsemnat în documentele vremii.

Cum era firesc, semnificațiile cele mai profunde pe care le va încorpora acest eveniment sunt indentificabile îndeosebi la nivelul segmentului greco-catolic românesc, fără ca periplul Cardinalului Prela să rămână neobservat în rândurile celorlalte comunități ortodoxe sau protestante din Transilvania.

Pentru sensibilitatea greco-catolică, prezența în Transilvania a cardinalului Prela a fost investită cu valoarea unui eveniment unic, creator de epocă, suprapus uneori până la identificare cu actul inaugural al mitropoliei proprii: „un act rar, unic, și de cea mai mare însemnătate în istoria bisericii românilor s-a întâmplat. Scaunul metropolit, carele după începutul unirei românilor din Transilvania prin strămutarea de la Alba Iulia și Făgărașiu se părea ștersu pentru totdeauna, se restatori întru cea mai mare solemnitate bisericească.”¹¹ În cazul românilor din Banat, caracterul istoric al acestui act era dublat de valențele mitice cu care era investit pro-Nunțiul apostolic, care venea astfel ca mandatar al Sfântului Părinte în teritoriu, și implicit al lui Dumnezeu pe Pământ. În plus, misiunea sa era una de eliberare, de descătușare a tuturor suferințelor și durerilor sufletești, generate de refuzul de a i se recunoaște bisericii unite românești statutul de mitropolie prin unirea cu Biserica Romei: „Noi poporu din Timișoara și toți românii din Banat, ziua aceasta o credem de sigiliu învierii noastre, .. o serbăm noi ca ziua încetării durerilor noastre sufletești ...”¹².

Evident că și în Transilvania, ca în cazul altor societăți moderne, vizita prelatului vienez a corespuns unui climat mental adecvat, pregătit îndelung, unui orizont de așteptare, unei speranțe nemărginite. Ipotezizat așadar, în persoana unui eliberator, a unui izbăvitor, el a răspuns unei așteptări mesianice detectate la mijlocul secolului al XIX-lea și la nivelul societății românești transilvănene.

Dovada cea mai vie a acestui climat mental, o constituie scenariul așteptării și întâmpinării pro-Nunțiului apostolic la trecerea sa prin satele și comunele transilvănene. Urmând parcă prescripțiile unui ritual standard, indiferent de confesiune sau etnie, mulțimile s-au grăbit să-l întâmpine pe emisarul pontifical, așezate de-o parte și alta a drumului, avându-l întotdeauna în fruntea lor pe preotul satului. Pentru ca scenariul să fie complet, trăirile, gesturile de grațitudine și respect erau ritmate pretutindeni de sunetul clopotelor chemate să însoțească aceste comunități în momentele esențiale ale existenței lor.

„Pe drumul care duce spre Lugoj, unde se aflau parohii greco-catolice, mulțimea era adunată cu steaguri și cu ramuri verzi <în mâini>: preoții se aflau pe drum îmbrăcați în odăjdii pentru a-l primi pe Eminența Sa ...”¹³. Ajungând „la Grădiște (Ulpia Traiana sau Sarmisegethusa) aici la capătul satului cinci preoți îmbrăcați în odăjdii în fruntea a aproape 800 de oameni și cu praporii ținând crucea și Evanghelia întru înmiite vivate l-au întâmpinat...”¹⁴. Gesturile de reverență și instrumentarul sacru nelipsit în astfel de împrejurări, confirmă, la mijlocul secolului al XIX-lea, existența unei lumi încă

¹⁰ *La Civiltà Cattolica*, anno VII/, vol. I, Roma, 1856, pp. 110-113.

¹¹ *Gazeta de Transilvania*, anul XVIII/1855, nr. 85/22 octombrie, 1855, p. 329.

¹² *Idem*, nr. 86/26 Oct. 1855, p. 333.

¹³ A.S.C.AA.EE.SS., *Carte D'Austria*, vol. 6/1851-1856, d. 45/p. 34 A.

¹⁴ *Gazeta...*, anul VIII/1855, nr. 88/2 noiembrie, p. 341.

puternic atașată de ritul oriental și formele sale exterioare de manifestare. Dincolo de valoarea lor ca obiecte de cult, crucea, evanghelia, praporii erau reale mijloace de propagare a mesajului divin, menite să traseze linia de demarcație între creștini și eretici¹⁵.

Într-o lume recent „regăsită” de către mediile pontificale, față de care timp de aproape un secol și jumătate nu avusese nimeni curiozitatea să o cunoască mai îndeaproape, gesturile primului emisar pontifical au avut asupra ei un impact deosebit. Faptul că Prela a coborât în aproape toate localitățile traversate, în mijlocul enoriașilor, pentru a se ruga puțin în bisericile lor și pentru a-i binecuvânta, a contribuit la reconfirmarea interesului Sfântului Scaun față de ei. Astfel, la Ulpia Traiana, întâmpinat fiind de o mulțime mare de popor, pro-Nunțiul a coborât din trăsură sa și „a purces pedestru îndelung prin popor. împărțind apostolescul dar al binecuvântării și mulțumind pentru amorea arătată”¹⁶. Ajungând la Hațeg, „preoți în odăjdii cu prapori l-au întâmpinat pe Eminența Sa la ușa cîntirîmului bisericii greco-catolice; aceasta era frumos luminată și albă ca o mireasă a primit pe mirele său cel prea scump, și la altar a îngenuncheat dând laudă lui Dumnezeu; de aici între vivate s-a petrecut până la biserica romano-catolică și de acolo asemenea s-a primit cu căldură, și s-a închinat Domnului...”¹⁷.

Trăirea alături de credincioșii Bisericii sale, a momentelor de bucurie și de tristețe, întărește la nivelul sensibilității colective aura sa mesianică, izbăvitoare: „În Cistei încă a mers la biserică. Și s-a întristat văzând-o așa săracă – O Doamne! Dar încă câte sute de biserici se mai află între noi și mai sărace și mai dezolate decât aceea; dar dacă ar fi văzut-o pe cea din Sântimbru a cărei turn e rezemat cu trei bârne să nu cadă, și acoperișul îi stă ca ciurul!”¹⁸.

Atitudinea binevoitoare și interesul cu care pro-Nunțiul a descins în mijlocul acestor enoriași, i-a adus printre altele și calitatea de intercesor al proniei cerești în favoarea lor. În acest sens, episodul de la Ulpia Traiana, cu impact deosebit asupra publicului spectator a contribuit la consacrarea acestei valențe la nivelul sensibilității colective românești:

„Ajungând la Grădiște (Ulpia Traiana sau Sarmiseghetusa)...și încă mai fiind lumină de seară după apusul soarelui a privit Eminența Sa cum doamna lumii, cetatea cea vestită, cui și vechea și puternica Romă sub Decebal i-au dat dajde, zace în ruine....și unit sub suspine și-a ridicat sufletul înaintea tronului celui Preaînalt ca pre cum are putere și din pietre a ridicat pe fii lui Avraam, să caute cu îndurare și să ridice pe cei căzuți, să înțeleptească pe cei neînțelepți, și să dea orbilor vedere, mușilor cuvânt și surzilor auzire, că așa cele bune să se adune, și să se umple de mărire cetatea cea neînvinsă – biserica lui Christos – încă aici pe pământ”¹⁹.

Apelul indirect la trecutul glorios al vechii colonii romane capătă și aici, ca de altfel în tot discursul cultural din epocă, valoarea unui argument forte, o legitimare teoretică a posibilității în ridicare și progres²⁰ a Bisericii, mai exact a acestei confesiuni greco-catolice. Se poate observa cum descendența romană poate fi utilizată ca justificare în varii perspective de discurs, cu condiția adaptării ei la finalitatea propusă.

Imaginea deplorabilă a ruinelor romane trimite la starea de facto a bisericii greco-catolice românești, fără să anuleze însă speranța în reabilitarea acesteia. Cum totul se afla sub semnul transcendentului, invocarea exemplului biblic al fiilor lui Avraam, era menit să inducă încrederea acestora de a ieși din această situație. Cazul lui Avraam putea să devină cu atât mai încurajator, cu cât intermediar de această dată între ei și divinitate era un emisar apostolic.

Generozitatea a constituit o altă componentă a imaginii pe care Prela a întipărit-o în sensibilitatea colectivă românească. Gestul de a dona 100 de florini²¹, balului organizat la Blaj în cinstea inaugurării

¹⁵ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, PUC, 1997., pp. 116-118.

¹⁶ *Gazeta...*, anul VIII/1855, nr. 88/2 noiembrie, p. 341.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Idem, anul VIII/1855, nr. 89/5 noiembrie, p. 345.

¹⁹ Idem, anul VIII/1855, nr. 88/2 noiembrie, p. 341.

²⁰ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, București, 1997, p. 273.

²¹ *Gazeta...*, anul VIII/1855, nr. 85/22 octombrie, p. 330.

mitropoliei și a prezenței sale, l-a propulsat încă o dată în ochii credincioșilor greco-catolici, stârnind totodată invidii și orgolii în rândurile prelaților ortodocși²².

La nivelul ierarhiei greco-catolice, percepția vizitei din 1855 pare să fi fost alta. Avem de-a face în cazul acesteia cu un discurs conștient asumat, care s-a tradus prin gesturi și atitudini menite să vină în întâmpinarea politici vieneze și a interesului manifestat de Sfântul Scaun față de acest segment al greco-catolicismului oriental.

Ca o particularitate a vizitei din 1855, se poate constata faptul că majoritatea prelaților greco-catolici deși prezenți în toate etapele esențiale ale momentului, au preferat parcă să rămână în umbra memoriei scrise, lăsându-l doar pe episcopul unit de Oradea Mare să se pronunțe în numele lor. Nu întâmplător, cea mai mare parte din economia generală a acestui discurs elitar, au deținut-o intervențiile și pledoariile episcopului Vasile Erdelyi, adevărat amfitrion al vizitei cardinalului Prela în Transilvania.

Apreciat drept reprezentativ pentru percepțiile și sentimentele întregii ierarhii greco-catolice, discursul episcopului Erdelyi este rezultatul unui intens efort conceptual desfășurat în laboratorul intern al diecezei sale²³.

Pentru prelatul orădean, vizita pro-Nunțiului Prela, a constituit un extraordinar prilej de a-și reafirma sentimentele de loialitate și grațitudine atât față de Viena și Roma, cât și față de arhiepiscopul Primat la Ungariei, sub jurisdicția căruia s-a aflat.

Discursul său surprinde în primul rând printr-o dispunere a priorităților mai puțin obișnuită pentru statutul de ierarh și relația sa cu Scaunul Apostolic sub egida căruia se afla. Astfel, în dorința sa de a mulțumi factorilor implicați în crearea Mitropoliei greco-catolice românești, Erdelyi nu se va adresa mai întâi Romei, în fața emisarului căreia se afla, ci împăratului vienez, considerat fiind drept principalul artizan al noii creații ecleziastice.

„...recunoaștem cu suflet mai recunoscător că Preaugustul Împărat și Rege al Nostru Apostolic Francisc Iosif I, deține, pe cea mai bună dreptate, rolul principal: acesta, plecându-și îndurător și cu adevărat urechile părintești asupra străvechilor și preafierbinților rugi ale foarte credincioasei nații române depuse la picioarele acestuia cu omagială devoțiune și încuviințându-le cu preaputernica sa decizie, s-a învrednicit să ducă până la țelul jinduit și fericit lucrul de multă vrem dorit...”²⁴.

Cât privește rolul suveranului pontif, autorul va încerca să reducă distanțele dintre cele două autorități, create prin simpla ierarhizare a lor, aducându-l cât mai aproape de poziția împăratului vienez:

„...fericirea zilei de azi trebuie să imprime limpede în sufletele noastre simțămintele cele mai gingașe de pietate, datorie filială și de devoțiune față de Preafericitul Părinte al Nostru Papa Pius IX-lea, capul vizibil al Bisericii Ortodoxe Univerșale, prin a cărui unică autoritate apostolică a putut să se realizeze în chip legiuit întemeierea acestei provincii ecleziastice a noastră prin a cărui bunătate părintească a fost înălțată în fapt aceasta întru fericirea neamului românesc...”²⁵.

Plasarea autorității temporale într-un registru superior celei spirituale, atestă recursul episcopului Erdelyi la o metodă discursivă menită să respecte mai cu seamă logica istorică a evenimentelor²⁶ decât afinitățile sale religioase.

Nu poate fi eliminată din ecuație nici prezumția potrivit căreia, prelatul orădean a optat pentru această preeminență a persoanei imperiale în raport cu suveranul pontif conștient fiind probabil de

²² *Memoriile Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846-1871*, Sibiu, 1923, p. 88.

²³ Desele sale reveniri asupra unor idei și formulări, precum și substituirile frecvente la nivelul frazei pentru a exprima cât mai fidel concepțiile sale, pot constitui indicii ale acestui efort conceptual, anticipând totodată, nașterea unui discurs atent elaborat și conștient asumat.

²⁴ B.A.R., Cluj Napoca, *Manuscrise latinești*, ms. nr. 471.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Din punct de vedere cronologic, propunerea de înființare a Mitropoliei Române Unite a urmat mai întâi calea Vienei, unde a fost aprobată de împăratul vienez în decembrie 1850. De la Viena decizia imperială a fost înaintată papei Pius al IX-lea, sancționată fiind la 26 noiembrie 1853 prin înființarea provinciei ecleziastice de Alba Iulia și Făgăraș, sub jurisdicția căreia erau plasate episcopia unită de Oradea și două episcopii recent înființate de Gherla și Lugoj. Vezi: O. Bârlea, *op.cit.*

suportul valabil pe care Guvernul vienez îl putea oferi acestei noi provincii ecleziastice. Se poate observa cum la mijlocul secolului al XIX-lea, persista încă vechea convingere potrivit căreia:

„soarta bună și fericirea noastră nu le putem spera nici dobândi cu siguranță de altundeva decât de la gloriosul Tron al Împăratului Austriei”²⁷.

Cert este însă că, această ierarhizare pune în lumină existența unui patriotism dinastic, asumat în mod rațional la nivel elitar, care trebuia să răspundă politicii imperiale promovată față de Biserica română unită. Pe linia vechilor percepții iluministe²⁸, autorul stabilește, și la nivelul acestei confesiuni, existența unor relații filiale între monarh și supușii săi. Privite din această perspectivă, gesturile și măsurile sale propriu-zise în favoarea românilor uniți, primesc nu doar valoarea unor acte de bunăvoință paternă, ci traduc și funcția compensatorie cu care supușii sunt răsplătiți pentru devotamentul lor²⁹.

În egală măsură, rolul Sfântului Scaun la înființarea Mitropoliei române Unite a fost apreciat drept liantul suplimentar menit să sudeze *„pentru totdeauna sufletele noastre de el prin lanțul unui suflet recunoscător”³⁰.*

În condițiile în care înființarea mitropoliei greco-catolice românești nu a fost actul exclusiv al Sfântului Scaun, ci rezultanta efortului conjugat între religios și politic, mai exact, între Curia Romană și Coroana vieneză, prezența lor era de neconceput în orizontul mesianic al Transilvaniei.

Pentru elita românească greco-catolică, și nu în ultimul rând pentru Erdelyi, ca exponent al acesteia la 1855, vizita pro-Nunțiului Prela a reprezentat dovada unui interes real și constant din partea Sfântului Scaun față de această ramură a bisericii sale. Mai mult, Prela este investit și aici, ca de altfel la nivelul întregii sensibilități populare, cu atribuțiile unui „Vicar” al lui „Christos pe Pământ”³¹, prezența sa constituindu-se într-o „unică și nouă binefacere” divină³².

Dimensiunea sa transcedentală a fost cu atât mai pronunțată cu cât momentul 1855 era fără precedent. Românii nu mai văzuseră niciodată un delegat apostolic prezent în mijlocul lor pentru a le cunoaște îndeaproape nevoile, bucuriile și suferințele. Iată de ce, dincolo de obiectivele precise pe care le avea de îndeplinit, călătoria în Transilvania a contribuit la revalorizarea componentei sale mitice pe care societatea românească i-a conferit-o emisarului apostolic.

Prezența la Blaj a cardinalului Prela, i-a oferit episcopului Erdelyi ocazia de a-și manifesta sentimentele de gratitudine și față de Arhiepiscopul Primat al Ungariei, de sub jurisdicția căruia fusese scos odată cu înființarea Mitropoliei Române Unite. De fapt, autonomizarea Bisericii Greco-catolice românești a generat printre altele și debutul unui proces segregațional, care s-a tradus la nivel ierarhic prin separația noi provincii românești de Arhiepiscopia de Esztergom.

Nerecunoașterea dreptului de jurisdicție a Primatului ungar asupra Mitropoliei Române Unite a fost percepută diferit în interiorul ierarhiei românești greco-catolice.

Pentru majoritatea prelaților uniți separația de Esztergom trebuie să fi primit valoarea unui act reparator în sensul recunoașterii dreptului la o ierarhie independentă, subordonată direct doar Sfântului Scaun. Nu aceeași conotație pare să o fi avut problema jurisdicției ecleziastice pentru episcopul de Oradea, Vasile Erdelyi. Elogiile sale aduse Primatului Scitowski, în contextul momentului inaugural de la Blaj, trădează o ușoară umbră de regret față de solidaritatea spirituală stabilită cu Arhiepiscopul Primat de-a lungul păstoririi sale:

„trebuie să mărturisesc cu toată sinceritatea că sunt smuls de sub guvernarea sfântă și de sub jurisdicția unui atât de eminent și atotveghețor prelat suprem, de care fusesem legat timp de șase ani printr-un preaplăcut lanț și în care după mărturia tuturor nu există nimic care să nu te îndemne la iubire, venerare, ba chiar admirație”³³.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Toader Nicoară, *op.cit.* p. 354.

²⁹ B.A.R., Cluj Napoca, Manuscrise latinești, ms. nr. 471.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, nr. 46, 47/16 noiembrie, 1855, pp. 258-259.

³² *Ibidem.*

³³ B.A.R. Cluj Napoca, Manuscrise latinești, ms. nr. 472.

Acceptarea acestei sciziuni de către Erdelyi, se produce doar pe fondul înțelegerii semnificației mult mai profunde care a generat această decizie a Curiei romane. În acest punct, convingerile sale personale suprapun o posibilă strategie pontificală, potrivit căreia Sfântul Scaun a optat pentru această segregare (separație) ierarhică din rațiuni ce țineau mai ales de necesitatea consolidării și extinderii Unirii religioase în această parte a Imperiului.

„...acest lucru ar cădea cu tristețe și cumplit ar fi în sufletul meu, dacă nu aș fi foarte convins că Eminentă Voastră, datorită râvnii nepotolite de a mări Împărăția lui Dumnezeu pe Pământ și de a duce înaintea Sfânta Unire a credinței și de asemenea, datorită dorinței de a oferi neamului nostru un avantaj spiritual mai mare, ai fost propunătorul apostolic...ca încetând de la sine jurisdicția sa pe care a exercitat-o până acum asupra noastră în temeiul autorității apostolice, preacredincioasa nație română ortodoxă care mărturisește credința catolică să fie înzestrată de foarte de sus și în chip legiuit cu o provincie unică și bisericească...”³⁴.

În acest context, aprecierile episcopului Erdelyi, vin să susțină într-o manieră indirectă mutațiile profunde pe care principiul modern de naționalitate le produce la mijlocul secolului al XIX-lea și la nivelul entităților confesionale din Imperiu. Mai exact, într-un climat al segregărilor confesionale pe principii etnice, prezent și în Transilvania, extinderea catolicismului se putea realiza doar sub auspiciile unei Mitropolii românești autonome. Decizia separării ierarhice de Esztergom, venea așadar, pe fondul noilor percepții identitare, aflate într-un proces de configurare la mijlocul secolului al XIX-lea, la nivelul sensibilității colective a românilor transilvăneni. Dacă până acum relația greco-catolic–romano-catolic era citită prin cheia mai vechiului tip de alteritate român-străin, treptat se recurge la identificări etnice precise, ajungându-se până la a traduce binomul greco-catolic–romano-catolic sub forma român-maghiar³⁵. De cele mai multe ori, raționamentul nu se oprea aici, ci continua prin a-i caracteriza pe maghiari ca fiind drept promotorii unei politici controlate de maghiarizare și deznaționalizare a românilor. Iată de ce, pornind de la aceste mutații dinspre confesional spre politic, forurile pontificale au dorit probabil să evite perceperea extinderii Unirii religioase drept învelișul unui proces mult mai profund, acela al pierderii identității lor naționale. Privită din această perspectivă, extinderea Unirii avea, indiscutabil, mult mai mari șanse sub auspiciile unei ierarhii românești autonome, decât sub egida Arhiepiscopiei maghiare de Esztergom.

Pentru episcopul de Oradea, așezat în umbra ierarhiei latine, ieșirea de sub jurisdicția Primatului maghiar a fost investită cu valoarea unui „divorț sacru”³⁶, al cărui artizan a fost nimeni altul decât pro-Nunțiul vienez Michele Viale Prela. Profund atașat de Arhiepiscopul Scitowski, cu care, de altfel, a colaborat la instituționalizarea noii provincii de Alba Iulia și Făgăraș, Erdelyi a resimțit această separație ca pe o izolare de restul lumii catolice. De aceea, acceptarea noii jurisdicții a Mitropolitului de Alba Iulia, are loc pe fondul angajamentului și a speranței că noua ierarhie stabilită va constitui un model de toleranță etnico-religioasă, care nu va antrena dislocarea acestei entități locale din corpul Bisericii Catolice³⁷.

Un loc aparte în discursul episcopului Erdelyi, îl ocupă motivul descendenței romane și a vechimii creștinismului la români. La Erdelyi, ca de altfel, în întreg discursul cultural al epocii, cele două teme abordate se pierd în negura timpului, amalgamându-se uneori până la identificare pentru a-și susține reciproc valabilitatea.

Cât privește originea latină a românilor, discursul lui Erdelyi a contribuit la consolidarea unora dintre multiplele valențe pe care le-a înregistrat această temă recurentă în decursul epocii moderne. Pornind de la afirmațiile unor istorici erudiți ca Eutropius sau Dio Cassius, autorul va redimensiona originea a neamului românesc. Astfel, ascendența sa era cu atât mai ilustră cu cât își avea rădăcinile în „străvechiul

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Nicolae Bocșan, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic–greco-catolic)*, în *Identitate și alteritate, Studii de imagologie*, coordonatori: Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Editura Banatica, Reșița, 1996 nr.an p. 99.

³⁶ B.A.R., Cluj-Napoca, *Manuscrise latinești*, ms. nr. 472.

³⁷ *Ibidem*.

și preavestitul în toată lumea, atât pentru mantia de război cât și pentru togă, neam al romanilor”³⁸. Apelul la argumente de factură lingvistică și etno-psihologică era menit să accentueze și să reconfirme, de această dată în fața unui emisar apostolic, descendența latină a românilor:

„lucrul acesta îl dovedesc din plin și îndepărtează orice îndoială,...însăși limba acestora, pe care o vorbesc cu toții și astăzi și care sună la fel cu vechea limbă romană vulgară, obiceiurile, de asemenea cutumele, firea și în fine sufletele lor”³⁹.

Vechimea creștinismului la români, reprezintă cel de-al doilea motiv invocat de Erdelyi pentru a spori credibilitatea acestei națiuni în ochii delegatului apostolic și a lumii pe care o reprezenta.

Pe linia inaugurată de predecesorii săi, episcopul de Oradea va reafirma ideea acestui popor născut creștin, care și-a preluat credința direct de la apostoli, fără intermediari, văzuți ca posibili deterioratori ai purității creștinismului⁴⁰:

„...strămoșii noștri, mai înainte să fi părăsit Roma și Italia, adică pământul lor natal, dacă nu toți măcar o parte, și cea mai mare, au sorbit dogmele creștine și binefăcătoarea învățătură a dreptei credințe chiar de la sfinții Apostoli Petru și Paul, adică cei care au propovăduit pentru prima dată Vestea cea bună a lui Christos la Roma, sau de la primi lor discipoli și le-au trecut cu ei în Dacia, adică în noul lor loc de viață...”⁴¹.

Meritul lor era cu atât mai mare cu cât din creștinați se transformă în creștinători, altfel spus își asumă sarcina grea a misionarismului cu succese recunoscute în rândurile multor neamuri barbare:

„...dar au și răspândit, cu un rezultat minunat, lumina credinței creștine chiar și între ceilalți concetățeni ai lor, care până atunci fuseseră păgâni, și la alte neamuri barbare vecine, precum bulgarii, au câștigat mulți creștini, așa încât încă din secolul al patrulea, toți acești romani erau creștini...”⁴².

Ca moștenitori ai unui neam atât de merituos, românii deveneau astfel, prin afirmațiile episcopului Erdelyi, demni de încrederea și respectul lumii civilizate. Din această perspectivă, reîncorporarea acestui teritoriu în circuitul valorilor europene nu era doar o îndreptățire istorică ci și semnul unei recompense pe care Sfântul Scaun și lumea catolică în general o acordau acestui neam pentru serviciile aduse în sprijinul extinderii și consolidării catolicismului.

Într-un registru absolut identic, de deschidere și reverență detectat în rândurile greco-catolicilor, se plasează și comportamentul comunităților protestante, unitarieni, calvini, aflați de cele mai multe ori în perimetrul acelorasi sate catolice sau ortodoxe. Interesul și respectul manifestat de protestanți la trecerea emisarului pontifical, denotă faptul că deși încadrați de confesiune în alte canoane, diferite de cele ale catolicismului sau ale ortodoxiei, comportamentul lor cotidian nu putea fi separat de cel al colectivităților alături de care trăiau:

„Apropiindu-se de orașul Turda Eminența Sa fu întâmpinat de o ceată de orășeni călare care au condus și au înconjurat trăsura Cardinalului. Toate bisericile orașului, atât catolice cât și calvine și unitariene răsunau a sărbătoare, băieții și fetele școlilor inferioare, precum și tinerii gimnaziului, erau înșiruiți de-o parte și de alta a drumului, și atât în preajma bisericii cât și înăuntrul ei mulțimea adunată era într-un număr foarte mare”⁴³.

Un exemplu mai puțin obișnuit de grațitudine față de reprezentantul Sfântului Scaun, l-a oferit populația Turului de Mijloc, majoritar calvină, unde alături de reprezentantul Bisericii Catolice, a ținut să i se adreseze pro-Nunțului și preotul bisericii calvine. Faptul atipic care i-a reținut atenția prelatului vienez a fost nu atât actul ministrului protestant de a se adresa unui emisar pontifical, cât mai ales maniera de a se raporta prin discursul său la Biserica romană, calificând-o drept „biserica mamă”.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Sorin Mitu, *op.cit.*, p. 368.

⁴¹ B.A.R., Cluj Napoca, *Manuscrise latinești*, ms. nr. 472.

⁴² Ibidem.

⁴³ A.S.V.AA.EE.SS., *Carte D'Austria*, vol. 6/1851-1856, d. 45/p. 34 A.

„...discursul său exprima elogii aduse Cardinalului, și doar un singur cuvânt despre Biserica Catolică, pe care o numi drept Biserica mamă”⁴⁴.

Atmosfera generală de entuziasm și actele de reverență întâlnite pretutindeni în periplul său transilvănean trezesc în mintea pro-Nunțiului vienez primele indicii ale unui spațiu predispus la extinderea catolicismului în varianta sa orientală. Citite exclusiv prin grila unei propensiuni generale spre catolicism, imaginile descrise de Prela par desprinse dintr-o lume pe cât se poate de reală. Dacă depășim însă sfera acestei interpretări unilaterale, ne putem întreba cât anume din acest „elan generalizat” este dovada predispoziției spre catolicism, sau constituie expresia altor imbolduri?

Spre o atare supoziție conduc îndeosebi acele manifestări care ies uneori din canoanele confesionalului, trimitând spre comportamentul cotidian al individului, spre natura sa umană. Din această perspectivă, diferențele de conduită dintre catolici și acatolici, se estompează, lăsând loc unei simbioze care sfidează regulile alterității. Văzute astfel, dovezile de recunoștință manifestate de satele transilvănene, indiferent de etnie sau confesiune, nu pot constitui exclusiv indiciul unei predilecții generalizate spre catolicism ci evidențiază și manifestări firești ale colectivităților în momente de excepție. Așadar, dincolo de liturghie și de preceptele religioase, ritmurile vieții lor zilnice urmau relativ același curs, ceea ce face ca în asemenea momente, considerate irepetabile pentru majoritatea lor, interesul și curiozitatea nu mai puteau fi controlate sau obstrucționate.

Pentru Viale Prela climatul entuziast întâlnit în Transilvania a reprezentat suportul ideologic al unui proiect de consolidare și extindere a catolicismului, a cărui succes urma să depindă de sprijinul și intervențiile Sfântului Scaun. Pe această structură mentală, configurată pe parcursul călătoriei sale, pro-Nunțiul a elaborat un discurs justificativ, pe care Roma îl va citi prin cheia apropierii acestui spațiu de centrul catolicității romane.

Într-o lume aflată într-o continuă schimbare, cum a fost aceea a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, în care sacrul s-a aflat într-un evident recul, în societatea românească transilvăneană simbioza între sacru și profan, cu o ascendență evidentă a ultimului, a continuat pentru o bună perioadă de timp să servească ca factor de legitimare politică și socială.

⁴⁴ *Ibidem*.

DIN ACTIVITATEA LUI DIMITRIE MOLDOVAN DUPĂ 1863.

PARTICIPAREA

LA DIETA DE LA SIBIU

Camelia VULEA

În perioada liberală, în cadrul mișcării naționale românești din Transilvania încep să se manifeste elemente din ierarhia funcționarească a imperiului, marcând și o deplasare de competență. Din rândul acestor elemente face parte și Dimitrie Moldovan, a cărui activitate a început încă din anii revoluției de la 1848-1849, afirmându-se în lupta pentru sprijinirea revendicărilor românești. A fost o personalitate care a știut să împace calitatea sa de funcționar imperial cu interesele poporului din care făcea parte. În rândurile ce urmează ne propunem să prezentăm câteva aspecte din activitatea sa de după 1863. În procesul afirmării și emancipării națiunii române din Transilvania, dieta din anii 1863-1864 a constituit un moment de răscruce, având o remarcabilă însemnătate. Prin problematica dezbătută și hotărârile luate, dieta a dat expresie dorințelor poporului român spre o viață națională liberă. În condițiile abandonării regimului absolutist și a introducerii unui regim politic liberal, se părea că obiectivele programelor naționale românești aveau să se îplinească. Importanța dietei de la Sibiu rezidă în faptul că pentru prima dată românii au devenit legal o națiune liberă și suverană¹. Pregătirea dietei din 1863-1864, așa-numita dietă românească de la Sibiu, a impus administrației Transilvaniei un efort deosebit. Preparativele au fost lungi și complicate de atitudinea reprezentanților maghiarilor. Dieta din 1863 a fost prima convocată pe baza unei legi electorale moderne, care extindea drepturile politice și asupra categoriilor nenobile și a antrenat la viața publică o masă de oameni mult mai mare, chiar dacă censul de opt florini era destul de ridicat.

Problema convocării dietei era pe cât de urgentă pe atât de complicată datorită sistemului politic bazat pe echilibrul celor trei națiuni politice și al celor patru religii recepte. Complicațiile erau sporite de faptul că urmau să fie prezenți și românii care doreau ca dieta să dezbată marile cauze naționale. Primul pas spre dietă a fost făcut de conferința regnicolară de la Alba Iulia unde au fost prezentate trei proiecte de lege electorală pe baza cărora urma să se aleagă dieta: al românilor, al sașilor și al maghiarilor. Dieta n-a fost convocată în 1861 și nici în 1862, fiind boicotată de guvernul maghiar de la Cluj care trebuia să facă pregătirile necesare. Protestele românilor față de această situație au atras înlocuirea guvernatorului Miko.

Problema se reactualizează în 1862 și întâlnește o atmosferă mai favorabilă. În decembrie 1862 începe conscrierea celor ce plătesc impozit de opt florini; sunt convocate adunările comitatense, scăunale și districtuale și se publică al doilea rescript pentru dietă, convocată pe 1 iulie, la Sibiu. Deschiderea lucrărilor s-a făcut într-o atmosferă de entuziasm în rândul românilor unde era privită ca o necesitate. Dieta s-a întrunit în cadru festiv, respectându-se ceremonialul feudal al Transilvaniei, în sala festivă a hotelului Împăratul Romanilor. Președinte al dietei a fost numit Gustav Groisz, iar comisar plenipotențiar al împăratului a fost numit Folliot de Crénneville. Au asistat la deschidere 101 regaliști și deputați, cu

¹ Grigore Chiriță, *Dieta Transilvaniei de la Sibiu (1863) în conștiința politică românească a epocii*, în *Revista de istorie*, tom 40, nr. 2, 1987, p.1059-1077; S. Retegan, *Date statistice din arhiva Guvernului Transilvaniei privitoare la comitatul Hunedoara în anii guvernării liberale*, în *Sargeția*, 13, 1977, p. 377-396.

excepția maghiarilor care au refuzat să participe. Explicația este tocmai majoritatea relativă a românilor în dietă, care devine astfel una absolută.

Ca de obicei se înaintează propunerile împăratului în număr de 11 propozițiuni. Se adoptă apoi răspunsul la mesajul tronului, care anunța restituirea vechii constituții a principatului care urma să fie adusă la zi. Se afirma nevalabilitatea legilor din 1848 și se subliniază importanța menținerii autonomiei Transilvaniei². Dieta a luat în discuție reorganizarea pe baze moderne a justiției, construirea de căi ferate, înființarea unui tribunal suprem, a unei bănci. Propozițiunile împărătești puneau pe ordinea de zi: înarticulara națiunii române și a confesiunilor ei, reglementarea folosirii limbii patriei în afacerile publice, întocmirea unei legi electorale, stabilirea modalității de alegere a reprezentanților Transilvaniei în Senatul imperial, reîmpărțirea politică a țării, reglementarea administrației, a justiției, înființarea unui tribunal suprem, modificarea patentei imperiale din 1854, introducerea cărților funduare, înființarea unei bănci ipotecare.

Recunoașterea națiunii române a fost cel mai important proiect din cele 11 propuse. Ea răspundea idealului de veacuri al românilor. La Sibiu românii au propus ca modalitate practică a "înarticularii" o autonomie politică colectivă a entității românești, asemănătoare aceleia a vechilor națiuni. În dietă au fost propuse patru proiecte de legi asupra propozițiunii întâia: al guvernului, al comisiei dietale și două ale consilierului sas Jacob Rannicher. Dezbateri aprinse se desfășoară pe marginea constituției Transilvaniei. La 7 septembrie este votat proiectul de lege al comisiei și a fost sancționat de împărat prin rescriptele din 26 octombrie 1863 în urma căruia apare "Legea privind efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor sale".

Recunoașterea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei a constituit un alt obiectiv al luptei naționale. Proiectul de lege pregătit de o comisie condusă de Gustav Groisz și revizuit la Viena prevedea egalitatea celor trei limbi în viața publică, posibilitatea ca cetățenii să se adreseze autorităților politice și judecătorești în oricare din aceste limbi. Dar corespondența urma să se facă în limba oficială, și anume, germana. Dezbaterile propriu-zise ale legii încep în 14 septembrie, sunt greoaie și monotone. Legea a fost adoptată la 29 septembrie, după zece ședințe, dar viața ei n-a fost prea lungă pentru a răspunde speranțelor cu care a fost investită.

D. Moldovan s-a numărat printre românii antrenati de acest eveniment de o importanță majoră pentru viitorul poporului din care făcea parte. El nu a putut urma recomandarea lui Șuluțiu de a nu candida pentru vreun mandat de deputat, deoarece înalților funcționari li s-a impus să facă parte din dietă. Nu a candidat în primul tur pentru că se aștepta să fie numit ca și regalist. Dar după ce profesorul brașovean Gavril Munteanu, ales la primul tur de scrutin în două cercuri electorale, a renunțat la mandatul de deputat de Ighiu, D. Moldovan a candidat pentru acest mandat. În legătură cu această situație, în 12 iulie 1863, Axente Sever își exprima regretul pentru nealegerea sa și este convins că acest lucru este o răzbunare a episcopului Șaguna deoarece este prietenul lui și cumnatul lui Șuluțiu³. Evident că o astfel de acuză este foarte greu de verificat dar și foarte greu de crezut deoarece este absurd de presupus că Șaguna, care era un conducător de seamă al românilor, s-ar fi compromis în acest mod. Apoi explicația acestei atitudini este copilărească, și anume, gelozia pe prietenia dintre Moldovan, Axente și Șuluțiu.

Procesul verbal al comitetului electoral comitatens din Alba Iulia, din 24 iulie 1863, demonstrează că D. Moldovan a câștigat alegerile. Aceasta e explică de ce a depus jurământul de deputat în 21 august, la o lună și jumătate după începerea lucrărilor dietei. Odată ales deputat, D. Moldovan a fost prezent la ședințele dietei, dar nu a participat la dezbateri. Această rețineră, L. Botezan o explică astfel: fie că nu avea darul oratoriei, fie prin poziția lui de înalt funcționar guvernamental. Explicația ar putea fi și alta, deoarece nici la conferința de la Sibiu sau la cea de la Alba Iulia nu a luat cuvântul deși nu ocupa această

² S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Ed. Dacia, Cluj, 1979, p. 83-87, 57-61; idem, *Recunoașterea egalității națiunii române și a celor două confesiuni în dieta de la Sibiu (1863-1864)*, în *A.I.I.N.*, Cluj, 14, 1971, p. 119; idem, *Pregătirea dietei de la Sibiu 1863-1864*, în *A.I.I.N.*, Cluj, 12, 1969, p. 53-74.

³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Cluj-Napoca, (în continuare ANDJCj), *Fond personal D. Moldovan*, nr. 228.

poziție înaltă în aparatul funcționăresc al statului. Păreră noastră este că ar putea fi vorba de o oarecare reținere în fața frunțașilor de seamă ai poporului român, pentru care avea o mare admirație. Deși le dă sfaturi cum să acționeze într-un moment sau altul, D. Moldovan considera, probabil, că nu se ridică la nivelul acestora.

Funcția sa la cancelaria aulică l-a determinat, în general, să se situeze pe pozițiile oficiale ale regimului liberal-constituțional de la Viena cu prilejul votării de către dietă a proiectului de legi privind recunoașterea limbii române ca limba oficială în administrația și justiția Transilvaniei, egal îndreptățită cu cea maghiară și germană. Împreună cu ceilalți funcționari români prezenți, s-a alăturat deputaților sași, susținând versiunea oficială a legii. Pe lângă o serie de aspecte pozitive au fost și unele elemente negative privind obligativitatea folosirii limbii germane în corespondența cu autoritățile militare din Transilvania sau cu cele centrale din Viena. Se pune întrebarea cât de dispus era regimul de la Viena să facă concesii românilor, chiar dacă avea nevoie de ajutorul lor. Pentru a putea participa la lucrările dietei D. Moldovan a solicitat concediu pe care cancelarul aulic Nadasdy i l-a acordat⁴. În această perioadă a purtat corespondență cu A. Sever care îi scrie despre motivele absenței sale din dieta de la Sibiu⁵. Deși la dieta a fost trimis un protocol al alegătorilor din cercul său pentru alegerea sa ca deputat, el dorește doar președenția sedrei din Făgăraș. Ca argumente sunt aduse presiunile exercitate de socrul său și soția sa pentru a-l îndepărta de certurile pe care le avea cu maghiarii de pe acele meleaguri⁶.

Correspondența sa cu cancelarul aulic Nadasdy arată nemulțumirea cancelarului de mersul lucrurilor în dietă. Această situație rezulta din neînțelegerea justă a noțiunilor de constituție și parlamentarism din partea celor mai influenți membrii ai săi⁷. Este contrariat de comportamentul secretarului Vaida pe care-l învinuiește de opoziție parlamentară. Roagă să se atragă atenția în acest sens și vicepreședintelui Alduleanu și recomanda românilor să fie mai maleabili față de cele două proiecte de legi pentru ca dieta să nu dea satisfacție opoziției maghiare. În 18 septembrie solicita lămuriri cu privire la pedicile ce stau în calea intrării lui A. Sever în dietă⁸. Cei doi au abordat și alte probleme aflate la ordinea zilei, majoritatea legate de desfășurarea dietei.

Între sesiunea din 1863 și cea din 1864, D. Moldovan a fost printre cei 26 de deputați care au reprezentat dieta Transilvaniei în Senatul imperial, așa cum se atesta în 12 octombrie 1863⁹. Nici aici nu a luat cuvântul, ci s-a mulțumit să observe atmosfera vieneză și să stabilească legături cu personalitățile aflate la conducerea țării, dar și între români pentru o colaborare deplină. Casa în care locuia D. Moldovan și cea locuită de V.L. Pop au fost, pe timpul sesiunii parlamentului central, loc de întâlnire a deputaților români, așa cum arăta G. Barițiu. Senatul și-a început lucrările în toamna 1863 și s-a încheiat la 15 februarie 1864.

Dieta și-a reluat lucrările în 23 mai 1864. D. Moldovan a păstrat aceeași atitudine deja cunoscută. După încheierea lucrărilor dietei D. Moldovan a fost desemnat din nou să participe la Senatul imperial, adoptând aceeași atitudine de expectativă. La 24 ianuarie 1864 D. Moldovan a primit o scrisoare de la un prieten, Gneis, care îi critica pe deputații români din dietă pentru lipsa de acțiune¹⁰. Corespondența cu baronul Reichenstein¹¹, din 8 iulie 1864 evidențiază trei probleme care au preocupat dieta: reglementarea administrației, justiției, împărțirea administrativă a țării.

În 1865 devin oficiale tratativele secrete până atunci dintre curtea de la Viena și aristocrația maghiară. Astfel, viața politică din imperiu primește un alt curs care amenința toate realizările de până atunci ale românilor, câștigate cu greu și cu multe sacrificii. Aceste tratative se vor termina în 1865 cu înlocuirea primului-ministru Schmerling, a cancelarului Ungariei Zichy cu Maylat, iar a celui transilvan

⁴ *Ibidem*, nr. 5.

⁵ *Ibidem*, nr. 225, 227.

⁶ *Ibidem*, nr. 229, 230, 226.

⁷ *Ibidem*, nr. 265.

⁸ *Ibidem*, nr. 266, 267.

⁹ *Ibidem*, nr. 7.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 249.

¹¹ *Ibidem*, nr. 365.

Nadasdy cu Haller. Știrile despre aceste tratative i-au alertat pe liderii români. La 13 iulie 1865, mitropolitul Șuluțiu îi scria "că-i mare frica sau sfara decât pericolul", exprimându-și speranța că monarhul "bun și drept" nu-și va încălca promisiunile făcute românilor. În 4 august, Șuluțiu, relatându-i consfătuirea dintre Miko și Bornemisza cu nemeșimea locală, afirma că acțiunile nobililor maghiari "n-or să nimicească acvițiunile noastre național politice până acum dobândite". Dar în 8 septembrie 1865 abandonează acest ton optimist și se întreabă dacă românii ar trebui să participe la o nouă dietă. Dar această participare ar putea fi interpretată ca o recunoaștere a legilor din 1848, dar și a nulității cuceririlor dintre 1863-1864. Cu toate acestea, Șuluțiu este pentru participarea la o nouă dietă.

Dezbateră pe marginea dilemei legate de participarea la noua dietă continuă. Adresându-se lui Barițiu, D. Moldovan îi expune hotărârea de a nu participa la lucrările noii diete, la care a fost numit regalist¹². În cazul în care cei doi vor participa la dietă le sugera să ia cuvântul la dezbateri în limba română, iar dacă vor fi obstrucționați, să-și declare în maghiară poziția față de legile din 1848. Le mai cerea să dezaprobe votarea uniunii pe motiv că reprezintă o încălcare a "drepturilor popoarelor conlocuitoare" și să părăsească sala. Pe lângă acestea le mai sugera să ceară repunerea în vigoare a legilor votate la Sibiu între 1863-1864. D. Moldovan n-a participat la dieta nobiliară de la Cluj pe motiv că era bolnav, lucru confirmat și de G. Barițiu.

Această schimbare de atmosferă se oglindește și în mișcările de personal efectuate de Beldi Ferenz, comite suprem la Cetatea de Baltă, unde se aflau și doi juzi români¹³.

În 1866 D. Moldovan manifesta prudență în viața politică dar la sfârșitul lui îl sprijină pe Ioan Rațiu în înaintarea memoriului semnat de 1493 de intelectuali pasiviști. Adresat împăratului, memoriul cerea respingerea uniunii din 1848 și respectarea autonomiei Transilvaniei, convocarea unei noi diete și recunoașterea legilor din 1863. Dar, adresându-se lui G. Barițiu își exprima îndoiala că memoriul va fi rezolvat, anunțând și apropiata dizolvare a cancelariei aulice de la Viena care se va realiza în 17 martie¹⁴.

Odată cu sfârșitul cancelariei aulice ia sfârșit și cariera de funcționar a lui D. Moldovan. Printre motivele pensionării sale ar putea fi și atitudinea sa politică, de apărare a intereselor naționale. În lunga sa carieră de funcționar imperial, D. Moldovan a fost un apărător de nădejde al mișcării naționale, cum îl numea Al.S. Șuluțiu. D. Moldovan a trăit într-o epocă de efervescență națională și s-a integrat perfect în cadrul ei, a fost un om al epocii sale.

Dar activitatea sa nu s-a limitat doar la participarea la dieta sibiană, ci a avut o sferă de cuprindere mult mai vastă. Corespondența purtată de către D. Moldovan cu diferiți fruntași ai românilor conține informații de primă importanță pentru români. Din cuprinsul acestei corespondențe aflăm despre problemele aflate pe ordinea de zi a preocupărilor românilor în lupta lor pentru dreptul la libera dezvoltare națională. Aceste preocupări nu erau doar de natură politică, ci se refereau și la probleme de natură religioasă, culturală sau școlară. În aceea perioadă eforturile conducătorilor români se îndreptau și spre restabilirea autocefaliei bisericii ortodoxe române din imperiu prin separarea ierarhică de patriarhia din Carlovitz și reînființarea mitropoliei române. Alături de acești fruntași, D. Moldovan participă la stabilirea obiectivelor vizate de românii din capitala imperiului și a problemelor ce se aflau în dezbateră instituțiilor imperiului, și anume: 1. cauza limbilor; 2. reprezentarea sașilor; 3. reprezentațiunile românilor; 4. consilierii de școală; 5. problema mitropoliei ortodoxe; 6. problema grânicerească (din Năsăud și Sibiu); 7. magistratul Sebeșului¹⁵.

Își exprimă în fața lui G. Barițiu¹⁶ speranța că bunul Dumnezeu îi va juta pe români să izbutească în chestiunea mitropoliei. El descrie starea mitropoliei greco-catolice care era la fel de precară ca și cea a bisericii ortodoxe, aflată în situația de a reprezenta o religie nereceptă. Concluzia cea mai importantă care s-ar putea desprinde de aici este îndemnul spre unitatea religioasă a românilor. Deși el este ortodox n-a

¹² G. Barițiu și contemporanii săi, București, 1981, scris. XXIII, p.159-161.

¹³ Fp. D. Moldovan, nr. 331.

¹⁴ G. Barițiu și contemporanii săi, scris. XXXV, p.162.

¹⁵ Ibidem, scris. XXVI, p. 148-150.

¹⁶ Ibidem, scris. XXVIII, p. 151-154.

făcut niciodată diferențe între ortodocși și greco-catolici, așa cum foarte bine se poate observa în bogata corespondență purtată cu mitropolitul Șuluțiu. Mergând pe linia unității românilor, D. Moldovan condamna orice acțiune îndreptată împotriva vreunui membru al unei religii, fie ortodoxă, fie greco-catolică. El îndeamnă la unitate în jurul lui Șuluțiu care, și românii ortodocși nu ar trebui să uite, a dovedit de nenumărate ori abnegație pentru cauza națională, făcând demersuri la Viena pentru dezideratele românești. Acest îndemn îl adresa mai cu seamă ortodocșilor din Brașov care îl primiseră rău pe Șuluțiu într-una din vizitele sale. D. Moldovan militează tocmai împotriva manifestărilor de dezbinare națională determinate de apartenența la o confesiune sau alta, mai ales în acele momente care cereau cu prisosință ca românii să acționeze unitar. Arată chiar că Șuluțiu le-a urat succes ortodocșilor în acțiunea de restaurare a mitropoliei.

În legătură cu mitropolia ortodoxă, informații primește de la Zenovie Pop care îi relatează discuția avută cu Nadasdy în această problemă, legată direct de cea națională a românilor transilvăneni. Restaurarea acestei mitropolii a făcut peste tot o impresie bună¹⁷.

Șuluțiu i se adresează lui D. Moldovan arătând că este hotărât să lupte pentru autonomia bisericii românești din Transilvania, aceasta cu atât mai mult cu cât a fost numit un canonic latin ca reprezentant al uniților pentru probleme religioase fundamentale și școlare din guberniu. Numirea acestui canonic a reprezentat o dublă încălcare a statului bisericii, deoarece s-a hotărât ca renumerația lui să se facă din banii fundației bobiene cu suma de 262 florini, fără a fi întrebați și românii. Ori din fondurile fundației bobiene numai el și capitulul au dreptul să facă plăți, dar și acestea numai către preoți uniți și nu latini¹⁸. Îl avertizează pe D. Moldovan că această problemă ar putea trece și pe la cancelarie și îl roagă să urmărească, la cancelarie, evoluția cererii sale cu privire la capitolul¹⁹. Își exprimă speranța că Șaguna se va întoarce de la Viena ca și mitropolit, cu atât mai mult cu cât dorește să se retragă din funcție și, astfel, va rămâne un urmaș pentru conducerea luptei naționale.

Problema Capitulului o va aborda și mai târziu, mulțumindu-i lui D. Moldovan pentru veștile pe care i le-a trimis în legătură cu această problemă²⁰. După ce anterior făcuse apeluri la concordie religioasă, acum îl acuza pe Șaguna că se folosește de micile divergențe dintre membrii celor două confesiuni pentru a tulbura concordia dintre credincioși. Practic, prin aceste acuze pe care le aduce lui Șaguna, Șuluțiu nu se dovedește mai presus de acesta și, nu se poate spune că în acest mod contribuie la restabilirea concordiei dintre credincioșii români, cu atât mai mult cu cât se adresează lui D. Moldovan și nu lui Șaguna în persoană. Tot odată îi mulțumește lui D. Moldovan pentru "bunele înscințieri", demonstrând din nou, dacă mai era necesar, bogăția informațiilor oportune regăsite în scrisorile lui D. Moldovan.

Șuluțiu i se adresează și în problema unor divergențe dintre credincioșii din Bucerdea²¹. Este de fapt o scrisoare către Șaguna, răspunzând probabil uneia primite, în care caută scuze și explicații pentru acuzele aduse de Șaguna referitor la întâmplarea de la Bucerdea privind unele treceri forțate de la ortodoxism la religia greco-catolică. Șuluțiu îi scrie că este greu de crezut că supușii săi au săvârșit asemenea acte și, în același timp este dureros pentru el, și se obligă să-i aducă la cunoștință numărul celor ce au trecut de la religia ortodoxă la cea catolică. Adaugă apoi că dacă aceste treceri parohul le-a făcut după lege atunci el nu a greșit. Șuluțiu arată că el s-a străduit din totdeauna să existe bună înțelegere între cele două biserici, fără a urmări interese particulare. Observăm aici o atitudine dublă a lui Șuluțiu. Pe de o parte își exprima regretul că asemenea fapte au putut fi săvârșite de către supușii săi, iar pe de altă parte spune că nu este nimic rău dacă trecerile s-au făcut legal. Teoretic, se poate afirma că Șuluțiu aproba, indirect, acțiunile de prozelitism greco-catolic. Apoi, indirect, îl acuză din nou pe Șaguna de dezbinare religioasă, scriind că el s-a străduit permanent să existe concordie între cele două religii, dar probabil i-a lipsit sprijinul. Șuluțiu nu pierde mult timp pentru a găsi o explicație, desemnând repede un posibil vinovat, scriind că, după știrca lui, parohul ortodox a contribuit prin purtarea lui la hotărârea

¹⁷ *Fp. D. Moldovan*, nr. 278.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 311.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 312, 313.

²⁰ *Ibidem*, nr. 314.

²¹ *Ibidem*, nr. 314b.

credincioșilor de a-l părăsi, care se face astfel vinovat de pierderea propriilor credincioși. Șulăuțiu mai identifică apoi trei motive sau chiar scuze ale acestei situații. În primul rând, spune el, asemenea treceri se înregistrează și în sens invers, de la confesiunea greco-catolică la cea ortodoxă și se vor mai înregistra. În al doilea rând se poate ca dogmele, învățăturile și preotul să nu fi reușit să-i lege de o anumită confesiune sau, aceste strămutări să fie cauzate uneori de preoți care, fiind săraci, urmăreau de multe ori propriile interese neglijând serviciul divin.

D. Moldovan are în vedere și probleme școlare²². Este vorba de cele doua posturi de consilieri școlari pentru școlile românești (greco-catolice și ortodoxe), vacante la guvernul Transilvaniei. Dintre ortodocși aflăm că fusese propus Pavel Vasici care a acceptat și G. Barițiu, propus pentru școlile greco-catolice care, deși solicitat de D. Moldovan și mitropolitul Al.S. Șulăuțiu, a refuzat.

La 22 aprilie fusese dat un ordin privind înființarea unui Institut de consilieri de școală. Șaguna scrie că acest Institut era preconizat a fi spre folosul "școlilor noastre diecezane" și se potrivea cu autonomia bisericească. Prin urmare, în 4/16 iunie 1861, într-un raport către "Înalt Guvern Regesc"²³, Șaguna arată atitudinea scaunului episcopal față de acest institut. Efectele înființării institutului sunt considerate binecuvântate, contribuind la creșterea pregătirii culturale prin școli și dascăli calificați. Prezența consilierului pentru probleme școlare Pavel Vasici era de bun augur pentru poporul care până atunci a fost condus doar de funcționari de "naționalitate și confesiune străină", care nu manifestau interes pentru problemele ridicate de români, ceea ce a făcut să fie priviți cu neîncredere de către popor. Inspectorul actual fiind român, poporul i-a dat toată ascultarea. Institutul Consilierilor Școlari a fost acceptat de biserică pentru că nu afecta autonomia acesteia și permitea bisericii să controleze, în continuare, școlile. Această atitudine a fost adusă și la cunoștința lui D. Moldovan pentru a interveni în această direcție.

În calitatea sa de consilier aulic, D. Moldovan a avut o activitate diversă. Astfel, este rugat de către Gneis să-l ajute în difuzarea lucrării sale despre degrevarea proprietății urbariale²⁴. A contribuit la rezolvarea unor probleme de moștenire familială în urma reglementării urbariale²⁵ sau a unei probleme referitoare la acordarea de ajutor material²⁶. În calitate de consilier a participat la diferite ceremonii cu ocazia instalării ca episcop al eparhiei române din Caransebeș, în 1865²⁷ a lui Ioan Popasu. A intervenit în probleme de schimbări din funcție²⁸, pensionări fără comunicarea motivelor, înainte de termen²⁹, sau intervenții pentru numiri în posturi³⁰.

Rugat de A. Sever a intervenit pentru rezolvarea favorabilă a cererii locuitorilor din Alba Iulia împotriva câtorva unguri în cauza unei sume de despăgubire în valoare de 12000 florini, alocată celor care au avut de suferit la 1848³¹. Autoritățile orașului, în loc de a face o cercetare în acest scop, pentru a împărți banii proporțional, au propus alocarea lor unor scopuri filantropice, unor spitale. În realitate, banii au fost împărțiți "numai la Gyuri, Pista și Gergely". El cere ca aceste persoane să returneze banii, iar aceștia să fie împărțiți în mod echitabil. Dar cei care au luat banii au recurs la guvernul și cancelarie, începând astfel un proces, fără ca Moldovan să mai precizeze rezultatul procesului.

În continuare ne vom opri și asupra altor domenii de interes ale lui D. Moldovan, în măsura în care materialul documentar ne va permite. Un asemenea domeniu de interes se referă la dezbaterile asupra căilor ferate în Transilvania și la atitudinea lui D. Moldovan față de această problemă. Nu vom insista prea mult asupra acestui aspect al activității sale, deoarece acesta a făcut obiectul unui alt studiu.

²² *Ibidem*, nr. 164-168; G. Barițiu și contemporanii săi, scris. XXVI, p.148-150.

²³ *Fp. D. Moldovan*, Acte în problema consilierilor școlari și a învățământului general din Transilvania, nr. 166.

²⁴ *Ibidem*, nr. 251, 250.

²⁵ *Ibidem*, nr. 276.

²⁶ *Ibidem*, nr. 238.

²⁷ *Ibidem*, nr.279.

²⁸ *Ibidem*, nr.283.

²⁹ *Ibidem*, nr.284.

³⁰ *Ibidem*, nr.285, 275.

³¹ *Ibidem*, nr.231.

Începuturile construcției de căi ferate în Transilvania sunt legate de pătrunderea capitalului austriac, care profita de industria nedezvoltată a provinciei, rămasă la nivelul micii producții de mărfuri, cu capitaluri mici și o transforma într-un debușeu sigur pentru produsele finite ale industriei austriece. Întrevăzând posibilitatea realizării unor profituri materiale, nobilimea maghiară, burghezia săsească și tânăra burghezie română vor susține realizarea proiectului de căi ferate din Transilvania, legarea acestora cu cele din Moldova și Țara Românească. Românii vedeau în aceasta o posibilitate de întărire a legăturilor cu românii de peste munți.

Transilvania a avut de-a lungul perioadei liberale faima de a fi singura provincie a imperiului lipsită de o cale ferată. Nu lipseau doar căile ferate, ci și șoselele moderne, pietruite, râurile canalizate. Regiuni întregi erau toamna și primăvara complet izolate. La toate aceste neajunsuri se adaugă costurile mari ale transporturilor și din cauza vămilor interne. Se impunea, ca o necesitate vitală pentru Transilvania, modernizarea mijloacelor sale de transport. Chestiunea construirii căilor ferate își are începuturile în anul 1847, iar inițiativa a aparținut Sibiului și Brașovului³². O delegație a acestor orașe s-a prezentat la Bratislava și Viena pentru a discuta cu autoritățile imperiale posibilitatea construirii unei căi ferate care să lege cele două orașe. Se pare că cererile delegației au primit un răspuns favorabil dar izbucnirea revoluției din 1848-1849 a pus capăt acestei inițiative.

Problema drumului de fier a fost folosită ca un instrument de guvernul central și devenise teren de luptă între naționalități. Referitor la această situație G. Barițiu scrie: "În Transilvania calea ferată care se ceruse mai de înaintea se prefăcuse unealta politică în mâna guvernului central și teren de luptă între naționalități. Aristocrația feudală alerga zi și noapte ca să înduplece pe guvern a da concesiune pentru continuarea calei ferate de la Oradea Mare către Clusiu, și de acolo în direcțiunea precum o vedem în zilele noastre până la Brașov. Din contră săsimea din Sibiu și de primprejur luptase foarte mult pentru linia de la Arad cu condițiunea ca aceea să treacă de la Sibiu prin Turnu Roșu în România. Brașovenii se temeau ca nu cumva în cazul din urmă municipiul lor să rămâie cu totul lăsat la o parte din comerțul cu lumea mare, de aceea cetatea și comunele din district trimiteau dintr-un timp în altul plenipotenți, pe Carol Maager la Viena, pe G. Barițiu la București spre a lucra pentru joncțiunea liniilor, sau pe la Buzău, precum se plănuise mai de mult, adică la 1856 sau pe la Predeal. Guvernul austriac răspundea la toți: voi da concesiune la aceia cari vor trimite deputați la senatul imperial"³³.

Pe lângă această condiție, habsburgii au alimentat controversele dintre susținătorii liniei ferate Oradea-Cluj-Brașov și cei ai liniei Arad-Simeria-Alba Iulia-Sibiu-Turnu Roșu. Un lucru era sigur, și anume, devenise necesară înzestrarea Transilvaniei cu o cale ferată și legarea ei de centrul imperiului.

Construirea unei căi ferate a fost o problema ce i-a preocupat pe reprezentanții nobilimii maghiare și cei ai burgheziei săsești în primul deceniu după revoluția de la 1848. Era impusă de evoluția economiei capitaliste, în condițiile înlăturării legiurilor agrare apăsătoare, a desființării iobăgiei în urma legilor din 1848-1854. Utilitatea unei astfel de căi ferate a fost demonstrată de intrarea în funcțiune a liniei care lega Baziaș de Oravița în anul 1854. Această linie a permis valorificarea produselor industriale și miniere de la Dognecea, Ocna de Fier, Bocșa, Reșița, Doman și Anina.

S-au ivit însă divergențe între reprezentanții burgheziei săsești din Sibiu și cei ai nobilimii maghiare care avea centrul la Cluj. Fiecare grupare a propus un traseu care servea mai bine interesele proprii, aducând și argumente în acest sens. Sașii doreau construirea unei căi ferate pe traseul Arad-Deva-Simeria-Vințu de Jos-Sibiu-Turnu Roșu, cu o linie secundară spre regiunea carboniferă din Valea Jiului și o altă spre Alba Iulia. Această linie ar fi asigurat legătura cu partea de răsărit a monarhiei, cât și joncțiunea cu cea care urma să se construiască în Țara Românească de la București spre Brăila sau Cernavodă. Construirea acestei linii avea scopul de a asigura burgheziei săsești din Sibiu controlul

³² L. Palihovici, *Contribuții la cunoașterea istoricului construirii primelor căi ferate din Transilvania*, în *Apulum*, 19, 1981, p. 293; S. Retegan, *Dieta...*, p. 228; L. Vaida, *Prima cale ferată din Transilvania*, în *ActaMN*, 8, 1970, p. 287-298.

³³ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1890, vol. III, p. 149; G. Barițiu și contemporanii săi, scris. XXVI, p. 147-148.

comerțului cu țările române și Peninsula Balcanică, dominat până acum de brașoveni. Un argument în favoarea acestei linii era traseul scurt și costul redus.

Brașovenii, ca răspuns, vor susține linia ferată Oradea-Cluj-Brașov, susținută de nobilimea maghiară. Această cale ar fi permis nobilimii maghiare să valorifice cu profituri mari pământul și produsele agricole și animaliere obținute pe moșiile ei³⁴. În sprijinul acestei linii se susțineau avantajele economice ale unei linii care ar fi străbătut întreaga Transilvanie.

Intellectualitatea și burghezia română nu au intervenit direct în această dispută până în anul 1861, deoarece fuseseră lipsiți de mijloacele de a o face, de drepturi politice și de reprezentanți care să-și spună părerea. Din 1862 intelectualii români încep să-și exprime pozițiile în presă, distingându-se G. Barițiu și D. Moldovan, care împărtășeau puncte de vedere apropiate.

Mulți proprietari de pământ, conștienți de avantajele unei linii ferate, au oferit la prețuri avantajoase materialele de construcție, precum și terenul necesar. Printre primele instituții care și-au dat seama de avantajele materiale oferite de transportul pe calea ferată au fost camerele de industrie și comerț, care au avansat propuneri cu privire la traseele căilor ferate. La începutul construcției acestor căi de comunicație se simțea lipsa mâinii de lucru calificate, fapt ce a impus aducerea de specialiști din străinătate. Această situație a determinat costul ridicat. Pentru lucrările necalificate s-a folosit forța de muncă autohtonă.

Dreptul de decizie în această chestiune financiară revenea, potrivit constituției din 1861, Senatului imperial. Acesta însă nu era dispus să sprijine nobilimea maghiară din Ungaria și Transilvania atâta timp cât aceasta boicota regimul. Criza financiară a imperiului făcea ca simpatiile să meargă spre linia Arad-Sibiu, mult mai ieftină. În cea de a doua sesiune a sa, în mai 1864, dieta a ales un comitet special care a acceptat moțiunea lui Maager ca ieșirile căii ferate ale Transilvaniei să se facă pe la Brașov. Dezbaterrea chestiunii în dietă a determinat acutizarea conflictului dintre maghiari și sași. În cele din urmă, în iulie 1865, senatul a votat continuarea liniei Arad-Vinț spre Turnu Roșu și nu spre Brașov.

În calitate de înalt funcționar aulic, D. Moldovan a primit însărcinarea să întocmească un referat în această problemă, pe care l-a înaintat la 5 martie 1862, în limba germană. Prin el se pronunța pentru linia Oradea-Cluj-Brașov, la fel ca și Barițiu, aducând argumente economice, sociale, politice și militare³⁵.

Din punct de vedere economic această linie va stimula dezvoltarea agriculturii, industriei și a comerțului în regiunea cuprinsă între Oradea și Brașov. Agricultură Transilvaniei se practica pe suprafețe restrânse și puțin productive. În anii cu recolte compromise, când producția de porumb era necorespunzătoare, agricultura Transilvaniei nu avea posibilitatea de a asigura necesarul de consum. În schimb, când recolte erau bogate, agricultorii nu-și puteau valorifica produsele. Se crea astfel un paradox, determinat tocmai de lipsa căilor ferate. Construcția liniei Oradea-Cluj-Brașov ar fi fost benefică în ambele situații. În cazul în care recolta era slabă, se puteau importa rapid produsele necesare, iar în anii bogați surplusul de cereale ar putea fi valorificat în alte părți ale monarhiei.

Prin construirea acestei căi ferate s-ar pune în valoare renumitele vinuri de calitate superioară din Transilvania. Lipsa mijloacelor de transport îi obliga pe viticultori să-și vândă produsele la prețuri mai mici decât cele de calitate inferioară din alte părți ale monarhiei, dar care aveau avantajul unei piețe de desfacere. Lipsa căilor ferate făcea ca bogățiile Transilvaniei, cărbunele, pădurile, minereurile de fier, să nu poată fi puse în valoare decât într-o măsură nesatisfăcătoare. Erau bogății care ar putea contribui la progresul economiei și la creșterea nivelului de trai al populației. De asemenea, apele minerale cu proprietăți curative nu reprezentau nici o valoare când ar fi putut rotunji veniturile. În această situație se afla sarea de la Ocna Dej, Cojocna, Turda și Ocna Mureș. Transportarea ei cu care trase de boi o făcea să fie scumpă și greu de vândut.

Erau argumente de natură economică menite să convingă autoritățile de avantajele pe care le prezenta traseul Oradea-Cluj-Brașov. Ea putea stimula circulația mărfurilor din interiorul Transilvaniei și putea contribui la intensificarea comerțului cu Ungaria și România.

³⁴ L. Botezan, *Dimintrie Moldovan un fiu al Devei. Rolul lui în viața politică a Transilvaniei în perioada 1848-1867*, în *Sargeția*, XXV, 1992-1994, p. 609; S. Retegan, *Dieta...*, p. 229; L. Palihovici, *op. cit.*, p. 294-298.

³⁵ L. Botezan, *loc. cit.*, p. 610.

Nobilimea maghiară și burghezia brașoveană argumentau că linia Oradea-Cluj-Brașov, urmând să străbată mai multe comitate cu o populație majoritară românească, precum și o parte din scaunele săsești și secuiești, va satisface toate naționalitățile din Transilvania, aducând avantaje chiar și pentru moșii din Apuseni, deoarece trecea pe la Turda și prin apropiere de Alba Iulia.

Se va putea realiza un control administrativ mai eficient asupra Transilvaniei, iar transilvănenii vor ajunge în capitala "cu mare cruțare de bani și de timp" pentru a-și rezolva afacerile. În acest fel locuitorii s-ar apropia de inima imperiului, de capitala sa și de monarh. Lipsa unor mijloace de transport, care să lege Transilvania de restul monarhiei îi face pe locuitori să se simtă îndepărtați de Viena. Ca argument este invocată diferența de timp dintre efectuarea unei călătorii spre apusul imperiului și aceea spre estul Transilvaniei. Unui călător îi trebuiau 48 ore pentru a parcurge distanța Oradea-Viena, datorită trenurilor, în timp ce pentru a ajunge la Brașov erau necesare 2-3 săptămâni, deoarece se călătorea cu poștalionul.

Această absență a mijloacelor de transport făcea ca deplasarea unităților militare să fie foarte dificilă. Un regiment avea nevoie de 20-25 zile pentru a ajunge de la Oradea la Brașov. De aceea construirea unei căi ferate între aceste două localități ar fi foarte folositoare în caz de pericol extern³⁶.

D. Moldovan apela și la alte argumente, la raportul a trei ingineri care au prospectat acest traseu în anii 1856-1857, la asentimentul dat de consilierul ministerial, cavalerul de Geza. În 1860, la rapoartele contelui Toldalagi, la petițiile autorităților comitatense, scaunale și orășenești. La aceste argumente se adaugă acela că pe traseu exista piatra de construcție necesară, iar autoritățile comitatense, scaunale și orășenești se ofereau să pună la dispoziția constructorilor forța de muncă și materialele necesare. În final D. Moldovan spune că această cale ar servi intereselor curții care ar demonstra populației că se interesează de progresul și bunăstarea lor.

Obstacolele fizice și financiare care ar putea fi invocate se întâlnesc și în cazul altui traseu. Soluția financiară propusă de el este înființarea unei societăți particulare pe acțiuni cărora să li se acorde concesionarea.

Autoritățile de la Viena au aprobat mai întâi construirea liniei Arad-Sibiu și apoi și a celei Oradea-Brașov, făcând disputa inutilă. Mai apoi se vor construi o serie de linii secundare cerute de exigențele sporite de acum ale Transilvaniei.

D. Moldovan a sprijinit acțiunea de înzestrare a Transilvaniei cu căi ferate și după pensionarea sa, în 1870 când i-a fost solicitat sprijinul pentru linia Iosas-Brad.

Un alt domeniu care prezintă interes pentru activitatea lui D. Moldovan, este prezența sa în comisia cadastrală. În Transilvania măsurătoarea cadastrală este veche: în 1786, împăratul Iosif II, urmărind să cunoască mai bine proprietățile supușilor săi, a dat un "așezământ" pentru cadastru, care s-a tipărit și în limba română, și în care se explica în mod foarte detaliat modul cum trebuiau măsurate moșiile în jugăre austriece de câte 1600 stânjeni. Înainte de 1786, măsurătorile cadastrale se făceau după ochi, astfel încât, la măsurătoarea cadastrală din 1786 mulți proprietari care credeau că au doar câte un iugăr sau două de pământ au constatat că dispun, în realitate, de un număr mai mare de iugăre.

În 1851 D. Moldovan ia atitudine împotriva acaparării pământului preotului din Pietroasa, Nicolau Miclenșiu de către nobilul Varadi Domokos, printr-un memoriu către oficiul cercual din Hațeg³⁷. Acesta ar putea fi un prim pas în implicarea, mai târziu, a lui D. Moldovan în activitatea de măsurare și stabilire a caracterului pământului.

În 1852, la 26 aprilie a fost publicată dispoziția guvernului Transilvaniei privind efectuarea măsurătorilor cadastrale, precum și statutele comisiei regnicolare pentru reglementări urbariale³⁸. D. Moldovan a fost numit în comisie încă din 1852.

Din actele ce au aparținut lui D. Moldovan putem presupune că lucrările comisiei regnicolare au început aproximativ în luna august când, într-un raport către Înaltul Prezidiu al Comandamentului Militar Civil, D. Moldovan notează că a fost repartizat, împreună cu inspectorul de apărare D. Lonhard și

³⁶ *Ibidem*, p. 611.

³⁷ ANDJCj, *Fp. D. Moldovan*, nr. 209-210.

³⁸ *Ibidem*, Acte privind activitatea politico-administrativă, nr. 44; 2. *Ibidem*, nr. 55-56.

comisarul de apărare Zudor, precum și grefierul Simon Gregoriu, în comuna Vidra de Jos³⁹. Comisia era însărcinată a delimita proprietatea în păduri și a o introduce în cadastru, stârnind de altfel numeroase proteste și întâlnind nenumărate piedici. De la oamenii adunați pentru a-i primi a înțeles că din cauza sărăciei sătenii nu pot suporta cheltuielile pe care le implică prezența lor acolo. Dorința lor mărturisită era ca pământul să fie înscris în folosul comunei și nu al fiscului, la care D. Moldovan i-a asigurat că va fi înscris "în posesiunea căruia se afla, la fel și în privința pădurii se va proceda la fel". Comuna a declarat că ea nu putea admite lucrarea dacă pădurea, singurul ei mijloc de câștig și care este proprietatea, ei nu va fi înscrisă pe ea. Documentul demonstrează panica stârnită de aceste măsurători în rândurile țăranilor, care tocmai trecuseră de legea din 1848 cu privire la desființarea iobăgiei. Era vorba de teama seculară a țăranului pentru pământul său care constituia unicul mijloc de existență.

În calitate de membru al comisiei cadastrale, D. Moldovan și-a desfășurat activitatea și în subcercul Câmpeni, unde aflăm că, prezența acestei comisii a determinat protestele lui Avram Iancu care îi îndeamnă pe prietenii săi, tribunii Mihai Andreica și Dionisie Darabant, care îndeplineau funcția de măsurători, să refuze a înscrie pădurile pe numele fiscului⁴⁰.

După cum putem observa măsurătorile cadastrale au stârnit panica și suspiciunea locuitorilor satelor față de posibila acaparare a pământurilor lor de către fisc. Este greu de spus dacă această teamă era sau nu era justificată. Presupunem însă că nu, deoarece este greu de crezut că, în aceste condiții, D. Moldovan s-ar fi lăsat antrenat în această întreprindere.

În noiembrie 1852, D. Moldovan anunța guvernul Transilvaniei de starea de spirit a comunelor din Subcercul Câmpeni care s-au opus măsurătorilor, precum și terminarea măsurătorilor în acest subcerc⁴¹.

În 21 octombrie 1852, D. Moldovan a înaintat Comandamentului districtual militar raportul cu privire la întreruperea lucrărilor cadastrale în satul Certej și Bistra, efectuate de Darabant și Andreica⁴². D. Moldovan le ia apărarea îndemnând să nu li se atribuie vreo intenție rea, deoarece au întâmpinat unele piedici.

D. Moldovan descrie apoi lucrarea incompletă efectuată în Ponorel, sat care consideră că lucrarea este gata, deoarece ea a plătit suma necesară grefierului. La 1 septembrie 1852 Ponorel nu acceptase repetarea lucrării de cadastru, așa cum raportează și comisarul Ordisch⁴³. D. Moldovan se angajează să restabilească încrederea oamenilor din sat în autoritățile imperiale și să restabilească ordinea în vederea reefectuării măsurătorilor cadastrale. Motivele pentru care comunitatea Ponorelului se opune repetării măsurătorilor cadastrale este pentru că se teme că pădurile care au fost din totdeauna ale lor vor fi trecute în patrimoniul fiscului.

La 5 septembrie 1852 D. Moldovan informează despre rezistența localității Albac, împinsă la nesupunere de primarul Todea Ispas și de către Neag Gavrilă, recomandând arestarea lor⁴⁴. În data de 2 septembrie, D. Moldovan, împreună cu grefierul Morar Vasile, s-a deplasat la Albac. Aici, primarul întârziase în convocarea comitetului comunal, din care au fost prezenți doar opt membrii. Când toți membrii au sosit, D. Moldovan i-a întrebat dacă cunosc instrucțiunea imperială, la care ei au răspuns că o cunosc. Comuna a cerut să-i fie recunoscută proprietatea asupra pământului și a pădurilor, aflate la ea în folosință încă înainte de 1848. În cele din urmă s-a fixat începerea lucrării pentru ziua următoare, dar au fost împiedicată de unii oameni cărora nu li se comunicase textul și scopul instrucțiunii. D. Moldovan dorește să aplice legea, dar subliniază că greșelile au fost săvârșite dintr-o confuzie generală de locuitorii satului și prin urmare recomanda să se acorde circumstanțe atenuante. Este pentru o pedeapsă, dar nu aspră. Recomanda o pedeapsă morală din care să aibă toți de câștigat, iar comuna să accepte o înțelegere și să-și dea seama că autoritățile oficiale nu le sunt dușmani.

³⁹ *Ibidem*, nr. 60.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 57-112, 113.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 114.

⁴² *Ibidem*, nr. 57.

⁴³ *Ibidem*, nr. 58, 102a.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 59, 65b, 65, 68.

Referitor la Darabant și Andreica, D. Moldovan cere să-i fie încredințată lui instrucția lor și să fie eliberați din arest⁴⁵.

D. Moldovan în acele împrejurări a fost împuternicit să ia ce măsuri crede de cuviință pentru a readuce comunele la ascultare. În legătură cu această împuternicire, colonelul Springersfeld îi scria în 17 septembrie 1852 că, dacă are nevoie de ajutor să ceară sprijin militar⁴⁶. Este același colonel care trimitea execuții militare asupra comunelor și apoi îl trimitea pe D. Moldovan să rezolve situația și să-i convingă pe săteni să apeleze la autorități pentru a-și rezolva problemele.

Comunitatea Buciumului arată că nu se va împotrivi înscrierii pădurilor pe fisc, dar va protesta pe calea legii pentru a nu fi acuzată că nu s-a supus ordinelor oficiale⁴⁷. Sătenii arată că s-a publicat ca foștilor coloni cărora li s-a "iertat" a folosi aceste păduri până la 1848 să li se permită acest lucru și de aici înainte până la o nouă rânduială. Acest lucru nu s-a aplicat, se arată mai departe în rezoluția înaintată lui D. Moldovan, deși comunitatea a înaintat Inaltului Comandament Militar Civil actele doveditoare. Rezoluțiunea a fost semnată de mai mulți juzi și jurați.

Asupra satului Scărișoara D. Moldovan a fost nevoit să trimită o execuție cătânească, care urma a fi încartiruită în casa judeului, iar pe lângă costul obișnuit comunitatea va mai plăti 5 creștări de argint pe zi⁴⁸. Din 21 septembrie 1852 comunitatea va mai plăti o amendă de 20 zloți de argint pe zi, până când va reveni la ordine, iar banii vor fi trimiși subcomisariatului. Asemenea execuții militare au fost trimise și în Neaga, Albac, Șecătura⁴⁹.

În timpul măsurătorilor cadastrale D. Moldovan a primit plângeri din partea sătenilor că nu le sunt respectate drepturile. La 10 octombrie 1852, Cozma Ioana din Câmpeni s-a adresat lui D. Moldovan arătând că a primit drept de a aduna lemne de foc. Cu toate acestea, atunci când gornicul de pădure a văzut aceste lemne l-a arestat pe soțul ei, deși acesta era bolnav la pat⁵⁰. Mai târziu a fost lăsat să plece, dar evenimentele s-au repetat 2-3 zile la rând. De aceea îi cere să facă o cercetare în acest sens, având și martori că lemnele nu au fost tăiate, ci erau vreascuri adunate.

În 14 octombrie 1852 Sârbu Vasile raportează că a adunat cele 190 de semnături de la locuitorii din Ponorel, cum că aceștia se reîntorc la ascultare⁵¹.

Comunitățile unde ajungea comisiunea și execuțiile militare, trebuiau să suporte cheltuielile de deplasare și cazare. Suma este împărțită pe zile și sunt precizate și zilele în care comisiunea trebuia să primească suma.

Comunitatea	Suma ce trebuie plătită până la 25 sept.	Data	Suma plătită	Restanțe
Ponorel	510 florini	16 august	130	380
Vidra de Sus	300	16 sept.	120	180
Vidra de Jos	260	17 oct.	220	40
Albac	260	17 sept.	100	160
Neaga	100	21 oct.	40	60
Scărișoara	100	21 oct.	-	100
Secătura	80	22 oct.	-	80
Total	1610	-	610	1000

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 61.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 74.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 90a.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 80a.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 95.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 101.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 106.

Întreaga activitate privind măsurătorile cadastrale era bine organizată. Nu avem date cu privire la rezultatele obținute dar este ușor de presupus că și-a îndeplinit scopul propus. Comunele revoltate au revenit la ordine de bună voie sau asupra lor au fost trimise execuții militare, care înrăutățeau și mai mult situația satelor. În aceste situații, pe lângă sumele ce trebuiau plătite comisiei, satului i se impune și plata unei amenzi. Putem spune că activitatea cadastrală nu a adus liniște în viața țăranilor.

Prin întreaga activitate D. Moldovan s-a remarcat printre cei mai de seamă reprezentanți ai poporului român, s-a anunțat a fi un dârz luptător pentru interesele neamului său oprimat. El s-a integrat în noua etapă ce s-a prefigurat după 1848, în anii de prefacere liberală, când cauza românească a devenit parte a dezbaterilor publice, susținută puternic de funcționarii români numiți într-un număr tot mai mare.

D. Moldovan a trăit vremuri de maximă importanță pentru poporul român din Transilvania, vremuri de speranțe, dar și de înăbușire rapidă a lor. A fost o personalitate a mișcării naționale românești, iar funcțiile ocupate i-au permis o bună cunoaștere a evoluției atitudinii Vienei față de români, anticipând momentele favorabile și îndemnându-i pe liderii români să le folosească din plin.

ASPECTS FROM THE ACTIVITY OF D. MOLDOVAN BETWEEN 1848-1867

(Abstract)

The beginning of the liberal period brought on the first-plane elements belonging to the Romanian national movement. D. Moldovan was one of these Romanian politicians whose rising concerning work means one of the first steps in the process of laicisation of the leadership of the Romanian national movement.

D.Moldovan was born in Deva and studied in Zlatna, Sibiu, Viena si Schemnitz. The year 1848 marked his returning to Transylvania s political life. He was preoccupied with this region s constitutional past and present, with the inhabitants of Apuseni Mountains daily needs and he ascertained the needs of reforms.

He had different roles in the hierarchy of the empire hoping he could use his situation in order to help the Romanian people s cause. Being very much involved in helping the cause of the Romanian people he will use any opportunity to contribute to the improvement of the Romanian people s situation in the empire.

D. Moldovan was a personality who was interested in the pressing needs and in the Romanian people s aspirations for freedom in the Habsburgic Empire.

ÎNFIINȚAREA ȘCOLII COMUNALE DIN ILVA MARE

Leonora FEȘTILĂ

Prin încheierea pactului dualist, în anul 1867, Transilvania a fost înglobată din punct de vedere politic și administrativ regatului ungar, parte componentă a monarhiei habsburgice, urmând importante schimbări economice, sociale și culturale. Legea școlară din 1868 recunoaște numai formal „egala îndreptățire a naționalităților” și „libera alegere a limbii de predare” căci în fapt nu le-a acordat nici un sprijin material sau financiar, ci, din contră, le-a pus tot felul de piedici în funcționarea lor, apoi le-a prigonit continuu și a luat măsuri pentru înlocuirea lor cu școli așa zise ”comunale” și de stat, în care limba maghiară era preponderentă sau impusă total.¹

Începând cu deceniul al VIII-lea, tendințele de maghiarizare a învățământului naționalităților din Transilvania devin o politică de stat exprimată fațiș prin diferite legi.

Astfel, legea lui Trefort din 1879 introduce obligativitatea predării limbii maghiare în școlile elementare și prevede învățarea acestei limbi în timp de patru ani de către învățătorii români pentru a o putea predă. A urmat examinarea, iar cei respinși după două încercări au fost înlăturați din învățământ, iar școala confesională românească a devenit comunală sau „ungurească” din cauza ponderii limbii maghiare în predarea lecțiilor.²

Un alt procedeu a fost înființarea de școli comunale în toate localitățile mai mari, alături sau în locul celor confesionale existente, întrucât progresele realizate la limba maghiară erau cu totul nemulțumitoare și nu se nădăjduia la nici o îndreptare. Din două articole publicate în ziarul TRIBUNA din Sibiu, în 1887 și 1888, completate cu informații aflate în materialele de arhivă păstrate la școlile din localitate, am reconstituit, în bună parte, modul cum s-a procedat în această privință la Ilva Mare, cu gândul de a aduce o mică contribuție la monografia școlilor locale și la istoricul învățământului din județul Bistrița-Năsăud. Remarcăm curajul, tonul polemic și forma combativă a unor pasaje din articole și consemnările de arhivă rămase de la corespondentul local „Honoriu” identificat a fi Ieronim Slăvoacă, parohul de aici și directorul școlilor confesionale din comună, aprig luptător pentru drepturile românilor someșeni, tatăl a 13 copii, 9 ajunși maturi, și care, pentru articolele amintite, a avut de suferit fiind sancționat.³

Spicuim din materialele amintite fragmentele mai semnificative cu privire la înființarea școlii comunale din Ilva Mare:

„Când a pășit prima oară ilustritatea sa baronul Banffy de comite suprem al comitatului Bistrița-Năsăud, recomandarea i-a fost că: a venit cu gândul să introducă spiritul patriotic în populațiunea acestui comitat. Însă d-l Foispan înțelege „spiritul patriotic” după definirea lui de șovinismul maghiar, dominant astăzi. Consecvent promisiunilor făcute la instalarea lui s-a pus pe lucru”.

¹ Colectiv, *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 187-188.

² *Ibidem*, p. 401-402.

³ Honoriu, *Pașă unguresc și pașă turcesc – Prigonirea școalei române transilvane, comit. Bistrița-Năsăud*, în *Tribuna*, Sibiu, IV, 1887 din 19/31, III, p. 249.

„A concentrat la sine toată administrația acestui comitat”.

„A pus sub curatelă fondurile născudene și veniturile comunale de la păduri, pe care le administrează singur după bunul său plac, investindu-se în acest scop cu putere neîmămurită”.

„Tot ce-l jena, erau Școalele confesionale și asupra acestora apucă să-și întoarcă atențiunea”.

„Îi lipsea omul cu care să poată face operațiunile. Fostul inspector de școale Szerelmei poate că nu avea poftă a împlini pretențiunile ilustrității sale față de școalele confesionale. A mijlocit, deci, transferarea lui de aici și înlocuirea lui prin dr. Havas, om după chipul și asemănarea șefului său”.

„Prima îngrijire a fost ca mai în toate comunele mari din fostul district al Năsăudului, să înființeze școale comunale”.

„În primul plan s-au ales Ilva Mare, Măgura, Maieru, Salva, Telciu, Bârgău, ș.a., în care se aflau școale confesionale în stare bună prevăzute cu 2-3 învățători”.

„Cum au procedat la înființarea și susținerea școlii comunale în celelalte comune, mai bine vor fi știind respectivele senate școlare confesionale. Bine ar fi dacă le-ar descrie, am avea un tablou mai complet. Eu mă voi mărgini la comuna Ilva Mare arătând cum s-a procedat.

Localitatea avea în 1885 peste 2500 locuitori, între care se aflau 7 familii de evrei, una de sași și două de maghiari, iar pentru instruirea copiilor senatul școlar confesional susținea două școli, una în sat, din zidărie cu două sale mari și cancelarie, având doi învățători bine pregătiți și alta „Pe Luncă”, clădire nouă din lemn cu două sale și locuință unde funcționa un învățător cu diplomă. Mijloacele bănești de susținere erau: 340 florini din fondul școlastic, 300 fl. contribuția directă a populației și 500 fl. ajutor din „lada” (caseria) comunei.

Cu toate acestea stăpânitorii de la comitat au aflat de lipsă să înființeze și o școală comună. „Pentru cine și cu ce scop?” – se întreabă corespondentul – “Pentru poporațiunea română? Nu, căci aceasta are școalele sale de ajuns. Pentru 2-3 copii de evrei? Aceia cercetează școala noastră. Pentru familiile de maghiari și sași? Acelea nu au nici un copil”. Cu ce scop dar? “Pentru propagarea prin școală a „spiritului patriotic” și calicirea poporului, care trebuia să mai plătească vreo 1000 florini și pentru școala comună”.

Mai departe în articole se arată:

„Înființarea acestei școli au stabilit-o în toamna anului 1885, contrar legii XXXVIII din 1868, care la § 15, 23 și 44 enumeră motivele pentru care se pot înființa școli comunale. În zadar s-a opus comitetul comunal arătând că înființarea nu o află necesară, ci din contră va fi spre îngreunarea comunei. Nimic nu a folosit. Au venit ordinațiuni peste ordinațiuni, unele mai blânde, altele mai aspre, iar altele de tot vehemente, amenințând pe primar și notar cu înlăturarea din oficiu. Au poruncit reprezentanței comunale să aleagă din sânul său pe senatul școlii comunale. Nu s-a ales. Au numit ei de la comitat pe unii din reprezentanți, membrii în senatul școlii comunale. N-a primit nici unul. În urmă au numit de curator pentru numita școală pe d-l pretor al Rodnei, Ioan Issip, iar pe notarul din Ilva Mare, Lupșaiu, pentru că n-a putut să le facă treburile cum au poftit, l-au destituit din oficiu”.

„Le trebuiau acum mijloace din ce să o susțină și, prin încălcarea legii, s-a dispus ca 5% contribuție încasată de senatul școlii confesionale de la poporeni săi să se adune de aici înainte pe seama școlii comunale. În contra acestei dispoziții, senatul școlii a făcut recurs, dar fără nici un rezultat. Cu toate acestea poporul credincios școlii n-a disperat, ci, de bună voie, a contribuit cu câte un florin fiecare cap de familie pentru școala lor. Dar n-a fost de-ajuns. S-a dispus ștergerea din bugetul comunei a ajutorului de 500 florini prevăzut pentru școala confesională, călcându-se art. 25 din lege, prin care s-a dat încă o lovitură învățământului românesc.”

„Măsurile abuzive continuă și împotriva învățătorilor. Din lipsă de dascăli calificați și den limba maghiară, senatul confesional a angajat provizoriu în toamna lui 1885 de învățători pe absolvenți preparandiei din Gherla, Ilariu Galeș, la școala din Sat, și pe Grigore Drăgan la cea din Luncă. Inspectorul Județean a dispus în sept. 1886 înlocuirea lor, revenind în februarie 1887 când a decis suspendarea acestora, dar senatul a hotărât concurs în august și menținerea celor doi dascăli în funcțiune până la finea anului școlar. Li s-a propus de către inspector ocuparea postului la școala comună, unde cunoștințele din maghiară erau suficiente și le vor putea completa, „logică năstrușnică” care a fost refuzată de ambii învățători”.

„Dascălul a fost aflat în persoana lui Basiliu Baci din Șoimuș, școala au așezat-o în sala de ședințe a consiliului comunal, iar mobilierul l-au făcut și plătit „omenește”.

Învățătorul s-a prezentat în octombrie 1886 și de atunci până la Crăciun, se scrie în articol, a stat ca un călugăr singur în școală, fluierând și trăgând câte o țigaretă de urât.

Elevi n-a avut nici unul. Mai târziu s-a aflat un tată din aceia care nu beau bucuroși apă și părându-i-se prea aspră disciplina în școala noastră sau a socotit că în noua școală va deveni băiatul său „învățat” în câteva luni, fie din alte motive, destul că l-a înscris la școala comunală. De atunci și până acum (19 martie 1887), învățătorul s-a delectat cu unicul său învățăcel. Dar băiatului urându-i-se de monotonie, a fugit la școala noastră, unde ascultă benevol prelegerile. Învățătorul, la porunca mai marilor săi își trăgea salariul de 400 florini în rate lunare din casa comunală și-și făcea raportul lunar, care nu era îmbucurător pentru stăpânii săi”.

„Aceasta totuși e prea mult de la valahii cei „proști” își cugetară stăpânitorii zile, vor da porunci aspre curatorului Fosolgobirău și acesta Primăriei, ca să împopuleze școala cu băieți, că de nu, nu le va sta capul unde le stă. S-a pornit droaia de ordinațiuni și porunci aspre. În zadar! În școala comunală tot numai unicul discipol. În sfârșit trebuie făcut ceva. Vine d-l protojude în comună, cere registrele despre băieții de la școalele confesionale și ce află? Unii copii sunt dispensați pentru morb cu atestat medical. Alții, foarte săraci, neavând haine în timpul geros al iernii, nu au cercetat școala. Iar alții, din cauza multor răceli, au absentat câte 2-3 săptămâni și, după însănătoșire, iar au cercetat școala noastră”.

„Ce face d-l protojude? Pe aceștia toți i-a înscris la școala comunală. Atestatele medicale le-a luat la sine. Apoi a dat ordin primăriei, ca fără milă și considerare, dacă nu-i vor trimite la școală, să pedepsească cu amenzi pe părinții acestora. Și acum adevărata tragi-comedie! Mai în toată ziua sunt chemați bieții părinți înaintea judecătoriei comunale, unde li se dictează pedeapsa. În zadar se scuză cu atestate medicale. Acelea n-au valoare înaintea pretorului și inspectorului școlar. Degeaba produc testimonii de frecventarea copiilor la școala confesională. Nu se primesc. Trebuie să meargă copii la școala comunală. Dar nu se duc. Rezistă.”

În contra acestor nelegiuiri demne de popoarele sălbatice, senatul școlar s-a plâns episcopiei și a înaintat recurs la comisiunea administrativă în numele acestor nefericiți părinți pedepsiți fără vină. Aceste toate, onorat public cititor, scria „Honoriu”, nu sunt iluziuni, visuri sau fantezii, *ci fapte reale*, săvârșite nu la turci, nu la zulușii din Africa, ci în Europa cea cultă, în Ungaria cea liberală, la sfârșitul veacului luminelor. Noi însă ne mărginim cu zicala strămoșilor noștri: *Dabit Deus hujis – quoque finen!*⁴

După doi ani, sala de clasă a fost mutată într-o casă particulară unde locuia și dascălul cu familia sa. Văzând ilvenii că nu este chip să scape de școala comunală, care periclita existența școalei din centru, au reușit să o mute „între hotarele” Satului și Luncii, pentru autorități la „mijlocul comunei” spre a fi la „îndemâna” protipendadei „dornice” să-și instruiască copiii „în spiritul patriotic maghiar”. În 1893/94 s-a construit la Valea Leșului o frumoasă școală și locuință pentru dascăli pe cheltuiala comunei și cu sprijinul comitatului. În locul lui Baci, plecat, a ajuns învățător la această școală, zisă „ungurească”, maramureșanul Ioan Tivadar, absolvent al gimnaziului unguresc din Sighet și al preparandiei din Gherla, tată a 14 copii, opt ajunși maturi, vajnic patriot român care a schimbat porecla în renume, motivând însă mereu inspectorilor că „valahii de aici, crescuți printre buhași, au păr pe limbă și nu pot învăța greaua și înalta limbă maghiară”.⁵

Pline de conținut patriotic sunt documentele de arhivă și scrierile înaintașilor noștri de acum aproape un veac, din a căror noian am schițat această modestă informare, crâmpei de luptă dintr-un colțișor de țară pentru apărarea ființei neamului românesc, din totdeauna pe meleagurile ilvene.

⁴ Un credincios, *Correspondența Tribuna- Ilva Mare în luna martie, 1888*, în *Tribuna*, Sibiu, V, nr. 65, din 20.III/I. IV, pag. 258.

⁵ Arhiva Școlii generale nr. 2, Valea Leșului, din Lunca Ilvei, acte și corespondență din anii 1886-1888, precum și note ulterioare din 1894/95.

ZÂNELE ÎN MITOLOGIA ROMÂNILOR

Irina NEMETI

Zânele (lelele) sunt personaje feminine cu caracter colectiv care personifică forțele, energiile și elementele naturii. Deși se plasează în segmentul “secundar” al mitologiei se remarcă prezența lor extrem de frecventă în narațiunile mitice (în care evoluează fie ca protagoniste, fie ca secundante ale unor altor personaje).

Etimologia. Mitologia bogată a Zânelor este dublată de o mare diversitate de nume și apelative așa cum se poate observa și din catalogul următor. Am inclus aici și numele unor personaje asemănătoare dar distincte de lele deoarece mentalitatea populară le confundă frecvent sau le include în aceeași categorie (apar în catalog în finalul fiecărei grupe alfabetic). Într-o a doua parte a catalogului am sintetizat numele proprii acordate lelelor cât și unor personaje înrudite. Multe dintre aceste nume se regăsesc și în cazul Ilenei Sânziana. Apărând însă în diversele specii folclorice pentru a denumi “o Zână” sau grupuri de Zâne, am considerat oportună introducerea lor în acest catalog. Repetarea numelor în cazul Ilenei Sânziana și al Zânelor este firească dat fiind faptul că mitologia o prezintă pe cea dintâi ca Stăpâna Zânelor, figura cea mai individualizată din întregul grup mitic.

Nume derivate din substantive comune și epitete: *A.* Albe, Arghiande, Arusale, Armeri / Avestița; *B.* Bușe, Barbura, Boglodate; *C.* Crăieșe, Crăițe, Cuconițe, Crăiasa Zânelor, Crăiasa Codrilor, Crăiasa Codrului, Carofilii, Cele Sfinte, Cele Nepomenite, Cele Bune, Cele Frumoase / Chima, Ciurica; *D.* Doamne, Doamna Florilor, Doamna Zânelor, Domnițe, Dulcile, Dușile, Drăgaica, Drăgăicuțe / Dochia, Baba Dochia; *E.* Ele, Eresuri; *F.* Frumoase, Friguri, Faraoni, Fetele Câmpului, Fetele Codrului, Fetele lui Rusalin Împărat, Fetele lui Irod, Fetele lui Șandru, Fata Codrului, Fetele de lac, Fata sălbatică, Fata din Dafin; *H.* Hale, Harhalii, Harnice / Hărioase; *I.* Iele, Ieli, Irodițe, Irodice, Irodiese, Irodiade, Iude, Ială / Iazmă, Iazme; *Î.* Împărăteșe, Împărăteșele Văzduhului, Împărăteasa Văzduhului; *J.* Jupăneșe, Jihoroase / Joimărițe, Joimarele, Joimărița, Joimărica; *L.* Lăudate, Lutițe / Lohoane; *M.* Măiestre, Măndre, Mândra, Mândra Lumii, Mușate, Mirese, Multe, Mărunte, Miluite, Mânecătoare / Mire, Mamornița, Marțolea, Marți Seara, Muma Pădurii; *N.* Nepomenite, Nearătări, Nagode, Nemiluite; *O.* Oarbe; *P.* Puternice, Pizmașe, Pateri / Psiri; *R.* Rusalii, Rusale, Rusalce, Rusală; *S.* Sfinte, Sfintele de noapte, Sânziene, Sâmdziene, Stăpâne, Stăpânele Vântului, Smeoaice / Striga, Strigări, Strigoaice, Samodiva; *Ș.* Șoimane, Șchioape, Știma Apei, Știma Pădurii; *T.* Todorusale, Trandafirii; *U.* Urse, Ursitoare, Ursitori; *V.* Vântoase, Vânturițe, Vânturile, Vidmitoare, Vrăjmeșe, Voinice, Vărtițe, Vidme, Vidma / Vidra, Vâlve, Vâlva, Vâlva Apei, Vâlva Comorii, Vâlva Băii, Vâlva Lacului, Vâlva Pădurii, Vâlva Holdei, Vâlva Bucatelor...etc.; *Z.* Zâne, Zână, Zânișoare, Zânișoară, Zâna Pădurii, Zâna Florilor, Zâna Domna, Zâna Albă, Zâna Lacului, Zeoaie, Zori / Zodii.

Nume proprii: *A.* Ana, Aradia, Aradia Doamna; *B.* Bugiana; *C.* Codreana, Codreana Sânziana, Cătălina, Chira, Chira Chiralina; *D.* Dumernica, Dafna; *F.* Filofia / Filma; *I.* Irodia, Irodiada, Irodiasa; *L.* Lacargia, Lemnica, Liordiana, Leodeana, Lina, Lina-Măgdălina, Lina Rujalina, Luxandra; *M.* Marina, Magdalina, Măgdălina, Mărgolina, Mușatina; *O.* Ogrișceanca, Ogreșteana; *P.* Păscuța; *R.* Ruja,

Rujalina, Rujulina, Roșia, Ruxandra, Rosmarina; S. Savatina, Simioana, Sândălina / Sila Samodiva, Sila Semondiana; T. Tiranda, Todosia, Trandafira; Z. Zalina, Ziana.

În literatura de specialitate s-au formulat mai multe explicații în legătură cu numele lor. Multe dintre acestea s-au format din epitete pozitive sau negative (*Bune, Dulci, Frumoase, Miluite, Puternice, Sfinte, Pizmașe, Nemiluite, Vrăjmașe* etc.) și sunt ușor de recunoscut. Ca și în cazul altor personaje mitice, numele Zânelor este protejat de un tabu - interdicție a rostirii (de unde și numele de *Nepomenite*) ceea ce duce la nominalizarea lor prin intermediul epitetelor.

Proveniența numelui lelelor din pronumele personal *ele* a fost formulată pentru prima dată în dicționarul lui Laurian, apoi dezbătută și argumentată de G. Săulescu, preluată fiind și de către Lazăr Șăineanu. Acesta din urmă a propus o dublă etimologie: prenumele personal s-ar suprapune peste cuvântul turanic *yel* = “vânt”, prezent în limba cumană¹. Dacă ipoteza cumană este puțin credibilă și neverificabilă, prima ipoteză (*Iele* = *ele*, pronumele personal devine nume propriu) rămâne cea mai convingătoare, fiind acceptată și în prezent. Un argument în plus îl constituie și numele *Dânsele* acordat lelelor. Plasându-se pe poziții asemănătoare, V. Kernbach a arătat că numele *Iele* are ca origine pronumele personal *ele*, restul apelativelor lelelor fiind epitete².

D. Cihac a propus o altă etimologie, pornind de la cuvântul de origine maghiară *lél* - “spirit”, “suflet”; teoria sa nu se bazează însă pe argumente lingvistice sau mitologice convingătoare. B.P. Hașdeu a apropiat lelele de Vilele sârbo-bulgare care, la rândul lor, au avut un prototip grec. Etimologia pe care a propus-o a pornit de la grecescul *γελλω* - care desemnează un personaj feminin de tip vampir, precum și de la sanscritele *vêla* - “boală”, “moarte năprasnică”, *vêl* - “a mișca”³. C. Diculescu a propus o etimologie de sorginte germanică, considerând că la baza numelui lelelor ar sta cuvântul gepid *ele*, prezent și în daneza veche, într-un dialect suedez - *ellen*, și în limba germană - *elfen*. Etimologia propusă se baza pe o asemănare consonantică nu pe o analiză lingvistică reală. Ea se lega mai ales de convingerea autorului potrivit căreia lelele însăși sunt de origine gepidică fiind un tip de personaje mitologice care nu au analogii în mitologia greco-romană⁴ ceea ce este departe de realitate.

Numele *Zâne* s-a bucurat de asemenea de atenția specialiștilor. Dimitrie Cantemir a arătat pentru prima dată că *Zâna* este un derivat din numele zeiței Diana, idee acceptată de V. Pârvan și extinsă pentru *Sânziana* care s-ar fi format din *Sancta Diana*⁵. Interesant este faptul că la aromâni numele ca *Zama, Dzeana* care denumesc lelele, mai înseamnă și “colină”, “vârf de deal”. În Macedonia există și localități care poartă astfel de nume⁶. Toate acestea trebuie corelate cu includerea dealurilor printre locurile de popas și joc ale Zânelor. Totodată, în astfel de locuri tinerii învățau să joace, ceea ce reclama din nou prezența lelelor, patroanele incontestabile ale dansului.

Sextil Pușcariu a continuat teoria derivării etimologiei *Zânei* din numele *Diana*, dar a interpretat numele *Sânzienelor* ca derivând din *Sanctus Iannis*⁷. Legătura lelelor cu Sf. Ioan Botezătorul pare să întărească această soluție. Dimitrie Cantemir observase de asemenea că *Sânziene* vine de la Ioan Înaintemergătorul⁸. V. Pârvan a combătut această teorie – nu din punct de vedere etimologic ci mitologic arătând că numele unui sfânt nu putea duce la formarea numelui unor divinități feminine⁹.

¹ A. Treboniu Laurian, I.C. Massimu, *Glossariu care cuprinde vorbele d'in limb'a română străine prin originea sau form'a lor și cele de origine înduioasă*, București, 1871, p. 300; L. Șăineanu, *Ielele, Dânsese, Vântoasele, Frumoasele, Șoimanele, Măiestrele, Milostivele, Zânele. Studiu de mitologie comparativă*, București, 1886, p. 34-38.

² V. Kernbach, *Universul mitic al românilor*, București, 1994, p. 218-219.

³ L. Șăineanu, *loc.cit.*

⁴ C. Diculescu, *Contribuție la vechimea creștinismului în Dacia*, Cluj, 1925, p. 3.

⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*; București, ed. 1965, p. 240; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la vechimea creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 21, 145.

⁶ T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân, studiu lingvistic*, București, 1932, p. 263; *idem*, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, p. 21, 145; T. Pamfile, *Sărbătorile de vară la români în Din viața poporului român. Culegeri și Studii*, XI, București, 1910, p. 33.

⁷ S. Pușcariu, *Limba română*. II, București, 1959, p. 81.

⁸ D. Cantemir, *loc.cit.*

⁹ V. Pârvan, *loc.cit.*

Rusaliile au o dublă etimologie. Numele sărbătorii *Pasca Rosata* transcris sub influență greacă *Rosalia* (gr. *ρῶσαλία*), a absorbit numele unei divinități slave, rezultând numele *Rusalca*. În teritoriile locuite de români numele *Rusalca* apare extrem de rar, frecvent fiind folosit acela de *Rusaliu*¹⁰.

Drăgaicele și-au format numele de la cuvântul „drag, dragă”, funcționând ca un eufemism: originea cuvântului însă, implicit a numelui, este slavă. Este de semnalat în acest caz un amănunt care apare și în cazul Zânelor aromâne precum și al Sânzienelor: Drăgaică era numit, în vechime, locul unde tinerii învățau să joace¹¹.

Numele *Albe*, apare mai ales la românii sud-dunăreni (folosit și în cazul Ursitoarelor), fiind derivat din cuvântul *alb*. Acesta are multiple sensuri: „fericire”, „noroc”, „de bun augur”. *Albe* mai înseamnă și „auroră”, „zori”, fapt interesant deoarece o categorie aparte de lele sunt Zânele care personifică zorile¹².

Pentru apelativul *Iasmă*, C. Diculescu propunea ca rădăcină gepidică *ethma* - „spirit”, iar pentru *Știmă* rădăcina *sikeima* - „licărire”¹³.

Numele *Chira Chiralina* s-a format de la greul *κῖρα* - „doamnă”, înlocuind probabil un nume arhaic al Zânelor. Există desigur și posibilitatea să se fi operat o „traducere” a unuia dintre apelativele lelelor: *Doamna*, (*Doamnele*)¹⁴.

Samca, *Sila Samodiva*, *Vidma* sunt nume împrumutate din mitologia slavă. La fel *Vila* - nume folosit de mitologia aromână, care este un nume de origine bulgară desemnând un personaj asemănător¹⁵. *Hală*, *Hale* - sunt nume ce apar și la slavii sudici, preluate fiind însă din limba greacă¹⁶.

Numele *Irodiese*, și toate derivatele, s-au format de la numele Irodiadei, personajul biblic legat de tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul.

Deși multora dintre lele li se cunoștea numele, existau o serie de precauții evitându-se rostirea lor, ceea ce ar fi coincis cu o invocare. Vrăjitoarele le invocau însă în diverse practici, fiecare vrăjitoare cunoscând numele a nouă Zâne¹⁷.

Genealogia lelelor apare destul de puțin precizată de diversele creații folclorice. O seamă de povești (care cu siguranță au suferit influența cărții populare *Alexandria*) le prezintă ca fiice ale lui Alexandru Macedon. Fiice sau slugi ale regelui legendar, ele au băut apa vieții pe care o primise acesta, devenind nemuritoare sau transformându-se în vânturi¹⁸. Mai sunt numite fetele lui Șandru Împărat sau Fetele Șandrului, care-l indică probabil tot pe Alexandru Macedon. Uneori mai apar ca fete sau acolite ale lui Ler Împărat. Pe aceeași schemă narativă se realizează și poveștile care le prezintă ca slugi (ori fiice) ale Sfântului Nicolae sau ale împăratului vrăjitoarelor¹⁹.

Despre Zâne se spune că se nășteau din flori și se făceau oameni²⁰. Această linie genealogică duce la identificarea Zânelor cu florile, element de care trebuie să legăm și identificările lor cu arborii ce apar frecvent în creațiile folclorice. Toate aceste elemente mitice sunt animate de credințele străvechi în existența unor duhuri care posedă fiecare plantă ori arbore.

¹⁰ Anca Irina Ionescu, *Lingvistică și mitologie. Contribuții la studierea terminologiei credințelor populare ale slavilor*, București, 1978, p. 125-128; V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1995, p. 546-547.

¹¹ D. Pop, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Cluj-Napoca, 1989, p. 172.

¹² B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, 1972, p. 459-504.

¹³ C. Diculescu, *loc.cit.*

¹⁴ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 114-115; I.A. Candrea, O. Densușianu, *Din popor. Cum grăiește și simte țărânul român*, București, 1908, p. 44-50; Ea beneficiază și de o legendă locală: soră a unor hoți din Brăila, răpită de un arap, se aruncă în Dunăre/mare pentru a nu se căsători cu acesta.

¹⁵ Elena Scărlătoiu, *Istroromânii și istroromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud: cuvinte de origine veche slavă*, București, 1998, p. 189.

¹⁶ Anca Irina Ionescu, *op.cit.*, p. 37-38, 86, 111.

¹⁷ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 257.

¹⁸ A. Fochi, *Datini și eresuri populare la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, 1976, p. 139.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ I. Mușlea, O. Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, 1970, p. 206, nr. 144.

Despre Cele Frumoase se spune că au fost cinci fete ale căror candelă nu s-au aprins la venirea mirelui, după care ele au înnebunit și s-au transformat în duhuri²¹. Putem interpreta această relatare ca un indiciu ce subliniază caracterul lor “necreștin”. În acest context pot fi înscrise și alte exemple. Astfel, lelele/Rusaliile sunt fetele lui Rusalin Împărat; ele îi urăsc pe creștini, foști supuși ai tatălui lor, care au trecut la creștinism. Similară este și descrierea Irodiadelor. Acestea sunt fiicele lui Irod Împărat și ale Irodiadei²², cu toții simbolizând forțele răului, elementele păgâne, opuse creștinismului. Alte variante precizează că sunt suflete de femei care fiind vrăjite nu-și mai găsesc liniștea nici în văzduh nici pe pământ iar Dumnezeu nu mai vrea să știe de ele²³. Oamenii mai cred că ele sunt duhuri trimise de Dumnezeu sau de Diavol pentru a-i pedepsi pentru păcatele lor ori pentru a le face viața grea²⁴.

Mitologia le prezintă extrem de confuz, în ipostaze diverse, adesea contradictorii. Dacă până acum am prezentat Zânele ca personaje legate de ideea de păgânism, dușmane creștinilor, neplăcute de Dumnezeu, există și numeroase elemente care le leagă de personajele “creștine”. Un exemplu relevant este apelativul folosit destul de frecvent: *Sfintele*. Zâna Marina, una din fiicele lui Alexandru Macedon, apare în alte variante ca fiind o sfântă, sora Sfântului Ilie. Sfinte sunt și *Rusaliile*, care au fost șapte surori curate pe care Dumnezeu le-a transformat în Zâne²⁵ iar *Vântoasele* sunt descrise în mitologie ca cele nouă slugi ale lui Dumnezeu²⁶.

Caracterul, mitologia Zânelor, domenii de competență, gesturi rituale aferente.

Personaje cu caracter colectiv, Zânele sunt prezentate în general în grup. Sunt de obicei trei, cinci, șapte, nouă, douăsprezece, sau numărul lor nu este precizat.

Așa cum genealogia lor este incertă, la fel și caracterul mitic este prezentat extrem de contradictoriu. Creațiile folclorice le numesc copile, fete dar și femei, femei sălbatice, femei cu dosul de scorbură, femei răufăcătoare, femei strigoaice; sunt descrise ca femei sau fete sfinte, fete curate, ființe cerești sau dimpotrivă, ființe ale iadului, duhuri cu fața frumoasă și dosul de scorbură, năluci, închipuirii, drăcoace, spirite, vârtejuri de vânt²⁷.

Sunt în general prezentate ca ființe fără de moarte, fecioare mereu tinere fără a cunoaște bătrânețea. Cel mai adesea, basmele leagă nemurirea de caracterul lor virginal, căci acele zâne care iubesc sau chiar se căsătoresc cu muritori, devin muritoare și încep să îmbătrânească. Uneori sunt descrise și ca babe urâte, femei bătrâne dar acest aspect se datorează contaminărilor cu alte personaje mitologice și nu este definitoriu pentru caracterul lor.

Se deplasează în văzduh, zburând uneori într-un car tras de cai de foc sau păsări fantastice: uneori, carul lor este de piatră. Alt mijloc de locomoție este bușteanul lelelor, folosit uneori și de muritori pentru a ajunge în împărăția lor. Eroii basmelor mai pot folosi în același scop un ochean magic, păstrat într-o odaie interzisă a unui palat domnesc. Cel care privea prin el, ajungea instantaneu în împărăția Zânei²⁸.

Raporturile Zânelor cu oamenii sunt greu de precizat. Deși sunt incluse printre “dușmanii” omului, așa cum o subliniază și apelativele *Dușmancele*, *Dușmănitorele*, *Vrăjmașele*, *Nemiluitele* sunt adesea prezentate în ipostaza de ființe binefăcătoare omului. Ființe ambivalente, ele dau și iau fertilitatea, fecunditatea, bogăția, trimit dar și vindecă bolile, cauzează calamități naturale dar le și previn. Oamenii care le încălcă teritoriile sunt ologiți dar uneori binecuvântați de ele cu daruri; tinerii iubiți de ele își pierd viața sau dimpotrivă, în aventurile eroice sunt îndrumați și sprijiniți de ele. Ambivalența lor este perfect exprimată de dihotomiile care apar la nivelul epitetelor lor: *Bune - Rele*, *Miluite - Nemiluite*, *Milostive - Nemilostive*, *Frumoase - Urâte*.

Lelele locuiesc în afara spațiului uman, departe de așezări și zonele economice aferente lor. În descântecele care vizează exorcizarea lor, lelele sunt trimise în acele locuri care le sunt proprii. Acestea,

²¹ A. Fochi, *op.cit.*, 59-60.

²² Irodiada este soția dar și fiica lui Irod, folclorul neconservând numele Salomeei.

²³ *Ibidem*.

²⁴ A. Fochi, *op.cit.*, p. 139.

²⁵ *Ibidem*; S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, București, III, 1901, p. 327-331.

²⁶ A. Fochi, *op.cit.*, p. 362.

²⁷ *Ibidem*, p. 111, 138-139, 197, 259, 370.

²⁸ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 256-257, 546, 114-115.

împreună cu localizările pe care basmele, poveștile ori colindele le atribuie Zânelor, permit reconstituirea unei geografii specifice acestor fapte mitice extramundane: “unde nimeni nu nimerește”, “unde om nu calcă”, “unde voinici nu chiuiesc”, “unde fete mari cosite nu împletesc”, “unde secure nu pocnește”, “pe unde n-or fi pietre zidite”, “unde nu-i glas de cocoș”, “în zăcătura vacilor”, “în pășunea oilor”. “unde câini nu latră”, “unde focul nu arde”, “în scapătul soarelui”, “unde Dumnezeu nu se pomenește”, “unde popă nu toacă, unde fată nu joacă”, “unde nu trage clopotul”, “unde biserică nu se face”, “în talpa iadului”, “în pustieșaguri”, “peste noăzeci și nouă de hotare”, “în coadele mărilor”, “în rădăcinile prapurilor”, “în pădurea părăsită”, “în copaci lungi”, “în butuci borțoși”, în lemne putregăioase”, “în coarnele cerbilor”, “în urechile ciutelor”, “în copitele șerpilor”, “în locuri pustiite”, “în munți înalți”, “în văi adânci”, “în văi nelocuite”, “în piatra mușchiată”, “la felele Zânelor”, “la împăratul” etc.²⁹

Toate aceste coordonate precizează încă o dată caracterul lor necreștin, Zânele fiind opuse ființelor de sorginte dumnezeiască. Viețuind într-un spațiu care refuză toate elementele uzuale ale spațiului creștin (preotul, slujba, biserica, clopotele, toaca) ele sunt localizate asemeni elementelor diavolești (în iad, gheenă). Apar uneori și în cadrul satului, în unele locuri speciale: case părăsite și răspântii de drumuri. Punctul de întâlnire a două sau mai multe drumuri este întotdeauna un loc periculos funcționând ca o poartă pentru ființele celeilalte lumi, inclusiv pentru Zâne. Tocmai de aceea aparițiile lor sunt semnalate aici iar oamenii săvârșesc practici magice legate de ele în aceste încrucișări de drumuri. Din aceleași motive, în mai toate răscrucile satelor românești se amplasau troițe. Un loc preferat pentru aparițiile lor sunt și podurile³⁰. Realizând trecerea peste o apă, spațiu mișcător a tot felul de duhuri și spirite, podurile sunt locuri propice și pentru încercările inițiatice, ele marcând totodată o *trecere* în alt statut, în alt nivel al inițierii.

Geografia lelelor se leagă de caracterul lor, permițând și o oarecare clasificare în funcție de competențele pe care și le asumă. Sunt divinități ale naturii sălbatice, stăpânind apele și peștii, munții și pădurile cu arborii și animalele care le populează, grotele, stâncile. Sunt totodată personificări ale forțelor atmosferice, ele având în puterea lor vânturile, ploile, furtunile. Nu le lipsește nici caracterul celest care le leagă de astre, de lumea aeriană, de principalele momente ale zilei și ale anotimpurilor³¹. Metamorfozările pe care le suferă, le includ tot printre elementele naturii. Se transformă adesea în plante ori în arbori, dar și în animale ori păsări (căprioara, cerboaița, ursoaica, rândunica, porumbița, păunița etc.). În plus, *Măiestrele* – categorie aeriană de Zâne – sunt identificate și cu păsările fantastice din basme care ajută tinerii eroi. Dintre animale, se remarcă preferința pentru metamorfozarea în cerboaițe. Metamorfozele sunt rezultatul unei vrăji ori blestem sau sunt voluntare, înscriindu-se printre calitățile lor miraculoase³².

Stăpânirea domeniului acvatic este subliniată de numeroase apelative ca *Zâna Apelor*, *Fetele de Lac*, *Fetele de Apă* etc., precum și de înrudirile cu *Știma Apei*, *Vâlva Apei*. Multe hidronime și legende locale se leagă de ele. Basmele care au ca eroine Zâne acvatice precizează metamorfozări ale acestora în pești ori “nașterea” lor în narațiunea fabuloasă, din pântecul unui pește spintecat de pescar. Ele săvârșesc minuni despicând apele sau mișcându-le după voia lor, populându-le cu pești dar și alte miracole în afara domeniului acvatic mai ales, pentru a ajuta tânărul erou să treacă de probele la care este supus³³.

Aspectul acvatic le conferă și calitățile lor vindecătoare / cauzarea bolilor, apa fiind în general o forță regeneratoare cât și distructivă.

²⁹ A. Gorovei, *Folclor și folcloristică*, Chișinău, 1990, p. 174-176; *idem*, *Literatura populară*, II, București, 1985, p. 114-156; A. Rațiu, *Românii de la est de Bug*, București, 1994, p. 70-168; E. Petrovici, în *A.F.F.* VI, 1942, p. 65-66; A.D. Culea, *Datini și muncă*, I, București, s.a., p. 72-74.

³⁰ *Legendele florei*, București, 1994, p. 287.

³¹ D. Bolintineanu, *Brises d'Orient*, Paris, 1866, p. 364-365.

³² A. Fochi, *op.cit.*, p. 197; P. Papahagi, *Vânătorul cel Viteaz și Frumoasa Pământului*, București, 1977, p. 199-201, 376; L. Costin *Mărgăritarele Banatului*, Timișoara, 1925, p. 76-79; A.D. Culea, *op.cit.*, p. 72-74; I.I. Mirea, *Legende animalelor, păsărilor, insectelor, arborilor, florilor*, București, 1937, p. 25, 107-111; A.M. Marienescu, *Arghir și Ileana Cosânzeana*, București, 1994, p. 45-55, 142-147;

³³ I. Pop Reteganul, *Povești ardelenesti culese din gura poporului*, II, Brașov, 1913, p. 41-52.

Calitățile oraculare rezidă tot în acest aspect căci în general în mitologie, apa ca oglindă naturală, sursă a metamorfozării, a imaginilor răsturnate, constituie mediul prevestirilor. Interdicția privirii – în cazul Zânelor (ca și al Ursitoarelor) – se leagă mai ales de acest aspect, al capacității lor vizionare care pătrunde timpul printr-o forță dincolo de puterea de înțelegere a omului și de aceea interzisă lui. În această discuție trebuie integrate Zânele de tipul *Zâna Zorilor*, stăpână a unei fântâni miraculoase (cu apă vindecătoare, cu apă vie, cu apă prevestitoare) pe care muritorii nu o puteau privi în ochi. Privirea ei îi orbea căci în ochii ei se putea citi adevărul vieții și morții. Din același motiv prevestitorii sunt, în general, orbi. În alte variante, privirea Zânei sau apa fântânii ucide, înnebunește sau transformă în stană de piatră³⁴.

Fecioare mereu tinere, stăpâne ale apelor pământului, lor li se atribuie și păzirea apei tinereții. Narațiunile multor basme se realizează în jurul Zânei care păzește fântâna apei vieții ale cărei ape dădeau tinerețea fără bătrânețe și viața fără de moarte celor care se scăldau în ea. Aceste narațiuni mitice se realizează tot pe ideea calităților vitale și regeneratoare ale apei: apa care dă nemurirea, apa care conferă tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte³⁵.

Fântânile sunt integrate între domeniile lor de competență. În basme, Zânele apar frecvent lângă o fântână, locuiesc uneori în ele, iar în mai toate practicile rituale legate de ele, un element esențial este apa “neîncepută”, luată în zori din fântână. Importanța fântânilor este relevată și de practica “mesei sfințirii fântânilor”. Cei care refăceau o fântână, obișnuiau să o sfințească, dând la sfârșit un praznic – desfășurat de regulă chiar lângă fântână³⁶.

Stăpânirea văzduhului le permite provocarea vânturilor, vârtejurilor de vânt, ploilor, grindinii, chiar a furtunilor. Expresia “luat de lele” se folosește și cu sensul de a merge cu repeziciune mare, a porni “val - vârtej”. Lelele se deplasează în aer, încing dansuri aeriene, trimit prin aer diverse boli printre care și nebunia - acțiune exprimată prin expresiile “vânturit de lele”, “a vânturi”. Caracterul lor aerian a făcut ca în numeroase basme ele să apară ca personificări ale vânturilor. Toate aceste atribuții apar ca specifice lelelor în general dar au generat totodată o specializare a lelelor, la nivelul categoriei *Vântoaselor* (*Vânturițe, Vânturoase, Vârtițe, Jihoroase, Nagode*). Despre ele se spune adesea că sunt stârnite de Diavol, ca și vânturile și bolile pe care le propagă³⁷.

Sunt personaje celeste care depind de mersul stelelor pe cer, de puterea magică a lunii și de forța pe care o răspândește lumina soarelui. Imaginile lor se concretizează în lumina lunii ori în strălucirea halucinantă a soarelui în miezul zilei. Ele personifică și dimineța, aurora, lumina trandafirie a răsăritului. *Zânele Zori*, nume care indică mai frecvent Zânele morții, apar și ca fecioare care aduc dimineța. Pentru a câștiga timp prelungind noaptea, eroii basmelor le leagă de copaci iar dimineța nu vine până când ele nu sunt eliberate³⁸.

Unul din spațiile cele mai frecventate de lele este pădurea, aici având loc cele mai numeroase întâlniri ale oamenilor cu ele. Situată în afara spațiului uman, departe de sunetul clopotelor și toacei, pădurea constituie locul predilect al întâlnirii personajelor supranaturale de toate tipurile. Descrierile basmelor ori ale oamenilor care-au dat ochii cu ele le plasează aproape întotdeauna lângă trunchiul unui copac, în preajma unui izvor, lângă stânci, la intrarea unei peșteri ori în luminișurile pădurii. Stăpâne ale naturii sălbatice, Zânele sunt implicit stăpânele pădurii, așa cum o ilustrează nume ca *Zânele Pădurii, Zâna Verde, Fetele Pădurii, Fetele Codrului, Fata Sălbatică*. Cei care le încalcă teritoriul trebuie să păstreze liniștea căci cântatul ori chiuitul în pădure atrăgea mânia Zânelor. Puterea lor rezidă în viața codrului, distrugerea acestuia pereclitându-le existența. Pentru a le constrânge să redea viața fiului său ucis de ele, Baba Novac dă foc pădurii iar pentru a scăpa, Zânele îl readuc pe Gruia la viață³⁹.

³⁴ L. Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, București, 1895, p. 494; *Basmul cu Soarele și Luna*, București, 1988, p. 93.

³⁵ *Basmul cu Soarele...*, p. 93.

³⁶ M. Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, București, 2000, p. 169.

³⁷ A. Fochi, *op.cit.*, p. 362; V. Butură, *Cultura spirituală românească*, București, 1992, p. 173-182.

³⁸ L. Șăineanu, *op.cit.*, p. 333.

³⁹ A.M. Marienescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1971, p. 292-296.

Ele asigură viața faunei și vegetației spațiului forest. Apar în ipostaza de Stăpâne ale Animalelor: ocrotind animalele, vânându-le, alteori pedepsind muritorii ce se încumetă să vâneze. Numeroase basme relatează povestea fiului de împărat care surprins de Zâne la vânătoare este ucis de ele, ologit ori transformat în animal (de regulă în cerb, animal consacrat al Zânelor)⁴⁰.

Multe dintre Zânele Pădurii viețuiesc în interiorul arborilor. Tipul cel mai reprezentativ îl constituie *Fata din Dafin* (*Dafna*), numită de românii sud-dunăreni *Mușatila Dafna*. Aceasta trăiește în trunchiul copacului, putând însă să-l părăsească temporar. Prin peregrinările ei în pădure întâlnește un tânăr (fiu de împărat la vânătoare, print) de care se îndrăgostește. Iubind un muritor, își pierde statutul de Zână, de ființă nemuritoare iar arborele refuză să-și mai deschidă trunchiul pentru a o primi. În alte variante, Zâna trăiește între crengile dafinului. Alte Zâne de acest tip trăiesc într-un măr fermecat, într-un pom uriaș, în paltini sau nuci⁴¹.

Legăturile Zânelor cu arborii sunt generate nu doar de caracterul lor de divinități foreste ci și de natura lor demonică, de ființe care realizează trecerile dintre lumea umană și cea non-umană. Arborii permit și ei trecerile dintre lumi. Cu rădăcinile înfipite în lumea subpământeană, cu trunchiul pe pământ, în lumea umană, cu crengile în văzduh printre astre și duhuri aeriene, arborii sunt ei înșiși culcare de trecere între lumea oamenilor și cea a duhurilor, între lumea viilor și cea a morților (copacul care trece sufletul mortului în cealaltă lume)⁴². Tot de aceste particularități se leagă și un mic detaliu: “bușteanul lelelor” – trunchi de copac, vehicol folosit de acestea, poate fi folosit și de muritori pentru a trece în lumea de dincolo⁴³.

Un tip asemănător Dafnei, este acela al Zânei care trăiește ori se naște dintr-o floare (floare fermecată, crin uriaș, mac). Stăpânirea florilor a dat și nume ca *Zâna Florilor*, *Zânele Florilor* precum și unele genealogii florale. Zânele stăpânesc toate plantele și mai cu seamă pe cele medicinale cărora le dau sau le iau virtuțile salutare. În puterea lor se află și plantele miraculoase de tipul “iarba fiarelor”, plante care indică prezența comorilor, plante care luminează în noaptea ori plante care permit deschiderea tuturor lacătelor și ferecăturilor. Unele plante poartă chiar nume de lele: sânziană, drăgaică, zânioară, zânișoară, iazmă, nălucă, zmeoaică ori derivate: ciurul zânelor, sita zânelor, coarda ielelor⁴⁴. Alte Zâne se nasc din diverse fructe (fruct fermecat, măr, măr de aur, rodie) ori legume (curcubătă). Uneori ele ajută femeile sterpe să aibă copii, dându-le un fruct miraculos. Aceste aspecte mitologice includ în domeniul lor de competență și stăpânirea creșterii și rodirii fructelor, ca de altfel a tuturor roadelor pământului.

Sunt divinități ale fertilității și fecundității, legate de mana câmpului și a animalelor. Joacă pe țărini asigurând rodnicia pământului. Cei care le întâlneau din întâmplare pe câmp, pentru a fi feriți de pedepsele lor, le adresau repede vorbe frumoase, expresii de laudă, le urau să le crească hora mare iar Zânele îmbunate le umpleau desagii sau coșurile cu grâne, făină ori legume. În basme, ele ajută eroii să îndeplinească încercările inițiatice la care sunt supuși, multe fiind activități cu caracter agricol: ararea ori secerarea unei suprafețe foarte mari, defrișarea și destelenirea pământului etc.⁴⁵ Și în acest caz putem vorbi de o oarecare specializare căci Zânele câmpenești, legate de vară, rodnicie, germinație, seceriș, poartă numele de *Drăgaice* ori *Sânziene*. Nu se poate afirma că există o categorie clară de Zâne numite astfel, cărora li se atribuie exclusiv domeniul agrar căci textele folclorice dezvăluie pentru mai toate Zânele competențe de acest tip. Atâta doar că Zânele verii, patroane ale activităților sus menționate sunt numite cel mai frecvent *Drăgaice* ori *Sânziene*⁴⁶.

⁴⁰ L. Șăineanu, *op.cit.*, p. 282, 595.

⁴¹ P. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905, p. 65-122; N. Densușianu, *Vechi cântece și tradiții populare românești*, București, 1975, p. 24-31; G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885, p. 401-402; L. Șăineanu, *op.cit.*, p. 291-302.

⁴² A. Oișteanu, *Motive și semnificații mito-simbolice*, București, 1989, p. 130-151.

⁴³ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 114.

⁴⁴ V. Ioniță, în *Studii și comunicări de Etnografie Istorie*, III, 1979, p. 67; *Legende de floare*, p. 196-200; Irina Nemeti, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2000, p. 196-197.

⁴⁵ I. Pop Reteganul, *loc.cit.*

⁴⁶ A. Fochi, *op.cit.*, p. 116-118, 316-319.

Tot de lele depinde și bogăția turmelor, sporirea lor, mana vacilor și oilor ori fura laptelui acestora. ele fiind totodată și sursa bolilor animalelor. Oile și vitele nu trebuie să treacă peste vârfuri de munți, culmi, acestea fiind locuri aflate în stăpânirea lelelor. Sărbătorile care se țin pentru sănătatea animalelor corespund unor sărbători legate de lele: Stretenia, Sântoaderii, Sângeorzul⁴⁷.

Sunt implicit legate de fecunditatea femeilor⁴⁸, de nașterile și creșterea copiilor (date fiind și legăturile lor cu Ursitoarele). Apar în diverse creații folclorice amenințând viața noului născut (uneori și a mamei), luând laptele mamei, trimitând bolile copilăriei, furând pruncii. Pe de altă parte, copii orfani ori părăsiți sunt de multe ori salvați și crescuți de Zâne care chiar îi alăptează în caz de nevoie. Sunt prezente în basme în episoadele inițiatice legate de aventurilor tinerilor eroi (Făt Frumos, Fiul de Împărat...)⁴⁹. Prezente la naștere, ele apar și în momentul de trecere al căsătoriei, dar mai ales în practicile menite să atragă dragostea, în cele ce vizau aflarea ursitului și urgentarea căsătoriei⁵⁰. Zânele implicate în fenomenul Morții sunt poate cele mai specializate personaje din cadrul acestei mari familii. Confundate adesea cu Ursitoarele, ele poartă numele de *Zori* ori *Zâne Zori* și sunt invocate de femeile bocitoare în a treia dimineață după deces când se crede că sufletul pleacă în marea călătorie peste vămile ce despart lumea viilor de lumea morților⁵¹. Numele *Zori* este dat și pentru a denumi Zânele care personifică zorile dimineții, invocate de regulă în practici de dragoste⁵².

Lelele cauzează o mulțime de boli dar au totodată și calități vindecătoare, ele deținând boala precum și remediul. Numeroase boli erau denumite în satul românesc prin expresii de tipul "luat de lele", "lovit de lele", "de lele", "apucat de lele", "ologit de lele", "luat din Șoimane", "bolnav de Dânsel", "durerea ca Dânsel și omor din Șoimane", "agudit de Albe", "loat de Albe". Pentru casa cu copii bolnavi se folosește expresia "e pusă în trecătoarea lelelor". Cei ce doreau răul cuiva foloseau blesteme de tipul "găsite-ar lelele", "luate-ar lelele", "să-l apuce Rusaliile"⁵³. Se credea că ele provoacă guturaiul, paralizia, nebunia, epilepsia, durerea de cap, reumatismul, orbirea, albeața ochilor, ologirea, muțenia, impotența, frigurile (motiv pentru care lelele mai sunt numite și Friguri), bubele, impotența, bolile copilăriei, ciuma, holera. Se spune că "trag vinele" oamenilor pentru a-și lega ce li s-a rupt la căruță. În general, aceste afecțiuni le capătă cei care încălcându-le teritoriul, au băut apa în care ele s-au scăldat, au călcat locul lor de dans ori de popas, le-au văzut ori le-au auzit, au dormit afară ori au săvârșit nelegiuri.

Practicile săvârșite de oameni pentru a obține vindecarea de toate aceste afecțiuni ori a le preveni sunt animate de un mecanism structurat pe ideea că un leac nu-și produce efectul decât dacă i se cunoaște originea, la fel și a bolii pe care trebuie să o anihileze⁵⁴. Revenirea, peste un an, în locul unde s-a contactat boala, poate aduce vindecarea, la fel scăldatul în apa unde s-au scăldat Zânele.

Se folosesc diverse preparate pe baza unor plante care au și menirea de a îndepărta lelele ori alte duhuri: pelin, peliniță, leuștean, usturoi, ferigă, rămurile de trandafir, măceș, tei, salcie, busuioc, sânziene, ciurul zânelor, cicoare, șerpantă, iarba vânturilor⁵⁵. Multe dintre acestea se culeg într-un mod ritual determinat de tabu-uri și precauții, după un scenariu similar celui al culegerii mătărgunei. De obicei, plantele de leac se culeg de babe nemăritate, fete fecioare sau copii, păstrarea virtuților plantei fiind condiționată de puritatea virginală a culegătorului⁵⁶.

⁴⁷ M. Coman, *Bestiarul mitologic românesc*, București, 1996, p. 27-30.

⁴⁸ M. Eliade, *Meșterul Manole*, Iași, 1992, p. 83.

⁴⁹ A. Fochi, *op.cit.*, p. 139-144; D. Cantemir, *loc.cit.*; D. Pop, *loc.cit.*

⁵⁰ S.Fl. Marian, în *Analele Academiei Române*, II, XV, 1893, p. 102-109.

⁵¹ C. Brăiloiu et alii, *Folclor din Dobrogea*, București, 1973, p. 186-190; M. Olinescu, *Mitologie românească*, București, 1944, p. 461; N. Both, în *AMET*, 1962-1964, p. 464-486.

⁵² T. Pamfile, *Dragostea în datina tinereții român*, București, 1998, p. 43.

⁵³ I. Mușlea, O. Bîrlea, *op.cit.*, p. 207-218.

⁵⁴ M. Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 16.

⁵⁵ I.A. Candrea, *Folclorul medical român comparat*, Iași, 1999, p. 262-264; V. Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, II, 1988, Paris, p. 53-55, 75-77, 34-37; Elena D.O. Sevastos, *Literatura populară*, II, București, 1990, p. 159.

⁵⁶ L. Șăineanu, *Ielele...*, p. 19; A. Fochi, *op.cit.*, p. 112.

Pentru îndepărtarea lelelor se mai obișnuia punerea în parii gardurilor a unor tigve de cal. ca și în cazul strigoilor și altor spirite. În același scop se scrijeleau capete de cai pe stâlpii de pridvor ori pe tocurile ușilor⁵⁷. Când vedeau vârtejuri de vânt, pentru a nu fi loviți de Vântoase, oamenii își făceau cruce și scuipau spre ele ca în cazul oricărui lucru necurat. Se mai obișnuia să se lege repede brăcinarul cu trei noduri. Când treceau pe lângă cel cu brăul înnodat, Vântoasele rămâneau cu "dracul din ele" legat de bot ca un cal cu căpăstrul. Pe aceeași idee se bazează și basmele care relatează încătușarea lor într-un vas (ulcior, bute). Oamenii nu ieșeau noaptea afară, chiar dacă-i striga cineva căci adesea, lelele vin noaptea, strigă pe nume iar cel care iese din casă este pocit.

Extrem de eficiente pentru vindecare sunt și obiectele uitate de lele în locurile pe unde au poposit (inele, mărgel, toporașe)⁵⁸. Este interesant faptul că frecvent, aceste obiecte "pierdute de lele", "pietre dentru lele" sunt de fapt piese arheologice preistorice ori antice (silexuri, toporașe metalice ori de piatră, fusaiole, care miniaturale de metal). Când oamenii găseau pietre găurite sau ciocane de piatră ziceau că "le-au pierdut Măiestrele", carul de piatră fiind un mijloc de transport specific lor iar topoarele de piatră fiind incluse printre atributele lor⁵⁹. Fierul era considerat un metal profilactic în cazul lelelor și altor duhuri. Când se culcau pe câmp, la amiază, după lucru, oamenii obișnuiau să înfigă un obiect metalic în pământ - seceră, cuțit, pentru a fi feriți de pocitură.

Pentru a le îmbuna preventiv ori a obține vindecare, se făceau pomeni. Cele din zilele speciale consacrate morților le cinsteau și pe ele dar se practicau și pomeni fără fixare calendaristică. Pentru diverse boli se coceau mici turtițe care se dădeau pomână copiilor, aceștia neavând voie să mulțumească: se dădea de pomână pânză de un rând de haine sau se îmbrăca o fată săracă etc. Se utilizează pentru vindecarea afecțiunilor cauzate de lele, ființe dușmane creștinilor, invocate de vrăjitoare, citania la preot ori chiar la mănăstire. Se mai obișnuiește să se facă, în aceleași scopuri, clacă la preot de către bărbați iar femeile țin o seamă de zile (Rusaliile, Stratul Rusaliilor, cele nouă Joi de după Paști, Marina, Sfântul Foca etc.) fără să lucreze, evitându-se în special activitățile care se leagă de tors, țesut, cusut⁶⁰.

Recunoscuți ca purtători ai vindecării pentru bolile "din lele" sunt Călușarii. Bolnavii intră în ceata lor și zac fără să scoată un cuvânt cât timp durează dansul, în final fiind vindecați. Unele versuri rostite de călușari sunt semnificative în acest sens: "Din căluș să sară-n sus/ Din Rusale să se scoale"⁶¹.

Mijlocul cel mai eficient pentru exorcizarea lelelor este utilizarea descântecelor. Cu nenumărate variante înregistrate în toate zonele locuite de români, acestea se prezintă surprinzător de unitare din punctul de vedere al conținutului textelor lor. Surprinzător este și faptul că din marea masă a descântecelor culesc, majoritatea se referă la afecțiuni cauzate de lele. Pe lângă textele simple – exorcizare sub formă de rugămintă sau amenințare, există și descântece care au texte mai complexe, bazate pe un scenariu mitic. De regulă, alături de lele și contrabalansând acțiunile malefice ale acestora, apare Maica Domnului și, uneori, Sfintele⁶².

Gestica rituală care însoțește descântecul este în general aceeași ca și în cazul farmecelor ori a desfacerilor, la fel și instrumentarul magic. Se iau o serie de precauții: nimeni nu trebuie să audă descântecul, să vadă ce se petrece, altfel, practica este inefficientă. În același scop, descântecul trebuie întotdeauna plătit. Scenariile rituale care însoțesc descântecul realizează imagini care copiază fidel iconografia lelelor: descântătoarea merge în zori, cu fetele care o însoțesc, desculțe, despletite, îmbrăcate în alb, la o apă curgătoare⁶³. Localizarea în timp și spațiu, descrierea descântătoarelor, corespund

⁵⁷ I.A. Candrea, *op. cit.*, p. 250-251.

⁵⁸ A. Fochi, *op. cit.*, p. 144.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 198.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 144.

⁶¹ O. Bîrlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, 1982, p. 49.

⁶² S.Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri. Descântece populare române*, București, 1996, p. 62, 102; P. Pârvolescu, *Hora din Cartal*, în *Din viața poporului român. Culegeri și studii*, I, București, 1908, p. 65-67.

⁶³ C. Rădulescu-Codin, *Literatura populară*, I, București, 1986, p. 514-517, 535; T. Pamfile, *Boli și leacuri la oameni, vite și păsări după datinile poporului român adunate din comuna Țepu (Tecuciu)*, în *Din viața poporului român. Culegeri și studii*, XIII, București, 1911, p. 26-46; V. Butură, *Enciclopedie...*, p. 78.

descrierilor mitice ce se referă la aparițiile lelelor. În general descântă femeile, uneori și copiii, foarte rar bărbații. Se descântă uneori de mai multe persoane - babă cu o fetiță, o babă cu opt fete (de Milostivnice). Descântătoarele cred că au puterea de a vindeca de la Maica Domnului sau de la Sfânta Vineri. Se mai crede că acest dat este dobândit de la lele. În urma unei boli grele, sufletul descântătoarei este purtat de lele prin văzduh și învățat tainele vindecării⁶⁴. Se subliniază astfel caracterul inițiativ al acestor personaje, experiențele legate de ele plasându-se la limita dintre viață și moarte, într-o ambianță extatică. Implicând practici și puteri care vin de dincolo de granițele lumii creștine, descântatul este tabuizat pentru anumite zile ale anului, sărbători ale calendarului ortodox. Astfel, nu se descântă de Florii, la Joi-Mari, de Sfântul Gheorghe, de Cîrcovul Sfintei Marina, de Sfântul Ilie, în Vinerea Mare, la Filipi⁶⁵.

Zânele sunt personaje magiciene, stăpâne ale diverselor obiecte magice. Basmele le înfățișează ca fermecătoare, imagine ce se potrivește și descrierilor farmecelor vrăjitoarelor: "iară Zâna în calea sa/ farmece-le-și aduna/ rămurele mărunțele/ trei de sângerul roșiat/ trei de socul uscat/ trei de cornul înnodat..."⁶⁶. Patroane ale vrăjitoarelor, Zânele sunt invocate de acestea în practicile lor. La fel, fetele tinere, în farmece și descântecele de dragoste, în cele care au drept scop sporirea frumuseții, grăbirea măritişului, ori desfacerile de farmece rele, se adresează în general lelelor. Farmece de dragoste (de frumusețe, ca să fie fetele jucate) cât și desfacerile (de făcătură, depărtarea urii) se realizează pe aceeași schemă ca și descântecele⁶⁷. Gestică rituală ce însoțește textul este aceeași, remarcându-se încă o dată similaritatea imaginii fetei ce farmecă sau descântă cu cea a Zânelor.

Din caracterul lor magic derivă și calitățile oraculare. Ele prezic bolnavilor dacă se vor însănătoși sau nu, li se arată în vis povătuindu-i. Apar în vis prevestind ce se va întâmpla, mai ales când urmează o nenorocire. În legătură cu aceste calități trebuie plasate practicile oraculare săvârșite mai ales de Sânziene, vizând aflarea viitorului⁶⁸.

Printre calitățile lor se numără muzica și coregrafia. Lелеle colindă prin văzduh cântând, însoțite uneori de lăutari. Cântă cu gura dar și cu diverse instrumente muzicale: nai, fluier, cimpoi, vioară. Glasul lor deosebit de frumos poate provoca celor ce le aud nebunia sau o tristețe sfâșietoare care sfârșește cu moartea. Ele pot dărui virtuozitatea la fluier. Cei ce doresc să cânte "măiestru" la un anumit instrument, merg noaptea la o răscruce de drumuri și îl îngroapă cu mâinile la spate (în cazul fluierului, acesta are găurile astupate cu ceară și e umplut cu lapte de capră roșie). După nouă zile îl dezgroapă în același mod, după care pot cânta minunat la instrumentul respectiv chiar dacă înainte nu știuseră să cânte deloc⁶⁹.

Sunt descrise aproape întotdeauna dansând, dansul fiind atributul cel mai important al mitologiei lor. Dansează în văzduh, în copaci, în poieni, pe vârfuri de dealuri – care iau uneori numele lor – lângă ape sau la intrarea în peșteri. Când dansează pe pământ, locul horei lor rămâne însemnat cu o urmă în formă de potcoavă sau cerc – "cercolan" – de iarbă arsă. Mai târziu, acolo cresc ierburi otrăvitoare și buruieni rele folosite de vrăjitoare în fabricarea diverselor poțiuni. Dansează dezlănțuit, frenetic, iar muritorii care le surprind și sunt antrenați în horă își pierd apoi mințile, paralizează, orbesc, înnebunesc sau chiar mor. Pentru cei care dansează meșteșugit, ori cu patimă, se folosește expresia "joacă parcă e luat din Șoimane"⁷⁰.

Legate de acest aspect al personalității lor sunt și dansurile cetelor de Drăgaice ori Drăgăicute, grupuri de fete care copiază imaginea și manifestările Zânelor Drăgaice. Dansul pe care fetele îl execută, vizând asigurarea recoltei, poartă de asemenea numele de Drăgaică⁷¹. Dansul Călușarilor este de asemenea legat de ele, pe mai multe coordonate. Călușarii sunt patronați de lele, capătă darul de a dansa

⁶⁴ I.A. Candrea, *Folclorul medical...*, p. 332; I. Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, 1998, p. 114.

⁶⁵ I.A. Candrea, *op.cit.*, p. 334-335.

⁶⁶ A.M. Marienescu, *op.cit.*, p. 295-296.

⁶⁷ S.Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri. Descântece populare române*, București, 1996, p. 26-34, 47-51, 62-67.

⁶⁸ A. Fochi, *op.cit.*, p. 317-320.

⁶⁹ O. Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976, p. 183-185.

⁷⁰ A. Fochi, *op.cit.*, p. 329.

⁷¹ *Ibidem*, p. 117-118.

de la ele, exorcizează “de lele” prin intermediul dansului lor ritual, dansează și pentru rodnicia pământului aflată de asemenea în puterea lor. Frenesia dansului lor este reprodusă și de dansul numit “căderea Rusaliilor” executat de femeile din Timoc, mimându-se în final o cădere într-un somn hipnotic⁷².

Manifestările lor se plasează în diferite momente nocturne cât și diurne. Ca toate forțele demonice, Zânele preferă noaptea pentru horele și călătoriile lor, animate fiind de lumina lunară. Multe practici magice adresate lor, se desfășoară noaptea ori în zori, “înainte de răsăritul soarelui”, “înainte de cântatul cocoșilor”. Caracterul lor lunar este întărit și de legăturile lor cu Ursitoarele și cu Ileana Cosânzeana, personaje cu multiple afinități cu astrul nopții. În cazul lelelor este vorba mai degrabă de un caracter complex, celest care le leagă de astre în general căci mentalitatea populară le include și într-un imaginar mitic diurn. Zânele se manifestă, în special în sezonul cald, ziua la amiază, când “soarele este în înaltul cerului și aproape că nu mai are umbră”, apărând în ochii oamenilor ca desprinse din lumina solară, ca materializări ale razelor aurii.

Iconografia. Creațiile folclorice le înfățișează ca fecioare tinere, extrem de frumoase. Au părul lung, lăsat în valuri pe umeri, împodobit cu flori (uneori poartă cununii de flori pe creștet). Poartă veșminte albe (rar galbene), diafane, de mătase sau în, adesea transparente, împodobite cu podoabe de aur: mai rar, sunt descrise purtând platoșă, încinse cu brăuri roșii ori având printre accesorii clopotei. Adesea sunt prezentate nude sau seminude. Sunt aproape întotdeauna desculțe. Veșmintele lor au calități speciale: lipsite de ele, adesea Zânele își pierd puterile. Aceasta este modalitatea prin care, în basme, eroii reușesc să le captureze⁷³.

Sunt descrise și ca femei înaripate. Au ca atribute flori, ramuri de copaci, spice, torțe, fluier, naiuri. Uneori, printre atribuțiile lor se numără și armele, în special sulitele și săgețile de care se servesc pentru a-i lovi pe muritori⁷⁴.

Asocierile pe care le operează mitologia românească în cazul Zânelor, rezultă din elementele caracteristice ale personalității lor, elemente care le apropie, le pun în relație cu alte personaje. *Ileana Cosânzeana* este beneficiara celor mai frecvente asocieri. În acest context, Zânele sunt secundantele ei, personaje secundare care o însoțesc în spațiile în care o plasează diversele narațiuni mitice⁷⁵. *Făt Frumos* este plasat în asociere cu Zânele date fiind legăturile acestora cu *Ileana Cosânzeana*, perechea eroului în narațiunile fabuloase. *Sântoaderii* sunt demoni hipomorfi a căror mitologie este strâns legată de cea a Zânelor fiind concepuți ca o imagine mitică masculină replică la grupul Zânelor⁷⁶. *Sfântul Ioan Botezătorul* este implicat în domeniul mitic al Zânelor, asociat fiind cu Zânele verii și cu personajele care formează “ceata lui Irod” (*Irod, Irodiada și Irodiese*)⁷⁷.

Numeroase personaje mitice au fost identificate adesea ori confundate cu lelele: *Ursitoarele, Iazmele* sau *Iezmele, Vâlvele, Muma Pădurii, Fata Pădurii* sau *Fata Sălbatică, Știma Apei, Femeile Pești* sau *Faruoni, Sfintele, Joimărița, Marțolea, Striga, Dochia*. Situația se datorează unor competențe și trăsături comune care au permis aceste suprapuneri.

Obiceiuri calendaristice legate de Zâne

În mitologia românească se pot observa două tipuri de circumstanțe în care apar Zâne și personaje similare: ciclul vieții – care privește individul (gestica rituală fiind săvârșită în familie, în grupul înrudit) și ciclul naturii, al anotimpurilor – care privește colectivitatea (obiceiurile implică întreaga comunitate). În fiecare din aceste cicluri se disting circumstanțe “de trecere” care sunt momente privilegiate pentru manifestările acestor ființe: nașterea, căsătoria, moartea, trecerea între două anotimpuri. În funcție de aceste circumstanțe se operează o distincție în cadrul Zânelor. Astfel, ciclul vieții căruia îi aparțin riturile

⁷² V. Kernbach, *Universul mitic...*, p. 219-220.

⁷³ *Basme*, București, 1989, p. 108-112.

⁷⁴ G. Săulescu, în *Analele Academiei Române*, II, VII, II, București, 1883, p. 330-333.

⁷⁵ V. Kernbach, *Dicționar...*, p. 260.

⁷⁶ A. Fochi, *op.cit.*, 308-316.

⁷⁷ Elena Niculiță Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, II, Iași, 1998, p. 147.

nașterii, căsătoriei și cele funerare este dublat de mitologia *Ursitoarelor* (Zâne ale destinului). Ciclul anotimpurilor, cu diversele rituri calendaristice, rămâne apanajul Zânelor⁷⁸.

Zânele sunt prezente pe parcursul întregului an, aparițiile lor fiind mai intense în unele perioade "speciale". Calendarul popular marchează prin diferite sărbători momentele apariției diverselor duhuri pe pământ, momente în care se crede că cele două lumi comunică. În mentalitatea tradițională granițele dintre lumea umană și cea non-umană sunt foarte labile. Este greu de spus dacă lumea morților și cea a ființelor demonice, supranaturale este aceeași. De cele mai multe ori separate, ele sunt descrise însă în aceiași termeni iar momentele în care porțile lumii pământene se deschid vin printre oameni atât ființele demonice cât și strigoii. Tocmai de aceea Zânele sunt frecvent legate de spiritele morților și de sărbătorile cu caracter funerar⁷⁹.

În timpul iernii, perioada cea mai frecventată de Zâne este cea a celor douăsprezece zile, de la Crăciun la Bobotează. Trecerea dintre ani marchează unul din momentele de trecere cele mai importante dintre cele două lumi. Pământul este vizitat de o serie de personaje venite din cealaltă lume în timp ce oamenii săvârșesc o serie de rituri pentru a le îndepărta ori a le îmbuna. Pentru a îndepărta lelele și a exorciza relele produse de ele, se desfășura în timpul colindatului, jocul Călușarilor, ca în săptămâna de Rusalii⁸⁰. Pentru că Zânele sunt personaje feminine ce personifică bolile, fiecare familie are grijă ca de Anul Nou, prima persoană străină care le intră în casă să nu fie o femeie, pentru a fi feriți de boli și ghinion⁸¹. Plasându-se într-un moment ce semnifică trecerea în timp, perioada este propice vrăjilor și practicilor vizând aflarea viitorului, practici patronate de asemenea de lele (ghicitul cu cositor turnat în apă, vergelul etc.)⁸².

La sfârșitul iernii se ține, la o săptămână după lăsatul secului de postul Paștelui sărbătoarea numită Sântoader care durează toată săptămâna, legată fiind de Sfântul Toader. Legăturile Sântoaderilor cu Zânele precum și practicile legate de animale și de păr, în special de părul femeilor, patronate în alte condiții de Zâne, le implică pe acestea, deși nu explicit, în acest moment ritual al calendarului popular⁸³.

Primăvara începe cu sărbătoarea consacrată Sfântului Gheorghe - 23 aprilie, moment în care toate forțele vitale ale naturii revin la viață, și sfârșește de Sfântul Ioan - 23-24 iunie când începe anotimpul rodirii⁸⁴. Sfântul Gheorghe este cel care patronează prima înverzire, holdele semănate, începutul sezonului plantelor cu virtuți tămăduitoare, redeschiderea izvoarelor și începerea pășunatului, sursă a laptelui – simbol al fluxului vital prin excelență. Tot acum încep să bată vânturile calde, primăvăratice iar pământul este luat în stăpânire de Zânele aeriene⁸⁵. Obiceiurile specifice sunt confecționarea păpușilor de frunze numite "Gheorghe verzi", ceremonialul Sângeorzului interpretat de ceata feciorilor, culesul ritual al plantelor magice, primul muls ritual, afumarea vitelor pentru îndepărtarea *Mâneacătoarelor*, cântăritul ritual⁸⁶.

În Săptămâna Patimilor, oamenii făceau focuri în grădini, lângă case și puneau lângă ofrande alimentare ce erau închinat Zânelor Bune care mâncau darurile și aduceau binele la casa respectivă⁸⁷.

Până la Rusalii, în anotimpul lelelor mai intervine sărbătoarea Ispasului, în joia din a șasea săptămână de după Paști (corespunde Înălțării). În miercuria de dinainte de Ispas se spune că umblă mult

⁷⁸ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *Ethnologie Européenne. Des Fées, de Démons, des Saintes*, Bruxelles, 1995-1996 (cours), p. 4-9; F. Jesi, în *La festa. Antropologia, etnologia, folklore*, (F. Jesi), Torino, 1977, p. 6-20.

⁷⁹ Singura diferență clară este cea a localizării. Morții locuiesc sub pământ sau în lună în timp ce personajele supranaturale populează totul: lumea subpământeană, lumea terestră (zonele unde nu trăiesc oameni), văzduhul, astrele.

⁸⁰ O. Bîrlea, *Eseu...*, p. 41-52.

⁸¹ Gail Klingman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, 1998, p. 51.

⁸² I. Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, București, 1997 p. 22, 33-34, 214-215; K. Kerényi, în *La festa...*, p. 33-47.

⁸³ A. Fochi, *op.cit.*, p. 308-310; Marianne Mesnil, Assia Popova, *Eseuri de mitologie balcanică*, București, 1997, p. 307-320.

⁸⁴ A. Fochi, *op.cit.*, p. 282-283.

⁸⁵ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 21; Marianne Mesnil, *Etnologul între șarpe și balaur*, București, 1997, p. 189-190.

⁸⁶ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 41; Mâneacătoare - este unul din numele dat lelelor.

⁸⁷ T. Pamfile, *op.cit.*, p. 79-80.

Rusaliile ologind pe cei care-i întâlnesc. De Ispas se fac pomeni, se curăță mormintele și se împodobesc, au loc o serie de practici similare celor de Sângiorz, acum însă vizându-se în special strigoii și secundar Zânele, se fac vrăji și descânțece⁸⁸. Se încheie semănatul plantelor se urcă boii și jucanii la pășunile montane, se însemnează mieii prin crestarea urechilor⁸⁹.

Rusaliile sunt precedate de sărbătoarea numită Todorusale (care de asemenea funcționează și ca nume al acestor Zâne), în miercurea a patra după Paște. Acum se celebrează Legatul Călușului și are loc întâlnirea Sântoaderilor cu Rusaliile. În timpul nopții, se crede că cetele lor se întâlnesc, joacă împreună, ele le dăruiesc oamenilor-cai crengi din anumiți arbuști; uneori astfel de cupluri au și copii, “copii de Zâne”⁹⁰.

Rusaliile - sărbătoare cu dată mobilă, celebrată la cincizeci de zile după Paști (timp de trei, cinci sau opt zile), a dat și unul din numele Zânelor anotimpului cald⁹¹. Situată după Paște, sărbătoarea Rusaliilor are un pronunțat caracter funerar iar plasarea ei în cadrul anotimpului cald i-a conferit caracterul agro-pastoral. Legate atât de domeniul funerar cât și de cel pastoral și agrest, Zânele se bucură acum de toate condițiile propice manifestărilor lor. Cei care nesocotesc această sărbătoare și lucrează sunt “luați din Rusale” sau “șoimăniți”⁹².

Cel mai semnificativ obicei legat de Rusalii este Călușul, dans magico-ritual cu caracter cabalin efectuat de ceata Călușarilor în săptămâna Rusaliilor. Raporturile Călușari - lele sunt destul de contradictorii. Dansatorii sunt patronați de lele ori de Ileana Cosânzeana de la care primesc darul de a dansa “măiestru”. În Banat se crede că dansul călușarilor este cel mai plăcut Miluitorilor. În unele zone, călușarii afirmă că se închină la trei Zâne lăsate de Dumnezeu spre a poci lumea iar în zona Alba, o proclamă ca patroană a lor pe Irodiasa. Totodată se tem de ele, putând fi loviți de mânia lor, la fel ca toți ceilalți oameni. Ei contracarează bolile și afecțiunile cauzate de lele prin dansul lor magic. În această opoziție cal - Zâne se situează și obiceiul de a încrusta pe stâlpii cerdacurilor ori pe ușă capete de cal, precum și cel de a pune tigve de cal în parii gardurilor⁹³. Totodată, în basme, Zânele sunt adesea proprietarele unor cai miraculoși, înzestrați cu puteri deosebite⁹⁴. Se produce, la nivelul gândirii mitice, un fel de identificare Zâne - Călușari. La meglenoromâni, dansatorii purtau numele “rusalii” sau “rusalci”. Pe aceeași idee, ardelenii le mai numesc pe lele - Călușite. Dansul aerian al lelelor par să fie reprodus de dansul măiestru al călușarilor, dans realizat prin efectuarea a numeroase salturi complicate.

În săptămâna Rusaliilor, ceata umblă cu lăutari și joacă prin sat, fiind poftiți chiar în ogrăzile oamenilor. Mișcările dansurilor imită mersul cailor, galopul, tropăitul, figuri acrobatice de încălecare, călușarii nechezând asemeni animalului consacrat. Toate acestea îi apropie de figura mitică a Sântoaderilor, tineri cu copite de cal legați și ei de mitologia Rusaliilor⁹⁵. Călușarii dansează peste bolnavi, dansul lor exorcizând bolile “de lele”, “de Rusale”. Călușarii afumă cu usturoi copiii bolnavi, iau în brațe copiii mici, îi aruncă în sus, astfel micuții fiind protejați de boli, mai ales de friguri. În gospodăria unde joacă, sporesc șansele recoltei bune, bogate, precum și bogăția turmelor de vite sau oi⁹⁶. Uneori, după dans, sunt poftiți la masă și cinstiți cu mâncare și băutură. Întotdeauna, prima îmbucătură pe care o iau, o aruncă sub masă, fiind “jertfa Irodesii” - patroana lor⁹⁷.

⁸⁸ Legătura lor cu strigoii este însă pregnantă așa cum o subliniază și numele de Strigoaice care li se acordă mai ales în momentul furii laptelui.

⁸⁹ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 89, 99; A. Fochi, *op.cit.*, p. 152.

⁹⁰ S.Fl. Marian, *Sărbătorile...*, p. 165-167, 327-331.

⁹¹ Numele Rusalii (Rusitori, Rusale, Todorusale) este preferat pentru zânele din perioada Rusaliilor dar ele sunt denumite și folosindu-se celelalte nume ale Zânelor mai ales lele, Dânse, Zâne rele, Miluite, Milostive, Iezme, Frumoase, Puternice, Cele Nepomenite, Oarbele-Șchioapele, Sfinte, Șoimane, Crăițe, Irodesse.

⁹² A. Fochi, *op.cit.*, p. 260.

⁹³ O. Bîrlea, *Eseu...*, p. 46.

⁹⁴ *Basme...*, p. 127-134; E. Petruțiu, în *AMET*, VIII, 1976, p. 263-274; T. Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Cluj-Napoca, 1977, p. 83; M. Eliade, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale*, București, 1997, p. 104.

⁹⁵ A. Fochi, *op.cit.*, p. 39-40.

⁹⁶ A. Fochi, *op.cit.*, p. 40.

⁹⁷ H. B. Opreșan, *Călușarii*, București, 1969, p. 36.

Tot în săptămâna Rusaliilor are loc, la românii din Valea Timocului (cu siguranță obiceiul a existat și în alte zone etnografice românești) un dans ritual executat de data asta de către femei, numit "căderea Rusaliilor". Femeile dansează frenetic, mișcările lor imitând parcă dansurile aeriene ale Zânelor, căzând în final într-un somn hipnotic, asemenea celor vrăjiți de Zâne. Dansul în sine este perceput ca o boală sezonieră, specifică acestei perioade a vântului și nebuniei. Trezirea lor se realiza printr-o terapie muzical-coregrafică sub forma dansului "călușului", variantă sud-dunăreană a călușului. Acesta era executat de bărbați, câteodată și de femei, persoane specializate în această practică⁹⁸. Trebuie să ne întrebăm dacă această cădere a Rusaliilor și toate riturile grupate în jurul călușarilor nu constituie elemente ale aceleiași scheme mitice. Putem plasa într-o primă etapă Rusaliile: dansul lor frenetic stârnește vânturile care provoacă nebunia, paralizia, diverse boli; o a doua etapă este căderea Rusaliilor, "luarea din lele" = îmbolnăvirea celor atinși de ele; etapa finală se concretizează în dansul tămăduitor al unor personaje cabaline, probabil Sântoaderii. Primele două etape ale scenariului sunt interpretate de femei ele întru chipând atât Zânele cât și pe cei loviți de ele, ultima etapă fiind realizată prin jocul complex al cetei călușarilor.

În contextul dansului ritual se plasează și obiceiul jocurilor pe morminte (Jocul Felegii). Membrele cetei feminine dansează pe mormintele suratelor cu nume de flori, continuând dansul în jurul bisericii și apoi afară din sat, în una din zilele morților din perioada Paștelui⁹⁹. Dansul, prin valențele sale magice, permite trecerea simbolică a sufletelor morților, de-o parte și de alta a hotarelor dintre lumi.

Un alt obicei de Rusalii vizează prosperitatea turmelor de vite: "boul înstruțat" - un bou împodobit cu flori este purtat în zori, în afara satului de o ceată de feciori mascați în costume vegetale. În timpul procesiunii țărani stropeau boul cu apă ca să li se înmulțească vitele (ceremonia apare în unele regiuni ale țării în timpul sărbătorii de Sânziene). Integrarea boului în această sărbătoare patronată de Zâne, se bazează și pe alte afinități ale animalului cu făpturile divine. În colinde, animalul apare purtând între coarnele sale o Zână, o "preafrumoasă fată" pe care o poartă prin cer sau o trece peste ape¹⁰⁰.

Seria ceremoniilor legate de Zânele Rusalii sfârșește la o săptămână după sărbătoarea Rusaliilor când se țin Rusitorile - sărbătoare și totodată unul din numele Zânelor, care patronează și acest moment. Fiind o sărbătoare funerară, se subliniază încă o dată legăturile Zânelor cu lumea morților. Se pomeneau moșii și strămoșii, se făceau pomeni abundente (Moșii de Rusitori) și libații cu apă ("slobozirea apei la Rusitori", obicei străvechi transpus în creștinism în Izvorul Tămăduirii)¹⁰¹.

Anotimpul lelelor culminează cu sărbătoarea nașterii Sfântului Ioan Botezătorul - 23 iunie, sărbătoare numită în calendarul popular și Drăgaică ori Sânziene¹⁰². Numele sărbătorii a dat și în acest caz unul din numele Zânelor. Sunt numite *Drăgaice* ori *Sânziene* acele Zâne care își fac simțită prezența în momentul de trecere al solstițiului de vară, în ziua cea mai lungă și cu cel mai mult soare a întregului an. Toate caracteristicile sezonului care începe la Sfântul Gheorghe sunt acum amplificate: căldura și lumina solară, vânturile puternice care valorizează mitologic văzduhul, rodnicia pământului și turmelor¹⁰³. Marcând mijlocul sezonului cald, întru chipând toate valorile verii, sărbătoarea are un pronunțat caracter agrar. La fel, *Sânzienele* și *Drăgaicele*, care deși întrunesc caracteristicile generale ale Zânelor, excelează însă în domeniul legat de fertilitate, fecunditate ca și Rusaliile, împreună cu care formează familia Zânelor anotimpului cald¹⁰⁴.

Coordonatele creștine ale sărbătorii sunt date de mitologia Sfântului Ioan Botezătorul. Legat de prosperitatea câmpurilor și aducător de ploaie pentru rodnicia acestora, el este și protectorul turmelor, aceste caracteristici apropiindu-l de Zânele agreste. Integrarea Zânelor Irodiese în legendele Sfântului

⁹⁸ M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 201.

⁹⁹ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 99.

¹⁰⁰ M. Coman, *op.cit.*, p. 31-33; Gh. Pavelescu, în *AMET*, IX, 1977, p. 281-288.

¹⁰¹ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 166.

¹⁰² În general, numele Sânziene este preferat în Transilvania pentru ca Drăgaică să se folosească în special în teritoriile extracarpătice.

¹⁰³ E. Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, București, 1925, p. 83.

¹⁰⁴ D. Pop, *op.cit.*, p. 172.

Ioan le face prezente și pe acestea din urmă în momentul sărbătorii. Acest timp festiv se înscrie în finalul sezonului vântului turbat, aducător de friguri și nebulie, vânt pe care Irodiasele îl personifică.

În ajun de Sânziene fetele și feciorii necăsătoriți făceau ruguri și aprindeau făclii pe care le învăteau în sensul mersului soarelui rostind versuri legate de tema peștitului și căsătoriei: făceau roți de crengi și flori pe care le aprindeau și le rostogoleau în jos pe pante. Fetele împleteau cununi de sânziene pe care le aruncau peste acoperiș iar dacă li se agăța cununa de horn însemna că se vor căsători în acel an¹⁰⁵. Divinități oraculare, Sânzienele stimulează practicile prin care oamenii încearcă să-și afle viitorul¹⁰⁶. Caracterul funerar al Zânelor fertilității precum și tema morții lui Ioan Botezătorul impun practici funerare. Se dau de pomană pentru sufletele morților fructe și legume. Acum sunt Moșii de Sânziene din ciclul Moșilor de vară¹⁰⁷. Fiind o zi consacrată Zânelor, pericolul bolilor specifice este omniprezent, motiv pentru care se înfăptuiesc și o serie de gesturi cu scopuri tămăduitoare: se poartă plante tămăduitoare la brâu, se afumă cu ierburi vindecătoare bolnavii de friguri, reumatism, răceală, se fac calde rituale în scop curativ, se culeg diverse plante de leac pentru oameni și animale, printre care și cele numite drăgaică și sânziene, sâmdziană¹⁰⁸.

Se practica - pentru îndepărtarea Zânelor și obiceiul numit "goana Rusaliilor". Ceata fetelor mergea sâmbătă noaptea, pe câmp unde fetele cântau, alergau, făceau o horă dezlănțuită. Se deplasau astfel din movilă în movilă, în jurul satului, aruncând florile culese. Reîntoarse în sat se ospătau la casa uneia dintre ele¹⁰⁹.

Caracterul Zânelor verii de stăpâne ale vieții vegetale reiese pregnant din ceremonialul numit Drăgaică, executat de fetele nemăritate sub forma unei suite de dansuri atât pe ogoare cât și în sat. Numite Drăgaice sau Drăgaicuțe, ele corespundea denominativ și iconografic Zânelor Drăgaice. Așa cum Zânele au o Stăpână a Zânelor, fetele Drăgaice sunt conduse deo "regină a holdelor"¹¹⁰. Adesea, Drăgaica are un mire numit Drăgan care poartă o sabie de lemn, interpretat uneori de o fată îmbrăcată băiețește. În unele sate toată ceata Drăgaicelor se costumează cu haine de băieți, purtând săbii, desfășurând dansul sub forma unui duel¹¹¹. Tema travestiului și a luptei cu săbii sau băte apare și în scenariul călușarilor, întărind ideea că ceremonialurile Drăgaicelor constituie replica feminină la ceremonialurile călușarilor. Luptele cu săbii au determinat identificarea Drăgaicei cu Irodiada care a dansat în fața lui Irod cu sabia în mână pentru a obține capul lui Ioan Botezătorul¹¹².

Sărbătoarea încheie un ciclu al manifestărilor Zânelor și a tot ceea ce se leagă de ele. Început primăvara, marcat prin sărbătoarea Sfântului Gheorghe. Apariții ale Zânelor continuă să fie precizate în sărbători ale calendarului popular având însă o intensitate și o importanță mult mai redusă: Ciurica (patroană a femeilor)¹¹³, Sfânta Marina - 17 iulie (identificată cu una dintre Zâne)¹¹⁴, sărbătorile dedicate Maicii Domnului - Sântămăria Mare (15 august) și Sântămăria Mică (8 septembrie). La Sântămăria Mare, vara - anotimpul preferat al lelelor - ia sfârșit. Sântămăria Mică aparține deja altui anotimp, acum începând să se facă semănăturile de toamnă și legatul magic al viilor. Turmele coboară de la munte, bărbații schimbă pălăria cu căciula, cerbul sau ursul spurcă apele curgătoare, apa nemaifiind bună de scăldat. Fiind un anotimp ce precede nașterea unui an nou, toamna cunoaște numeroase sărbători cu caracter funerar, care readuc Zânele printre oameni¹¹⁵. Ele vor reapărea la trecerea dintre ani, pregătindu-se pentru revenirea în forță într-un nou anotimp cald.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ V. Kernbach, *Dicționar...*, p. 560.

¹⁰⁷ D. Pop, în *AAF*, VIII-IX, 1987-1990, p. 67.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 68; E. Petrovici, *op.cit.*, p. 61; A. Fochi, *op.cit.*, p. 317-320.

¹⁰⁹ I. Ginoiu, *op.cit.*, p. 80-81.

¹¹⁰ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 431; D. Pop, *Obiceiuri...*, p. 175.

¹¹¹ O. Bîrlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 406-408.

¹¹² V. Kernbach, *op.cit.*, p. 159; D. Mioc, în *REF*, XVIII, 4, 1973, p. 300-301.

¹¹³ A. Fochi, *op.cit.*, p. 84-85.

¹¹⁴ Ibidem, p. 190-192.

¹¹⁵ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 131, 175-176.

Prezentarea lelelor pe parcursul sărbătorilor calendaristice permite observarea caracteristicilor personalității lor mitice, caracteristici care se manifestă în funcție de specificul fiecărei sărbători, generând chiar acte rituale specifice.

Zânele în mitologia popoarelor romanice

Zânele se numără printre personajele cele mai populare ale mitologiei romanice. Am arătat deja, în cazul românesc, că se poate opera o clasificare generală în funcție de circumstanțele în care apar Zâne, distingându-se astfel Zânele ciclului vieții și Zânele ciclului anotimpurilor¹¹⁶. Ceea ce distinge mitologia românească de restul mitologiilor romanice este existența unei distincții mult mai clare, mai accentuate între aceste două categorii de Zâne, distincție care a dat și o etimologie distinctă.

Spațiul mitologiei italiene este bogat populat cu Zâne, ele personificând toate elementele naturii, forțele sale generatoare de viață care animează regnul vegetal cât și pe cele animal și uman. Sunt numite în general *Fata*, *Fate* - de la termenul latin *fatum*, ce desemnează destinul¹¹⁷, *Janare* (dialectul napoletan), *Jane*, *Gane*, *Gianas* (Sardinia) derivate din numele zeiței Diana, *Striga* (format din latinul *striga*) de unde și *Strega*, *Streghe*, care în mod curent desemnează vrăjitoarele. În același context se plasează și numele *Pagana*, *Donne di fuori* căci patronarea magiei și vrăjitorie a fost atribuită în Europa occidentală spiritelor necreștine, păgâne¹¹⁸. Unele dintre Zânele italiene beneficiază de legende și nume proprii, cel mai cunoscut exemplu fiind *Fata Morgana*¹¹⁹.

Fatele sunt divinități cu caracter colectiv fiind descrise frecvent în grup, de obicei în număr impar, numărul cel mai folosit fiind trei. Sunt fecioare fără de moarte, veșnic tinere, pierzând însă această calitate în urma încălcării vreunei porunci a unei forțe superioare ori în urma căsătoriei cu tinerii muritori¹²⁰. Mitologia le prezintă ca personaje ambivalente, personalitatea lor oscilând între bine și rău ceea ce condiționează și raporturile lor cu oamenii¹²¹.

Locuiesc în munți, păduri, ape, izvoare, lacuri, mări, în văzduh, în pământ lângă lumea morților, în spații plasate departe de așezările oamenilor. Sunt divinități acvatice, locuind în palate de cleștar ascunse de undele apelor, având uneori trupul pe jumătate pește, asemeni sirenelor. Unele locuiesc în fântâni cu apă vindecătoare, caracterul lor acvatic determinându-l și pe cel salutar. Sunt totodată personaje silvestre, stăpâne ale pădurilor și ale tuturor fiarelor acestora, metamorfozându-se frecvent în animale. Stăpâne ale vegetației foreste, ele viețuiesc uneori în flori sau copaci. Asemeni Zânei Dafna, mitologia italiană cunoaște o serie de Zâne care trăiesc în interiorul unui arbore, tipul cel mai cunoscut fiind Rosmarina. O mare popularitate o au și personajele similare, de tipul Zânei care trăiește într-un fruct¹²². Fate-lor nu le lipsește nici dimensiunea celestă căci în unele genealogii sunt numite fiice ale soarelui. Se spune despre ele că zboară prin văzduh dansând în lumina soarelui amiezii și a lunii, că stăpânesc vânturile și ploile, fiind un fel de divinități meteorologice¹²³.

Ele au un rol important în creșterea și rodirea pământului, stăpânesc și prosperitatea turmelor, dând sau luând laptele vacilor, metamorfozându-se uneori în vaci. Protejează femeile, dragostea, nașterile lor, copiii acestora. Mitologia le subliniază caracterul de patroane ale fertilității și fecundității fiind asociate bogăției în general. De acest aspect trebuie legate și credințele populare care le implică în mitologia tezaurelor căci existența comorilor, păzirea ca și descoperirea lor depind de bunăvoința Fate-lor¹²⁴.

¹¹⁶ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 4-10

¹¹⁷ *Enciclopedia italiana*, Milano, 1932, XIV, p. 893-898.

¹¹⁸ P.B. Fedele, *Minturno. Storia e Folklore*, Napoli, 1958, p. 172; P. Toschi, *Il folklore*, Roma, 1951, p. 172, (nota 267); R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, București, 1997, p. 182.

¹¹⁹ J. de Vries, *op.cit.*, p. 145-146; R.M. Ruggieri, în *Cultura neolatina*, XXXI, 1971/1, 2, 3, p. 115-124.

¹²⁰ *Enciclopedia italiana...*, p. 893.

¹²¹ *Ibidem*; I. Calvino, *Fiabe italiene*, Milano, 1993, p. 73-75; V. Lanternari, *Medicina, magia, religione. Dalla cultura popolare alla società tradizionali*, Roma, s.a., p. 19-26.

¹²² I. Calvino, *op.cit.*, p. 310-314, 716-720, 895-898.

¹²³ R.M. Ruggieri, *loc.cit.*

¹²⁴ G. Cocchiara, *Preistoria e folklore*, Palermo, 1978, p. 25; S. Salomone Marino, *Costumi e usanze dei contadini di Sicilia*, Palermo, 1924, p. 228.

Basmele le conferă statutul de divinități inițiatice, implicate în educarea eroilor și le plasează frecvent în narațiunile mitice ale vânătorii inițiatice¹²⁵.

Cunoașterea viitorului le subliniază caracterul oracular. Stăpâne ale vrăjitoarelor, ele sunt și iscusite magiciene, inventatoare ale farmecelor (*fattura*), amăgind oamenii prin fantasmе și vise. Folosesc cu succes plantele miraculoase și dețin tot felul de obiecte magice pe care le dau eroilor pentru a-i ajuta în încercările la care trebuie să facă față. Pentru a se proteja de acțiunile lor periculoase, oamenii foloseau descântece invocând în ajutor pe Fecioara Maria, Sfânta Lucia, Sfânta Rosalia, Sfântul Paul sau Sfintele ce personifică zilele săptămânii¹²⁶.

Sunt descrise ca fecioare tinere și frumoase, cântând și dansând, nude ori înveșmântate cu haine diafane, desculțe, cu părul lung lăsat pe umeri și împodobite cu flori. Dansul și muzica sunt integrate în arta seducției în care ele excelează, cu ajutorul lor fascinând, luând mințile celor care le văd¹²⁷.

Fatele apar asociate cu aceste personaje sfinte, mai cu seamă cu Madona, cu diverse sfinte, iar dintre sfinți cu San Giovanni. În basme sunt asociate cu eroul protagonist, fiind ajutoarele miraculoase ori iubite, chiar soții ale acestuia. Mai sunt asociate cu *Befana*, un fel de Joimărița italiană¹²⁸.

Momentul calendaristic în care Fate-le își fac cel mai mult simțită prezența este solstițiul de vară, marcat prin sărbătoarea San Giovanni. Asocierea Zânelor cu Sfântul Ioan este facilitată de transformarea Irodiadei în Zână, patroană a Stregheilor, de pierderea capului Sântului - asimilată ritual cu epilepsia și alte boli cauzate de Fate și mai ales de caracteristicile speciale ale solstițiului¹²⁹. Ceremoniile sărbătorii sunt apropiate de cele menționate în cazul românesc: tinerii fac focuri, roți de foc, aleargă pe câmpuri și culeg flori, mai ales sânziene, se săvârșesc practici vizând aflarea soartei, mai ales a căsătoriei precum și practici curative¹³⁰.

În folclorul francez, Zânele sunt la fel de bine reprezentate, apărând mai ales în basme și povești¹³¹. Sunt numite *Fée*, *Fadette*, *Farfadet*, *Fayette*, *Fada*, *Fadha*, *Fata*, *Faïe* toate aceste nume având la rădăcină cuvântul latin *fatum*; *Gene*, *Genes* - derivate din Diana (ca și numele Zânelor din Elveția francofonă - *Genesche*, *Djenatche*, *Genoche*, *Genoxe*, *Gineau*, *Genot*, *Jnäs*, *Djena*)¹³². Există însă și o serie de nume de factură celtică, semnalate mai ales în Bretagne: *Korrigan*, *Koridgwen*, *Korrigez*, *Mor-greg*¹³³. Etimologiile ilustrează principala diferență ce distinge cazul francez de cel italian și românesc - contribuția mult mai importantă a elementului celtic în realizarea structurii mitice a acestor personaje.

Les Fées sunt semnalate în general în grup, în numere impare - cel mai frecvent trei. Personaje colective, au și reprezentante care s-au individualizat beneficiind de o mitologie proprie: Melusine, Morgain, Herodiada, Martine ori Zâne cu nume date de anumite toponime¹³⁴.

Clasificate uneori în bune și rele, ele sunt binevoitoare oamenilor numărându-se însă și printre forțele dușmane acestora. Ambivalența lor se observă în toate raporturile cu oamenii. Ele dau fertilitate femeilor sterile, patronează nașterile și unirea conjugală dar tot ele fură copiii, îi îmbolnăvesc sau chiar îi ucid: ajută tinerii în diverse încercări sau îi seduc luându-le totodată forța vitală.

¹²⁵ I. Calvino, *op.cit.*, 392-399.

¹²⁶ S. de Santis, *Saggio di folklore calabrese*, Cosenza, 1964, p. 56-61; A. Gorovei, *op.cit.*, p. 117, 166.

¹²⁷ *Enciclopedia italiana...*, p. 893.

¹²⁸ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 53.

¹²⁹ V. Bo, *La religione sommersa. Le antiche superstizioni che sopravvivono nel sacro e nel divino oggi*, Milano, 1986, p. 166-223.

¹³⁰ P. Toschi, *op.cit.*, p. 65, 81.

¹³¹ A. Van Gennep, *Le folklore. Croyances et coutumes opulaire française*, Paris, 1924, p. 18, 54.

¹³² Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 10-11, 51.

¹³³ P.Y. Sebillet, *Le folklore de la Bretagne*, II, Paris, 1968, p. 5.

¹³⁴ A. Fochi, *Femeia lui Putiphar*, București, 1982, p. 111-116; J. le Goff, *Imaginarul medieval*, București, 1991, p. 77, 89-91; idem, *Pentru un alt Ev Mediu*, II, București, 1986, p. 125-129, 143; Cl. Lecouteux, în *Annales*, 33, 2, mars-avril 1978, p. 294-306; M. Meslin, în *Il meraviglioso. Misteri e simboli dell'immaginario occidentale*, Milano, 1988, p. 115. R. A. Loomis, în *Speculum. Journal of Medieval Studies*, XX, 1, 1945, p. 183-203; Patricia Monaghan, *Le donne nei miti e nelle leggende. Dizionario delle dee o delle eroine*, Como, 1987, p. 299-300; *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, I, 1949, p. 746.

Fées sunt divinități ale naturii locuind în spațiile nefrecventate de oameni. Ele trăiesc în păduri, ape, peșteri, ruine, menhiri, având adesea castele somptuoase. Pe lângă elementele naturale li se atribuie toate construcțiile de mari dimensiuni, inclusiv antichitățile¹³⁵. Momentele specifice apariției lor sunt noaptea, în lumina lunii, la miezul zilei când soarele strălucește cel mai tare precum și în aburii dimineții¹³⁶.

Caracterul acvatic al acestor Zâne este foarte bine conturat, legându-se de importanța cultului apelor în Galia preromană și romană. Râurile, lacurile, marea și malurile lor sunt populate de Zâne¹³⁷. Stăpânesc de asemenea văzduhul prin care se deplasează ori dansează, stârnesc vânturile, ploile, furtunile fiind un fel de divinități meteorologice. Sunt prezentate de basme ca personaje silvestre, stăpâne ale pădurii. Ele protejează întreaga viață a pădurii, a fiarelor cât și a plantelor și copacilor. Tot ele săvârșesc defrișări miraculoase în favoarea oamenilor, permițând astfel extinderea spațiului uman prin retragerea pădurii¹³⁸. Stăpânesc nu doar arborii ci și plantele, fructele, locuind uneori în acestea.

Fées patronează întreaga viață vegetală și animală a pământului, controlând forțele generative ale acestuia¹³⁹. Vindecă sterilitatea femeilor protejând sporirea familiei, viața pruncilor. Sunt în fapt, divinități ale manei, ele controlând tot ceea ce înseamnă germinație, rodire. Din aceeași perspectivă ele sunt spirite protectoare al comorilor, dețin în castele lor tezaur, dau bogăție oamenilor.

Implicate în toate momentele esențiale ale vieții omului - naștere, căsătorie, moarte, Zânele au un pronunțat caracter inițiativ. Sunt preferate ca doici ale eroilor, participând la educarea lor, dându-le arme miraculoase. Învăță tinerele fete să toarcă și să țasă, meșteșuguri care le dovedesc maturitatea necesară mărișului, intrarea în categoria femeilor¹⁴⁰.

Stăpânirea apelor le conferă și virtuțile tămăduitoare și oraculare pentru care oamenii le acordau adorația lor. Apele patronate de ele, la fel plantele medicinale, vindecă un mare număr de boli pe care tot ele le cauzează. O eficiență sporită o aveau descântecul și obiectele pierdute de Zâne în locurile lor de popas. Este interesat că obiectele preistorice pe care țăranii le găseau pe câmp, erau interpretate ca obiecte din recuzita Zânelor, ori "pietre de fulger"¹⁴¹.

Patroane ale vrăjitoarelor, Zânele sunt magiciene prin excelență. Totodată, ele sunt caracterizate printr-o mare forță de seducție care funcționează asemeni unei vrăji și sunt declarate patroane ale dragostei¹⁴². Cântecul și dansul care le sunt specifice, fac parte din mijloacele specifice de seducție pe care le folosesc. Dansează pe câmpuri, în jurul menhirilor, lângă ape, locul dansului lor rămânând însemnat cu un cerc, o amprentă circulară de iarbă arsă. Oamenii evită să calce aceste cercuri pentru a nu fi loviți de boli iar cenușa din interiorul lor o folosesc în fabricarea leacurilor¹⁴³.

Literatura populară le descrie în general ca fete frumoase (apar și în ipostaza de babe ori de femei urâte, monstruoase, ipostază specifică acțiunilor lor malefice). Sunt prezentate nude, seminude, înveșmântate în alb descurte, cu părul lung despletit, împodobite cu flori și podoabe scumpe. Principalele atribute sunt făcliile și bagheta magică¹⁴⁴.

Apar asociate cu Fecioara Maria, sfinte locale, eroii basmelor, Saint Jean, Sfântul Martin, uriașul Gargantua (care reprezintă de fapt prototipul Sfântului Martin), Sfânta Agatha (corespondentă a Befanei italiene)¹⁴⁵.

¹³⁵ *Dictionnaire des Mythologies et des religions des Sociétés traditionnelles et du monde antique*, (Y. Bonefoy), Paris, 1981, p. 402, (Nicole Belmont).

¹³⁶ P.Y. Sebillot, *Literature orale d'Auvergne*, Paris, 1968, p. 171-194.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 31-130; Th. Bulfnich, *Legende carolingienne*, București, 1945, p. 72, 108; P. Delarue, *Le conte populaire français*, I, Paris, 1957, p. 270-274.

¹³⁸ P.Y. Sebillot, *Le Folk-lore de la France*, I, Paris, 1968, p. 262-295.

¹³⁹ Idem, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 16.

¹⁴⁰ *Dictionnaire des Mythologies...*, p. 210-213, (Nicole Belmont).

¹⁴¹ P.Y. Sebillot, *Le Folk-lore de France...*, p. 67-100; idem, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 97-98.

¹⁴² T. Papahagi, *Din Folklorul Romanic și cel Latin. Studiu comparat*, București, 1923, p. 169-172; P.Y. Sebillot, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 69, 93, 105-106.

¹⁴³ Idem, *Literature orale d'Auvergne*, Paris, 1968, p. 171-187.

¹⁴⁴ Idem, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 6; idem, *Le Folk-lore de la France...*, p. 201-205, 445.

¹⁴⁵ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 52, 59.

În calendarul popular, Zânele sunt semnalate mai ales în ciclul verii care culmina cu Sărbătoarea Sfântului Ioan, 23-24 iunie. Legăturile existente între Zâne și acest personaj sfânt precum și implicarea lor maximă în momentul solstițiului de vară fac ca această sărbătoare să realizeze un complex ritual care concretizează toate aspectele esențiale ale mitologiei Zânelor. Se fac focuri uriașe în jurul cărora tinerii cântă și dansează, se aprind torțe, se fac roți de foc care se rostogolesc pe dealuri, se fac farmece, vrăji, pentru aflarea ursitului ori a grăbirii mariajului, oamenii fac băi rituale pentru vindecare și purificare¹⁴⁶.

Folclorul iberic numește Zânele - *Fadas*, *Fados*, nume care au aceeași etimologie latină, pornind de la cuvântul antic *fatum*. Mai sunt numite *Xana*, *Xania*, *Injana* (spaniolă) și *Ja*, *Za* (portugheză) - derivate din Diana. Sunt numite și prin nume formate din substantive comune, eufemisme care aveau drept scop îmbunarea acestor ființe nestatornice. Cel mai frecvent sunt pomenite cu apelative ca *Doña*, *Doninha*¹⁴⁷.

Fadas sunt personaje cu caracter colectiv. Basmele le prezintă de regulă ca fiind trei, poemele și baladele eroice acordându-le și existență individuală. Sunt nemuritoare ori cu viață foarte lungă, nemurirea lor fiind însă condiționată de diverși factori - păstrarea purității virginale, viața și starea mediului în care trăiesc (păduri, ape etc.). Statutul lor divin este ambiguu căci unele texte folclorice precizează că inițial, au fost fete muritoare, transformate în Zâne în urma unei vrăji¹⁴⁸.

În cadrul mitologiei iberice ele se prezintă ca divinități silvestre, alpine și acvatice, locuind, în mijlocul naturii sălbatice¹⁴⁹. Sunt divinități meteorologice, specialitatea lor fiind mai ales ridicarea vârtejurilor de vânt¹⁵⁰.

Ca și în cazurile precedente, stăpânirea fertilității și fecundității este una din elementele constitutive ale personalității mitice a acestor Zâne. Din acest motiv țăranii le invocau pentru rodnicia ogoarelor, a turmelor și a femeilor lor¹⁵¹.

Patroane ale dragostei, ele apar și în ipostaza de iubite ale eroilor chiar și ale unor muritori obișnuiți. Femei seducătoare, atrag tinerii frumoși prin vraja frumuseții lor, prin dansurile și cântecele lor fascinante. Muzica și coregrafia se numără printre principalele lor însușiri fiind totodată mijloace speciale de seducție. Din acest motiv, unele dansuri vor primi nume inspirate din etimologia ori mitologia Zânelor: *fada*, *folias* (nebunia fiind una din afecțiunile pe care le cauzau)¹⁵².

Fadas sunt descrise ca tinere fete, frumoase, încântătoare, înveșmântate în alb, împodobite cu flori. Apar destul de rar ca femei bătrâne, urâte sau monstruoase. Sunt descrise și înaripate, cu jumătate de trup de pește ori cu picioare de capră.

Apar asociate cu eroii basmelor și cu diverse sfinte. Mitologia lor le înrudește și cu stăpâna torsului, Sfânta Agatha¹⁵³.

Conform calendarului popular li acordă o mare importanță în perioada verii, mai cu seamă în timpul solstițiului, de Sfântul Ioan Botezătorul. În acest interval Zânele circulă nestingerite prin văzduh, dansează frenetic în lumina soarelui și a lunii, stârnesc vânturi extrem de periculoase care răspândesc reumatismul, nebunia, epilepsia, paralizia, bolile animalelor. Se culeg acum plante apotropaice și plante medicinale care vindecă bolile cauzate de Fadas și previn furtul de lapte. Fetele nemăritate, se scaldă în zori iar apoi, înveșmântate de sărbătoare merg ținându-se de mână pe la toate fântânile și pâraiele satului, spălându-și fața cu apa lor¹⁵⁴. Se fac focuri marcând renașterea soarelui, focuri peste care tinerii sar iar în jurul cărora strămoșii vin pentru a gusta ofrandele alimentare depuse¹⁵⁵.

¹⁴⁶ P.Y. Sebillot, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 93.

¹⁴⁷ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 52.

¹⁴⁸ Al. Popescu-Telega, *Asemănări și analogii în folclorul român și iberic*, Craiova, 1927, p. 55.

¹⁴⁹ A. le Gentil, *La littérature portugaise*, Paris, 1951, p. 5-41.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 59.

¹⁵¹ Juan Paredez Nuñez, în *Cultura neolatina*, LIII, 3-4, 1993, p. 215-219.

¹⁵² A. Le Gentil, *op.cit.*, p. 7-12; idem, *La Poesie Lirique espagnole et portugaise à la fin du Moyen Age*, Rennes, 1949, p. 96-97.

¹⁵³ Marianne Mesnil, Assia Popova, *op.cit.*, p. 52.

¹⁵⁴ Anne Caufriez, în *Les Plantes et les Saisons. Calendriers et Représentations*, Bruxelles, 1990, p. 253-277.

¹⁵⁵ A. Popescu-Telega, *op.cit.*, p. 66-72.

Mitologia romanică realizează în mod unitar imaginea și personalitatea Zânelor. Se remarcă abundența prezențelor acestor personaje în spațiul natural care formează cadrul vieții umane, ele personificând însăși viața naturii dar și forțele destructive ale acesteia. O trăsătură comună în tradițiile europene o constituie ambivalența permanentă a acestor personaje: bune - rele, frumoase - urâte, tinere - bătrâne, seducătoare - terifiante, vindecătoare - aducătoare de boli, fertilizante - sterilizante. Particularitățile cele mai numeroase le înregistrează mitologia franceză, prelucrând o consistentă moștenire de factură celtică.

Zânele în mitologia altor popoare europene

Mitologia greacă numește frecvent Zânele cu apelativul eufemistic *Kaloukourades* - "Bunele Doamne"¹⁵⁶, conservând și nume antice ca *Nereides*, *Nimfai*.¹⁵⁷

Ele sunt personificări ale naturii sălbatice, preferând însă elementul acvatic. Acest aspect susține și calitățile lor vindecătoare și oraculare, implicarea lor în actele divinatorii¹⁵⁸. Populează pădurile, locuind chiar în interiorul arborilor. Zâna Dafna, cunoaște o serie de analogii neogrecești, tipul Zânei care trăiește într-un arbust fiind completat cu tipul "Copilul din Dafin" (*To Δαφνοκοφκκτ*)¹⁵⁹.

Protectoare ale vieții femeilor, ele excelează în toate activitățile pe care trebuia să le stăpânească o bună gospodină. Nereidele sunt prezente în basmele unde se căsătoresc cu muritori ca un model al tinerei soții perfecte, dexteritatea lor în treburile domestice fiind proverbiale. Ele excelează în arta torsului, putând să toarcă cele mai fine fire, găsesc și întrețin casa exemplar¹⁶⁰.

Perioada primăverii și verii corespunde "anotimpului Nereidelor", timpul cald fiind propice aparițiilor acestora. Ele se deplasează prin văzduh cântând și dansând, răspândesc boli, stârnesc vântejuri de vânt, ploi și chiar furtuni¹⁶¹. Prezența lor sporește practicile vindecătoare, farmece, vrăjile. De ele se leagă unele ceremonii săvârșite de Rusalii și mai ales de Sfântul Ioan. Acum tinerii fac focuri în jurul cărora înving dansuri, se culeg plante medicinale, se fac practici divinatorii; fetele fac o procesiune care străbate satul cu cântece și dansuri, în fruntea cărora se află *Kalimitsa*, cea mai frumoasă dintre ele, înveșmântată în alb și împodobită cu flori ca o Nereidă¹⁶².

Mitologia slavă cunoaște mai multe tipuri de Zâne dintre care unele sunt pan-slave, altele fiind specifice doar anumitor popoare slave¹⁶³. La slavii balcanici, cele mai populare sunt *Samodivi*, *Vili*, *Iudi*, *Samovili*, *Brodniți*, *Rusalki*¹⁶⁴.

Samovilele sunt poate tipul cel mai apropiat de Zânele romanice fiind divinități ale naturii sălbatice precum și stăpâne ale fertilității și fecundității. Iconografia pe care le-o atribuie textele folclorice este de asemenea similară¹⁶⁵. Ceea ce le distinge e faptul că erau considerate aproape întotdeauna malefice, aducând necazuri oamenilor, atribuindu-li-se în special boli și nenorociri. Samodiva este menționată de regulă ca o ființă impulsivă și răutăcioasă. Folclorul bulgar menționează ca personaj distinct *Diva*. Zână rea, divinitate feminină malefică. Probabil este vorba de același personaj, numele distinct concretizând doar aspectele negative ale personalității mitice. Tot la bulgari, apare *Zmeița* - un fel de Zână, descrisă ca femeie foarte frumoasă care adesea iubește tineri muritori¹⁶⁶.

Halele (Hala), sunt personaje similare Samodivelor, Vilelor, fiind specializate ca Zâne ale văzduhului, ale fenomenelor atmosferice. Nu se cunoaște originea acestui personaj colectiv dar etimologia numelui lor este

¹⁵⁶ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 24.

¹⁵⁷ M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, 1992, p. 142.

¹⁵⁸ G.A. Megas, *Greek Calendar Customs*, Athens, 1963, p. 14, 45-46.

¹⁵⁹ L. Șăineanu, *Basmele române...*, p. 294.

¹⁶⁰ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 82.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 78-80.

¹⁶² G.A. Megas, *op.cit.*, p. 111, 134.

¹⁶³ *Dictionnaire des Mythologies...*, p. 441-443; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, II, Paris, 1926, p. 126-131.

¹⁶⁴ Joanitchka Gueorguieva, în *Les Plantes...*, p. 214.

¹⁶⁵ Anca Irina Ionescu, *Mitologia slavilor*, București, s.a., p. 151-152; C.G. Munteanu, *Literatura populară bulgară*, București, 1940; *Basme sârbo-croate*, București, 1965, p. 44-51; 189-193; *Basme sârbești*, București, 1923, p. 11-31, 91-99, 211-224.

¹⁶⁶ Anca Irina Ionescu, *op.cit.*, p. 153.

greacă - *Χαλαξα* - “grindină”. Aceste personaje se întâlnesc doar la slavii balcanici. În particular, bulgarii le mai numesc *Iudi, Iuda* - numele formându-se de la un substantiv comun - “nor negru”, “furtună”¹⁶⁷.

Stăpânirea apelor revine personajelor numite *Rusalki*. Zâne acvatice și oraculare. Mitologia lor are și o componentă funerară dată și de încadrarea calendaristică a personajelor în perioada sărbătorii Rusaliilor¹⁶⁸. La ruși și ucrainieni, ca personaj mitologic, *Rusalka* este atestată doar din secolul al XVI-lea fiind preluată pe filieră cărturărească din aria sudică¹⁶⁹. La slavii occidentali, *Rusalka* este un element mitic de factură destul de recentă, preluat fiind de la ruși în epocă modernă. Există însă la cehi și slovaci, sărbătoarea Rusaliilor *rusadelní svátky*. La polonezi, divinitatea ca atare nu există în tradițiile populare, un personaj similar doar prin legătura cu domeniul acvatic fiind *Bogunki*. Există unii demoni acvatici asemănători, la cehi *Wodny Zena, Wodny Panny* la luzacieni *Wodna Zona*¹⁷⁰.

La popoarele baltice, *Laumes* este numele generic la Zânelor, personaje cu caracter demonic, stăpâne ale bolilor și altor rele, răpitoare de copii. Apar și ca fete frumoase, ca personaje binevoitoare, ca divinități torcătoare. Menționate doar în surse din secolul al XIX-lea, *Laumes* letone și lituaniene sunt figuri sincretice, rezultat al confundării mai multor divinități secundare și sunt puse în umbră de *Laimes* - Zânele destinului, a căror personalitate mitologică este mult mai bine conturată. În mitologia estonă există un grup de personaje feminine cu nume asemănător - *Laume* care sunt însă divinități tutelare ale apelor, pădurilor, și munților¹⁷¹.

Mitologia popoarelor germanice acordă un loc însemnat Zânelor care apar însă bine individualizate, caracterul colectiv fiind mai rar precizat de creațiile folclorice. Cele mai cunoscute sunt *Frau Holle* sau *Holda, Frau Perchta* sau *Puschta, Perchta, Berchta, Bertha, Frau Fricka*. Ele sunt integrate în calendarul popular mai cu seamă în momentul reînnoirii anului, de unde și obiceiul reprezentării lor prin figuri mascate în mascaradele din timpul zilelor dintre Crăciun și Bobotează. Sunt personaje celeste, stăpâne ale fenomenelor meteorologice (când ninge se spune că ele își scutură plapuma). Apar și în cadrul sărbătorilor verii datorită calităților de stăpâne ale fertilității. Ele dau și fertilitatea femeilor precum și sănătatea pruncilor putând cauza totodată bolile sau moartea acestora. Sunt mai puțin frecvent descrise ca personificări ale elementelor naturii, această funcție fiind preluată de *Elfi*¹⁷².

Basmele au conturat imaginea Prințesei - Zână, preluând parte din trăsăturile unor personaje feminine, stăpâne ale naturii: “Femeile Pădurii” - personaje monstruoase, sălbatice sau fete ce trăiesc într-un copac (socul fiind preferat), Ondinele apelor, Zânele Munților.

Mitologia nordică a Zânelor se plasează pe aceleași coordonate ca și cea germană, mai puțin în cazul personajelor individuale, stăpâne ale torsului și fecundității. Nordicii atribuiau aceste calități, împreună cu stăpânirea destinului, Nornelor; tot de domeniul fertilității și fecundității precum și de stăpânirea lumii femeilor se leagă Frigg (mama zeilor, maestră a vârtelniței cosmice), Sif (stăpâna ogoarelor, cea cu părul de aur), Freja (stăpâna fructelor), mamele lui Heimdall (nouă surori care, în mod misterios l-au născut împreună pe acest zeu. Există o întreagă familie de personificări ale lumii naturale, uneori sub forma unor tinere fecioare de tipul Zânelor. Ca și în cazul german, personificarea elementelor lumii naturale sub forma unor personaje feminine a pierdut teren în favoarea Elfilor - *Trolls* - micii spiriduși care, asemeni unor spirite ale pământului, au luat în stăpânire domeniul secundar al panteonului scandinav¹⁷³.

Fairy este numele cu care sunt denumite Zânele britanice, ființe supranaturale integrate de mentalitatea populară în lumea non-umană, având o natură intermediară, între om și înger. Ele

¹⁶⁷ Eadem, *Lingvistică...*, p. 111-114.

¹⁶⁸ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 546-547.

¹⁶⁹ *Mifi narodov mira. Entiklopediia*, 2, Moskva, 1992, p. 390.

¹⁷⁰ Anca Irina Ionescu, *Mitologia slavilor...*, p. 183-185.

¹⁷¹ Al. Brückner, *Mitologia slava*, Bologna, 1923, p. 184; M. Eliade, în *AAF*, VII-XII, p. 41; J.A. Greimas, *op.cit.*, p. 164-220; *Standard Dictionary...*, II, New York, 1950, p. 607-608, (J. Balys).

¹⁷² *Folktales of Germany*, Chicago - London, 1966, p. IX; Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *loc.cit.*

¹⁷³ *Mitologia nordică*, București, 1992, p. 25-31; E.O.G. Turville-Petre, *Religione e miti del Nord*, Milano, 1964, p. 303.

personificau natura sălbatică, în special apele¹⁷⁴. Latura lor ne-creștină precum și puterile lor miraculoase, le-au implicat în imaginarul vrăjitoresc. Sunt personaje ambigue, relațiile lor cu oamenii fiind uneori benefice pentru aceștia din urmă: Fairys pot urși bine copilului, pot da noroc și bogăție.

Sunt descrise ca fete frumoase, cu plete lungi, cu haine diafane, cântând și dansând. Locul unde ele dansează rămâne marcat printr-o urmă circulară în iarbă - "Fairy ring". Sunt prezentate de regulă în grup, secundante ale unei regine sau ale unui cuplu Regina Zânelor și Regele Zânelor¹⁷⁵.

Zânele irlandeze, galeze și scoțiene au aceleași caracteristici generale. Numite *Macha*, *Morrígain*, *Morgain*, *Modron*, *Cally Berry*, ele se individualizează prin pregnantă contribuție a moștenirilor celtice la realizarea profilului lor mitologic, ceea ce le accentuează caracterul de demoni protectori ai fiecărui loc, casă, familie. Sunt strâns legate și de ideea de fertilitate, asigurând rodnicia fiecărui ogor, apărând-o, luptându-se cu Zânele altor sate și regiuni pentru asta¹⁷⁶. Principala lor caracteristică este însă stăpânirea domeniului magiei. Se credea chiar că familiile ce monopolizează magia (vracii așezărilor) descind din unirea unui bărbat cu o Zână¹⁷⁷.

În mitologia maghiară, Zânele sunt numite *Tünde*, speciile literare care le atestă fiind în special basmul și povestea. Sunt descrise ca tinere fecioare, înveșmântate în haine albe, cu părul lung, de aur, lăsat pe umeri. Se deplasează doar prin văzduh și tot acolo își desfășoară dansurile. Locuiesc fie în văzduh, fie în ape, în castele minunate. Sunt personaje benefice, prezentate fiind de textele folclorice asemeni îngerilor, înscrise printre forțele "creștine", distinse de demoni. Principalele episoade ale basmelor conturează clar acest aspect: *Tünde* construiesc biserici, se află în permanentă opoziție cu vrăjitoarele. Aceleași elemente se regăsesc și în alte povești, atribuite fiind îngerilor¹⁷⁸.

Albanezii numesc generic personajele feminine cu caracter colectiv din mitologia lor *Zanë*, nume a cărui etimologie trimite la numele zeiței Diana. *Zanë* sunt personaje compozite, ca de altfel întreaga mitologie albaneză, fenomen datorat evoluției istorice specifice. În cadrul categoriei mai largi a Zânelor se disting *Nuset* și *Malit* - un fel de Nimfe alpine, *Oreade*, *Këshetë* - stăpâne ale apelor de tipul Naiadelor, *Shtojzavalle* - silfide. Le sunt specifice metamorfozările frecvente, preferate fiind animalele sălbatice. Personaje magiciene, sunt implicate în farmece și descântece, lor atribuindu-li-se și visele premonitorii¹⁷⁹.

În mitologia țăganilor din centrul și sud-estul Europei, Zânele sunt numite *Keshalyi*, făcând parte, împreună cu Urme-le, Zânele soartei, din categoria demonilor feminini numiți *Lace*. *Keshalyi*-le locuiesc de regulă în păduri și în munți. Stau uneori pe stânci și își piaptână părul extrem de lung, iar dacă-l lasă să fluture deasupra văilor, izbucnesc furtuni și grindină. Se îndrăgostesc uneori de muritori dar bărbații aleși de ele, mor după prima noapte de dragoste. Sunt înrudite cu Zânele soartei, ele țesând copilului nou născut cămașa norocului, o cămașă invizibilă care îl face *baçtales* pe toată viața¹⁸⁰.

Marea varietate de Zâne, mitologia lor bogată și diversă în întreaga Europă, ilustrează percepția difuză a unui univers populat de spirite care personifică spațiul înconjurător vieții omului, intervin în viața de toate zilele, luând de regulă forme umane. Există teme universale - teme care circulă mai ales prin intermediul basmului (de exemplu tipul Zânei care trăiește într-un copac sau fruct), teme preferate de o anumită zonă etno-folclorică și teme specifice, limitate la mitologia unor popoare. Privite în ansamblu, Zânele mitologiei europene constituie elemente de referință ale unui sistem mitologic caracterizându-l.

¹⁷⁴ *Basme populare engleze*, Iași, 1981, p. 44-50, 78-91.

¹⁷⁵ *Enciclopedia Britannica*, 9, Chicago, 1964, p. 39-40; K. Thomas, *La religione e il declino della magia. Le credenze popolari nell'Inghiltera del Cinquecento e del Seicento*, Milano, 1985, p. 683.

¹⁷⁶ Ruth Kevelighan, *Elemente comune în obiceiurile agrare românești și irlandeze*, Diss. Cluj-Napoca, 1986, p. 88.

¹⁷⁷ M. Mauss, H. Hubert, *Teoria generală a magiei*, Iași, 1996, p. 49.

¹⁷⁸ *Folktales of Hungary*, Chicago - London, 1969, p. 213-215, 329; *Balade populare maghiare din R.P.R.*, București, 1960, p. 20-21; *Contes hongrois*, Budapeșt, 1978, p. 45-56; G. Ortutay, *Hungarian folklore*, Budapeșt, 1972, p. 289.

¹⁷⁹ *Cetatea Rozafat. Folclor albanez*, București, 1974, p. 332-335, 345-357; *Dictionnaire des Mythologies...*, p. 5-6, (Arshi Pipa).

¹⁸⁰ Ela Cosma, în *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea-Cluj, 1995-1996, p. 178.

LES FÉES DANS LA MYTHOLOGIE ROUMAINE

(Résumé)

Notre étude s'inscrit dans le domaine d'histoire des religions en réalisant une analyse complète d'une figure mythologique propre à la mythologie roumaine.

Les Fées sont représentations féminines très fréquentes dans la littérature folklorique. Elles sont des personnages collectives qui personnifient les éléments de la nature, ses phénomènes et ses forces. Notre analyse a été structurée sur les problèmes suivantes: le caractère mythique des Fées, leurs domaines de compétence, les rapports avec le monde humain, l'iconographie, les personnages apparentés et les coutumes calendrières.

Dans la dernière partie de l'étude nous avons fait des références sur la mythologie européenne. Ainsi, nous avons présenté les Fées de la mythologie romane, mais aussi les personnages similaires de la mythologie néogrecque, slave, germanique, hongroise, albanaise et tsigane.

ÎNVĂȚĂTURA CREȘTINĂ ÎN CONTEXTUL SISTEMULUI CULTURAL AL TERAPIEI POPULARE

Camelia BURGHELE

Sistemul popular al terapiei și psihoterapiei, ca segment coerent articulat al spiritualității arhetipale, activează, pe lângă palierul etnoiatriei și al ritualurilor magice cu componentă verbală și gestuală și un sector vast al pietății populare, centrat pe ideea că Dumnezeu se circumscrie acelei instanțe atotputernice capabile să vindece orice boală. *Sacroterapia* – terapia pe palierul pietății – se fundamentează mentalitar pe credință, “o putere, un verb al luptei celei bune, o virtute creștină. Credința în Sfânta Treime este puterea Noului Testament. Noi trebuie să mărturisim această credință neîncetat, în singurătate și în fața oamenilor”¹. Se vorbește chiar despre *o igienă a vieții creștine*, vizând deopotrivă laturile biologice și morale ale procesului profilactic și curativ, iar respectarea ei este echivalentă cu eficiența unei profilaxii generale: dacă, totuși, boala intervine în ciuda acestor măsuri profilactice, cauzele ei trebuie căutate mai adânc, în chiar comportamentul creștin, ce va trebui să fie revizuit. Efortul către rugăciune, post și smerenie va trebui atunci redimensionat, iar incidența bolii va trebui gândită ca un bun prilej pentru instituirea unui autocontrol mai sever. *Forța vindecătoare a rugăciunii* este, din acest unghi, *punctul zero* al antropologiei medicale și al celei religioase, locul în care cele două interfețe ale umanului se întrepătrund, intercon condiționându-se și fundamentând *spiritoterapia* (cum mai este denumită sacroterapia).

Informațiile legate de terapia prin credință și rugă provin din ambele paliere, ecumenic și medical; pentru credincioși, “rugăciunea este calea deschisă spre Dumnezeu, este comunicarea cu Dumnezeu, este descoperirea celor nevăzute, neauzite, nerevelate, este cunoașterea pornită de pe pământ spre cer, este autocunoaștere deopotrivă, este scara, este urcare a minunatei noastre alcătuirii, este coborâre a tainelor, este slăbiciune într-o mare putere, este putere într-o mare slăbiciune”². Rugăciunea este un act de atitudine filială, prin care omul recunoaște că Dumnezeu este cel care rânduește lumea și asigură echilibrul ei; conștiința acestei filiații, exteriorizată în rugăciune, însemnând încredere, optimism și curaj în fața bolii, alături o paletă largă de sentimente: implorare, mulțumire, laudă, mijlocire, iertare, curățire a minții și pregătire a omului pentru contemplarea lucrurilor și găsirea remediilor ecumenice pentru vindecare³. Interpretarea Bibliei în meditații exercitate prin prisma sfaturilor medicale conținute în pilde, decupează actul imploratoriu în secvențe conturând tot atâtea faze ale rugăciunii: “I. Mulțumire pentru toate câte ni le dai, Doamne: II. Cerere de iertare a păcatelor: cele cu voie și fără voie, cele cu știință și fără știință, cele cu cuvântul și cu fapta; III. Cerere de ajutor: curățire a inimii de orice patimă, boală, înșinăciune, trufie, gânduri deșarte, dughuri necurate etc., putere de smerenie, păstrarea sănătății, vindecarea bolilor, binecuvântarea lucrării inimii și mâinilor noastre”⁴. Autorii “Meditațiilor la medicina biblică” demonstrează nu doar puterea sugestiei închisă în actul rostirii rugăciunii, ci și valoarea proprie.

¹ Dr. Pavel Chirilă, Pr.Mihai Valica, *Meditație la medicina biblică*, București, 1992, p. 313.

² Dr. Pavel Chirilă, Pr.Mihai Valica, *op.cit.*, p. 314.

³ Dr. Pavel Chirilă, Pr.Mihai Valica, *op.cit.*, p. 314.

⁴ Dr. Pavel Chirilă, Pr.Mihai Valica, *op.cit.*, p. 315.

efectivă, a rugăciunii, ca remediu terapeutic propriu zis, cu dublă acțiune: atât asupra minții, cât și asupra trupului. Astfel, preoții părinți sfătuiesc ca actul de rostire al rugăciunii să fie corelat cu respirația, primei faze, inspirației, atașându-i-se secvența de incipit a rugăciunii (Doamne, Isuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu), iar expirației marcându-i-se partea a doua a zicerii (miluiește-mă pe mine, păcătosul, păcătoasa). În sprijinul acestei tehnici se aduc argumente de ordin terapeutic și psihoterapeutic, cum ar fi acela că bolnavul crede în puterea benefică a acestei rugăciuni, dat fiind faptul că ea a fost rostită de către orbul pe care Dumnezeu l-a vindecat pentru credința lui, sau că, pentru ortodoxie, rugăciunea se clădește pe trei paliere interferente: rugăciunea buzelor (rugăciunea vocală), rugăciunea intelectului (rugăciunea mentală) și rugăciunea inimii (rugăciunea minții în inimă)⁵.

Demersuri hermeneutice sugerează că incipitul unei asemenea accepțiuni terapeutice a rugăciunii fundamentată pe credința adevărată rezidă în chiar substanța Bibliei, când în toposuri elocvente sunt reiterate acte de vindecare. Avem, astfel, exemplul femeii care s-a vindecat prin atingerea hainelor lui Hristos "Femeia avea de doisprezece ani curgere de sânge", dar după atingerea hainelor Lui se vindecă: "și îndată izvorul sângelui ei a încetat și ea a simțit în trup că s-a vindecat de boală" (Marcu, 5, 25-29). Mai mult, Hristos pare a avea o predilecție pentru minunile cu caracter terapeutic, pentru că, atunci când este hulit de către oamenii săi cei mai apropiați, căroră le amintește că nimeni nu e profet în țara lui, calea preferată pentru a le demonstra puterea sa taumaturgică este cea a vindecării: "Și n-a putut să facă acolo nici o minune decât punându-și mâinile peste bolnavi, pe care i-a vindecat" (Marcu, 6, 5). În consecință, Isus și apostolii săi "scoteau mulți demoni și ungeau cu untdelemn mulți bolnavi și-i vindecau" (Marcu, 6, 13 și Iacov, 5, 14).

De cealaltă parte, tot Biblia este cea care fundamentează puterea terapeutică a medicului ce recurge la remedii sacrale de tipul instituirii legăturii cu dumnezeirea: "Cinstește pe doctor cum se cuvine, că și pe el l-a făcut Domnul" (Ecclesiasticul, 38,1), se spune, fără echivoc. Urmarea acestor cuvinte este creditul imens acordat medicului și acțiunilor sale, atunci când acestea sunt probate ecumenic. "Am constatat multe cazuri de vindecări prin rugăciune" - mărturisește unul dintre cei mai sensibili și eficienți promotori ai sacroterapiei în climatul medical românesc, doctorul Pavel Chirilă. "E sigur că pe acei oameni (cei supravegheați de medicul citat, n. n.) i-a vindecat credința în Dumnezeu și rugăciunea. Întrucât acele cazuri evoluau de multă vreme, fără vindecare, în ciuda tratamentelor clasice aplicate. S-au însănătoșit în clipa în care s-au făcut rugăciuni pentru ei sau când ei înșiși s-au întors spre biserică"⁶.

Demersurilor psihoterapeutice inițiate prin raportarea la viața ascetică și la primenirea ecumenică solicitate de medici li se adaugă chiar observații biblice centrate pe ipostaza oarecum pragmatică (dacă nu chiar rațională, științifică) a Mântuitorului ca promotor de leacuri naturale sacralizate: "Și El a dat oamenilor știința ca să se mărească întru leacurile Sale cele minunate" (Ecclesiasticul, 38,6): "Știința doctorului va înălța capul lui și înaintea celor mari va fi minunat" (Ecclesiasticul, 38,3). Și pentru ca tabloul să fie complet, urmează un veritabil capitol de etnoiatrie biblică: "La râu, pe amândouă laturile lui, vor crește tot felul de arbori care dau hrană. Fructele lor nu se vor veșteji și fructele din ei nu se vor mai isprăvi. În fiecare lună se vor coace fructe noi, pentru că apa pentru ele vine din locul cel sfânt: fructele lor se vor întrebuința ca hrană, iar frunzele ca leacuri" (Iezechiel, 47,12); "Domnul a zidit din pământ leacurile și omul înțelept nu se va scârbi de ele" (Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah sau Ecclesiasticul 38,4).

Medicul nu trebuie așadar să se mândrească prea mult cu știința lui, pentru că toate sunt de la Dumnezeu și tot Dumnezeu poate lua înapoi darurile; nici o lecuire nu poate fi făcută fără ajutorul lui Dumnezeu căci "cel ce dorește să se facă minuni prin mâinile lui este ispitit de dracul care râde de el", după cum spun Sfinții Părinți⁷; pentru o antropologie a sănătății, destinul medicului se suprapune așadar deseori peste cel al preotului sau călugărului, integrându-se cu toții într-o viață monahală, în sensul său mai accesibil, propovăduind scenarii terapeutice sau psihoterapeutice de *medicină hieratică*. În această ordine mentalitară, "medicul este un om obișnuit prin care Dumnezeu vindecă bolnavi. Răspunderea sacerdotală a medicului aceasta este: în smerenie profundă să se ostenească să învețe arta și știința

⁵ Dr. Pavel Chirilă, Pr.Mihai Valica, *op.cit.*, p. 315-316.

⁶ Interviu acordat de dr. Pavel Chirilă, în *Formula AS*, anul IX, nr. 381/ 1999, p. 17.

⁷ Dr. Pavel Chirilă, Pr.Mihai Valica, *op.cit.*, p. 321.

tămăduirii, să asiste cu devotament omul suferind, să se roage pentru el și să fie convins în orice clipă că numai Dumnezeu este atot tămăduitor”⁸.

Dacă credința este fundamentul moral al tămăduirii și dacă vindecarea nu poate fi înfăptuită plenar decât prin lucrarea dumnezeiască, atunci *rugăciunea* este modalitatea concretă de dialog cu Dumnezeu, calea prin care omul poate cere vindecarea. Textele duhovnicești sugerează mereu acest caracter concret al rugăciunii, într-o oarecare opoziție cu caracterul potențial, oarecum imaterial al Sfintelor Taine (de unde și percepția, în mentalul colectiv religios, al caracterului “tainic” al Tainelor Sacrale). Prin rugăciune, omul poate iniția o legătură directă cu Dumnezeu, o relație dublu vectorializată, în care ambii parteneri participă la schimbul energetic astfel instituit. Această tendință spre dialogarea neintermediată, scoasă din virtualitate și adusă de om în concret provine din nevoia ontologică de comunicare a omului, dar și din nevoia de a vedea finalitatea concretă a actului: “și numa ce s-o rugat la Sfântu Dumnezău nouă vineri în nouă săptămâni și s-o tămădit dă bubele alea, că o crezut el în rugăciunile alea și le-o tăt citit”⁹, mărturisește un credincios. De aici pornesc probabil și numeroasele performări și receptări ale rugăciunii: există rugăciuni pentru diferite momente ale zilei, sau rugăciuni speciale, prilejuite de sărbători creștinești; unele rugăciuni se spun cu voce tare, altele se spun șoptit, unele se repetă după preot, altele se citesc din cărți; din perspectiva terapiei prin rugăciune însă ar fi interesant de discutat raportul dintre rugăciunea spusă și cea scrisă, știut fiind faptul că finalitatea terapeutică a zicerii este augmentată în unele cazuri de puterea taumaturgică a textului sacru scris, scripturalitatea integrând religiei populare și o anume viziune magică asupra sacroterapiei. Astfel trebuie “citită” puterea făcătoare de minuni a rugăciunii scrise în cazul amuletelor sau talismanelor, atât de frecvente în sistemul lax al terapiei populare.

“Și toate câte veți cere, rugându-vă cu credință, veți primi” (Evanghelia după Matei 21.22) spune textul biblic; rugăciunea trebuie făcută cu credință, trebuie să fie “făcută așa cum se cuvine”, după cum repetă mereu preoții, pentru că doar în momentul în care este îndeplinită această condiție, “ca răspuns la rugăciunea sa, omul primește de la Hristos leacurile potrivit stării sale și izbăvirea de boală. De aceea, nu e de mirare că Sfinții Părinți socotesc rugăciunea ca un leac, deosebit de puternic și de folositor. (...) Rugăciunea este un leac care curăță sufletul (...); roadele tămăduitoare ale rugăciunii sunt numeroase, în primul rând ele sunt simțite de minte (...) pentru că rugăciunea duce la pacea și liniștea sufletului prin puterea pe care o are, pe de o parte, de a risipi frica, și îndeosebi forma ei cea mai perlidă, neliniștea, angoasa, care din pricina caracterului ei nemotivat, nu poate fi combătută direct, opunându-i argumente logice. (...) Rugăciunea care, pentru a fi curată, alungă orice reprezentare, de orice natură ar fi ea, și mai întâi de toate orice imagine, îl scoate pe om de sub stăpânirea tiranică a imaginației, tămăduindu-l de toate manifestările ei patologice. (...) Nici trupul nu rămâne lipsit de efectul tămăduitor al rugăciunii, căci și el participă la ea, armonizându-se cu sufletul, dându-i din puterile sale”¹⁰. Acest excurs prin comentariile lui Jean-Claude Larchet centrate pe rolul și funcțiile rugăciunii în procesul de vindecare reliefează net breșa largă pe care o conturează rugăciunea în atitudinea de ezitare sau teamă a bolnavului în fața agentului perturbator de armonie și poziția strategică pe care o ocupă rugăciunea cu credință în strategia vindecării, cu preponderență în latura ei psihoterapeutică, adică întocmai ceea ce sugerau și medicii sacroterapeuți.

Atunci când Dumnezeu s-a făcut om și a hotărât ca, prin el, omul cel vechi, plin de păcate, a cărui imagine biblică este dimensionată după modelul adamic, să renască într-o formulă nouă, în deplină sănătate și armonie a sufletului cu trupul, Dumnezeu a hotărât de fapt că lucrarea sa în om se va face prin Duhul Sfânt, cel care unește persoana divină cu toți credincioșii întru Hristos. Iar legătura intermediată de Sfântul Duh este pusă în act pe parcursul unui topos instituit prin însăși legea credinței: mai întâi, această legătură se performează sub tutela binefăcătoare a Bisericii; apoi, ea este instituită prin puterea și chemarea preoților de a solicita lui Hristos vindecarea credincioșilor; în fine, praxisul religios al acestei legături dinspre divin către uman este instaurată prin împărtășirea cu Sfintele Taine. Aderând la formula Sfintelor Taine și împărtășind cu ele atât sufletul cât și trupul supus păcatului, omul se curăță de cele care i-ar putea

⁸ Dr. Pavel Chirilă, Pr. Mihai Valica, *op.cit.*, p. 232.

⁹ Inf. Florica Sâmpetean, Hida-Sălaj.

¹⁰ Jean - Claude Larchet, *Terapeutică bolilor spirituale*, București, 2001, p. 302-312.

dăuna într-un fel sau altul și își reiterează legătura cu principiile de curățire, sănătate și echilibru închipuite în Persoana Sacră. Pe aceste mecanisme mentale și ideologice se construiește accepțiunea creștinească potrivit căreia Sfintele Taine sunt receptate de către Biserica tradițională ca remedii terapeutice.

Primul dintre aceste mijloace tainice de vindecare este *Botezul*, cel care în tradiția strămoșească ortodoxă este finalizat prin *Ungerea cu Mir*, considerat ca a doua Taină, cel dintâi dintre leacurile sacramentale, în ordine cronologică și ontologică. Larchet selectează acele pasaje din Patristică ce se axează în jurul ideii că “botezul este singura doctorie ce poate vindeca”, măsură terapeutică prin care omul este dezintoxicat de toate urmările patologice ale păcatului strămoșesc și este vindecat de toate bolile pe care le moștenise de la vechiul Adam. Actul Botezului este resimțit ca un act de refacere exemplară a sănătății, nu doar la nivelul fiecărui suflet în parte, ci și la nivelul întregii creștinătăți. Pentru imaginarul religios tradițional, botezul este echivalent cu nașterea în ordine creștinească: aceasta este coordonata mentală din care pornește imboldul ca nou-născutul să fie botezat imediat ce mama poate participa la acest botez, după o perioadă prealabilă în care trupul ei s-a curățat. În mod obișnuit, comunitățile tradiționale românești fixează acest termen la șase săptămâni după nașterea copilului, moment în care atât mama cât și copilul ajung în starea fiziologică și sufletească ce să le permită asumarea unui asemenea act de importanță capitală. Intervalul acesta poate fi însă diminuat dacă nou-născutul nu este suficient de puternic sau dacă se consideră că ar putea fi urmărit de un păcat extrem de grav: “dacă pruncu îi tare micuț ori beteag ori îl vede maica lui că trage să moară, atunce keamă popa acasă să-l boteze, că-i mare păcat să nu fie botezat și să moară. Da iese câte unu că după ce-l botează și-l unge popa cu mir, să îngrașă și să face mândru, că botezu îi dă sănătate curată și luminată dă la Domnul nostru Isus Hristos și de la Duhul Sfânt”¹¹; “o fost o dată aici în Horoat o femeie și și-o blăstămat pruncii că nu o ascultat și o zăș că să nu le triască nici on prunc, să moară sânguri. Și fata ei așe s-o spăriet că știu că ne povesteau muierile că o botezat on prunc ori doi, nu știu, la patru săptămâni, că s-o temut că or muri. Da n-o murit. I-o dus la biserică, la popa, și i-o scâldat, și i-o uns cu mir și o fost sănătoși dup-aceia”¹².

Valorificat astfel, ca leac primordial cu valoare taumaturgică prin învățăturile Sfinților Părinți, botezul se circumscrie hotarului dintre cele două stări date omenirii: viața păcătoasă de dinainte de botez este primenită de împărtășirea cu această Sfântă Taină și astfel botezatul intră într-o nouă viață, cea a desăvârșirii trupesti și sufletești. Pentru omul căzut, ansamblul ecumenic al botezării și miruirii este lumina Duhului Sfânt, condiția primă a sănătății mintale și trupesti, dar, mai mult decât atât, este vindecarea de neștiință, luminarea drumului spre această cunoaștere care poate să confere omului darul cel mare al echilibrului, sănătatea de care acesta are nevoie. Copilul botezat pornește astfel în noua sa viață, cea creștinească, cu un anume *capital de sănătate*, acumulat prin taina Botezului și desăvârșit prin taina Sfântului Mir, cu care preotul are grijă să ungă toate punctele de pe trup, instituind o veritabilă anatomie a sănătății, în care punctele de urgență maximă – capul, membrele, organele de simț – sunt marcate prin miruire¹³.

Capitalul de sănătate despre care vorbesc textele religioase aferente botezului este apoi permanent păzit și augumentat printr-o altă taină ce este reclamată de credincioși pe tot parcursul vieții ecumenice: *Spovedania*. Textele liturgice vorbesc despre această Taină în termeni medicali, considerându-se că misiunea terapeutică a preotului este desăvârșită eminamente prin această Taină, mai ales că, în ordine hermeneutică, păcatul și păcătosul se suprapun într-o mare măsură peste ipostazele de boală și bolnav. Constituțiile apostolice ale secolului IV proferează această învățătură în care mărturisirea și penitența sunt asimilate formelor specializate de tămăduire duhovnicească iar preotul se înfățișează turmei sale sorocite spre păstorit ca un doctor priceput, iubitor de oameni și plin de milă, declamând: “Se cuvine să-i ajutăm pe cei bolnavi, pe cei aflați în primejdie și pe cei care se clatină; și pe cât este cu putință să-i vindecăm prin propovăduirea Cuvântului, izbăvindui-i din moarte. Căci cu adevărat «nu cei sănătoși au nevoie de doctor, ci cei bolnavi (Matei, 9,12)»”. Spovedania sau mărturisirea păcatelor este așadar “o sfântă terapie: descoperă și recunoaște răul din noi; aduce răul acesta la suprafață, gata să fie alungat și demascat;

¹¹ Inf. Dumitru Moise, Valcău de Jos-Sălaj.

¹² Inf. Floare Turcaș, Plesca-Sălaj.

¹³ Jean-Claude Larchet, *op. cit.*, p. 255-261.

demascarea scade sau anulează puterea dușmanului din noi; se asociază cu pocăința și cu conștientizarea păcatelor, care pregătesc poziția dominantă a omului față de boli și astfel asigură baza de pornire pentru vindecare, astfel încât spovedania are o valoare profilactică pentru omul sănătos și o valoare terapeutică pentru omul bolnav. În mod analog, sfânta împărtășanie, ca un act de corporalitate cu Hristos, dezvoltă valențe purificatoare și vindecătoare”¹⁴.

În consecință, Părinții Sfintei Biserici consideră că “preotul Domnului trebuie să folosească leacuri vindecătoare. Cel care tratează cu ușurătate rănilor infectate, lăsând veninul să se întindă în tot trupul, este un doctor nepriceput și rău. Rana trebuie deschisă și curățată, iar după ce s-a scos partea cangrenată, trebuie să se aplice de îndată și cu fermitate tratamentul potrivit. Și chiar dacă la început bolnavul se împotrivește, strigă și nu poate suporta durerea, după ce se va însănătoși, va mulțumi doctorului pentru toate”¹⁵. În contextul antropologiei religioase, spovedania se dovedește a fi o terapie duhovnicească dintre cele mai eficace, în care duhovnicul, asemeni medicului, are pregătit câte un leac pentru fiecare dintre bolile pacientului său, bolnavul sau păcătosul. Se marchează astfel un punct de o maximă sensibilitate în sistemul psihoterapeutic de ordin religios, în care spovedania oferă, la fel ca rugăciunea, prilejul așteptat de omul bolnav pentru a-și destăinui sufletul, pentru a se despovăra de greutatea păcatelor ce-l apasă și-i generează, nu o dată, senzații patologice. Efectul de catharsis declanșat de spovedanie are surse multiple: este vorba mai întâi de ideea în sine, eliberatoare și dătătoare de noi speranțe de însănătoșire și de recalibrare a armoniei individuale. Apoi, spovedania se rostește conștient, benevol, într-un demers judecat și asumat de către penitent, astfel încât pentru acesta poate fi esențial faptul că nu vindecătorul este cel care-i solicită informațiile despre boală, așa cum se petrec lucrurile în cazul anamnezei medicale, ci bolnavul, din proprie inițiativă, își recunoaște păcatele și neajunsurile în fața duhovnicului: penitentul stă apoi în fața unui personaj special dotat cu calități de terapeut: medicul tratează bolnavului în virtutea studiilor pe care le are, preotul nu beneficiază doar de aceste studii de specialitate, ci, fapt extrem de important în mentalitatea folclorică, beneficiază și de binecuvântarea simbolică a Tatălui Cereșc. Altfel spus, preotul este și “ales”, nu doar format profesional, iar acest primat se poate extinde apoi, prin resorturi mentale, și asupra credinței că în momentul în care toate căile medicale au eșuat, singura posibilitate rămasă omului, atunci când are credință, este vindecarea prin întoarcerea către Dumnezeu. La toate acestea se adaugă și efectul psihoterapeutic al spunerii cu voce tare a păcatelor și necazurilor, așadar într-un mod coerent, susținut, ce nu poate fi retractat, dar care are un efect catartice cu atât mai pronunțat. Mai mult, cel puțin în tradiție ortodoxă, legătura dintre penitent și duhovnic este personalizată și vizualizată, conferind astfel acestei comunicări valențele unui dialog interactiv, ce augmentează valoarea spovedaniei și cimentează și mai solid relația dintre preot și credincios, dând bolnavului un anume sentiment de solidaritate cu duhovnicul și generând în el dorința sinceră de vindecare.

Nu întâmplător, pentru scrierile patristice, una dintre ipostazele cele mai elocvente ale preotului este cea din timpul spovedaniei, când trebuie să dovedească nu numai smerenie față de Cel de Sus, ci și mare răbdare în fața interlocutorului, pentru instituirea unei atmosfere de încredere, necesară psihoterapiei. Aceasta este de altfel și ipostaza care îl alătură prioritar medicului: el primește cu bunăvoință bolnavul, ascultă destăinuirile acestuia, punând întrebări suplimentare acolo unde este nevoie, pentru clarificarea anamnezei și pentru trasarea liniilor virtuale ale terapiei, cele care vor face posibil diagnosticul. În fine, la sfârșitul dialogului cu penitentul, tot preotul – ca doctor al sufletului – recomandă tratamentul posibil și conduita viitoare pentru ca speranțele însănătoșirii să fie maxime: “epitimia nu este o pedeapsă (...). Ea este o doctorie, iar părintele duhovnic caută raportul organic între cel bolnav și mijlocul de vindecare. Scopul epitimiei este să-l pună pe penitent în niște condiții noi, în care nu mai este ispitit de păcat”¹⁶ accentuează și Evdokimov, încadrând ritualul sfintei Taine a Mărturisirii, rugăciunilor mai largi ale bisericii, văzute și gândite în structura “Ortodoxiei” ca leacuri sufletești și trupești pentru sănătatea desăvârșită a omului credincios.

¹⁴ Dr. Pavel Chirilă, Pr. Mihai Valica, *op.cit.*, p. 318.

¹⁵ Jean - Claude Larchet, *op.cit.*, p. 262-263.

¹⁶ Paul Evdokimov, *Ortodoxia*, București, 1996, p. 316.

Prin excelență “destinat creștinilor bolnavi”¹⁷, *Masul* denumeste în economia liturgică practica ungerii cu untdelemn sfințit a bolnavilor, mai ales a celor care nu mai au altă șansă de scăpare sau a celor care au deja diagnosticate boli trupești incurabile. Practica ortodoxă universală pune uneori în act această Sfântă Taină și în cazul oamenilor sănătoși, iar alteori și pentru liniștirea și împăcarea sufletească a oamenilor bătrâni care trag să moară. Potrivit canoanelor, slujba de maslu este susținută de șapte preoți cu experiență, dar, desigur, în condiții obiective, ea este performată la căpătâiul bolnavului și de preoți mai puțini sau de unul singur. După “slujba de mângâiere” cu care debutează celebrarea acestei taine, bolnavul este uns cu untdelemnul sfințit, după rostirea rugăciunii specializate pentru sfințirea ingredientului: “Doamne Dumnezeule, care cu mila și îndurarea Ta tămăduiești rănile sufletelor și trupurilor noastre, Însuși Tu Stăpâne sfințește untdelemnul acesta, ca să fie spre tămăduire celor ce se vor unge din el și spre izbăvirea de toată patima și întinăciunea trupului și a sufletului și de toată răutatea”. Suprapunerea acestui untdelemn peste valențele efective, nu doar metaforice sau simbolice ale unui medicament, este vizibilă și ea trebuie să joace un rol esențial în desfășurarea ritualului, dublându-și efectul psihoterapeutic asupra moralului celui bolnav cu unul special, ce se vrea concret-terapeutic. Psihoterapia este completată de citirea unor numeroase pasaje biblice care ilustrează și exemplifică secvențele în care Isus Hristos își dovedește capacitățile taumaturgice prin vindecări miraculoase ale unor bolnavi incurabili, precum și prin rugăciunea consecutivă ungerii, adresată din nou imaginii de Tămăduitor a Domnului: “Părinte Sfinte, doctorul trupurilor și al sufletelor, care ai trimis pe Unul Născut Fiul Tău, Domnul nostru Isus Hristos, să vindece toată boala și să răscumpere din moarte, tămăduiește pe robul Tău acesta (N) de neputința sufletească și trupească ce l-a cuprins și fă-l să trăiască prin harul Hristosului Tău (...). Că Tu ești izvorul tămăduirilor, Dumnezeule, Dumnezeul nostru”.

Tradiția patristică arată însă că nu este suficientă doar lucrarea Domnului, prin Botez, prin celelalte Taine sau prin umplerea de Sfântul Duh, ci relația om - sacru trebuie să fie una interactivă, în care ambii poli să fie marcați de dorință și de voință. În acest context ecumenic, voința omului de a se vindeca este esențială, mai ales în condițiile în care, în subsidiar, ea înglobează, din partea penitentului, acceptarea tacită, dar absolut conștientă, a învățăturilor Bisericii. Voința de vindecare devine astfel nu numai un țel, o dorință categorică de reechilibrare, dar este și imaginea unui angajament la un nou mod de viață, cel al împărtășirii întru credință. Acest demers consolidează un anume raport actanțial: Dumnezeu trimite omului harul de care acesta are nevoie pentru a se vindeca, iar omul lucrează conștient la sporirea acestui har, obținut prin botez, urmând să adopte o poziție activă de ființare, în concordanță cu acel har. Întreaga forță a acestui act consistă așadar în faptul că este orientat intențional: omul simplu își poate fructifica dreptul la liberul arbitru iar în condițiile în care decide voluntar să accepte harul oferit lui prin botez și să trăiască în concordanță cu norma creștină, își exercită voința și capacitatea de a alege.

Urmarea din punct de vedere terapeutic a acestui fapt este aceea că, prin botez ștergându-se tarele păcatului originar, rezultă că toate celelalte efecte patologice ulterioare botezului se datorează necredinței și lipsei de grijă față de trăirea ascetică, deci pot fi atribuite în mod conștient omului. Totul converge așadar spre asumarea conștientă a voinței de a fi vindecat: “nu este de-ajuns că este un Doctor atotputernic, care poate să vindece orice boală, pentru ca omul să fie *ipso facto* izbăvit de suferințele sale: mai trebuie ca omul să alerge către El și să-i ceară ajutorul; dar mai întâi de toate trebuie să dorească cu toată puterea să se vindece. Pentru a dobândi de la Hristos tămăduirea bolilor sale, este necesar ca omul să voiască cu adevărat să se facă sănătos. El trebuie să se întoarcă spre El și să-L cheme în ajutor, căci, cum spune Sfântul Ioan Gură de Aur, «Hristos, dumnezeiescul Doctor, nu ne vindecă fără voia noastră»: (...) Voința de vindecare trebuie să se arate nu numai în chemarea în ajutor a Doctorului, ci și în urmarea tratamentului” - glosează în continuare Larchet. “Sfântul Ioan Gură de Aur insistă și el asupra faptului că bolnavul trebuie să colaboreze cu doctorul, ca să înlesnească astfel acțiunea doctoriilor: în cazul bolilor sufletești, acestea înseamnă să rămânem întru Hristos și să primim cu toată inima ceea ce vrea El să facă pentru vindecarea noastră. Când e vorba de vindecarea trupului, putem vorbi de trei lucruri, sau mai curând de patru, ori cinci: de doctor, de știința sa, de bolnav, de boală și de puterea leacului. Când acestea se înfruntă, iese cu adevărat un război. Când doctorul, știința lui și leacurile au ca sprijin voința

¹⁷ Jean-Claude Larchet, *op. cit.*, p. 273.

bolnavului, boala este biruită. Dacă, dimpotrivă, bolnavul nu le primește ajutorul și nu le sprijină, cade pradă bolii; iar dacă, așa cum se întâmplă uneori, el chiar li se împotrivese și ia partea bolii, atunci ajunge să se omoare singur. La fel se petrec lucrurile și aici, sau, mai bine spus, aici avem de-a face cu un lucru și mai minunat: atunci când Însuși Dumnezeu este cel ce se îngrijește de rănilile noastre, numai să rămânem cu El, și negreșit vor fi de îndată tămăduite”¹⁸.

Antropologia creștină consideră că vindecarea omului se poate dobândi la confluența a cinci atitudini ecumenice fundamentale: *credința*, cea dintâi condiție, mai ales că, în accepțiune patristică, credința este sinonimă cu cunoașterea, acea cunoaștere voluntar asumată în Hristos și în puterile sale nemăsurate, *pocăința* - leac folositor, pentru că prin pocăință omul dobândește de la Dumnezeu curățirea de păcate și vindecarea de patimile cele aducătoare de boală, *rugăciunea*, despre care se vorbește adesea în termeni medicali, ea având un rol unanim recunoscut în psihoterapie, *nădejdea* fără de care vindecarea nu poate fi posibilă, pentru că ea este cea care implică necondiționat credința în tămăduire și *lucrarea poruncilor*, care îl vindecă pe om de patimi, pregătindu-l pentru vindecarea sufletească și trupească. De altfel, se observă că toate aceste atitudini spirituale la care credinciosul este chemat să adere dacă vrea să-și recapete echilibrul sunt deopotrivă măsuri profilactice, omul fiind îndemnat să le aplice ca bază ecumenică a unei conduite morale generale, și măsuri curative, dacă ele sunt aplicate abia după ce boala s-a făcut simțită.

Conduita creștinească presupune, în concluzie, o serie de atitudini ecumenice menite să prevină sau să învingă boala, dintre care rugăciunea și împărtășirea Sfințelor Taine marchează teritorii spirituale vaste în sistemul cutumiar focloric. Efecte psihoterapeutice, profilactice sau curative pot să aibă însă și citirea Psaltirei sau participarea la liturghie, contactul cu apa sfințită, anafura, tămâia, candelile, icoanele. Deseori, toate aceste procedee terapeutice religioase concură la atingerea dezideratului, reinstalarea sănătății. O mărturie notată recent prezintă un întreg ansamblu al praxisului ecumenico-terapeutic finalizat printr-o “minune dumnezeiască”: “mătușa Mărie o fost tare bolnavă, da era și bătrână, săraca. Și o ținut post pântru ea toată familia. Și i-o făcut liturghie de prescuri, că ase să face pâ la noi: șasă - șapte muieri țin în fiecare zi o zi de jertfă cu prescuri la beserică și rugăciuni speciale pântru bolnavi, că zăce că rugăciunea făcută cu credință îi primită și cel bolnav va fi vindecat. După aceie se strâng câte șapte femei în trei vineri și să roagă și să face și maslu la bolnav. La mătușa Mărie i-o făcut maslu acasă, trii popi, și o băgat-o sub patafir și s-o rugat-pântru ea. Da ce crezi că după trei vineri, s-o ridicat din pat și o umblat și așe să știe că o fost minune dumnezeiască”¹⁹.

Analog, *postul* este esențial pentru vindecare nu doar ca remediu terapeutic - recomandat, de altfel, de medici, pentru eliminarea unor toxine din organism, pentru purificarea acestuia și evitarea unor abuzuri - ci și la nivel simbolic, pentru că el oferă fiecărui bolnav în parte șansa de a reface starea primordială de sănătate, perturbată de Adam întâi de toate la nivelul actului consumului alimentar, prin mărirea poamei interzise. Asocierea sa însă cu “vechi prescripții igienice, care urmăreau decongestionarea organismului de toxinele produselor animaliere, este plauzibilă în măsura în care știm că în Europa, până în anii 1550, consumul de carne era foarte mare, mult mai mare decât după această dată”²⁰.

Satul arhetipal reglementa cu severitate “ținerea” zilelor de post, continuând să suprapună efectele morale și etice ale acestuia peste cele curative; este atestat faptul că nici măcar bolnavii nu mâncau de post în zilele păzite, iar restricțiile referitoare la alimente se întindeau chiar și asupra ustensilelor de bucătărie (vechile recuzite culinare din Ardeal conservă vase în care se gătește *de dulce*, dar și vase speciale pentru mărirea *de post*; mai mult, podișoarele în care se păstrau tacâmurile aveau două despărțituri, pentru ca lingurile cu care se mânca de dulce nici măcar să nu se atingă de lingurile cu care se consuma mărirea de post). Convinși de valoarea religioasă a postului – menit să prevestească și să pregătească hierofaniile – dar și de valoarea sa alimentar-igienică, societatea folclorică a mai adăugat în plus zile de post la calendarul ortodox oficial. Convingerile raportate la respectarea cu strictețe a posturilor impuse de Biserică sunt împământenite și dincolo de orice discuție, mai ales când scopul lor terapeutic este declarat: “se ține post

¹⁸ Jean-Claude Larchet, *op.cit.*, p. 280-282.

¹⁹ Inf. Cozma Sâmpetean, Hida-Sălaj.

²⁰ Ofelia Văduva, *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, București, 1996, p. 105.

vinerea pântru sănătate, că doară o zi pă săptămână nu-i legată de gard”²¹; în plus, tradiția a pus în act și postirea în zilele de luni, într-un efort cultural mai larg de valorificare simbolică a acestei zile, prin demersuri axiologice ce o leagă de un timp al fecundității, de stimularea fertilității și de păstrarea sănătății corpului, știut fiind că Sfânta Luni este prin excelență protectoarea sănătății²².

Reglementările exprese ale bisericii și presiunile sistemului cutumiar sunt amplificate gradual în individ de convingeri interioare generate de efectele benefice asupra moralului, asupra stării organice, asupra sănătății, astfel încât “abstinența impusă de post (alimentară, comportamentală, sexuală) mobilizează în omul societății tradiționale resurse spirituale inhibitorii, datorită cărora el poate rezista solicitărilor postului. Ele izvorăsc, desigur, din perpetua dorință de realizare a stării de puritate necesară comunicării cu divinitatea (sau cu strămoșii) pentru a le câștiga bunăvoința și a asigura protecția lor asupra vieții oamenilor și animalelor din gospodărie. De aici, renunțarea, în genere benevolă, la anumite alimente considerate impure, oferirea de ofrande alimentare ca și asumarea unor interdicții comportamentale”²³.

În logica spiritualității populare, pentru că zilele de post facilitează și intermediază contactul cu principii supreme menite să păstreze echilibrul interior și exterior al organismului și care sunt dispuse să-și arate bunăvoința către cei ce cunosc căile de mediere între profan și sacru, se acreditează ideea că postul poate fi un bun remediu pentru sănătate; întreg sistemul terapeutic popular este așadar grefat temporal pe zilele faste cu încărcătură ecumenică sporită: rugăciunile pentru vindecare, canoanele ce se repetă săptămânal, slujbele bisericești, toate se raportează la zilele de post. Praxisul terapeutic religios se extinde și spre sfera magicului, dar percepția generală polarizează aici zilele de post în funcție de orientarea și finalitatea actului ritualic: practicile teurgice – descântecele cu Dumnezeu – se pot performa în zilele de post tocmai pentru augumentarea puterii magice cu una religioasă, dar actele de magie neagră, blestemele de luare a sănătății sau alt gen de manifestări magico-ritualice cu finalitate îndoielnică sunt categoric interzise în zilele de post sau duminica.

La rugăciune, împărtășirea cu Sfintele Taine și ținerea postului se mai adaugă efectuarea pelerinajelor, închinarea la icoane și la sfânta cruce, precum și o serie de practici apotropaice cu componentă religioasă, care vin să susțină un sistem terapeutic pietal pus în act prin sacroterapie. Mesajul ultim al acestui gen de terapie în care omul comunică cu sacrul fundamentează ideea că, prin credință, omul poate păstra acel echilibru între lumea naturală și cea supranaturală, între corpul său și cosmos, care înseamnă, în fond, *starea sa de sănătate*.

LA DOCTRINE CHRÉTIENNE AU CONTEXTE DU SYSTÈME CULTUREL DE LA THÉRAPIE POPULAIRE (Résumé)

La thérapie populaire inaugure une série de moments d'un système articulé en manière cohérente qui facilite la relation entre l'homme malade et le sacré. Dans ce contexte la maladie est envisagée comme un état de déséquilibre entre l'homme et le sacré, état qu'on peut remédier par l'adhésion à la doctrine chrétienne. Un moment important de la thérapie par la croyance est la prière, surtout celle faite par le malade. La prière est suivie par la communion qui comporte le baptême, la confession, la messe - les plus importantes du point de vue thérapeutique et psychotérapeutique, et par les jours où on jeûne.

A tout cela on ajoute encore les pèlerinages, la révérence aux icônes et à la sainte croix, mais aussi une série de pratiques pour la protection de la santé religieuse qui soutiennent un système thérapeutique religieux mis en oeuvre par la sacrothérapie. Le dernier message de ce genre de thérapie, dans laquelle l'homme communique avec le sacré entend l'idée que, par la croyance, l'homme peut garder l'équilibre entre le monde réel et celui surnaturel, entre son corps et le cosmos, ce qui signifie, au fait, son état de santé.

²¹ Inf. Maria Pinte, Valea Lungă-Sălaj.

²² Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, 1998, p. 236-237.

²³ Ofelia Văduva, *op.cit.*, p. 112.

AFLAREA “ORÂNDEI”

ȘI

PRACTICI MAGICE DE “ADUCEREA” FECIORILOR. JUDEȚUL SĂLAJ

Olimpia FĂRCAȘ

Alunișenii zic: “omul trebuie să aibă trei ceasuri bune: când se naște, când se căsătorește și când moare”. Astfel căsătoria la fel ca oricare alt moment din viața omului era unul extrem de important, moment care trebuia foarte bine ales. Scopul căsătoriei era acela de a avea o consoartă spre ajutorare și petrecere, spre alinarea durerilor în caz de nefericire și suferință, spre împărțășirea binelui și răului în decursul întregii vieți; de a avea urmași legitimi care să păstreze numele familiei¹.

De la naștere, viața omului își primea cursul pe care aceasta trebuia vrând-nevrând, să-l parcurgă. Ursitoarele îi meneau omului și partenerul de viață, și fericirea sau nefericirea în căsnicie, numărul copiilor pe care-i va avea, lucruri care, chiar dacă nu erau cunoscute mereu din vreme, cu toată strădania depusă în cadrul ritualurilor premaritale de aflare a perechii, se puteau duce treptat. Mai mult decât în cazul norocului, al ceasului bun în care se putea naște sau nu fiecare individ, perechea sufletului trebuia să coincidă perfect cu partenerul de viață. Astfel, se spunea că feciorii rămâneau neînsurați din cauză că sunt sau prea urâți și proști, sau prea pretențioși, sau “pentru că l-i ursita mică, sau pentru că le-a murit ursita. Când însă ursita a crescut mare, deși sunt bătrâni, totuși se însoară. Unii feciori nu se însoară niciodată, fiindcă le-a murit sau n-au avut defel ursită.”²

Alegerea partenerului era deosebit de hazardată și cu greu se putea realiza așa cum trebuie chiar de la prima încercare. Era evident că fiecare om își are undeva, în această lume, perechea. Destinul putea juca însă feste, astfel că își puteau uni viețile persoane total incompatibile.

Se crede că omul are trei ursite. Adică are dreptul la trei femei în viață. Dacă, la căsătorie, o nimeresc pe cea de-a treia, atunci trăiesc cu ea până la moarte. Dacă o nimeresc pe cea de-a doua, atunci aceasta, după un timp oarecare, moare și el o ia pe a treia. Dacă o nimerește pe cea dintâi, atunci va avea în viața lui trei femei. Când doi soți se despart însemnează că bărbatul nu a nimerit pe niciuna din cele trei ursite și a luat pe alta străină.

Peste tot există legenda că “femeia îi făcută din coasta lui Adam și numai când un bărbat dă peste femeia care-i făcută din coasta lui, numai cu aceea poți trăi fericit și cu noroc, căci atunci bărbatul și femeia îi ca felia de pâine, tot un gând, tot o inimă; unii au aceleași gusturi pentru mâncări, aceleși semne pe trup, unora li se potrivește graiul, ori mersul, ori seamnă la față, ori au același păr sau de nu seamănă la alte cele, măcar la mâini și la conformațiunea unghilor, unii îs atât de potriviți la minte că numai gândește unul să-ți spuie ceva și celălalt și știe”³.

În afara acestei legi a ursitei nu poate exista căsătorie: “Nimeni nu se poate căsători până nu-și găsește ursita. Dacă nu și-o poate nimeri, rămâne flăcău. Când o fată sau un fecior nu se mai căsătorește,

¹ S. Fl. Marian, *Nunta la români*, București, 1995, p. 15.

² A. Olteanu, *Școala de solomonie*, București, 1999, p. 468.

³ E. Sevastos, *Nașterea la români*, II, București, 1990, p. 168.

însemnează că i-a murit ursitul sau ursita, adică acela cu care era sortit să se căsătorească”. Câteodată omul se însoară și de două ori și tot nu-și dă peste parte; omul acela se zice că-i blestemat sau că-i făcut și trebuie să-și desfacă. Nevoia imperioasă de aflare a ursitei îi împingea pe tineri să apeleze la sprijinul cunoscătorilor, la babelor ghicitoare și vrăjitoare, care puteau să-i îndrepte pe cei îndărădnici către perechile care așteptau disperate. Din cauza forțării mâinii destinului, se puteau întâmpla și accidente nedorite, chiar fatale, care veneau în întâmpinarea interdicțiilor de contactare a magicienilor.

Dintre toate serile de peste an, cea mai bogată în datine și credințe, cea mai misterioasă și totodată una dintre cele mai plăcute e seara Sfântului Vasile sau a Anului Nou. În această seară ni se înfățișează un șir de credințe, de mistere în al căror sân, după credința populară, zace ascunsă cunoașterea viitorului. Se credea spre exemplu că în această seară se deschide cerul, și numai acei oameni îl văd când se deschide care sunt foarte buni la Dumnezeu. Cei ce pretind a-l fi văzut deschizându-se spun că în acel moment e foarte frumos atât în cer cât și pe pământ și pot să ceară de la Dumnezeu ce poftesc că toate i se vor da⁴.

Cele mai multe practici magice de aflare a “orânzii” se făceau însă în ajunul Bobotezei sau când “umbla popa cu crucea”⁵. Astfel cea mai cunoscută și mai uzitată de tinerele fete practică magică era cea cu “turta”. În ajunul Bobotezei cea care dorea să-și afle orânda postea toată ziua (nu avea voie să mănânce nimic, nici să bea apă), iar seara își făcea o turtă din nouă linguri de făină și nouă de sare și puțină apă și se cocea pe plita de la “șpor”. Înainte de a se culca mânca jumătate din “turtă” iar cealaltă jumătate o pune sub pernă. Noaptea îl visau pe cel “orândit” că îi aduce apă⁶. Tot când “umbla popa cu crucea” pentru ca fetele să-și afle orânda luau o crenguță de busuioc din “buchetul” de busuioc sfințit cu care “stropea popa” prin casă și seara îl puneau sub pernă iar noaptea îl visau pe viitorul soț.

Alte practici tot în ajunul Bobotezei⁷ de aflarea “orândeii” sau pentru a afla dacă și când se vor mărita erau: se adunau mai multe fete laolaltă, alegeau o spată pe care se puneau jumări și numeau fiecare jumară cu numele fiecăruia; aduceau o “mătă” care să mănânce jumările. Pe care jumară o mânca prima data acea fată se mărita prima dată în cursul anului⁸.

Tot în practicile magice de aducerea ursitului era folosit și lemnul (parul). Astfel, cea care dorea să-și afle ursitul sau cum va fi acesta (dacă era frumos sau urât) își făcea o cunună și merge noapte cu ochii închiși spre un gard din apropiere și de la parul pe care a pus prima dată mâna număra nouă pari și pe al nouălea par își pune cunună. apoi deschide ochii și dacă parul e drept, din lemn frumos și cu coajă, crede că bărbatul ei va fi frumos, isteț și avut; dacă parul e “cioturos”, strâmb și urât, urât va fi și bărbatul care îi este orânduit; iar dacă parul e fără coajă, bărbatul ei va fi sărac.⁹ Parii erau substituiți ursitului iar pe baza principiului similitudinii se puteau afla din vreme trăsăturile dominante ale ursitului. Tot substitute ale ursitului erau considerate și alte obiecte ca: pieptene, briceag, opinca, etc. Astfel se strângeau mai multe fete laolaltă care vroiau să știe cum va fi viitorul soț și adunau mai multe obiecte din casă la care le dădeau câte un număr. Fiecare dintre ele erau legate pe rând la ochi și își alegeau câte un număr care corespundea cu un obiect. Dacă una nimerea pieptenele însemna că viitorul soț va fi frumos; dacă nimerea briceagul alesul era urâcios și rău; iar dacă nimereau opinca însemna că va fi sărac¹⁰.

Tot pentru aflarea ursitei și pentru a afla dacă se vor mărita în anul acela, în ajunul Bobotezei se duceau la cotețul porcilor și dădeau cu piciorul în coteț, dacă porcul grohăia însemna că se vor mărita în acel an¹¹.

⁴ S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, I, București, 1994, p. 5.

⁵ Inf. Cormoș Maria, Aluniș, jud. Sălaj.

⁶ Idem, “și io mni-am făcut și l-am disat pă bărbatu mni eu că o vinit și mni-o adus apa. Și cumnata me așe l-o disat pă fratele mnei și ie tăt așe o făcut și o grămadă di la noi din sat”.

⁷ Inf. Floare Ana, loc. Meseșenii de Sus, jud. Sălaj: “să adunau mai multe laolaltă și mereu la vale la un potur de diață spart, cu un cârnaț pă care și-l tăt treceu printre pticioare și tăt zăceu nuștiu ce și le lua care i drag”.

⁸ Inf. Moșincaș Ana, loc. Halmăjd, jud. Sălaj.

⁹ S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, I, București, 1994, p. 59.

¹⁰ Inf. Pop Ana, loc. Ban, jud. Sălaj.

¹¹ Inf. Cormoș Maria, loc. Aluniș, jud. Sălaj.

O practică mai nouă de a afla în ce parte se vor mărita era aceea de a merge în grădină de unde prindeau o buburuză, pe care ținând-o în mână înainte de a-i da drumul spuneau: "buburuză-ruză unde îi zbură acolo io m-oi mărita"¹².

Însă, uneori cum am mai spus, din cauza mâniei destinului se puteau întâmpla și nenorociri, datorită unor blesteme, fata putea fi ursită diavolului¹³. Existau însă și situații când feciorii erau "furați" de drăcoice¹⁴.

Asemenea practici erau realizate nu numai de fete, ci și de feciori și ei erau interesați să-și afle ursita. Astfel cei care vroiau să-și cunoască ursita luau pari din garduri și dădeau cu ei de prispa casei. Cel al cărui par se rupea se însura în anul acela¹⁵. Acei feciori a căror ursită e mică, adică a căror ursită s-a născut cu mult mai târziu decât ei, trebuie să aștepte până ce le crește ursita mare, să fie bună de măritat și de aceea, fiind nevoiți a aștepta atâta timp, îmbătrânesc. Când însă ursita a crescut mare, deși sunt bătrâni, totuși se însoară. Acei feciori însă, care nu se însoară niciodată, fiindcă le-a murit sau n-au avut defel ursită, care holteiesc toată viața lor și mor neînsurați, sunt, după credința unora foarte buni la Dumnezeu, pentru că ei, cât au trăit, n-au știut ce-i bine și ce-i rău pe lume; după credința altora însă astfel de feciori sunt păcătoși, nefericiți, morți cu sufletul și cu trupul și la a doua înviere n-au să aibă soție¹⁶.

Ritualul descântecului "de ursit" - e un descântec de dragoste, vechi miracol al primei boli femeiești ce poate face o fată să-și afle alesul și să fie iubită: "Fata amuțât, ocolită, care nu se poate mărita, care-i urâtă în fața feciorilor sau cea frumoasă pe care o fost țâpate vrăjuri și făcături face foc în cuptor marți sara, vreme de trei săptămâni și merge la o babă să-i facă de ursit. Fata ia pranicu din foc și trage așe cu el, într-o parte și în altaprin jăratec, de nouă ori: "Învâlă-te foc, dezvâlă-te noroc, învâlă-te foc. dezvâlă-te

¹² Idem.

¹³ Inf. Megheșan Ana, loc. Halmăjd, jud. Sălaj, fata luată de drac datorită blestemului mamei: "du-te fată după apă odată luate-ar dracu. Nu s-o dus fata, până oarecând când o umplut rușinea pă fată și o luat două cânt și s-o dus după apă. La fântână ie o luat apa din fântână și o rămas cântăle pline de apă. Când o fo fata cu apa luată în cânt i s-o năvăzât aci on bărbătoc. Fata când o fo să-și ieie cântăle i-o zăs: "stai on ptic, zăce că m-ni te-o dat mătă mnîe". Era "ucigă-l Sfânta Cruce". le dacă nu vorbe cu iel nu-i ave baiu. Cestio ce o zăs cătă iel, o luat și o dus-o. S-o împlinit blăstămu părintesc. Asta nu-i poveste, îi adevărată. Și u-o dus pă sus că o zăs că numa crenjile le-o văzut la lemne. Și inde u-o băgat, u-o băgat într-o pijniță. Acolo o zis că numa de aceia iera. Fata știe că la două săptămâni trebuie să facă nunta, numa tăt o plâns acolo. Și tăt o plâns, și când o fost uarecând o zăs mama lor, drăcoica aceie; i-o spus pă nume: "Tu, Vironică, zăce ni te-o dat nouă mătă și așe că ai vinit la noi, aiesta-i pruncu nost". Fata una-într-una o plâns. Și zăce: "da dice iești așe de supărată că doră -i bine aicea, aice i muzică, îi de tâte numa mnîere de stup no fost acolo și pită. De tâte pă lumea asta o fost. Da zăce că o zăs fata: "da uare io n-oi pute scăpa de aici?" Ba zăce că o zăs drăcoica, ba, io știu că-i nunta la frate-tău și tu dacă vrei tare să meri io te-oi scăpa. Da cum? Ț-oi spune io, da-i mere cu iel înapoi acasă și acasă îi încălzi o căldare cu apă și să te țape mătă cu fața în jos că mătă ni te-o dat nouă. Da iel era un bărbat că nu-ț trăbuie mai frumos, da iera cu potcove de cai și dacă tu vrei să mei noi îț dăm drumu să mei, da iaca cum mei, da amu îi mere pă jos. Pân padure, pinde- i mere dă-i drumu înainte lui și tu rămâi dă lipsa ta și inde- i vede o floră galbănă o iei, aceie îi buruiana urii și când tu t-i face că rămâi tu de lipsa ta o iei și o pui aici la fund, aicia în spate și o leagă de tine și meri acasă cu ie și să-ț facă mătă baie că ni te-o dat nouă. Și apu s-o arăduit și o vinit cu fata pă jos. Fata o luat sama, flora galbănă și o zăs du-te înainte că io rămân în urma ta. O făcut ce-o zăs bătrâna. Și s-o dus acasă și i-o făcut măsă baie, da nu s-o uitat nime la pticiorile lui că ce ar putea fi în pticior la iel- potcove de cal. I-o făcut măsă baie în apa aceie și i-o rămas uarecum dejetu mnic ala n-o rămas în apă. Dejetu ala mnic i l-o rupt dracu. Și o scăpat fata".

¹⁴ Inf. Porumb Vasile, loc. Biușă, jud. Sălaj: "Într-o sară, noptea târziu, vineam cătră casă cu Văsălica Podinii - am fost fostă duși la furat de pepini pă hotar, el s-o spăriet nu știu di ce și o fujit înainte. Io am rămas înapoi și vinem încetuc pă bicicletă spre casă. Dintr-o dată, în fața me apare o domnișoră faină, îmbrăcată în roșu cu o rotie scurtă, cu on păr lung, negru, fain. le iera înainte me, io tăt după ie. Când îi odată, îmi dau sama că ceva nu-i în regulă și vreu s-o depășesc, da numa nu pot; ie iera pă jos și io pă bicicletă, dau mai repede din pedale s-o întrec, da numa nu pot. Când să ajung aproape de casă, numa văd că o ie pă o ulicioară unde nu ierau căși și duce spre pădure, io dau s-o ieu după ie, thiar dacă nu vroiem, noroc că la intrare pă ulicioară ieste o răstignire și din obișnuință, de câte uări trec pă acolo îmi fac cruce. Mi-am făcut și atunci cruce și dint-o dată o dispărut. No, așe am scăpat, că altfel mă duce cu "ie".

¹⁵ Inf. Petrean Maria, loc. Meseșeni de Sus, jud. Sălaj.

¹⁶ S.Fl. Marian, *Nunta la români*, București, 1995, p. 21.

noroc!... Apoi intră baba: “Învâlă-te foc, dezvâlă-te noroc, / că mare plată ți-oi plăti. / Puică necocoșită, / Purcea nezrită, / Și te du unde te-oi mâna eu. / De-l găsești în pat, trânte-l! / de-l găsești sub pod, trânte-l! / Să n-aivă stare, / Să n-aivă alinare, / Până la mine-n plecare. / Furnici în optchinci! / Șoareci în cioareci! / Foc în clop! / S n-aivă stare, / Să n-aiv alinare, / Până la mine-n vis plecare. “Fata ia acasă trei cărbuni din aceia care s-o potolit- adică s-o descântat - și și-i bagă sub pernă. Mai ia acasă niște izmene bărbătești și-un clop și le pune pe pat, lângă ea, cum ar durni lângă un bărbat. Zăce: “eu nu pun pâlărie, eu pun ursăta mea pe care-o s-o visez să fie!” Seara, o femeie o piaptână pe păr în jos și cântă: “Eu nu piaptân fata asta, eu piaptân ursăta ei. Din lume peste lume să vină-n vis la ea anume!...”. Și-n sara aceea, fata îmbucă pe inima goală un miez de pâine băgată-n sare, ca să-i fie sete și să vie ursătu-n vis și să-i deie să bea apă. Când mănâncă pâinea aceia sărată, dacă aude câinii bătând în sat, atunci o să aibă un bărbat care toată ziua îi cu gura pă ea, latră ca câinele. Dar dacă câinii tac, atunci o să aibă bărbat bun, liniștit. Fata se culcă și visează. Apoi fecioru care vine-n vis și-i dă să beie apă, acela i-i ursătu, acela i-i rânduit de Dumnezeu de la naștere să-i fie soț și iubit. Dar dacă Domne feri fata n-are ursăt, ori dacă-i mortă ursăta, îl visează-n copârșeu, că se duce așe, pă cer, tot mai sus, în partea unde să uită ea când doarme. Fata visează ceriu și să vede sicriu mergând printre stele până la sălașu lui care-i între Caru lui Stroian și Găinușa. Acolo-i slașu ursăților, acolo să duce și copârșeu iubitului ei.”¹⁷

Farmecele, în genere, au scop bun, căci prin ele, după credința populară, fata care le folosește, se curățește numai de ura și făcătura de care se crede a fi cuprinsă și se face plăcută și iubită de feciori. Vrăjile însă au scop rău, căci fata care vrăjește nu numai constrânge pe feciori de a le iubi, ci luându-și adeseori, refugiul și la spiritele cele necurate să-i vină în ajutor și să-i aducă ursitul ori de unde s-ar afla acela, îl necesitează nu numai ca s-o iubească ci, s-o ia și de soție oricât ar fi de urâtă sau de bătrână¹⁸.

Procedeu de aducerea feciorilor în acele locuri unde se adunau mai multe fete, la tors, în habe era considerat un adevărat act magic. Astfel, un procedeu foarte des întâlnit în multe din satele sălăjene, considerat un adevărat act magic era cel cu sita sau “ciuru” cum mai era numit, ritual care diferă foarte mult de la sat la sat sau chiar de la o habă la alta. Astfel, toate fetele prezente care doreau să-și aducă “drăguții” se puneau roată, formând un cerc și-și pasau “ciurul” pe la spate, cu ochii închiși de la una la alta și numeau fiecare dintre ele numele feciorului pe care vroiau să-l aducă: “Să vină! / -Cine? / -Vasălica Podinii / -Să vină! / -Cine? / -Iuănu Todoru lui Șimon!...”¹⁹.

Venirea feciorilor, fie că era rezultatul demersurilor magice, fie ca se întâmpla fără intervenția unor forțe străine de voința lor, reprezenta momentul cel mai așteptat de fete. Alte practici de aducere a bărbaților plecați departe sau de pe front se dovedeau a fi foarte periculoase, dacă vraja nu era făcută bine²⁰.

Toate aceste practici magice, alcătuite din diferite secvențe care se combină, dar care urmăresc de fiecare dată aceleași scopuri și aceleași obiective, nu au alt rol decât acela de a asigura condițiile ipotetice ale realizării unei căsătorii.

Practicile magice de ursită sunt numeroase, eu m-am oprit la câteva practicate în zonă. Însă în funcție de rezultatul dorit, ele pot produce fie suferințe, fie moarte. Ca și alte tipuri de practici magice, practicile de ursită presupun un inventar deosebit de bogat de obiecte și elemente, care, fără a fi deosebite, compun prin tradiție instrumentarul magic. Poate mai mult decât în celelalte tipuri de acte magice, ursita se bazează pe magia similitudinilor: fără a avea neapărat un obiect ce aparținuse viitoarei victime, prin înlocuirea acesteia cu diverse obiecte²¹. N. Leon consideră că ursita face parte din bolile grave pe care le poate contacta cineva: “Ursita este o boală ce o capătă femeile când sunt îngreunate sau când sunt lehuze. Se zice că unele femei vădane sau unele fete bătrâne își descântă ca să se mărite și dacă se întâmplă ca

¹⁷ Inf. Maria Covaci, loc. Breb, Jud. Maramureș.

¹⁸ S.Fl. Marian, *Nunta la români*, București, 1995, p. 29.

¹⁹ Inf. Clarița Ievii, loc. Biușa, jud. Sălaj.

²⁰ Inf. Cormoș Maria, loc. Aluniș, jud. Sălaj.

²¹ Antoaneta O., *Școala de solomonie*, București, 1999, p. 551.

ursitorul ei (cel destinat să devie bărbat) este bărbatul femeii lehuze sau îngreunate, o face prin descântece ca cea lehuze sau îngreunată să moară și bărbatul acesta să o ia pe dânsa. Aceste descântece se cheamă că i-a făcut de ursită și cea bolnavă are dureri prin pânțe și prin tot corpul și dacă nu i se desface îndată, apoi moare”²².

Pe lângă practicile divinatorii, care nu erau foarte sigure, fetele puteau apela la ajutorul unei femei cunoscute (vrăjitoare), care realiza în locul lor actul magic periculos dar care avea mai mulți sorți de izbândă. Deci singura care putea săvârși un act magic era femeia, ea este înzestrată cu această putere.

Se pare că oamenii nu mai caută “un Dumnezeu” care să le spună ce să facă, să-i ajute la nevoie, să-i pedepsească pentru faptele rele, sau să-i ierte; ei caută de fapt toate aceste lucruri în ei înșiși. găsesc divinitatea în sinea lor și devin responsabili de sine. Biserica și oamenii au început să acorde mai multă atenție Diavolului decât lui Dumnezeu. Potrivit Bisericii, răul e prezent pretutindeni. Frumosul era rău, fericirea și plăcerea erau păcate, sexul era sinonim cu răutatea. Diavolul avea un partener activ în misiunea de corupere: femeia. Din înalta ei demnitate de dăătoare și păstrătoare a vieții și binelui, femeia a decăzut la nivelul răului social; ea a devenit o ființă necurată cu care bărbatul trebuia să se împreuneze pentru perpetuarea speciei. Toată problema procreației era considerată dizgrațioasă, ba chiar dezagustătoare. Această atitudine nesănătoasă față de problemele sexuale a dus la teama de femei.

LA TROUVAILLE DU DESTIN ET DES PRATIQUES MAGIQUES POUR “LA NAISSANCE DES FILS”

(Résumé)

En envisageant le fait que dans ce monde chacun a sa paire, mais que son choix est très vague et difficile à réaliser, je me suis arrêtée à quelques pratiques de trouvaille du destin. Mais, en fonction du résultat désiré, ces pratiques peuvent produire des souffrances ou même la mort.

Comme d’autres types de pratiques magiques ces pratiques supposent un inventaire très riche en objets et en éléments qui, sans être spéciales, constituent par tradition, l’instrument magique.

²² Leon, N., *Istoria naturală medicală a poporului român*, București, 1903, p. 151.

FENOMENUL PROSTITUȚIEI ÎN TÂRGU-MUREȘ ÎNTRE ANII 1926-1932

TAKÁR Zsuzsánna

Prostituția întotdeauna a fost considerată ca un fenomen care aparține părții deplorabile a istoriei omenirii. Ea nu putea constitui tema unei discuții elevate, sau a unei comunicări științifice. Era un fenomen deplorabil, care nu a fost admis de nici o societate (fie ea condusă după legi clericale sau laice). Totuși, în pofida interdicțiilor, prostituția persistă încă din perioada istoriei antice până în zilele noastre, schimbându-se în decursul secolelor numai statutul practicantelor acestei meserii. Istoriografia occidentală a perioadei contemporane acordă un interes sporit acestui fenomen al prostituției, care ne place sau nu, face parte din istoria vieții cotidiene. Istoriografia română până nu demult a considerat tema mult prea delicată pentru a fi abordată din punct de vedere științific. O dată cu deschiderea politică și cu intrarea acestei probleme în vizorul vieții politice, fenomenul prostituției este tot mai mult considerat o temă de cercetare.

Prostituția s-a manifestat și în Târgu-Mureșul interbelic. Această lucrare își propune să contribuie la cunoașterea unor aspecte ale prostituției în orașul Târgu-Mureș în anii 1926-1932. Demersul nostru valorifică pentru prima dată surse polițienești, aflate în fondul Chesturii orașului Târgu-Mureș la Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale.

Prostituția, considerată de către unii cea mai veche meserie, a fost și este un fenomen internațional, prezent în toate societățile și în toate epocile. Practicantele acestei meserii au avut parte de poziții privilegiate în epoca antică. Astfel, în Grecia, la “simpozioanele” bărbaților puteau lua parte numai femeile de moravuri ușoare. Acestea aparțineau mai multor categorii; grecii au făcut o distincție între hetaire și “porne”. Hetairele au fost cele mai valoroase prostituate, care aveau statutul de femei întreținute și care rareori își permiteau relații amoroase ocazionale. Cum serviciile unei hetaire erau scumpe, numai cei bogați își permiteau prietenia ei. Numărul hetairelor a fost relativ redus, față de așa ziselor “porne” care aveau un statut inferior și care deseori proveneau din rândurile sclavelor. Serviciile unei “porne” costau un obol, sumă infimă, reprezentând o șesime a unei drahme¹. Apelarea la serviciile unei prostituate în Grecia antică era considerată un gest natural; astfel, renumitul filosof Demosthene a afirmat că pentru bărbații greci, prostituatele dăruiesc plăcere, amantele satisfac necesitățile zilnice, iar nevestele asigură nașterea urmașilor legitimi și îngrijirea casei².

Nici Roma antică nu a fost scutită de prostituție. Titus Livius în *Istoria poporului roman de la fondarea Romei*³, în legătură cu mitul adopției gemenilor Romulus și Remus de către o lupoaică, afirmă că aceasta se datorează unei greșeli. Ei, afirmă filosoful antic, au fost crescuți de Larentia, o femeie cu moravuri ușoare. Romanii foloseau termenul de “lupa” pentru a desemna o astfel de femeie; de altfel, aici

¹ Németh György, *A hetairák szabadsága. Prostitúció Athénban*, Rubikon, 1998, nr. 6, p. 8.

² Kaari Utrio, *Éva lányai. Az európai nő története*, Budapest, Corvina, 1989, p. 27.

³ Apud Geszthelyi Tamás, *Örömtanyák az antik Rómában*, Rubikon, 1998, nr. 6, p. 12.

are originea termenul latin de *lupanar* sinonim al bordelului. Astfel "lupa" care a adoptat pe cei doi frați nu desemna o lupoaică, ci o prostituată. Romanii au definit statutul juridic ale prostituatelor în secolul al III-lea. Ulpian a afirmat că persoana care stabilește legături intime cu diferiți bărbați pretinzând sau nu pentru serviciile ei o anumită sumă de bani este socotită prostituată. În schimb, femeile care își vindeau trupul numai ocazional, nu au fost considerate ca atare. Statutul prostituatelor a fost inferior față de statutul cetățenilor romani, ele fiind considerate persoane necinstite (infamis)⁴, care nici în cazul în care s-au lăsat de "meseria" lor nu mai puteau fi "reabilitate". În pofida acestui statut, prostituția feminină nu era considerată infracțiune de către dreptul roman. Odată cu decăderea Imperiului roman și cu cucerirea barbară, influența femeilor a slăbit și a dispărut treptat din viața politică, fapt care, însă, nu a însemnat și dispariția prostituției. Deși nu prea avem date concrete despre fenomenul în sine, în prima parte a epocii medievale, ea trebuie să se fi existat latent. Imperiul otoman la rândul lui s-a confruntat și el cu acest fenomen. În pofida interdicției impuse de Coran, prostituția era prezentă și în mediul musulman. Reglementările sultanului Suliman din 1550, reluate de Selim al II-lea în 1567 nu au putut ține departe prostituatele din Istanbul, lucru care reiese clar din faptul că reglementările amintite au fost reînnoite aproape în fiecare deceniu.⁵ Datele prezentate foarte pe scurt dovedesc că prostituția a fost un fenomen omniprezent.

Prostituția a fost și este un fenomen urban. Decăderea orașelor, frica crescândă de judecata Domnului și, paralel, identificarea femeilor cu instrumentele docile ale răului care, datorită slăbiciunii lor intelectuale și morale, și a firii lor mai pasionale, cad ușor victime ale Răului⁶, au fost factori nefavorabili pentru dezvoltarea ei. Totuși fenomenul a persistat și odată cu începerea epocii moderne, ea s-a dezvoltat din plin. Repopularea orașelor, formarea unei burghezii puternice au creat condiții prielnice pentru reapariția și înflorirea bordelurilor. O dată cu schimbarea mentalității, se schimbă și opinia publică despre statutul practicantelor acestei meserii. Prostituatele, de acum înainte, au fost privite ca femei nenorocite care au decăzut din cauza condițiilor de viață mizere la care au fost constrânse de Stat. Astfel era considerat că ar fi fost mai multă nevoie de controlul fenomenului prostituției prin protejarea practicantelor acestei meserii, și nu de reprimare prin pedepsirea faptelor.

Admițând că nu poate să anihileze prostituția, statul român în perioada contemporană a trecut de la reprimare la controlul pragmatic. Ca primă măsură au fost luate în evidență toate chelnerițele, madamele de hotel și casieritele din orașe. La fel s-a întâmplat și în Târgu-Mureș. Imediat după înregistrare, femeile au fost supuse unui control medical pentru depistarea acelor care sufereau de boli venerice. Femeile găsite sănătoase în urma controlului au fost lăsate libere, iar cele bolnave au fost internate în spital până la însănătoșirea lor. Nu s-a consemnat dacă ele au fost controlate și pentru alte boli decât cele venerice. După înregistrarea lor, ele trebuiau să se prezinte de două ori pe săptămână la control medical. În caz de neprezentare, a doua zi era anunțată secția de moravuri a poliției, care avea dreptul să o amendeze sau în caz de recidivă să expulzeze prostituata din oraș pe baza acestui motiv. Amenda era de 200 de lei, adică era identică cu suma cerută de prostituată pentru serviciile ei⁷. Nu s-a consemnat cât timp a beneficiat clientul de serviciile prostituatei (o oră sau toată noaptea) pentru această sumă.

Evidența prostituatelor, care includea și o fotografie, era un formular cu întrebări tipizate, unde au fost consemnate: numele, prenumele, porecla, data și locul nașterii femeii, ocupația tatălui, religia, starea civilă, semnalmente personale, domiciliul stabil, ultimul domiciliu, dacă a fost condamnată pentru infracțiuni. Trebuie să semnalez că în pofida imaginii prostituatelor ca fiind infractoare, ele rareori comiteau altceva decât contravenții ușoare (neprezentarea la controlul medical periodic, părăsirea spitalului fără consimțământul medicului, omiterea anunțării schimbării locuinței la secția de moravuri a

⁴ *Ibidem*.

⁵ Ágoston Gábor, *A régi Konstantinápoly erkölcsse*, Rubicon, 1998, nr. 6, p. 27.

⁶ Frank Donovan, *Never on a Broomstick*, New York, Bell Publishing Company, p. 165.

⁷ Cazurile lui: Rozenberg Elena, născută la 8 iunie 1903 la Sirișoara (Năsăud), fiica lui Rosenberg Isac (+) și Zalia (+), de religie mozaică, necăsătorită, Temesvari Gyorgyne, Domokos Rozalia, născută la 23 oct. 1888 de religie reformată, căsătorită.

poliției)⁸. Numai în două dintre cazurile studiate, prostituatele fuseseră condamnate pentru asociere la jaf și furt. După consemnarea datelor personale ale prostituatei, au urmat întrebările legate de cauzele pentru care ea a ales practicarea acestei meserii. Au fost consemnate circumstanțele “desfrânării” fetei, vârsta la care s-a produs acel act, numele bărbatului responsabil, precum și localitatea unde s-a întâmplat. Alte întrebări s-au referit la perioada anterioară din viața prostituatei, dacă ea s-a mai “dedat” la prostituție vreodată, în cazul unui răspuns afirmativ se preciza și localitatea, dacă a mai fost luată în evidența poliției ca fiind prostituată în alte orașe, dacă femeia are o ocupație stabilă, alta decât prostituția și în final dacă vrea să intre într-o casă de toleranță. La sfârșitul formularului era notat rezultatul controlului medical.

Întreabate din ce cauză se prostituează, în general femeile răspundeau că pentru bani, din cauza mizeriei sau din dragoste. Cât de serioase și oneste au fost aceste răspunsuri ne putem da seama din răspunsul uneia dintre fete care a cerut să fie înregistrată ca prostituată de stradă și care la întrebarea sus menționată a răspuns că se prostituează din dragoste⁹. Au fost și câteva cazuri de excepție astfel, una dintre femei întrebată fiind, a răspuns că ea “are din naștere un astfel de temperament”¹⁰, iar o femeie în vârstă de 40 de ani a declarat că se prostituează din ambiție¹¹. Vârsta fetelor era cuprinsă între 16-30 de ani, mai rar au fost înregistrate cele care au fost mai înaintate în vârstă. Dealtfel, prostituatele trecute de vârsta de 40 de ani au fost considerate ca fiind în etate și scutite de vizitele medicale periodice.¹² Condiția materială a familiilor din care proveneau fetele probabil a fost precară. Majoritatea prostituatelor proveneau de la țară, din familii de țărani sau muncitori, de multe ori ele fiind orfane de tată sau și de mamă. O parte dintre ele au fost copii nelegitimi. La secțiunea profesia tatălui, ele foarte rar au declarat altceva decât econom, plugar, pantofar, muncitor, zugrav, zidar etc. Religia lor arată o mare diversitate, sunt reprezentate toate religiile: romano-catolică, greco-catolică, reformată, unitariană, mozaică și de puține ori cea ortodoxă ceea ce se datorează faptului că majoritatea prostituatelor au fost origine din Transilvania.

La începutul secolului al XX-lea, vizitele medicale ale prostituatelor de stradă care aveau și carnet de sănătate, se făceau periodic odată la două săptămâni. Bolile venerice cele mai frecvente la acea dată au fost gonoreea și luesul (sifilis)¹³. Prostituatele bolnave au fost internate la spital după ce le-au fost reținute carnetele de sănătate. O dată cu declararea lor ca fiind sănătoase, ele își recăpătau carnetul și puteau să lucreze mai departe. Recidivele au fost frecvente pentru că numai prostituatele au fost tratate, dar clienții lor nu au fost urmăriți. Cele care nu s-au conformat și au părăsit spitalul fără consimțământul medicului, au fost urmărite de către poliție și expulzate din oraș. Din raportul anual al Clinicii regale din Târgu-Mureș pe anii 1913 respectiv 1916, reiese o mărire flagrantă a numărului cazurilor de boli venerice, în special al luesului, tratate la spital. Astfel în 1913 au fost tratate la spital 570 de persoane (325 bărbați și 245 femei) cu boli venerice. Dintre acestea 148 (91 bărbați, 52 femei) cu gonoreea, 95 (52 bărbați și 33 femei) cu șancru iar 327 (182 bărbați și 81 femei) cu lues. În anul 1913 au fost tratați în spitalul regal din Târgu-Mureș 2844 de bolnavi dintre care 149 (5,23%) au fost prostituate. Din păcate, statistica nu dă date despre natura

⁸ Pedepsele pentru neprezentare la controlul periodic erau foarte variate, expulzarea din oraș (Grumuz Anna – nr. 3/1932), amendă de 200 de lei (Csinadi Elisabeta 118/1929).

⁹ Cazul lui Nagy Irina nr. 36/1931 care din 1933 cere să fie înregistrată ca prostituată privată.

¹⁰ Cazul nr. 5/1926, Markli Emma născută la 14 martie 1900 la Budapesta, fiica lui Alois și Rozalia, necăsătorită de religie romano-catolică.

¹¹ Cazul nr. 11/1928, Ruhzkraut Maria născută la 13 septembrie 1888 la Turda, plasa Bihor, fiica lui Ludovic (+) și Rozalia, căsătorită dar separată, de religie reformată.

¹² Cazul nr. 11/1926, Csizmadia Etelka născută la 30 martie 1888 în comuna Sant Andrei, plasa Tg-Mureș fiica lui Niculae și Maria, necăsătorită de religie greco-catolică, cazul nr. 31/1927 Szabo Vilma (Mezei) născută la 7 decembrie 1884, fiica lui Mezei Iosif (+) și Roza, căsătorită, de religie reformată. La capitoulul diverse este precizat: “Din ordinul d-lui Director de poliție se scutește de vizita medicală fiind în etate și fiind și casierită”. Cazul nr. 11/1928, Ruhzkraut Maria născută la 13 septembrie 1888 la Turda, plasa Bihor, fiica lui Ludovic (+) și Rozalia, căsătorită dar separată, de religie reformată. La sfârșitul foii de evidență în cadrul rubricii *diverse* este specificat concret că femeia este scutită de vizitele medicale “ea fiind trecută de 40 de ani”.

¹³ În majoritatea cazurilor consemnate la secțiunea *În spital* au fost semnalate perioada/perioadele de timp petrecute la spital, în unele cazuri și natura bolii. Începând cu 1930 cazurile de lues și gonoreea se înmulțesc.

bolii de care ele au fost tratate. În anul 1916 numărul celor care au fost tratați la același spital este 444 dintre care 163 bărbați și 281 femei. Dintre acestea 102 cazuri de gonoreea (43 bărbați și 50 femei), 21 cu șancru (16 bărbați și 3 femei) și 321 cu lues (104 bărbați și 186 femei). Erau ținute sub supraveghere cinci persoane. Din totalul de bolnavi, 2811 tratați la clinică în acel an, 54 (1,92%) au fost prostituate. Se poate observa creșterea numărului de lues în rândul femeilor, de la 81 în 1913 la 186 în 1916. Judecând după numărul cazurilor semnalate, cea mai răspândită boală în rândul prostituatelor din Târgu-Mureș era gonoreea, numărul cazurilor tratate la spital crescând continuu începând din anul 1929¹⁴. Probabil că în decursul anilor și metodele de control au devenit mai riguroase și mai eficiente în acest sens. În general o prostituată a fost internată anual de cca. 4-5 ori la spital. Cum perioada de spitalizare în cazul gonoreei era de două-trei săptămâni, asta înseamnă că prostituatele au fost constrânse la 2-3 luni de repaus anual numai din cauza bolilor venerice. Chiar și revistele literare serioase (*Erdelyi Fiatalok*, 1930, nr. 6) au amintit numărul mare al cazurilor de lues la sate. Boala, afirmau ei, a fost adusă de către militari veniți de pe front, iar condițiile proaste de igienă și promiscuitatea au fost factori care au ajutat la extinderea acestuia. În 1921 a fost tipărită la Târgu-Mureș broșura intitulată *Sfaturi pentru bolnavii venerici*. De altfel, bolile venerice și cauzele lor, adică factorii care ajută la răspândirea lor au fost tratate și în cartea doctorului Deak Sandor, *Bolile venerice, și cum să ne ferim de acestea (A Nemi Bajok es az ovakodus azoktol*, Marosvasarhely, 1912). Doctorul are câteva sfaturi și pentru eradicarea prostituției legale și ilegale, care spune el sunt principalele focare de infecție pentru aceste boli. El spune că ridicarea nivelului de trai ar micșora numărul celor care se prostituează, dar și a celor care apelează la serviciile prostituatelor. Paralel, el propune ca bordelurile să aibă un medic care să le controleze pe prostituate în fiecare zi și nu o dată sau de două ori pe săptămână, așa cum prevede legea. Tot el este de părere că în ultimii ani de gimnaziu ar trebui introduse ore de educație sexuală, iar pentru canalizarea surplusului de energie a băieților ar trebui mărit numărul orelor de educație fizică.

Materialul parcurs a fost întocmit de către poliție, dar nu este nimic consemnat despre faptul dacă ele cunoșteau și foloseau metode de contracepție. Cert este faptul că am întâlnit numai un caz când prostituata a fost ștearsă din evidența poliției și scutită de controlul periodic din cauză că era însărcinată¹⁵.

Prostituatele de stradă se foloseau de locuințele proprii în scopul exercitării activității lor. Locuințele figurau și ele în evidența poliției. Orice schimbare de domiciliu trebuia anunțată la poliție. Prostituatele care s-au mutat fără înștiințarea poliției despre schimbarea domiciliului, au fost amendate cu 200 de lei sau pedepsite cu 6-12 ore de închisoare. Nu rareori prostituatele locuiau într-o cameră de hotel, unde ele lucrau ca chelnerițe, casierite, vânzătoare de prăjituri sau “madame de hotel”¹⁶. Prețurile cerute pentru serviciile lor variau între 100-200 de lei. Suma respectivă reprezenta costul pentru o noapte a unei camere la hotelul New York¹⁷. Salariul mediu la acea dată era de 2500-3000 de lei.

În cazurile locuințelor private se poate observa repetarea aceluiași adrese în cazul unor persoane diferite în perioade diferite. Dacă erau și alți locatari în aceeași casă sau curte, ei trebuiau să dea prostituatei un consimțământ scris care era anexat fișei de evidență. Vagabondajul prostituatelor nu a fost bine văzut, ele aproape întotdeauna au fost angajate la unul dintre hotelurile sau restaurantele orașului. Foarte adesea își schimbau locul de muncă, oscilând continuu între marile restaurante. Cei mai mari

¹⁴ Dacă în anii 1926-1929 în rubrica *În spital* sunt semnalate 2-3 tratamente, începând cu 1930 numărul acestora se înmulțește ajungând la 20 de tratamente. Cazul nr. 36/1931 Nagy Irina de 17 ani care a lucrat ca prostituată de stradă și care a fost tratată de gonoreea de 11 ori în perioada 1931-1934 sau cazul 130/1930 Bako Elena înregistrată ca prostituată privată la 20 august 1930 și care în perioada 1930-1932 a fost tratată la spital de 7 ori cu gonoreea.

¹⁵ Cazul nr. 83/1929 Ercsei Maria născută la 27 iunie 1903, la Glodeni, de religie reformată, scoasă din evidență pe 26 ianuarie 1929, care însă s-a întors pe stradă din moment ce ea a fost prinsă pe 22 august 1930 că a făcut “prostituție clandestină cu mai mulți bărbați”. Este supusă la control medical după care ea, din data de 18 septembrie 1930, poate să se prostitueze legal în oraș.

¹⁶ Acest termen desemna cameristele.

¹⁷ Ordonanța prețurilor maximele din 1928.

angajatori de acest gen au fost cafeneaua New-York¹⁸ (azi restaurantul Mureșul) și Metropol (azi Institutul Național de Statistică), hotelul Central etc.

Prostituatele care au renunțat să-și vândă trupul și s-au apucat de o altă meserie (manichiuriste, frizerițe etc.) sau s-au căsătorit, au fost șterse din evidență. Nu rareori însă această revenire la normal a fost pentru o perioadă scurtă, după care fata se întorcea pe stradă sau la bordel¹⁹. În Târgu-Mureș au fost două bordeli cunoscute și recunoscute legal: unul mai sofisticat și mai pretențios pe strada Morii la nr. 22, al cărui proprietar a fost Ivan Jovanovits, iar celălalt bordel se găsea pe strada Stelelor la nr. 9 și a fost construit de Elefánt Károly. Ambele bordeli au fost clădiri mari cu grădină și garduri înalte. Ele au funcționat pe regim de camere, adică fiecare prostituată avea camera proprie, unde clienții beneficiau de serviciile ei, iar în curtea comună se găsea un salon unde se serveau băuturi alcoolice, se juca cărți etc. Deseori clienții veneau să-și petreacă acolo timpul liber fără să se bucure de serviciile prostituatelor.

Majoritatea prostituatelor au avut o foarte mare mobilitate. Rareori stăteau în Târgu-Mureș mai mult de 15-16 luni, o parte dintre ele au părăsit orașul fără urmă, altele s-au mutat în alte orașe. În unele cazuri au fost consemnate și numele cafenelelor sau a restaurantelor de destinație.

În Târgu-Mureș numărul real al prostituatelor nu este cunoscut. Volumul cercetat de mine cuprinde 189 de prostituate dintre care 22 nu știau să-și scrie numele (11,64%). Vârsta medie a analfabetelor este de 19-20 de ani. Numărul celor luate în evidența poliției era cca. 30 anual, însă ele reprezentau numai prostituatele private / de stradă. Volumul nu includea și pe cele care lucrau oficial în bordel. Au fost consemnate numai prostituatele de stradă care s-au hotărât să intre la bordel. Este adevărat că majoritatea prostituatelor private au lucrat un timp și la cele două stabilimente, astfel că numărul lor nu putea fi mult mai ridicat. Pe de altă parte însă trebuie să luăm în seamă și prostituatele ocazionale care nu au fost niciodată înregistrate, care au lucrat clandestin și care au fost luate în evidență numai în cazul în care au fost prinse asupra faptului.

Situația prostituatelor din Târgu-Mureș probabil nu se deosebea de cazul altor prostituate din orașele provinciale. Numărul prostituatelor și a bordelurilor "legale" sau ilegale din oraș, nu putea concura cu numărul celor din capitală sau din orașele port. Totuși cazurile lor sunt de interes pentru împlinirea imaginii condiției femeii în perioada contemporană.

THE AGES PROSTITUTES OF TÂRGU-MUREȘ IN 1926-1932 (Abstract)

Through the ages prostitutes have been shunned and reviled by society, but there were little interest on their general life condition. Studying the police records of Târgu-Mureș in 1926-1932, one can realize why did the prostitutes choose this way to live and what was their familial background. Usually they were born in poor families, and worked as housemaids. Several of them were analphabets. Many of them were orphans. The most of the prostitutes worked legally as hotel-maids or cashiers but due to their financial condition they also sold their body. Only from year 1930 appeared the 'private prostitutes'. They worked for their own, without joining a brothel or having any other profession. The police record tells us also about the prostitutes' health condition. There were recorded why, how many time and how long the prostitutes stayed in hospitals. The most frequent sexually transmitted diseases were gonorrhea and syphilis. All of them got infected with one of these for several occasions.

¹⁸ Toate prostituatele care au fost luate în evidență în perioada 1926-1932 au lucrat un timp la cafeneaua New York.

¹⁹ Cazul nr. 140/1931 care a fost scos din evidența poliției pe 28 decembrie 1931 pe motiv că s-a căsătorit, dar pe 1 august 1932 ea a fost înregistrată din nou.

RECLAMA ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

DIN

MEDIAȘ. “Oferta germană”

Cornel CRĂCIUN

Orașul Mediaș posedă o poziție privilegiată în ceea ce am putea denumi teritoriul de colonizare germană, atât din perspectiva poziției geografice, a situației demografice și – mai ales – a rezultatelor economice și socio-culturale obținute de locuitorii săi de-a lungul timpului. Întinzându-se în valea Târnavei Mari, la relativ mică distanță de Sighișoara (36 km) și Sibiu (60 km), el se situează pe importanta cale de acces comercial ce leagă capitala țării – prin traseul ce trece prin localitățile Brașov, Cluj și Oradea – de lumea central europeană. Împreună cu pomenitele așezări din vecinătatea sa, Mediașul dă naștere unui puternic triunghi de locuire urbană specific pentru comunitatea sașilor din sudul Transilvaniei.

Prin forța împrejurărilor, orașul Mediaș a fost obligat – cu deosebire pe durata secolului XX – să joace un rol secundar în comparație cu marile așezări urbane din imediata sa vecinătate. Inclus în componența județului Târnava Mare pe durata anilor interbelici, a interpretat „vioara a doua” față de capitala acestuia – în ciuda faptului că deținea o situație demografică superioară!¹ Aflat actualmente într-un rol subordonat față de orașul Sibiu, nutrește speranța refacerii vechii formule administrativ teritoriale care i-ar putea asigura un grad superior de autonomie și, implicit, dreptul la o revigorare demult visată. Dezavantajat de proximitatea combinatului de negru de fum de la Copșa Mică – cu tot cortegiul de neajunsuri aduse de catastrofa ecologică de aici – Mediașul este un oraș obișnuit să lupte pentru drepturile sale. Din această perspectivă locuitorii lui posedă o experiență umană din care face parte, la un anumit nivel mental și comportamental, și confruntarea pentru subzistență ce se materializează în spațiul comercial.

Legătura indisolubilă – adevărat clișeu mental – dintre comerț și reclamă a devenit, de mult, un veritabil truism. Deși suntem împotriva limitării comode a formulei de prezentare regizată pe care o conține reclama doar la domeniul comercial – în acest sens pledează cercetările întreprinse în ultimii ani – în cazul de față trebuie s-o acceptăm ca atare din motive absolut obiective. Cum ușor se poate deduce, nu deținem un material documentar deosebit de bogat – însă el este suficient pentru ceea ce dorim să demonstrăm. Informațiile noastre se limitează numai la presa românească a deceniului patru și, mai precis, la anii 1933-1940. Cu atât mai mult este de semnalat – în atari condiții – seriozitatea cu care înțeleg să-și facă datoria ziariștii români, atunci când este vorba să respecte adevărul situației comerciale din oraș.

Situația demografică înregistrată cu ocazia recensământului din 1896² rămâne în vigoare la Mediaș, chiar și în condițiile creșterii spectaculoase de populație din anii interbelici³. Sașii reprezintă etnia majoritară în localitate și acest lucru – coroborat cu tradiția industrială și comercială superioară – le

¹ La jumătatea deceniului patru, orașul Mediaș avea 16.536 locuitori – în comparație cu Sighișoara care avea doar 13.434 locuitori, cf. *Enciclopedia României*, 1938, p. 444 și 670.

² C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, III, Sibiu, 1904, p. 232; 6766 locuitori, din care 2.283 români, 3.508 sași, iar restul maghiari și alte naționalități.

³ De la 6.766 locuitori în anul 1896, la 16.536 în 1936.

asigură controlul sectorului economic. O simplă informație dintr-o publicație a deceniului patru ne confirmă – la modul absolut – fermitatea blocului german din localitate: la 20 aprilie 1935 este instalat primul primar român al orașului – dr. Coriolan Aslău – după ce, din anul 1552, funcția fusese ocupată numai de către sași!⁴ Raportul de forțe este net în favoarea acestora. Din multitudinea de argumente ce se pot aduce, înainte de a trece la analiza propriu-zisă a mesajului conținut în reclamă, ne vom opri la doar două care explică – suficient – rolul și ponderea comercianților și meseriașilor sași în ansamblul domeniului de referință interbelic.

Dintr-o statistică sui-generis a anului 1938 – pe care am alcătuit-o din datele furnizate de presa românească ce se referă la subiectul prezentei lucrări – rezultă că principalele artere comerciale ale orașului Mediaș: Piața Ferdinand, strada Șt. Ludwig Roth și I.G. Duca, erau controlate de etnicii sași⁵. Magazinele, prăvăliile și atelierile meșteșugărești aparțineau toate – fără nici o exagerare – doar locuitorilor de origine germană!

Trecerea într-un an nou este un bun prilej pentru a adresa felicitări clienților actuali și potențiali. Cu prilejul intrării în anul 1941, gazeta locală MUREȘUL oferă un spațiu generos de manifestare comercianților și meseriașilor din oraș. Dintre cele 56 firme și producători particulari, numai 14 nu aparțineau sașilor – respectiv procentual 25%⁶.

După ce am fixat cadrul existent la Mediaș pe durata anilor interbelici, fapt ce justifică alegerea subiectului nostru, e timpul să intrăm în analiza de conținut care – singură – poate explicita subtitlul „ofertei germane”. În cazul unei reclame, a textului în sine, este vorba despre imaginea proprie pe care o confecționezi și o expui spre acceptare altuia. Din start suntem obligați să atragem atenția asupra acestei particularități care grevează asupra „purității” schemei interpretative a celui alt. Să fim bine înțeleși: editorii români își pun la dispoziție spațiul tipografic, dar textele le aparțin producătorilor și comercianților sași. Firește că o analiză comparată, în oglindă, a ceea ce publică în presa românească și germană a orașului ar fi dat o cu totul altă imagine. Pe noi ne interesează însă modul în care sunt „obligați” să se adapteze la cerințele pieței etniei române – pe care nu o puteau ignora din simple motive demografice – „cei alții”, adică industriașii, comercianții și meseriașii sași. În măsura posibilităților, producătorii români încearcă să se organizeze și să concureze blocul german. Exemplele ce există în acest sens – puține ce e drept – le vom aminti la momentul cuvenit. Complexitatea universului promoțional – ce implică „lupta” cu reprezentanți ai altor etnii în domeniul pe care-l slujești, dar și cu propriii conaționali din branșă – impune o adaptare textuală pe măsură.

„Oferta germană” este detectabilă atât la nivelul proprietarilor de stabilimente – deci a persoanelor – cât și a produselor oferite publicului consumator. De aici rezultă o delimitare metodologică pe care am fost obligați s-o stabilim cu referire la comentariul nostru: într-o primă secțiune vom cuprinde persoanele fizice, în cea de-a doua produsele.

⁴ Cf. Gazeta Mediașului, I, nr. 1, Crăciun 1937, p. 3.

⁵ **Piața Ferdinand** - nr. 5, Magazinul de ghetete Ernst FRITSCH; nr. 9, coaforul Martin SCHUSTER; nr. 12, Magazinul de stofe Friedrich FERNENGEL; nr. 14, fotografii Franz SOLLICH; nr. 15, cofetăria Henrich FIGULI; nr. 21, Farmacia „La Coroana” dr. Josef OBERTH și Prăvălia de fier Friedrich OBERTH; nr. 26, franzelăria Ștefan DEIBEL și cofetăria JILG; nr. 27, bombonerie și tutungeria „Hansel și Gretel”; nr. 30, pielăria Emil SCHUH; nr. 32, Farmacia „Vulturul Negru” H. FOLBERTH; nr. 37, Magazinul de aparate de radio SIEBAG; (Fără număr) Depozitul de stofe Emil WRABETZ; Depozitul de pucioasă August J. KELLER; **Strada Ștefan Ludwig Roth** – nr. 1, Restaurantul „VÂNĂTOR” Anton DRASER; nr. 2, mezelăria Fritz SIEGMUND; nr. 7, Magazinul de mașini de cusut, de scris, de biciclete, automobile și aparate de radio Michael SCHOBEL; nr. 8, Casa de îmbrăcăminte Ștefan BLESCH; nr. 11, Magazinul de vin J. FRONIUS; nr. 13, Fabrica de biciclete și trăsuri Fritz SCHEMBRA; nr. 19, Flanzelăria și brutăria Michael GLÄTZER; **Strada I.G. Duca** – nr. 1, pantofarul H.C. LUKAS; nr. 4, măcelăria Richard AUNER; nr. 6, pălărierul Heinrich MERGLER; nr. 13, croitoria de dame Lizi FUCHS; nr. 14, Salon de coafură J. KRAUSS; nr. 17, Depozitul de vin și apă minerală Frederic BINDER; nr. 20, Fabrica de ștampile „RAPID”; nr. 26, Boiangeria F. JETTER; nr. 27, Cofetăria EHRMANN; nr. 40, ceasornicarul Fritz KÜHN.

⁶ Cf. Mureșul, V, nr. 1/1 ianuarie 1941, p. 7.

Un ultim amănunt preliminar: prin jocul întâmplării, presa românească locală este extrem de bine reprezentată pentru anul 1938. Așa se face că marea majoritate a formulărilor textuale se plasează în contextul amintit, înregistrând – cu o precizie inconfundabilă – ascendentul economic al Germaniei în această zonă a Europei.

Domeniul industrial local poartă amprenta tradiției și inventivității germane. Cele mai importante ateliere și fabrici ale orașului aparțin ori sunt conduse de specialiști sași: **Întreprinderea de instalații SIEBAG, țesătoriile ing. I. KLINGER și Maximilian HILLER, Fabrica de mobile BERRECK și cea de trăsură Fritz SCHEMBRA, tipografia RECKER, fabrica de mezeluri Fritz ANUER** (transformată în SCANDIA ROMÂNĂ).

O primă prezentare aparține fabricii de ștampile cu gaz metan „RAPID” – proprietate a domnului Hermann GROSS. În primăvara anului 1933, domnia sa are grijă să ne avertizeze asupra tipului de servicii și de produse puse la dispoziția onoratului public – accentuând ieftinătatea acestora⁷. Conjugarea calității și diversității cu un preț rezonabil este menită să evidențieze prioritatea absolută a stabilimentului lui Hermann GROSS pe piața Mediașului.

Fritz SCHEMBRA, proprietarul Fabricii de biciclete și trăsură cu același nume din strada Șt. Ludwig Roth nr. 13, dovedește multă abilitate în „dozarea” elementelor de efect ale textului său ce se adresează – cu prioritate, genului frumos: *„Cele mai renumite și de calitate superioară sunt trăsurile pentru copii „F.SCHEMBRA”, fabricate în Mediaș. Cumpărați și dv. Una doamnă cu un preț excepțional. Diferite mărimi și diferite modele găsiți la depozitul central FRITZ SCHEMBRA”*⁸. Fapt menit să sporească impactul prezentației, textul nu numai că este paginat corespunzător – dar este însoțit de o vigneta ce figurează un cărucior.

Industria de blană S.A. este o întreprindere medieșană plasată întâmplător pe ... strada Cojocarilor! Interesată să-și asigure o clientelă cât mai fidelă, ea face apel la cele mai noi cuceriri ale tehnicii timpului – respectiv „*imitează blănuri nobile după sistemul LEIPZIG*”⁹.

SCANDIA ROMÂNĂ este o firmă preluată de stat de la fostul ei proprietar Fritz ANUER. Tehnologia, calitatea specialităților „**de calitate cu renume mondial**” și întreg sistemul de referință legat de acest mare combinat ce produce mezeluri și conserve pot fi atribuite tradiției germane din domeniu. Nu este lipsit de semnificație să menționăm activitatea unui alt membru al familiei AUNER – Richard – ce deținea, la finele anului 1940, două prăvălii, două prăvălii de carne și mezeluri în Mediaș¹⁰. Acest veritabil nucleu al unei „dinastii” în domeniu este completat de prestația altor mici producători, precum Fritz SIEGMUND și Keul LUKAS¹¹. De aceea, textul apărut la finele anului 1938 în „GAZETA MEDIAȘULUI”¹² poate fi atribuit specialistului german, deși el se referă la o întreprindere românească.

Tipografia W. RECKER domină cu autoritate piața locală. Marea majoritate a publicațiilor românești ale perioadei interbelice apar cu ajutorul tehnic al acestui stabiliment tipografic de calitate¹³. Nu deținem informații despre un atelier similar românesc în oraș – situație confirmată și de faptul că unele dintre ziarele epocii sunt editate la Sighișoara în tipografia „**Miron Neagu**”¹⁴.

⁷ Drumul Nou, I, nr. 3/31 martie 1933, p. 4.

⁸ Gazeta Mediașului, II, nr. 3-4/martie 1938, p. 3.

⁹ Ibidem, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 5.

¹⁰ Situate în strada I.G. Duca și în Piața Ferdinand.

¹¹ Cf. Mureșul, V, nr. 1/1 ianuarie 1941, p. 7.

¹² „*Scandia Română* (fost Fritz Auner) MEDIAȘ **Marcă de calitate cu renume mondial** *Cine a mâncat / Va mai mânca / Produsele „SCANDIA”. Produce în calitate superioară: salam de iarnă, tot felul de produse de carne, mezeluri și conserve. Specialitate: Conserve de jambon, Antricot, Pateu de ficat de gâscă, Cremvirști à la Frankfurt și Viena. Export: în mai multe țări europene și extraeuropene*”, în *Gazeta Mediașului*, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 5.

¹³ Revistele: „*Scoala și Societatea*” (1934); „*Lanuri*” (1933-1939); „*Mediana*” (1938); „*Darul*” (1935-1936) și gazetele: „*Voința Noastră*” (1938); „*Gazeta Mediașului*” (1937-1939); „*Vocea Târnavelor*” (1940).

¹⁴ Este vorba despre „*Drumul Nostru*” (1933) și „*Zări Noi*” (1932).

Magazinele de stofă și modă sunt cele mai numeroase și mai dispuse să ia parte la întrecerea concurențială a sectorului comercial. Dintre acestea se individualizează firma FERNENGEL din Piața Ferdinand nr. 12. Reclama din primăvara anului 1938 are evidente tangențe cu sezonul în cauză, unul dintre cele mai favorabile promovării produselor de gen: „*TOATE stofele de primăvară cu prețuri extrem de eftine se găsesc la F. FERNENGEL. Vizitați acest magazin. Gustul cel mai pretențios poate fi satisfăcut*”¹⁵. Oferta toamnei aceluiași an este construită în jurul „transparenței” vitrinei, adăugându-se atenția – pe această cale – asupra importanței utilizării acestui mijloc de persuadare vizuală: „*Vitrina firmei Fernengel din Mediaș Piața Regele Ferdinand. Vă orientează despre Noutățile Modei și Prețurile cele mai convenabile. De aceea e și interesul publicului a privi această Vitrină și a vizita Magazinul de unde își poate cumpăra tot ce-i poate satisface cel mai pretențios gust*”¹⁶. Sublinierile din text vin să focalizeze atenția asupra elementelor de maximă importanță din derularea acestuia – adresă, surse de avantaj pecuniar și calitativ. Concluzia finală este oarecum previzibilă... În continuarea ideii, amintim faptul că la 11 decembrie 1938 are loc un concurs de vitrine – bine mediatizat de „GAZETA MEDIAȘULUI”. Premiile sunt obținute de firmele germane locale DROTLEFF și FEDER (manufactură), IPSEN (încălțăminte), Friedrich SIEGMUND (mezeluri), „SIEBAG” (articole tehnice) și cafeaua „MEINL”¹⁷ – în vreme ce marea nedreptățită a întrecerii este firma SCANDIA ROMÂNĂ¹⁸.

Sărbătorile de iarnă semnifică, prin definiție, un moment de bilanț și de bucurie al anului. Oamenii sunt fericiți la gândul că au ocazia să cumpere și să primească cadouri, sunt mult mai concilianți la gândul relevanței nașterii divine, mai drăguți și binevoitori. O frenezie comercială căreia nu-i poți rezista cuprinde întreg mapamondul. E momentul marilor cheltuieli... Care este oferta de Crăciun a comerciantului Friedrich Fernengel? Iat-o: „*ACUM încă gândiți-vă ce cadouri practice să cumpărați de Crăciun. Avem mare stoc de mărfuri în manufactură de modă și mărunțișuri. Vizitați neapărat magazinul nostru de încredere și veți găsi Pentru fiecare cadoul potrivit la F. FERNENGEL. Mare desfacere! De Crăciun prețuri eftine!*”¹⁹.

Concurența este deosebit de acerbă în acest sector comercial. Imediat după prima ofertă făcută de Fernengel în primăvara anului 1938, intervine Magazinul FEDER din strada I.C. Brătianu. Prezența acestuia este presărată cu o mulțime de superlative și are un final antologic: „...**Vânzarea la prețuri originale**”²⁰ (subtilitatea rezidă în posibilitatea optativă de interpretare a termenului: preț de fabrică, preț fixat de proprietar sau de înțelegere între acesta și client).

Agentura de modă BINDER – situată pe aceeași stradă a orașului (!) – operează mult mai tranșant, printr-o apelație la orgoliul clientului: „**VREȚI să fiți elegant! Atunci vizitați Agentura de Modă BINDER str. I.C. Brătianu 27. Aici găsiți colecțiuni de toate NOUTĂȚILE în stofe, care se pot spăla, stofe de lână, MĂTĂSURI pentru DOMNI și DOAMNA. Furnizarea se face în cel mai scurt timp posibil. Cereți să vi se arate modele de stofe din toate noutățile**”²¹. Marea majoritate a ofertanților ar fi tratat debutul reclamei de mai sus într-o manieră retorică, însă BINDER alege calea sobrietății – în locul unei mirări teatrale, o clipire de ochi conspirativă. În magazinul lui de găsesc toate noutățile – indeterminarea exprimării are darul de a incita curiozitatea clientelei – cu deosebire cele impuse de moda timpului și apreciate de reprezentantele sexului frumos: stofe ce se pot spăla (în atenția gospodinilor) – stofe de lână (elegante și durabile) – mătăsuri (ce evocă un contact tactil plin de frăgezime și senzualitate). Seriozitatea stabilimentului este conjugată și prin referirea expresă la promptitudinea deservirii, pentru ca – în final – să fim sfătuiți să zăbovim îndelung în fața mostrelor „din toate noutățile” înainte de a decide. Prin această nevinovată notă de mister se încearcă confirmarea paradigmei conform căreia ceea ce se etalează nu

¹⁵ Gazeta Mediașului, II, nr. 5/1938, p. 4.

¹⁶ Ibidem, nr. 19/15-31 octombrie 1938, p. 1.

¹⁷ Ibidem, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 4.

¹⁸ Vezi „Concursul de vitrine” de O. Ormearu, în Gazeta Mediașului, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 7.

¹⁹ Ibidem, II, nr. 22/1-15 decembrie 1938, p. 1.

²⁰ Ibidem, nr. 6-7/aprilie 1938, p. 2.

²¹ Ibidem, nr. 9/15-31 mai 1938, p. 5.

reprezintă decât o infimă parte din marfa de vânzare, iar ceea ce se găsește „ascuns” – în depozit ori sub tejghea – este incomparabil cu produsul de pe raft. Pentru client, depozitul unui magazin de manufactură și modă devine substitutul universului atins de magia celor „1001 de nopți”...

Dacă la debutul sezonului estival al anului 1938, Emil WRABETZ pedala conștiincios pe impunerea produselor tipice – cu accentuarea dihotomică între „*cele mai moderne mărfuri la prețurile cele mai reduse*”²² –, în toamnă prezenta un elaborat ce pleca de la premisele designului vestimentar: „**Doamnă!!! UN DESEN FRUMOS schimbă fizionomia și vă face atracțioasă (?)**. Alegeți noutățile din formidabila noastră expoziție... Tot acolo domnii găsesc STOFE de lână pură. **Culori și desene moderne!** Bogat asortiment în TRICOTAJE”²³. Psihologia actului comercial impunea o echilibrare a propunerii de ofertă între cele două sexe, în așa fel încât să se justifice exploatarea financiară a capilor de familie. Deși primele simptome se manifestă pe durata anilor interbelici, femeia independentă economic va fi o creație a deceniilor ulterioare celei de-a doua conflagrații mondiale... reclama magazinului DRASER nu aducea, în iunie 1938, prea multe noutăți la o schemă deja încetățenită de apelație: aceeași succesiune de superlative – „*cele mai moderne mărfuri*”, „*prețurile cele mai reduse*”, „*ultimele creațiuni*” – în corelație cu invarianta invitațională: „*Încercați și Dv. și vă veți convinge*”²⁴.

Reclama celui mai important magazin de încălțăminte din Mediaș debutează – în octombrie 1938 – cu un tandru apel la memoria consumatorilor: „**Nu uitați să cumpărați** (rimează, n.a.) *încălțăminte solidă – efină de la IPSEN!*”²⁵ Demonstrația se anexează – în continuare – pe valoarea recunoscută a stabilimentului, a reducerilor operate în cazul școlarilor, respectiv pe reinnoita propunere de „*încălțăminte igienică și absolut trainică*”. Propunerea de sărbători se situează sub același moto generos: **solid și ieftin**. În plus, proprietarul magazinului simte nevoia să insiste asupra exemplificărilor de produse oferite spre consum ca „*cel mai folositor dar pentru sărbători*”²⁶.

Prilejul sfintelor sărbători de la finele anului este binevenit pentru punerea în vânzare a produselor de cofetărie și bombonerie. Cofetăria EHRMANN din strada I.G. Duca nr. 27 se situează în fruntea listei referitoare la comenzile „*de TORTE, PRĂJITURI, FURSECURI pentru ceai de tot felul*”²⁷. Singura problemă ce ar trebui să agite spiritele și să mustre conștiințele mai leneșe este aceea de a comanda din timp aceste delicioase mijloace de atentat la integritatea corporală a speciei umane... În piața Ferdinand se găsește magazinul special de bomboane „**HANSEL și GRETEL**” – un adevărat paradis al micilor consumatori. Acestora li se adresează textul reclamei din ajunul Anului Nou 1938: „**De Sfintele Sărbători faceți bucurie copilașilor și tineretului cumpărând zahăricale, ciocolată, bomboane în cutii frumoase și alte articole frumoase pentru cadouri de la cea mai bine asortată EXPOZIȚIE a magazinului special de bomboane HANSEL și GRETEL Piața Regele Ferdinand, prețurile cele mai convenabile**”²⁸ invocație, conținut explicativ și concluzie – adică toate elementele secvențiale ale unei bune realizări – sunt puse în pagină cu o siguranță vrednică de respect.

Jaloanele efortului persuasiv depus de proprietarii prăvăliilor și depozitele de coloniale sunt marcate – în iunie și decembrie 1938, respectiv februarie 1939 – de prestațiile lui Friedrich BINDER, August J. KELLER și Fritz GRAEF. Iminența sezonului cald îl determină pe domnul BINDER să ne sfătuiască protector: „**NU ÎNTÂRZIAȚI ca să vă procurați din timp pentru zilele calde Apa minerală „BORHEGY”**. Pentru bogăția ei în acid se recomandă pentru stomac și mai ales se potrivește minunat

²² *Ibidem*, nr. 10/1-15 iunie 1938, p. 6.

²³ *Ibidem*, nr. 19/15-31 octombrie 1938, p. 4.

²⁴ *Ibidem*, nr. 11/15-30 iunie 1938, p. 6.

²⁵ *Ibidem*, nr. 19/15-31 octombrie 1938, p. 4.

²⁶ *Ibidem*, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 13; „**Cel mai folositor dar pentru sărbători** Este încălțăminte solidă Oricine, precum și societățile de binefacere, școlile, etc. se pot aproviziona Cu încălțăminte renumită IPSEN Ce se găsesc (?) cu prețuri efine la IPSEN BOCANCII noștri de sky, patinaj, etc. sunt neîntrecuți în calitate șoșonii și Galoșii de renume mondial, mărcile „Wimpassing” și „Bata” îi găsiți numai la noi”.

²⁷ *Ibidem*, p. 4.

²⁸ *Ibidem*.

pentru vinurile de pe Târnave. 1 sticlă de 1 litru costă 7 lei; 10 sticle costă 65 lei”²⁹. Trebuie să mărturisim că prețurile percepute în anii interbelici ne dau un vertig metafizic...

Revenind la concert, reținem consecvența cu care-și ofertează produsele domnul KELLER. Fiindcă marea lor majoritate sunt concepute în formula unor enunțuri mnemotehnice, ne vom limita la unicul text de amploare – editat în preajma sărbătorilor de iarnă ale anului 1938. Comerciantul în cauză afirma atunci: „IZVORUL cel mai bun de aprovizionare pentru sfintele sărbători cu FĂINĂ de tot felul. Mărfuri de COLONIALE **En gros și En detail** este firma **August J. Keller**. En gros: Piața Fâmului nr. 5, En detail: Piața Ferdinand nr. 28. Atragem atențiunea celor din Mediaș, cât și celor din comunele din jur ca să se aprovizioneze de la această firmă absolut cu tot ce au nevoie DE SĂRBĂTORI. **Prețurile cele mai convenabile!**”³⁰. Dezinvoltura cu care se adresează clienților provine din surse diferite: prestigiul anilor de experiență, amploarea afacerii (două sedii independente pentru tipuri diferite de desfăcere a produselor) și apelația cu amplitudine deschidere provincială. Dacă mai punem la socoteală și ieftinătatea promisă, putem să ne socotim privilegiați – precum contemporanii comerciantului – de atenția acestuia.

Oferta din februarie 1939 are un farmec aparte, în sensul că avem de-a face cu o licitare a calităților unei prăvălii de coloniale și vopsele „veche de 36 de ani, cu rafturi necesare, casă de înregistrare, 3 pivnițe”³¹ în vederea închirierii pe mai mulți ani. Cu alte cuvinte, localul destinat practicării meseriei merită o atenție – cel puțin egală – cu cea acordată mărfurilor aducătoare de câștig. Să fie acesta un reflex al tentației filosofice ce însoțește mereu existența omenească?

În data de 30 noiembrie 1938 se inaugurează Cooperativa românească de consum „BIRUINȚA”³² cu scopul, evident, de a concura oferta sașilor din Mediaș. Mai mult decât atât, pe durata anului 1939 se impune – prin mijlocirea publicației „GAZETA MEDIAȘULUI” – oferta prăvăliei de coloniale Teodor OANCEA³³. Așa cum asertam în debutul lucrării, acesta este răspunsul comercianților de etnie română la adresa controlului exercitat de către produsele și persoanele de etnie germană pe piața interbelică a localității. Timid – apoi din ce în ce mai coerent pe durata războiului – se pun bazele unei veritabile „concuranțe” etnice pe tărâm comercial.

Din parcurgerea materialului documentar avut la dispoziție ne-am putut formula ideea unui echilibru parțial de forțe în ceea ce privește sectorul micilor meseriași. Deși controlul specialiștilor de origine germană este impresionant, inițiativa românească se face mult mai bine simțită la finele deceniului patru. Etnicii sași excelează în domenii ceva mai pragmatice, precum: tâmplăria, brutăria și produsele de panificație, cofetăria, ateliere de ceasornicari, producția de pălării, și mai puțin în cazul croitoriei, frizeriei, reparații de încălțăminte sau sobe, etc. Disciplina lor fundamentală îi apropie de teritoriile tehnice, în care minuțiozitate și perseverența travaliului sunt la mare cinste.

Totuși, excepția confirmă regula – așa cum este cazul excelentei prezentații a Casei de îmbrăcăminte BLESCH. Punerea în pagină – reținem aici vigneta ce înfățișează doi bărbați fumând nonșalant, căreia i se alătură utilizarea literelor normale și de format petit – și consistența textului concură la realizarea unei prestații promoționale de excepție: „Trei avantajii vă oferă îmbrăcămintea BLESCH Stofe bune = croială impecabilă = Prețuri ieftine. Costumul Dv. trebuie să fie elegant, dar mai ales durabil. Firele nu trebuie să prindă luciu și dunga pantalonilor nu trebuie să se strice repede. Stofele produse de fabricile „Scherg” și „Electa” a căror reprezentanță o are casa BLESCH întrunesc, atât eleganța, cât și durabilitatea. Vizitați-ne pentru a vedea ce aduce MODA! BLESCH Casă de îmbrăcăminte garantată!”

²⁹ *Ibidem*, II, nr. 11/15-30 iunie 1938, p. 6.

³⁰ *Ibidem*, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 7.

³¹ *Ibidem*, nr. 5/15 februarie 1939, p. 3.

³² *Ibidem*, II, nr. 22/1-15 decembrie 1938, p. 4, vezi articolul „Un magazin de coloniale românesc în Mediaș” de Virgil Ceteanu.

³³ *Ibidem*, III, nr. 8/1 aprilie 1939, p. 4: „Pentru Paști aprovizionați-vă cu Portocale, Lămâi, Fructe de calitate la comerciantul român TEODOR OANCEA. Tot aici găsiți trufandale de tot felul. Încurajați comerțul românesc!” și nr. 17/1 septembrie 1939, p. 2: „Au sosit proaspăt două vagoane de PEPENI La comerciantul TEODOR OANCEA La masa Dv. cel mai potrivit este un ananas delicios!”

Str. Șt. L. Roth Nr. 8”³⁴. Precizia și pedanteria ce se degajă din conținut are menirea să dovedească serioasa implicare a personalului acestei veritabile case de modă în folosul personal al clientului – situație care vine în întâmpinarea intereselor ambelor părți: client și executant. În acest domeniu se remarcă prestația superioară a croitorilor români George Ațălean³⁵ și Ioachim Povară³⁶.

Atelierele de tâmplărie ale lui Gustav ROSENAUER și Friedrich GÜNDISCH sunt vestite pentru calitatea serviciilor puse la dispoziția publicului din Mediaș. Ambele funcționează în regim de producție de mobilă cu serie mică, de finisaje în bransa construcțiilor și reparații prin sistemul comenzilor particulare. În reclama sa din primăvara anului 1938, Friedrich GÜNDISCH insistă asupra calității mobilierului pe care-l confecționează și a posibilității de achiziționare a acestuia cu plata unor rate lunare³⁷.

În debutul verii aceleiași an se deschide franzelăria Ștefan DEIBEL – situată în piața centrală a localității – care-și va datora faima ulterioară produselor de panificație de prima calitate, dar și Yoghurtului proaspăt pe care-l servește clienților zilnic³⁸.

Momentul festiv al sărbătorilor de iarnă constituie un bun prilej de reclamă și desfacere a mărfurilor și pentru micii meseriași ai orașului. Astfel, printre cartușele cu texte de prezentare din decembrie 1938 se pot citi și ofertele unui măcelar, unui ceasornicar și a unui pălărier (ordinea este strict legată de paginarea publicației). Pentru a spori percutanța textului de prezentare, măcelarul Keul LUKAS utilizează serviciile unei vignete ce reprezintă un vânzător care transportă două tăvi pline cu produse specifice meseriei sale. Vizualizarea bunăstării este susținută printr-un text pe măsură³⁹. Garanții suplimentare prezintă și textele celorlalți doi meseriași amintiți: ceasornicarul Fritz KÜHN sugerează „*un cadou de Crăciun potrivit și de mare valoare... cu prețurile cele mai ieftine*”⁴⁰ – în vreme ce pălărierul Heinrich MERGLER este obsedat de eleganță, durabilitate și... efinătate⁴¹. Minunate atribute obligate să coabiteze spre fericirea clienților în timpul de legendă al sfârșitului de an, dar a căror existență comună durează cât viața unui fluture...

Activitatea localurilor conduse de către etnici germani se poate conjuga după aceeași schemă a anotimpurilor impusă de magazinele de modă. În așteptarea Paștilor anului 1938, bodega Anton DRASER se dotează cu marfă proaspătă – și anume: **Brânză de Brăila** „*minunată și delicioasă cu preț efin*”, icre negre, gustări de pește și „*VINURILE cele mai superbe*”⁴² – situație pe care se grăbește să o comunice publicului consumator din Mediaș. Sfera de activitate a ămintitului proprietar de local nu se rezumă doar la afacerea pe care o reprezintă un mic stabiliment cu valențe intermediare între prăvălia de alimente și restaurant. Anton DRASER este patronul hotelului și restaurantului – deci un veritabil complex de

³⁴ Ibidem, II, nr. 6-7/aprilie 1938, p. 5.

³⁵ Ibidem, nr. 9/15-31 mai 1938, p. 4: „*Nu este indiferent unde vă confecționați costumul. Dacă cumpărați o stofă bună, vă trebuie și un croitor bun. Confecțiuni de calitate și la un preț surprinzător, execută croitoria românească George Ațălean, str. I.G. Duca 3 Casă de încredere*” și nr. 10/1-15 iunie 1938, p. 6: „*Costumul de Vară Trebuie să fie ușor și în același timp elegant și durabil. Un costum este mai greu de întreținut vara, decât iarna. Arșița, nădușeala și în special praful, îngreunează păstrarea în bunăstare a costumului. De aceea, dacă cumpărați o stofă bună pentru un COSTUM DE VARĂ vă trebuie un croitor bun. Costume de calitate și la un preț surprinzător, execută croitoria românească GEORGE AȚELEAN Str. I.G. Duca Nr. 3. Casă de încredere*”.

³⁶ Ibidem, III, nr. 9/1 mai 1939, p. 2: „*Cunoscuta croitorie românească Ioachim Povară s-a mutat în Str. Șt. L. Roth unde stă mai departe la dispoziția onoratei sale clientele. Toate comenzile se fac la această adresă. Croitorie de primul rang. Execuție ireproșabilă*”.

³⁷ Ibidem, II, nr. 8/1-15 mai 1938, p. 3: „*Atelierul de tâmplărie F. GUNDISCH Str. Crucișată nr. 7 (în dosul comerciantului F. Binder) Execută: MOBILĂ și tâmplărie de construcție Dormitoare moderne și sufragerii de calitate. Tot aici se execută lucrări de PARCHET foarte solid Eventual și mobilă în rate convenabile Mobilă absolut trainică și garantată*”.

³⁸ Ibidem, nr. 11/15-30 iunie 1938, p. 4.

³⁹ Ibidem, nr. 22/1-15 decembrie 1938, p. 2: „*Înainte de Crăciun și pentru Crăciun aprovizionați-vă cu: carne calitatea I-a, fleici, salam delicios, untură, slănină și mezeluri numai la Lukas Keul str. Bărbierilor Zilnic marfă proaspătă și prețuri convenabile*”.

⁴⁰ Ibidem, p. 4.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, nr. 6-7/aprilie 1938, p. 2.

servicii puse la dispoziția medieșenilor – intitulată semnificativ „VÂNĂTOR”. Dacă în vara anului 1938 își concentrează eforturile în vederea evidențierii avantajelor frecventării grădinii „VÂNĂTOR”⁴³, la finele aceluiași an este interesat de promovarea eficientă a berii SANATOR – „...un produs Trei Stejari... care este băutura specială de sărbători”⁴⁴. În replică oferta românească a domeniului de referință este reprezentată de localul ELITT, condus de Nicolae ANDREI⁴⁵.

Aparatele de radio de proveniență germană reprezintă produsul cel mai constant oferit în presa românească interbelică din Mediaș. Acest lucru nu trebuie să ne mire dacă luăm în considerare buna reputație de care se bucură pe piața europeană a mijloacelor mass-media. Seriozitatea tehnică și inventivitatea designului sunt atribute cvasipermanente ale produselor germane de lungă folosință. Magazinele de specialitate din orașul Mediaș – Uzinele comunale S.A. (UCSAM), SIEBAG, Michael SCHOBEL și Emil SCHUN – se întrec pentru privilegiul de a desface o cantitate cât mai mare din respectivul produs. Indiscutabil, în fruntea rețelei de distribuție se găsește stabilimentul UCSAM – specializat în domeniul livrării energiei electrice și a aparatelor de radio. Deși nu se poate vorbi despre o distribuire propriu-zis specializată a anumitor mărci printr-un unic magazin de resort, totuși – spre exemplu, binecunoscutele aparate „Blaupunkt” și „Mende” apar doar în reclamele elaborate de UCSAM.

Textul de prezentare al modelului „Blaupunkt” 1938 este exemplar din perspectiva ingeniozității îmbinării datelor legate de funcționarea aparatului cu posibilitățile financiare și pretențiile virtualilor clienți: „**Din ce avem bun, cel mai bun pentru clienții noștri. Din cel bine cunoscut în toată lumea aparat de radio Blaupunkt al ultimului sezon, am început să-l vindem de timp scurt, cu un preț extrem de efin și în condițiuni de plată foarte avantajoase. Vechea Dv. dorișă de a avea un aparat bun de RADIO stă spre realizare dacă vă hotărâți să cumpărați. Informațiuni mai precise spre prețuri și condițiuni de plată obțineți la biroul nostru de vânzare Piața Ferdinand 29 UCSAM**”⁴⁶.

O altă formulă de punere în evidență este uzitată pentru modelul „Mende” 1938. De această dată, specialiștii sectorului promoțional al raionului aparatelor de radio de la UCSAM se bazează pe vraja muzicii – după cum se va remarca în cele ce urmează: „Cine iubește muzica alege MENDE. Când spui numele „Mende” te gândești imediat la un **aparat de radio frumos** care, în formă și culoare, este o atracțiune și al cărui sunet este într-adevăr o MUZICĂ. Cine iubește muzica alege MENDE. A devenit aparatul cel mai potrivit simțurilor pentru că aparatul de radio „Mende” sună așa, cum simt muzica cei mai mulți oameni. Pentru aceea Cine iubește muzica, alege MENDE”⁴⁷.

Sărbătorile de iarnă ale anului 1938 sunt folosite de către toate magazinele de specialitate ca un excelent prilej de a-și promova produsele. UCSAM apare din nou în prim-planul atenției generale, grație unei puneri în pagină extrem de dinamice – ce încearcă să fixeze caracteristicile esențiale ale fiecărui tip de aparat comercializat: „**PUNCTUL CULMUNANT ÎN INDUSTRIA DE RADIO BLAUPUNKT** Nu facem paradă de cuvinte! Dar acest aparat este și acum **cel mai bun!!!** KORTING Marcă mondială: Trebuie să audiați și Dv. **acest aparat!!!** MENDE Aparat de o minunată frumusețe și al cărui sunet este într-adevăr o muzică! TELEFUNKEN Lămpile de oțel ale acestui aparat executate în mod precis și prevăzute cu toate accesoriile necesare le fac **neîntrecute** în tonalitate, selectivitate și intensitate. De aceea de **Crăciun** în fiecare casă, fie sărac, fie bogat, să nu lipsească unul din aceste aparate, care este cel mai util cadou”⁴⁸.

⁴³ Ibidem, nr. 10/1-15 iunie 1938 :”Petreceți seara la Grădina „VÂNĂTOR” cea mai frumoasă grădină de vară a Mediașului în plin centru Concert de orchestră Ciorbe bune Grătar Specialități de pește – Vinurile cele mai reușite. Direcțiune: A. DRASER”.

⁴⁴ Ibidem, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 5.

⁴⁵ Ibidem, II, nr. 9/15-31 mai 1938, p. 5: „OPRIȚI-VĂ la localul românesc ELITT Găsiți ciorbe gustoase și mâncări alese **Se servește Meniu cu 22 lei și abonamente lunare cu 900 lei. Vinuri diferite de pe Târnăvă BERE „Trei stejari” la țap și sticlă BUFET permanent cu gustări proaspete. Serviciu ireproșabil. Direcțiunea NICOLAE ANDREI. Încercați și Dv. și vă veți convinge!”.**

⁴⁶ Ibidem, nr. 15/15-31 august 1938, p. 4.

⁴⁷ Ibidem, nr. 22/1-15 decembrie 1938, p. 4.

⁴⁸ Ibidem, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 2.

Pe o lungime de undă asemănătoare funcționează, cu același prilej menționat, și Magazinul SIEBAG. Firește mărcile ofertate sunt altele – ceea ce presupune un anume drept de reprezentanță – iar prezentarea aparatelor are o puternică notă de generalizare⁴⁹. O notă aparte în peisajul firmelor ce intermediază procurarea respectivului produs este semnificată de secția radio a magazinului Emil SCHUR, a cărei formulă de prezentare conține o serioasă infuzie de filozofie a comerțului: „**A cumpăra bine înseamnă a cumpăra lucru făcut de meșteri buni. Aparatele de radio Seibit, Radione, Ennig și Minerva, vă așteaptă pentru o primire bună! Procurați-vă aceste aparate de radio direct prin secția mea de Radio EMIL SCHUR, str. Podului nr. 53**”⁵⁰.

Dacă la capitoul produselor de proveniență germană mai putem cita doar motocicletă VICTORIA (Nürnberg) – a cărei livrare se datorează în exclusivitate unui personaj particular din Capitală⁵¹ –, în ceea ce privește oferta locală avem trimeri la oțetul din vin Leonhardt și la parchetul Lomas. În primul caz menționat, suntem în posesia unui text dens și echilibrat – un excelent exemplu de construcție semantică adaptată necesităților casnice: „**Cel produs din vinurile alese este Oțetul din vin Leonhardt (1864) Este cel mai bun mijloc de conservare pentru legume și mai ales pentru CASTRAVEȚI fiindcă aceștia capătă prin oțetul de vin un gust foarte plăcut și nu sunt vătămați vieții. Ca să aveți siguranța că se păstrează bine castraveții. Oțetul de vin Leonhardt trebuie lăsat mai tare decât pentru folosința obișnuită. La pregătiri de salate, fasole, etc., se folosește 3 ½ % oțet de vin Leonhardt, dar pentru păstrare de castraveți peste iarnă, fiecare gospodină folosește 5% oțet de vin Leonhardt, pe care-l obții, punând la 3 porții 8% oțet de vin Leonhardt amestecat în 2 părți cu apă. Castraveții puși într-un astfel de oțet de vin se păstrează foarte bine și au o aromă și un gust neîntrecut!**”⁵² Informația legată de cel de-al doilea produs este redusă la datele minime: prețul avantajos și locul de procurare – magazinul de lemne Josef HABERPURSCH⁵³.

Alte produse realizate în România de etnici germani erau tipurile de bere **Luther**⁵⁴ și **SANATOR**⁵⁵, respectiv stofele produse de fabricile „Scherg” și „Electa”⁵⁶.

Comentariul de pe parcursul prezentei lucrări și-a propus două scopuri legate între ele printr-o complementaritate intrinsecă domeniului de cercetare, demonstrarea valențelor decriptive ale reclamei pentru nivelul și dezideratele mentale ale societății la un anumit moment, respectiv obiectivitatea presei ca izvor istoric. Axioma concordanței dintre întreg și părțile lui componente se verifică cu succes în cazul comunității umane din Mediașul interbelic. Superioritatea demografică și economică a etnicilor sași pe ansamblul perioadei își găsește un firesc corolar în informația mediatizată privitoare la cerere și ofertă. Deși cantitativ predomină textele de prezentare din sfera comerțului și a serviciilor prestate de micii meseriași, nu putem trece ușor cu vederea peste ingeniozitatea demonstrată de localnici cu ocazia prezentării produselor propriu-zise. Din însumarea datelor oferite de inițiativa particulară cu cele ale mărfurilor de fabricație germană – fie internă sau de import – se poate reconstitui o imagine globală a societății medieșene interbelice. Privite prin prisma spațiului tipografic pus la dispoziție de periodicele românești ale epocii – a căror obiectivitate este mai presus de orice îndoială – evenimentele legate de etnia germană găsesc un larg ecou în sânul întregii comunități urbane devenind un bun al tuturor. Concivitatea se prezintă ca unică alternativă de acces la binefacerile lumii civilizate.

⁴⁹ *Ibidem*: „Cel mai potrivit cadou de CRĂCIUN este unul din aparatele de Radio model 1939 HORNIPHON, INGELN, ORION, PLANET, SRANDARD Aparatele acestea sunt o capodoperă a tehnicei moderne, neîntrecute în SELECTIVITATE și TONALITATE. Pretutindeni obțin succese extraordinare și de aceea sunt preferate de toată lumea. Vânzare exclusivă la SIEBAG Mari avantagii de plată!!!”.

⁵⁰ *Ibidem*, II, nr. 20/1-15 noiembrie 1938, p. 3.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 10/1-15 iunie 1938, p. 6.

⁵² *Ibidem*, nr. 15/15-31 august 1938, p. 3.

⁵³ *Ibidem*, nr. 22/1-15 decembrie 1938, p. 4.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 8/1-15 mai 1938, p. 4.

⁵⁵ *Ibidem*, III, nr. 1/15-31 decembrie 1938, p. 5.

⁵⁶ *Ibidem*, II, nr. 6-7/aprilie 1938, p. 6 – în legătură cu reclama Casei de îmbrăcăminte BLESCH.

LA RÉCLAME DANS LA PRESSE ROMAINE PENDANT L'ENTRE-DEUX-GUERRES À MEDIAȘ. «L'OFFRE ALLEMANDE»

(Résumé)

Le commentaire en cours du cet ouvrage propose deux buts liés par une complémentarité propre au domaine d'investigation:

- premièrement, la démonstration des capacités descriptives de la réclame pour le niveau et les desiderata mentaux de la société roumaine provinciale pendant l'entre deux guerres;
- deuxièmement, l'objectivité de la presse comme source historique.

L'axiome de la concordance entre entier et ses parties composants se vérifie très bien dans le cas de la communauté humaine de Mediaș pendant les années '30. La supériorité démographique et économique des allemands par ensemble de la période trouve le naturel corollaire dans l'information médiatique concernant la demande et l'offre. Bien que quantitatif prédomine les textes de présentation de la sphère du commerce et des services fournissent par les petits artisans, nous ne pouvons pas passer légèrement par-dessus de l'ingéniosité prouvée par les autochtones à l'occasion d'étalage des produits proprement dites.

Par l'addition des données offert de l'initiative particulière avec lesquelles des marchandises allemandes – soit aborigène, soit d'importation – on peut reconstituer une image globale de la société qui a vécu chez Mediaș pendant l'entre deux guerres.

Regardés par l'entremise d'espace typographique mise à la disposition des périodiques roumaines de l'époque, les événements liés d'ethnie allemande trouvent un large retentissement au milieu de la communauté urbaine en devenant le bien des tous.

COLABORARE, RETICENȚĂ, TENSIUNE: ASPECTE ALE EVOLUȚIEI RELAȚIILOR ROMÂNNO-FRANCEZE ÎN PERIOADA SEPTEMBRIE 1939-AUGUST 1940

Ana-Maria STAN

La scurt timp după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, România și-a declarat neutralitatea. Atitudinea adoptată de București la 6 septembrie 1939 a intervenit de altfel într-un context intern și internațional puțin favorabil țării noastre

Pe de o parte, Reichul făcuse, prin diplomații săi la București, multiple presiuni pentru a obține această poziție oficială din partea României, datorită intereselor strategice și economice pe care le avea în zonă¹. La aceasta s-au adăugat alți factori ai politicii internaționale din 1938-1939 (printre care conciliatorismul anglo-francez, politica revizionistă a vecinilor României, insuficiența garanțiilor anglo-franceze din aprilie 1939, eșecul negocierilor dintre Moscova, Londra și Paris și semnarea pactului Ribbentrop-Molotov) care favorizau o astfel de decizie². Pe de altă parte, clasa politică românească era ea însăși divizată cu privire la cea mai indicată atitudine de adoptat în cazul noului război izbucnit pe continentul european. Părerile au fost împărțite între non-beligeranță (așa cum susținea Armand Călinescu) și neutralitate, ba chiar s-a sugerat și posibilitatea unei politici de apropiere de URSS³. În cele din urmă a prevalat ideea neutralității, o soluție realistă în acel moment. Această neutralitate era însă foarte binevoitoare față de tabăra aliată, așa cum o indică în mod clar atitudinea față de oficialitățile și cetățenii din Polonia care s-au refugiat în România în septembrie 1939, după atacarea și ocuparea țării lor de către Germania nazistă și URSS.⁴

În perioada septembrie-decembrie 1939, România a acționat cu prudență, urmărind evoluția operațiilor militare și a acțiunilor diplomatice ale marilor puteri europene. Bucureștiul a încercat de asemenea să găsească noi soluții pe plan extern pentru menținerea integrității teritoriale și a securității țării, dorind atât să evite cât mai mult posibil implicarea sud-estului european în al doilea război mondial, cât și să găsească noi aliați care să-i susțină poziția, în contextul în care Franța și Anglia se preocupau preponderent de pregătirea lor pentru confruntarea directă cu naștii și de mersul operațiilor militare pe continent. Astfel, diplomația românească a încercat inițial să obțină o declarație de neutralitate a întregii Întelegeri Balcanice (fie comună, fie a fiecăruia dintre membrii alianței) față de războiul ce

¹ Al. Gh. Savu, *Neutralitatea României și începutul războiului mondial*, în *Probleme de politică externă a României 1919-1939*, p. 422-426, vol. I, Editura Militară, București, 1971.

² O enumerare completă a acestor factori la Valeriu Florin Dobrinescu, *The strategy of Romania's Neutrality at the Outbreak of The Two World Wars. A comparative study*, în *Culture and society*, p. 159, Editura Academiei, Iași, 1985.

³ Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 421, 426.

⁴ Vezi în acest sens A. Karețchi, L. Ieșanu, *Opinia publică internă și internațională despre solidaritatea poporului român cu poporul polonez la începutul celui de-al doilea război mondial*, în *Revista de Istorie*, tom 32, nr. 9, 1979, p. 1707-1730; Milică Moldoveanu, *Contribuții privind relațiile româno-poloneze în cel de-al doilea război mondial*, în *Revista de Istorie*, tom 32, nr. 6, 1979, p. 1037-1054; ș.a.

tocmai izbucnise. Acest lucru neputând fi realizat, România a depus eforturi pentru a întări solidaritatea între statele membre ale Înțelegerii Balcanice, acceptând chiar să ia în discuție posibilitatea atragerii Bulgariei în Înțelegerea Balcanică și crearea astfel a unui “bloc balcanic” puternic⁵. Franța, dar mai ales Marea Britanie, au urmărit cu interes și au încurajat această inițiativă⁶, chiar dacă ea va eșua la sfârșitul lunii septembrie 1939. Germania era și ea favorabilă unei asemenea grupări regionale, dar cu intenția clară de a și-o subordona și de a elimina influența franco-engleză în aceste state⁷.

Pe la mijlocul lui octombrie 1939, ideea “blocului balcanic” a fost înlocuită de o altă strategie a diplomației românești. Ministerul Afacerilor Străine de la București a lansat proiectul unui “bloc al neutrilor”. România nu era de altfel singura țară care se gândise la posibilitatea unei asemenea alianțe regionale. Italia își manifestase și ea în luna anterioară interesul de a grupa sub conducerea ei, într-un sistem în primul rând economic, statele din regiunea balcano-dunăreană, cu posibilitatea de a include și Spania.⁸ Ulterior, Mussolini a decis împotriva formării acestui bloc al neutrilor, deoarece îi limita alegerile viitoare⁹, ceea ce a făcut ca România să preia inițiativa în această problemă. Astfel la 28 octombrie 1939 guvernul de la București a prezentat proiectul românesc al „blocului neutrilor”. Era vorba despre o alianță pur defensivă. Țările participante urmau să respecte următoarele principii de bază: neutralitate desăvârșită în cadrul conflictului armat în desfășurare, neagresiune între statele membre ale blocului neutrilor, cooperare sporită în plan economic, militar, dar mai ales diplomatic (prin contacte directe între Miniștrii de Externe ai țărilor membre). Cea mai importantă prevedere a „blocului neutrilor” era aceea care stipula că în caz de agresiune externă împotriva unui membru al acestei alianțe, celelalte state se obligau să păstreze „cel puțin o neutralitate binevoitoare față de țara atacată”.¹⁰

Franța a avut o atitudine fluctuantă, chiar contradictorie cu privire la ideea “blocului neutrilor”. La Paris se luau în considerare strategii diverse pentru zona sud-est europeană, existând divergențe între politicieni și militari. Astfel, la 24 octombrie 1939, Alexis Léger sublinia că Parisul e categoric pentru o grupare neutră în centrul și estul Europei, și că aprobă politica italiană în această direcție¹¹. După ce la 30 octombrie 1939 planul românesc pentru organizarea “blocului neutrilor” a fost comunicat marilor puteri europene și începuseră primele negocieri mai detaliate pentru constituirea sa, Franța și-a modificat poziția. Acum factorii politici francezi se declarau în continuare favorabili proiectului, dar se opuneau cu fermitate participării Italiei. Ei se temeau că un “bloc al neutrilor” incluzând Italia ar fi modificat echilibrul de forțe atât în zona balcanică, cât și între marile puteri, conferind astfel mai multă greutate pretențiilor Romei asupra anumitor teritorii franceze, ba chiar ar fi putut atrage statele membre ale “blocului neutrilor” în tabăra adversă anglo-francezilor.¹² Trebuie menționat că planul românesc prevedea și implicarea italiană la „blocul neutrilor”, cu scopul de a facilita și participarea Ungariei și Bulgariei în această alianță, ceea ce i-ar fi conferit implicit o mai mare stabilitate. Ulterior, Parisul a revenit asupra acestei atitudini, fiind de acord ca Italia să ia parte la “blocul neutrilor”, dar cu condiția expresă de a nu-l conduce, lucru nedorit de altfel de nici unul dintre celelalte state implicate.¹³ Când privește Marea Britanie, ea s-a declarat de la început în favoarea creării unei grupări de state neutre în sud-estul Europei.¹⁴ Așa

⁵ Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei 1938-1940*, Editura Politică, București, 1980, p.173-181, 187-190.

⁶ *Ibidem*, 181-182.

⁷ *Ibidem*, p. 182-183.

⁸ *Ibidem*, p. 194-196.

⁹ Conform unor observatori români, unul din principalele motive care a dus la abandonarea proiectului italian de realizare a unui bloc al neutrilor a fost acela că diplomația de la Roma concepea acest bloc ca având caracter preponderent antisovietic, ceea ce însemna ipso facto că s-ar fi produs o apropiere de anglo-francezi, lucru pe care Mussolini nu îl dorea. Apud V.Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, Gh. Nicolescu, *Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene 1914-1947*, Editura Intact, 1999, p. 247-248.

¹⁰ V.Fl. Dobrinescu, I. Pătroiu, Gh. Nicolescu, *op.cit.*, p. 246-247.

¹¹ Ion Calafeteanu, *op.cit.*, p. 202.

¹² *Ibidem*, p. 212.

¹³ *Ibidem*, p.221.

¹⁴ *Ibidem*, p. 210, 215-216.

cum era previzibil, cu toate eforturile Bucureștiului de a obține adeziunea marilor puteri și a vecinilor balcanici pentru “blocul neutrilor”, această inițiativă a eșuat și ea la sfârșitul lui 1939, în principal din cauza opoziției Germaniei și a refuzului italian de a intra în structura propusă de diplomații români¹⁵.

Reticențele guvernului Republicii franceze condus de Daladier în a susține “blocul neutrilor” se explică, așa cum am mai afirmat, prin faptul că atât Quai d'Orsay-ul cât și Marele Stat Major Francez proiectaseră alte strategii de acțiune în zona balcanică și sud-est europeană.

Într-adevăr, în aceste prime luni de război, Franța, alături de Anglia, apare mult mai interesată în a obține alianța Turciei, stat aflat într-o poziție strategică mai importantă (ceea ce se și realizează la 19 octombrie 1939 prin tratatul anglo-franco-turc¹⁶). Acest tratat avea implicații directe asupra României, deoarece pe de o parte plasa garanțiile anglo-franceze care îi fuseseră acordate în aprilie 1939 într-un context mai larg, sud-est european (se oferea sprijinul Turciei în cazul în care Londra și Parisul ar fi fost angajate în ostilități decurgând din aceste garanții¹⁷), dar pe de altă parte le condiționa și mai tare. Statul turc își rezerva dreptul de a nu intra în război contra URSS, în contextul în care posibilitatea unui conflict ruso-român privind Basarabia era foarte mare. De altfel, una dintre prioritățile oficialilor de la București în relațiile cu Anglia și Franța din această perioadă era să obțină ca termenii garanțiilor anglo-franceze din aprilie 1939, de altfel generali¹⁸, să devină efectivi și împotriva unui eventual atac din partea trupelor sovietice și să se concretizeze prin măsuri clare ale aliaților față de România. Deși nu s-au obținut rezultatele scontate de România în acest sens, au existat unele convergențe de concepție diplomatică și strategie militară între București și Paris și Londra în perioada studiată de noi, așa cum o demonstrează documentele de arhivă.

Militarii francezi aveau în vedere încă din primăvara lui 1939 crearea unui front oriental antinazist. Prioritatea acestuia era apărarea zonei strâmtorilor și a Mării Mediterane. El urma a fi compus din forțele expediționare franceze din Siria aflate sub comanda generalului Weygand (care este de altfel și cel mai ardent susținător al proiectului) și din armatele țărilor sud-est europene. Acest front ar fi operat cu două capete de pod în Tracia și la Salonic și ar fi adus Germaniei pierderi atât în plan militar cât și în cel al economiei de război¹⁹. Planul nu a depășit între septembrie 1939 și martie 1940 cadrul discuțiilor teoretice între francezi și englezi, ba chiar caracterul acestui front se modifică din ofensiv în defensiv²⁰, dar cu toate acestea, el a fost multă vreme printre prioritățile factorilor militari de la Paris. Alături de oficialii din armată, diplomații francezi aflați în post în țările balcanice susțineau și ei necesitatea unei implicări militare importante a Franței în sud-estul Europei. Astfel, într-o telegramă din 9 decembrie 1939, A. Thierry, ministrul Franței la București, insistă pentru ca aliații să-și definească împreună cu Turcia atitudinea lor politică și militară în cazul unei agresiuni externe, *chiar și ruse*, contra României²¹. El atenționa asupra slabei pregătiri pentru rezistență a statului român, a posibilității ca acesta să aibă o soartă similară cu cea a Poloniei, și propunea, în caz de atacare a României, o intervenție “cu o aviație puternică, acompaniată de o puternică misiune militară și urmată de un corp expediționar”. O asemenea acțiune ar fi permis “organizarea unei rezistențe capabile să-l oprească pe agresor și să ne permită ulterior toată libertatea în ceea ce privește continuarea operațiilor”²². La fel și înalții responsabili de la Quai d'Orsay cunoșteau

¹⁵ *Ibidem*, p. 224-229.

¹⁶ Pentru contextul încheierii tratatului anglo-franco-turc din 19 octombrie 1939 și clauzele sale principale vezi J.B. Duroselle, *L'Abîme 1939-1944*, p. 88-90.

¹⁷ Apud Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității...*, Editura Academiei, București, 1971, p. 257 (n. 14).

¹⁸ La 13 aprilie 1939 Marea Britanie și Franța declară public că “dacă va fi întreprinsă o acțiune punând în pericol independența României și Greciei în așa fel încât cele două țări vor considera că este în interesul lor vital să reziste prin forță, guvernul englez și guvernul francez se angajează să le dea de îndată toată asistența care le stă în putere”. Vezi *Politica externă a României - dicționar cronologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 227.

¹⁹ Pentru detalii legate de acest front vezi Andreas Hillgruber, Hitler, regele Carol și Mareșalul Antonescu, Editura Humanitas, București, 1994, p. 98; J.B. Duroselle, *L'Abîme 1939-1944*, Seuil, Paris, 1990, p. 91-96.

²⁰ J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 91-96.

²¹ Apud Maria G Brătianu, *Roumanie 1938-1940 vue de France. Recherches dans les archives françaises*, Paris, 1996, p. 174 (Telegrama 1559 din 9 decembrie 1939, București, semnată Thierry).

²² *Ibidem*.

importanța acordării de sprijin material substanțial, furnituri de armament și asistență rapidă și eficace țărilor din Balcani (cu precădere Iugoslavia, Grecia, Turcia și România) spre a le menține în tabăra aliată.²³ În acest sens, ei preconizau la 17 decembrie 1939, ca în trei luni, adică până la sfârșitul lui martie 1940, să fie pusă la punct o organizare tehnică și diplomatică prin care să fie stabilit cu precizie stadiul livrărilor de material de război franco-englez în zonă, iar contactele de stat major să studieze modalitățile concrete prin care Franța și Anglia să asigure toată asistența lor oricărui stat balcanic hotărât să reziste unei agresiuni germane sau ruse.²⁴

Una dintre problemele care se aflau la sfârșitul lui 1939 și începutul lui 1940 în centrul atenției mediilor diplomatice europene era problema Basarabiei și a evoluției raporturilor româno-sovietice. În condițiile în care războiul ruso-finlandez era în plină desfășurare (atacul sovietic e declanșat la 30 noiembrie 1939), se ridicau întrebări asupra următoarelor teritorii pe care URSS urma să le revendice în Europa. Poziția Turciei era esențială pentru orice acțiuni militare pe care francezii și englezii le-ar fi putut întreprinde în Balcani spre a apăra statu quo-ul zonei (așa cum clar o indică clauzele tratatului anglo-franco-turc). De aceea, diplomații francezi urmăreau cu multă atenție evoluția factorilor politici de la Ankara. Rapoartele ambasadurului Franței din capitala Turciei înregistrau la sfârșitul lui decembrie 1939 o dispoziție favorabilă din partea turcilor de a acționa în sprijinul României în cazul unei agresiuni sovietice față de Basarabia, permițând intrarea flotelor engleză și franceză în Marea Neagră.²⁵ În paralel, francezii monitorizau în această perioadă (decembrie 1939-ianuarie 1940) încercarea de apropiere întreprinsă de București față de Italia, motivată de dorința României de a obține, cu ajutorul lui Mussolini, asigurări de neagresiune și chiar ajutor pentru respectarea integrității teritoriale românești din partea vecinilor, în special din partea Ungariei. Pe parcursul discuțiilor și contactelor între diplomația italiană, cea română și maghiară, François Poncet, ambasadurului Franței în Italia, transmitea la 12 ianuarie 1940, că, în eventualitatea unui atac sovietic contra Basarabiei, o acțiune în paralel a armatei Weygand și a forțelor italiene era o posibilitate văzută favorabil la Roma.²⁶ De asemenea, la 26 ianuarie 1940, Ciano îi declara lui Victor Antonescu, trimis special al României la Roma, că în caz de agresiune a URSS în Basarabia, Italia este ferm hotărâtă să ajute România cu arme, muniții și avioane.²⁷

La Paris, îngrijorarea în legătură cu atitudinea Bucureștiului față de pericolul ce plana asupra Basarabiei era mare. În consecință, discursul regelui Carol II de la Chișinău din 6 ianuarie 1940, în care afirma hotărârea de a apăra acest vechi teritoriu românesc și în care insista asupra eficienței fortificației de la granița româno-sovietică este primit în Franța cu deosebită satisfacție. Peste doar câteva zile de la pronunțarea acestuia, Franassovici, ambasadurului român din capitala Franței, raporta Bucureștiului că “discursul rostit la Chișinău a răsturnat complet atmosfera ce se crease în Franța în jurul intențiunilor noastre în ce privește apărarea Basarabiei.”²⁸ Dacă în acest caz încordarea dintre București și Paris este repede risipită, nu același lucru se întâmplă la sfârșitul lui ianuarie 1940 și începutul lunii februarie.

La 17 ianuarie 1940, guvernul român creează un Comisariat general al petrolului pentru a supraveghea și orienta producția și vânzarea acestei resurse naturale, atât de importantă pentru ambele tabere din războiul aflat în desfășurare. De fapt, Bucureștiul încearcă în acest mod să impună companiilor petrolifere engleze și franceze din România să livreze mai mult petrol Germaniei decât aliaților²⁹, cu toate că pe de altă parte autoritățile române tergiversau pe cât posibil îndeplinirea clauzelor din tratatul economic româno-german

²³ Apud Maria G. Brătianu, *op.cit.*, p. 178 (Notă a Direcției Politice, sub direcția Europa, din Ministerul de Externe francez, datată 17 decembrie 1939).

²⁴ *Ibidem*, p. 179.

²⁵ Idem, p. 181 (Telegrama nr. 2452 din 28 decembrie 1939, Ankara, semnată Massigli. Pentru atitudinea Turciei în această problemă vezi și telegrama nr. 2457 din 29 decembrie 1939, Ankara, semnată Massigli).

²⁶ Idem, p. 196. (Telegrama nr. 215 din 12 ianuarie 1940, Roma, semnată Poncet).

²⁷ Apud A. Hillgruber, *op.cit.*, p. 97.

²⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din România (în continuare A.M.A.E România), Fond 71/1920-1944, Franța telegrame, volumul 3, fila 5 (Telegrama nr. 21 din 10 ianuarie 1940, Paris, semnată Franassovici, ce relatează o conversație cu E. Herriot).

²⁹ Philippe Marguerat, *Le troisième Reich et le pétrole roumain 1938-1940*, Sitjoff-Leiden, Geneva, 1977, p. 189-190.

încheiat la 23 martie 1939³⁰. Înființarea Comisariatului petrolului nu afectează doar relațiile economice și comerciale ale României cu Anglia și Franța, ci are și importante consecințe în plan politic. Astfel, în presa franceză se declanșează o virulentă campanie ce condamnă această atitudine a autorităților române. Începutul acestei campanii a fost dat de un articol semnat de Léon Blum în „Le Populaire”³¹, pentru ca apoi aceasta să fie continuată și în alte ziare importante. Richard Franassovici indica cu justete că „întreaga chestiune a pornit de la Londra și că Parisul a făcut cor cu aliata sa” și că, deoarece până în acel moment războiul dintre Germania, Anglia și Franța se limitase la măsuri de blocus și contrablocus „neputința de a complecta partea orientală a acestui baraj economic (...) constituie pentru aliați un fel de înfrângere”³². El preciza, pe baza unor informații confidențiale, că la originea valului de articole din presa franceză se aflau note confidențiale pornite chiar de la Ministerul Afacerilor Externe Francez.³³ Interpretarea pe care o făcea diplomatul român asupra evenimentelor era că această campanie era una de avertisment din partea aliaților, deoarece se făcuseră aluzii și la garanțiile acordate de anglo-francezi în aprilie 1939, și că indica în mod clar intenția Parisului și a Londrei de a „răspunde prin contra presiune la orice presiune germană reală sau numai aparentă”³⁴ făcută asupra României. Franassovici avertiza de asemenea asupra unei posibile lupte de influențe la București în lunile următoare (previziune care se va îndeplini de altfel), precum și asupra faptului că în opinia publică internațională cauza românească începea a fi considerată drept „oarecum compromisă prin faptul că înșiși aliații pun în discuție garanția frontierelor noastre”³⁵.

Bineînțeles că față de această problemă autoritățile române au protestat cu vigoare la Quai d'Orsay și au explicat politica lor petrolieră, ceea ce a dus la o diminuare a campaniei de presă, dar în lunile următoare raporturile româno-franceze au rămas delicate. Bucureștiul a încercat în consecință ca până în iunie 1940 să menajeze prin politica sa externă atât suspiciunile aliaților, cât și pe cele ale Germaniei, Italiei și ale vecinilor României.

Un alt punct de interes pentru mediile politice europene era în acea vreme evoluția operațiunilor militare de pe frontul sovieto-finlandez. În februarie 1940, numeroase rapoarte ale ambasadorului Franassovici detaliau intențiile franceze și engleze față de evenimentele de pe frontul nordic și repercusiunile pe care politica militară a aliaților le avea asupra zonei balcanice și sud-est europene.

Decizia luată la începutul lui februarie 1940 de a-i ajuta pe finlandezi să reziste atacurilor sovietice prin trimiterea de trupe aliate la Petsamo, este considerată de reprezentantul României la Paris ca un indiciu clar de schimbare în atitudinea franceză, dar și engleză, față de mersul războiului. Până în acel moment, arăta Franassovici într-un raport datat 10 februarie, în sânul guvernului francez existau două tendințe politice, anume: una care pornea de la premisa că bolșevismul este principalul pericol european și că Moscova nu trebuia menajată cu nici un chip, iar cea de-a doua „împărtășită chiar de domnii Daladier și Léger” care era în favoarea menajării Moscovei „fie în speranța de a o dezlipi de Germania, fie de teama de a nu o împinge și mai mult în brațele acesteia”³⁶. Hotărârea de implicare în conflictul finlandezo-sovietic indica așadar în mod clar că „toate cercurile politice franceze s-au convins că partida germano-rusă este indisolubil legată, astfel că nu mai este nimic de așteptat de la o politică îngăduitoare față de Soviete”³⁷. În ceea ce privește consecințele pentru România a acestei decizii militare a francezilor și englezilor, ambasadorul român afirma că situația din Balcani putea fi pe moment văzută ca una consolidată, deoarece atât amenințarea unei agresiuni sovietice în zonă [în speță împotriva Basarabiei-n.n.]

³⁰ Vezi în acest sens Viorica Moisuc, *op.cit.*, p. 277-278; Cornel Grad, *Al doilea arbitraj de la Viena (30 august 1940). Poziția armatei române*, Editura Limes, Zalău, 2000, p. 49.

³¹ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța telegrame, vol. 3, fila 15 (Telegrama nr. 51 din 24 ianuarie 1940, Paris, semnată Franassovici).

³² A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța general, vol. 3, fila 199 (Raport nr. 72/c din 30 ianuarie 1940, Paris, semnat Franassovici).

³³ *Ibidem*, f. 200.

³⁴ *Ibidem*, f. 201.

³⁵ *Ibidem*, p. 202.

³⁶ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța general, vol. 3, fila 215 (Raport nr. 101/c din 10 februarie 1940, Paris, semnat Franassovici).

³⁷ *Ibidem*.

devenise foarte redusă, sporirea rezistenței militare a finlandezilor cu ajutor aliat ducând inevitabil la fixarea Sovietelor pe frontul nordic. În același timp și probabilitatea unei acțiuni germane în Balcani era foarte mică, impresia în tabăra aliată fiind în acel moment că “e greu de conceput ca Reichul să întreprindă numai el singur ceva în această regiune”.³⁸ O altă consecință era, în viziunea lui Franassovici, aceea că statele neutre urmau a se simți încurajate la rezistență în fața presiunilor germane, fiind impresionate de proiectata intervenție. De asemenea, el sublinia în mod repetat că “aliații nu mai pot avea nici un motiv de a ezita de acum înainte a pune în aplicare și în cazul unei agresiuni sovietice garanția ce ne-au acordat”³⁹, lucru pe care până atunci Londra și Parisul refuzaseră să-l facă, condiționând o atitudine de acest tip atât de poziția favorabilă a Turciei cât și de neutralitatea Italiei⁴⁰. Aceeași convingere fermă fusese manifestată și în telegramele anterioare ale lui Franassovici, care insista că deoarece “aliații nu pot risca un eșec în Finlanda (...) chiar în cazul unui atac sovietic contra noastră, ajutorul franco-britanic împotriva rușilor nu ar mai fi discutat”⁴¹. În lunile imediat următoare, participarea trupelor aliate la războiul finlandez nu s-a mai concretizat⁴², iar tonul rapoartelor legate de acest subiect va fi tot mai puțin optimist. În cele din urmă, Finlanda a încheiat pace cu URSS la 12 martie 1940.

Aproape în același timp cu semnalele legate de proiectul intervenției anglo-franceze pe frontul nordic și cu cele referitoare la campania de presă defavorabilă României care izbucnise în Franța, ambasadorul român la Paris transmitea Bucureștiului satisfacția pe care i-o exprimase Alexis Léger, în numele guvernului francez, pentru rezultatele conferinței Înțelegerii Balcanice de la Belgrad (2-4 februarie 1940) în “afirmarea solidarității balcanice”⁴³. Această conferință reprezenta de altfel una dintre ultimele tentative făcute de România și de celelalte state din această alianță pentru a-și defini o poziție comună față de vecinii revizionisti pe care îi aveau, precum și de a colabora în plan politic, economic și militar în contextul războiului aflat în desfășurare pe continentul european.⁴⁴

În paralel însă, alți reprezentanți politici și militari francezi își manifestau îngrijorarea față de atitudinea internațională a statului român. Astfel, la 26 februarie 1940, generalul Gamelin, șeful Statului Major Francez, analiza într-un raport către primul-ministru Daladier (ce deținea și portofoliul apărării naționale) atitudinea pe care țările din Balcani o aveau față de Franța, afirmând: “(...) Din cele trei țări balcanice Grecia este cea care se arată cea mai favorabilă nouă, gata să intre în război de partea noastră. (...) *România este reticentă*. Ea manevrează între puternicii săi vecini și Aliați, pretextând că nu poate adopta o altă politică cât timp nu își va completa înarmarea. Pare dificil de prevăzut atitudinea sa finală în fața ultimatumului mai mult sau mai puțin deghizat pe care i l-ar adresa Germania sau URSS-ul”⁴⁵. Parcă pentru a oferi o confirmare parțială acestor constatări îngrijorate, la sfârșitul lui februarie 1940, ambasadorul român la Paris, Franassovici, evidenția o nouă posibilitate strategică luată în considerare la Paris și Londra, anume deschiderea eventuală a unui front de luptă aliat în Caucaz⁴⁶. El sublinia că “dacă aliații ar reuși să distrugă sau să ocupe zonele petrolifere sovietice din Caucaz, România ar rămâne singura sursă de aprovizionare a Germaniei, iar cererile sale ar deveni excesive ca importanță și imperative ca ton”⁴⁷, îndemnând astfel în subtext la prudență a politicii externe românești între cele două tabere beligerante.

³⁸ *Ibidem*, fila 216-217.

³⁹ *Ibidem*, fila 217.

⁴⁰ Constantin I. Kirițescu, *România în al doilea război mondial*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, vol. I, p. 102; Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 49.

⁴¹ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța telegrame, vol. 3, fila 33 (Telegrama nr. 97 trimisă la 7 februarie 1940, Paris, semnată Franassovici).

⁴² Pentru detalii privind proiectul de ajutor aliat pentru Finlanda și eșecul acestuia vezi J.B. Duroselle, *L'abîme 1939-1944*, p. 107-116.

⁴³ *Ibidem*, fila 32.

⁴⁴ Pentru hotărârile și importanța conferinței de la Belgrad vezi Ion Calafeteanu, *op.cit.*, p. 249-254.

⁴⁵ Apud Maria G. Brătianu, *op.cit.*, p. 207 (Raport al generalului Gamelin, comandant șef al Statului Major către președintele Consiliului de miniștri, Paris, 26 februarie 1940).

⁴⁶ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța general, vol. 3, fila 222 (Raportul nr. 130 confidențial, 22 februarie 1940, Paris, semnat Franassovici); *Ibidem*, fila 227, (Raportul nr. 137 confidențial, 2 februarie 1940, Paris, semnat Franassovici). Alte detalii legate de proiectul atacului în Caucaz vezi la J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 146-150.

⁴⁷ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța general, vol. 3, fila 223 (Raportul nr. 130 confidențial, 22 februarie 1940, Paris, semnat Franassovici).

Iată așadar cât de complexe, delicate, chiar fluctuante erau în perioada decembrie 1939-februarie 1940 raporturile româno-franceze. În lunile următoare ele au continuat pe aceeași linie, din ce în ce mai mult evoluția operațiunilor militare din Europa influențând reacțiile reciproce ale celor două țări, dar și poziția lor față de ceilalți actori importanți ai relațiilor internaționale de pe continent.

Luna martie 1940 a reprezentat pentru Franța un interval deosebit de frământat, deoarece au loc convulsii în viața politică internă a acesteia. Au fost luate măsuri economice pentru o mai bună organizare a efortului de război al Franței, printre care reducerea consumului de alimente prin introducerea cartelor.⁴⁸ De asemenea guvernul Daladier a fost demis la 20/21 martie 1940 (eșecul intervenției în Finlanda fiind unul din motive) și înlocuit de un guvern de uniune națională condus de Paul Reynaud. Noul cabinet era considerat mai decis în a conduce războiul, în a lupta până la capăt cu toate energia și cu toate sacrificiile. În acest context, interesul pentru situația internațională din Balcani și în special pentru România a fost diminuat temporar. Singurul lucru important semnalat de relațiile ambasadorului Franassovici privește atitudinea presei franceze față de statul român, care se transformase dintr-una ostilă într-una "totdeauna binevoitoare și în ceea ce privește răspândirea știrilor de origine falsă sau dubioasă, foarte obiectivă"⁴⁹ Informațiile din România, în special cele legate de prezența germanilor aici, sunt însoțite de avertismente ale redacțiilor ziarelor care le publică asupra caracterului lor îndoielnic.⁵⁰ Cu toate acestea, în primele zile ale lunii aprilie între București și Paris intervin iar motive de îngrijorare. La 5 aprilie 1940 presa din Franța publica o informație conform căreia în România erau la acea dată circa 27.000 de germani. Ambasadorul Franassovici a fost chestionat despre veridicitatea știrii atât de către generalul Weygand, cât și de către primul-ministru francez Paul Reynaud, iar pentru a o putea dezminți categoric el a cerut Bucureștiului atât să i se comunice cifra exactă, cât și să fie publicată de către agenția "Rador" o statistică a străinilor intrați în România în ultimele 6 luni.⁵¹

Din momentul în care încep manevrele pregătitoare și apoi confruntările dintre naziști și aliați în nordul Europei (prin atacurile asupra Norvegiei și Danemarcei), problema Balcanilor a revenit în atenția conducătorilor armatei franceze, căci "pierderea [strămtorilor și a Salonicului] ar consacra înfrângerea noastră [a Franței! n.n.]"⁵². În special generalul Weygand sublinia importanța unei acțiuni de "salvare" a României de sub dominația celui de-al treilea Reich. El este de altfel personalitatea franceză cea mai interesată de problema apărării statului român în fața presiunilor Germaniei naziste și ale aliaților ei. Într-o întrevedere cu Franassovici, el expunea teza conform căreia dacă România este atacată "ajutorul aliat va veni de la corpul expediționar din Siria"⁵³, dar sublinia în același timp că doctrina guvernului francez este de a pune bazele unui front defensiv în Balcani. Oficialul francez accentua cu aceeași ocazie importanța și necesitatea menținerii unor contacte strânse între România și Iugoslavia "deoarece apărarea Balcanilor s-ar face în condițiuni optime dacă s-ar putea realiza în fața unui atac german un front comun româno-iugoslav"⁵⁴. Totodată, generalul Weygand își manifesta dorința de a fi primit el, sau un colaborator intim al său, de către regele Carol II într-o întrevedere secretă. Din cercetările noastre de până acum nu știm care a fost urmarea acestei cereri, dar se poate afirma că ea indică în mod clar interesul unei părți importante a armatei franceze față de țara noastră. O poziție similară a generalului Weygand se regăsește și în raportul pe care-l face la 9 aprilie 1940 pentru Statul Major francez al armatelor terestre cu privire la politica aliată în Balcani. În acest document, pe care se pare că l-a prezentat fragmentar și lui Franassovici în întâlnirea lor din 5 aprilie, Weygand atrăgea atenția asupra bogățiilor de petrol și cereale ale României, asupra

⁴⁸ A.M.A.E., România, *Fond cit., vol.cit.*, filele 228-230 (Raportul nr. 143 din 2 martie 1940, Paris, semnat Franassovici).

⁴⁹ A.M.A.E. România, *Fond cit., vol.cit.*, fila 281 (Raport nr. 199 din 26 martie 1940, Paris, semnat Franassovici).

⁵⁰ *Ibidem*, fila 282.

⁵¹ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța telegrame, vol. 3, fila 67 (Telegrama nr. 221 din 5 aprilie 1940, Paris, semnată Franassovici).

⁵² Apud Maria G Brătianu, *op.cit.*, p. 207 (Notă a generalului Weygand din 9 aprilie 1940).

⁵³ A.M.A.E., România, Fond 71/1920-1944, Franța telegrame, vol. 6, filele 192-193 (Raportul nr 220 din 5 aprilie 1940, Paris, semnat Franassovici).

⁵⁴ *Ibidem*.

porturilor și căilor sale fluviale și ferate, favorabile tranzitului de resurse dinspre URSS spre Germania, asupra situației geografice a statului român de unde strămtorile puteau fi amenințate pe uscat și pe mare (cu submarine). În opinia sa toate acestea făceau ca România să reprezinte pentru naziști o putere balcanică care deținea cele mai multe avantaje spre a fi înglobată imediat în tabăra lor.⁵⁵

Generalul francez avertiza că “România este de asemenea amenințată pentru că este cea mai îndepărtată [geografic - n.n.] de concursul pe care-l poate aștepta din partea națiunilor occidentale a căror garanție a primit-o”⁵⁶. În consecință, Weygand insista ca Franța și Anglia să-și coordoneze politica în Balcani și sugera responsabililor de la Paris ca ambasadorul Franței la București să fie pus “în situația de a începe o luptă sub ordinele unui șef energetic, a unui Stat Major format din personalități capabile să propună și să aplice măsurile de execuție necesare spre a înfrânge Germania în domeniul unde ea poartă lupta: propagandă, concurs financiar, economic, industrial și militar (dotare cu armament), pentru a readuce încrederea românilor spre apărătorii lor naturali”⁵⁷. El considera că doar astfel și împreună cu eforturi din partea regelui și guvernului român puteau fi alcătuite măsuri militare capabile de a garanta menținerea independenței României, păstrarea ei de partea aliaților anglo-francezi, și preconiza chiar o debarcare în țara noastră a unei mici avangărzi ca asigurare în privința eficienței garanțiilor date în aprilie 1939⁵⁸. Dintre explicațiile posibile ale acestui raport atât de favorabil sprijinirii active a României menționăm semnalele de îngrijorare trimise de la București de personalul diplomatic și militar francez în perioada februarie-aprilie 1940⁵⁹. În plus, mediile militare de la Paris ar fi putut fi la curent cu unele informații confidentiale cu privire la planurile de atac germano-ungare contra României, care se discutau tocmai în acea perioadă la Berlin și Budapesta⁶⁰. De asemenea, o altă explicație poate fi și faptul că doar cu câteva zile înainte guvernul român luase măsuri (sub serioase presiuni și amenințări germane) pentru a împiedica o tentativă engleză de blocare a traficului pe Dunăre. Eșecul acestei tentative, destinată a perturba serios livrările de materii prime către cel de-al treilea Reich, va înrăutăți din nou relațiile între tabăra anglo-franceză și România.

De asemenea, existau și alte indicii cu privire la o evoluție treptată a factorilor politici de la București spre o poziție din ce în ce mai prudentă față Germania și Italia, datorată lipsei unei atitudini comune, clare și coerente a francezilor și englezilor în sprijinul României. Într-o întrevedere a ambasadorului Franassovici cu G. Mandel, pe atunci ministru al Coloniilor în guvernul Reynaud, politicianul francez reproșa guvernului de la București “frica de a lua contact cu ofițerii francezi trimiși cu diferite misiuni în țara noastră”, și se referea în special la faptul că generalului Delhomme, atașatul militar al Franței în România, i se refuzase accesul de a vizita “linia Carol”, adică fortificațiile de la granița dintre Basarabia și URSS⁶¹. Explicația românească, anume că “în ce privește ofițerii francezi trimiși la noi nu este vorba nici de frică, nici de ostilitate față de aliați, ci pur și simplu de dorința de a nu crea precedente care să poată fi invocate de alți beligeranți”⁶² indica în mod clar cât de prudenți erau factorii politici de la București în așteptarea derulării operațiunilor militare.

În paralel, la București, Adrien Thierry era convocat de primul ministru român și înștiințat de dorința României de a rezista la eventualele încercări naziste de atingere a suveranității sale, dar în același timp interogat asupra ajutorului pe care Franța putea eventual să i-l acorde. În plus, ambasadorului francez i se comunica îngrijorarea ce domnea în capitala statului român față de întârzierea livrărilor de material de război francez, care “lasă țara izolată pentru înarmarea sa față de Germania”, așa încât singura politică posibilă a Bucureștiului era de a câștiga timp”⁶³. Toate aceste mărturii duc la concluzia că factorii politici

⁵⁵ Apud Maria G. Brătianu, *op.cit.*, p. 208.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 208-209.

⁵⁹ Multe din acestea negăsite, dar menționate de Weygand în raportul său.

⁶⁰ Vezi Viorica Moisuc, *op.cit.*, p. 279-280.

⁶¹ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța general, vol. 3, fila 288 (Raportul nr. 251 din 15 aprilie 1940, Paris, semnat Franassovici).

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Apud Maria G. Brătianu, *op.cit.*, p. 209. (Telegrama nr. 765 din 15 aprilie 1940, București, semnată Thierry).

români își pierdeau din ce în ce mai mult convingerea și încrederea în eficiența sprijinului și a garanțiilor aliate pentru țara noastră, chiar dacă Anglia și Franța nu abandonaseră încă din planurile lor politice, strategice și militare posibilitatea acțiunilor în sud-estul Europei.

Din corespondența diplomatică a vremii reiese că la sfârșit de aprilie început de mai 1940 se vehicula intens ideea că Italia va intra și ea în război alături de nemți, fiind anticipată o acțiune a acesteia împotriva Iugoslaviei. Îngrijorați de această posibilitate, francezii intensifică consultările între factorii politici și militari privind situația din Balcani cât și contactele cu ambasadorii țărilor din această zonă, iar problema relațiilor cu România continuă să preocupe Parisul. Planul schițat de generalul Weygand în 9 aprilie 1940 este rediscutat la începutul lunii mai, generalul Gamelin analizând și el măsurile care puteau fi adoptate față de statul român. El arată imposibilitatea unui ajutor militar direct pentru România și se pronunță în schimb în favoarea unui complex de măsuri politice și militare din partea Franței în România. Astfel, el propune ca politica franceză la București să ajute românii să se înțeleagă cu celelalte țări din Înțelegerea Balcanică și să constituie astfel un bloc balcanic comun, capabil să înfrunte “invazia pacifică”, pentru moment, a naziștilor⁶⁴ ori a altor aliați ai acestora. Pe baza părerilor generalului Gamelin, oficialii francezi aveau în vedere continuarea politicii de înarmare a României cu armament aliat, încurajarea intensificării contactelor între statul-major român și cele ale țărilor din regiune, precum și acțiuni în vederea pregătirii unor baze militare aeriene indispensabile în cazul necesității unei intervenții aeriene aliate în zonă⁶⁵.

Sugestii asemănătoare erau făcute și în fața ambasadorului român la Paris, francezii indicând clar interesul pentru menținerea păcii în Balcani. Deși responsabilii de la Quai d'Orsay și de la Ministerul Apărării francez făceau declarații contradictorii în fața lui Franassovici și a ambasadorului iugoslav la Paris privind decizia Parisului de implicare armată în Balcani (cu precădere în caz de conflict italo-iugoslav), ambasadorul român concluziona că aliații încearcă prin această atitudine să determine intensificarea contactelor între reprezentanții statelor majore din Balcani în vederea întăririi alianțelor militare din zonă (în special a celei româno-iugoslave). În consecință, în caz de agresiune a unui stat al Axei, armatele țărilor din sud-estul Europei ar fi putut acționa în comun și în mod eficace, iar apoi, pornind de la această bază, urmau să aibă loc consultări (și eventual chiar acțiuni) între conducătorii militari aliați și cei ai țărilor din Balcani pentru a pregăti asistența aliată.⁶⁶ Atrăgând atenția asupra consecințelor pe care asemenea contacte le-ar avea asupra neutralității oficiale a României, Franassovici se arăta favorabil acestor planuri, sugerând o atitudine în consecință a Bucureștiului.

Începutul conflictului militar direct între Franța și Germania la 10 mai 1940 a pus însă capăt tuturor acestor strategii și planuri politice și militare ale Parisului față de Europa sud-estică în general și de România în special, relațiile româno-franceze transformându-se în consecință.

Dacă la 19 aprilie 1940, într-un Consiliu de Coroană restrâns, regele Carol al II-lea și politicienii români decideau în favoarea rezistenței României în fața oricărei agresiuni din partea naziștilor și aliaților acestora⁶⁷, fermitatea acestei poziții s-a modificat pe măsura rapidității victoriilor celui de-al treilea Reich împotriva Belgiei, Olandei și apoi împotriva Franței.

Rapoartele și telegramele diplomaților români din Franța care parvin la București cu începere de la 10 mai 1940, transmit mai întâi măsurile luate de autoritățile franceze pentru a evita înfrângerea militară, dar și surprinderea autorităților și a opiniei publice față de avansul rapid al Germaniei naziste. Într-un document datat 23 mai, Franassovici consemna atmosfera care exista încă în Franța, anume că “nici o bătălie decisivă nefiind dată, credința într-o victorie germană nu este cât de puțin justificată”. Totodată el indica că la 16 mai și în zilele imediat următoare, la sfatul Quai d'Orsay-ului, arhiva confidențială a ambasadei române pe anii 1926-1940 și dicționarele de cifru au fost distruse prin ardere. De asemenea s-au luat măsuri în vederea pregătirii evacuării rapide a marii majorități a personalului diplomatic, precum și a tuturor românilor ce au

⁶⁴ Apud Maria G. Brătianu, *op.cit.*, p. 211.(Notă din 2 mai 1940).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 211-212.

⁶⁶ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța general, vol.3, filele 293-295 (Raport nr. 291 din 30 aprilie 1940, Paris, semnat Franassovici).

⁶⁷ Constantin I. Kirițescu, *op.cit.*, p. 104; Cornel Grad, *op.cit.*, p. 50.

dorit să se repatrieze sau să se refugieze, la Paris fiind desemnați să rămână în acest caz extrem doar câțiva funcționari reprezentând statul român.⁶⁸ În același raport, ambasadorul român atrăgea atenția asupra stagnării temporare pe care cererile românești de materii prime, materiale de război și armamente făcute Franței erau nevoite să le înregistreze în contextul ostilităților franco-germane, și promitea trimiterea în fiecare noapte a unor buletine informative care să reflecte starea opiniei publice⁶⁹, dar și mersul operațiunilor militare. Fără a intra în toate amănuntele comunicărilor făcute din Franța la București până spre terminarea conflictului de pe frontul de vest, putem sublinia dificultățile din ce în ce mai mari de transmitere a oricăror informații și date credibile din această țară, datorită mersului războiului și împrăstierii treptate a autorităților centrale și a ministerelor franceze pe tot teritoriul Franței. Cu toate acestea, unele zvonuri privind poziția României în acele zile sunt încă în măsură să provoace îngrijorare factorilor de decizie din diplomația franceză, așa cum se întâmplă la 25 mai 1940, când ziarul "L'ordre", sub semnătura lui Pertinax, afirma că "un important industriaș român ar fi adus la București propuneri germane de a garanta frontierele noastre. Guvernul român ar ceda în schimb toată producția de petrol".⁷⁰ Bineînțeles că știrea este dezmințită categoric de la București, Gafencu arătând că "România își urmează mai departe politica ei de cinstită neutralitate", dar neliniștea franceză nu era neîntemeiată, căci la 27 mai România semnează pactul petrol-armament cu Germania nazistă.⁷¹ Cu cât succesele militare naziste sunt mai importante pe frontul din vestul Europei, cu atât în România se arată mai favorabilă nemților, fie prin atitudinea din presă, fie prin alte concesiile deja menționate, precum și prin schimbări în aparatul diplomatic român și printr-un tratament tot mai lipsit de curtoazie față de reprezentanții francezi și englezi la București.

Capitularea Belgiei la 28 mai 1940 a constituit semnalul final că politica externă a României trebuia schimbată. Astfel, în aceeași zi, la București a fost convocat un Consiliu de Coroană, iar regele Carol al II-lea și politicienii români decid ca România să atribuie de la acea dată "o mare importanță dezvoltării raporturilor sale cu Germania"⁷². Hotărârea este imediat comunicată ministrului german în țara noastră, Fabricius, căruia i se transmitea și îngrijorarea față de măsurile militare pe care vecinii României le luaseră la frontierele țării noastre [Ungaria, Bulgaria și URSS concentraseră trupe aici - n.n.] precum și dorința de a primi protecție din partea Germaniei.⁷³ Modificarea politicii externe românești era anunțată și de înlocuirea lui Gafencu cu Gigurtu ca titular al Ministerului Afacerilor Externe Român. Acest lucru îl determina pe ambasadorul francez la București, Adrien Thierry, să facă o analiză pertinentă a tuturor cauzelor noii atitudini a României, explicându-le în mod detaliat și obiectiv pe baza situației țării noastre cu începere din 1919.

Fin cunoscător al realităților românești, diplomatul francez justifica noua orientare în plan extern a Bucureștiului prin slaba capacitate de rezistență a României, la care contribuiau mai mulți factori. În primul rând, Thierry sublinia că România era un stat înconjurat de "vecini ostili, puternici prin ei înșiși sau prin prietenii lor și care au toți revendicări precise față de regatul danubian"⁷⁴. În al doilea rând, ambasadorul Franței sublinia că atât situația internă a României (în plan social și economic), cât și starea forțelor armate românești contribuiau la crearea unei insuficiente puteri de împotrivire a statului față de orice fel de amenințări din exterior.

⁶⁸ A.M.A.E. România, Fond 71/ 1920-1944, Franța general, vol. 3, filele 316-317 (Raport nr. 376 din 23 mai 1940, Paris, semnat Franassovici).

⁶⁹ *Ibidem*, fila 318.

⁷⁰ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța telegrame, vol. 3, Telegrama nr. 381 din 25 mai 1940, Paris, semnată Franassovici, fila 112.

⁷¹ *Politica externă a României - dicționar cronologic*, p. 234. Leonida Loghin, în *Al doilea război mondial - acțiuni militare, politice și diplomatice - cronologie*, Editura Politică, București, 1984, p. 40, plasează semnarea acestui pact la 29 mai 1940.

⁷² Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, Editura Politică, București, 1980, p. 527-528.

⁷³ *Ibidem*. Vezi în acest sens și C. Grad, *Dictatul de la Viena (30 august 1940). Poziția armatei române*, Editura Limes, Zalău, 2000, p. 54-55.

⁷⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din Franța (în continuare A.M.A.E. Franța), Fond Guerre 1939-1945 - Vichy, Europe (Roumanie), Microfilm P 2539, dos. 686, c. 14 (Depeșa nr. 357 din 8 iunie 1940, București, semnată Thierry).

Astfel, Thierry indică în plan social “insuficiența coeziunii naționale și patriotismului”, dar și “extrema venalitate care se regăsește mai ales în toate administrațiile, o tendință de a eschiva dificultățile în loc de a căuta să le rezolve... o extremă mobilitate a sentimentelor spre descurajare ce riscă să pună clasele conducătoare în incapacitatea de a reacționa în fața adversității.”⁷⁵

Și în plan economic, oficialul francez nota o deficiență reală, mai precis faptul că România “nu posedă decât rezerve insignifiante pentru toate produsele cheie pe care trebuie să le importe, și chiar pentru cele pe care le produce teritoriul național nu există nici un stoc în caz de război”⁷⁶. Dar cea mai gravă era situația armatei românești, căreia ambasadorul Franței îi schițează un bilanț detaliat. Dotarea cu material de război modern (în special cel destinat apărării antiaeriene și antitanc) înregistra încă grave lipsuri, în ciuda eforturilor de înarmare făcute de statul român în ultimii ani. Lucrările de fortificații serioase erau insuficiente în condițiile în care lipseau în cea mai mare parte a granițelor României bariere naturale de protecție “regiunile Banatului și Maramureșului sunt în întregime deschise, ceea ce ar putea permite unui eventual adversar să răstoarne cu destulă ușurință linia de apărare occidentală”⁷⁷. În ce privea frontiera de est a României, Thierry remarcă starea modestă a fortificațiilor. Totodată Thierry sublinia situația foarte proastă a stocurilor de muniții, care “ar fi epuizate după o lună de operații militare”, dar și a căilor de comunicații interne, ceea ce făcea foarte dificilă transportarea rapidă și eficientă a trupelor dintr-un loc în altul.

Pe lângă toate acestea, sărăcia personalului politic român, fragilitatea regimului lui Carol II și starea de spirit a populației constituiau alte cauze pentru o rezistență redusă a României în fața unui previzibil atac german în Balcani. “Singurele sentimente pozitive suficient de clare sunt antisemitismul și într-un mare număr de provincii antibolșevismul. Împotriva unei invazii sovietice rezistența cu orice preț se poate concepe, împotriva unei agresiuni germane ea pare himerică”⁷⁸.

În concluzie, Adrien Thierry afirma că tocmai această slabă rezistență a statului român, de care erau pe deplin conștiente și autoritățile, motiva și putea parțial scuza “prudența excesivă și chiar lășitate/nevolnicia de care face dovadă guvernul de la București față de țările care îi inspiră teamă”⁷⁹.

Pe măsură ce cursul operațiilor militare devine tot mai defavorabil Franței (prin intrarea în război a Italiei la 10 iunie 1940, apoi prin ocuparea Parisului), atitudinea pro-germană a României se întărește, reprezentatii Franței fiind tratați cu tot mai puțină deferență. Astfel, contactele dintre Statul Major Român, atașatul militar și atașatul de aviație ai ambasadei franceze devin din ce în ce mai rare, iar Thierry preciza superiorilor săi că “cea mai mare parte a comunicațiilor pe care le adresez diferitelor autorități [românești - n.n.] pentru diferite probleme rămân paralizate. Observațiile și protestele pe care nu încetez să le formulez nu primesc decât răspunsuri curtenitoare, dar evazive”⁸⁰.

În contrast cu atitudinea oficialităților, mulți români obișnuiți își manifestau tot în acele zile atașamentul față de Franța și regretul în privința a ceea ce se întâmpla pe frontul de luptă. Numărul mare al dovezilor de francofilie primite de ambasada Franței de la București în acele zile îl determinau pe ambasadorul Thierry să sublinieze Quai d’Orsay-ului că misiunea Franței în România era încă importantă și că Franța nu trebuie să abandoneze această țară: “dacă eforturile noastre sunt în van pentru moment, persistența lor constituie cel puțin gajul exploatării fructuoase a revirimentului care nu va lipsi să se producă în România îndată ce soarta armelor va înceta să ne fie [francezilor - n.n.] defavorabilă”⁸¹.

Momentul în care Franța va fi obligată să ceară armistițiu este perceput la adevărata sa valoare în România. Primul ministru G. Tătărescu îl convoacă pe diplomatul francez pentru a-i comunica poziția oficială a guvernului român față de acest eveniment. Lui Adrien Thierry i se declară că regele Carol II este profund îndurerat și pe deplin conștient că “înfrângerea Franței va fi într-o proporție mult mai mare

⁷⁵ *Ibidem*, c 16 recto.

⁷⁶ *Ibidem*, c. 19 recto.

⁷⁷ *Ibidem*, c. 17 verso.

⁷⁸ *Ibidem*, c. 16 recto.

⁷⁹ *Ibidem*, c. 20.

⁸⁰ A.M.A.E. Franța, Fond Guerre 1939-1945 - Vichy, Europe (Roumanie), Microfilm P 2539, dos. 686, c. 21-23 (Telegramele nr. 1267-1271 din 16 iunie 1940, București, semnate Thierry).

⁸¹ *Ibidem*.

cea a României". La București domnea convingerea fermă că "rușii și ungurii care s-au făcut în această parte a Europei jandarmii Reich-ului nu vor întârzia să-și ceară salariul pe socoteala regatului danubian"⁸²

Față de aceste consecințe previzibile pentru România ale înfrângerii militare a Franței, ambasadorul francez exprima o poziție nuanțată și realistă, pe care o bănuim a fi mai mult a sa personală decât a guvernului său. El îl sfătuiește cu ardoare pe Tătărescu ca România să nu cedeze în fața exigențelor germano-italiene fără măcar a schița vreo rezistență. Totodată, oficialul francez își exprima speranța ca, în cazul în care statul român va fi pus în situația de a alege cui să cedeze părți ale teritoriului său, aceste concesii să fie făcute "mai degrabă URSS și Bulgariei decât puterilor Axei sau aliatului lor maghiar"⁸³. Răspunsul primului ministru român a fost că se va încerca prin toate mijloacele "îmblânzirea" guvernului de la Moscova în problema Basarabiei și că se avea în vedere constituirea unui grup independent în Balcani, cu colaborarea Bulgariei, care ar fi primit anumite satisfacții teritoriale în cadrul Înțelegerii Balcanice⁸⁴. Era aici o revenire la vechile proiecte din toamna lui 1939 discutate de Înțelegerea Balcanică (mai ales în întreprinderea româno-iugoslavă de la Jebel⁸⁵), revenire care dacă era adevărată, poate explica reușita ulterioară a negocierilor teritoriale româno-bulgare de la Craiova pentru cedarea Dobrogei de Sud.

Într-adevăr, rapiditatea căderii Franței în fața puterii militare naziste a declanșat o serie de revendicări teritoriale împotriva României. Prima dintre ele a fost aceea a URSS-ului față de Basarabia și Bucovina de Nord, adresată la 26 iunie 1940 autorităților de la București. Fără a intra în toate amănuntele privind procesul politico-diplomatic care a culminat cu cedarea teritoriilor de dincolo de Prut, bine reflectat în istoriografia românească⁸⁶, vom analiza modul în care s-a reflectat în corespondența diplomatică dintre Paris și București acest eveniment, precum și repercusiunile pe care le-a avut față de evoluția raporturilor franco-române.

Telegramele și depeșele trimise de la București de ambasada Franței arată că diplomații sesizaseră cu mare precizie atât caracterul imperativ al cererilor Moscovei⁸⁷, cât și ezitățile și incertitudinea factorilor de decizie românești cu privire la atitudinea cea mai potrivită față de această criză. În acele clipe, ordinele Bucureștiului se modificau cu mare rapiditate, fără a reuși să fie eficiente: "Aflu în acest moment că măsurile de mobilizare generală decise în această după-amiază tocmai au fost contramandate, ceea ce nu va schimba de altfel mare lucru, măsurile militare luate anterior chemând deja sub arme cvasi-totalitatea oamenilor disponibili"⁸⁸.

Dar foarte repede, opțiunea unei rezistențe în fața ultimatumului sovietic va fi abandonată în România. Guvernul de la București a decis la 28 iunie 1940, după consultări cu Italia, Germania, țările din Înțelegerea Balcanică și două Consilii de Coroană să accepte în totalitate și fără vreo împotrivire revendicările teritoriale ale URSS. Bineînțeles că în toate statele din Europa centrală și de sud-est evenimentele din România au avut un ecou deosebit, mediile politice din fiecare capitală a zonei interpretându-le în funcție de interesele lor teritoriale și politice. Diplomații francezi aflați în posturi în țările vecine cu regatul danubian au informat cu promptitudine pe superiorii lor din Franța despre reacțiile iscate în țările limitrofe României de cedarea fără luptă a Basarabiei și Bucovinei de Nord, dar și-au comunicat și între ei aceste date. Astfel, la Belgrad, autoritățile iugoslave își exprimau surprinderea față de declanșarea atât de rapidă a avansului sovietic spre Dunăre și Balcani. În același timp aici exista

⁸² A.M.A.E. Franța, *Fond cit, dos.cit.*, c. 24-25 (Telegramele nr. 1274-1276 din 18 iunie 1940, București, semnate Thierry).

⁸³ *Ibidem*. Vezi și A.M.A.E. Franța, *Fond cit, dos.cit.*, c. 26 (Telegrama nr. 1277 din 17 iunie 1940, București, semnată Thierry). Trebuie remarcat că la acea dată Ungaria nu era aliată în mod oficial cu cel de-al treilea Reich, ea va intra în Axă de-abia la 20 noiembrie 1940.

⁸⁴ A.M.A.E. Franța, *Fond cit, dos.cit.*, c. 26 (Telegrama nr. 1277 din 17 iunie 1940, București, semnată Thierry).

⁸⁵ Ion Calafeteanu, *La Roumanie et le problème de la création du bloc balkanique au début de la deuxième guerre mondiale*, în *Revue roumaine d'histoire*, 1975, nr. 1, p. 100-103.

⁸⁶ Vezi printre alții Ion Constantin, *op.cit.*; V.Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*. Edit. Junimea, Iași, 208 p.

⁸⁷ A.M.A.E. Franța, *Papiers 1940, Papiers Baudouin*, dosar 7, fila 165 (Telegrama extremă urgență nr. 2091 din 27 iunie 1940, București, semnată Thierry).

⁸⁸ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit., dos.cit.*, fila 163 (Telegrama nr. 1304 din 27 iunie 1940, București, semnată Thierry).

convingerea că lovitura de forță se făcuse cu asentimentul pasiv al Germaniei și că cedarea teritorială a României, cuplată cu noua schimbare a titularului Ministerului de Externe român (la 28 iunie Gigurtu fiind înlocuit cu Argetoianu) reprezentau semne clare de recul al influenței germane în tot sud-estul Europei⁸⁹. La rândul ei, Bulgaria a declarat prin vocea șefului diplomației sale că nu va mai prezenta revendicări asupra Dobrogei de Sud și că se va abține de la orice acțiune militară legată de ultimatumul sovietic dat României⁹⁰. Foarte rapid însă Bulgaria își modifică această poziție. Asigurat de Reich că o altă extindere sovietică în zonă nu va mai fi tolerată, guvernul regelui Boris III a început consultări confidențiale cu miniștrii Germaniei, Italiei și URSS. După indiciile culese de ambasadorul francez la Sofia, aceste discuții aveau ca obiect prezentarea de revendicări teritoriale din partea Bulgariei față de statul român⁹¹. În privința Ungariei, ea își intensifică campania de presă prin care exprima certitudinea unei revizuirii apropiate a tratatului de la Trianon.⁹²

Efectele pe care le avea cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord atât asupra situației din România, cât și asupra raporturilor germano-sovietice sunt și ele foarte bine sesizate de reprezentanții Franței în Balcani. Astfel, într-o lungă serie de telegrame adresate Quai d'Orsay-ului, Thierry preciza că față de teritoriile de dincolo de Prut nu exista un atașament afectiv al românilor la fel de puternic ca și în privința Transilvaniei. Autoritățile de la București se dezinteresaseră să dezvolte Basarabia și Bucovina, în ciuda resurselor lor agricole deosebite (cereale, viță de vie, șeptel de bovine important). Tocmai lipsa unor investiții românești masive în aceste teritorii făcea, în opinia ambasadorului francez, ca echilibrul economic al României să nu fie prea grav atins de pierderile teritoriale survenite, în ciuda importanței suprafeței lor și a resurselor ce se găseau aici.

În schimb, nemții erau foarte afectați de cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord către URSS. Aici se găsea o importantă minoritate de limbă germană (circa 150.000 de oameni), care va trebui să fie strămutată în Germania, dar ce era mai important, naziștii investiseră mult capital în aceste două provincii românești în producția de soia și de floarea-soarelui. Pe lângă aceasta, Cernăuți era orașul prin care trecea jumătate din exportul pe cale ferată al produselor românești către cel de-al treilea Reich (cu excepția petrolului)⁹³, iar preluarea sa de către ruși afecta în mod serios relațiile comerciale și implicit cele politice dintre București și Berlin, dar și dintre Berlin și Moscova.

Atât diplomații francezi, cât și alți membri ai coloniei franceze din România percepeau cu egală acuratețe faptul că această expansiune teritorială sovietică în sud-estul Europei reprezenta sfârșitul alianței și bune înțelegeri dintre URSS și Germania nazistă și o considerau ca pe "primul semn, încă slab, al viitoarei înfrângeri a Germaniei", așa cum o face Jean Mouton, pe atunci director adjunct al Institutului Francez din București⁹⁴.

Dar nu numai interesele germane în zonă au fost afectate de cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord, ci și cele franceze. Din 1920 exista la Chișinău un consulat francez care a trebuit închis după intrarea Armatei Roșii în oraș, căci guvernul de la Moscova nu recunoștea existența consulatelor străine în URSS. Personalului diplomatic și celorlalți francezi din Basarabia li s-a dat un răgaz de două săptămâni pentru a se conforma noii situații. Din raportul ultimului agent consular de la Chișinău, Seguinaud, se desprinde în mod clar brutalitatea cu care au acționat sovieticii la momentul preluării acestor teritorii: "Am ars toate arhivele, cu excepția câtorva registre oficiale pe care le-am adus la București. Interesele franceze au fost reglate în teorie pe baza următoare: libertate pentru străinii părăsind Basarabia de a-și lichida bunurile lor mobile, problema bunurilor imobiliare trebuind să fie reglată de ambasada de la Moscova. În practică, m-am lovit în cea mai mare parte a cazurilor, în cursul demersurilor repetate și penibile pe lângă autoritățile sovietice de neînțelegere, incompetență și rea-voință. După ce i-am

⁸⁹ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit., dos.cit.*, fila 4 (Telegrama nr. 781 din 28 iunie 1940, Belgrad, semnată Brugère).

⁹⁰ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit., dos.cit.*, fila 5 (Telegrama nr. 370 din 28 iunie 1940, Sofia, semnată Blondel).

⁹¹ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit., dos.cit.*, filele 7-9 (Telegramele nr. 375-376 din 29 iunie 1940, Sofia, semnată Blondel).

⁹² A.M.A.E. Franța, *Fond.cit., dos.cit.*, fila 127 (Telegrama nr. 438 din 29 iunie 1940, Budapesta, semnată Guerlet).

⁹³ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit., dos.cit.*, filele 172-175 (Telegramele nr. 1339-1343 din 2 iulie 1940, București, semnate Thierry).

⁹⁴ Jean Mouton, *op.cit.*, p. 30.

înregistrat pe compatrioții mei care au vrut să rămână, cel puțin provizoriu, în Basarabia. am fost repatriat în București la 25 iulie cu alți consuli străini și câțiva francezi”⁹⁵.

În același timp, într-o încercare de a limita pierderile teritoriale românești doar la Basarabia și Bucovina de Nord și de a aplatiza atmosfera tensionată care domnea în România, autoritățile de la București și regele Carol II au decis o schimbare dramatică în planul politicii externe românești. La 1 iulie 1940 s-a renunțat la garanțiile anglo-franceze din aprilie 1939, iar la 4 iulie a fost format guvernul Gigurtu, cu puternice tendințe germanofile. Singura personalitate declarată filo-franceză era generalul Mihail, numit vice-președinte al Consiliului de Miniștri. Noul guvern declară voința sa sinceră de a integra România în Axa Roma-Berlin și anunță retragerea statului român din Societatea Națiunilor, organism neputincios în fața vocii armelor. Aceste opțiuni românești, justificate ca o “expresie de realism politic”⁹⁶ și ca o necesitate pentru a scăpa de bolșevism⁹⁷ vor aduce cu sine o reacție rapidă și vehementă din partea Franței.

La 5 iulie 1940, noul ministru de externe francez Paul Baudouin (numit la 16 iunie 1940) se servea de schimbarea cabinetului român și de noua sa politică externă pentru a-l rechema pe ambasadorul Adrien Thierry de la București⁹⁸. Răspunzând autorităților de la Vichy, Thierry se arăta de acord cu rechemarea sa, ba chiar propunea o atitudine și mai radicală, anume menținerea la București doar a unui însărcinat cu afaceri, semn clar de avertisment și rezervă din partea Franței față de o Românie tot mai germanofilă⁹⁹. Soluția nu este agreată de Ministerul de Externe francez, care va cere și va obține agreementul guvernului român pentru un nou ambasador, Emile Charveriat, desemnat la 9 iulie 1940 de Paul Baudouin¹⁰⁰. Însă dificultatea situației politice, militare și diplomatice din Europa va face ca această numire să nu se poată realiza. Un nou titular al reprezentanței diplomatice de la București va fi numit în septembrie 1940 în persoana lui Jacques Truelle¹⁰¹, care-și va prelua funcția de-abia în martie 1941. Între timp, la București, s-a aplicat totuși soluția propusă de Thierry, căci ambasada, apoi legația Franței a fost condusă de Henry Spitzmuller, consilier de ambasadă, promovat în postul de chargé d'affaires.

Dacă în România schimbările pe plan politic și teritorial erau substanțiale în perioada iulie-august 1940, în Franța se petreceau modificări și mai dramatice. După semnarea armistițiilor cu Germania și Italia¹⁰² se impunea reorganizarea întregii structuri interne și instituționale a Franței, precum și a politicii sale externe, în funcție de clauzele din convențiile de armistițiu. Franța devenise o țară ocupată în proporție de 2/3, supusă unor grele obligații financiare, precum și unor importante restricții economice și politice din partea naziștilor și fasciștilor. În aceste condiții se va decide renunțarea la regimul celei de-a treia republici și instaurarea statului francez sub conducerea mareșalului Pétain, cunoscut și sub denumirea de regimul de la Vichy.

Un raport al ambasadorului român din Franța, datat 13 iulie 1940 reflectă cu acuratețe starea de spirit și evoluția vieții politice din Franța de după înfrângere. R. Franassovici sublinia că tendința guvernului francez și a Quai d'Orsay-ului a fost, din momentul părăsirii Parisului, de a izola corpul diplomatic străin și de a nu permite comunicarea informațiilor spre exterior. El arăta că doar ambasada SUA și cea a

⁹⁵ A.M.A.E. Franța, Fond Guerre 1939-1945 - Vichy, Europe (Roumanie), Microfilm P 2539, dos. 675, c. 16-17 (Telegrama nr. 36 din 12 august 1940 de la consulatul francez din Galați ce transmite în anexă raportul lui Seguinaud, datat 1 august 1940).

⁹⁶ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit.*, dosar 686, c. 40 (Telegramele nr. 1362-1363 din 5 iulie 1940, București, semnate Thierry).

⁹⁷ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit.*, dos.cit., c. 37-38 (Telegramele nr. 1348-1350 din 2 iulie 1940, București, semnate Thierry).

⁹⁸ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit.*, dosar 681, c. 15 (Telegrama nr. 13 CF din 5 iulie 1940, Vichy, semnată Baudouin și adresată lui Thierry).

⁹⁹ A.M.A.E. Franța, Fond Papiers 1940, Papiers Baudouin, dosar 7, filele 177-178 (Telegramele nr. 1374-1376 din 9 iulie 1940, București, semnate Thierry).

¹⁰⁰ A.M.A.E. Franța, Fond Guerre 1939-1945 - Vichy, Europe (Roumanie), Microfilm P 2539, dos. 675, c. 6. (Telegrama nr. 17 CF din 9 iulie 1940, Vichy, semnată Baudouin).

¹⁰¹ A.M.A.E. Franța, *Fond.cit.*, dos.cit., c. 50 (Telegrama nr. 533 din 25 septembrie 1940, Vichy către ambasada Franței din Washington, semnată Baudouin).

¹⁰² Armistițiul germano-francez a fost semnat la 22 iunie 1940, iar cel franco-italian la 24 iunie 1940, cel german intrând în vigoare efectiv doar după semnarea celui italian. Pentru date privind prevederile și consecințele acestora vezi: Jean-Paul Cointet, *Histoire de Vichy*, Paris, Plon, 1996, p. 85-97; J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 245-259, 263-271; Robert O. Paxton, *La France de Vichy 1940-1944*, Seuil, Paris, 1997, 59-61; ș.a.

Spaniei s-au bucurat de un regim privilegiat în relațiile cu autoritățile franceze. Într-o încercare de a-și accentua meritele personale, Franassovici menționa că România a putut primi diverse știri din Franța doar datorită contactelor personale avute de el, contacte menținute “cu prețul celor mai mari neplăceri și incomodități”¹⁰³. În privința modalității în care s-a adoptat în Franța trecerea la un nou regim politic, ambasadorul român nota că „a fost o sinucidere impusă, fără glorie și neînfrumusețată de nici un suflu de idei, de nici o licărire de credință”¹⁰⁴. Cât despre politica externă a Franței de la Vichy, coordonată de Pétain și mai ales de Pierre Laval, ambasadorul român comunica că aceasta se va axa în continuare pe întărirea colaborării cu Germania, pe crearea unei solidarizări latine în Mediterana, pe relații bune cu SUA. Obiectivul principal al lui Laval era ca Franța să poată juca la viitoarea conferință de pace un rol de element de echilibru, similar cu cel jucat la congresul de la Viena din 1815, iar speranța sa cea mai mare (considerată irealistă de Franassovici) era că Germania se va despăgubi mai ales pe seama Angliei și că va cruța în oarecare măsură Franța¹⁰⁵.

Pe tot parcursul perioadei 22 iunie-30 august 1940 efectele înfrângerii Franței s-au făcut tot mai intens simțite în Europa centrală și de sud-est, iar relațiile româno-franceze au parcurs o perioadă deosebit de tensionată. Primul semn concret al încordării dintre Vichy și București se înregistrase la sfârșitul lunii iunie, când vapoarelor franceze din flota Dunării li se interzisese să-și continue evacuarea¹⁰⁶.

În momentul înfrângerii Franței, nemții au captura multe documente oficiale ale ministerelor franceze, printre care și un plan privind posibilitatea distrugerii puțurilor de petrol din zona Ploiești, plan elaborat de ingineri francezi și contrasemnat de Statul Major Român¹⁰⁷. Guvernul Gigurtu a decis, ca semn al politicii de colaborare cu Germania nazistă să-i acuze de sabotaj pe francezii implicați în crearea acestui plan și să-i expulzeze din România la data de 26 iulie 1940¹⁰⁸. Modul în care s-a făcut această expulzare a constituit obiectul unei dispute diplomatice între București și Vichy în luna august 1940. Autoritățile române au informat ambasada țării noastre din Franța că în momentul expulzării cetățenilor francezi prin portul Giurgiu, atașatul militar francez, adjunctul său, atașatul naval și alți doi ofițeri de la ambasada Franței din București, prezenți la Giurgiu, au insultat funcționarii și poliția română și de asemenea persoanele aflate într-o barcă cu motor sub pavilion german.¹⁰⁹ La aceasta se adăuga scandalul făcut de alți francezi veniți să asiste la expulzarea compatrioților lor.

În consecință, Richard Franassovici a protestat cu vigoare la 10 august pe lângă Ministerul de Externe francez în legătură cu acest incident. Neliniștit de gravitatea acuzațiilor care implicau și Germania, P. Baudouin a ordonat imediat reprezentanței diplomatice franceze din București să facă o anchetă rapidă asupra faptelor¹¹⁰, chiar dacă se îndoia deja de temeiul protestelor românești¹¹¹. Concluziile investigației făcute de însărcinatul cu afaceri al Franței la București, H. Spitzmuller, au indicat însă cât de diferite erau punctele de vedere ale României și Franței asupra incidentului și că adevărul era altul decât cel expus la Vichy de ambasadorul român. Cetățenii francezi fuseseră arestați cu deosebită brutalitate, în miez de noapte și sub amenințarea armei, iar oficialităților ambasadei Franței se încercase să li se ascundă toate detaliile privind ziua și locul expulzării din România a celor opt ingineri, lucru soldat de altfel cu un

¹⁰³ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța general, vol. 3, fila 361 (Raport nr. 50 din 13 iulie 1940, Vichy, semnat Franassovici).

¹⁰⁴ *Ibidem*, fila 365.

¹⁰⁵ *Ibidem*, fila 365-366.

¹⁰⁶ A.M.A.E. Franța, Fond Papiers 1940, Papiers Baudouin, dosar 7, fila 167 (Telegrama nr. 1323 din 30 iunie 1940, București, semnată Thierry).

¹⁰⁷ Jean Mouton, *op. cit.*, p. 31-32.

¹⁰⁸ Pentru contextul economic al acestei expulzări vezi Philippe Marguerat, *op. cit.*, p. 198-199.

¹⁰⁹ A.M.A.E. România, Fond 71/1920-1944, Franța telegrame, vol. 3, filele 358-359 (Telegrama nr. 48756 din 8 august 1940, semnată de ministrul Mihail Manoilescu). Iată cum este prezentat incidentul: “...ofițerii francezi s-au adresat apoi comisarilor de la Siguranță, spunându-le că mai bine ar vorbi nemțește decât românește, căci îi consideră ca o poliție cu totul la ordinele germanilor”.

¹¹⁰ A.M.A.E. Franța, Fond Guerre 1939-1945 - Vichy, Europe (Roumanie), Microfilm P 2539, dos. 675, c. 19 (Telegrama nr. 75 din 13 august 1940, Vichy către ambasada Franței de la București, semnată Baudouin).

¹¹¹ A.M.A.E. Franța, *Fond cit., dos. cit.*, c. 19 bis (Adresa nr. V 1531, confidențială, din 13 august 1940, Vichy, Baudouin către Ministerul de război, Statul Major- al doilea birou).

eșec. Mai mult, atașatul aerului de la ambasada Franței fusese oprit de soldați cu baioneta la armă să ajungă la debarcaderul de la Giurgiu unde avea loc expulzarea¹¹². Pe baza rezultatelor acestei anchete, dar și a altor măsuri anti-franceze deja adoptate de autoritățile de la București¹¹³, H. Spitzmuller recomanda Vichy-ului să aibă o poziție fermă și să protesteze energic în România față de acțiunile guvernului Gigurtu, care părea prin atitudinea sa “să nege datoria imensă a națiunii române față de țara căreia îi datorează nașterea sa și întregirea sa și(...) pretinde în plus să ne trateze de la învingător la învins, ca și cum el ne-ar fi bătut din punct de vedere militar”¹¹⁴

La 30 august România era obligată prin arbitrajul de la Viena să renunțe la Transilvania de Nord în favoarea Ungariei, și în același timp ducea negocieri cu Bulgaria pentru cedarea Dobrogei de Sud. Față de aceste evenimente oficialitățile franceze și-au manifestat pe deplin compasiunea, conștiente că nu pot avea o altă atitudine, mai activă și mai eficientă pentru a împiedica o nouă pierdere teritorială românească. În schimb, analizele diplomaților din Ministerul de Externe francez indicau că Franța obținea în acele momente un avantaj din neparticiparea, de altfel impusă de statutul ei de țară înfrântă, la elaborarea noilor granițe ale Europei centrale și de sud-est, francofilia popoarelor din zonă, în special a românilor, întărindu-se datorită pierderilor teritoriale suferite¹¹⁵. Până în acele momente însă, tensiunea a continuat să domnească în relațiile bilaterale româno-franceze pe tot parcursul lunii august 1940, fapt demonstrat de o telegramă a lui ministrului Baudouin către ambasada Franței din București, datată tot 30 august și care rezuma starea raporturilor diplomatice dintre Vichy și București: “Integritatea teritorială a României nesupraviețuind nici două luni înfrângerii Franței, evenimentul ar fi trebuit să facă să simtă guvernul român cât de nepotrivit era din partea sa să ia față de noi atitudinea de aroganță și animozitate care se manifestă în presa și în actele sale”¹¹⁶

După abdicarea lui Carol II și instaurarea lui Antonescu la conducerea României, tensiunea în relațiile cu Franța se diminuează, căci noul regim din România era și el la fel de preocupat ca și cel al mareșalului Pétain de o reformă internă profundă și de necesitatea adaptării la noua ordine europeană impusă de Germania nazistă. Pentru o perioadă, rolul principal al misiunii diplomatice românești de la Vichy și al celei franceze de la București va fi de a observa și informa asupra transformărilor instituționale care aveau loc în cele două țări, precum și asupra politicii de colaborare cu cel de-al treilea Reich pe care ambele state erau nevoite să o ducă. Ulterior, raporturile bilaterale româno-franceze vor fi reconstruite pe baze noi, între regimul lui Pétain și cel al lui Antonescu stabilindu-se o cooperare dictată de imperativele mersului celui de-al doilea război mondial. Atât pe plan politic, dar mai ales economic raporturile între Vichy și București vor fi direct influențate de cerințele Germaniei naziste față de cele două țări, mai ales după 1942, când Berlinul și-a adjudecat controlul întregului teritoriu metropolitan francez.

¹¹² A.M.A.E. Franța, *Fond cit., dos. cit.*, c. 20-22 (Telegramele nr. 1504-1509 din 16 august 1940, București, semnate Spitzmuller).

¹¹³ Un document datat 17 august 1940 informa autoritățile franceze că la București se decisese expulzarea din România și a corespondentului ziarului “Jour-Echo de Paris”, act amânat la intervenția ambasadei Franței până la 1 septembrie, iar în același timp începuse punerea sub control a societăților petroliere cu capital francez. Vezi A.M.A.E. Franța, *Papiers 1940, Papiers Baudouin*, dosar 7, filele 188-189 (Scrisoarea cifrată nr. 374 din 17 august 1940 București, Spitzmuller către P. Baudouin).

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ A.M.A.E. Franța, *Fond Guerre 1939-1945 - Vichy, Europe (Roumanie)*, Microfilm P 2539, dos. 686, c. 13 (raport nesemnat asupra politicii românești după arbitrajul de la Viena, Vichy, 10 octombrie 1941).

¹¹⁶ A.M.A.E. Franța, *Fond cit.*, dos. 675, c. 31 (Telegrama nr. 90 din 30 august 1940, Vichy, Baudouin către ambasada Franței din București).

ORAȘUL BISTRIȚA ÎN TIMPUL ADMINISTRAȚIEI MILITARE SOVIETICE (13 OCTOMBRIE 1944-13 MARTIE 1945). MĂRTURII DOCUMENTARE

Adrian ONOFREI

Situația administrativă, economică și social-politică după 23 august, până la semnarea "Tratatului de Pace de la Paris (1947)" a fost reglementată, în principal, de Convenția de Armistițiu între România și Națiunile Unite¹.

O evoluție aparte în acest context, a cunoscut teritoriul Transilvaniei de N-V, cedat în urma "Dictatului de la Viena" (30 august 1940), Ungariei horthyste. În toamna anului 1944, acest teritoriu, cuprinzând 11 județe, a fost eliberat de către armatele română și sovietică. Primele forme de organizare au fost influențate de desfășurarea operațiunilor militare și ulterior, de instituirea în aceste teritorii, a administrației Comandamentului General al Etapelor; misiunea acestuia era, conform Decretului-regal nr. 888/1944 "referitor la administrarea teritoriului României" de:

- a lua sub ordine comandamentele teritoriale, în tot ceea ce privește nevoile militare;
- a coordona activitatea Comandamentelor de Etapa nr. 1 și 2, ca organe subordonate Marelui Stat Major;
- în teritoriul fost cedat Ungariei, a exercita drepturile de organizare, din punct de vedere militar, a acestui teritoriu².

La 30 octombrie 1944, acesta menționa că va lua în subordine, pe lângă autoritățile militare, și stabilimentele, întreprinderile militare sau militarizate, aflate pe teritoriul județului Năsăud, până la instalarea Înalțului Comisar pentru Administrarea Transilvaniei Eliberate³.

Primele încercări de instaurare a administrației civile românești în teritoriul județului au fost anulate de hotărârea Comisiei Aliate de Control⁴ din 14 noiembrie 1944, de a retrage administrația română din N Transilvaniei și punerea ei sub comanda sovietică. Memoriul adresat de guvernul C. Stănescu generalului Vinogradov, la 19 noiembrie 1944, arăta că măsura este o eroare de fond și de formă care lovea în litera și spiritul Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944⁵.

¹ *Convenția de Armistițiu între Guvernul Român pe de o parte și Guvernele Uniunii Sovietice, Regatul Unit și Statele Unite ale Americii, pe de altă parte, din 12 septembrie 1944*, București, 1944, 7 p. (retipărită în Tipografia "Minerva" Bistrița).

² *Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale*, fond: "Legiunea de jandarmi a județului Năsăud", dos.2 (în continuare: A.N. B.).

³ Idem, fond "Prefectura județului Năsăud", d. 254/1944.

⁴ Vezi: "Decret-lege pentru înființarea, organizarea și funcționarea Comisiunii pentru aplicarea Armistițiului dintre România și Națiunile Unite, în *Monitorul Oficial*, nr. 247/1944, act ce va reglementa relațiile dintre autoritățile române și Comisia Aliată de Control, instituită prin Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944.

⁵ Vezi dr. Ștefan I. Pop, *O pagină de istorie-viața județului Năsăud de la 13 octombrie 1944 la 13 martie 1945*, 1947, Tipografia Minerva, Bistrița, 78p. + CXII anexe, pentru consecințele hotărârii, la nivelul județului Năsăud: consecințele la nivelul țării, în Valeriu Florin Dobrinescu, *Transilvania la cele două Conferințe de Pace de la Paris (1919-1920 și 1946-1947)*, în 1918. *Sfârșit și început de epocă*, Satu-Mare – Zalău, 1998, p. 491.

În acest context, pentru teritoriul județului Năsăud, perioada octombrie 1944-martie 1945, a reprezentat o perioadă cu o evoluție aparte, cu o viață economică, socială, politică, *autonomă*⁶.

La instalarea Consiliului Județean, în 13 decembrie 1944, comandantul militar sovietic arata că: "după război, România va primi înapoi, *total, sau în parte*, Transilvania Nordică. Ea se află în prezent sub stăpânire rusească și are un comandament suprem la Cluj"⁷.

Situația era astfel prezentată și de un raport al Oficiului județean al C.A.S.B.I.⁸: "obligățiile statului român, pe teritoriul județului Năsăud, de la 12 octombrie 1944, odată cu sosirea la Bistrița a Împuternicitului Comisiei Aliate de Control, au fost îndeplinite, atât în orașul reședință, cât și în întregul județ, *după indicațiile verbale, arareori scrise*, ale Împuternicitului Comisiei Aliate de Control. Până la extinderea legislației românești pe teritoriul Ardealului de Nord, și, chiar și după această dată, până la primirea ordinelor și instrucțiunilor, întreaga activitate a căzut în sarcina administrației locale. O mare piedică a constituit imixtiunea Împuternicitului Comisiei Aliate de Control, care a funcționat ca piedică, *deoarece singurul izvor de interpretare a fost Împuternicitul Comisiei Aliate de Control, autoritățile superioare, sesizate aproape zilnic, nerăspunzând categoric*"⁹.

În acest context, la 13 octombrie 1944 "preotul Ioan Costan s-a înscăunat ca primar și a început prima organizare a orașului; a fost creat un consiliu orășenesc, s-a organizat o forță militară pentru pază și s-a creat aparatul administrativ necesar pentru ducerea la îndeplinire a hotărârilor luate"¹⁰.

Alături de probleme stringente, legate de refacerea distrugerilor cauzate de război, orașul Bistrița se va confrunta și cu probleme specifice.

Astfel, în toamna anului 1944, conducerea orașului a luat măsura de evacuare a populației de origine etnică germană: "câteva zile după indicația de fugă, conducerea partidului național-socialist a dat indicația de retragere generală. Primul tren de evacuare a plecat la 13 septembrie. Până la sfârșitul lunii septembrie l-au urmat nenumărate. Retragerea nu ar fi fost atât de generală, dacă conducerea politică nu ar fi zvonit o atât de mare teroare. Desigur, s-a spus la început, că dacă vin rușii, nu va rămâne în viață nici un german. Toți vor fi masacrați. Apoi a venit atât de des folosită vorbă a trădării națiunii, dacă rămâneai acasă. Preotul orașului striga în slujbele de duminică împotriva conlocuitorilor trădători: în afară de două-trei familii înstărite, au rămas în Bistrița numai oameni săraci"¹¹.

Exodul masiv al populației germane și, în parte, maghiare, s-a concretizat într-un număr de aproximativ 8000 de persoane, plecate în septembrie-octombrie 1944 în Ungaria, Austria și Germania, într-un procent de 60%¹² din total; pentru oraș au rămas 380 de sași, cu membrii de familie cu tot.

Reglementarea problemei "averilor absenteiste" s-a făcut prin Legea nr. 91 "pentru crearea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice" din 9 februarie 1945. La articolul 2, legea stabilea categoriile de bunuri și persoane asupra cărora se va aplica: "persoanelor prevăzute de art.8 din Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944 și anume: statul german sau ungar, persoane fizice sau juridice de naționalitate ungară sau germană, ori persoanele cu reședința sau sediul în teritoriul Germaniei sau Ungariei, ori în teritoriile ocupate de acestea"¹³.

⁶ Vezi Ioan Mureșan, *Situația social-politică și economică din județul Năsăud în timpul administrației militare sovietice (13 octombrie 1944-12 aprilie 1945)*, în RB, VII, 1993, pp. 263-269; Adrian Onofreiu, *Factori de influență politică în activitatea Prefecturii județului Năsăud (1944-1947)*, în RB, XII-XIII, 1999, pp. 403-413.

⁷ A.N.B., fond " Prefectura...", d. 294/1944.

⁸ Legea nr. 91 pentru crearea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice", în M.O., nr. 33/1945.

⁹ A.N.B., fond " Prefectura...", d. 181/1945.

¹⁰ Ștefan I. Pop, *op.cit.*, iată și mărturiile lui Gustav Zikeli: "la inițiativa comandantului rus a fost fixat un consiliu orășenesc, în care au fost cuprinși aproximativ 30 de oameni, printre care un evreu, un maghiar și eu, ca sas. Au fost fixați funcționari, a fost organizată o poliție. În ședințele consiliului orășenesc erau rezolvate în principal, probleme de locuințe".(A.N.B.-fond: "Gustav Zikeli" d. 5, p. 81).

¹¹ *Ibidem*, p. 74.

¹² *Ibidem*, p. 81;

¹³ M.O., nr. 33/1945;

În total, comisia creată la nivelul orașului, va inventaria aproximativ un număr de 1050 “Case absenteiste”, care vor fi gestionate până la reglementarea situației lor juridice¹⁴.

Aplicarea Reformei Agrare s-a făcut cu destulă dificultate, deoarece, începând cu luna mai 1945, o parte a populației refugiate s-a reîntors și și-a revendicat proprietățile, ceea ce a dus la tensionarea relațiilor cu cei care ocupaseră deja, legal sau mai puțin legal, bunurile imobiliare ale celor refugiați. “Reforma Agrară a fost, în cea ce privește pe germani, o catastrofă economică pentru aceștia. Proprietatea agricolă, deci teren și pământ, inventarul viu și mort, agricol, deci construcții agricole, mașini și animale, au fost confiscate, fără ca acuzele la adresa foștilor luptători, să fie legate de vreun crez politic, ci numai de apartenența la națiunea germană”¹⁵.

Alte probleme se refereau la: relațiile autorităților locale cu reprezentanții Comandamentului Militar Sovietic; relațiile cu forțele politice, în special după instaurarea Guvernului dr. Petru Groza (6 martie 1945); amestecul dublu, atât al rușilor, cât și al noilor forțe politice, în numirea funcționarilor și controlarea și direcționarea măsurilor luate, cu scopul aplicării propriilor concepții de guvernare.

În urma festivităților de la Cluj, din 13 martie 1945 “privind *reanexarea* Ardealului de Nord la România”¹⁶, administrația civilă s-a reintrodus și în județul Năsăud. “Când, la începutul lunii aprilie 1945, Transilvania de Nord a fost *retrocedată României*, funcționarii care au părăsit Bistrița în 1940 s-au reîntors și au pus administrația iarăși pe picioare. Comandantul rus al pieței a părăsit orașul, împreună cu puținii soldați rămași aici”¹⁷.

Documentele redată în continuare, reflectă eforturile autorităților locale pentru reglementarea vieții economice și sociale, pentru a se ajunge la o relativă stare de normalitate, atâta cât era posibil în condițiile de atunci.

Prin redarea mai multor genuri de documente, am încercat să surprindem aspecte cât mai diverse – multe din ele, inedite – din viața comunității bistritene care va ieși din această perioadă cu o altă înfățișare, care-i va marca evoluția ulterioară până în contemporaneitate.

Documente

1. 1944, noiembrie 2 – Bistrița.
Decizia prefectului județului Năsăud de schimbare a primarului orașului, Ioan Costan, cu dr. Leon Mihăieșe.
(A.N.B., fond: “Prefectura județului Năsăud”, d. 78/1944);
2. 1944, noiembrie 2 – Bistrița.
Raport asupra activității primăriei în perioada 13 octombrie-2 noiembrie 1944.
(A.N.B., fond: “Prefectura...” d. 77/1944).
3. 1944, noiembrie 6 – Bistrița.
Decizia prefectului județului Năsăud de numire a unei comisii cu atribuții de a revizui și confirma autorizațiile de ocupare a locuințelor părăsite din oraș.
(A.N.B., fond: “Prefectura...” d. 120/1944).
4. 1944, noiembrie 21 – Bistrița.
Raport al primăriei adresat prefecturii, cuprinzând date statistice referitoare la situația orașului.
(A.N.B., fond: “Prefectura...” d. 91/1944).
5. 1944, noiembrie 22 – Bistrița.
Proces verbal al consfătuirii cadrelor didactice privind organizarea unui liceu și a unei școli de fete la Bistrița.
(A.N.B., fond: “Prefectura...” d. 218/1944).
6. 1944, decembrie 20 – Bistrița.
Ordonanța prefectului județului Năsăud nr. 10, privind camuflajul, circulația pe străzi și activitățile culturale.
(A.N.B., fond: “Prefectura...” d. 672/1944);
7. 1944, decembrie 20 – Bistrița.
Ordonanța poliției orașului Bistrița privind măsuri de pază și securitate.
(A.N.B., fond: “Prefectura...” d. 602/1944).

¹⁴ A.N.B., fond: “Primăria orașului Bistrița”, d. 38/1945;

¹⁵ A.N.B., fond: “Gustav Zikeli”, d. 5, p. 84.

¹⁶ Idem, fond: “Prefectura...”, d. 2738/1945;

¹⁷ Idem, fond: “Gustav Zikeli”, d. 5, p. 84.

8. 1945, ianuarie 24 – Bistrita.
Ordonanța prefecturii județului Năsăud nr. 35, prin care atribuțiile ministerelor sunt trecute asupra prefectului județului.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d. 809/1945).
9. 1945, martie 11 – Bistrita.
Adresa prefecturii județului Năsăud prin care anunța că ziua de 13 martie, data introducerii administrației civile românești în Ardealul de Nord, va fi sărbătoare națională.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d. 2738/1945).
10. 1945, aprilie 2-Bistrita.
Regulamentul de administrare și dare în custodie a imobilelor “absenteiste” din orașul Bistrita.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d.43/1945).
11. 1945, aprilie 10 -Bistrita.
Declarația primarului orașului Bistrita în legătură cu incidentul avut cu un cetățean maghiar, în problema arborării culorilor naționale maghiare.
(A.N.B., fond:” Primăria orașului Bistrita”d.2/1944).
12. 1945, aprilie-Bucuresti.
Comunicatul Băncii Naționale a României privind retragerea din circulație a monedelor străine din Ardealul de Nord și cursul de schimb al acestora.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d.313/1945).
13. 1945-mai 28-Bistrita.
Ordin circular al prefecturii județului Năsăud prin care sunt abrogate ordonanțele prefecturii din perioada 13 octombrie 1944-9 martie 1945.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d.6895/1945).
14. 1945,iulie 19-Bistrita.
Statistica privind pagubele cauzate de război orașului Bistrita.
(A.N.B., fond:” Primăria orașului Bistrita”d.37/1945).
15. 1945,iulie 19-Bistrita.
Raport al primăriei privind situația orașului din punct de vedere economic, social, politic.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d.5591/1945).
16. 1945,iulie 25-Bistrita.
Memoriul fostului deputat Rudolf Schuller adresat Consiliului de Miniștri în care expune modul de rezolvare a problemei refugiaților sași.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d.8999/1945).
17. 1945, august 12-Bistrita.
Adresa primăriei către prefectura județului Năsăud , prin care solicită reglementarea situației caselor “absenteiste”.
(A.N.B., fond:” Primăria orașului Bistrita”d.40/1945).
18. 1945,noiembrie 21-Bistrita.
Adresa prefecturii județului Năsăud către comisia locala C.A.S.B.I., privind administrarea în Ardealul de Nord, în perioada octombrie 1944-aprilie 1945.
(A.N.B., fond:” Prefectura...” d.16397/1945).

1. 1944, noiembrie 2 – Bistrița.
Decizia prefectului județului Năsăud de schimbare a primarului orașului, Ioan Costan, cu dr. Leon Mihăieșe.
Deciziune.

Noi, Colonel Teodor Zbârcea prefectul județului Năsăud având în vedere demisiunea prezentată verbal de Domnul Primar al Orașului Bistrița Ioan Costan, preot.,

Considerând împrejurarea că orașul în această perioadă de organizare nu poate rămâne fără un conducător autorizat.

În virtutea drepturilor cari ni se asigură prin Decretul Regal Nr. 1996 din 14 Octombrie 1944. precum și ordinul Comandamentului General al Etapelor Nr. 30215/1944 referitor la executarea susnumitului Decret Regal:

Decidem:

Art. 1. Primim demisia din calitate de primar al comunei urbane Bistrița pe data de 2 Noembrie a.c. a Domnului Ioan Costan preot.

Art. 2. Numim ca primar al comunei urbane Bistrița pe data de 2 Noembrie a. c. pe Domnul Leon Mihăieșe domiciliat în Bistrița.

Bistrița, la 2 Noembrie 1944.

Prefect:

(A.N.B., fond: "Prefectura județului Năsăud", d.78/1944).

2. 1944, noiembrie 2 – Bistrița.

Raport asupra activității primăriei în perioada 13 octombrie-2 noiembrie 1944.

1. Primar al orașului, în ziua de 13 Oct. 1944, când a intrat armata sovietică, a fost numit d. Ion Costan iar ca subprimar d. Dr Molnar Victor din partea maiorului comandant militar al orașului.

2. Aceștia au procedat imediat la organizarea serviciilor Primăriei, numindu-se personalul necesar dintre funcționarii cari au funcționat fie la Primărie, fie la alte instituții.

3. S-a organizat Poliția, al cărei șef a fost numit de primar dl. Dr Tudora Dan.

4. În ziua de 20 Oct. 1944, într-o ședință plenară, locuitorii din oraș, la dorința dlui primar, și-au ales un comitet de colaborare format din 6 intelectuali, 4 meseriași, 4 muncitori, 4 agricultori, 2 meseriași unguri și 1 evreu.

5. Primăria, din încredințarea dlui comandant militar, a numit personalul și s-au organizat următoarele instituții: Tribunalul, Judecătoria, Parchetul, Penitenciarul, Cartea Fonduară, Direcțiunea Silvică, cooperativa "Regna", Administrația Financiară, Instituțiile bancare, etc.

Iată un scurt rezumat al activităților Primăriei:

I. Pe teren bisericesc: Toate cultele sunt libere să-și practice credința și serviciile divine, ca și înainte.

II. Lucrări de utilitate publică. Uzina electrică a fost distrusă prin explozie. Am îndrumat mecanicii și în ziua de 20 Oct. a.c. su montat un dinam cu o locomotivă, alimentând cu lumina electrică toate instituțiile publice în funcțiune și spitalele militare.

Apeductul a fost distrus atât la rezervoare cât și la puntea peste râul Bistrița. Începând cu ziua de 15 Oct. 1944, zilnic au lucrat în ambele locuri zeci și sute de oameni, iar carele din oraș au transportat intens așa ca maximum pe ziua de 10-15 Nov. a.c. vom avea apă în oraș.

Un sprijin prețios ne-a dat d. Maior Sebacovschi Comandantul Coloanei de transport prundiș, iar Col. Nicolescu, Comandantul Legiunii de Jandarmi ne-a pus la dispoziție zilnic cca 100 de soldați pentru munca și 50 subof. pentru paza lucrătorilor.

Păraul Morii a fost înfundat prin cele două explozii de la Prefectură și Vama Aldorului. A fost desfundat pentru a se pune în funcțiune Moara din Răchiți, singura moară cu apă din oraș, care va măcina cerealele producătoare de făină pentru populația orașului.

Am avut grijă și am asigurat hrana zilnică a ostașilor dela Coloane și Jandarmerie.

Sub îndrumarea ofițerilor ingineri ruși, populația orașului a reparat complet în zilele de 14-17 Oct. 1944 podurile distruse de explozii și anume: 1. Podul Budacului, 2. Podul dela Prefectură, 3. Podul dela Vama Aldorului. Acestea în ziua de 18 Oct. a.c. au fost complet terminate și puse în circulație.

S-a început repararea caselor distruse de exploziile din vecini, Primăria rechiziționând din diferitele depozite materialul necesar: var, cue, sticlă, ciment, țiglă etc.

S-au luat măsuri pentru curățirea radicală a murdăriei din oraș și de prin casele și curțile celor plecați, sub controlul organelor sanitare.

S-a înființat în sanatoriul Jonasch un spital civil pentru bolnavi sub conducerea dlui Dr Dumitru Cosma. Tot Dsa s-a străduit să salveze anumite medicamente din farmaciile existente în oraș, cari au fost complet devastate și golite.

Primarul a luat măsuri și s-a făcut recensământul populației. S-au înscris în total 5.690 suflete. Este în curs de executare înregistrarea vitelor și a vehiculelor.

S-au instituit comisii speciale cari vor executa următoarele lucrări:--1. Vor inventaria toate casele celor plecați, cu mobilierul existent în casă, curte și supraedificate. 2. Se vor inventaria toate atelierele și prăvăliile, fabricile, depozitele etc. și se va decide cui să fie predate, pentru ca industria și comerțul local, în cadrele posibilităților să fie puse în funcțiune. 3. Se vor inventaria toate lemnele cari vor fi depozitate în locuri anumite și de acolo se vor distribui celor lipsiți și în primul loc instituțiilor.

După sosirea ostașilor de la Etape și a jandarmeriei, paza și ordinea în oraș, ziua și noaptea, au fost asigurate de soldați.

S-au luat măsuri contra celor ce au devastat sau au furat obiecte din casele celor plecați.

În ziua de 26 Oct. a.c. comisii speciale au lucrat în cele 6 sectoare ale orașului pentru culegerea de pe câmp a recoltei celor plecați. Aceasta este depozitată într-o magazie mare și corespunzătoare lângă gară. Lucrările sunt în curs de executare.

Primăria dă tot concursul și depune toate eforturile pentru coordonarea și îndrumarea lucrărilor de refacere a gospodăriei orașului.

Comisia de colaborare a aprobat o parte din cererile înaintate, închiriind în mod provizoriu o parte a caselor celor plecați, urmând ca autoritățile competente să confirme sau să revoce acele măsuri provizorii. Acesta este un raport sumar care va fi înlocuit apoi cu unul detaliat.

Bistrița la 2 Nov.1944.

PRIMAR,

(A.N.B., fond: "Prefectura..." d. 77/1944).

3. 1944, noiembrie 6 – Bistrița.

Decizia prefectului județului Năsăud de numire a unei comisii cu atribuții de a revizui și confirma autorizațiile de ocupare a locuințelor părăsite din oraș.

Deciziune

Având în vedere că pe teritoriul orașului Bistrița se găsesc o mulțime de case a căror proprietari au părăsit orașul parte ca refugiați, ca încorporați, și că în aceste case s-au mutat folosindu-se de perioade de dezorganizare locatari neautorizați, și chiar dacă au primit vreo autorizație de la organele Primăriei provizorii a Orașului, aceste autorizații s-au dat fără de a se face cercetări prealabile;

Pentru a se pune capăt acestor situațiuni și pentru a avea un control asupra acestor edificii părăsite și în vederea punerii capăt și la diferite abuzuri; și a introduce un sistem mai aproape de legalitate în atribuirea pentru viitor a locuințelor diferiților petiționari și mai ales cu considerare la împrejurarea ca aceste imobile intră de drept în patrimoniul Statului și că autorizațiile ce se vor da vor fi cu titlul provizor:

Decidem:

Art.1. Instituiem o comisiune compusă din câte un delegat al Prefecturii Județului, Comendurii Pieții, al Primăriei Orașului, al Administrației Financiare, și al Tribunalului, în atribuțiunile căruia intră: 1. revizuirea și confirmarea autorizațiilor de ocupare a locuințelor părăsite, date până în prezent de Primăria Orașului Bistrița. 2. Pentru viitor aprobarea sau respingerea cererilor cari vor intra.

Comisiunea va lucra, până la noi dispozițiuni sub presiul delegatului Prefecturii de județ zilnic dela ora 9 la 1 a.m. în localul Prefecturii începând cu ziua de 7. Noemvrie a.c.

Hotărârile date nu sunt opozabile.

Art.2. Cu executarea se încredințează Serviciul Administrativ al Prefecturii județului.

Bistrița, la 6. Noemvrie 1944. Prefect,

(A.N.B., fond: " Prefectura..." ,d.: 120/1944).

4. 1944, noiembrie 21 – Bistrița.

Raport al primăriei adresat prefecturii, cuprinzând date statistice referitoare la situația orașului.

Nr.2062/1944.

DOMNULE PREFECT,

Relativ la ordinul D-voastră de sub Nr. 216/1944 cu onoare raportează următoarele:

Ad. Nr.1.Recensământul populației s-a făcut și situația pe naționalități și vârstă este:

	0-6		7-12		13-19		20-64		64-		Total	
	b.	f.	b.	f.	b.	f.	b.	f.	b.	f.	b.	f.
Români	220	234	232	177	239	361	865	1272	109	114	1665	2158
Maghiari	144	167	86	104	71	150	373	599	34	49	708	1069
Germani	16	9	7	9	7	11	79	135	56	106	165	270
Evrei	-	-	1	-	1	-	34	1	-	1	36	2
Alți	7	6	5	15	7	15	56	86	5	11	80	133
Total	387	416	331	305	325	537	1407	2093	204	281	2654	3632
Total general											6.286	

Ad. Nr.2. Recensământul vehiculelor și animalelor este : Cai 27, Cărute pentru cai 32, care pentru vite 52, boi 10, magari 1, biciclete 12.

Ad. Nr.3. Numărul școlilor este 11 și grădinițe de copii mici 7, în felul următor: Școala Românească: 1. Liceul de băieți, 2. Gimnaziul de fete, 3. Școala primară Nr.1 și Nr.2, 4. Școala de ucenici și 5. Grădinița de copii; Școli Maghiare: 6. Școala primară reformată, 7. Școala primară romano-catholică, Școli Germane: 8. Liceul German, 9. Școala primară Germana, 10. Gimnaziul de fete German; Școala Evriască: 11. Școala primară. Deocamdată nu funcționează nici una fără

școala primară de Stat Nr.1 va începe învățământul la 23 .1. restul școlilor pentru aceia nu va funcționa deocamdată fiindcă nu avem profesori și învățatori în număr corespunzător.

Ad. Nr.4. Numărul bisericilor este de 6 și anume: Biserica Românească grec.-cat., 2. Biserica Românească ortodoxă, 3.Biserica romano-cat. Maghiară, 4. Biserica Reformată Maghiară, 5. Biserica evanghelică-luterană Germană, 6. Sinagoga Evreiască.

Ad. Nr.5. Deocamdată s-au deschis 8 magazine, 2 restaurante, 6 frizerii, 6 măcelării, 3 fabrici, 5 brutării, 4 pantofării, 5 tâmplarii, 2 tipografii și 6 ferării, restul atelierelor și a pravăliilor în proximele zile urmează să se deschidă.

Ad. Nr.6. Următoarele fabrici sunt pe teritoriul orașului: a/ de bere, b/ de piele, c/ de teracotă și oale, d/ de oțet, e/de săpun, f/ de sifon, g/ de ulei, h/ de cărămidă, i/ de mezeluri. Din acestea lucrează trei iar restul se pot pune în funcțiune.

Ad.Nr.7. Drumurile o parte din oraș s-au reparat de armata Sovietică împreună cu civilii și sunt în stare practicabile.

Ad.Nr.8. S-au făcut trei poduri de către armata Sovietică împreună cu civilii. Pe raza orașului alte poduri nu sunt de reparat sau construit.

Ad. Nr. 9. Am dat ordin pentru strângerea recoltei de pe câmp și pentru îngropatul viilor.

Bistrița, 21 Noemvrie 1944 Primar,

(A.N.B., fond: "Prefectura...", d. 91/1944).

5. 1944, noiembrie 22 – Bistrita

Proces verbal al consfăturii cadrelor didactice privind organizarea unui liceu și a unei școli de fete la Bistrița.

Nr. 218/1944

Proces-Verbal

Dresat azi 21 Noemvrie 1944 în ședința ce a avut loc la Prefectura Județului cu ocazia consfăturii asupra deschiderii și organizării unui liceu și a unei școale de fete în Orașul Bistrița.

Prezidează Dl. Dr. Titus Crișan subprefectul județului.

Luându-se în dezbatere problema organizării învățământului secundar din Orașul Bistrița și necesitatea începerii cursurilor având în vedere și ordinul Comandamentului militar sovietic care dispune deschiderea școalelor cât mai grabnic, membrii participanți la această ședință au hotărât următoarele:

1./Înființarea unui liceu de băieți cu 8 clase și a unui gimnaziu de fete.

2./Se alege director al acestor școale Dl. Profesor Grigore Toma.

3./Atât liceul cât și gimnaziul va funcționa deocamdată în localul din Str. Regina Maria unde a funcționat și în trecut liceul de băieți, până când va fi disponibil fostul local al comunității germane din această stradă.

4./Înscrierile la ambele școale se vor face între 1-5 Decembrie 1944. Direcțiunea școalelor va face anunțul de înscriere.

5./Începerea cursurilor va avea loc la data de 7 Decembrie 1944.

6./Se va constitui de îndată un comitet școlar.

7./Didactul se stabilește pentru cursul superior la 240 P. și pentru cursul inferior la 120 Pengo.

Domnul subprefect al județului Dr. Titus Crișan încheind conferința urează corpului didactic spor la lucru și dragoste față de problema învățământului ce mai ales astăzi se cere s-o avem pentru copiii și pentru neamul nostru.

Nemai fiind alte chestiuni de discutat ședința se ridică.

Bistrița, la 22 Noemvrie 1944

Președinte

Subprefect:

(A.N.B., fond: "Prefectura..." d. 218/1944).

6. 1944, decembrie 20 – Bistrita.

Ordonanța prefectului județului Năsăud nr. 10, privind camuflajul, circulația pe străzi și activitățile culturale.

Nr. 672-1944

Ordonanța nr.10

Noi, Dr. Ștefan I. Pop prefectul județului Năsăud, având în vedere starea excepțională impusă de necesitatea menținerii ordinii publice și a operațiunilor militare

Ordonăm

Art.1. Camuflajul locuințelor începe seara la orele 19 și durează până la orele 5 dimineața.

Art.2.Ora de închidere a restaurantelor, bodegilor, crășmelor, cafenelelor, casinelor etc., este ora 20'30.

Art.3. Circulația pe străzi între orele 21-5 este admisibilă numai în caz de absolută nevoie. Fiecare persoană este dator să poarte asupra sa legitimația eliberată de biroul populației.

Art.4. Horele țărănești, jocurile, reprezentațiile teatrale se autorizează până la orele 17. Autorizațiile se eliberează de Primăria plaselor respective și pentru orașul Bistrița de șeful poliției, pe răspundere proprie.

Programele și recitățile vor fi conforme cu actuala situație politică și socială. Primăria și șeful poliției orașului Bistrița vor încunoaștința Comandamentul Militar Rus de reprezentațiile teatrale autorizate anexând un exemplar al programului. Organele Jandarmeriei în comunele rurale , împreună cu Primăriile comunale iar în orașul Bistrița un comisar de serviciu al poliției vor participa la toate reprezentațiile teatrale , horele țărănești, jocuri, etc., sesizând imediat șefii ierarhici de orice infracțiune.

Art.5. Contravenienții la dispozițiile art.1-4 sunt pasibili de o pedeapsă de la 100-10.000 Pengo și eventual internarea în lagăr.

Art.6. Judecarea contraveniențelor este în competența Pretorilor și a șefului poliției orașului Bistrița.

Art.7. Prezenta ordonanță se va da publicității prin bătaie de tobă și afișare tuturor locuitorilor jud. Năsăud.

Bistrița, la 20 Decembrie 1944

Prefect:ss. Dr. Ștefan I. Pop

(A.N.B., fond: "Prefectura..." d. 672/1944).

7. 1944, decembrie 20 – Bistrița.

Ordonanța poliției orașului Bistrița privind măsuri de pază și securitate.

Poliția orașului Bistrița.

ORDONANȚA

1./Toți aceia cari dețin:

a./Arme de orice fel înțelegându-se și armele de lux, armele albe, baionetele, săbiile, etc., munițiuni, explozibile, echipament și haine militare.

b./Aparate de radio.

c./Aparate de fotografiat tip mic și în special aparate Leica .Urmează ca cel mai târziu în 48 de ore de la data publicării prezentei ordonanțe să le predeie fie la Primăria orașului fie la Poliție.

2./Nimeni nu poate găzdui, alimenta sau tăinui soldați germani sau unguri.

3./Circulația pe străzi este admisibilă numai între orele 5 și 21 fiecare persoană având asupra sa legitimația eliberată de Biroul populației.

4./Ora de închidere a restaurantelor , bodegilor ,cramelor ,cafenelelor ,casinelor, etc., este ora 20--30.

5./Nimeni nu poate sta pe teritoriul orașului mai mult de 24 de ore fără a fi înscris la Biroul populației.

6./Camuflajul locuințelor începe seara la orele 19 și durează până la orele 5 dimineața.

7./Fiecare locuitor va întreține în stare de curățenie trotuarul din fața casei sau localului apoi casa sau localul ce-l deține cu toate dependențele, curtea și grădina îndepărtând și cărând gunoaiele .

Acolo unde se ivește vreo boală molipsitoare , membrii familiei sau îngrijitorii lor sunt obligați a anunța imediat serviciul sanitar al orașului.

8./Se oprește cu desăvârșire introducerea pe nedrept în casele părăsite și însușirea pe nedrept a obiectelor aflate în aceste case, curți, grădini, etc.

9./Fără autorizații eliberate de autoritățile competente nimeni nu poate transporta nici un fel de mobilier, materiale, scule, mașini, cereale, beuturi, furaje, unelte, etc.

10./Toți locuitorii vor respecta cu strictețe aplicarea și respectarea prețurilor maximele.

11./Toți aceia care au ocupat și dețin case , locuri sau altfel de bunuri de-a absenteiștilor fără autorizație legală a Primăriei, vor fi imediat evacuați și deferiți justiției.

12./Se atrage atențiunea tuturor locuitorilor că contravenienții la prezenta ordonanță pe lângă pedepsele închisorii, amenzi, confiscării averei vor putea fi pedepsiți și cu internarea în lagare sau tabere de muncă.

13./Prezenta ordonanță se dă publicității azi prin afișare și bataie de tobă.

Bistrița, la 20 decembrie 1944.

Poliția orașului Bistrița

(A.N.B., fond: "Prefectura..." d. 602/1944).

8. 1945, ianuarie 24 – Bistrița.

Ordonanța prefecturii județului Năsăud nr. 35, prin care atribuțiile ministerelor sunt trecute asupra prefectului județului.

Nr.809/1945

Ordonanța nr.35

Noi, Dr. Ștefan I. Pop Prefectul județului Năsăud,

Văzând dispozițiunea dată de Consiliul Județean în ședința din 19 Ianuarie 1945. Nr. 1. P.v. relativă la reglementarea unor chestiuni în situația excepțională a județului.

Ordonăm:

Art.1. Atribuțiunile singuraticelor Ministere ca autorități tutelare sau de control trec asupra Prefectului județului.

Toate legile cari pentru anumite acte pretind aprobarea sau confirmarea Ministerială se modifică în sensul că această confirmare sau aprobare se dă de prefectul județului.

Apelurile sau petițiunile adresate Prefectului județului ca autoritate Ministerială se va timbra cu timbrul cerut de petițiunile sau apelurile adresate Ministerului.

Art.2./Aceasta ordonanță intră în aplicare pe data publicării ei.

Bistrița, la 24. Ianuarie 1945.-

Prefect:

(A.N.B., fond: "Prefectura..." d. 809/1945).

9. 1945, martie 11 – Bistrița.
Adresa prefecturii județului Năsăud prin care anunța că ziua de 13 martie, data introducerii administrației civile românești în Ardealul de Nord, va fi sărbătoare națională.
Nr.2738/1945

Către Pretura plăsii Rodna

Din înalt ordin ziua de 13 Martie 1945 se va sărbători cu deosebit fast ca sărbătoare națională, reanexarea Ardealului de Nord la România. În toate școalele se va suspenda ținerea cursurilor. În toate bisericile se va celebra un --TeDeum-- la orele 10 la care vor participa toate autoritățile. Se suspendă activitatea tuturor autorităților în această zi de mare însemnătate. La școale profesorii și învățătorii vor ține o conferință despre însemnătatea zilei și contribuția F.N.D.-ului și Armatei Sovietice la acest mare act istoric. Celebrarea serviciului divin și serbarea școlară este obligatorie. Prezentul ordin se va comunica cu toate autoritățile. Domnii Primpretori vor raporta care dintre preoți nu au celebrat --Te-Deum---ul.

Bistrița, 11 Martie 1945.

Prefect,

(A.N.B., fond: "Prefectura..." d. 2738/1945).

10. 1945, aprilie 2-Bistrița.

Regulamentul de administrare și dare în custodia imobilelor "absenteiste" din orașul Bistrița.

PRIMĂRIA ORAȘULUI BISTRIȚA

Nr.1363/1945

REGULAMENT

pentru administrarea, darea în custodie, arendare și închiriere a imobilelor și mobilelor absenteiste situate pe teritoriul orașului Bistrița.

Cap.I Dispozițiuni generale.

art.1. Orice bun imobil sau mobil, construcție - supraedificat - sau bun agricol, aflator pe teritoriul orașului Bistrița, care în urma evenimentelor determinate de situațiunea de războiu, a fost părăsit în decursul anului 1944 de către proprietarul său legitim, în mod voluntar, refugiindu-se din oraș odată cu autoritățile maghiare, sau a trupelor de ocupațiune maghiaro-germane peste granițele țării, se consideră bun absenteist și intră în prevederile prezentului regulament.

art.2. Bunurile denumite --absenteiste-- sunt: construcțiile supraedificate destinate a servi drept locuințe, supraedificatele marilor și micilor industrii împreună cu terenurile pe cari au fost clădite, suprafețele agricole/ arator, fânaț, etc/, grădinile pomicole și zarzavaturi, parcele de case și grădini intravilane precum și în general orice bun imobil sau mobil, industrial sau agricol împreună cu instrumentele industriale și agricole/ mașini industriale și agricole/ afectate exploatării industriale sau agricole a realității părăsite. Se mai consideră bun --absenteist-- toate mobilele din locuințe împreună cu accesoriile lor, uneltele și ustensilele din gospodărie precum și animalele de prăsilă și de tracțiune de orice soi rămasse fără stăpân sau lăsate în păstrare unei persoane cu domiciliul stabil sau vremelnic din oraș.

art.3. Bunurile absenteiste determinate în articolul precedent se administrează, până la noi dispozițiuni emenate de la autoritatea centrală a Statului Român de către primăria orașului, prin organele sale deliberative și executive.

În acest scop, primăria orașului, va face recensământul tuturor proprietăților absenteiste din raza orașului. Recensământul se va face pe categorii de proprietăți clasificate după natura lor și a ramurilor de producție după cum urmează:

a./ imobile supraedificate, construcțiuni de orice fel destinate a servi drept locuințe familiare.

b./imobile agricole destinate a servi producția de cereale și plante furajere sau leguminoase.

c./ grădini pomicole.

d./terenuri virane și parcele pentru construcțiuni.

Cap.II Norme de administrare a bunurilor absenteiste

art.4. Bunurile --absenteiste-- se administrează de primăria orașului prin darea în custodie a imobilelor și darea în folosință temporară a mobilelor părăsite.

Darea în custodie cuprinde în sine închirierea sau arendarea imobilelor după natura lor.

Darea în folosință constă din predarea unui bun mobil/instrument industrial sau agricol etc/ în folosința cuiva până la revocare din partea organelor competente ale primăriei orașului.

Imobilele, în general, se dau în custodie unui singur cap de familie, care este în drept a da în chirie sau a arenda, unul sau mai multe apartamente sau o parte din suprafețele agricole terților, cu aprobarea prealabilă a primăriei orașului.

În acest din urmă caz custodele răspunde, el singur, față de primărie pentru încasarea și plata la timp a chiriei sau arenzii stabilite pentru întregul bun imobil sau mobil.

Mobila rămasă în casă după evaluare se va vinde, iar sumele rezultate din vânzare se vor depune la Bancă la articolul special în favorul --capturei de război--.

art.5. Darea în custodie a imobilelor are loc, la cererea părții interesate, prin decizia consiliului comunal, adusă în baza propunerii în scris a referentului în chestiuni de locuințe, la nevoie după ascultarea părții interesate sau cercetări la fața locului prin comisii speciale emise din sânul consiliului comunal.

art.6. Pentru coordonarea lucrărilor de recensământ, conducerea registrelor evidente și pregătirea actelor scripturistice, se înființează pe lângă primăria orașului un birou al bunurilor absenteiste, condus de un șef de birou și compus din un număr suficient de funcționari auxiliari, după nevoie.

art. 7. Consiliul comunal va decide asupra cererilor prin hotărâri în scris dând preferințe următoarelor categorii de cetățeni.

a./ invalizi de războiu.

b./ luptători de pe front din războiul actual.

c./ văduvele de războiu din ambele războaie mondiale.

d./ familiștii neavând nici un fel de avere mobilă.

e./ localnicii.

f./ petiționarii trebuie să fie locuitori ai comunei și să dovedească această calitate prin arătarea N-rului de înscriere la Biroul populației.

g./ Proprietarii de case cari au primit în custodie case de locuit, sunt obligați de a pune la dispoziția primăriei casa proprie spre închiriere.

h./ Raportul de custodie încetează prin abdicarea lui de către primărie sau custode. Termenul de abdicare pentru ambele părți este de 30 de zile.

Cap. III Impunerea bunurilor absenteiste

art. 8. Impunerea bunurilor absenteiste se face de către o comisiune compusă din un consilier comunal desemnat de consiliul comunal, de un reprezentant al județului, delegat de consiliul județean și doi reprezentanți ai cetățenilor interesați.

La impunerea prăvăliilor, atelierelor, magaziiilor, fabricilor, întreprinderilor și instalațiunilor industriale comisia de impunere se completează cu doi reprezentanți ai sindicatelor interesate.

art. 9 Impunerea se face în baza unui proces verbal de impunere redactat în dublu exemplar, din care un exemplar se va preda părții interesate, iar al doilea, se va păstra la arhivă. Procesul verbal de impunere va cuprinde următoarele date:

a./ numele absenteistului.

b./ numele custodelui.

c./ strada și numărul casei.

d./ numărul încăperilor.

e./ chiria stabilită lunar.

f./ data închirierii.

art. 10. Custodele este obligat a plăti toate impozitele și taxele fundamentale către stat, județ și comuna, precum și restanțele de curent electric, apă și canal datorate comunei, îndeplinind astfel obligațiunile proprietarului. Sumele plătite cu acest titlu se calculează în chiria/arenda/ lunară scadentă în favorul custodelui respective a chirieșului sau arendașului, după caz

art. 11 Custodele va prelua imobilul cu inventar, plătind drept taxă de inventariere suma de 30 (treizeci) Pengo la o persoană de fiecare zi de inventariere. Sumele încasate la acest articol sunt destinate a servi pentru acoperirea cheltuielilor de personal și material ivite în legătura cu administrarea imobilelor. Pentru acest scop se va înființa în bugetul pe exercițiul 1945 un articol special cu redactarea "Fond pentru acoperirea cheltuielilor de administrarea imobilelor absenteiste" la venite și cheltuieli.

Cap. IV Chiria și arenda bunurilor absenteiste

art. 12 Imobilele date în custodie și clasificate după natura lor conform articolului 3. din prezentul regulament vor fi impuse cu chiria / arenda / după cum urmează:

a./ Imobilele supraedificate, destinate a servi drept locuințe se împart în trei clase / 3 /.

b./ Imobilele agricole se împart în opt / 8 / clase de arendă conform cadastrului sau a actelor originale de impunere din trecut.

c./ Terenurile virane și parcelele de construcțiuni se împart după așezarea lor, în trei / 3 / clase de arendă.

d./ Imobilele industriale și agricole, ustensiile, instalațiunile industriale și agricole, mașinile de ori ce fel precum și mijloacele de transport mecanizate și de tracțiune animale se impun cu chirie după valoarea obiectului închiriat.

art. 14 Impunerile rămase definitive devin scadente în a 5-a zi a fiecărei luni, anticipativ. Cei cari nu vor achita la timp ratele scadente vor plăti o dobândă de întârziere de 6 % după suma scadentă, iar în caz de neplată altor trei rate scadente / chirie sau arendă / consecutive, raportul de custodie / arendă sau chirie / se desființează deplin drept, fără somațiune sau punere în întârziere și fără alt amestec judecătoresc.

În acest din urmă caz custodele / chirieș sau arendaș / este obligat a evacua imobilul în termen de 48 ore și a-l pune la dispoziția primăriei, biroul imobilelor absenteiste, sub răspundere de inventar.

art. 15 După imobilele date în custodie se percepe, în favorul primăriei orașului, următoarele taxe:

a./ pentru locuințe se percepe o taxă de autorizație de 30 P.

b./ pentru imobile agricole ---/--- ---/--- 40 P.

c./ pentru imobile industriale ---/--- ---/--- 50 P.

c./ pentru fabrici ---/--- ---/--- 150 P.

Cap. V Investițiuni

art. 16. Cheltuielile de investițiuni făcute de custode / chirieș sau arendaș / rămân în favorul imobilului, prin urmare ele nu pot fi invocate de susnumiții pentru a fi scăzute din chiria sau arenda datorată după imobil. Se exceptează însă cazul când imobilul, din cauza avariilor și a stricăciunilor ce a suferit în urma evenimentelor de războiu, a devenit în total sau în parte de nelocuit sau nefolosibil.

În acest din urmă caz, comisia edilă, prin cercetări la fața locului va stabili natura și mărimea reparațiilor ce urmează a se efectua. Cercetările, cuprinse într-un deviz tehnic, se vor înainta consiliului comunal pentru decizie. Deciziunea consiliului în această materie este definitivă și executorie și nu are remediu de drept.

Instanțe de apel

art.17. Împotriva hotărârii consiliului comunal prin care se soluționează cererea unei părți pentru darea în custodie/închiriere-arendare/ a unui imobil sau bun mobil absenteist se poate apela în termen de 15 zile de la data înmânării hotărârii, la Prefectura Județului Năsăud.

art.18. Toate dispozițiunile anterioare contrare prezentului regulament sunt și rămân abrogate.

Din ședința consiliului comunal

De la 2 aprilie 1945.

Bistrița, la 2 Aprilie 1945.

Primar,

Aprobat de Prefectura Județului Năsăud sub Nr..../1945 din.....1945.

Bistrița, la1945.

Prefect,

(A.N.B., fond: "Prefectura..." d. 43/1945).

11. 1945, aprilie 10-Bistrița.

Declarația primarului orașului Bistrița în legătură cu incidentul avut cu un cetățean maghiar, în problema arborării culorilor naționale maghiare.

Declarație

Subsemnatul, Alexandru Mureșanu primarul orașului Bistrița declar următoarele:

În ziua de 15 martie 1945, fiind în cabinetul Dlui Comandant Militar Sovietic al Garnizoanei Bistrița la o conferință oficială împreună cu toți șefii autorităților locale la un moment dat a intrat în cabinet Kis Joan din Bistrița care nu știu cu ce drept și pentru ce motiv a venit în fața mea revoltat arogant și cu ton ridicat amenințându-mă cu pumnul mi-a cerut socoteală zicând că: "Cu a cui ordin și pe ce bază ai dispus vopsirea în roșu a rudei pavilionului de pe monumentul din fața primăriei ?-- Eu i-am răspuns că personal și pe răspunderea proprie în calitate oficială ce dețin am dispus aceasta.

La acest răspuns al meu dl. Kis Joan și mai revoltat și amenințător s-a năpustit asupra mea gata să mă lovească spunându-mi că -- Dacă de pe acea rudă va dispărea respectivi voi vopsi acoperind tricolorul roșu alb verde atunci și eu voi dispărea de pe fața pământului".

Totodată numitul m-a amenințat că mă va aresta dacă voi executa cele dispuse de mine.

La aceste insulte, amenințări și ultragii a intervenit primul, dl. Gluvacov secretarul partidului comunist, Dl. Lowi Bernat șeful siguranței și Dl. Șovu Răcătoianu Comandantul Legiunii de Jandarmi civili Năsăud, cari la fel au fost amenințați de către acest Kis Joan cu arestarea.

Menționez că în fața primăriei Bistrița există un monument pe care se înalță o rudă de pavilion ce era vopsită în spiral cu culorile roșu, alb-verde care a fost ridicat în timpul stăpânirii fascisto-hitleriste, și pe care am dispus vopsirea cu roșu drept recunoștință și omagiu bravei armatei roșii eliberatoare.

Cu toate acestea d-lui Kis Joan nu i-a convenit această măsură luată de mine și pretindea ca să rămână pe mai departe culorile roșu-alb-verde disprețuind și desconsiderând complet culoarea roșie.

Cer cercetarea cazului, darea în judecată și pedepsirea susnumitului.

Aceasta îmi este declarația pe care o susțin și o semnez.

Bistrița, la 10 aprilie 1945

primarul orașului Bistrița

(A.N.B., fond : "Primăria orașului Bistrița", d. 2/1944).

12. 1945, aprilie-București.

Comunicatul Băncii Naționale a României privind paritatea la care se vor schimba monedele străine care au circulat în Ardealul de Nord.

BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI

COMUNICAT

Se aduce la cunoștință populației din Ardealul de Nord, care posedă pengo sovietici, ruble și lei sovietici, monetă primită în plată de la armata sovietică eliberatoare, precum și pengo unguri, că Ministerul Finanțelor de acord cu Onorata, Comisie Interaliată de Control, a hotărât retragerea din circulație a acestor monede.

Operațiunea de schimb se va efectua, prin mandat pentru Ministerul Finanțelor, de către Banca Națională a României, prin agențiile și oficiile sale înființate în Ardealul de Nord, va începe în dimineața zilei de 29 aprilie și va dura până în seara de 14 mai 1945.

În zilele de sărbători legale: 1,6,7 mai 1945, birourile băncii vor fi închise. Cursul de schimb este:

- 1 pengo sovietic = 27 lei
- 1 pengo ungar = 27 lei
- 1 rublă = 36,10 lei
- 1 leu sovietic = 5 lei

Contravaloarea totală în lei a monetelor depuse la schimb se va plăti imediat, în următoarele limite: a) până la suma de 400.000 lei, depunătorilor particulari;

b) până la suma de 1.000.000 lei, depunătorilor de firme individuale;
c) până la suma de 5.000.000 lei, depunătorilor de mari întreprinderi cu capital colectiv, autorităților și oricăror organizații legal constituite (pentru fondurile proprii).

Restul sumei depășind limitele de mai sus, se creditează la Banca Națională a României adică rămân depuse în cont pe numele declarantului, și, va fi plătită mai târziu, după primirea instrucțiunilor ce se vor da de către Ministerul Finanțelor, eliberându-se depunătorului duplicatul declarației de depunere, semnat de casierul Băncii Naționale a României.

Monedele declarate pot fi depuse și declarate prin: autorități, bănci syndicate, primării, notariate comunale, precum și orice alte organizații *legal constituite*, întocmindu-se tabloul nominal de depunători, însoțite de declarațiile individuale ale acestora. Formularele se vor procura de asemenea gratuit, de la Banca Națională a României.

Plata valorilor declarate pe tablouri colective se va face ținându-se seama de calitatea fiecărui depunător trecut în tablou, în funcție de sumele arătate mai sus. Se recomandă a se întocmi tablouri separate, pentru fiecare categorie de depunători.

Tablourile vor conține pe lângă nume: adresă (domiciliul stabil), coloana cu felul monetelor depuse, suma primită, în lei și, restul de plată în lei.

BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI

(A.N.B., fond : "Prefectura....", d.313/1945.).

13. 1945-mai 28-Bistrița.

Ordin circular al prefecturii județului Năsăud prin care sunt abrogate ordonanțele prefecturii din perioada 13 octombrie 1944-9 martie 1945.

Ordin Circular

Către:

Preturi, Notariate, Poliția orașului, Adm. Financiară, Posturile de Jandarmi, și tuturor autorităților

La Reședință

Cu data anexării Ardealului de Nord la patria mamă, toate ordonanțele Prefecturii, date în epoca de tranziție de la 13 Octombrie 1944 și până la data de 9 Martie 1945, sunt abrogate, intrând în vigoare legile românești.

Bistrița, la 20 mai 1945.

Prefect: Dr. Ștefan I. Pop

(A.N.B., fond: "Prefectura...", d. 6895/1946).

14. 1945,iulie 19-Bistrița.

Statistica privind pagubele cauzate de război orașului Bistrița.

Centralizator

2. Județul Năsăud

	Nr. Imobilelor distruse total 5	Nr. Imobilelor avariate peste 30% 8
3. Numărul imobilelor sinistrate:		
A. clădiri cu locuințe.....	3	
B. clădiri publice.....	1	
C. clădiri cu întreprinderi particulare.....	4	3
D. clădiri cu industrie.....	1	1
Total:	5	8
4. Suprafața construită totală a imobilelor sinistrate :		
/suprafețele desfășurate	Distruse total	Avariate peste 30%
a parterului și a etajelor/	m.p.	m.p.
	3.289,70 m.p.	4.934,40 m.p.
A. clădiri cu locuințe.....	1840 m.p	
B. clădiri publice.....	1336 m.p.	
C. clădiri cu întreprinderi		
Particulare.....	2.641,70	1518 m.p.
D. clădiri cu industrie.....	648	235,40 m.p.
Total:	3.289,70	4.934,40 m.p.

5. Diverse clădiri și lucrări publice, sau de utilitate publică, distruse total, sau avariate peste 30% cu arătarea caracteristicilor, /Nr. Etajelor, suprafața totală a parterului și etajelor, felul construcției - de zidărie, cu schelet de beton armat, cu schelet de fier cu planșee de lemn sau de beton etc./ cu arătarea felului stricăciunilor.

A. clădiri industriale:

1. fabrica de bere- distruse total instalațiile de forțe și fabricație 75%

Costul aproximativ al refacerii: 900.000.000 lei

2. fabrica de spirt- distruse toate instalațiile de fabricație 65%

Costul aproximativ al refacerii: 600.000.000 lei

3. fabrica de tăbăcărie - compusă dintr-un etaj, planșee de cărămidă, grinzi de lemn, cu o suprafață totală de 1024 m.p.. Clădirea distrusă 60%, instalațiile 100%.

Costul aproximativ al refacerii: 600.000.000 lei

4. fabrica de cherestea- cu o suprafață totală de 640 m.p.. Partea zidăriei distrusă 50%.

Instalațiile mecanice au fost ridicate de armata germană.

Costul aproximativ al refacerii: 300.000.000 lei

5. moara sistematică- suprafață totală de 293,70 m.p. Clădirea distrusă 50% se compune dintr-un etaj și parter, planșee din lemn. Instalațiile mecanice distruse 100%.

Costul aproximativ al refacerii: 120.000.000 lei

6. moara sistematică- cu o suprafață totală de 640 m.p. distrusă 55%. Se compune dintr-un etaj și parter, planșee din lemn. Instalațiile mecanice distruse 80%.

Costul aproximativ al refacerii: 100.000.000 lei

7. auto-garaj- cu o suprafață totală de 1518 m.p. distrusă, compus dintr-un etaj de beton armat. Clădirea distrusă 60%, instalațiile mecanice 100%.

Costul aproximativ al refacerii: 1.000.000.000 lei

A. Centrale de energie

1. Uzina electrică/ termo si hidro-electrică/, cu o suprafață totală de 648 m.p.. Clădirea cu zidăria de cărămidă distrusă 85%, iar instalațiile mecanice 100%.

Costul aproximativ al refacerii: 895.000.000 lei

B. Rezervoare de apă, din beton armat având o capacitate de 600 m.36 distruse 85%.

Costul aproximativ al refacerii: 25.000.000 lei

E. Frigorifere pentru abator, din beton armat, cu o suprafață totală de 235,40 m.p.. Clădirea distrusă 65% iar instalațiile mecanice 85%.

Costul aproximativ al refacerii: 110.000.000 lei

G. Magazii de cherestea din lemn, cu o suprafață totală de 520 m.p. distruse 100%.

Costul aproximativ al refacerii: 3.500.000.000 lei

6. Căi și mijloace de comunicații și transport.

a.) Poduri:- două din beton armat pentru pietoni și susținerea conductelor de apă cari alimentează orașul, distruse 90%.

Costul aproximativ al refacerii: 50.000.000 lei

Total: 8.200.000.000 lei

Din totalul de lei 8.200.000.000 pagubele suferite de Primăria orașului de reședință Bistrița, sunt de lei 1.800.000.000. Posibilități financiare și tehnice pentru executarea lucrărilor de refacere, nu sunt.

Propuneri: În cea ce privește bunurile ce formează proprietatea Primăriei orașului, respectiv sumele necesitate pentru acoperirea cheltuielilor se vor putea obține prin contractarea unui împrumut de la Creditul Județean și Comunal pe lângă o subvenție din fondul comun al Ministerului de Interne.

Bistrița, 30 mai 1945 Sef serv. tehnic Primar:

(A.N.B., fond: "Primăria...", d. 37/1945).

15. 1945,iulie 19-Bistrița.*Raport al primăriei privind situația orașului din punct de vedere economic, social, politic.*

Nr. 5591-1945

RAPORT

De situația orașului Bistrița din punct de vedere social, politic, etc. întocmit în conformitate cu dispoziția Ordinului Inspectoratului General al Circumscripției III-a Cluj Nr. 723 din 4 iulie 1945 .-

I. SOCIAL

Orașul Bistrița, așezat între 42°8-- 42°10- longitudine estică de la meridionalul Ferro și între 47°6-- 47°10- latitudine nordică , cu o altitudine ce variază între 400-680 metri deasupra nivelului mării Adriatice , având o poziție Nord-Estică în valea parcursă de râul cu același nume, este centrul de gravitate din punct de vedere social , politic. economic.etc pentru întreg județul purtând veche denumire istorică --Năsăud”.

Rămășiță a unor străvechi alcătuiți omenеști, cu urme până în cele mai îndepărtate vremi. orașul a fost un târg de negustori și meseriași, cu caracteristica lui de piață de desfacere pentru produsele animale, piei și derivate. creșterea animalelor fiind principala preocupare a locuitorilor din județ.

Devenind un centru al industriei casnice și al meseriilor acest oraș a atras, în mod natural, tot felul de elemente meșteșugari străini, cari s-au așezat apoi aci pentru a-și câștiga existența în mijlocul neamului românesc care umple județul în covârșitoare majoritate. Orașul prezintă astfel, din punct de vedere al componentei lui un aspect colorit, reprezentate fiind aproape toate neamurile europene de răsărit și apus.

În prezent orașul are o populațiune de 9.151 --nouă mii una sută cincizeci și una suflete. cari repartizate pe naționalități etnice prezintă următoarea oglindă:

Români	5.486 suflete
Maghiari	2.818 suflete
Germani	347 suflete
Evrei	300 suflete
Alții	200 suflete

Total: 9.151 suflete

Aceste, repartizate pe sexe dau următorul tablou:

	<u>Bărbați</u>	<u>Femei</u>
Români	2.310	3.176
Maghiari	1.153	1.665
Germani	145	202
Evrei	214	86
Alții	91	109

Total:	3.913	5.238
Total general	9.151	

Față de expunerea de mai sus mișcarea populațiunii prezintă următorul aspect:

NAȘTERI

În timpul de la 1 Ianuarie 1945 până la 15 Iulie 1945

ROMÂNI	Nr. născuților	MAGHIARI	Nr. născuților	EVREI	Nr. născuților	GERMANI	Nr. născuților	TOTAL GENERAL
Gr.cat.	48	Rom.cat.	20	Izr.	1	Ev. Lut.	-	
Ortodox	11	Reformat unitar	14 5			Baptist	2	
TOTAL	59	total	39	total	1	total	2	101

CĂSĂTORII

Încheate în timpul de la 1 Ianuarie 1945 până la 15 Iulie 1945.

ROMÂNI	Nr. Căsătoriilor	MAGHIARI	Nr. Căsătoriilor	EVREI	Nr. Căsătoriilor	GERMANI	Nr. Căsătoriilor	TOTAL GENERAL
Gr.cat.	30	Rom.cat.	4	Izr.	2	Ev. Lut.	1	
Ortodox	4	Reformat unitar	5		-	Baptist	1	
TOTAL	34	total	9	total	2	total	2	47

Înceate în timpul de la 1 Ianuarie 1945 până la 15 Iulie 1945.

ROMÂNI	Nr. Morților	MAGHIARI	Nr. Morților	EVREI	Nr. Morților	GERMANI	Nr. Morților	TOTAL GENERAL
Gr.cat.	40	Rom.cat.	6	Izr.	1	Ev. Lut.	15	
Ortodox	11	Reformat unitar	11		1	Baptist	-	
TOTAL	51	total	17	total	2	total	15	

Doleante și propuneri:

Orașul, după data de 30 august 1940, a fost invadat de străini, proveniți din Ungaria, cari s-au așezat aci ca favorizați, în dauna elementului autohton. Acești străini întrețin încă în sânul Maghiarilor băștinași o vie agitație cu vise din trecut și îndeplinirea idealului lor de Imperiu dunărean, în dauna statului românesc. Se pare că regimul maghiar în retragere, după ce au golit până la ultimul ban casele de păstrare ale autorităților publice, au împărțit aceste sume între străinii rămași în oraș ca elemente de propagandă subversivă și agitatori de profesiune. Aceștia consumă, fără a produce, și fără a avea câștiguri cari să justifice proveniența valorilor de cari dispun.

Să se ia măsuri urgente pentru triarea acestor elemente, iar străinii veniți după 30 august 1940 în oraș să fie trecuți peste graniță.

II. POLITIC

Comuna politică Bistrița este persoană juridică, reședință de județ, cu o suprafață de 5.916 jughăre și 1278 stj.p.

Orașul, reședință de județ, este încadrat cu toate instituțiile de Stat și particulare, cari caracterizează o activitate socială mai intense, având Tribunal, Prefectură de județ, Judecătoria Mixtă, Spital de Stat, Sanatorii, Casă Cercuală pentru asigurări sociale, Școală de Ucenici cu cămin, Liceu de Stat, Școli Primare și Grădinițe de copii de Stat și confesionale maghiare, notar public, Ambulator policlinic, Stațiunea Meteorologică, Poștă, Telefon, Telegraf, Gară c.f.r. în refăcere și gară pentru autobuse.

Liceul german și școlile medii de băieți și fete, școlile primare și grădinițele de copii confesionale germane, prin plecare în masă a germanilor /sașii/ și retragerea lor, odată cu autoritățile maghiare, nu mai funcționează, iar localurile cari au adăpostit școlile sunt goale neocupate de nimeni.

Viața politică pulsează în jurul grupărilor politice încadrate în F.N.D.; alte grupări politice nu activează. Interesul pentru viața politică este în genere slab, o mare parte din bărbații plecați deportați sau concentrați pentru serviciul militar încă nu s-au reîntors, lupta pentru existență este grea, rănilor cauzate de războiu sunt mari și adânci.

Absenteiști:

Odată cu retragerea autorităților maghiare, cu care au făcut cauză comună pentru oprirea elementului autohton. Germanii/Sașii/ organizați în gruparea politică "Volskbund der Deutschen in Siebenburger" au părăsit aceste ținuturi în mase, cu intențiunea de a se reîntoarce odată cu armatele germano-maghiare victorioase. La fel au plecat marea majoritate a maghiarilor băștinași și cei proveniți din vechea Ungarie trianonică. Bunurile acestora, reprezentând averile imobile și mobile de la câte au fost expropriate prin legea pentru reforma agrară și colonizate în primul rând cu populațiunea românească nevoiașă din Țara Moților.

Imobilele urbane, adică clădirile, sunt administrate de Serviciul "Casa de Administrare a Bunurilor Inamice de pe lângă Prefectura județului" prin custozi, cari la rândul lor au dat în chirie locuințele sau apartamentele imobilelor elementului băștinaș, functionari publici și particulari, mici meseriași, muncitori agricoli etc.

Propuneri: O mare parte din Sașii și Ungurii plecați, considerați absenteiști, se reîntorc. Deocamdată sunt adunați în lagăre, unde execută muncă publică, de interes obștesc. Acești absenteiști să fie considerați cetățeni străini. Cei vinovați să fie judecați de tribunal, iar cei găsiți nevinovați să fie trimiși peste granițe. Să se imite exemplul Cehoslovaciei care prin schimb de populațiune caută a scăpa de elementele străine, cari în momentele de grea cumpănă devin o sarcină periculoasă pentru existența Statului.

III. ORDINE PUBLICĂ

Poliția orașului Bistrița, pe lângă toate eforturile ce le face, nu poate asigura decât parțial menirea ei. Aceasta din cauză că este încadrată cu prea puțin personal de specialitate.

Propuneri:

Să se majoreze cadrele Poliției orașului Bistrița în primul rând cu elemente de specialitate având pregătirea profesională necesară.

IV. STAREA DE SPIRIT

Raportul dintre naționalitățile conlocuitoare este dacă nu dușmănos, cel puțin rău. Eforturile ce se fac din partea organizației F.N.D. pentru a armoniza interesele diferitelor naționalități din oraș au dat până acuma numai rezultate parțiale.

Populațiunea românească din județ reprezentând 92% din totalul populațiunei se consideră nedreptățită de faptul că celelalte naționalități participă în proporție prea mare la viața politică, în cadrul organizațiilor politice existente.

Propuneri: Să se elaboreze de urgență regulamentul de aplicare a legii pentru dobândirea naționalității în teritoriul Ardealului de Nord. Cei străini și cari au optat pentru alta naționalitate să fie expulzați.

V. APROVIZIONAREA

Aprovizionarea orașului cu elemente de primă necesitate este sub toată critica. Nu este nici un fel de organizație pentru prevederea populației cu pâine, zahăr, untură, lemne și petrol. Serviciul economic județean, înființat prin noua lege de organizare este încă în curs de organizare.

Propuneri: Înființarea sistemului de cartel pentru pâine, zahăr, untură și lemne, distribuind populației aceste produse săptămânal sau lunar, după cum se va crede de cuviință. Această măsură este a se aplica de urgență, mai ales că prin blocarea cerealelor numai producătorul este în drept a măcina la mori, restul populației fiind îndrumată a se aproviziona cu cereale din comerțul liber, unde prețurile sunt exagerat de mari. Spre exemplu: prețul pâinei este de lei 500 pâinea având o greutate de 2 kg. Celelalte alimente precum zahărul, untura lipsesc cu desăvârșire și se vând cu prețuri exorbitante.

VI. ECONOMIC /COMERȚ/ INDUSTRIE

Comerțul este în fașe, mica industrie mișcă greu din cauza lipsei de materii prime, materiale și brațe de muncă. Îmbrăcămintea, încălțămintea, lănceria și celelalte textile lipsesc aproape cu desăvârșire și nu pot fi procurate decât în condițiuni foarte grele. În oraș a luat ființă o Cooperativă care tinde să acapareze toate ramurile de producție industrială și comerțul, în dauna micului industriei și în genere a clasei muncitorești.

Cooperația are menirea de a fi un organ de control/pentru/ a comerțului liber, nivelând prețurile și căutând a inunda specula mijlocitorului în dauna consumatorului.

Propunere: A se lua măsuri pentru ca Cooperativele să nu se abată de la adevărata lor menire, interesul Statului nefiind acela de a ruina o clasă socială.

VII. AGRICOL

Orașul are o suprafață totală de : 5916 jugăre cadastrale și 1278 stâneni pătrați.

Aceasta repartizată pe ramuri de cultură prezintă următorul aspect:

a./ Arător	1829 jug. 1263 stj.p
b./ Fânaț	3791 jug. 1496 stj.p
c./ Pășune	295 jug. 119 stj.p

TOTAL: 5916 jug. 1278 stj.p

adecă: cinci mii nouă sute șase-sprezece jug. una mie două sute șaptezeci și opt stâneni pătrați, din suprafața totală aproximativ 3800 jug. adecă: trei mii opt sute jugăre se aflau în proprietatea Germanilor/Sași/ cari aproape fără excepție au părăsit orașul refugiindu-se în Germania.

Pământurile părăsite au fost expropriate pe baza Decretului Lege Nr. 187/1945, și atribuite agricultorilor cu mai puțin de 5 hectare proprietate precum și celora cari fiind agricultori nu aveau deloc proprietate agricolă.

S-au expropriat cca. fânaț și arător..... 1900 jugăre din cari s-au împroprietărit agricultorii din localitate cu cca. 1700 jugăre rămânând o rezervă de Stat de cca. 200 jugăre.

Recolta ce se poate prevedea se prezintă sub mediocră, deoarece o mare parte din suprafețele expropriate, din cauza lipsei de animale de tracțiune, unelte agricole și brațe de muncă, au fost lucrate cu mari întârzieri. Altă cauză este și întârzierea aplicării reformei agrare ceea ce a avut drept consecință întârzierea lucrărilor de arat și semănat.

Însămânțări de grâu de toamnă s-au făcut, din cauza evenimentelor de război, foarte puține. Semănături de grâu de primăvară s-au făcut în mică măsură, agricultorii neavând semințe de grâu de primăvară decât în cantități insuficiente. Aceste lipsuri au fost acoperite semănând orz, ovăz și în special porumb.

Lucrările de întreținere se lovesc de mari greutatea din cauza lipsei brațelor de muncă. Prețurile zilnice plătite muncitorilor agricoli sunt în disproporție cu valoarea recoltei produse, producând mari pagube cultivatorului. Agricultorul este pus în situațiunea de a nu putea plăti prețurile exagerate arătate mai sus, și este silit a-și lucra pământul doar cu ajutorul membrilor familiare. Din această cauză pământul nu se lucrează cum ar trebui sau se lucrează numai parțial și superficial.

Fânațele sunt excepțional de bune, dar din cauza timpului ploios care persistă și a lipsei brațelor de muncă o mare parte din recolta abundentă se pierde putrezind sau rămânând pe câmp.

Situația pomicolă este bună. Se prevede o recoltă bogată, însă calitativ produsele vor fi inferioare, producătorii neavând aparate și materialul necesar pentru a efectua la timp stropitul preventiv în contra boalelor criptogamice.

În urma acțiunii de intensificare a culturii de zarzavaturi în grădini, loturi virane etc, situația zarzavaturilor se prezintă mulțumitoare, deși aprovizionarea în trecut a orașului cu aceste produse se făcea de către locuitorii Sași, azi aflați în refugiu, în Ungaria și Germania.

Stocul de vite cornute, cabaline și porcine este redus atât cantitativ cât și calitativ în urma jafurilor comise de armatele maghiaro-germane cari în retragerea lor au ridicat cu forța toate vitele ce le-au ieșit în cale, neputând scăpa decât cele ascunse prin păduri și munți. Au fost ridicate de asemenea de la Economatul orașului tot ce a fost mai bun în animale de prăsilă, cai precum și toate vehiculele, harnașamentele până și mașinele agricole.

Stocul animalelor de prăsilă și reproducție se află într-o stare alarmantă.

Doleanțe:

În urma acțiunii de împroprietărire cu pământ a celor lipsiți de pământ și în urma descreșterii dezastruoase a stocului de animale de tracțiune precum și din cauza lipsei mașinilor și uneltelor agricole, suprafețele expropriate nu se pot lucra la timp și în condițiuni satisfăcătoare. Marea majoritate a împroprietărilor nu posedă nici experiență dar nici cunoștințele

practice necesare pentru a cultiva pământurile ce le-au fost atribuite, în mod rațional. Deoarece la aplicarea exproprierilor s-au ivit greutăți în ceea ce privește împărțirea și împroprietărirea pământului după calitate, comisia locală de împroprietărire a fost nevoită a parcela suprafețele după calitate. În forma aceasta împroprietăritul a primit o parte din cea ce i se cuvenea la șes și o parte la deal, în altă secțiune.

Efectul este că prin deplasările dintr-un sector unde se află o parcelă ce a fost atribuită, în alt sector unde se află cealaltă parcelă a sa, agricultorul pierde mult timp, iar pământul nu poate fi lucrat așa după cum trebuie.

Din lipsă de semințe selecționate nu se poate produce o recoltă de calitate.

Lipsa mașinilor și a uneltelor agricole și înlocuirea acestora prin brațe de muncă a făcut ca muncitorul agricol să fie foarte căutat, scump și pretențios.

Propuneri:

Pentru a putea cultiva în condițiuni optime pământul expropriat, se propune înființarea de asociațiuni sau Cooperative agricole înzestrate cu mașini și unelte agricole. Să se instituie un organ de îndrumare și control având menirea de a supraveghea, îndruma și controla activitatea celor împroprietăriți, dându-le acestora toate mijloacele și predându-le în cursuri practice toate cunoștințele de care au nevoie pentru cultivarea pământului.

Asociațiile agricole sau Cooperativele să fie înzestrate și prevăzute cu semințe selecționate cari s-ar preda sub control cultivatorilor.

Să se procure cu ajutorul asociațiilor toate aparatele și materialele necesare pentru combaterea cu ajutorul specialiștilor a insectelor și bolilor criptogamice la pomii fructiferi.

Agricultura, altă dată înfloritoare la noi a rămas în urma stărilor de războiu complect distrusă. Să simte nevoia a se aduce stupi sistematici cu familii, a caror lipsă s-a văzut chiar și la fecundarea florilor la pomii fructiferi.

Pentru refacerea stocului de vite de rasă, înzestrarea orașului cu reproducători de rasă și selecționarea lor din cadrul stocului de vite existent.

Având în vedere faptul că stocul de vite din oraș a scăzut în mod simțitor, aproape până la dezastru, deoparte în urma jafului armatelor maghiaro-germane în retragere, deoparte din cauza contribuției la sacrificiul Armistițiului precum și din cauza faptului că reprezentanții autorităților Sovietice au considerat vitele rămase de la populația Germană refugiată drept pradă de războiu ridicându-le și transportându-le în U.R.S.S., propunem scutirea pentru viitor a crescătorilor de vite din această regiune de sub obligațiunea de a mai contribui în contul Armistițiului. În caz contrar rămânem fără vite. Propunem mai departe ca vitele ridicate de armata Sovietică de la absenteiști să fie calculate în contul Armistițiului, deoarece aceste animale nu au format niciodată proprietatea armatelor germano-maghiare beligerante ci sunt rămase de la cei cari fie forțat, fie benevol, s-au retras din această regiune, odată cu autoritățile maghiare.

În schimb s-ar putea livra în contul Armistițiului lemn de construcție și de foc de cari județul este foarte bogat.

Pentru a reface stocul de porcine ar fi necesar a se aduce din regiuni mai bogate vieri și scroafe de prăsilă.

Propunem ca la îndeplinirea condițiunilor de Armistițiu să se facă o repartitie justă pe toate categoriile de cetățeni ușurând astfel sarcina agricultorilor cari până în prezent suportă aproape singuri această contribuție.

Păduri

Primăria orașului Bistrița dispune în hotarul orașului de un domeniu forestier în suprafață de 1.117 hectare, amenajat încă din anul 1936 cu amenajament aprobat de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Deciziunea Nr. 259.478/1938, publicată în Mon. Of. Nr.36 din 1938.

Orașul mai dispune în hotarul comunei Cușma și Pietriș din județul Năsăud la o departare de 30 km de oraș, de o suprafață împădurită neamenajată de cca. 60 jugăre cadastrale adică șase zeci jugăre cadastrale. Scopul acestei întinderi împădurite este protejarea izvoarelor captate, cari alimentează orașul Bistrița cu apă potabilă. Pădurii i se aplică regimul prevăzut în amenajament.

Orașul mai dispune în hotarul orașului de o pășune comună în suprafață de 218 hectare și 38 stânjani. În afară de aceasta orașul a primit cu titlul provizoriu prin Reforma Agrară din Primăvara anului curent o suprafață de 67 jugăre cadastrale. În situațiunea actuală determinată de faptul că în perioada de timp dintre anii 1940-1944 adică în timpul ocupațiunei maghiare s-au executat adevărate exploatări de jaf în pădurile din județ și orașul nostru. Primăria nu poate face față nevoilor de aprovizionare a populațiunei din oraș și a nevoilor proprii cu lemne de foc, din exploatările ce se vor face în cursul exercițiului forestier 1945/1946. Pentru a putea satisface în parte nevoile Primăriei, Comitetul de colaborare al orașului cu hotărârea sa Nr. 2861/1945, din 9 Aprilie 1945, a intervenit la Prefectura județului Năsăud ca să ne exopereze aprobarea de a exploata sau expropria în sarcina comunelor IAD, JELNA și GHINDA a căror populație este absenteistă, o suprafață împădurită de cca. 1500 jugăre cadastrale, suprafață absolut necesară pentru satisfacerea nevoilor ardente și a obligațiunilor ce ne incumbă în ceea ce privește satisfacerea cu lemne de foc a populațiunei din oraș și a nevoilor proprii.

Pentru a putea asigura și prevedea populațiunea orașului cu apă potabilă este nevoie indispensabilă de a expropria în favorul orașului și în dauna comunelor Cușma și Pietriș din județul Năsăud suprafața de cca. 400 jugăre cadastrale, suprafețe împădurite așezate în jurul izvoarelor de apă. Acest lucru a fost de altfel cerut Prefecturii județului prin hotărârea Nr. 2550 din 2 Aprilie 1945, a Comitetului de colaborare de pe lângă Primăria orașului Bistrița. Observăm că populațiunea comunelor Cușma și Pietriș este în mare parte absenteistă, dar chiar și în timpuri normale aceste comune au dispus de suprafețe împădurite în disproporție cu necesitățile lor.

VIII. COMUNICAȚII-TRANSPORTURI

Orașul nedispunând de cale ferată care a fost distrusă în urma evenimentelor de războiu este izolat de restul Țării și greu accesibil. Din acest motiv orașul să poate numai foarte greu aproviziona cu produse comerciale și industriale, de care se simte mare nevoie.

Există însă legătura de autobus pentru călători care parcurge de 3 ori pe săptămână traseul Bistrița-Cluj, transportând un număr de 20-30 călători.

Doleanțe și propuneri:

Să se refacă calea ferată și să se pună în circulație un autobus C.F.R. care să asigure zilnic legătura cu restul țării, până la refacerea căii ferate.

IX. ORGANIZAREA APARATULUI ADMINISTRATIV

Aparatul Administrativ este compus parte din elemente de carieră cari s-au reântors obosiți și bolnavi de pe front sau din deportări, parte din personal nou, tineret fără experiență. Din această cauză Administrația merge greu, aparatul mișcă încet și nu dă randamentul necesar. La această anomalie se adaugă faptul că personalul administrativ este foarte slab plătit, din salariu funcționarul nu poate face față nevoilor de azi. Funcționarii sunt nemulțumiți și preocupați de gândul de a părăsi Administrația cât mai urgent pentru a găsi ocupațiuni mai bune și mai lucrative.

Încadrarea funcționarilor s-a făcut cu respectarea dispozițiilor C.F.P. prin Deciziunea Primăriei orașului Bistrița Nr. 5041/1945 din 23 Iunie 1945 în baza propunerilor Comisiei de încadrare prezidată de Dl. Dr. Moga Traian, Inspector Administrativ Circumscripției III-a Cluj. Deciziunea de încadrare a fost aprobată de Ministerul Afacerilor Interne Direcțiunea Administrației de Stat cu ordinul Nr. 10986 din 1945.

Doleanțe și Propuneri:

Să se caute a găsi o posibilitate de a se ameliora situațiunea funcționarului prin acordarea de ajutoare în natură, majorarea salariilor nu are nici un rost, valoarea monedei fiind relativă.

X. SITUAȚIA SANITARĂ

Situația sanitară este în general bună. În oraș nu sunt epidemii. Serviciul Sanitar al orașului funcționează în mod normal. Este mare lipsă de medicamente cari sunt foarte scumpe și greu de obținut. În oraș funcționează o singură farmacie, celelalte 5 farmacii au fost devastate și jefuite de armatele maghiare-germane în retragere.

Doleanțe și Propuneri:

Spitalul de Stat, a cărui personal de conducere face toate eforturile pentru a se reorganiza și a satisface bolnavii din județ, să fie dotat cu tot instrumentarul medical și materialul, lingerie, paturi etc., necesar bunei funcționări.

XI. ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI CULTE

În anul școlar 1944/1945 au funcționat în oraș un liceu mixt de Stat, una școala primară și 4 grădinițe de copii de Stat. A mai funcționat și o școală primară confesională cu limba de predare maghiară. Aceste școli au funcționat în condițiuni extrem de grele, condițiuni determinate de lipsa corpului profesoral și a materialului didactic și a rechizitelor școlare.

Doleanțe și Propuneri:

Față de marele număr de copii, județul nostru având o populațiune eminentă prolifică se simte nevoia înființării și funcționării pentru viitor a următoarelor școli:

1./ Liceul de băieți cu 8 clase

2./ Liceul de fete cu 8 clase, aceste instituții au posibilitatea de a fi adăpostite în edificiul fostului liceu Lutheran/german/ în localitate care în lipsa de băieți de confesiune lutherana nu va putea funcționa în viitor.

Edificiul fostului liceu german situat în str. Regina Maria, Nr.5, este o clădire măreață, având 2 etaje cu 22 săli de clasă, 5 birouri, 5 camere de bibliotecă, 5 camere de locuit și 4 pivnițe. Edificiul este încălzit central. Construcția este așezată într-o stradă laterală în afara circulației, posedă o curte spațioasă, arenă de fotbal, pistă de alergare și teren sportiv cu toate amenajamentele necesare.

Tot în legătură cu acest edificiu este și un muzeu școlar, clădire modernă dar încă neterminată. În acest edificiu ar putea funcționa și o școală primară.

Pentru viitor mai sunt necesare două școli primare și o școală de agricultură. Localuri avem pentru ambele, doar înzestrarea lor lasă de dorit. Școala de agricultură va putea funcționa în edificiul fostei școli de agricultură săsească, care nu va putea funcționa din lipsă de copii de origine etnică germană. Această școală este adăpostită într-un edificiu solid și bine înzestrat cu tot necesarul.

Ambele construcțiuni, adevărat acela în care a fost adăpostit liceul de băieți cât și acela al școlii de agricultură formează încă proprietatea Bisericii germane evanghelice luterane, dar ambele nu vor putea funcționa din lipsă de copii, cari au emigrat odată cu părinții lor în Germania și Ungaria.

Aceste școli au fost în trecut focarul ideilor hitleriste, de unde s-a răspândit otrava rasismului în Ardeal. Ar fi timpul ca această școală să fie pusă în slujba ideilor democratice, stărpind pentru viitor orice posibilitate ca hidra hitleristă să-și ridice din nou capul.

În oraș sunt următoarele biserici:

1./ Biserica ortodoxă română,

2./ Biserica gr. Cat.

3./ Biserica rom.cat.

4./ Biserica Lutherană-germană

5./ Biserica reformată-maghiară

6./ Casa de rugăciuni evrească.

În oraș funcționează, deocamdată încă în cadre restrânse 11 reuniuni și societăți culturale.

XII. SITUAȚIA FINANCIARĂ

Bugetul orașului pe exercițiul 1945/1946 a fost întocmit cu respectarea formalităților cerute de art.159 și 160 din legea administrativă și aprobat de către Ministerul Afacerilor Interne prin Deciziunea Nr. 6574 din 14 Iulie 1945, cu

următoarele sume:

La venituri și cheltuieli ordinare	Lei: 145.000.000 89.9%
La venituri și cheltuieli extraordinare	Lei: 101.000 0.1%
La venituri și cheltuieli cu dest. specială	Lei: 17.151.300 10.0%

Total general	Lei: 162.252.400 100%
---------------	-----------------------

În totalul bugetului se cuprinde:

Fonduri proprii.....	Lei: 82.252.400 51.5%
Subvenție Min. Af. Int. pt. Echilibrare.....	Lei: 80.000.000 48.5%

Total general	Lei: 162.252.400 100%
---------------	-----------------------

Defalcăt pe categorii de venituri și cheltuieli, se prezintă după cum urmează:

PARTEA VENITURILOR

VENITURI ORDINARE

1./ Venituri încasate prin stat	Lei: 18.873.000	13.3%
2./ Venituri din impozite și taxe comune	Lei: 11.200.000	7.7%
3./ Venituri din serviciile organizate	Lei: 21.670.000	14.3%
4./ Venituri din exploatarea averii com. și a întreprinderilor com.	Lei: 12.225.000	8.5%
5./ Rămășițe	Lei: 400.000	1.3%
6./ Venituri diverse	Lei: 632.000	1.4%
7./ Subvenție Min. pt. Echilibrare	Lei: 80.000.000	55.5%

Total	Lei: 145.000.000	100 %
-------	------------------	-------

VENITURI EXTRAORDINARE

1./ Dif. Venituri extraordinare	Lei: 101.100	100%
---------------------------------	--------------	------

VENITURI CU DESTINAȚIE SPECIALĂ

1./ Veniturile drumurilor	Lei: 9.000.000	52%
2./ Din prestații	Lei: 2.500.000	15%
3./ Din subvenția Ministerului	Lei: 5.000.000	30%
4./ Fonduri cu dest. Speciala	Lei: 651.300	3%

Total	Lei: 17.151.300	100%
Total general	Lei: 162.252.400	100%

PARTEA CHELTUIELILOR

CHELTUIELI ORDINARE

1./ Personal	Lei: 29.345.700	20 %
2./ Material	Lei: 32.170.000	22.2%
3./ Subvențiuni	Lei: 42.021.290	29 %
4./ Anuități și datorii	Lei: 475.690	0.3%
5./ Participațiuni	Lei: 3.525.000	2.4%
6./ Administrarea bunurilor com.	Lei: 4.430.000	3 %
7./ Administrarea si expl. pădurii	Lei: 7.110.000	5 %
8./ Ocrotiri Sociale	Lei: 1.000.000	0.7%
9./ Agricultură și Zootehnia	Lei: 780.000	0.5%
10./Servicii monopolizate categ I	Lei: 14.663.190	10 %
11./ Servicii monopolizate categ II	Lei: 2.933.060	2.2%
12./Învățământul și cultul	Lei: 3.550.000	2.5%
13./Fonduri de credite	Lei: 2.996.070	2.2%

Total	Lei: 145.000.000	100%
-------	------------------	------

CHELTUIELI EXTRAORDINARE

1./ Investițiuni	Lei: 101.000	100%
------------------	--------------	------

CHELTUIELI CU DEST. SPECIALA

1./ Cheltuielile drumurilor	Lei: 9.000.000	52%
2./ Din prestații	Lei: 2.500.000	15%
3./ Din subvenția Ministerului	Lei: 5.000.000	30%
4./ Alte chelt. dest. Specială	Lei: 651.300	3%

Total	Lei: 17.151.300	100%
Total general	Lei: 162.252.400	100%

Regulamentele financiare fiind întocmite, după expirarea termenului de afișare se vor organiza autorității tutelare spre aprobare.

Până la aprobarea regulamentelor, impozitele și taxele comunale prevăzute în Legea Nr.457 din 8 Iulie 1945, au fost înființate pe cale de decizie, potrivit dispozițiilor art.166 alin. 2, din Regulamentul Legii Administrative.

În general încasările efectuate până în prezent ținând seama și de faptul că impunerea contribuabililor este încă la început, rezultă că bugetul întocmit este cât se poate de real, realizându-se până la sfârșitul exercitiului 100% față de prevederi.

Bistrița, la 19 Iulie 1945

Primar

Zăvoianu Alexandru

Secretar,

Dr. Victor Molnaru

(A.N.B., fond: " Prefectura...", d. 5591/1945).

16. 1945, iulie 25, Bistrita.

Memoriul Dr. Rudolf Schuller, fost deputat, privind situația sașilor și măsuri de luat în vederea rezolvării acestora.

Înalt Consiliu de Miniștrii,

Subsemnatul, în anul 1930, pentru purtarea mea loială față de ideile Românilor, am fost decorat cu ordinul "Steaua României", în grad de "Ofițer"; în anul 1919, la 8 ianuarie, împreună cu colegul meu, Rudolf Brandsch, ulterior în Ministerul Iorga, Subsecretar de Stat, am putut conduce poporul săsesc la hotărârea de la Mediaș, prin care acest popor s-a aliniat, în mod benevol, conform ideilor de atunci a președintelui Wilson, la România Mare.

Pentru această purtare, numele colegului Brandsch și al meu au fost răspândite în toată presa ungară, cu cruce neagră, amenințându-ne cu moartea, așa că, ani de zile n-am putut călători prin Budapesta.

Consecința acestei purtări a fost ca regimul ungar, restabilit prin hotărârea de la Viena, nu mi-a permis să fac praxă avocațială.

În anul 1919, într-un moment istoric, m-am decis pentru drepturile istorice și naturale ale poporului român de a crea Statul său pe aceste teritorii. Am rămas fidel convingerii mele, nefăcând nici un pas pentru a schimba hotărârea Ministerului Ungar de Justiție și a Baroului avocațial, cu toate că mi s-a făcut în decizia din obiect, aluzie în acest sens și, cu toate că am știut că sunt și conducători ai populației române care și-au rearanjat situația lor pentru reînscriserea în barouri.

În anul 1919 lupta diplomatică pentru înfăptuirea României Mari încă n-a fost terminată, așa că Ministerul a văzut hotărârea noastră benevolă cu mare satisfacție. Deputăția noastră a fost primită la gara din București de 5 miniștrii; eu am avut onoarea de a preda Majestății Sale Regelui Ferdinand I, hotărârea poporului săsesc, adusă prin reprezentanța sa generală.

Faptul acestei alipiri a fost folosit de minister în mod propagandistic și diplomatic, pentru ușurarea înfăptuirii României Mari.

Cu ideile hitleriste referitoare la conducerea autocratică și nedemocratică a poporului (Führerprinzip) n-am consimțit și m-am distanțat de această mișcare. Când sașii rămași în Bistrița sub conducerea mea, încă la 11 februarie 1945, în adunarea ținută, s-au alipit la Frontul Național Democrat, am constatat că sistemul autocratic a Hitlerismului, într-o lună de zile a distrus tot ce strămoșii noștri, cu conducerea lor proprie democratică au construit în mai mult de 800 de ani obținând prin această constatare, consimțământul viu al tuturor participanților.

Având acest trecut, simțesc nimicirea morală și materială a poporului săsesc, care ar fi programată cu mare durere. Este general știut, și Dl. Profesor Iorga constata însuși în Istoria Românilor, că cultura românească sătească nu este nicăieri așa de dezvoltată, ca acolo unde românii locuiesc în vecinatate cu sașii. Ce deosebire, între satele românești de lângă satele sau orașele săsești și între acelea a foștilor iobagi de lângă curțile magnaților.

Agricultura, meseria poporului român din Ardeal, le-a învățat de la sași. Faptul acesta îl dovedește terminologia încă acum folosită în limba românească, referitoare la meserii.

Fără învățăturile de la sași, poporul român, azi, n-ar avea Frontul Plugarilor (Plug=Pflug) și mulțimea meseriașilor români învățați de la meșterii sași. Pe terenul cultural și de literatură, destul să amintesc faptul că prima tipăritură românească pe teritoriul Transilvaniei "Catechismul" s-a făcut în anul 1542 în Sibiu, prin îndrumarea Consiliului Orășenesc.

Istoricul Iorga a constatat că poporul Român are o inimă bună și, cu toate că a fost sărac în trecutul său, este un popor cu o gândire nobilă.

Recunosc că purtarea poporului săsesc în ultimii 5 ani, sub conducerea hitleristă, a fost provocatoare și de tot greșită, contrară purtării noastre din trecut și contrară ținutei pe care un popor conlocuitor trebuie să o observe față de celelalte popoare ale Statului.

Totuși, simțim că o rea răsplătire a tuturor serviciilor pe care le-am făcut culturei acestei țări, în decurs de mai multe sute de ani, față de dispozițiile programate.

Credem că dispozițiile prevăzute față de noi, sunt în contradicție cu gândirea istorică a Poporului Român. Ardealul a fost întotdeauna și în privința credinței poporului român, o țară de libertate (Land der Duldung, cum zicea cântarea noastră națională).

Apelez la gândirea nobilă a Poporului Român, reprezentată în acest moment istoric pentru noi prin Înaltul Guvern, când rog Guvernul Român să nu-și însușească exemplul altor țări, ci să rămână fidel tradițiilor poporului și a trecutului pe acest teritoriu.

Rog să nu nimicească un popor, care a putut fi dus pe cale greșită, prin conducătorii lui vinovați, care popor însă, în masele sale, este un popor de lucru, de hărnicie, de folos și nu de pagubă, pentru țară.

În caz dacă părerea și tendințele guvernului nu s-ar schimba în privința măsurilor ce se intenționează față de poporul sășesc, fac propunerea următoare:

România are față de Germania, fără îndoială, pretenții de despăgubire. Noi, sașii, am venit din Luxemburg și împrejurimile Mosel-Franke a acestei țări. Ne putem înțelege și acum în dialectele noastre cu populația din această regiune. Reîntoarcerea noastră acolo de unde am venit de veacuri înainte ar fi o soluție naturală a soartei noastre.

Rog Înalțul Guvern să facă tot posibilul pentru reîntoarcerea noastră, prin aceea că să ceară ca despăgubire de la Germania, Domenii de Stat, situate în această regiune, pentru a le preda nouă, în scopul colonizării. Statul român ar putea da domeniile coloniștilor, cu amortizarea pe timp îndelungat, ori și cu o rentă perpetuă, conform sistemului "Renterguter", ori cu alte modalități, primind prin aceasta ca răsplată, o sumă anuală din străinătate, care ar fi și de folos pentru valuta țării.

Pe noi Statul, prin soluțiunea aceasta, ne-ar feri să devenim oameni pauperizați, ci ne va da posibilitatea să trăim și mai departe ca un popor stabil și de cultură.

Dacă acei sași, cari sunt încă în Austria sau în Germania, capătă îndrumare, dacă ei fac începutul și baza pentru colonizarea noastră, cred că și Statul Român, și față de istorie, și față de viitor, își va alcătui un "Monument cultural", fericind oameni nevinovați, în loc să-i nimicească.

Creștinătatea, ideile și poruncile sale, să nu aibă loc și în viața publică și istorică.

Bistrița, la 25 iulie 1945.

Cu deosebită stimă:

Dr. Rudolf Schuller

Fost deputat; membru al Consiliului Superior pentru Reforma Agrară, a Comitetului Agrar pentru Ardeal, etc

(A.N.B., fond: "Prefectura județului Năsăud". D.8999/1945).

17 1945, august 12-Bistrița.

Adresa primăriei către prefectura județului Năsăud, prin care solicită reglementarea situației caselor "absenteiștilor".

Nr. 6036/1945

CĂTRE

PREFECTURA JUDEȚULUI NĂSĂUD

OFICIUL JUD. AL BUNURILOR INAMICE

BISTRIȚA

Conform Instrucțiunilor Nr. 5822/1945 C.A.S.B.I. și conform înțelegerii avută cu Prefectura jud. Năsăud. Oficiul C.A.S.B.I. funcționează pe lângă Prefectură, iar la Primăria orașului s-a înființat un birou care execută lucrările ordonate de Oficiul C.A.S.B.I. de pe lângă Prefectură. Până în prezent biroul de pe lângă Primăria orașului a procedat la identificarea bunurilor și inventarierea lor, complectând fișele formulare tip prescrise de C.A.S.B.I.

Se știe că în perioada de tranziție Primăria orașului Bistrița a dat în custodie un număr de cca. 800 case părăsite, diferiților petenți cu scopul de a institui un paznic la fiecare casă pentru a fi ferite de jafuri, starea populației orașului în urma războiului redusă de la un număr de 7.000 locuitori a reclamat această măsură egală, hotărâtă de Consiliu Comunal de pe lângă Primăria orașului Bistrița, prin acest procedeu s-a ajuns la următorul rezultat: au devenit custozi cetățeni ai orașului fără proprietate, cetățeni ai orașului cu proprietate cari în unele cazuri au părăsit proprietățile lor mutându-se în imobilele date lor în custodie.

Au devenit custozi cetățeni străini de oraș, locuitori ai satelor vecine care mai târziu și-au instituit câte un membru al familiei în imobilele date lor în custodie pentru ca imobilul să fie ocupat. Unii cetățeni au primit în custodie imobile cu câte 10-15 camere pe care le dețin și în prezent. De la înființarea Oficiului C.A.S.B.I. deși situația acestor imobile s-a reglementat prin ordinul 5822/1945, și altele, totuși situația de fapt, în ceea ce privește instituirea de custozi sau administratori a rămas aceeași. Prin reîncorporarea Ardealului de Nord la România, orașul Bistrița se populează zilnic cu funcționari, militari, meseriași, cari se reîntorc din refugiu, sau sunt mutați de către Ministere la diferite instituții publice. Acești cetățeni sunt puși în situație în marea majoritate a cazurilor să nu găsească locuință pentru motivele arătate mai sus, și se pare a fi criza de locuințe cu toate că orașul ar avea 10-12.000 locuitori față de capacitatea reală de adăpostire care se cifrează la 17.000 locuitori.

Primăria în perioada de tranziție a instituit custozi fiind o situație impusă de necesități când încă Oficiul C.A.S.B.I. respectiv legislația românească nu era extinsă asupra Ardealului de Nord. În situația actuală Primăria nu are în atribuțiunile ei rezolvarea problemelor ce incumbă C.A.S.B.I.-ului ce conform dispoziției instrucțiunii 5822/1945, da ajutor Oficiului C.A.S.B.I., de pe lângă Prefectura jud., la diferite lucrări de identificare, inventariere, etc, în aceeași măsură în care sunt obligate toate instituțiile de Stat să dea ajutor la lucrările C.A.S.B.I.

Până în prezent a executat toate lucrările, fiind în continuare, cu excepția perioadei de la 19 Mai la 2 Iulie a.c. în care interval aceste lucrări au fost preluate în spiritul instrucțiunilor din ordinul 5822 de către Oficiul C.A.S.B.I. de pe lângă Prefectura județului, fără nici un rezultat. Oficiul C.A.S.B.I. de pe lângă Prefectura județului a predat Primăriei la data de 2 iulie a.c. dosarele întocmite de către Primărie în perioada de tranziție, exact în starea în care au fost predate lor cu mici lipsuri. Deși Oficiul C.A.S.B.I. de pe lângă Prefectura județului a coordonat numai lucrarea respectivă, a făcut-o să stagneze.

Având în vedere cele de mai sus, Primăria teminând lucrările de identificare, inventariere și altele, cari conform dispozițiilor n-ar fi căzut în atribuțiunile ei, nu înțelege să se ocupe și pe mai departe de lucruri care nu-i incumbă și nici nu poate răpi altor organe lucrări ce cad în competența lor.

În baza experienței de 10 luni câștigată în urma preocupărilor de acest fel propun să se înființeze o comisie pe lângă Oficiul C.A.S.B.I. care pe baza unei evidențe a caselor absenteiste să soluționeze cererile de locuințe ale petenților militari, functionari publici, etc, în spiritul dispozițiilor C.A.S.B.I..

Să se revizuiască darea în custodie a caselor atrăgând atenția custozilor asupra stării de fapte a lucrurilor. să nu ocupe mai multe camere decât câte le sunt necesare în raport cu numărul membrilor de familie, iar cei cari au proprietăți să-și piardă dreptul de custodie.

În sensul celor expuse mai sus, se va putea soluționa criza de locuințe care caracterizează acest oraș.

Organele C.A.S.B.I. de pe lângă Prefectură să procedeze urgent și energic la instrucțiunile ce le vor primi de către cei competenți a decide în această cauză.

Bistrița, la 18 August 1945

Primar

Secretar

(A.N.B., fond: "Prefectura...", d.43/1945).

18. 1945, noiembrie 21-Bistrița.

Adresa prefecturii județului Năsăud către comisia locală C.A.S.B.I., privind administrarea în Ardealul de Nord, în perioada octombrie 1944-aprilie 1945.

Nr. 16397/1945

Către,

Comisia C.A.S.B.I.

Loco

La adresa Dvs. Din 20 XI 1945, avem onoarea a Vă aduce la cunoștință următoarele:

1./La 23 August 1944 frontul se găsea între Vatra-Dornei și Cernăuți în plină ofensivă, armatele aliate s-au apropiat de Carpați.

2./ Primele trupe aliate au pătruns în județul Năsăud în 10 Octomvrie 1944.

3./Administrația românească propriu-zisă s-a instalat în județul Năsăud la 1 Aprilie 1945 când s-a extins toată legislația românească asupra Ardealului de Nord. Notăm că de la data de 23 Noiembrie 1944 s-a instalat administrația în județul Năsăud însă a lucrat numai după ordinele Prefecturii și după îndrumările împuternicitului sovietic dar mai ales a Comandamentului Militar Sovietic.

Bistrița, la 21 Noemvrie 1945.

Subprefect:

Dr. Stefan I. Pop

(A.N.B., fond: "Prefectura...", d. 16397/1945).

La 11 iunie 1992, se stingea din viață la Cluj, la venerabila vârstă de 90 de ani, academicianul David Prodan, cel mai respectat și mai admirat istoric român al momentului. Pentru generațiile mai tinere de istorici români, el reprezintă în cel mai înalt grad tipul istoricului obiectiv, de o onestitate și verticalitate fără egal în lumea științifică a ultimei jumătăți de secol, un om dăruit științei și nu conjuncturilor, refuzând în permanență, cu tenacitatea și cerbicia-i caracteristică, orice imixtiune a politicului în faptul istoric, orice colaborare degradantă cu oficialii zilei. În ciuda convingerilor de stânga din tinerețe, când a fost implicat chiar într-un proces politic al comuniștilor de la Sibiu, alături de Zevedei Barbu, istoricul și profesorul Prodan nu a ezitat să-și facă – imediat după ce “semnele” noii puteri deveniseră vizibile – un sever examen de conștiință și să renunțe la visurile sale utopice de ilegalist, atunci când realitatea brutală a metodelor comuniste se îndepărtau de la optica sa cinstită de fiu de țăran, și să spună un **nu** hotărât celor care debutau pe scena politică românească cu o mare mârșăvie: “Cea mai mare ticăloșie a vieții mele am făcut-o în 1946, la alegerile celebre din acel an”, situație în care a luat hotărârea să renunțe la foștii săi aliați, echivalând, după el, nu numai cu trădarea propriei clase și ... țărănești “originare”, dar a tuturor forțelor cinstite ale națiunii. A fost dușul rece care l-a trezit la realitate și l-a determinat să renunțe la calitatea de membru de partid și la foloasele pe care le-a tras și le-ar fi putut trage pe viitor, precum alți doi colegi de învățământ clujean, C. Daicoviciu și Ștefan Pascu. Votul dat de societatea românească în întregimea ei la 1946 împotriva comunismului adus de tancurile sovietice, l-au făcut să recunoască în sine că nu se afla pe calea cea bună. Actul în sine “m-a întărit – spune el – pentru totdeauna în încredere, în maturitatea politică a țărănimii, pe care o aveam în suflet. Iată-mă deplin compensat pentru riscul la care m-am expus: meritam o lecție de pomină. Dar și hotărârea luată de a demisiona din partid cu orice risc.”

Istoricul David Prodan a rămas din acea clipă consecvent cu sine însuși și cu linia sa directoare fermă: n-a slujit de atunci pe nimeni decât istoria și propria conștiință. Gestul său se cere rememorat mereu de toți cei care asemenea nouă trudesc pe ogorul, năpădit de atâtea buruieni, al științei și al culturii naționale, iar cărțile sale citite atât în litera cât și în spiritul lor pentru a ne învăța cum trebuie scrisă și citită istoria neamului. Aceasta cu atât mai mult cu cât anul viitor se vor împlini o sută de ani de la nașterea sa, întâmplată într-un sat modest, Cioara, de pe meleagurile Albei. Iar ca un prolog la această sărbătoare am socotit necesar să aduc în fața cititorului câteva probleme pe care le ridică opera istoricului clujean, inclusiv relația dintre istorie și religie.

Pentru istoricul nostru, relația dintre istorie și religie este una esențială. Nu există articol sau volum scris de el care să se facă abstracție de ceea ce a reprezentat religia în cadrul formării conștiinței naționale. Însuși copilul a crescut în acest mediu spiritual românesc, care e unul religios. Iată un exemplu din **Memorii**: “În casa țărănească se cultiva, firește, evlavie, se învățau, se rosteau rugăciuni la culcare, la diferite prilejuri. În centrul satului se ridica dominant biserica. Îți rămân în minte ținuta, aerul de sărbătoare, psalmodiile slujbei, mirosul de tămâie, de cădelniță, de busuioc din căldărușă de botez, gazdele frunțase dormitând în strane. Noi, copiii, eram duși la învățător aproape de strana diecilor, cântam împreună cu el. Ce importantă îți dădeai când erai pus să rostești în biserică «Tatăl nostru». Dar apoi «Credeul»! Îl recitam pe nerăsuflăte, cu voce tare, închipuindu-mă remarcat de toată lumea: oare al cui copil o fi?

Plăcerea cea mare era să te ia crâsnicul la trasul clopotului sau bătutul troacei. Să tragi chiar clopotul cel mare care te saltă cu ștreangul lui în sus, să bați troaca de lemn sau pe cea de fier după tipicul lor fiecare... Cu tata făceam uneori și lectură laică – el citea cu asiduitate de credincios și de cantor în devenire de preferință cărți bisericești din autorii populari, firește... La biserică glasurile monotone, citaniile, litaniiile, ca o muzică molcomă pe țaran îl leagănă...”.

Această religiozitate desprinsă de acasă o va duce cu el în lume și istoricul Prodan va acorda rolul cuvenit instituțiilor religioase ca și celor culturale, respingând ideea marxistă că istoria se reduce doar la dezvoltarea relațiilor de producție materiale. “Poporul român, ca orice popor, evident are nevoie nu numai de producția de bunuri materiale, ci și de cultură, tocmai pentru a da un rost mai ridicat vieții și producției sale de bunuri materiale, de a putea participa mai eficient la făurirea istoriei. Are nevoie numai de cultură de masă? Are nevoie și de înaltă cultură. Prin aceasta, prin nivelul ei superior, prin vârfurile ei se impune în cultura generală a omenirii. În familia mare cultura e doar titlul suprem de distincție a unui popor, cea mai înaltă din funcțiile sale” (**Memorii**, 72).

Plecând de aici, D. Prodan ne-a oferit una dintre cele mai temeinice istorii ale culturii române din epoca luminilor, cartea sa despre **Supplex** fiind și una dintre cele dintâi și cele mai documentate reconstituiri ale instituțiilor bisericii greco-catolice din Transilvania și a rolului jucat de “Uniație” în istoria poporului nostru. Istoria luminismului românesc nu poate fi conceput fără istoria Blajului și a școlilor lui, fără lupta pentru libertate și emancipare socială și națională dusă de Inochentie Micu și de întreaga pleiadă de păstori ai Blajului care l-au precedat sau care i-au urmat. Cel mai progresist și mai înaintat act al epocii, **Supplexul**, e consecința directă a acțiunilor lui, a efortului depus de generații întregi de cărturari de a scoate poporul român din bezna în care l-au împins vicisitudinile vremurilor. Geneza și semnificația noțiunii de națiune este urmărită în toate determinările sale interne și externe, într-o magistrală expunere critică, documentată, care nu lasă loc niciunei îndoieli sau ezitări.

Tot în perimetrul acestei dezbateri ideologice despre ideea de națiune și de afirmare a caracteristicilor și prerogativelor ei, care nu sunt numai **neapărat** sau **exclusiv** politice, ci și **culturale** și **religioase**, istoricul David Prodan atacă un alt subiect de mare importanță pentru definirea sinuosului drum al conștientizării cazuisticii sale, aceea a **Răscoalei lui Horia**, lucrare complexă, în care problema iobăgiei din Transilvania capătă noi dimensiuni interpretative. În cadrul acesteia stă înaintea de toate analiza de mare adâncime a raportului dintre cele două planuri ale mișcării de emancipare: “cel al intelectualității, pornind de sus, de la național, celălalt al țărănimii, pornind de jos, de la social (...). În perspectivă istorică, răscoala întregeste programul națiunii cu dimensiunea ei socială, înălțimea conceptului cu greutatea masei sale, calea de luptă reformistă cu cea revoluționară. Țărănimii îi revine pe deplin meritul de a fi deschis, de la sine, procesul revoluționar al emancipării națiunii, chiar de la temeliiile sale.”

Rescrierea acestei lucrări în vederea unei noi ediții i-a invederat și unele chestiuni de metodă pe care autorul nu s-a sfiit să nu le ridice, fără complexe și fără inhibiții. Una dintre ele era conținută în întrebarea: “Cine ar putea pretinde că cunoaște întregul material documentar, cine l-ar putea cuprinde în câmpul cercetărilor sale fără greș? (...) Marea dificultate pentru istoric în cazul subiectului nostru a devenit nu lipsa, ci abundența materialului documentar, multiplicitatea mărturiilor, inegalitatea valorii lor documentare.”

Varietatea acestui material documentar, ca și specificul său a determinat și metoda adoptată de istoric, care a căpătat nu de puține ori alura de reportaj. “În expunere – mărturisește istoricul – e mult material narativ, reportaj istoric, în ..., în limbajul mărturiilor. Imaginea ne apare astfel mult mai vie, mai colorată, mai plină de viață. Și nu mai puțin veridică. Răscoala ni se dezvelește astfel în haina proprie, în impulsurile, în mentalitatea, în psihologia ei, în tot dramatismul ei individual sau colectiv. Cu atât mai mult, cu cât în cazul nostru ne găsim în fericita situație de a putea audia copios și mărturiile țărănimii, în raționamentele, în limbajul ei”.

Preocuparea istoricului pentru metodă, pentru nevoile și problemele disciplinei sale devine majoră într-o carte precum cea de **Memorii**, scrisă pentru a veșteji impostura și servilismul politic, sancționând fără cruțare, în numele omului de știință dăruit până la sacrificiul de sine disciplinei sale, versalitatea, goana după funcții, lipsa de caracter, mediocritatea, știința făcută după ureche sau cu ajutorul “negrilor”.

Nimic nu-i repugnă mai mult truditului prin arhive și biblioteci, decât mediocritatea împănată, savantlăcul, dezertăunea de la marile principii morale ale disciplinei, lipsa documentării de la sursă, improvizatia, pompirismul, diletantismul și nu pe ultimul loc, lipsa de etică științifică, lipsa de onestitate în dialogul cu ceilalți, în viața publică și privată, în viața de fiecare zi a unei comunități universitare sau academice. A semna lucrări făcute de alții, a "împrumuta" idei, teze, sau rezultate oferite de-a gata din articole și cărți primite în manuscris spre lectură, a ignora cu rea credință opiniile unanim acceptate, validate științific, a căuta "originalitatea" cu orice preț în ciuda adevărului și a bunului simț sunt elemente de neconceput pentru un trudit pe terenul culturii. Din păcate, de-a lungul vieții sale închinată profesiei și idealurilor de umanitate ale disciplinei, istoricul a întâlnit și astfel de oameni, înși care pentru a parveni și a urca pe scara socială nu s-au dat înlături de la nimic, falsificând probe și date, uzurpând calități, punând la cale nimiciri și "demascări" ideologice, uelțiri degradante. Pe baza unor astfel de scenarii, profesorul David Prodan a fost scos de la catedră, înlocuit în demnități și responsabilități științifice, eliminat din viața publică, izolat în contactul său cu noile generații, îndepărtat de procesul formativ al spiritului tânăr, refuzându-i-se până și calitatea de conducător de doctorat, tocmai pentru ca influența sa benefică să fie anihilată, exemplul personal să nu se poată manifesta. Nu de puține ori i s-a reproșat marea severitate de la examene, exigența și corectitudinea într-o lume a conjuncturalului, partizanatului politic, în care totul se putea negocia, fabrica, pune la cale.

Cartea sa de **Memorii** este o carte necruțătoare, în care autorul judecă și osândește oameni și comportamente, atitudini și metehne ale unor "chinuiți ai nemuririi", cum se exprimă plastic Victor Papilian, a unui timp istoric viciat. Ea este în același timp și o mare lecție de morală, carte de învățătură. Capitolul intitulat **Profesiunea și meșteșugul istoricului**, este un adevărat cod al onoarei și deontologiei profesionale, cod care n-ar trebui să lipsească de pe masa fiecărui istoric și slujitor al științei. Iată câteva din preceptele sugerate de el confrăților întru preocupări:

"Am socotit totdeauna foarte necesară cunoașterea istoriei popoarelor înconjurătoare implicate în istoria proprie, pregătirea directă de cercetători în universitățile și instituțiile lor, prin schimb de studenți, de doctoranzi".

"Primul sfat pe care-l dau tinerilor care vin la mine e să nu lenevească, să lucreze sistematic (...) Locurile optime de cercetare sau de producție științifică pentru istoric nu mai pot fi decât arhivele, bibliotecile de specialitate sau bibliotecile mari".

"Persistă încă și mult mediocru, superficial, incompetent chiar. E timpul unei mai persistente **critici istorice**. Mai puțină complezență, mai mult control, mai puțină indulgență pentru incompetență. Mai puțină toleranță pentru impostură".

"O altă cerință actuală a științei noastre istorice e munca în echipă. În noua epocă a științei noastre istorice, a științei în genere, a aglomerării documentației, a complexității problematicei istoriei, «multidisciplinarității», nu se poate merge mai departe pe stricta compartimentare individuală, e nevoie de o mai largă conlucrare".

"O nevoie vitală de deschidere mai largă a ferestrelor spre știința mondială. Nu numai contacte instantanee, ocazionale, trecătoare, ci creșterea în apele ei, o conviețuire în spațiul ei".

"Leșim greu din dogme, din clișee, din criterii preconcepute de judecată istorică. Nu reușim să eliminăm din istorie o optică în funcție de ostilitatea prezentă. Diminuăm progresele pe care le-a adus cu sine statul național în cea mai completă a lui întindere, această descătușare a energiilor unei întregi națiuni".

"Ne înscriem în marea disciplină a istoriei cu totul superficial. Când ne vor recunoaște nevoile adevăratei istorii? Trăim, ne instrui, ne documentăm pe apucate, sau nu ne documentăm deloc. Ba, ce e mai grav, se adâncește, crește văzând cu ochii dreptul de cetățenie a unei istoriografii, a diletantismului «patriotismului», substituirile, impostura".

"O insuficiență esențială: slaba pregătire metodică în științele auxiliare".

"Un corectiv necesar apare chiar sub ochii noștri, se revine la virtuțile monografiei, fără să se renunțe la cuceririle pluridisciplinarității, la colaborarea cât mai largă a tot mai multe discipline".

Ne oprim aici, deși lista ar putea continua, alte cerințe formulând istoricul în prefața la **Scrieri istorice alese** (1980): "Interogarea severă a materialelor documentare, pasiunea în susținerea tezilor sale

(sau "nota personală", cum o numea tot acolo), apărarea dâră a convingerilor (...). apoi stilul, perfect clar, concis, strict științific..., afirmația directă, fără echivoc, ocolind nuanța evazivă, ambiguă, falaciosă".

Aceste cerințe le-a iubit și respectat însuși profesorul. Toate lucrările sale, începând cu aceea din tinerețe, **Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda** (1938), cu **Iobăgia în domeniul Băii de Arieș** (1948), cu **Supplexul** (1948), cu **Iobăgia în Transilvania** (1967-68), cu **Răscoala lui Horia** (1979), cu **Din istoria Transilvaniei** (1991) sau **Transilvania și iar Transilvania** (1992) probează atât informația bogată și riguroasă a istoricului, cât turnura frazei, claritatea, limpeditatea, precizia stilului. Prin toate aceste calități, David Prodan se dovedește **un magister**, un adevărat dascăl de metodă și probitate istorică, un îndreptar de moralitate și verticalitate în conduită diurnă. Om al arhivelor și al documentării riguroase, D. Prodan n-a făcut numai istorie socială sau politică, ci și istoria culturală sau religioasă, istoria mentalităților, a ideilor, statistică și demografie istorică, portretistică istorică. Apărarea cauzei românești a Transilvaniei s-a numărat printre prioritățile sale, iar nervul polemic, incisiv, aluzia usturătoare, șarja sau diatriba nu au lipsit discursului său istoric, apreciat și de comunitatea științifică internațională care l-a ales în 1986 membru de onoare al "Asociației Americane de Istorie", în locul marelui istoric Fernand Brondel, încât mesajul său rămâne și astăzi încărcat de mare actualitate și de o nobilă slujire a disciplinei. "La temelia istoriei e omul, cu el deschidem istoria", afirma el concluziv.

Ca orice om de știință care se respectă, istoricul clujean David Prodan și-a sărbătorit intrarea în cel de al nouăzecilea an de viață cu un nou volum de studii istorice. Cartea se intitula **Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări** (Editura Enciclopedică, 1991) și aduna între copertile sale o serie de studii și articole izolate, dar fiecare cu rolul și importanța lui în făurirea unei imagini cât mai exacte asupra unui ev mediu românesc, plin de profunde și semnificative mutații în diferite domenii de existență socială: politic, economic, juridic, cultural. Cartea de față vine, evident, în prelungirea unor mai vechi preocupări pe acest teren, ce pot fi observate încă de la debutul său în știința istorică, eveniment petrecut în 1933 în revista "Gând românesc" de la Cluj, când a debutat cu articolul **Problema organizării arhivelor**, urmat de o serie de recenzii și dări de seamă, ca **Arhivele noastre istorice de la Budapesta** (1934), **Din ecourile răscoalei lui Horia în străinătate** (1935), **Trei scrisori de la Gheorghe Lazăr** (1937).

Academicianul David Prodan s-a impus în cercetarea istoriografică românească prin abordarea a două domenii care s-au dovedit foarte productive în planul realizărilor: 1) istoria iluminismului românesc și răscoala lui Horia și 2) iobăgia în Transilvania în secolele XVI-lea – XVIII-lea. În primul caz istoricul a editat și supus unei analize critice marele act politic al românilor din secolul al XVIII-lea, **Supplexul**. Lucrarea sa cu titlul **Supplex Libellus Valachorum** (1948) a făcut epocă în cultura noastră, fiind prima lucrare de mari dimensiuni care a acordat locul cuvenit actului politic fundamental al românilor transilvăneni în lupta lor pentru afirmarea conștiinței lor politice. S-a subliniat cu acel prilej intercondiționarea iluminismului românesc de factorii politici, sociali, culturali și religioși – și nu în ultimul rând, radicalizarea contradicțiilor de clasă din Transilvania care duc la răscoala lui Horia, eveniment politic care a influențat puternic gândirea și ideologia intelectualității românești din epocă –, punându-l în legătură cu manifestările iosefiniste și de tip Aufklärung, dar și cu cele izvorâte din condițiile specifice ale locului. Câteva precizări se cer a fi făcute. Mai întâi e de subliniat caracterul polemic și justițiar al lucrării, caracter care îi dă o anume fervoare demonstrativă, îi imprimă o anume tensiune ideatică, de înalt angajament civic. În al doilea rând lucrarea se impune prin limpeditatea și claritatea stilului și a expresiei, aspecte care întăresc forța persuasivă a argumentației, stringența logică a ideilor, fluenta expunerii, făcând din ea una dintre capodoperele istoriografiei noastre. Din care cauză lucrarea a și fost reluată și amplificată într-o nouă ediție, în 1967, unde documentația a comportat masiv aduceri la zi (prin punerea la contribuție a noi **Supplexe**), iar argumentația reluată și adâncită.

Tot în perimetrul acestei dezbateri ideologice despre ideea de națiune și afirmare a prerogativelor ei, David Prodan reia și clarifică totodată consecințele istorice greșite pe care o teorie aberantă ca aceea a "imigrației românilor" le-a pus în circulație spre a servi telurilor politice expansioniste ale unor imperii vecine, precum cel maghiar, care, în numele dreptului de cuceritor a ocultat veacuri de-a rândul libera exprimare a unui neam, reducându-l la calitatea de "tolerat" sau de admis, prin excluderea lui dintre

“stări”. Caracterul neștiințific al ideii că românii ar fi venit în Transilvania din sud e dincolo de orice tăgadă, istoricul ilustrând pe bază de documente și statistici privind mai multe secole că imigrația s-a produs în mod constant din Transilvania către celelalte teritorii românești, ajungând la concluzia că “românii din Transilvania mai mult emigrează decât imigrează”. Cartea sa **Teoria imigrației românilor...** (1944) este prilejul cuvenit pentru istoric de a face incursiunile necesare spre a descalifica o dată pentru totdeauna “teoria plăsmuită a istoriografiei maghiare de a înfățișa superioritatea numerică a elementului românesc” conform unei optici partizane, profitabilă celor puțini spre a-i domina pe cei mulți. de a ridica pretenții asupra unui teritoriu și a unui spațiu geografic ce n-a fost niciodată al lor, căci încă în **Supplex** se spunea că “Națiunea română e cea mai veche, cea mai numeroasă și poartă sarcinile cele mai multe” și că ea, coborâtore directă din trunchiul daco-roman a rămas întotdeauna stăpână pe aceste locuri. Potrivit documentelor, imigrația românilor din Transilvania urmează unei expansiuni demografice firești, legate și de ocupațiile de bază ale populației din munți, păstoritul și nomadismul. Că imperiul ungar ar fi avut aici un anume rol civilizator i se pare exagerat, devreme ce prin așezarea lor în câmpia Panoniei, ei au întrerupt fluxul continuu de legătură ce ne unea cu Roma, cu Apusul în general, și nu numai pe noi, dar și pe alte popoare sud-est europene pentru care au constituit “mai curând o barieră între ele și Apus”. Concluzia studiului este aceea că teoria imigrației, în esență de un reacționarism evident, a fost menită doar de a dezbină națiunile noastre prin menținerea unor iluzii de mărire și a unor prerogative ce nu se susțin, fiind mai degrabă un apendice al politicianismului. “Teorii ca cea de față se susțin cu atâta consecvență evident, mai mult din credința că, pentru prelungirea unei stăpâniri politice, insuficiențele numerice s-ar mai putea substitui încă cu “drepturi istorice”, cu “misiuni istorice” sau cu alte noțiuni de aceeași valoare, decât prin nevoi științifice. E ușor de înțeles de ce poporul maghiar trebuie să-și rezerve numai pentru sine calitățile stăpânitoare, exclusivitatea culturii, misiunea civilizatoare...”.

Starea poporului român din Transilvania sub această crudă și nemiloasă stăpânire feudală, atât sub raport politic, cât și social, face obiectul unei investigații de anvergură pe care istoricul David Prodan le-a consacrat iobăgiei din Transilvania, instituție atât de perfecționată de sistemul militar maghiar tocmai pentru a ține în frâu o populație majoritară de câteva ori mai numeroasă și mai vitală demografic. Lucrările sale ca **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVII-lea** (Editura Enciclopedică, 1986-1987) și **Problema iobăgiei în Transilvania** (Editura Enciclopedică, 1989) constituie excepționale demersuri documentare în vederea legitimizării drepturilor poporului român la emanciparea socială și națională, drepturi pentru care iobăgimea transilvăneană s-a ridicat la luptă mereu de-a lungul veacurilor. Ea a fost cea mai numeroasă pătură socială din Transilvania, caracteristică nu numai pentru societatea românească, ci și pentru cea maghiară. “Iobăgimea ardeleană a fost o instituție durabilă, întinsă, a purtat-o covârșitoare majoritate a poporului român, o mare parte a poporului maghiar și s-a propagat, răzleț, chiar și asupra unor sate săsești (...) Pentru o istorie politică, iobăgimea nu putea fi decât ceea ce a fost într-adevăr în cursul istoriei, marea masă din afara cercului său, mulțimea ne semnificativă sub raport politic”. De unde conceptul de istorie socială și preocuparea atentă pentru factorul economic, documentat și atestat științific, un mod de a reintroduce mulțimea în drepturile sale de producătoare de bunuri materiale, dar și de făuritoare de legi și obiceiuri nescrise, urmând de aproape procesul de afirmare în cadrul istoric a marilor forțe latente ale poporului. Vitalitatea rasei duce la vitalitatea demografică și a exercitării ocupațiilor din ce în ce mai diverse. A studia toate aceste aspecte însemnează a lumina pas cu pas drumul unei evoluții care se anunță din ce în ce mai palpitantă, “Pornim de la un cerc restrâns, urmând să facem și alte încercări în cerc tot mai larg și mai cu multe mijloace materiale”.

Un număr de astfel de cercuri ce se pliază strâns pe epocă pot fi socotite și studiile sale adunate în cartea de **Studii și evocări din istoria Transilvaniei**, în care demersul politic se împletește cu cel economic, social și cultural. Fiecare dintre ele e un decupaj abil al unui fapt istoric irepetabil, a unui fenomen istoric cu varii consecințe în istoria poporului român. Așa de pildă avem de-a face cu studierea atentă a **Producției fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII**, cu **Munca iobăgească în comitatul Târnavei la 1726**, cu un expozeu despre situația domeniului **Topliței la 1785**, cu starea

Boierilor și vecinilor în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII. Sunt teme incitante care necesită timp și documentare, cunoaștere aprofundată.

Iată de pildă studiul consacrat Țării Făgărașului, parte de țară care i-a fost mereu dragă istoricului, prin situația sa deosebită de “placă turnantă” dintre Ardeal și Țara Românească, punte de legătură cu românii de dincolo de Carpați, ceea ce a și dat “caracterul ei atât de românesc până la capăt”. Căci “și Făgărașul, Marginea, Hațegul trebuie să fi jucat, într-un fel sau altul, același rol, sau cel puțin același rol în constituirea Țării Românești pe care l-a jucat și Maramureșul în constituirea Moldovei”. E o concluzie firească, născută din faptul că Țara Făgărașului a și făcut parte multă vreme din componența Țării Românești, titlul de **herțeg** al Făgărașului purtându-l succesiv Vlad Țepeș, Basarab Laiotă, Țepeluș, Vlad Călugărul, Radu cel Mare, începând cu Vlaicu “dux de Fogaraș”, iar legăturile cu **țara** au fost multiple. Consecința e că aici **boierii** și **vecinii** provin din familii vechi, consacrate de domnii români ca atare, căci Țara are o organizație proprie, specifică, deosebită de organizarea de tip nobiliar din rest. Tradiția se menține multă vreme, viabilă chiar pe vremea lui Codru Drăgușanu, care și descrie curiosul fenomen de nobilitate al țăranilor făgărașeni în cartea sa **Peregrinul transilvan**. Demn de relevat e că un document vorbește chiar de un ascendent al vestitului peregrin în persoana boierului Radul Codrea de Drăguș, asesor al scaunului inferior al Făgărașului, în această terra Blachorum, atât de unică în fizionomia ei, rămasă neschimbată peste timp.

Următorul studiu este consacrat **Producției de fier de pe domeniul Hunedoara în sec. XVII**, atestând prezența acestei vechi ocupații într-o regiune în care ea vine direct din epoca romană și poate și de mai departe. Modul de organizare al extracției, prezența cohurilor, a topitoriilor, a cărăușilor și bocșerilor, care adună într-o fierărie cel puțin 15 persoane, între care și un administrator, presupun un mod specific de desfășurare și de vânzare, aducând domeniilor feudale mari venituri. Sunt trecute în revistă principalele mine de extracție, este analizată producția lor, sistemul de arendare etc., încât totul ne introduce într-o lume fascinantă și plină de surprize.

Articolele despre **Toplița la 1785, Munca iobăgească în comitatul Țîrnavei la 1726** și cel despre rolul **Judelui iobăgesc** întregesc imaginea vieții feudale din Transilvania din mediul rural îndeosebi, cu insistență specială asupra sarcinilor ce aveau de prestat față de domnii de pământ, constând nu de puține ori în plutărit, dări de pari și lemn, în bani, pește, cupe de unt, blăni de jder, oi cu miei etc. Fiecare familie posedă sesie proprie, majoritatea variind între 1 și 3 iugăre, ocupațiile principale fiind creșterea vitelor, plugăritul și pădurea. Sărăcia nu este prea mare deoarece 24 de gospodării posedă 26 cai, 34 boi, 45 vaci și 293 oi. În schimb, cei din comitatul Țîrnavei se acomodează greu obligațiilor pretinse, 1/3 din ei fugind în altă parte. Încât îl privește pe jude, acesta are prerogativele unui mic nobil local, el trebuind să administreze, să judece, să execute, să repartizeze sătenii la muncă, să asigure paza, să ia urma răufăcătorilor etc.

Mai desprinse de document și mai incitante în esența lor sunt “portretele” închinat lui Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, GH. Șincai, Gh. Bariț, lui Horea. Sunt evocări ample, cu un spor de accent pe arta reconstituirii istorice a epocii și a figurilor centrale care le domină, relația timp/personaj istoric fiind aici esențială. **Portretele** lui D. Prodan sunt sugestive și la obiect. Cuvântul divagant e mereu ocolit pentru metafora plasticizantă și o așezare exactă în context. Ștefan e un erou, Șincai un iluminat, Iancu un războinic cu deosebit spirit organizatoric, Horea un exponent al revoltei populare. Stilul e fluent, cu reale însușiri narative. Să dăm un exemplu. “Se năruia deci și cea mai mare speranță din toate, cea de a-și vedea opera vieții tipărită. Cu aceasta astrul însuși intră în eclipsă. Îndepărtându-se, încă în viață, e învăluit în legendă” (**Gh. Șincai**); “La baza tuturor stă Bariț **omul de muncă**; El are o putere de muncă cu totul neobișnuită. E omul muncii de zi cu zi de la un capăt la altul al vieții” (**Gh. Bariț**). El e personalitatea “cea mai reprezentativă a istoriei românilor ardeleni în secolul al XIX-lea”, după cum Iancu de Hunedoara e “unul din cei mai mari români pe care i-a dat istoriei pământul țării noastre”.

Cu deosebit talent este creionată figura marelui domnitor Ștefan cel Mare, “cel mai mare, dar și cel mai iubit de poporul nostru din toți domnii trecutului său zbuciumat”. Ca unul care i-am fost student profesorului Prodan îmi aduc și acum aminte cu încântare de prelegerile pe care i le-a consacrat marelui

domn, prelegeri care conțineau un adânc fior de emoție ce ne ținea pe toți în tensiune, ca într-o vrajă. Îmi amintesc că lecția sa despre moartea eroului coincisese cu sosirea la Cluj a Teatrului Național din București cu **Apus de soare** de Delavrancea, cu Calboreanu în rolul titular, iar prezența noastră la spectacol a fost socotită ca obligatorie.

Ar fi multe de spus despre arta de evocator a istoricului. Virtutea principală a scrierilor sale e respectul pentru adevăr, pentru rostirea lui integrală. Adversar inclement al improvizației și speculațiilor hazardate. D. Prodan e înainte de toate un as al documentului (de unde și colaborarea sa la prestigioasa colecție a corpusului de documente medievale românești, însumând în total 32 de volume), un împătimit al preciziei și al diagnosticului exact. El fuge de concluzii pripite, de afirmații neîntemeiate, de presupuneri. Fiecare frază, fiecare aserțiune are la el acoperirea documentară necesară și aș spune că și aceea frumusețe a faptului de cultură care înobilează și transformă mormanul arid al informației într-o formă finită de mare artă, în care fraza muzicală și limpiditatea clasică își dau mâna într-o vastă construcție proiectivă. Citind un text de D. Prodan nu mai pare supărătoare aglomerarea de date, inserția citatului sau a tabelului statistic. Aici totul e funcțional, aerat, în acord perfect cu planul de ansamblu. Desăvârșit artist și arhitect, istoricul clujean cunoaște deopotrivă plăcerea muncii de migală, de detaliu și aceea a gânditorului așezat sub arcul Capelei Sixtine. Cartea de față, deși mozaicată, rămâne atrăgătoare și probează, o dată mai mult, părerea istoricului potrivit căruia esențială e “nevoia de a adânci mereu, subiectul tratat, merit a contribui la lămurirea acestei probleme, de a-l aduce la nivelul propriei evoluții a autorului însuși”. De unde revenirea pe planuri mereu superioare a fiecărui gând și investigație spre a-i da adâncime și frumusețe.

Anexe

Clujul a sărbătorit de curând un mare eveniment: împlinirea a 100 de ani de la nașterea unuia dintre cei mai distinși și reputați oameni ai săi, academicianul David Prodan. În memoria profesorului, cu impact atât de profund asupra a nenumărate generații de istorici pe care le-a format, direct sau indirect, s-au organizat în municipiul nostru mai multe manifestări omagiale, demne de prestigiul inimosului învățat, om și savant, care s-a bucurat de prețuirea și cinstirea a numeroși scriitori și oameni de cultură din țară și de peste hotare. Toți aceștia și-au mărturisit de-a lungul timpului bucuria de a putea comunica din gândurile și impresiile lor marelui cetățean al Clujului, între ei numărându-se oameni de recunoscut prestigiu, precum Dan Simionescu, Ion Lăncrăjan, Nicu Steinhardt, Neagu Djuvara, dintre români, Emanuel Turczynski, Charles Schlaks, Charles Jelavich, Frederick Kellog, Werner Bahner, dintre străini.

Publicăm mai jos câteva dintre aceste scrisori, mânați și de gândul că, atât de puțina sa corespondență care ni s-a păstrat, trebuie totuși să fie cunoscută și de publicul cititor și, mai cu seamă, de specialiștii care se vor simți chemați să-i investigheze opera.

Mulțumesc nepoatei sale, d-na Victoria Iuga, care mi-a oferit acest lot de scrisori spre publicare.

I. Dan Simionescu către David Prodan

București, 29. 9. 1979

Mult stimat – cu permisiunea Dv. – și iubite Maestre,

*După o lungă călătorie (19 iunie – 10 sept. Curent, în Londra, Paris, Torino – Ruffini, pe care l-am găsit bolnav grav – Venezia, Viena), acasă, la întoarcere, am găsit mărețele volume **Răscoala lui Horea**, opera clasică a Dv., a doua (prima fiind **Iobăgia**), pentru care vă mulțumesc în mod deosebit. Și de două ori: întâi, pentru darul prețios și rar; al doilea, pentru locul ce ocupă în inima și preocupările Dv., când îmi trimiteți asemenea daruri, fapt pentru care sunt mândru.*

*Ce să spun acum, după o lectură pe ales? Am citit părțile referitoare la ascendenții cumnaților mei (acum, ambii decedați), Galdării și Todorii, primi de baștină din Ponorel, ceilalți din Secături. Generalul de divizie (Aiud) Toader Nicolae s-a numit mai târziu, când a trecut Carpații, Teodor Nicolau (de ex., monografie **Ioan Huniade – o aveți?**). Și noi, Simioneștii, ne tragem din Ardeal, de baștină din Sioron-ul Branului, trecuți peste munți, la Dragoslavele, apoi la Suslănești, pe Argeșel, în secolul al XVII-lea. Deci..., afinități teritoriale și de sânge!*

Repet, ce să spun? Faptele revoluționarilor au fost, cum bine spuneți „saturate de suferință”, uimitoare prin curaj și sacrificiu; dar și opera Dv. este tot atât de măreață, ca și faptele lor. Din toată inima, vă rog să primiți

felicitările mele cele mai călduroase pentru această epopee istorică, scrisă lapidar, fără zorzoane căutate, o adevărată epopee națională.

Soțiile marilor savanți au adesea un rol de seamă în săvârșirea creațiilor științifice și literare. Doamna Prodan, desigur, nu face excepție. Îi urăm – ca și Dv. – mulți ani fericiți și o fericită pentru multele renunțări de la viața comună, cotidiană, în favoarea celei spirituale și extraordinare.

Rămân, în continuare, al Dv. admirator devotat și vă rog să primiți asigurarea sentimentelor mele de afecțiune respectuoasă și totuși, caldă și apropiată,

Dan Simionescu

II

București, 11/II 1988

Mult stimat Domnule Academician Prodan,

*Volumele **Iobăgia în Transilvania** în sec. al XVII-lea, atât de valoroase pentru istoria noastră socială, atât de frumos și sistematic prezentate mi-au făcut o bucurie nespusă și mi-au întărit convingerea că academicianul David Prodan este cel mai mare istoric român în contemporaneitate.*

Să trăiți, Vă urez sănătate și mulți ani cu aceeași putere de muncă spre mândria culturii românești.

Rămân devotatul Domniei Voastre cu admirația de totdeauna,

Dan Simionescu

II. Ion Lăncrănjan către David Prodan

Stimate și iubite Domnule Profesor,

*Vă mulțumesc mult pentru carte și vă felicit pentru izbândă! Nu e vorba de circumstanță, să știți, faptul că ați dus până la capăt lucrarea începută cu mulți ani în urmă, oricum a fost vremea, rea sau foarte rea, se constituie într-o izbândă. În orice caz, pentru mine ați fost și rămâneți un model, atât în ce privește consecvența cât și în ce privește felul de a lucra. Între însemnările și fișele pe care le-am întocmit pentru **Coridorul puterii**, un roman ceva mai amplu pe care l-am încheiat anul trecut, există o însemnare pe care îmi îngădui să o transcriu întocmai: „De reținut din felul de a lucra a lui D. Prodan: cercetarea îndelungă și profundă, o cercetare critică și reflexivă, în urma căreia semnificația se naște de la sine, fără nici o silință! Pentru proză, mai ales, un asemenea mod de a lucra nu poate fi decât fecund!” Însemnarea nu e datată, dar asta nu are nici o importanță, important e, mi-aș îngădui să o spun, că într-o noapte, când stăteam aplecat asupra măsuței de lucru, m-am gândit la Dumneavoastră cu dragoste și recunoștință, cum vă scriu de altfel și acum.*

Vă doresc mult bine și multă bucurie, Dumneavoastră și Doamnei!

18 iunie 1989

Cu stimă deosebită,

Ion Lăncrănjan

III. De la Neagu Djuvara

Cluj, 27 aprilie '91

Domnule Profesor,

În trecere fiind prin Cluj câteva zile, invitat de secția filosofică a Universității (dar mă consider mai mult istoric!), doream să vă fac o vizită pentru a vă prezenta respectele mele. Profesorul Pompiliu Teodor care trebuia să mă aducă la Dv., a avut însă vizita unui străin care l-a reținut tot timpul. Sper să vin din nou la toamnă. Acum șase săptămâni mă aflu la Iași, și-mi lua Radio-Iași un interview. Lângă mine se afla Alexandru Zub, care a citit la microfon un mișcător elogiu al operei și personalității Dv. M-a rugat, dacă vă întâlnim, să vă transmit din parte-i, respectele și admirația lui.

Cu deosebită stimă,

Neagu Djuvara

Scrisori de la istorici străini către David Prodan

I. Emanuel Turczynski către David Prodan

Südosteuropa Gesellschaft

(München 22 den 1.4.1969)

Sehr Verehrter Herr Professor Prodan!

Zunächst darf ich Ihnen auch auf diesem Wege für die freundliche Aufnahme und die Forderung meiner wissenschaftlichen Bemühungen herzlich danken. Ihrem Wunsche entsprechend habe ich dem Direktor des Südost-Instituts Ihre Grusse ausgerichtet und gleichzeitig gebeten, Ihnen die gewünschten Bücher zuzusenden, die der Akademie Bibliothek zur Vervollständigung ihrer Reihen fehlen.

Setens der Südosteuropa-Gesellschaft Übersenden wie Ihnen die Jahrbücher 1, 2, 3, 7 und 8 je einmal und die Südosteuropa-Schriften und Südosteuropa-Studien, soweit bei uns noch vorhanden, in je 2 Exemplaren. Ich darf Sie bitten, uns diese Sendungen nach Eingang zu bestätigen.

Mit dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung und herzlichen Grüßen und Wünschen, auch an Ihre verehrte Gattin.
Ihr Ihnen sehr ergebener,
Dr. Turczynski
Betr.. Austausch von Publikationen mit der Filiale der Akademie in Cluj

II. Charles Schlaks Jr. către David Prodan

17 August 1969

Dear Prof. Prodan,

I am very happy to tell you that our Editorial Board has accepted Mr. Camil Mureșan's manuscript, „Iancu of Hunedoara As a Diplomat”, for publication in *Canadian Slavic Studies*. It is an excellent work of synthesis and I shall be proud to include it with other contributions in a future issue.

Before we publish this contribution, our Editorial Board would like Mr. Mureșan to make three small additions to his manuscript.

1) Could he write a brief introduction (one or two pages) indicating the political and international historical scene in the Romanian lands in the 15th century to set the stage for his analysis of Iancu.

2) Could he add one or two long footnotes at the beginning of his paper listing his own and other important primary and secondary sources pertaining to Iancu.

3) What is the date of publication of the work cited in footnote no. 9? Shall I return the manuscript for these revisions, or will Mr. Mureșan send them to me separately? Incidentally, on the basis of this paper we are looking forward to receiving his next contribution about Transylvania.

With best wishes and thanks for your cooperation. Sincerely yours,

Charles Schlacks Jr. Editor

Scrisori primite de la istorici străini

I. De la Prof. E. Turczynski

463 Bochum den 27 nov. 1972

Mult stimat D-le Prodan,

Vă mulțumesc pentru ediția engleză a cărții *Supples Libellus* pe care am primit-o abia săptămâna trecută și care ne va folosi foarte mult, căci aici încă n-am studenți care știu românește.

Sper însă că peste un an sau doi îi voi avea. Îmi pare foarte rău că nu v-au ajuns scrisorile cu adresa mea, căci v-am scris de câteva ori de aici. Lucrarea mea încă n-am dat-o la tipar, căci tot mai sper să găsesc timpul necesar pentru niște completări. Cum vă place lucrarea lui Barnath? Anul trecut iar am petrecut vacanțele în Jugoslavia, unde arhivele sunt pline de documente necunoscute și nepublicate și unde puteam găsi și recreație în apă și muncă în bibliotecile și arhivele.

Aici la Bochum ne simțim destul de bine cu toate că nu se poate compara cu München în nici un fel. Bibliotecile aici nu conțin destul material pentru studiul istoriei Sud-estului, așa încât țin și cursuri de istorie a Rusiei.

Sper că anul viitor voi avea ocazie să vin la București și atunci neapărat voi trece și prin iubitul nostru Cluj ca să vă dau o bună ziua.

Vă dorim multă sănătate și multă bucurie între toți trei.

Sărutări de mână doamnei și domnișoarei.

Cu sentimentele cele mai alese, al Dv.

E. Turczynski

Adresa: Dr. Emanuel Turczynski 463 Bochum-Querenburg, Auf dem Sackenberg 7

II. Charles Jelavich către David Prodan

Indiana University. Department of History

July 15, 1971

Dear Academician Prodan,

The purpose of this letter is to introduce Mr. Paul Michelson, a graduate student in Romanian history, who is working with my wife Barbara and myself, for his doctorate in Romanian history. Mr. Michelson is an outstanding young scholar who has a keen and deep interest in Romanian history, literature and culture. He is a participant in one of the exchange programs arranged by the American and Romanian governments. I have suggested to him that he should get in touch with you. Barbara and I hope that you will be able to receive him. He expects to visit Cluj in August or later.

Mr. Michelson will be accompanied by his wife. They will be in Romania for about one year.

Best wishes from Barbara and myself. Sincerely yours,

Charles Jelavich

Professor of History

Frederick Kellogg către David Prodan

The University of Arizona

7 September 1976

Dear Academician,

Many thanks for sending me volume two of your excellent documentary collection on Făgăraș. I do indeed deeply appreciate your consideration.

I hope we will be able to meet again next May on the centennial of Romania's independence.

Best wishes. Cordially,

Frederick Kellogg

II.

Tuscon, 24 mai 1975

Stimate Profesorule Prodan,

Mulțumesc din toată inima mea pentru cuvintele voastre de mângâiere care m-au ajutat într-un timp greu.

Vă rog să primiți felicitări mele cele mai călduroase,

Friederick Kellogg

Barbara Jelavich către David Prodan

One of mne students, Professor William Oldson will soon arrive in Cluj. He is very much interested in Romania. He hopes to visit you. He is a very good young scholar.

Charles and Barbara Jelavich

[Data poștei: 4.01.83]

Werner Bahner către David Prodan

Stimate Domnule Prodan,

Cu prilejul sărbătorilor vă trimit multe salutări respectuoase. Vă urez un an nou fericit, sănătos, plin de succese.

Cu sentimentele cele mai bune,

Werner Bahner

[Data poștei: 16.12.79]

II.

Berlin, den 20.9.1970

Sehr vercherber Herr Kollege!

*Für die freundliche Übersendung Ihres Buch **Încă un Supples Libellus românesc 1804** danke ich Ihnen vielmals. Ich habe nurch sehr darüber gefrent. Für meine Studien zur rumänischen Aufklärung kenn ich es gut gebrauchen. Mit grossen Gewinn habe ich Ihre Ausführungen gelesen. Falls sich die Annahme dess Budai-Deleanu der Verfesser sei, bestargen lässt, ware da sein beachtercher Sund.*

Mit den besten Empfehlungen und nur freundecken Grossen, bin die Ihr Ihnen ergebener,

Werner Bahner

Nicu Steinhardt către David Prodan

Mănăstirea Rohia, decembrie 1988

Mult stimate și iubite domnule Profesor,

Din inimă și cuget, cu adânc respect și aleasă recunoștință, vă adresez în numele meu și al tuturor viețuitoarelor mănăstirii noastre, cele mai bune, mai sincere și mai alese urări cu prilejul Nașterii Domnului.

Sărbători fericite și Întru mulți și sănătoși ani!

Al Dumneavoastră, cu dragoste întru Dommul, devotat și recunoscător

Smeritul monah Nicolae

ISSN 1222-5096